58

RSITATEA „REGELE FERDINAND I" CLUJ—SIBIU
BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
XVI

ISTORIA
ĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC
DIN
TRANSILVANIA
PÂNĂ LA 1800

DE

NICOLAE ALBU

1944

RAFIA „LUMINA", MIRON ROȘU, — BLAJ, STR. AVRAM IANCU 2

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

11298

Bibl. Universitara Sibiu
R707291160

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

37/A33 4

Hm Prof. Valeriu Bologa, în speranța că l-ar interesa neapărat această carte. Admirație pentru creerul și inima sa. Blaj 5.II.945 Nic. Albu

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I" CLUJ—SIBIU
BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
XVI

ISTORIA
INVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC
DIN
TRANSILVANIA
PÂNĂ LA 1800

DE

NICOLAE ALBU

INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ · CLUJ ·

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA" — SIBIU — INVENTARIAT 1998

1944

TIPOGRAFIA „LUMINA", MIRON ROȘU, — BLAJ, STR. AVRAM IANCU 2

MAI 1985

Inv. Nr. 28553

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

11298

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Prefață

„. . . Școalele sînt o fântână din care se adapă obștescul norod cu îndestularea învățăturii și a înțelepciunii, care învățătură îl face pe tot omul a cunoaște Dumnezeirea, a pricepe legea cea pravoslavnică, a procopsi pe oameni cu înfrumusețarea vorbii și practica cuvintelor, a-i învrednici a se face preoți iscusiți, dascăli învățați, dela care curge mult folos, atât bisericesc, cât și politicesc . . ."

Grigore Ghica Voevod în hrisovul din 25 Dec. 1748 pentru deschiderea școalelor moldovene.

Nevoia unei istorii a învățământului românesc din Transilvania, înțelegând prin această numire și celelalte provincii geografice surori: Banatul, Crișana și Maramureșul, au simțit-o și alții înaintea noastră. Cei dintâi care au dat expresie acestei lipse, au fost dd. prof. universitari: Ion Lupaș, O. Ghibu și I. Matei, ultimul, trecând câțiva ani chiar prin modesta treaptă a dăscăliei rurale, completându și astfel informația științifică cu datele reale ale școalei românești transilvane („Din carnetul unui dascăl"). *D. Ghibu plecase dela alte premise* („Din istoria literaturii didactice românești") *spre a ajunge, ocolind, la aceleași concluziuni: până nu se vor scrie monografiile tuturor școalelor sau, cel puțin, a celor mai cunoscute, nu se va putea alcătui o istorie a învățământului românesc transilvan.*

Problema, căci într'adevăr devenise o problemă cunoașterea trecutului a ceeace numim astăzi educațiune și instrucțiune în

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

viața neamului, nici după 25 de ani de creațiune și muncă în stil românesc, n'a fost soluționată în întregime. Cărturarii satelor, ca și ai orașelor, în mare parte, n'au dovedit suficientă pasiune și interes științific pentru hrisovul colbăit, pentru documentul desfigurat de trecerea vremii dar apăsând grav și hotărîtor în balanța timpului; munca li s'a părut prea obositoare și ingrată.

Avem mulți scriitori și publiciști, însă prea puțini cercetători.

In sfertul de veac de viață românească spiritul public transilvan a fost vrăjit uneori de un elan de libertate timid cârmuit lăsând uneori impresia de completă degajare față de fenomenele de cultură. Totuși nu s'ar putea spune, ne ignorând adevărul, că acest spirit ar fi rămas insensibil la trebuințele desvoltării ei.

In categoriile și varietatea de conținut a vieții spirituale transilvane înscriem și preocupările de istorie locală sau regională exprimate în una dintre fețele ei: cunoașterea trecutului învățământului românesc. De aci au plecat toate strădaniile al căror conținut poate fi recunoscut în lucrarea de față.

Trudă, mai multă sau mai puțină, a fost și în încercarea lui Iuliu Vuia de a informa pe contemporani despre „Școalele românești bănățene în veacul al XVIII-lea" *(Orăștie 1896). Deși aspru criticată la apariție, lucrarea lui Vuia a servit aproape 50 de ani ca unic isvor de informațiuni asupra trecutului școalelor bănățene.*

Alta a fost impresia cititorilor când s'a ivit Andrei Bârseanu cu „Istoria școalelor centrale gr. ort. române din Brașov" *(1902).*

A ostenit și Nicolae Brânzeu, deși sumar, dând la lumină „Școalele din Blaj" (Sibiu 1898).

Apoi, pe încetul, răsar ici, colo, cercetători harnici, preoți sau dascăli, explorând necunoscutele tărîmuri ale vieții de sub lespedea veacurilor.

In Năsăudul lui Porcius, Gr. Pletosu și al lui Gheorghe Coșbuc, doi cărturari, Nicolae Drăganu și Virgil Șotropa, se 'nfrățesc în muncă pentru a duce la capăt „Istoria școalelor năsăudene" *(1913) pe care, ultimul o completa cu noi date în vremurile noastre* (Arhiva Someșană). *Pe urmele lor porni acel însuflețit dascăl moldovean fără noroc, Sandu Manoliu.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Pentru institutele din Oradea au lucrat cu multă sârguință dd P. Dejeu, Vasile Bolca și păr. Ion Georgescu. Insă pentru regiune, meritul cel mare îi revine harnicului dascăl, Nicolae Firu, singurul învățător de dincoace de munți care se putea compara, în munca de răscolitor de arhive și de documente, cu Al. Ștefulescu—Gorjanul, dascăl și el într'un sat de pe Jiul de Sus.

La sud, pe lângă brâul munților, la Făgăraș, preotul Nic. Aron descifra, completat în anii din urmă de d. Valer Literat, sbuciumul și viața de ieri a bisericilor și școalelor românești din acest oraș, câtă vreme, pentru școalele din județ d. Const Stan întrebuința o metodă monografică puțin rodnică pentru realizarea unei opere trainice („Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave", *I, Sibiu 1928).*

Banatul, prin Ioachim Miloia, Damian Isverniceanu, Ludovic Ciobanu Marius Bucătură, mai mult fragmentar, se ridică, demonstrând aceleași preocupări, fără a egala însă, în efort, pe cei mai sus citați.

Preparandia arădană ca și seminarul, și au găsit în foștii lor profesori: Avram Sădeanu și Teodor Botiș, conștiincioși istorici reconstituindu-le trecutul.

Din Țara Crișurilor și mai sus, din „patria" lui Gheorghe Pop de Băsești, Ion Ardeleanu—Senior încheagă pagini limpezi despre trecutul învățământului românesc în județul Sălaj.

Se adaugă acestora o serie de monografii care sporesc conținutul și valoarea cercetărilor în legătură cu istoria învățământului românesc din Transilvania.

E, ceeace am vrut să spunem, o activitate frumoasă, dar modestă în raport cu trebuințele politice—culturale ale Transilvaniei de ieri și de azi.

N'am făcut altceva decât am sintetizat truda acelor cărturari și cercetători pentru care trecutul învățământului românesc transilvan a constituit subiect de preocupări.

Poate osteneala noastră, cuprinzând numai veacurile XV, XVI, XVII *și* XVIII, *va releva insuficiențe de informațiune, lucru de care nu ne îndoim. Și în acest caz, dăm ocaziune altora să lărgească și să ducă mai departe ceeace modestelor noastre puteri li se părură, deocamdată, îndeajuns.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Iar pentru cele cuprinse în lucrare, apelăm la îngăduința cititorului, invocând cuvintele cronicarului, că „n'au scris-o mână de sfânt, ci mână de pământ".

Nu putem încheia aceste rânduri fără a exprima întreaga noastră gratitudine d-lui prof. Ioan Lupaș, care, nu de puține ori, ne-a venit întru ajutor cu îndemnul și cu sfatul.

Blaj 20 Februarie 1944

NICOLAE ALBU

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ŞCOALELE ROMÂNEŞTI DIN VEACUL AL XV-lea

Până la Nicolae Iorga [1]), cercetători harnici şi cărturari serioşi au legat începutul învăţământului românesc de Academia de drept sau „Şcoala Domnească" dela Suceava (1401) a lui Alexandru cel Bun condusă de marele predicator şi dascăl, Grigore Ţamblac [2]), socotit unul dintre cei mai mari teologi ai vremii; dovadă e invitarea pe care i-o face papa Eugeniu al IV-lea pentru a veni la sinodul dela Florenţa [3]) (1436).

Luând drept temeiu opinia lui N. Iorga, că n'a putut exista o asemenea şcoală, deoarece Moldova era o ţară începătoare, „chiar nici Rutenii din Galiţia, nici depărtaţii Slavi din Sud de unde au venit învăţătorii, în mare parte, ai principatului muntean, n'aveau un astfel de aşezământ", în ordinea vechimei, afară de cazul că n'am ţine cont de afirmaţiunea, cam îndrăzneaţă şi nefondată, despre existenţa unei *şcoli româneşti superioare*, pe vremea năvălirilor barbare, la Cenade (Morisena), jud.

---

[1]) Nicolae Iorga, *„Începutul învăţământului superior la Români"*, Chişinău, 1926, 3; *Istoria învăţământului românesc"*, Bucureşti, 1928, 6.

[2]) La episcopul Melchisedec, *„Viaţa şi scrierile lui Grigore Ţamblac"*, (Bucureşti 1884), îşi spune: „fost dascăl in Ţara Moldovei". Apoi, episcopul Romanului, Pahomie (1692), scrie pe o carte slavonă: „aici iaste şi mucenicia lui Sviati Ioan Novi, scrisă de Sviati Grigore Ţamblac ce au fost dascăl înteiu din ceput in Moldova" (Al. Philippide, *Introducerea in istoria limbii şi literaturii române*, Iaşi, 1888, 35). Al. Haşdeu, eforul şcoalelor din Hotin, intr'un discurs rostit la 1837, încă a vorbit despre această şcoală, ba şi de una greco-latino-română (vezi *„Curierul Românesc"*, 1839, Nrii: 10, 11).

[3]) Reynoldus: *Le Quien, Oriens Christianus*, I, pg. 1252, la anul 1436, sub numărul 27.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Timiş [1]), locul Sucevei îl ia Braşovul cu şcoala de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Schei. Ca dată precisă a existenţei ei se indică anul 1495 [2]). Unii îi acordă o vechime şi mai mare [3]), fiind socotită ca o anexă a acestei biserici amintită, prima oară, într'o bulă papală la 1399 [4]).

Informaţiunile pentru această epocă, precum şi pentru cea ulterioară, asupra şcoalei din Braşov, sunt puţine.

Primii dascăli a căror nume au pătruns până la noi, şi desigur, nu numai sub această nomenclatură ci mai mult prin acela de *grămătic* [5]), sunt doi colaboratori ai popii Petru cel Bătrân şi în acelaş timp slujitori ai bisericii (cântăreţi, ţârcovnici, crâsnici, etc.) la 1480—1492.

Mai în vârstă, între ei, pare să fi fost *dascălul Radu*, tovarăşul de muncă al popii Coman -- antecesorul lui popa Petru — mort la 1484, om de încredere şi prieten devotat al lui Vlad Călugărul, Domnul Munteniei (1481—1484 [6]). Cellalt,

---

[1]) D. Victor Păcală, în volumul jubiliar: „*Transilvania, Banatul, Crişana, şi Maramureşul*, Buc. 1929. pg. 1035: „cutez să afirm că în această şcoală (Cenade-Morisena), mai ales în ciclul superior (quadrivium), alături de clerici şi de copiii boierilor români ce se pregăteau pentru viaţa şi slujbele de *stat*, se pregăteau şi cei ce aveau să răspândească prin sate şi oraşe cultura" ...

[2]) Dr. St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Scheii-Braşovului*, V, Braşov, 1902, pg. 177: „La 1761, Români braşoveni, înaintând o petiţie împărătesei Maria Terezia, afirmă: „de când s'a zidit sfânta beserecă şi *şcoală* sunt 266 ani"; ceeace dă exact anul 1495. (Cf. Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române Epoca veche*, Sibiu 1930, pg. 17, dă ca an al *deschiderii* ei 1495.

[3]) Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului*, Braşov 1943, pg. 86.

[4]) Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Braşovului*, Braşov, 1943, pg. 15.

[5]) Titlul de *grămătic* mai însemna nu numai dascăl, ci şi „om de carte", dar în general era dat în sensul de *dascăl* (secolele XV, XVI, XVII, şi chiar XVIII). In epilogul *Psaltirei slavo-române* (Braşov, 1577), Coresi spune: „Drept aceaia, fraţii miei preuţilor, scrisu-v'am aceste psăltiri cu stveatu, de amu scosu den psăltirea sârbească pre limbă rumânească să vă fie de înţelegătură şi *grămăticilor*". Iar la N. Iorga, „*Istoria inv. românesc*", pg. 10, dascălul monah Damian numindu-se *grămătic*".

[6]) La dl. Sulică pg. 15 a lucrării sale, „*Minunata Cetate a Braşovului*", citim; (Radu) „plecat probabil la Târgovişte în 1484, odată cu popa Coman, a murit († 1484)". Tocmai în anul în care-l trimite la Târgovişte ...

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Gheorghe Grămăticul, alături de popa Petru cel Bătrân și alți inimoși brașoveni, a pus trudă multă la ridicarea bisericii celei nouă de piatră, pe lângă care funcționa, la sfârșitul veacului al XV-lea o școală a cărui dascăl era acest „grămătic" [1].

Gheorghe Grămăticul, prin faptul că e amintit în socotelile Brașovului între anii 1484—1492 [2], ne dă dreptul să credem că pe lângă modesta funcțiune de dascăl al școalei româno-slavone de pe lângă biserica Sf. Nicolae, mai îndeplinea și alta de tâlmaciu, translator ori copist la Magistratul orășenesc.

Aceste îndeletniciri le săvârșeau și cărturarii brașoveni de mai târziu.

Nu se știe dacă acel *Petru Grămătic*, care, terminând de copiat o *Liturghie*, scria: „Dzlui nostru slavă în vecii vecilor. Aceasta a scris Petru Grămătic de sârbie, Dz. să-l ierte, în anul 7000 (1492)" [3], va fi trecut pe la școala din Brașov. Prezența manuscrisului operei sale (Nr. V/2) în biblioteca parohiei Sf. Nicolae, ar putea constitui un indiciu pozitiv.

Alte mărturii privitoare la vre-o formă de învățământ românesc în Transilvania, în acest secol, nu mai sunt deocamdată. Dar frecventarea tot mai deasă a școalelor streine de către tineretul român e o dovadă pentru iubirea lui de carte. Astfel la gimnaziul din Sebeșul Săsesc, care sub forma de școală susținută de cler, funcționa încă de pe la mijlocul secolului al XV-lea pe la 1483 o cerceta băiatul unui nobil român din Romos—Huniedoara [4].

Nu ar fi exclus ca universitatea din Bratislava (1467), înființată de Matei Corvinul [5], să fi fost cercetată și de români, dintre cei cu titluri nobiliare.

---

[1]) N. Sulică în revista „*Athenaeum*", 1939, pg. 128.

[2]) N. Sulică „*Minunata Cetate a Brașovului*, pg. 15.

[3]) Candid C. Mușlea, *o. c.* 268.

[4]) Alfred Möckel, la Gh. Albu, „*Monografia școalei române din Sebeș-Alba* „Sibiu 1928, pg. 13.

[5]) O. Ghibu, „*Universitatea Daciei Superioare*", în vol. jubiliar „Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul" București, 1929, pg. 1035.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Cât priveşte Banatul, informaţiunile sunt şi mai puţine. Un istoric şvab [1]) spune, fără alte detalii, că „în jumătatea primă a veacului al XV-lea exista în Cetatea Timişorii biserică şi *şcoală ortodoxă*, iar în a doua jumătate s'au mai sporit". Insă informaţia e vagă: nu se spune, dacă acea biserică şi şcoala de pe lângă ea, fiind *ortodoxe*, erau româneşti sau sârbeşti?. Căci amândouă aceste naţiuni reprezentau mai bine de jumătate din populaţiunea oraşului.

[1]) J. Prayer, *Monographie der königlich Freistadt Themesvar*, pg. 4; Cf. P. Barbu, *„Biserica Românească din Ardeal şi Ungaria înainte de unire*, Carensebeş, pg. 122 –123.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

VEACUL AL XVI-lea

In arhivele oraşelor transilvane: Sibiu, Braşov şi Bistriţa, s'au găsit numeroase acte semnate în acest veac, de preoţi, dieci şi săteni, acte ce rezolvau afaceri comerciale, economice sau chiar politice, dintre Saşi şi Români. Unde şi dela cine îşi vor fi câştigat cunoştinţa de carte şi scrisoare aceşti oameni?

Şcoala dela Braşov [1]) îşi continua activitatea, revărsând lumină şi peste ţinuturile învecinate cu Ţara Bârsei. Iată-l pe popa Bratu, care în vremea cât a stat în oraşul de sub Tâmpa, redacta scrisori româneşti de interes economic sau politic privind relaţiunile dintre Saşii braşoveni şi Ţările Române, venit la Răşinari, Saşii sibieni îl angajează spre a îndeplini aceleaşi sarcini pe care le purtase la Braşov, adecă de tâlmaciu şi agent diplomatic. Acesta trebue să-i fi fost rostul şi ostenelile, răsplătite de Saşii din Sibiu în bani, după cum se constată din „Socotelile oraşului" la data de 30 Noemvrie 1495 [2]).

Ori, în epoca agitată a curentelor religioase, s'ar fi putut adresa, lutheranii şi calvinii [3]), Românilor cu cărţi scrise în româneşte, dacă n'ar fi ştiut scrie şi citi în această limbă?.

Hotărât, nu. Urmează deci că, deşi nu erau şcoli orga-

---

[1]) „O adevărată şcoală de limbă slavonă, pentru formarea unui cler capabil de a face necesarele deosebiri de dogmă" (N. Iorga, *Ist. inv. rom.*, pg. 20—21).

[2]) N. Sulică, *Minunata Cetate a Başovului*, 7.

[3]) La 1564 protestanţii din Transilvania se despart în: lutherani şi calvini, din care la 1568 se mai desprinde o fracţiune: Unitarianii (Dr. Aug. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, *1902*, *38*).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nizate în sensul de azi[1]), în veacul al XVI-lea se poate vorbi totuşi de un învăţământ românesc.

De acum vom apela şi la isvoare streine, de câte ori ni se va da prilejul. Nu trebue să ne desamăgească puţinătatea acestor dovezi. Ştim doar că actele se scriau în cancelariile unor neamuri care n'aveau nici un interes să se ocupe de cultura noastră, iar când au făcut-o, au urmărit un scop bine precizat, bogat în consecinţe şi avantagii pentru ei.

Reforma a scuturat din temelii o lume, a creat confuziuni, a produs fanatici, a deslănţuit războaie, dar a adus şi servicii, punând, pentru prima dată în Europa, problema culturii maselor. Tălmăcirea sfintei Scripturi în limba fiecărui popor, a fost o idee mare a unui cap orgolios, însă plin de iubire pentru pătura de jos, pentru cei mulţi şi umili. Interpretarea adevărurilor dogmatice, consecinţă a spiritului liber adus de Reformă, a determinat ivirea confesiunilor şi a sectelor religioase. Ecoul acestor „naşteri" se simţi în curând şi la Români.

Sub presiunea evenimentelor politice-religioase europene, biserica apuseană, deşi prea aristocrată pentru a proceda la asemenea măsuri, adoptă şi ea în tactica de luptă defensivă punctul de vedere al reformiştilor: grija pentru luminarea poporului de jos; cu alte cuvinte, îşi inscrise ca punct de acţiune cu realizare imediată: întemeierea învăţământului popular. La conciliul din Trident (1543) s'a luat hotărîrea ca, în viitor, clerul să ingrijească de educaţiunea şi instrucţiunea poporului (parohienilor). Episcopii primiră ordin să înfiinţeze semi-

[1]) Instrucţiunile vizitatorilor de şcoale apărute la 1527, impun fiecărui preot obligaţiunea de a preda copiilor şi servitorilor cele 10 porunci, Tatăl nostru şi Credeul. Prelegerile se ţineau Dumineca şi în sărbători după amiaza. Dela 1529 intră în uz general *Catechismul* (*mic*) al lui Luther, servind ca bază învăţământului religios. Mai târziu, după ce numărul frecventatorilor crescuse, preotul neputând să se ocupe de toţi, îşi luă ca ajutor pe cantorul sau pe crâsnicul bisericii, în felul acesta făcând din el, „magister". Localuri de şcoală nu existau, Învăţătorul se muta cu şcoala, pe rând, dealungul satului, din casă în casă. Ca obiecte de învăţământ se predau: Catechismul, cântarea bisericească, cetirea şi scrierea (P. Pipoş, *Istoria Pedagogiei*, Arad, 1892, 219—222).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

narii și școli seminariale (șc. primare pe lângă seminarii) pentru pregătirea viitorilor preoți, care vor avea îndatorirea să adune în dumineci și sărbători tineretul și copiii în biserică sau într'o casă particulară, spre a le împărtăși elementele religiunii.

Învățământul catolic austriac a cunoscut un puternic impuls după apariția *Catechismului catolic* al lui Petru Canisius (1564) și după ivirea lui Nicolae Olahul—sibianul.

In vremea asta, fără intervențiuni și influențe din afară, Românii brașoveni susțineau o școală care a putut da o serie de cărturari, contemporani cu asemenea elemente produse de școala săsească organizată de Honterus.

O veche datină a cărturarilor brașoveni, de a-și crește fiecare vrednici urmași, a făcut din această strădanie, un laborator de muncă, o deslănțuire de energii fără de care nu ar fi fost posibilă, aci, activitatea de traducător, editor și tipograf a diaconului Coresi. Acești preoți și dascăli, vechii „scriitori" ai Cetății Brașovului, au fost deschizătorii de drum, primii cărturari care au așezat temeliile limbei românești literare, cultivându-o în mod sistematic și profesional. Coresi nu a fost decât continuatorul și desăvârșitorul operei începute de ei. Fără munca pregătitoare a preoților și a dascălilor dela Brașov, toată literatura română cultă răspândită prin tipar în veacul al XVI-lea, s'ar fi limitat numai la *Micul Chatechism* lutheran tipărit la Sibiu în 1544 și ciclul primelor tipărituri liturgice românești s'ar fi amânat poate cu 100 de ani, până în secolul al XVII-lea, când s'a reluat sistematic și violent ofensiva de convertire la reformă a bisericii române [1]).

O dovadă că acești intelectuali se bucurau de mare prestigiu și că nu erau puțini în Brașov și în Țara Bârsei, e faptul că pentru ei se tălmăci *primul calendar român* apărut în tipografia lui Honterus, instalată aci la 1533, din ale cărei zațuri vor ieși, începând cu anul 1535: „Gramatica latină",

[1]) N. Sulică, *o. c.*, 25.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

compusă de însuşi Honterus şi „Gramatica grecească" a lui Wagner [1]).

Spre interiorul Transilvaniei, la Alba-Iulia, la Aiud şi la Cluj, cinurile călugăreşti catolice pun bazele unui învăţământ aservit confesiunii.

La Sighişoara, încă de pe la 1522 funcţiona, într'o formă modestă, viitorul liceu săsesc, cu numele schimbat la 1619 în „Schola Seminarium Reipublicae" [2]).

Reforma, la început, făcuse victime printre Români [3]).

---

[1]) Josif Trausch: *Magazin für Geschichte Literatur und alle Denk und Merkwürdigkeiten Siebenburgen*", Kronstadt, 1846, II, 340.

[2]) Ioan Medrea: *Sighişoara*, 1928, 14.

[3]) Dovadă că reforma se răspândise simţitor printre Români, e hotărirea dietei transilvane, convocată îndată după moartea lui Paul Tordaşi (1576—1577): „Deoarece — zice actul — şi în obştea românească sunt mulţi cari, luminaţi de Domnul Dumnezeu, s'au rupt de mărturisirea grecească şi ascultă cuvântul lui Dumnezeu în limba lor proprie, murind superintelentul lor de până acum, şi ei să-şi aleagă dintre dânşii un om învăţat, şi drept, cu înţelegere adevărată, pentru ca predicarea cuvântului lui Dumnezeu cel viu să nu contenească între dânşii şi să meargă înainte". Aşa fu ales Mihail Tordaşi.

Însă în vremea asta, mai ales în urma atacurilor îndreptate împotriva dogmelor fundamentale ale ortodoxiei, cazul cu prefaţa sau predoslovia Cazaniei dela 1564, apoi hiperzelul autorităţilor de a impune chiar şi forţat calvinismul, a început a se ridica resistenţa clerului, a maselor româneşti ardelene, trezite la conştiinţa religioasă ortodoxă amorţite pentru scurt timp şi scăldându-se în apele reformei. Începe lupta între ortodoxie şi calvinism; revin oamenii la matcă. (Unul din mijloacele de luptă ale ortodoxiei erau . . . tipăriturile slavone. Aşa se explică dece întâlnim, pentru această epocă, mult mai multe tipărituri, cu caracter religios, în limba slavonă, decât în limba română). Într'un Molitvelnic slavon contemporan, cumpărat de popa Dobre dela un oarecare Bratul, cu 55 de aspri şi dăruit bisericii din Scheii Braşovului, la a. 1569, ni s'au păstrat instrucţiile „când vrea cineva să vie către a noastră credinţă" şi să se lepede „de toată *legea latinească şi de a lu Mărtin Ereticul* şi de toate eresele lor şi de toate linlele lor cu carele hulescu pre duhul sfântu şi pre preacesta şi pre svinţii lui Dumnezeu şi pre svintele icoane". Instrucţiile stăruesc apoi tocmai asupra punctelor care fuseseră atacate în prefaţa Cazaniei lui Coresi din 1564: „iar el au ia să zică: leapădu-mă şi proclitescu şi crezu întru svântoa Troiţă după voia lu Dumnezeu şi mă închin şi Preacestii de Dumnezeu Născătoare de pururea fata Mariia şi tuturor svinţilor şi svintelor obraze; şi primescu posturele şi zilele de postu: mercuri şi vineri şi aşa mă jor înaintea lu Dumnezeu". (N. Cartojan,

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Unii dintre ei au beneficiat de trecerea la reformă prin trimiterea fiilor lor la universitățile protestante din Apus. Nu mai mult decât pe timpul lui Martin Luther, studiau la universitatea din Wittenberg mai mulți *români* dați sub numele de *unguri* anume: Costea, Grăniceriu, Copaciu, Gane, Ceafă, Vulpeanu și Ioan Vodă Basarab [1]).

Acest veac cu ideile lui, aduce desvoltarea unei vieți culturale pur românești, a cărei geneză trebue căutată în școalele din tinda bisericiilor ori în cămăruțele afumate ale

---

Istoria literaturii române vechi, București 1940, I, 60). Apoi, ceva mai nainte, în sinodul calvinesc dela Debrețin, la 1566, se iau măsuri pentru organizarea bisericii Românilor ordonându-se ca „să li se aleagă protopopi care să se ingrijească, ca *întoarcerea popilor la calvinism să se facă din convingere* și nu numai din motivul că pe calea acesta scapă de sarcina iobăgiei" (Hunfalvy, *Az oláhok története*, II, 333; Cf., Aug. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj 1920, 43 seq).

[1]) G. Misail: „Cum au învățat carte unii dintre oamenii mari ai Românilor" în ziarul, „*Traian*", 1869, pg 130; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, pg. 44.

Această afirmațiune însă, venind dela școala romantică a timpului cuprinde o seamă de exagerări.

Aproape toate numele sunt cetite arbitrar și se întâlnesc numai dela 1536—37 încoace: „Christianus Kostius Sabesiensis Transil" (1536—37), „Valentinus Grenicerus Bistricensis" (1538), „Stephanus de Copatz Hungarus" (1542), „Stephanus Ganoy Hungarus" (1542), „Petrus Zeschapa Ungarus" (1547), „Ioannes Vid Bassaracius" (1550), „Christianos" (din Sebeș), nu par a fi nume de botez românești (N. Drăgan, *Cei dintâi studenți la universitățile apusene* în *An. Inst. de Ist. Națională* — Cluj, 1926—1927). Dar, Nic. Drăgan dă în schimb numele altor studenți *români* care frecventau cursurile universității din Bratislava: Thomas de Naghhany, Bricty *Olah* (1517), „Petrus Ladislai *Beltag*, (1500), Georgius *Baghdan* (Bogdan) (1501—1502), Martinus *Roskoan* (1502), Ladislau *Sacol (Sacol* sau *Socol)* (1503—1504), Nicolau de *Lele* (1506) etc. Tot aici se găsea la 1535 și *Albertus Wurmloch Transilvans*, parohul de mai târziu al Bistriței dela care ne-a rămas prețioasa notiță privitoare la Catechismul lutheran din 1544. La universitatea din Viena sunt și mai numeroși studenți care par a fi români după nume: Ioannes dictus *Olah*, Latislaus *Wolachus*, Iohannes *Wolachus* de Welenis=Belyénes, Beiuș, Simon *Olah*, Nicolas Sletan=Zletean, Iacobus de *Oldan*=Oltean, Ioannes *Zsuda*=Jude, Sebastianus *Bezerab* de Salis (familie maghiarizată pe urmă), Laurencius *Racz* de Mulembach, Paulus *Raducz*, Matheus *Sanducz* (1536), etc., (Nic. Drăgan, l. c.).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mănăstirilor. Aşa în ţinutul Alba-Iuliei, aproape de Geoagiul de jos, la Silivaş, era o modestă mânăstire, unde călugării români învăţau carte pe viitorii preoţi ai satelor şi, desigur, şi pe alţi doritori de lumină. Ce s'ar putea spune despre mânăstirea dela Ieud din Maramureş, fiind din 1364, ori despre cea din Apşa, aproape cu aceaşi vechime, sau cele dela: Budeşti, Moisei, Giuleşti din Rona de jos, toate datând din acest secol şi din cel anterior? N'ar fi greşit să se citeze şi mânăstirea din Peri — vechea ctitorie a Dragoşizilor, leagănul şi atelierul productiv, primul, de traduceri româneşti încălzite de influenţa husită: *Psaltirea* şi *Apostolul: Evanghelia* putând fi pusă la îndoiala[1]) — reşedinţă a episcopilor din Maramureş. In aceste mici centre de viaţă religioasă, funcţionau şi şcoli, predând în ele rugăciunile şi cititul egumenii întorşi de pe la mânăstirile din Moldova, aşa cum văzuseră sau cum au fost ei iniţiaţi acolo în taina slovelor.

Precum mânăstirea Prislopului, care pe lângă un centru al pietăţii creştineşti a fost şi unul de educaţiune şi de instrucţiune[2]), multe alte asemenea lăcaşuri sfinte vor fi făcut la fel.

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, „*Cavalerii*", Buc. 1937, pg. 433

[2]) Ioan Boroş în „*Şematismul Diecezei Lugojului*", 1903, pg. 480. Mânăstirea Prislopului întemeiată la 1404—1405 de călugărul Nicodim, acela care înfiinţă şi Vodiţa din Tismana, deveni un centru cultural-religios, mai ales dela 1580 când nefericita Domniţă Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Ţării Româneşti, o a doua ctitoră a mânăstirii, o înzestră cu moşii, aparţinând astăzi satelor: Silivaş, Boiţa, Vălioara, Tuştea, Lunca Cernei şi Fărcădin. Tot în acest secol (al XVI-lea) era reşedinţa episcopatului „Silivaşului" cu întâiul ei episcop, Eftimie (1436). In chiliuţele ei se ţinea *cea mai bună şcoală românească a vremii.* Din ei au ieşit de episcopi ai Ardealului: Ioan III (1585—1602) sau Ioan din Prislop (Gh. Şincai *Cronica Românilor* la anul 1569 şi la T. Cipariu în *Acte şi fragmente*, Blaj, 1855 pg. 192) şi Teofil (1615) (Floca şi Şuiaga, *Ghidul judeţului Huniedoara*, Deva 1936, pag. 308) deşi la acest an nu găsim vr'un vlădică în Ardeal cu acest nume. In *Diptichul* lui Samuil Micu Clain avem un Teofil I (1538—1533) şi un al Teofil (Toma Seremi de Teiuş cel care pregăteşte unirea (1692—1697).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Deși primatul Ungariei, Nicolae Olahul [1]), întâiul organizator al învățământului superior în regiunea slovacă a fostului Regat ungar, în soborul dela 1560 a dispus [2]) ca „fiecare paroh, iar în comunele în care sunt mai mulți parohi, toți laolaltă, să angajeze câte un învățător (ludimagister) care să învețe pe copii cititul, scrisul, cântările bisericești și elementele religiunii" [3]), din aplicarea generalizată a acestei măsuri, nu vor fi putut profita și Românii decât poate cei trecuți la catolicism.

In ultimul timp [4]), au fost puși în lumină o serie de dascăli ai școalei brașovene din acest veac. La 1509, în documentele vremii, sunt amintiți „grămăticii dela Brașov" care umblau cu crucea, însoțind pe preoți în ziua Bobotezei. Așa a fost, la 1529, dascălul Stoican sau Stoica (d. Sulică întrebuințează pentru aceeași persoană amândouă numele) Dobromir, utilizat de Sașii brașoveni în misiuni diplomatice, fiind elogiat și apreciat în 1530 pentru serviciile ce le făcea cetății Brașovului și întregei „provincii" a Țării Bârsei ca translator și

[1]) Român de origine, nepot de văr al lui Matei Corvinul, s'a născut în Sibiu la 1493, a fost făcut nobil de către Ferdinand, regele Ungariei la 1548 printr'o diplomă (publicată la Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, II, part. 4, pg. 441) în care regele îi spune: *„Românii, neamul tău, se constată că s: trag din Roma, cetatea stăpânitoare a lumii, și că au fost așezați în partea cea mai bogată a Daciei, al cărei nume este acum Țara Românilor, spre a stăvili năvălirile dușmanilor vecini în provinciile române. De aici, chiar și azi se numesc în limba lor Români"*.

(„Asperrimum ferarum, sed etiam generosissimum monocerotem esse aiunt sic vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles tui minime postremas habent: ut quos ab ipso rerum domina urbe Roma oriundos et in una illius Daciae opulentissima parte cui nunc nomen est Transalpinae ad arcendas finitimorum hostium in provincias romanas incursiones collocates esse, constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur").

Vezi mai pe larg asupra lui: *Doi umaniști români în sec. XVI*, de prof. I. Lupaș în *An. Inst. de Istorie Națională* Cluj, 1926—1927 și în *„Studii, conferințe și comunicări istorice"*, Buc. 1928, I, 89 - 115.

[2]) *„Instructio pastoralis ad clerum"*, tip. Tirnavia 1560.

[3]) Körösi—Szabo: *Az elemi népoktatás enciclopediája*, Budapest, *1882, II, 273.*

[4]) N. Sulică, *Minunata Cetate a Brașovului: Cărturarii Brașoveni ai sec. XVI ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

corespondent pentru limba slavonă şi română. Tot el avu impunătoare misiuni la curtea lui Petru Rareş [1]).

Popa Toma (1541) crescuse pe lângă sine pe un nepot devenit nu peste mult *dascălul Dobre* (1554), menţionat ca „Scholasticus", ajuns apoi preot şi protopop, care după ce fu sfinţit ca preot în Ţara Românească (1556), lăsă locul ginerului său, *Oprea Diacul*, cel ce semnează Epilogul Octoihului dela 1570 [2]).

Dar în viaţa comunităţii româneşti din Braşov intervine un factor nou de progres, un stimulent pentru întreprinderile de ordin cultural: încercarea de a-i converti pe aceşti creştini pravoslavnici la lutheranism. Mijloacele cele mai bune erau: predica şi cartea. Dintre cărţile puse în circulaţie cu rostul de infuzare a noii doctrine, cea mai veche cunoscută până azi e *Catechismul lutheran*, tipărit cu litere chirilice la Sibiu în 1544, de Philippus Pictor (Maller [3]), în traducerea românească, probabil, a preotului din Săliştе [4]). S'a pus întrebarea dacă

---

[1]) N. Sulică, *o. c*, 16.

[2]) N. Sulică în *Tribuna Literară*, I, p. 3—7.

[3]) In *Socotelile Sibiului* pe 1544 din 16 Iulie se zice: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro *impresione Catechismi Valachici* bibale 2 fl. (*Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1880*, şi tot acolo *(Korrespondenzblat"*, etc. Nr. 1"): . . . „1544 Philipus Pictor. Der selbe erscheint in den gleichzeitigen Rechnungen in Hermannstädter und National Archiv als Hermannstädter Bürger und als Dolmetsch und schreiber walachischer Briefe", etc, O altă ştire despre apariţia şi existenţa acestui Catechism ne-o dă scrisoarea pastorului Albert Wurmloch din Bistriţa, dela 1546, către prietenul său, pastorul Joan Hessus din Vratislava (Bratislava):" Translatus est Catechismus in linguam Walachicam atque impressus Cibini quae urbs nobis Saxonibus Transilvana est metropolis, caracteribus ut vocant Rascianis qui quasi referunt formam graecarum litterarum. (H. Witstock, *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnegaues*, Wienn, 1858, p. 58; Cf. Giorgiu Pascu, *Istoria limbii şi literaturii române sec. XVI-lea*, Bucureşti, 1921, 169—170; Cf. „*Telegraful Român*" Sibiu 1880 Nr. 21; Prof. I. Lupaş în *Anuarul gimnaziului mixt din Săliştе*, Sibiu, 1929, pg. 34—35, crede că la traducerea acestui Catechism au contribuit şi cărturari sălişteni.

[4]) N. Iorga, *Ist. lit. religioase a Românilor până la 1688* şi *Studii şi Documente cu privire la Istoria Românilor* vol. VII, pg. 66—67; Cf. I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti* în *An. Inst. de Ist. Naţ.* — Cluj, 1928—1930.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

traducerea și tipărirea lui s'a făcut cu scop de propagandă religioasă printre Români, sau numai dintr'un interes material pur bănesc?

Benckner (Johannes) harnicul discipol al lui Luther, în calitate de jude al Brașovului, dă un ordin în 12 Martie 1556, Românilor brașoveni „să *învețe* preceptele Chatechismului lutheran" [1]. Răspunsul e categoric afirmativ [2], adecă în scop de propagandă, aproape la toți cercetătorii de până acum. Doar asupra anului tipăririi și asupra titlului, există și altă părere, aceea a lui T. Cipariu, care susține într'o scrisoare din 1879 către B. P. Hașdeu, că a văzut la Viena în 1847 o carte în limba latină tipărită la *Brașov* cu titlul: „Ephemerides" în care la anul *1546* scrie că în *acel an* s'a tipărit în românește la Sibiu o carte numită „*Doctrina cristiana*" [3], care sigur nu poate fi alta decât *Catechismul lutheran* . . .

Informația lui T. Cipariu, fiind nesigură, prea puțin temeiu se poate pune pe ea, mai ales că nici el n'a rămas fixat la titlul acesta, fiindcă în alt loc [4] susține că într'adevăr *Catechismul lutheran* a apărut la Sibiu (asupra anului șovăe) însă cu titlul „*Învățătură Creștinească*".

Dar Catechismul, despre care se vorbește în ordinul primarului Benckner, după unii, e ediția a 2-a a celui sibian [5], prin care Sașii brașoveni, după exemplul fraților lor dela Sibiu, încearcă să reformeze biserica românească dela Sf. Nicolae din Șchei; cel puțin așa reiese din rândurile cronicarului sas, pastorul Simeon Massa, din însemnarea dela anul 1559: „Eodem anno die 12 Marti Johannes Bencknerus, judex Coronensis,

---

[1]) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, 100.

[2]) I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, 36–38.

[3]) B. P. Hașdeu, *Cărțile populare ale Românilor în sec. XVI*, București, 1879, 89.

[4]) T. Cipariu, *Analecte literare*, Blaj, 1858, XVIII.

[5]) N. Drăganu in *Dacoromania*, III, 499—500.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cum reliquis senatoribus reformavit Valachorum ecclesiam et precepta Catecheseos discenda illis proposuit", etc.[1]).

In jurul acestor două catechisme s'a consumat multă cerneală fără a se fi ajuns la o perfectă clarificare, mai cu seamă asupra celui din urmă.

Haşdeu, în prefaţa Psaltirei lui Coresi, (ed. Acad. Rom.) t. I. pg. 1, susţine că au fost două catechisme deosebite: unul la *1546* dela Sibiu, şi altul la *1560* dela Braşov; ultimul, cunoscut (?) şi sub titlul: *„Intrebare Creştinească"* după fragmentul cu acest nume din Codicele Măhăcean sau Sturdzan, — publicat în *„Cuvente den bătrâni"*, II. Buc. 1880 pg. 115.

Iar un cercetător braşovean mai nou[2]), crede că această *„Intrebare creştinească"*, după toate probabilităţile (?), a fost pusă în circulaţiune la începutul anului 1559, înainte de 12 Martie". Nu mai vorbim de cel mai asiduu cercetător al epocei coresiene, prof. Nic. Sulică, care după ce 40 de ani crezuse în existenţa *Catechismului* dela Braşov, ajunge la următoarea concluziune: „după toate probabilităţile, însă *acest Catechism nu s'a tipărit*, căci Saşii braşoveni vor fi văzut aversiunea cu care a fost întâmpinat primul catechism lutheran tipărit la Sibiu în 1544"[3]).

Aici ajunsese înainte cu cincizeci şi ceva de ani şi M. Gaster[4]), neacceptând ipoteza că s'ar putea indentifica fragmente în codicele Sturdzan al lui popa Grigore din Măhaci (1607) din acest catechism bazat pe faptul dependenţei (Codicelui) de Cazania a II-a a lui popa Iane şi popa Mihai[5]), colaboratori primi ai lui Coresi, al cărui Tatăl nostru din *„Omi-*

[1]) N. Sulică, *Un capitol din activitatea diaconului Coresi*, Braşov, 1902, pg. 10 şi la B. P. Haşdeu, *o. c.*, pg. 92; Trausch, *o. c.*, 105: Luther Martin *Der kleine Katechismus* ins Walachische übersetzt 1559".

[2]) Candid C. Muşlea, *Biserica sf. Nicolae din Scheii Braşovului*, pg. 66.

[3]) N. Sulică, *Minunata Cetate*, etc., Braşov, 1943, pg. 10.

[4]) M. Gaster, *Chrestomatie Română*, Bucureşti, 1891, XLIV.

[5]) Trecut prin şcoala dela Braşov, şi-a completat studiile în Serbia la Ipek. Reîntors acasă, îşi începe cariera de preot la Râşnov. Fu chemat apoi la Braşov, unde, la 1597, cu ajutorul băinesc al lui Aron Vodă al Moldovei, clădi şcoala de piatră de lângă biserica Sf. Nicolae (N. Sulică, *Min. Cet. Braş.* pg. 6)

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

liarul" dela Brașov (1580), operă a lui popa Iane și popa Mihai [1]), ca și *Liturghierul* (1588) [2]), se găsește și la popa Grigore Măhăceanul.

Evident, dacă ar fi fost cazul, s'ar fi tipărit cu intenția de a converti populația, dacă nu, măcar pe preoții și diecii (grămăticii de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șchei, la noua religie.

In serviciul acestei cauze lucra cu mult suflet Honterus, reformatorul bisericii săsești din Brașov și din toată Țara Bârsei. Toate aceste frământări au avut o influență mare. Honterus venea cu o importantă inovațiune în viața bisericească: *predica și slujba liturgică* să fie rostite *în limba poporului*. Această orânduială cuprinse și școala, care prin introducerea limbii materne ca limbă de predare făcea primul pas spre adevărata ei naționalizare. Numai într'o asemenea școală putea fi folosită, ca manual de învățământ, cartea apărută la Sibiu.

In acelaș timp Honterus dă școalei săsești din Brașov o organizare nouă [3]), pe care o vor imita și Românii din Schei, măcar în parte, în școala lor. (Semne că au împrumutat ceva, e și titulatura „Scholasticus" pe care i-o dă directorului școalei, pe atunci dascălul Dobre).

Dar în curând Honterus și Benckner se vor convinge de inutilitatea stăruințelor lor pentru trecerea Românilor la lutheranism. Cel dintâi care înțelege aceasta e Benckner care, renunțând la acțiunea de proselitism, începe cu Coresi, căruia i se alătură mai târziu popa Iane și popa Mihai, o întreprin-

---

[1]) Amintiți în „Preadislovia" la *Evanghelia cu învățătură* a lui Coresi (Brașov, 1581) „de o scoase den cartea sârbească pre limba românească impreună cu preuții dela biserica Scheailor, de lângă cetatea Brașovului anume popa Iane și popa Mihai". (Bianu-Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, București, 1903, I, 88).

[2]) T. Cipariu, *Analecte literare*, 11 și A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, Buc. 1938, pg. 63: „însă *isprăvitoriu (e) Pop Mihai*" din aceeași cetate brașovenească".

[3]) Cuprinsă în cartea lui: *Reformațiunea bisericii din Brașov și din toată țara Bârsei* (Brașov, 1542).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

dere, din care literatura română s'a ales cu o serie de cărți pe cât de utile, pe atât de bogate în conținut. Noua tiparniță adusă de Honterus din Apus, devine prin serviciile pe care le face bisericii, procurându-i cărțile necesare, aproape un dar.

In vremea asta, școala din Șchei, frecventată nu numai de Românii din Brașov, ci și de alții din toată Țara Bârsei, dacă nu și din Țara Românească, funcționa cu două cursuri: unul primar, din care se recrutau negustorii și curierii, altul superior, pentru pregătirea clericilor [1]).

Mai e și o altă părere asupra posibilităților de pregătire a elevilor acestei instituțiuni. „In școala de pe lângă vechea biserică Sf. Nicolae din Brașov nu s'a putut înjgheba decât cel mult o școală de dieci în care se învăța cetitul, scrisul și cântările bisericești" [2]).

Care din doi exprimă adevărul?

Brașovul, prin poziția lui geografică, era un punct de intersecție între Apus și Orient. Legătura dintre ele o făcea orașul de sub Tâmpa. Pentru relațiunile cu Principatele Române și întregul Sud-Est, cunoașterea limbii slavone era mai mult decât necesară. Conducătorii bisericii din Schei, care erau și purtătorii de grije ai școalei, vor fi urmărit ca absolvenții ei să iasă așa fel pregătiți, încât să poată fi aplicați ca preoți și dascăli (dieci), interpreți și caligrafi la Brașov sau aiurea, iar alții pentru meserii și comerț.

Brașovul, și cu el întreagă Țara Bârsei, până în secolul al XVIII-lea ținea de eparhia Râmnicului. Cei ce se hotărau să îmbrățișeze cariera preoțească, după terminarea școalei de aici mergeau în Țara Românească, unde stăteau un timp oarecare pe la vreo mânăstire sau la vreun metoc, inițiindu-se în tainele și rânduiala bisericii, apoi se prezentau episcopului spre a fi sfințiți, după care formalitate se reîntorceau acasă ca preoți. In sprijinul tezei e și studiul dlui N. Sulică: *„Cea mai veche școală românească de pe întreg cuprinsul Țării"* [3]), prin ace

[1]) Cf. în ziarul *Tribuna*, Brașov, 18 Ianuarie 1943.

[2]) Andrei Bârseanu, *Istoria Școalelor centrale din Brașov*, 1902, pg. 5.

[3]) In *„Omagiu lui Const. Kiriţescu"*, București, 1927 și *extras*.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„*Epilog*" la Octoihul românesc (1570) copiat de *Oprea Dascălul* (diacul), ginerele popii Dobre și cumnat al popii Mihai, de o incontestabilă valoare documentară.

„Epilogul" acestui *Octoih românesc* rezumă o epocă, dă indicii prețioase din viața școalei românești din Șchei. Din acest punct de vedere, merită a fi cunoscut în întregime:

„Această dmnedzeiască carte ce iaste osmoglasnic o au scris cela întru Sfinți părintele nostru Ioan Damaschin. Dară nu cu știință omeniască, ce cu minte de sfinții îngeri luminată au scris. iară acum rumâniaște scrisu-am eu Oprea Diiac zeat popeei Dobre *să fie de învățătură ucenicilor cine învață dăscălie*. și să fie mai ușor spre înțeles oamenilor creștini. cine cântă cumu grăiaște și David proroc și împărat, psalom, 46 Cântați înțelegându: Că cu voia țărei și cu știrea Măriei lu craiu. așa au porâncit Vlădica Pavel[1]) cârmuitoriu beseărecilor românești. De suptul despusul Măriei lu craiu, când au fost acice în cetate în Brașov, să se mulțească cuvântul lui Dumnezeu, și să se adaugă până va veni vriame și lesnirea să scrie cu tiparul: *Aștsdere în școală mearșterii*[2]), *și dascălii să învațe mai vârtos rumâneaște au porâncit den cărțile ce le deaderă boiarii cinstitului sfat de mainte*, și ce va da sfinția lui, impreună cu alalți creștini buni, că *în școală amu trebuiaște și în beserică așa mai vârtos cuvântul lu dumnedzeu trebuiaște să înțeleagă feciorii, dară cum să înțeleagă deacă învață în limbă striină de nu înțeleage nimea, iară sărbeaște și letinește să știe numai cine iaste om cărtulariu, oare preut oare dascăl oare diac, iară mișelamia n'are lipsă de-a știrea;* Și am scris despre izvo-

[1]) E vorba de episcopul de atunci Pavel din Turdaș, care a vizitat de două ori Brașovul in 1570. Intr'unul din aceste drumuri va fi căzut de acord cu Oprea (diacul) ca să scrie un Octoih pentru școala din Șchei, unde dispuse să se învețe după cărțile date de „boiarii cinstitului Sfat" (consilierii orașului); de asemenea învățământul să se facă in limba românească pentru popor („mișelamia"); limbile streine să le învețe intelectualul („om cărtulariu") care dorește, ar vrea să spună — iar nu toată plebea.

[2]) Cuvântul echivalează cu „magistrii" — profesorii. Desigur dela școala pentru pregătirea învățătorilor, a viitorilor clerici, a caligrafilor și a interpreților.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

dul ce iaste în beseareca Scheailor, de lângă cetatea Braşovului, de l-au scos den limba srăbească pre limba rumânească sfinţii părinţi ce au fost mainte întru acestu loc: — Iară sfinţiei lui foarte plăcu daecă ceti şi deade cartia să rămâe şcoaleei şi chelciugul au cerşut dela creştinul cela bunul şi milostivul. Sfeatnic dentâniu şi canţelariu, Măriei lu Craiul jupânul Ceac Mihaiu, den cetate den Bălgrad, derepce că deade chelciug de a se scrierea şi alaltor besarecei: — şi încă şi alta porânci sfinţiia lui *să strângă preuţii milă dela blagocestivii voevodzi şi dela cinstiţii bieri şi dela oamenii creştini, care câţ se-are îndura de-a darea, derept să rădice şcoala de iznoavă căce slomnul şi chiliile beseareciei s'au vechit şi au scăzut de nu iaste ca mainte de tremetia la învăţătură. den ţara Bârseei şi den tot ţinutul Ardealului.*

Celora milostivi amu tremete-va făptuitoriul şi spăşitorul şi învăţătoriul lumiei. Hs dmnul nostru harul cela dulcele. ca cine *învăţăturiei sălaşiu rădică, sieşi rădică sălaşiu în cerure.* prea luminat şi întru oameni pomiană mai îndelungată şi mai tare. de fierul şi de aramea care furul nu va fura. nice vântul va strica. nici apa nu va neca. e oamenilor putiere dăruiaşte. Derepce că învăţătura putiare iaste nemincinoasa şi despunitoare spată:

Napisah az Oprea diiac *miarşteriu şcoaleei rumâneşti de lângă beseareaca Scheailor şi dascăl mai mare ucinicilor cine învaţă dascălie* şi beseareciei psaltu dentâniu. vă leato 7078. şi despunitoriu în toată ţara rumânească Io Alexandru Voevod".

Se vede, prin urmare, destul de clar, că e vorba de o şcoală „superioară" servind pentru pregătirea viitorilor clerici, dascăli sau dieci. La 1570 şcoala din Şcheii Braşovului era deci o instituţie cu un rost bine definit.

In legătură cu cele cuprinse în „Epilog" ne amintim de o afirmaţie a prof. Sulică. La 1565 venise la Braşov ca predicator un ucenic al întâiului episcop român calvinizat, Gheorghe din Sângeorz, trimis aici *ca să obişnuiască pe Românii ortodocşi cu învăţăturile calvine după tipicul Cazaniei şi Molitovelnicului* tipărite într'un singur volum la Braşov, probabil la

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

începutul acelui an [1]). Mai departe, aflăm că „intențiile acestui predicator erau să convertească nu atât pe Românii din Șcheii Brașovului cari cu greu puteau fi convertiți, ci *pe viitorii clerici* care se întâlneau în școala dela Brașov". Cu alte cuvinte, „activitatea acestui predicator trebue deci pusă în legătură *nu cu amvonul* bisericii Sf. Nicolae, *ci cu catedra școalei românești din* Brașov" [2]).

Altundeva aflăm că „vlădica Gheorghe încă din 1565, în înțelegere cu Sfatul făcu să se introducă un predicator român în Brașov" [3]). Iar în alt loc, precizează și mai mult activitatea acestui ucenic al episcopului Gheorghe de Sângeorz: „Sfatul orășenesc brașovean a orânduit predică românească pentru Românii din Suburbie care trăiau sub ocrotirea sa" (adecă a Sfatului). El era numit și „propoveduitor al Evangheliei lui Christos" și vorbea la sărbători și dumineca Românilor din Șchei" [4]).

Prin urmare, nu catedra, ci amvonul era rostul lui la Brașov [5]). Și numai acolo și-a desvoltat activitatea, iar nu în școală.

Epilogul Octoihului, scris de dascălul Oprea, cuprinde date prețioase și din punct de vedere istoric-cultural. De exemplu, diacul Oprea spune că la *1570* episcopul român Pavel din Turdaș, vizitând Brașovul, *ca să se intereseze de tipărirea „Psaltirei românești" și a „Liturghierului românesc"*, a rugat pe Mihail Csáki, cancelarul Transilvaniei, să cumpere exempla-

---

[1]) C. C. Mușlea, *o. c.*, 67.

[2]) N. Sulică, *Cea mai veche școală românească*, Buc. 1937, 10—11. Vezi și prețioasa lucrare a prof I. Lupaș, *„Zur Geschichte der Rumänen"*, Sibiu, 1943, pg. 238—239.

[3]) N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, pg. 23.

[4]) N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, București, 1904, pg. 80.

[5]) La 15 Ian. 1568 episcopul Pavel din Turdaș scrie judelui din Bistrița: „lucrul de căpetenie este ca toată slujba în biserică să o facă preoții în românește ca să înțeleagă norodul precum dorește și Craiul", apoi despre Brașoveni, că, încă de trei ani au predicator român creștin" (G. Pascu, *Istoria limbii și literaturii române în sec. XVI*, pg. 27—28.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

rul transcris de diacul Oprea şi să-l dăruiască şcoalei române din Braşov, ceeace numitul cancelar a şi făcut.

In toamna anului 1570 (Septemvrie) Pavel din Turdaş da ştire preoţimii române, în preajma sinodului ce urma să se ţină la Cluj, că: „A poruncit Măriea Sa Craiul — scrie el judelui din Bistriţa la data de mai sus — ca acum în zilele Crăciunului toţi preoţii români să meargă la sinodul din Cluj, iar pe preoţii, cari nu vor fi acolo, diregătorii, din porunca Măriei Sale Craiului îi vor pedepsi. Mai dau de ştire preoţilor români să aducă şi bani de cheltuială ca să cumpere cărţi româneşti: *Psaltirea* pe care s'o plătească cu un florin, altă carte *Leturghiea* pe care să o plătească cu 32 de dinari" [1].

In urma presiunii exercitate de calvini [2] asupra Românilor, unii cedează, trecând la protestantism.

Pentru aceştia, adecă pentru şcoalele lor, se tipăreşte în 1570, cu litere latine, o „*Cărticică de cântări* in limba română, tradusă după alta ungurească a lui Szegedi Gergely [3], completată de Gheorghe Agyagfalu (1642), fapt care se va repeta cu 127 de ani mai târziu (1697), când Ioan Viski din St. Măria Orlea (Haţeg) va traduce pentru Românii calvinizaţi din Ţara Haţegului „Psalmi şi cântece bisericeşti".

Desigur pentru biserică mai întâi, dar şi pentru dascăli şi şcoale, s'au tipărit: „*Tâlcul Evangheliilor*" (Braşov 1564) sau „*Cazania I*", „*Psaltirea*" (1570), „*Evanghelia cu învăţătură*" sau „*Cazania II*" (Braşov, 1580—1581) cât şi „*Psaltirea slavo-română*" (Braşov, 1577—88), ale lui Coresi, popa Jane şi popa Mihai, cari vor fi cunoscut lipsurile bisericii şi şcoalei din Şchei şi ale celorlalte. Insă pentru tradiţia culturală a Braşovului româ-

[1]) G. Pascu, *o. c*, 28.

[2]) In sinodul din Sibiu dela 30 Nov. 1566, din art. 36 aflăm primele ştiri asupra acţiunii de calvinizare asupra Românilor. Se precizează aci, că „stăr. pindu-se ereziile (celelalte religii, adecă), *să se sporească* **religiunea cea adevărată, mai cu seamă între Români**". Articolul 37 spune că aceia dintre Români care se vor impotrivi acestei deciziuni, să discute cu episcopul român (calvinizat) George (din Sângeorz) (T. Cipariu, *Arhivu pt. filolog. şi istorie*, pg. 22-4).

[3]) Ion Ursu in *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secţ. Ist. Ser. II. Tom. 34; Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, ed. II, 1930, pg 74.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nesc, e mai apropiată de adevăr opinia lui Ovid Densușianu [1]), că diaconul Coresi n'a făcut altceva decât a reprodus texte manuscripte, puse de mai înainte în circulație pentru această epocă, adecă în prima parte a veacului XVI; partea a doua a veacului XVI, cu lutheranismul și calvinismul militant, n'a adus decât un mai accentuat interes pentru traducerile românești.

Scrierile de orice fel, semnate de oameni ai școalei, constitue un indiciu asupra vieții ei, pentru oricine se ocupă cu probleme de genul acesta. De aceea, din lipsă de alte date în legătură cu școala românească din secolul al XVI-lea, numele unor dascăli pot spune mult.

Aproape în fiecare manual de istoria literaturii se amintește, mai mult în treacăt, de „*Paliia dela Orăștie*" (1582) a cărei traducere face cunoscut numele unui Mihai Tordași, „ales episcopul Românilor în Ardeal", Ștefan Herce, un element prețios pentru propagarea calvinismului în „Căvăran Sebeș" și jur, *Zacan Efrem*, „dascălul de dăscălie al Sebeșului", Moise Peștișel, îndeplinind acelaș rol ca și Herce la Lugoj, și Achirie „protopopul varmegiei Hinedorii" [2]). Mulți au văzut în „dascălul de dăscălie" Efrem Zăcan, un precursor al învățământului superior, în sensul că a fost conducătorul spiritual al unei școli (românești) în care erau instruiți și educați toți preoții, dascălii și alte elemente, așa cum a fost mai târziu școala dela Făgăraș a Susanei Lorantfy [3]). Alții văd în el un simplu

---

[1]) *Histoire de la langue roumaine*, I, fasc. I., Paris 1914, pg. 8; Cf. N. Drăganu, *Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Buc. 1938, pg. 35.

[2]) I. Bianu și N. Hodoș. *Bibliografia Românească Veche*, Buc. 1903, I, 95; N. Iorga în „*Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, București 1906, pg. 278—279, dă acest protopopiat lui Moise Peștișel, care, spune el, l-ar fi primit dela castelanul Inidorii cu datoria de „a cârmui, cerceta, *învăța* și a mustra pe preoții români de sub stăpânirea cetății". Unde e adevărul? Ni se pare, numai la Bianu și Hodoș, care reproduc fidel prologul *Paliei*, deci izvorul și informația.

[3]) Ion B. Mureșan în „*Cele trei Crișuri*", Nov.—Dec., 1942.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„dascăl de şcoală, de dăscălie“ [1]), cu o frumoasă pregătire, semn al unei serioase culturi.

Ceeace interesează e, dacă a existat o şcoală pentru pregătirea preoţilor, a dascălilor şi a altor elemente utile reformei în Ţara Haţegului şi a Severinului. Din moment ce e amintită calitatea (profesiunea) lui Efrem Zăcan în prologul Paliei, tipărită de diacul Şerban — fiul lui Coresi — şi Marien diacul, cu învoirea „Mariei Sale Batăr Jigmond voevodul Ardealului“ şi cu cheltuiala lui Geszty Ferencz *„chevalier bannéret*, vestit viteaz şi hotnogiu al Ardealului şi Ţării Ungureşti“, trebue să se admită că o asemenea şcoală a existat, şi că Zăcan a avut un rol precumpănitor la conducerea ei. Ca o consecinţă a acestei poziţiuni sociale, precum şi a prestigiului său intelectual, a fost chemat să colaboreze şi el la această carte, al cărui prolog i-a făcut numele nemuritor. Dar şcoala condusă de Efrem Zăcan la Caransebeş nu putea servi decât cel mult regiunile de Sud-Vest ale Banatului. N'ar fi exclus ca paralel cu şcoala lui Efrem Zăcan, despre care un dascăl bănăţean [2]) afirmă, fără a dovedi însă, că ar fi întrebuinţat literele latine în scriere, ceeace nu e exclus, să fi funcţionat alta la Lugoj, bine înţeles cu acelaş program. Asupra acestor ţinuturi pur româneşti au dat mai insistente atacuri calvinii. Şi o unealtă bună pentru convertire era *şcoala* pregătitoare de preoţi, predicatori şi dascăli.

Ca o confirmare a acestei presupuneri, e funcţionarea şcoalei române din Haţeg, întemeiată prin străduinţele superintendentului calvin Geszty Ferencz pe vremea când Achirie al Huniedoarei lucra cu Mihail din Turdaş şi ceilalţi la „Palia dela Orăştie“. In ea, în şcoala Haţegului, se pregăteau predicatori iscusiţi [3]).

Atât româneşti, puse în serviciul calvinismului, cât şi catolice, ori pur calvine sau numai româneşti, trebue să fi fost

---

[1]) N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, Bucureşti, 1904 pg. 172.

[2]) George Joandrea, *Influenţa Bănăţenilor la organizarea primei preparandii ortodoxe române*, Lugoj, 1906, pg. 8.

[3]) Zenovie Pâclişanu în revista *„Cultura Creştină“* (Blaj) 1911, pg. 618.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga“ din Sibiu

și alte școli în Transilvania, căci la ele se referă articolul XVI adus în dieta din Turda la 1580: „Episcopii, cu ocaziunea vizitațiunilor să-și viziteze numai pe popii și pe dascăli lor".

Pentru sufletul românesc, netrecut la reformă, pentru cei cărora le era rezervată puterea de a susține bolta credinței strămoșești, tot școala din Brașov a rămas leagăn și matcă.

Nu numai cărturarii brașoveni prin lumina minții lor îl vor fi impresionat pe voevodul Moldovei, Aron Vodă, în cele două vizite ale sale la Brașov (1594, 1595), ci și ordinea și calitatea învățăturilor ce se predau în școala din Șchei. De aceea, văzând lipsurile bisericii și mai ales nevoia unui local de școală, căci cel în care se țineau cursurile, „slomnul", cum îl numea Oprea Diacul în Epilogul său, era vechiu și neîncăpător, „scăzut", — a donat 12.000 de aspri pentru renovarea bisericii și clădirea unui nou local de școală.

In actul de danie (din 28 Nov. 1594) al lui Aron Vodă, se amintesc, pe lângă 2 preoți și 2 diaconi, 4 „poslușnici", care nu puteau fi decât dascăli, cântăreți ai bisericii[1]).

Lucrarea executată sub supravegherea protopopului Mihai, a fost terminată în 1597[2]). Zidurile ei să văd și astăzi.

Pentru a aprecia gestul generosului voevod moldovean, ar trebui să anticipăm consecințele lui. Ele însă vor putea fi cunoscute din paginile ce urmează, de câte ori va fi vorba despre școala dela Brașov.

Inceputul învățământului superior în Transilvania
Primele încercări

Primele încercări pentru întemeierea unui învățământ superior în Țara Transilvană le face Nicolae Olahul, Mitropolitul primat de Strigoniu și marele umanist, de obârșie română, la

[1]) N. Sulică, *Minunata Cetate a Brașovului*, 17.

[2]) A. A. Mureșanu, *Clădirea școalei românești din Brașov* în *Anuarul Inst. de Istoria Națională*, Cluj, 1927, 199; D. I. Lupaș în *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, 1934, I, pg. IX. se vorbește de alta mai veche, din 1495, clădită din piatră, cu ajutorul bănesc al lui Neagoe Basarab.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

1567, prin înființarea unui Seminar Teologic la Trnava. Dar în acelaș an Ion Sigismund, principele Transilvaniei, trecând la reformați și devenind un fanatic adept al noii confesiuni, își propune să o răspândească la maximum. Și asta nu putea s'o facă decât contrabalansând acțiunea iezuiților, aduși în țară de Olahus pentru întărirea catolicismului. Un mijloc bun de convertire era crearea unei instituții de pregătirea elementelor combatante, o școală înaltă, o universitate, pe care se hotărî s'o așeze în Sebeșul-Săsesc [1]), regiune curat românească. Nu știm însă din ce pricini, universitatea dela Sebeș n'a mai luat ființă.

Rămâne un fapt constatat că pentru acest secol pot fi socotite ca centre de cultură românească orașele: Alba-Iulia, Sebeșul-Săsesc și Orăștia. Cel dintâi ca sediu de metropolie, iar celelalte două având tipografii, din care vor ieși cărți atât de necesare bisericilor românești. Astfel, apare la Sebeș, în 1579 prin directa îngrijire a mitropolitului Ghenadie al Bălgradului, un *Sbornic slavonesc*. In acelaș an se tipări la Bălgrad un *Evanghelier* [2]), iar la Orăștie cunoscuta *Paliie* a lui Șerban și Marien.

Dar ceea ce nu făcuse Ioan Sigismund, va face urmașul său, Ștefan Bathory, care fiind și rege al Poloniei, printr'un act fundațional, datat din Vilna la 12 Mai 1581, înființă universitatea, de astădată cu sediul în inima Transilvaniei, la Cluj, dar nu reformată, ci catolică. Noua instituțiune promitea să fie la acelaș nivel cu celelalte din Occident. In actul de întemeiere prevedea că „toți aceia cari au terminat în mod glorios științele frumoase, limba ebraică, grecească și latină în facultățile de teologie și filosofie și au ajuns stăpâni pe știință deplină, să poată ajunge bacalaureați, magistri sau doctori, și aceste grade să le aducă tocmai atâtea drepturi, demnități,

---

[1]) O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare* în volumul jubiliar „Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul", Buc. 1929, pg. 846.

[2]) O. Ghibu, *l. c.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

dinstincție și onoare, ca și când și le-ar fi câștigat în academii italiene, franceze, spaniole sau germane"[3]).

Universitatea avea trei facultăți: teologică, filosofică și juridică. Conducerea ei o aveau iezuiții, în frunte cu rafinatul Antonio Possevino, diplomatul și omul de încredere al papei, care era bine cunoscut și se achitase cu succes de însărcinările grele ce i-le dăduse Roma, pentru Suedia și Rusia.

Scopul urmărit prin înființarea universității era tot de ordin religios: combaterea celor trei confesiuni adverse: evanghelico-lutherană, reformată și unitariană, pe care cei 32 călugări iezuiți veniți la Cluj odată cu șeful lor, Antonio Possevino, le socotea niște atei primejdioase.

Cu toate sforțările de a obține o majoritate (confesională) în Transilvania, catolicismul nu isbuti să se impună cu o putere egală impetuozității celorlalte două religiuni (calvină și unitariană). Ba în 1581 noua dietă transilvană întrunindu-se în primă ședință, se ridică cu vehementă contra Iezuiților. Lupta se declanșă. Ea era purtată în condițiuni grele pentru catolici. La 1599, însuși Mihai Viteazul, proaspătul cuceritor al Transilvaniei, se expuse luându-le apărarea în fața agitaților și răsvrătiților conți din dietă. La 31 Decemvrie 1599, el le asigură toate imobilele și libertatea de acțiune.

Însă la 1605, după lupte încordate, ne mai fiind cine să-i apere, călugării iezuiți au fost isgoniți din Cluj, sediul (casa) lor dărâmat până în temelii de reformați, iar celelalte averi confiscate.

Vor trebui să treacă mulți ani, până la biruința Casei de Austria (Habsburg), când Leopold I (1693) îi va readuce din nou la Cluj.

E cert că în institutul acesta, între iezuiți au fost și Români, unii ca elevi, alții ca profesori, ceeace vor dovedi un George Buitul, un Iohannes Cájoni (din Căianul Mic) și Ștefan More, aparținând unei mari familii nobiliare[5]).

---

[5]) O. Ghibu, *l. c.*

[2]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, ed. II, Bukarest 1940, II, 145—146.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Cărți întrebuințate ca manuale de învățământ în secolul al XVI-lea

1. *„Catechismul lutheran"*, Sibiu, 1544[1]).

2. *Catechismul dela Brașov, „Intrebarea Creștină"*, Brașov, 1559[2]).

---

[1]) N. Iorga atribue traducerea, revenind asupra afirmației de mai 'nainte, *„foarte probabil"* dacă nu acestuia (Filip Pictor, „Maller"), preotului român dela biserica din Maieri, pomenit în aceleași *Socoteli* (ale orașului Sibiu) la 1529 când mergea la Bistrița cu îndemnul de a nu preda cetatea lui Petru Rareș (*Istoria Românilor*, vol. V, *„Vitejii"*, Buc. 1937, pg. 121).

Cărticica era menită numai Românilor de sub ascultarea cetății, oameni cu drepturi, ca acel cneaz Ion, acel cneaz Oprea (și un Manea din Săliște), care se trimiteau, ca și Rășinărenii, și ei cu cneaz, peste munți ca să culeagă știri (N. Iorga, *o. c.*, 122).

Cu tot entusiasmul lui Petru Haller (proaspătul primar) și a stăruințelor pastorului Mathias Ramser, căruia, Melanchton, prietenul lui Luther, îi scria să „ingrijească înainte de toate ca învățătura mântuirii să fie împărtășită poporului nefalsificată și ca tineretul să citească catechismul", deși catehismul fusese trimis în tot Ardealul, Wurmloch adaugă informația prețioasă că „mulți preoți români îl primesc ca sacrosanct, dar că și mulți îl condamnă" (*Rechnung aus dem Archiv von Hermannstadt und der sächsichen Nation*, I, 1880, pg. 195; Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, Buc. 1940, pg. 57).

Asupra traducătorului și locului tipăririi, părerile cercetătorilor sunt diverse. N. Drăganu (*Histoire de la litt. roum. de Transylvanie*, pg. 15—17) observă, just, că dacă acest Catechism a fost tradus după cel al lui Luther, traducerea putea fi făcută de același Filip Pictor Maller, care a dat dovezi de cunoașterea limbii românești în desele întrebuințări pe lângă Domnii Țării Românești. Apoi s'a mai ignorat faptul că mulți Români transilvani știau aproape la perfecțiune limba germană, precum o știau și Sașii pe cea românească pentru a putea traduce exact, în această limbă, *Micul catechism* al lui Luther. Această „scăpare din vedere" l-a făcut pe Nicolae Sulică, de exemplu, să creadă că el ar fi fost tradus din ungurește după cel al reformatului Andrei Batizi (*Catechismele românești din 1544 — Sibiu — și 1559 — Brașov* în *Anuarul liceului „Al. Papiu-Ilarian"*, Tg. Mureș 1936, pg. 69—73).

Locul tipăririi, fiindcă au fost întrebuințate litere cirilice, nu putea fi Sibiul, unde abia la 1655 fuseseră introduse, s'a acceptat părerea că această carte ar fi fost tipărită la Târgoviște, sau la Govora, apoi ar fi fost adusă și distribuită în Transilvania (Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in Romänischer Sprache* în *Korrespondenzblatt*, 1921, pag. 57—61; Cf. N. Drăganu în *Dacoromania*, II, 582 - 584 și *Hist. de la litt. roum. de Trans.* pg. 17).

[2]) Deși d. N. Sulică, după cum s'a putut vedea, crede că Sașii brașoveni vor fi renunțat la tipărirea lui în urma experienței cu cel sibian, astăzi nu se

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

3. *Tetraevanghelul*, Brașov 1561.
4. *Tâlcul Evangheliilor* și *Molitvelnicul*, Brașov 1564 [1]).

---

mai îndoește de apariția cărții. (A. Bârseanu, *Catechismul luteran românesc* în *A. A. R.* Mem. de Secț. lit. Seria III, tom. I Buc. 1924 și Ion Bianu, *Texte de limbă din veac. XVI*, Buc. 1925, unde e facsimilat). Părerea că ar putea fi o retipărire a Catechismului din 1544 (Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche* Sibiu 1930, 76), a căzut în desuetudine. *Întrebarea creștinească*, prin care cronicarii sași contemporani: Simion Massa și Marcus Fuchs (v. „*Quellen Zur Geschichte der Stadt Cronstadt*, IV, Brașov 1903, 80), vor fi înțeles „*cateshesos*" (Catechismul), e o operă coresiană, în care se întâlnesc *părți* din Catechismul lutheran (ediția celui din 1529): decalogul, simbolul apostolilor, în forma catolică; Tatăl nostru și botezul... iar după construcția textelor, care o apropie de sintaxa ungurească, justifică în parte ipoteza lui N. Sulică în obârșia batiziană. Dar D. R. Mazilu (*Diaconul Coresi; Contribuții*, Buc. 1933, 18—21), prin comparație de texte, stabilește identitatea unor părți din *Întrebare creștinească* și *Evangheliarul* la care începuse să lucreze Coresi din 1557—1561 (v. N. Drăganu, *o. c.*, 19; N. Iorga, *Ist. lit. rom.* I, 182; Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, Buc. 1928, 92—118). N. Cartojan (*Ist. lit. rom. vechi*, I, 57) „armonizând" aceste opinii, afirmă că diaconul Coresi având Catechismul unguresc (al lui Andrei Batizi) odată tradus în limba română, l-a adaptat normelor bisericii ortodoxe.

[1]) Numită și Cazania I a lui Coresi, în al cărei epilog ne explică necesitatea editării ei: „Dreptu aceaia amu scosu de amu tipăritu Treteevanghelul și Praxiul rumâneaște. După aceaia deacă amu văzutu jelaniea a mulți preuți de tâlcul evangheliilor cum *să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul evangheliei* așa am aflat aceste tâlcuire a Evangheliilor pre Dumineci preste anu, scoase de în scriptura prorocilor și apostolilor și celor sfinți părinți . . .".

În prefața cărții sunt strecurate ideile reformei și ideea naționalizării serviciului dumnezeiesc: „în biserică să se spue sfânta Evanghelie în limba pre care grăescu oamenii, să putem înțelege noi mișelamé".

Tot aici întâlnim ideile calviniste, spre pildă *ignorarea cultului sfinților*, jignire a creștinismului românesc: „Aceia nu cred carei să roagă sfinților noștri: lu Sfântu Pătru și lu Sfântu Vasile sau Sfântului Nicolae sau Sfintei Mariei, că *numai unulu* Iisus Hristos iaste îmblătoriul dreptu noi și rugătoriul: nimea altu, nici în ceriu, nici pre pământ. *Că sfinții morți* nu audu rugăciunea noastră".

Cât privește *Molitvelnicul*, cartea de ritual care însoțește acest manual de predici, s'a stabilit definitiv (Dr. E. Dăianu în *Răvașul* din Cluj, VI, 1908, pg. 168—191), prin citarea paralelă a textelor, dependența Molitvelnicul coresian de cel al lui Gaspar Heltai (*„Agenda sau actele bisericești pe care le săvârșesc de obiceiu ministrii și păstorii sufletești creștini"*) apărută la Cluj.

Cartea lui Coresi s'a tipărit cu cheltuiala lui Forró Miklos.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

5. „*Psaltirea românească*", Braşov 1570 [1]).

6. *Pravila Sfinţilor Apostoli*, Braşov 1570, după „penitenţiarul" lui Ion Nesteutes.

7. *Psaltirea*, Braşov 1577 [2]).

8. „*Cartea ce să cheamă Evanghelie cu învăţătură*", Braşov 1580—1581 [3]).

9. „*Psaltirea slavo-română*", Braşov 1577 [4])

10. „*Paliia*", Orăştie 1582.

11. „*Cărticică de cântări* [5]) sau *Psaltirea calvino-română*.

---

[1]) Din epilog: „Cu mila lui Dumnezeului eu *Diaconu Coresi* dĕca văzui că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu in limba lor, numai noi Românii n'avăm şi Hs. zise Mathei 109, cine ceteşte să înţeleagă şi Pavăl apostolu incă scrie la Corinthu 155, că intru besearecă mai vârtosu cinci cuvinte cu înţelesul mieu să grăesc ca *şi alţii să învăţu* de cât untunerecu de cuvinte neînţelese intr'alte limbi". Bianu-Hodoş, *B. r. v.*, I, (52—53). Deci aceleaşi vederi ca şi ale lui Oprea diacul . . .

[2]) N. Drăganu, *Histoire de la litt. roumaine de Transylvanie*, Buc. 1938, 18.

[3]) In epilog, diaconul Coresi remarcă importanţa ei pentru clerul românesc: . . „spre învăţătura legii creştineşti" tipărită pentru că „să fie mai lesne şi mai uşor a ceti şi a înţelege pentru oamenii ceai proşti". E tradusă din limba sârbească de Coresi, popa Iane şi popa Mihai (G. Pascu, *Ist. limbii şi literaturii române in sec. XVI*, pg. 174). Mai e cunoscută şi sub numele de *Cazania a II*. Cartea avu o largă răspândire (N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, Paris 1929, 57). Luca Hirscher, spunea intr'o scrisoare la 1582, că această carte de învăţătură s'a vândut nu numai in Transilvania, ci şi in Muntenia şi Moldova, chiar *cu ştirea şi invoirea vlădicilor* (I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*, Bucureşti 1937, 29).

Cartea urmează un model grecesc, al lui Teofilact arhiepiscopul Bulgariei (N. Iorga, *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, Buc. 1930, 169; Acelaş, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, I, Buc. 1940, 208), completată cu *Omiliile lui Ion Caleca* (N. Cartojan, *o. c.*, 62).

[4]) Scrisă la porunca „Domnului Io Alexandru Voevod şi a fiiului său Io Mihnea Voevod şi a preasfinţitului metropolit Serafim". Pe lângă psalmi, Coresi mai adaugă „Sinaxarul după cursul anului, Troparele şi Condacele pentru sfinţi", Sinaxarul postului şi Ceaslovul având slujba de noapte şi de zi (G. Pascu *o. c.*, 176).

[5]) Dr. Hiador Sztripszky şi Alexici in „*Szegedi Gergely énekeskönyve XVI század beli román fordításban*, Budapest 1911, publică 8 pagini text românesc tipărit cu litere latine dintr'o *Psaltire calvino-română* din anii 1570—1573, tradusă după *Cartea de cântări calvineşti* a lui Szegedi Gergely probabil de episcopul

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

12. *Triodul,* 1578, în slavoneşte, fără să se ştie locul tipăririi. La fel:

13. *Evangheliarul* din 1579 şi 1583.

14. *Octoihul,* p. I, 1569; p. II, 1575.

15. „*Sbornic slavonesc*". Sas Sebeş 1580 [1]).

Spre a micşora, dacă nu i se putea opune, efectele propagandei calvine prin tipărituri, pentru care se găsise un om mai mult cu pricepere şi gust editorial decât scriitor — cum a fost diaconul Coresi —, conştiinţa religioasă ortodoxă, ne mai având încredere în traducerile româneşti infectate de idei diametral opuse spiritului creştin românesc, se îndreaptă spre literatura şi tipăriturile slavone care le inspirau mai multă încredere.

Aşa se explică dece Coresi, după tipărirea Evangheliarului slavon (1561—1562), începând cu 1568, timp de aproape 15 ani dă la lumină numai cărţi de ritual în limba slavonă.

Cărţile acestea slavoneşti par a fi avut o mai mare răspândire decât cele româneşti. Un caz poate servi ca exemplu: Evanghelierul din 1562 a apărut în trei ediţii în 11 ani. Mai amintim că în vremea aceasta erau şi alţi tipografi care lucrau în Transilvania la răspândirea cărţii slavoneşti între Românii ortodocşi. Aşa *diacul Lorinţ,* care în epilogul unei Evanghelii din Alba Iulia (1579) spunea că obţinuse privilegiul principelui Transilvaniei pentru tipărirea de cărţi, dă la lumină, între 20 Ianuarie şi 20 Iunie 1567, un Octoih, apoi în 1570 un Evanghelier.

Tot în Braşov lucra şi un tipograf român, *Călin.* Împreună

---

româno-calvin, Mihail din Turdaş, şi *tipărită* în Oradea Mare în tipografia lui Rudolf Hoffhalter (Virgil Oniţiu, *Din cele trecute vremi,* Arad 1912, pag. 45—46 şi 78—79).

Cartea avusese, înainte de traducerea românească din 1570 (*Psaltirea* lui Coresi), trei ediţii ungureşti. Această traducere pare să se fi bucurat de multă cinste între Românii calvinişti, fiind întrebuinţată în biserici şi şcoli (N. Cartojan, *Ist. lit. rom. vechi,* I, 60).

[1]) Tipărit tot de Coresi, după cum reiese din epilog, prin îndemnul mitropolitului Ghenadie al Ardealului, după o altă ediţie a lui Bojidar (Vucovici).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

cu 4 ucenici ai săi, retipăreşte la 1566 Evanghelierul lui Coresi dela 1561.

Dar numărul cărţilor tipărite, române, slavo-române şi slavone, nu se va opri aici. Cu fiecare an, din măgurile satelor, din tainiţele bisericuţelor de lemn risipite prin văile Transilvaniei, vin noi dovezi, confirmând existenţa „epocei coresiene", atât de bogată în tipărituri, destinate luminării neamului românesc de pe ambele povârnişuri ale Carpaţilor.

Literatura populară — Cărţi apocrife

Din Maramureşul primelor texte de Scriptură traduse în limba română, urmare a influenţei husite, s'au răspândit o serie de scrieri care circulau din om în om, nedepărtându-se de cartea scrisă pentru trebuinţele bisericii, dar neintegrându-se prevederilor sau condiţiunilor ei. Mai greu, şi nepotrivit, era să se pună la îndemâna cititorilor numai cărţi de ritual, cărţi serioase, care nu puteau fi citite de oricine şi oricum. Acest lucru l au observat călugării mânăstirilor şi preoţii satelor, care, pentru a umple acest gol, au început să traducă din texte slave, o serie de legende religioase, numite, mai târziu de cercetători, apocrife (mincinoase); toate străbătute de un principiu înalt: salvarea, oricum, a sufletului din bucuriile deşarte ale lumii acesteia.

Astfel, ei transpun în graiul poporului legende al căror început şi sfârşit putea ferici şi înfiora, prin viziunea autorului, pe bietul cititor. Pretinsul autor, de regulă un „sfânt", desvălue sublimul lumei de *dincolo* (raiul) sau grozăviile iadului (consecinţele păcatului). Din categoria acestora sunt legendele apocaliptice, creaţiuni ale unei fantesii primitive.

Aceste scrieri, care formau literatura distractivă a timpului, se împrăştiau în zeci şi sute de cópii prin toate regiunile locuite de Români. Deşi biserica nu le patrona direct şi uneori se vedea chiar nevoită să le pună la index, aceste cărţi, străbătute de o concepţie adânc morală, erau răspândite

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

mai ales prin preoți, deprinși cu meșteșugul scrisului; le copiau „cu mână de țărână" sau le traduceau, din bulgărește ori sârbește, deodată cu celelalte cărți bisericești, de care nu prea știau să le deosebească[1]).

După cum a constatat D. Russo[2]), multe din ele își au isvorul în literatura populară bizantină sau chiar în cea cultă.

Meritul lor a fost mare, căci, deși pline de naivități, aceste cărți populare au contribuit totuși la îmbogățirea limbei literare pregătind terenul pentru operele narative ale cronicarilor, care aveau să apară în curând și la noi[3]).

Mai târziu, când în rafturile bibliotecilor acest gen literar începu să fie înlocuit prin traduceri din literatura imaginativă a occidentului, cărțile populare continuară să fie cetite la țară, fiind răspândite prin tipar, până în zilele noastre, în ediții ieftine, unele având chiar faima de a servi ca talisman celor ce le poartă cu sine[4]) *(Visul Maici Domnului)*.

Dintre creațiunile pe care le avem până acum ca aparținând acestei literaturi din veacurile XV și XVI, unele se află cuprinse în: *Codex Sturdzanus*[5]), *Codex Teodorescu, Codex Marțianus*[6]), *Codicele dela Cohalm* și cel dela Ieud.

Literatura aceasta se împarte în: *apocrifă, apocaliptică, hagiografică* și *didactică*[7]).

Pentru timpul de care a fost vorba până aici, interesează numai primele trei grupe. Din prima grupă, literatura *apocrifă*

---

[1]) Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca Veche*, ed. II Sibiu 1930, 81.

[2]) D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Buc. 1939, pg. 176.

[3]) Sextil Pușcariu, *l. c.*

[4]) *Ibid.*

[5]) Vezi B. P. Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, București 1879.

[6]) V. N. Drăganu: *Două manuscripte: Codicele Teodorescu și Codicele Marțian* (Acad. Rom. Buc. 1914).

[7]) Asupra tuturor, vezi N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească* (Ed. Casei Școalelor) Buc. 1929.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

avem: *Legenda lui Adam şi Eva*[1]) şi *Lupta arhanghelului Mihail cu Satanail*[2]).

Din studierea şi caracterul lor, s'a precizat că sunt de originea bogomilică.

Literatura *apocaliptică:* Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Călătoria Maicii Domnului la iad, Moartea lui Avram, Legenda Dumineci, Epistolia Domnului nostru Isus Hristos[3]) şi tot atât de cunoscutul Apocalips al Sfântului Ioan Bogoslovul.

Literatura *hagiografică:* Legenda Sfintei Vineri (Paraschiva) Legenda Sfântului Sisoe (Sisinie)[4]), Viaţa Sfântului Alexie[5]).

In grupa a patra, literatura didactică, pentru veacurile XV şi XVI, n'avem de înregistrat nimic. Ceeace cunoaştem: *Fiziologul* şi *Albinuşa* sau „Fiòre di virtù", fac parte din veacul al XVII.

---

[1]) Publicată pentru prima dată de M. Gaster in *Rev. p. ist., arh. şi filologie* I (1883) p. 78—80; se găseşte in *Chrestomatia Română*, Buc. 1891, I.

[2]) La N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, II, Buc. 1938.

[3]) B. P. Haşdeu, *Cuvente den bătrâni*, II (Din *Codex Sturdzanus*).

[4]) M. Gaster, *Chrestomatie*, I, pg. 6—7.

[5]) E. Simionescu, *Codicele dela Cohalm*, Iaşi 1924, pg. 56—57.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

SECOLUL AL XVII-lea

Situaţie generală

Anul 1600, pentru şcoala românească de dincoace de munţi, nu aduce nimic nou. Şcoalele mânăstireşti, pe care le vom cunoaşte în secolul XVII şi în cel următor, erau urmarea firească a unui proces de ordin spiritual, al cărui temeiu trebue căutat în dragostea neamului pentru *legea* în care s'a născut şi în devotamentul faţă de Dumnezeu şi de sfinţi.

Calvinismul e mai puternic şi în ascesiune. Catolicismul a intrat în criză încă din anii de păstorie ai luminatului umanist, Nicolae Olahus. Ce a urmat după moartea lui, întâmplată la 1568, e uşor de înţeles.

Lutheranismul, n'a prins în rândul Românilor, căci nu venea dublat de o forţă politică, aşa cum se ivise calvinismul, îmbrăţişat, dela început, de aristocraţia maghiară conducătoare a ţării.

Cu cât s'au înmulţit reformaţii în Transilvania, cu atât a scăzut numărul locuitorilor de confesiune ortodoxă, observa just odată un cărturar şi istoric ardelean [1]). Ofensiva reformaţilor s'a simţit însă şi în Biserica romano-catolică ungară.

In sinodul ţinut la Aiud în 1569, prezidat de episcopul Pavel din Turdaş, s'a luat hotărîrea pentru isgonirea limbii slavone din Biserica română transilvană [2]). Era o afirmare a

---

[1]) Gheorghe Bariţiu in „*Transilvania*", 1870 pg. 81.

[2]) I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, Bucureşti, **1941**, III, **95.**

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

doctrinei protestante în viaţa spirituală religioasă a Bisericii româneşti. Observaţiunea că protestanţii ne-au dat numai îndemnul spre cultivarea limbii româneşti în biserică şi şcoală şi că instituţiunile chiar de le-au schimbat pentru un moment ele şi-au revenit [1]), exprimă un punct de vedere care nu cuprinde în sine întregul adevăr. Multe familii nu s'au mai întors la vechea credinţă. E adevărat că alături de şcoala îmbrăcată în duhul reformei, îşi continua viaţa, în spiritul ei românesc ortodox, *şcoala mânăstirească*, producând serii de preoţi, din care vor răsări un Ghenadie, un Simion Ştefan sau un Sava Brancovici, dieci (primii dascăli statornici sau ambulanţi) care nu erau, cei mai mulţi, decât nişte monahi ce-şi învăţaseră meşteşugul copierii de cărţi în mânăstiri [2]). Asemenea şcoli erau multe.

S'ar putea admite ipoteza că *„Intrebarea creştinească"* din *Codex Sturdzanus* [3]) a lui Grigore popa măhăceanul să fi cunoscut o largă circulaţie, dându-ne dreptul a o socoti cel dintâi manual românesc de învăţătură creştină.

Ca nume de şcoli (mânăstireşti) la începutul acestui secol putem da pe cea de pe lângă proaspăt restaurata m-re „Sf. Treime", scaun al mitropoliei Bălgradului din zilele lui Mihai Viteazul (1599).

O şcoală nouă a cărei faimă ajunsese până pe Târnave, era cea de pe lângă mânăstirea dela *Măgina*, aproape de Aiud, întemeiată la 1611. Ea a avut chiar dela început un rol cultural pregătind în chiliuţele ei pe viitorii dieci (dascăli) şi cântăreţi ai satelor, prin iniţierea în cântările bisericeşti [4]), iar mai târziu, în secolul al XVIII lea, şi în *citit* şi *scris*.

Bunătatea ţăranilor, setea lor de rugăciune şi dorul unei vieţi mai apropiată de învăţăturile Mântuitorului, fac să crea-

[1]) O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*, Bucureşti, 1916, I, 5.

[2]) Gh. Ciuhandu, *„Diecii din Bihor"* in *Tribuna*, 1919, Nrii: 16, 52.

[3]) Bogdan Petriceicu Haşdeu, *Cuvente den bătrâni*, Bucureşti, 1879, II. 99 seq.

[4]) Aug. Bunea in *Şematismul jubiliar al arhiepiscopiei de Alba Iulia şi Făgăraş*, Blaj 1900, pg. 124.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

scă, pentru acest timp, numărul mânăstirilor româneşti şi cu fiecare din ele se aprinde o făclie, prinos lui Dumnezeu şi călăuză neamului.

E vremea în care fanatismul protestant se transformă în raţiune de stat. In dieta dela Cristian (jud. Sibiu) din 1690, religia reformată se decretă ca *fő vallás*[1]), ceace e mai mult ca religie dominantă.

Singur Mihai Viteazul ar fi fost în putere să spună: *destul,* dacă n'ar fi căutat să menajeze orgoliul privilegiaţilor transilvani prin respectarea anumitor obligaţiuni pe care şi le luase[2]).

Rostul unei mânăstiri era: refugiul, reculegerea şi îmbărbătarea. In asemenea împrejurări, cele două surori, mânăstirea şi şcoala de pe lângă ea, se contopeau într'una singură: rezistenţă dârză în hotarele tradiţiei. De aceea — şi fenomenul poate fi observat nu numai cu ochiul istoricului — în regiunile unde au fost mai dese aceste mânăstiri, calvinismul a făcut mai puţine victime, cu toate sforţările lui deseori repetate.

Un centru rural de cultură românească: Săliştea Sibiului

Cercetări mai noui au descoperit şi alte vetre de lumină din acest timp. Aşa a fost Săliştea Sibiului, un adevărat centru rural de cultură românească populară, din atmosfera căruia s'au putut ridica, încă din secolul al XVI-lea, ţărani de vrednicia cneazului Dumitru, pe care-l pomenesc documentele istorice, ca pe un iscusit ambasador[3]), însărcinat cu misiuni

[1]) T. Cipariu în *Archivul pentru filologie şi istorie,* pg. 577.

[2]) Vezi Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul* în *An. Inst. de Ist. Naţională,* VII (1936—1938), pg. 620—640.

[3]) Despre el scria Banul Craiovei, Barbu, Magistratului din Sibiu: „pe un asemenea om trebue să-l hrăniţi Domnia Voastră, căci poartă bine vorbele şi ale noastre şi ale voastre. Şi mulţi oameni mi-aţi trimis Domnia Voastră, dar un om mai bun decât pe Dumitru nu mi-aţi trimis" (Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI* în *An. Inst. de Ist. Naţ.,* IV (1926—1927), pg. 65).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

diplomatice între conducătorii oraşului Sibiu şi Domnii Ţării Româneşti, Radu cel Mare şi Radu de la Afumaţi sau Banii Craiovei. Tot de aci au putut răsări preoţi luminaţi care au contribuit la traducerea celei dintâi cărţi româneşti tipărită la Sibiu în anul 1544 [1]).

Aici poate fi depăşit domeniul ipotezelor afirmând că Săliştenii au avut şcoală la începutul acestui veac. Dacă la 1616 e amintit dascălul (grămăticul) Dumitru Popa, ajuns mai târziu, la 1628, protopop — dovadă a capacităţii lui intelectuale — în interesul căruia intervine judele satului, Peligrad, spre a fi scutit de dări şi de cărăuşie, atât el cât şi cei ce vor urma lui în această slujbă, este admisibilă existenţa şcoalei din Sălişte cu mult înaintea acestuia, chiar din secolul al XVI-lea [2]).

Numai graţie unei tradiţii cărturăreşti la aceşti sălişteni inteligenţi, se poate înregistra numele lui Oprea Alămănuţ, care la 1641 îşi trimite feciorul în Moldova la vreo mânăstire, ca să înveţe carte (schrift zu lernen) [3]).

Desigur nu va fi fost primul nici ultimul care face acest drum, atât de bine cunoscut *mărginenimei* transilvane.

Şcoala va fi fost susţinută din contribuţiunile celor ai căror copii se bucurau de instrucţie. Cel puţin în acest mod se găsesc funcţionând şi alte şcoale româneşti mai târziu.

Exista şi un alt mod de a întreţine o şcoală şi personalul didactic, decât acesta. Aşa, bunăoară, şcoala din Haţeg, care funcţiona în acest timp, fu asigurată de către Gh. Rákoczy II (1648—1660) lăsând în sarcina haţeganilor calvinizaţi grija şcoalei (local şi dascăli), scutindu-i în schimb pe aceştia de sarcina de a purta şi a da cărăuşie în caz de răsboi [4]). In şcoala dela Haţeg însă nu aveau dreptul să înveţe decât fiii nemeşilor şi ai nobililor, ca astfel să fie destoinici pentru funcţiunile

[1]) I. Lupaş în *Anuarul gimnaziului mixt din Sălişte* pe 1928—1929, pg. 34—35.

[2]) I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, 160 şi în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1928—1930, pg. 46.

[3]) Vezi I. Moga, *An. Inst. de Ist. Naţ.* III, pg. 563.

[4]) Dr. Jacob Radu, *Istoria vicariatului gr. cat. al Haţegului*, Lugoj 1913, pg. 141.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

publice rezervate lor și urmașilor lor. Școala dela Săliște, nefiind în slujba calvinismului, va fi funcționat după alte norme, care o vor fi făcut accesibilă tuturor fiilor de țărani.

Se cuvine să fie amintite și alte școale mai vechi din acest frumos colț de țară, cum au fost cele ale călugărilor franciscani — așezați în Hațeg încă din secolul al XIV-lea având mănăstiri și în ele școale — în satele: Sântă Maria-Orlea (luată ulterior de reformați), Râu de Mori și Nalați-Vad.

Nu mic efect a avut asupra Românilor frecventarea institutelor de cultură streine. Multe din dezertările la alte religiuni și prin ele la naționalitățile respective, se pot atribui acestora.

In acest spirit a gândit și acționat principele Transilvaniei Gavril Bethlen, care spera să poată influența mai mult asupra Românilor prin școale.

Legea din 1624 a principelui Gavril Bethlen: copiii Românilor au dreptul a frecventa școalele

El aduce cunoscuta lege din 1624 prin dieta din Alba Iulia, ținută la 23 Iunie al cărei articol VIII, în urma denunțării „predicatorilor" că unii patroni (proprietarii de pământ) opresc pe fiii iobagilor de a frecventa școala, fixează amenzi (pedepse) mari pentru acești proprietari, anulând articolul I din partea I titlul 6 al *Aprobatelor* (prin care se interzicea cu desăvârșire fiilor de români a frecventa vreo școală). Dar și decretul acesta face o distincție, recunoscând două categorii de elevi: aceia care merg la școală numai ca să scape de iobăgie și de înrolarea la oaste, iar alții care învață cu gândul curat să ajungă *preoți, învățători* și *dieci*. Celor din categoria primă să nu li se admite să urmeze la școală; din contră, aceia care vor proba de ajuns că în adevăr se prepară pentru popie sau dăscălie sau diecie, să nu fie opriți dela școală sub gloabă (amenzi) de 300 florini. Insă și în privința acestora din urmă să se facă aspre investigații [1].

[1]) G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, Sibiu 1889, I, 120 și Aug. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj 1902, 85.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Indemnul lui Bethlen aduse mulţi tineri români în colegiile din Alba Iulia, Aiud, Cluj, Tg. Mureş şi Baia Mare, făcând din ei slujitori ai altarului sau predicatori ai cuvântului lui Dumnezeu (ad verbi divini praedicationem mimistris illis daret)[1], mai ales pentru a scăpa de umilinţele şi batjocurile proprietarilor de pământ.

Din secolul trecut cunoaştem activitatea şi rostul şcoalelor din Caransebeş, Lugoj şi Haţeg. Şi pentru cel prezent, ele continuă a servi interesele calvinismului, sinonime cu termenul *desnaţionalizare*. Intenţii bune, îndrumate însă pe acelaş făgaş al propagandei calvine, concepţii sănătoase pentru formarea unei elite intelectuale, dovedeşte principele guvernator al Transilvaniei, Gavril Bethlen prin crearea unui colegiu superior la Alba Iulia.

O instituţie universitară: Colegiul superior reformat din Alba Iulia

La 1622 Bethlen anunţa Dieta din Cluj, despre intenţia sa: deschiderea unei noui Universităţi care va fi în măsură să întărească definitiv calvinismul. Locul ales era tot Clujul. Dar Dieta se opuse, impunându-i lui Bethlen să urmeze exemplul lui Ioan Sigismund: înfiinţarea Universităţii într'un centru sau regiune românească. De astă dată nu mai fu ales Sebeşul Săsesc, ci Alba Iulia.

Aici, drept urmare şi continuare a unei şcoli mai vechi (colegiu înfiinţat la 1614), la care funcţionase încă din 1622 profesorul şi poetul german, filoromânul Martin Opitz[2], des-

---

[1]) T. Cipariu în *Arhivu*, Blaj 1872, pg. 655.

[2]) E cel dintâi care încearcă o codificare a poeziei. In „*Buch von der deutschen Poeterey*" 1624 (Heidelberg), se ocupă de arta versificaţiei, regulele poetice, condiţiunile poesiei, cu un adaus de „istoria poesiei". Din partea noastră ar merita să fie mai bine cunoscut, căci dintre atâţia cărturari mari streini, din câţi au trăit sau au trecut prin Transilvania veacului al XVII-lea (ne gândim la pleiada dela Universitatea bethleniană din Bălgrad).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

chise Bethlen, la 1629, Universitatea sa cu trei facultăți: teologică, filosofică și literară (lingvistică), în fruntea căreia isbuti

---

e singurul care, deși a stat numai un an între noi, cel puțin așa susține N. Drăganu („*Gh. Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii*", Bistrița 1927, pg. 13), cunoscându-ne, ne-a iubit și a dat glas acestei iubiri în a sa poemă „*Zlatna*" (1624), tradusă de G Coșbuc (*Tribuna*, 1885, Nrii 107—113). În versuri de o clasică armonie, descrie frumoasa Țară a Moților, suferința Românilor ardeleni, rezistența lor în fața iureșului popoarelor barbare, dulceața și sonoritatea limbii, obiceiurile și portul românesc, precum și virtuțile lui.

Chemat și adus la această școală de curte a principelui Transilvaniei, Gavril Bethlen, i se dă aici casă, masă și plată frumoasă.

Se pare însă că toate acestea nu-l satisfac. Dimpotrivă îi displac. El simte luxul orientalo-apusean al unui parvenit și-l desgustă. Are un prieten inginer de mine la Zlatna, Lisabon, din Țările de Jos, și se duce bucuros, când poate, la casa lui. Aci se simte mai acasă, mai la largul său.

Aci e între Români. Viața lor patriarhală și simplă, îl cucerește. Îi admiră.

De când a sosit în Transilvania, e surprins de urmele Romanilor vechi, cuceritorii Daciei.

A descoperit multe statui, altare votive, pietre funerare, cu inscripții lapidare. Acestea sunt plăcerea lui de om cult și umanist. Le adună și vrea să scrie Istoria Daciei. Românii poartă în firea și ființa lor aceleași inscripții ale strămbunilor. El îi iubește. Trăsăturile lor nobile, între stări de mizerie și umilire, îi prezintă ca pe niște împărați căzuți de pe tron, în prinsoare și mizerie.

I se par tocmai contrastul acelor parveniți, tirani fără simțire, care îi exploatează și-i apasă.

Zlatna însăși, — vechia „Auraria Minor" —, i se pare un rest dintr'o lume de glorie apusă. Aurul ce se sapă și se scoate din măruntaele pământului e acelaș, ca și pe vremea Agatirșilor, a lui Boerebista, Decebal sau Traian. Dar pe el aurul nu-l tentează.

Mai mult îi place un pahar de vin dela Șard, care i-l oferă amicul său Lisabon, exilat și el aici, în țara unei îngâmfate aristocrații și a iobagilor căzuți din starea de stăpâni, robi unor aduși de vânturi.

Iată, ce-l inspiră să scrie poemul său *Zlatna*. Dar să-l ascultăm puțin:

Precum o filomelă, ce scapă din prinsoare
În tainic neastâmpăr se'nalță pe-aripioare,
Și-n vânt cu dor plutește, se leagănă mereu,
Cântând de libertate: astfel acuma eu
Lăsând deoparte praful din școale, mă grăbesc
Afară din cetate, la aier câmpenesc,
Să mai răsuflu liber și să petrec în pace
Și odihnă o zi sau două. Ah, mult la sate-mi place,

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Indemnul lui Bethlen aduse mulţi tineri români în colegiile din Alba Iulia, Aiud, Cluj, Tg. Mureş şi Baia Mare, făcând din ei slujitori ai altarului sau predicatori ai cuvântului lui Dumnezeu (ad verbi divini praedicationem mimistris illis daret)[1], mai ales pentru a scăpa de umilinţele şi batjocurile proprietarilor de pământ.

Din secolul trecut cunoaştem activitatea şi rostul şcoalelor din Caransebeş, Lugoj şi Haţeg. Şi pentru cel prezent, ele continuă a servi interesele calvinismului, sinonime cu termenul *desnaţionalizare.* Intenţii bune, îndrumate însă pe acelaş făgaş al propagandei calvine, concepţii sănătoase pentru formarea unei elite intelectuale, dovedeşte principele guvernator al Transilvaniei, Gavril Bethlen prin crearea unui colegiu superior la Alba Iulia.

O instituţie universitară: Colegiul superior reformat din Alba Iulia

La 1622 Bethlen anunţa Dieta din Cluj, despre intenţia sa: deschiderea unei noui Universităţi care va fi în măsură să întărească definitiv calvinismul. Locul ales era tot Clujul. Dar Dieta se opuse, impunându-i lui Bethlen să urmeze exemplul lui Ioan Sigismund: înfiinţarea Universităţii într'un centru sau regiune românească. De astă dată nu mai fu ales Sebeşul Săsesc, ci Alba Iulia.

Aici, drept urmare şi continuare a unei şcoli mai vechi (colegiu înfiinţat la 1614), la care funcţionase încă din 1622 profesorul şi poetul german, filoromânul Martin Opitz[2], des-

[1]) T. Cipariu în *Arhivu*, Blaj 1872, pg. 655.

[2]) E cel dintâi care încearcă o codificare a poeziei. In „*Buch von der deutschen Poeterey*" 1624 (Heidelberg), se ocupă de arta versificaţiei, regulele poetice, condiţiunile poesiei, cu un adaus de „istoria poesiei". Din partea noastră ar merita să fie mai bine cunoscut, căci dintre atâţia cărturari mari streini, din câţi au trăit sau au trecut prin Transilvania veacului al XVII-lea (ne gândim la pleiada dela Universitatea bethleniană din Bălgrad).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

chise Bethlen, la 1629, Universitatea sa cu trei facultăți: teologică, filosofică și literară (lingvistică), în fruntea căreia isbuti

---

e singurul care, deși a stat numai un an între noi, cel puțin așa susține N. Drăganu („*Gh. Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii*", Bistrița 1927, pg. 13), cunoscându-ne, ne-a iubit și a dat glas acestei iubiri în a sa poemă „*Zlatna*" (1624), tradusă de G. Coșbuc (*Tribuna*, 1885, Nrii 107—115). În versuri de o clasică armonie, descrie frumoasa Țară a Moților, suferința Românilor ardeleni, rezistența lor în fața iureșului popoarelor barbare, dulceața și sonoritatea limbii, obiceiurile și portul românesc, precum și virtuțile lui.

Chemat și adus la această școală de curte a principelui Transilvaniei, Gavril Bethlen, i se dă aici casă, masă și plată frumoasă.

Se pare însă că toate acestea nu-l satisfac. Dimpotrivă îi displac. El simte luxul orientalo-apusean al unui parvenit și-l desgustă. Are un prieten inginer de mine la Zlatna, Lisabon, din Țările de Jos, și se duce bucuros, când poate, la casa lui. Aci se simte mai acasă, mai la largul său.

Aci e între Români. Viața lor patriarhală și simplă, îl cucerește. Îi admiră.

De când a sosit în Transilvania, e surprins de urmele Romanilor vechi, cuceritorii Daciei.

A descoperit multe statui, altare votive, pietre funerare, cu inscripții lapidare. Acestea sunt plăcerea lui de om cult și umanist. Le adună și vrea să scrie Istoria Daciei. Românii poartă în firea și ființa lor aceleași inscripții ale străbunilor. El îi iubește. Trăsăturile lor nobile, între stări de mizerie și umilire, îi prezintă ca pe niște împărați căzuți de pe tron, în prinsoare și mizerie.

I se par tocmai contrastul acelor parveniți, tirani fără simțire, care îi exploatează și-i apasă.

Zlatna însăși, — vechia „Auraria Minor" —, i se pare un rest dintr'o lume de glorie apusă. Aurul ce se sapă și se scoate din măruntaele pământului e acelaș, ca și pe vremea Agatirșilor, a lui Boerebista, Decebal sau Traian. Dar pe el aurul nu-l tentează.

Mai mult îi place un pahar de vin dela Șard, care i-l oferă amicul său Lisabon, exilat și el aici, în țara unei îngâmfate aristocrații și a iobagilor căzuți din starea de stăpâni, robi unor aduși de vânturi.

Iată, ce-l inspiră să scrie poemul său *Zlatna*. Dar să-l ascultăm puțin:

Precum o filomelă, ce scapă din prinsoare
În tainic neastâmpăr se'nalță pe-aripioare,
Și-n vânt cu dor plutește, se leagănă mereu,
Cântând de libertate: astfel acuma eu
Lăsând deoparte praful din școale, mă grăbesc
Afară din cetate, la aier câmpenesc,
Să mai răsuflu liber și să petrec în pace
Și odihnă o zi sau două. Ah, mult la sate-mi place,

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

să aducă, cu mari jertfe, pe unul dintre cei mai eruditi bărbaţi ai timpului, pe profesorul dela Universitatea din Herborn,

---

Dar nici un loc in lume nu mi-a suris mai blând
Ca Zlatna ; nici poate să-mi placă oarecând
Vr'un loc, ca satul vostru, amice mult iubite,
Căci zilele-s pe acolo atât de liniştite.

După ce laudă astfel Zlatna, pomeneşte de Apulum, de cucerirea Daciei de Sarmisegetuza, de Turda care ne dă atâta sare. Vorbeşte apoi in mod deosebit despre Români :

Tot ce-i pământ se schimbă cu-'ncetul in pământ,
Dar partea cea mai bună, etern, trăieşte :
De aceea al vostru nume şi azi se pomeneşte
Cu pietate. — Oh, dacă voiu fi sănătos, vreu
In viitor tot astfel să fac, să fac şi eu
Pentru viteji, aceeace averea nu o poate :
Voiu scrie a doua oară acele nume toate,
Cari astăzi zac in peatră, de nou le voiu grava,
Incât nici vânt, nici ploaie, nici fulger n'or strica
Nimic, pe cum nici Goţii, cu oastea inimică,
Cu furia barbară, nu v'au stricat nimică.
Acest popor străbate prin Asia luptând
Şi-o tărărie 'n (sic.) catene, supune apoi pe rând,
Pe Greci, pe Traci, şi'n urmă in Dacia seculară —
A Romei cea mai scumpă şi mai frumoasă ţară —
Străbat şi-aruncă'n lanţuri pe fiii ei iubiţi;
Dar, ce-i mai mult, Attila cu hoardele-i de Schiţi
Innoară (sic.) făr'de milă, şi peste voi domneşte,
Ba Slavul se conjură şi'n pieptu-ne loveşte !
Şi totuşi, *limba voastră prin timpi s'a străcurat*
Intreagă, 'ncât, cu dreptul, e lucru de mirat.
Italia chiar este departe de trupină
Şi'ntocmai Esperida şi Galia vecină :
Pe cât de puţin ele cu Roma se unesc.
Pe atât de *mult unit e poporul românesc;*
In fiece colibă cu paie-acoperită,
Un sânge nobil spune că limba moştenită
Şi azi e tot aceeaş, că datinele sunt
Păstrate cu credinţă, c'al vostru'mbrăcământ,
Şi jocul chiar, e martor c'aveţi trupină veche;
Un joc, care'n frumuseţă abia-şi află pereche.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ioan Heinrich Alstedt (Alstedtius)[1]. Alături de Alstedtius veni și Ludovic Piscator (Fischer), profesor la Universitatea din

---

Acum se face o horă, acuma se desparte,
Acum păşesc cu toţii, de mână prinşi, pe-o parte,
Acum spre cealaltă; se'nchină, fac ocol;
Dintr'înşii fiecare e un destru capreol.
Dar ce să zic acuma de fetele române?
Modeste, dar cu spirit, pe buza lor puţine
Cuvinte apar, cu toate că ştiu cugeta mult;
Decât ca să vorbească mai bucuroase ascult.
Putere-aş despre ele vorbi destul, ci'n fine,
Mă tem, că o să cadă prepusuri despre mine.

... Dar ce să zic acum
De acea urbe, care durerile zdrobeşte
Şi a omului simţire cu dor o 'nlănţuieşte?
Ah, ce să zic de acele vii tonuri, cari supun
Pe om, de cumva numai e om; ah, ce să spun
De nobila muzică? Ah, cât de primitivă
Şi totuşi ce perfectă! Atât de expresivă
Şi dulce mi se pare, când stau să vă ascult;
Da, Musa Terpsichore pe voi, mai mult
In lume vă iubeşte! Mai mult ca ori pe cine!
Vai, când atingeţi coarda cântând o doină-mi vine
Să cred, că însuşi Phoebus vă 'nspiră de muzică
Purtând a voastre braţe şi degetele iuţi!
Prin asta, şi prin multe talente şi virtuţi,
Românul excelează! Prin arte se ridică
Mai sus decât **poporul, ce astăzi s'a născut**
In fală şi iluzii, durmind, necunoscut...
Un suflet verde, nobil şi plin de sfânta pară
A sfintei libertate — nu poate ca să peară!
Din contră, el devine viteaz şi renumit!
Se'nalţă iar spre cerul, din care a venit
Şi face tot aceace un *barbar* nicicând
Nu ştie ca să facă!...

(Un frumos comentar şi obiectivă interpretare a acestei poeme, vezi la Dr. Elie Dăianu: *„Poetul Martin Opiz şi Românii după poemul său „Zlatna"*, în ziarul *Timpul* din 23 Ian. 1944).

[1]) Ioan Heinrich Alstedt, ca profesor la Universitatea din Herborn avu, printre alţi studenţi, şi pe Ioan Amos Comenius, marele pedagog ceh, asupra căruia exercită o influenţă hotăritoare. Alstedt a contribuit în mare măsură la

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Heidelberg [1]) şi H. Bisterfeld, ginerele lui Alstedt, cunoscut naturalist german al timpului [2]). Alstedtius, cel mai mare polihistor ai secolului al XVII-lea, în aceeaşi măsură filosof şi pedagog [3]), a desfăşurat la Alba Iulia timp de nouă ani o extrem de bogată activitate de organizator şi îndrumător. Şi-a exercitat puterea în administraţie prin graiu viu, iar ca îndrumător spiritual, prin scris. Autor a peste 61 de lucrări, unele de a-dreptul monumentale, înainte de a veni în Transilvania, apoi, după aşezarea sa la Alba Iulia, pentru uzul tinerimei din şcoala pe care o conducea, scrisese: „*Rudimenta linguae grecae*", „*Rudimenta linguae latinae*" [4]), „*Rudimenta linguae hebraicae et chaldeicae*", „*Gramatica latina in usu scholae Albensis*", „*Disputatio theologica de Deo*" [5]) ş. a., ajunse în zeci de ediţii.

Dar Alstedtius a fost şi un strălucit element pentru pro-

---

formarea morală şi intelectuală a acelui care avea să dea lumii cea mai revoluţionară carte după Biblie, „*Didactica Magna*" sau, cum i s'a spus la început, „Omnes omnia docendi artificium" (1632). A fost o întâlnire predestinată. Comenius îmbrăţişează nu numai ideile filozofice (pansofia) ale profesorului său, ci şi credinţa acestuia: *chiliasmul*, o concepţie religioasă a sectei „Fraţilor boemi".

Alstedt se bucura de o mare cinste în lumea savanţilor care l'au numit „*sarea lui Dumnezeu*" (W. Kayser, *I. A. „Komenius sein Leben und seine Werke"* pg. 23). Opera sa capitală e „*Triumphus biblicus*". A murit în Alba-Iulia la 1639 şi e înmormântat în cimitirul vechiu din cetate.

[1]) Editează la Alba Iulia (1645) *Vestibulum Linguae Latinae* latino-hungaricae a lui I. A. Comenius (J. Gross, *Kronstädter Drucke 1533—1886 Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadt's*, Kronstadt 1886, pg 27).

[2]) O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare* în „Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul, 1918—1928. „Buc. 1929, 847; I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, Cluj 1940, II, pg. 209; *Documente istorice transilvane* Cluj, 1940, pg. 262—266, testamentul lui.

[3]) În domeniul pedagogiei şi-a expus vederile în „*Oratio de scholis emendandis*", una din operele sale de seamă.

[4]) Titlul întreg: *Rudimenta linguae latinae* in usum Scholae Albensis, hoc modo elaborata, ut puer unius anni spatio ex illis legere, declinare, comparare, conjugare initia denique Sintaxis et radices silavae vocabularum harmonice addiscere posit. (Editio postrema, Coronae, typis Mich. Hermanni 1688. Altă ediţie la Braşov în 1726. Cf. I. Gross, *o. c.*, 22).

[5]) O. Ghibu, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

pagarea reformei între înalții reprezentanți ai bisericii ortodoxe orientale, convertindu-i la noua confesiune. Exemplu e însuși Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului, autorul acelei cărți de scandal, apărută la Geneva între 1632—1633, în greceşte şi latineşte: *„Chiril Lucaris, patriarh al Constantinopolului către cei care întreabă şi cercetează pentru legea şi credința Grecilor (în) mărturisirea doctrinei calvineşti"* [1]). Lui îi dedică marele cărturar dela Alba-Iulia lucrările impunătoare asupra „Cântării Cântărilor", asupra „Prorociilor lui Daniel" şi a „Apocalipsului" [2]).

Dacă a avut vreo influență asupra bisericii şi culturii noastre activitatea lui I. H. Alstedtius dela Alba Iulia? Da. Prof. O. Ghibu în studiul des citat crede că atât *Catechismul dela 1648* al lui Şt. Fogaraşi cât şi traducerea *Psaltirei dela 1651*, ba chiar şi a acelui minunat *Nou Testament* dela Alba Iulia (1648) al lui Simion Ştefan, ar fi oarecum un reflex al străduaniei savanților universității întemeiată de Bethlen şi susținută cu acelaş entusiasm de urmaşul său, G. Rákoczi, urmărind un plan inițial crescut din reformă. Apoi G. Bethlen avu planuri mari. Visase un imperiu unitar din punct de vedere politic. Dar unitar şi din punct de vedere religios. Visa o Dacie *protestantă* prin anexarea Principatelor Române la Transilvania iar el să ia titlul de *Rege al Daciei* [3]). Pentru realizarea uriaşului său plan se consultă cu inteligentul dar nehotăritul partiarh al Constantinopolului, Chiril Lucaris, presupus adept al dogmelor protestante, cerându-i sprijinul pentru calvinizarea Românilor. Promite patriarhului scoaterea clerului din iobăgia şi mizeria în care se sbătea [4]). Dar Lucaris, care

[1]) A. R. Rangabé, *Histoire littéraire de la Grece moderne*, II, 56—57. Cf. Scrisorile lui Al. Papadopol—Calimachi către V. Alecsandri în „Telegraful Român", 1880, Nrii 123 - 125.

Asupra lui Chiril Lucaris vezi şi T. Bodogae, *Din Istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu 1943, pg. 38—43.

[2]) O. Ghibu *l. c.*

[3]) Szilágy S., *Bethlen Gábor feiedelem kiádatlan levelei*, pg. XII; Cf. A. Bunea, *Vechile episcopii româneşti*, pg. 84; Iancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története*, I, 449; Cf. I. Lupaş, *Studii, conferințe*, etc. II, 210.

[4]) Ion Roşiu, *Icoane din luptele bisericii*, Blaj 1911, pg. 264.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

își dădea seama de cât realism cuprindea planul principelu- îi răspunde în 2 Septemvrie 1629, că „cu durere a înțeles, că de părăsită și întunecată este soarta preoților români din Transilvania. „Pentru executarea norocoasă și liniștită a planului Luminăției Voastre înainte de toate ar trebui *rupte atât legăturile de sânge, cât și cele de simțiri, cari trăesc în mod tainic, dacu atât mai puternic între Românii din țara Transilvaniei și între cei din Țara Românească și Moldova. Dar principii acestor țări vecine la niciun caz nu se vor învoi la aceea, ci desigur se vor opune, dacă nu cu armele cel puțin prin îndemnuri tainice*" [1])

Cât privește activitatea urmașului său, Gh. Rakoczi I (Nov. 1630) în direcția aceasta, să-l lăsăm pe un istoric al nostru să grăiască: „După ce s'a băgat luterania și calvinia în Ardeal, principii ardeleni cei de credință calvinească toată piatra o mișcă ca *pe preamultul neam al Românilor ce este pesfe tot Ardealul* răvărsat, să-l poată cătră credința cea calvinească amăgi și trage... ridicând Tipografie nouă românească la Bălgrad, care să fie sub grija calvinilor și tipărindu-se acolo cărți bisericești în limba românească; cu tărie poruncea, ca nu într'alta de aci înainte, fără numai în limba românească preoții să slujească liturghia și alte lucruri sfinte, sau după cum poartă cu sine graiul crezului calvinesc" [2]).

E just că activitatea tipografică în beneficiul bisericii românești luând forma unei campanii de tipărituri [3]) urmărea un scop politic — religios: dacă nu se putea face o apropiere a bisericii ortodoxe române de cea calvină, apoi să contribue cel puțin la o îndepărtare definitivă a Bisericii catolice de pe

---

[1]) I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, Cluj 1940, pg. 177—179 unde e publicată scrisoarea lui Chiril Lucaris în traducerea făcută după text latin.

[2]) Petru Maior, *Istoria bisericei Românilor atât a 'cestor dincoace precum și a celor de dincolo de Dunăre*, Buda 1813, pg. 71.

[3]) *Catechismul* (1640) zis de Prisaca, *Evanghelia cu învățătură* (1641), *Noul Testament* (1648), „*Psaltirea*" *din izvod jidovesc* (1651), *Catechismul lui Șt. Fogarași* (1648) și *Catechismul calvinesc* (1656).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

meleagurile Transilvaniei. Această atitudine antipapistă, a impus-o și Bisericii române, după cum se poate vedea dintr'un pasaj cuprins în prologul *Psaltirei* din 1651.

„.... cu vina se vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezeiască în limbă străină neînțelegând-o cum fac papii de Râm și cei bărați leneși și patări ce se cheamă părinți și devestavnici și călugărițe care nemica nu știu carte și încă cântă Tatăl nostru și Ave Maria și psalmii în limbă străină fără de toată știința, și încă vor să grăiască ca și omul, așa și aceia ce grăiesc în limbi străine neînțelegându-o"....

Deși n'a avut o viață prea lungă — la 1658 decăzu la rangul de liceu și se mută la Aiud, unde la 1704 se stinse cu totul[1]) — grație bunei sale origanizări și strânsei colaborări dintre ea și alte forțe politice și culturale, și-a ajuns scopul pentru care fusese creiată: în acest secol a fost câștigat aproape *întreg Ardealul*, pentru reforma lui Calvin[2]). Influența ei s'a simțit și în Biserica română transilvană, care în veacul al XVII s'a înzestrat cu o serie de cărți și cu o cârmuire ierarhică, în care se pot descoperi oarecari influențe ale calvinismului[3]).

Instituția creată de G. Bethlen era renumită. Se crede că acest colegiu era cercetat pe acele vremuri, de către mulți tineri români[4]). Dar nu de către oricine. Nici chiar dintre calvini. Pentrucă J. H. Alstedt, ca pedagog și didactician, în *Oratio de scholis emendandis*, una din cărțile sale cu conținut pedagogic, vedea lucrurile așa: școala primară (să fie) cu șase clase urmată de băeții și fetele care vor îmbrățișa o meserie și natural pentru cei ce locuiau și rămâneau la țară; copii de nobili să fie însă încredințați direct gimnaziilor[5]). Prin urmare, dacă el a fost organizatorul și „spiritus rector" al acestui colegiu, își va fi

---

[1]) și [2]) O Ghibu, *l. c.*, pg. 848.

[3]) Asupra acestei probleme, vezi Dr. Al. Grama, *Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj 1895.

[4]) Iuliu Vuia, *Fragmente din istoricul pedagogiului gr. ort. român din Arad*, Panciova 1887, 8.

[5]) Bartolomeu Popescu, *Filosofia și pedagogia creștină a lui Ioan Amos Comenius*, București 1940, 30.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pus în practică „vederile". Așa se explică și nevoia de a deschide și susține și alte școli la Alba-Iulia, lângă mânăstire, cu trei dascăli și cu limbi de predare: latină, română și greacă. Pentru asemenea școli se vor fi tipărit: *Rugăciunile de seară și dimineața, Cântările din Psalmi* și *Catechismul*[1]). Măsuri ca acestea, precum și altele, ca acel plan măreț de a traduce și tipări într'o ediție românească *Sf. Scriptură*, cum spune Petru Bod în a sa „*Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia*", fac parte dintr'un sistem care urma să le asigure isbânda. In rândul nobililor pescuitul a fost bogat. Iobagii, pătura de jos, mulțimea românească, se lasă însă mai greu prinsă, fiind legați de datini și obiceiuri care deveniseră prin tradiție, un ritual de viață, românească deplină.

Noul Testament (Bălgrad 1648) al lui Simion Ștefan, pe care-l tradusese aproape în întregime ieromonahul Silvestru, cunoscător de elină, latină și slavonă, autorul „*Evangheliei învățătoare*" (Govora, 1642), precum și *Psaltirea*, tipărită tot la Bălgrad în 1651, n'au putut altera, sub forma lecturii lor, zestrea aceasta de adâncimi istorice.

La data în care vorbim, o singură școală transilvană își urma drumul propriu, ținând cu neamul și biserica lui: cea din Brașov. Ca dascăli la această școală erau cântăreții, diecii, bisericii Sf. Nicolae[2]).

Școala din Brașov în prima parte a veacului XVII. Câțiva dintre dascălii ei

La începutul acestui veac sunt amintiți, într'un hrisov din 1602, dascălii: *Sava* și *Vasile* dela școala de pe lângă biserica din Șchei. Cea mai veche *cronică* brașoveană, a popii Vasile, continuată prin „*Istoria besearecii din Schei*" de Radu Tempea, vorbește de un Vasile diiacul, tatăl popii Pavel, ca

[1]) N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor* vol. I, Vălenii de Munte, 1908, I, pg. 302.

[2]) Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale gr. ortodoxe române din Brașov*, 76.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

dascăl la 1633. Al doilea, pomenit în acelaș loc, e „*Văsii dascălul sin Stanciul Hoban*", la 1659[1]), deși chiar *Stanciu Hoban* a fost și el dascăl la școala din Schei. Despre primul avem o mărturie mai veche de cât cea din *cronica popii Vasile*. Acest *Vasile diiac*, fiul popii Mihai dela biserica sf. Nicolae, a scris un „Penticostar" la 1613, rămas în manuscris[2]). Dr. Vasile Pop face o confuzie atribuind Penticostarul acesta lui Vasile Hoban care era fiul (*sin*) lui Stanciu Hoban și a dăscălit în jurul lui 1659. E greu de admis apoi, ca aceeași persoană, care termina de scris o carte la 1613, când va fi avut cel puțin 20 de ani să mai funcționeze ca dascăl la 1659, adecă după 46 de ani. Bănuim ca autor (traducător) al acestui manuscris, mai repede, pe Văsii, feciorul popii Mihai, viitorul cronicar. Prin aceasta n'am vrea să-i scădem meritele lui Văsii sin Stanciu Hoban, cel ce semna pe o carte: „eu Văsii snă Hoban mes. Ghen. 14 dni care am fost dascăl la besrec ot Schei 7159" (1661—1652)[3]). *Văsii* acesta se vede a fi fost om vrednic, fiindcă spune cronica sus amintită la anul 1659: „Căzut-au orașul cu mic cu mare la Văsii dascălul sin Stanciu Hoban, care era dascăl la Sfânta besearecă, și i-au zis să se pricuțească și cu multă rugăminte l-au plecat și i-au purtat orașul de grijă de i-au isprăvit de toate pe la Domni"[4]). Și așa l-au trimis la Bălgrad unde fu sfințit prin mitropolitul Sava (Brancovici). Unul din fiii săi, Vasile, pe la 1670, traducea din sârbește o „*Epistolie*", niște „*Psaloni de seară*" și o „*Bratotvoreniie*" (Frăție), precum și „*Învățături pentru svântru* (sic) *post carele iaste feredeul sufletesc a tot pravoslavnicului creștin*, în ziua de lăsatul săcului de brânză Dumenecă sara după vecernie" etc.

Rămâne deci stabilit, că la 1613, și în continuare, școala din Șcheii Brașovului funcționa cel puțin în aceleași condițiuni

---

[1]) A. A. Mureșan, *l. c.* 225; Bârsean, *o. c.*, 7.

[2]) Dr. Vasile Pop, *Disertație despre tipografiile românești*, Sibiu 1838, 123,

[3]) Candid C. Mușlea, *o. c.*, 258, 265.

[4]) *Idem*, 266.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pe care le-am cunoscut în secolul precedent şi pe lângă diiacul Vasile, sau, mai târziu, Vasile Hoban, vor mai fi fost doi sau trei dascăli.

Mânăstirile din Principatele Române, cuiburi de lumină pentru pregătirea cărturarilor transilvani. Figuri de dieci (dascăli)

Dar ceeace cu veacuri înainte se întâmplase în Apus, ia nceput şi la noi: mânăstirile devin focare de cultură; în ele ie concentrează aproape întreaga mişcare literară a timpului, desigur, păstrându-şi caracterul religios şi vestmântul slavon. Incă din veacul al XV-lea, în diferite însemnări de pe cronici, rezultă că pe lângă multe din mânăstirile existente, multe puţine câte vor fi fost, erau şi şcoale în care, până aproape în veacul al XVII-lea se învăţa numai slavoneşte [1]). Unele din ele, mai ales cele de pe lângă episcopiile sau capitalele ţărilor, aveau dascăli vestiţi, cum pare să fi fost dascălul ardelean plecat de pe meleagurile Bistriţei săseşti, Moise, supranumit şi „Filosoful", amintit într'un document la 1423, îndeplinind această funcţie în şcoala de pe lângă episcopia Sucevei şi la curtea lui Alexandru cel Bun [2]). Seria de cărturari caligrafi, copişti ai textelor husite, erau călugări de pe la mânăstirile Maramureşului. Iar în veacul următor (XVI), când mânăstirile din Moldova şi Ţara Românească deveniseră depozitarele culturii slavone, când însuşi serviciul divin şi actele oficiale ale domnitorilor (voevozilor) împrumutau haina limbii slavone, era firesc ca aceste mânăstiri să cunoască o afluenţă de „diecei" veniţi de peste munţi spre a-şi însuşi această limbă în aşa grad încât la reîntoarcere, să se poată folosi de ea, transcriind texte sau traducându-le în limba vorbită a regiunei respective. Mânăstiri cu asemenea rosturi au fost în Moldova: Bistriţa, Neamţu, Humorul, Putna,

[1]) Sextil Puşcariu, *o. c.*, 15.
[2]) N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, pg. 14.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Voroneţul, Slatina, Sucevița; în Muntenia: Tismana, Cozia, Bistrița (Vâlcea), Dealul, Govora ş. a.

Instrucţiunea în mănăstiri avea desigur un caracter religios şi ea se va fi mărginit la scris şi citit, la descifrarea limbii slavone de pe textele sfintelor Scripturi şi la cântările bisericeşti. In Moldova veneau la aceste şcoli, pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, dascăli şi dieci ruteni din Przemysl şi Lwow, intr'o vreme când biserica ortodoxă din Galiția era amenințată de propaganda iesuită.

Pentru uzul copiilor, care învățau o limbă străină şi pentru nevoile celor ce tălmăceau din limba slavonă în limba română, s'au alcătuit cu vremea şi dicţionare slavo-române, cum este dicţionarul lui Mardarie dela M-rea Cozia, alcătuit pela 1649, sau al lui Mihail Logofătul din Târgoviște, scris pe la 1678[1]).

Prin ținuturile de margine ale Transilvaniei se înfiripaseră, de mult, frumoase legături cu Țările Române prin cercetarea tot mai deasă a mânăstirilor de pe versantele de Est şi de Sud ale Carpaților. Mulți dintre țăranii de pe Valea Mureşului de sus, de pe la Reghin[2]) alții din părțile Sibiului, Târnavelor şi Bistriței, — nu mai vorbim de Maramureşeni,— iau toiagul drumeției, strecurându-se prin văile munților spre mânăstirile Moldovei, odihnitoare şi întremătoare oaze pentru durerile sufletului lor. După un stagiu mai scurt sau mai îndelungat, o parte dintre ei se reîntorceau hirotoniți, alții simpli călugări ori dieci ambulanți. Aşa se explică faptul că prin statisticile şi documentele vremii, în secolul al XVII-lea şi XVIII-lea găsim, în aceeaşi localitate, numele a câte 3—7 preoți, dintre care numai unul sau doi figurau ca titulari adecă aleşi de sat; ceilalți, până le venea rândul la parohie, prin vreo vacanță, se mulțumeau cu slujba de diaconi, dascăli sau dieci, instruind pe cei ce doreau să devină dieci (cântăreți) de strană ori să învețe rugăciunile şi slovele pentru sufleteştile lor trebuințe.

[1]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, 23.

[2]) In 1697 se călugăreşte la mânăstirea Neamțu, Pahomie, fiul unui țăran din satul Gledin, nu departe de Reghin, care ajunge apoi învățatul episcop de Roman (Melchisedec, *Cronica Romanului şi a episcopiei de Roman*, Bucureşt 1874, I, 321.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Şi vor fi fost mulţi de aceştia. Totuşi poporul, lipsit de orice drepturi politice, încă nu simţea nevoia de carte. Lucrurile nu stau altfel nici în Principatele Române, unde încă din secolul al XV-lea, ne spune un hrisov, „copiii se duc la mănăstire cu deasila din toate părţile. Erau puşi aici tot cu deasila la învăţătură şi ajungeau apoi fruntaşi ai bisericii... Pe la jumătatea secolului al XVI lea călugării dela Voroneţ recunosc acest obiceiu, adăugând că aşa se fac „oameni de treabă"; dintre aceia sunt vlădicii şi egumenii şi preuţii şi diaconii pe la sfintele mânăstiri [1].

Ca atâţia alţii, ale căror nume au rămas necunoscute, plecase din părţile Năsăudului spre Moldova un tânăr cu mult dor de carte. Cel puţin aşa trebue să fi fost *Toader diacul din Feldru*, procopsit în învăţătură, câştigată la mânăstirea Humorului [2] pe care episcopul pribeag, Venedict, aciuat nu de mult în satul Buduş, de lângă Bistriţa, il trimite din această comună în 4 Mai 1631, la mânăstirea Sucevita pentru oarecari treburi sufleteşti [3].

In calea lui, sau probabil recomandat de vr'un egumen de pe la mânăstirile la care a stat, cunoaşte pe boierul Pătraşcu Ciogolea, vel-logofăt al lui Vasile Lupu, care-l angajă ca dascăl în casă pentru cei patru coconi ai săi: Pătraşcu, Ionaşcu, Miron şi Teofana [4]. Câtă vreme va fi stat la curtea

---

[1]) N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*. Buc. 1904, pg. 14–15, iar în altă parte: „căci aici la noi în ţară (1635–1645) este aşa tocmeala de călugăresc cu deasila şi feciori de domni mari şi ne(a)meşi şi de iobagi şi dela Domnie este lăsat să facă aşa; pentrucă apoi sânt oameni de-trabă. Dintre aceia sânt vlădicii şi egumenii şi preoţii şi *diacii* pe la sfintele mănăstiri. (N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, Buc. 1889, I, 55. Scrisoarea către „Şimon marele birău"; *Ist. lit. rom.*, I, 97.

[2]) Şt. Meteş, *Mânăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu 1926, 79.

[3]) Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, 982; Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Arad 1918, I, 337 şi următorii.

[4]) Şt. Meteş, *o. c.*, 278; N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, *Monarhii*, Buc. 1938, pg. 195, despre fraţii Ciogolea şi omorârea lor de către Vasile Lupu. Aici se vorbeşte şi de un Constantin Ciogolea, cumnat cu Gheorghe Ştefan.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

boierului moldovean din Calafandeștii Sucevei, nu se știe. Reîntors în satul lui năsăudean, va fi încercat să facă același lucru cu tinerii țărani dornici să îmbrățișeze diecia sau preoția.

Bun și iscusit dascăl trebue să fi fost diacul Toader, fiindcă la 1635 Pătrașcu Ciogolea îi scria lui „Șimon birăul" Bistriței să-i facă pe voie: „să ne tremeteți pe ăst diiac anume Todor diiac den Felder pentrucăc(i) ne-au fost și deemăinte vremea wom(al) nostru; noi încă vom sluji Măriilor Vostre întru ce va hi pohta Dumilor Voastre la noi. că av(e)m . . . coconi să ni-i înveațe" [1]).

Acești „coconi" vor fi fost nepoții lui Ciogolea, pe care Toader dascălul îi va fi învățat, după cum se obișnuia în Moldova pe atunci, din Ceaslov, Octoih și Psaltire. Cunoscute acestea, li se explicau apoi Evangheliile, Scrierile Apostolilor și Pentateuhul. Cam aceleași materii le învățau și fiicele boierilor însă cu precăderea ca să poată ceti și scrie mai bine românește [2]).

Dar Toader din Feldru s'a făcut prețuit de posteritate mai mult prin „*Cuvântul*" rostit la înmormântarea soției binefăcătorului său, „jupâneasa Ciogoloae", „Cuvânt" în care gândul dascălului Toader s'a ridicat mai presus de mizeriile vieții, îmbrăcând haina minunată în graiul ales și figurat al strămoșilor [3]).

Cuvântul lui Toader este un centom hrisostomic cu amintiri din „Cazania la pogribania prohodului creștinesc" din Molitvelnic [4]).

Acesta e, se poate spune, primul discurs funebru românesc. El a cunoscut, ulterior, o mare răspândire; a fost auzit la înmormântarea multor boieri moldoveni, ba și prin Transilvania unde-l găsește Al. Papiu-Ilarian într'o copie din 1668.

---

[1]) N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, București 1889, I, 53—54.

[2]) Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București 1872, 153.

[3]) Vasile Pârvan, *„Un vechiu monument de limbă literară românească"* în *„Convorbiri Literare"*. 1904, pg. 919 - 979.

[4]) D. Russo, *Elinismul în România*, București 1912, 31.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Toader din Feldru e cunoscut mai mult ca dascăl. Insă ceeace face el în această funcţie, vor face-o şi alţii, fără a mai avea norocul să fie învăţători în familia cutărui boer, ci dascăli ai norodului românesc, puţin obişnuit pe atunci, cu cuvântul „şcoală". Mai ales în partea a doua a veacului al XVII-lea şi I-a a celui următor, se produce acest fenomen binefăcător: o mulţime de ardeleni şi maramureşeni ajung pe la mânăstirile de peste munţi, dar nu cu gândul să rămână definitiv în ele, ci pentru a se adăpa din ştiinţa şi graiul curat şi cuceritor al acestor sfinte lăcaşuri [1]). Parte din ei se iniţiază în copierea de cărţi religioase, ba chiar şi profane, alţii în arta desemnului (zugravi) ori în meşteşugul legătoriei de cărţi. Se mai întâmplă şi alt lucru: o serie de călugări, dieci moldoveni mai ales, ca şi când ar întoarce vizita fraţilor lor ardeleni, se aşează pe la mulţimea de mânăstiri câte le avea provincia, ori cutreierau satele româneşti din grupul Carpaţilor, până 'n Câmpia Tisei, îndeplinind pe lângă rosturile duhovniceşti şi pe unele de natură laică, vânzând odoare bisericeşti, copiind sau legând cărţi pentru trebuinţele bisericilor ori învăţând pe copiii satului datoriile bunului creştin, ba uneori pregătea pe unii pentru treapta preoţiei [2]).

In şcoala mânăstirii Moisei (Maramureş) veneau călugări moldoveni, aducând cărţi şi daruri. Ea ajunse atât de vestită încât vin să înveţe aici bărbaţi din toate părţile Transilvaniei. Nu mai vorbim de maramureşeni, dintre care găsim semnându-şi numele pe diferite cărţi bisericeşti pe un diac *Junta* din Ieud şi „*diiacul Ion*" „când am şezut la mânăstire" [3]).

---

[1]) Diacul Ion din Cetatea de Baltă (Tr. Mică) scrie pe o „Cazanie slavonă": „Să (se) ştie de când am venit din Moldova 1675" (N. Iorga, *Documente*, XIII, 77).

[2]) Popa Lupul şi protopopul Mihai din Moiseiu, scriu oraşului Bistriţa, la 12 Octomvrie 1685, despre un „călugăraş al nostru, că ne este *dascál* şi şade în casa noastră de ne învaţă un fecior al nostru ce este popă" — cerând a nu i se face dificultăţi la vamă, „că este dela mânăstirea Humor şi iar va veni înapoi la casele noastre" (N. Iorga, *Documentele Bistriţei*, II, 53).

[3]) Ion Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti 1909, 132.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

De pe la vreo mânăstire din Moldova, dacă nu din cea mare dela Muncaci, va fi venit *Ion diacul din Nancova* Maramureşului, care scrie pe seama bisericii din Borşa la 18 Nov. 1653 o „Cazanie slavonă" [1]), la 1655 un „Mineu slavon" şi cele „Şapte taine" după ediţia dela Iaşi (1645) a lui Varlaam, recte Eustratie Logofăt (numai prefaţa de Variaam), carte foarte răspândită în Ardeal, după care scrie una Vasile Sturze Moldoveanul la 1708 in Sântandrei lângă Timişoara [2]).

Un *Ion diac* din satul Pocioveliște (Bihor) copiind un exemplar din *„Tâlcul Evangheliilor"* dela 1564 al lui Coresi, păstrat în biserica din Şumuiug, şi-a pus numele său în loc de al diaconului dela Braşov, în precuvântarea calvinizantă, ceeace însemnează că scria dacă nu pe timpul lui Coresi, desigur înainte de dezastrul din 1664 al propagandei calvine în Bihorul românesc [3]).

Ceva mai târziu, spre sfârşitul secolului al XVII-lea se reintoarce de pe meleagurile Moldovei în satul său natal, Ungurașul Someşului, *dascălul Toader*, care scrie poate pentru consătenii lui, un volum, conţinând: *Cazanii la morţi, Povestea lui Achirie, Povestea sfântului Ioan Bogoslovul, Povestea lui Alexie omul lui Dumnezeu, Verş la oameni morţi* şi *Verş la Patimi.*

De pe acolo va veni şi *Oprea Alămănuţ*, fiul Stancăi din Sălişte, „dus la 1651 în Moldova la mânăstire spre a învăţa scrisoare" probabil pentru a se reintoarce „grămătic" [4]), ori *Ion Diacul* „din Arden (Ardeal) din ţinutul Cetăţii de Baltă de pe Târnava Mică, din sat Cerghid cel Mare, feciorul lui Aron Bob Andronie", care scrie la 1662, pe un *„Liturghier"* copiat, până la un loc, de călugărul Vasilova Gelasie din mânăstirea Dobromirna (Dragomirna) şi apoi terminat de el, dă-

---

[1]) Ion Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*, Buc. 1909, 43.

[2]) Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioasă a Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Arad 1918, 134.

[3]) Şt. Lupşa, *Istoria bisericească a Românilor bihoreni*, Oradea 1935, 23 – 24.

[4]) Ion Moga in *„Anuarul Inst. de Istorie Naţională"* pe 1924—25, pg. 563—564.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

ruit popii Vasile (Hoban) din Schei, pentru pomenirea preotesei Neacşa: „am scris cu multă ostenceală *Zlatoust, preovestena, otpusturi, acatistul,* de am săvârşit când am şezut in Moldova la mânăstirea Bistriţa in zilele lui Istrate Dabija Voevod" [1].

Prin părţile Braşovului, la Budila, un *dascăl Carp*, găseşte plăcută îndeletnicire, deşi poate nu tot atât de rentabilă, in legatul cărţilor. Aşa, pe o „Cazanie" ferecată de el la 1679, ca să rămână pomenire, alături de numele lui, scrie şi pe ale inimoşilor jertfelnici.

Ceeace am văzut până aici, vom intâlni şi în regiunile din Sud şi Sud-Est ale Transilvaniei: aceiaşi dieci şi călugări vin şi se duc, doar mai puţini, spre Ţara Românească.

Din Mehedinţi pleacă şi se opreşte tocmai în micul port dunărean dela gura Cernei, Orşova, *dascălul Matei Bojidar*, ostenitorul copist al unui „*Molitvelnic*" la 1686, completat de popa Mihai din Câineni la 1734 [2].

In Ţara Haţegului, în satul Băcăinţi, ferit probabil de ochii cal[illegible]ilor, *dascălul Petru* traduce la 1699 un „*Sinaxar*" din slavoneşte.

Nu se poate afirma cu certitudine dacă *dascălul Gheorghe* din Iaz de lângă Caransebeş [3], care termina de scris un „*Liturghier*" la 1698 şi care intrebuinţa în scris literele latine, e produsul vreunei mânăstiri oltenesti sau al şcoalei române din Caransebeş, unde literele latine intraseră în uz încă în prima jumătate a acestui secol.

Şi în teritoriul Transilvaniei se simte activitatea acestor dieci-dascăli.

In Varmezău, sat din jurul Clujului, un „*Popa Toader Dascăl*" îşi semnează numele la 1692 pe un „*Molitvelnic*" sârbesc.

Pentrucă se va mai vorbi despre unii dascăli *copişti*, cei mai mulţi, în acelaş timp şi călugări, e bine să se ştie că ei

---

[1]) In revista „*Biserica Ortodoxă Română*", XI, pg. 1035.

[2]) Bianu şi R. Caracaş, „*Catalogul manuscriselor româneşti*", Bucureşti 1913, II, 289—290.

[3]) Şt. Meteş „*Istoria bisericii*", etc. 376.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

sunt primii agenți de legătură culturală dintre Ardeal și Țările Române. Ambasadori cu misiuni pe care singuri și le-au ales, dar executate cu un elan mare, având o singură scădere: lipsa unor puternice idei centrale pentru a trezi conștiința națională în fața primejdiei calvinizante. Indoiți sub povara desagilor plini de cărți bisericești tipărite sau manuscrise, cu călimara și condeiul la brâu, acești preoți—călugări—dascăli—dieci, străbăteau satele, aciuându-se de obiceiu la popa, dela care se puteau informa dacă biserica satului e înzestrată cu toate cărțile necesare la slujba dumnezeiască. Dacă lipseau cărți sau erau stricate, popa, pe banii săi, sau chemând câțiva săteni mai bogați și evlavioși, îndată se înțelegeau cu diacul ori dascălul să le vândă, dacă le aveau gata, cărțile de trebuință sf. biserici sau dacă nu, să le scrie. Și după înțeles, în casa popii sau a unui fruntaș țăran, se apuca diacul de copiat și scria necontenit săptămâni, ba uneori chiar luni întregi, precum era cartea de mare. Intre timp și dăscăleă pe copii, dacă era cazul [1]), adecă dacă i-ar fi cerut-o aceasta popa pentru fiii lui sau unii țărani mai înstăriți pentru ai lor.

Aceasta era realitatea românească în una din fețele ei. Mai exista alta cu rădăcini în zona calculelor politice, a cărei expresie concretă era acțiunea de maghiarizare [2]) prin trecerea unui număr cât mai mare de Români la calvinism.

Unele măsuri aveau în ele dela început condițiunile atracțiunei. Strădania intelectualilor nobili unguri din acel centru de cultură, care era Alba-Iulia, de a pune la îndemâna clerului român o bogată literatură bisericească, în care aveau grije să strecoare grăunțele noii credințe și să elimine din ea ceeace putea crea confuziuni, era în parte frumoasă.

[1]) Șt. Meteș, *Istoria bisericii*, etc. 373, 374.

[2]) Rákoczi încercase toate metodele și mijloacele; între altele, dăruia și nemeșii Românilor care-l sprijineau pe acest calvin intransigent și ungur intolerant (N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, 49) Lucrul e relevat și de Șincai: „Eu însumi am cetit cărțile nobililor din Alămor, care așa sunt date de Rákoczi: *„cât se vor lăsa de Sf. unire cu pravoslavnicii, adecă cu calvinii, îndată să-și piardă și nemeșugul și iobagul"* (*Cronica Românilor* la a. 1643; Cf. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, 201).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Curte li s'a făcut şi romano catolicilor, ba şi atacuri au fost date împotriva dogmei bisericii romane. Şi nu va spune nimeni că loviturile au mers în gol... Căci, nu numai pentru isgonirea limbii slavone pleda, ca şi mitropolitul Simion Ştefan în prologul sau prefaţa „*Noului Testament*", precum şi cu 3 ani mai târziu în prefaţa *Psaltirei* la 1651, ci pentru lepădarea limbii latine din cultul euharistic (roman). Presiunea s'a produs, am putea spune, bilateral.

Incă în diploma de numire a lui Simion Ştefan ca mitropolit în locul lui Iorest, destituit, între cele 15 puncte (condiţiuni) umilitoare, în unul se punea şi problema învăţământului românesc: „averile dăruite şi cele ce se vor mai dărui bisericilor, le va întrebuinţa numai pentru zidirea bisericilor şi a şcolilor[1]). Dar bietul mitropolit nu numai că nu dispunea de asemenea averi, ci nici de libertate. O ştiau ei bine aceasta, însă puţin praf în ochii mulţimii nu strica.

Acelaş lucru îl face succesorul lui G. Rákoczi II, principele Mihai Apaffi, care transmisese la 20 Febr. 1659, prin superintendentul calvin, Petre Kovásznai, lui Sava Brancovici dorinţa să se respecte cele 15 puncte primite de Simion Ştefan (1643) cărora le mai adaugă patru spre a fi observate de episcop, (în act nu se dă numirea de *mitropolit)* protopopii şi preoţii români: 1. „Să se înfiinţeze şcoli româneşti în Bălgrad şi în comitatele Huniedoara şi Maramureş şi pe teritorul Cetăţii de Piatră (Kövár), în care tinerii români să înveţe a scrie şi citi în româneşte şi unde se poate să se dea o cultură mai întinsă limbii[2]). In acest scop, tipografia românească din

---

[1]) Şt. Meteş, *o. c.*, 286; Ion Bianu, *Introducerea limbii româneşti în biserică*, Bucureşti 1904, 45.

[2]) Şt. Meteş, *o. c.*, 284; *Augustin Bunea*, ocupându-se de aceleaşi chestiuni, publică, din corespondenţa pe care o avusese Gelei cu Rákoczi, şase puncte care au fost impuse lui Iorest şi urmaşilor lui, adecă lui Simion Ştefan şi Sava Brancovici: 1. In Alba Iulia ori în alt loc potrivit să *înfiinţeze şcoala* cu doi sau trei învăţători, care să ştie latineşte, greceşte şi româneşte; 2. Să ţină tipografie şi să tipărească cărţile trebuincioase în şcoale şi biserici; 3. *Să silească pe preoţi a se lăsa de borborosit în limba străină slovenească* şi ţăranilor să

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Bălgrad, cât mai curând să fie restabilit în vechea ei splendoare, prin care să se publice cărți folositoare, în deosebi de cele sfinte[1]).

Sârguinciosul Sava Brancovici ținând un sinod în Alba Iulia în 1675, între alte probleme, pune și pe cea a instrucției copiilor: „Iară pintru să se mai întărească și pruncii nefiind işculă unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la besearecă și popa, după ce va isprăvi cu slujba besearecii, să facă știre cum să se strângă pruncii în beserică, să-i învețe cum iaste scris mai însus", adecă: Tatăl nostru, Credeul, Zece porunci, iar acela dintre creștini care nu le va învăța, „va fi fără lege lui Dumnezeu" [2]).

După scoaterea din scaun a lui Sava Brancovici, cârmuitorul Transilvaniei, principele Apaffi, promite să facă el pentru Români — în domeniul instrucției — ceeace nu făcuse îndeajuns mitropolitul. Dar promisiunile calvinului au rămas neîndeplinite[3]). Și poate că a fost mai bine.

Calvinismul la Făgăraș. Susana Lorántffi. Ioan Amos Comenius la Sárospatak

Stăruințe cu mult mai meșteșugite, o cursă ingenioasă pentru convertirea Românilor la calvinism, întinse principesa Susana Lorántffi, văduva lui Gheorghe Rákoczi I, Românilor din Țara Oltului. Și nu i-a fost greu. Ținutul Făgărașului a

ținâ slujba românește; 4. Să traducă (în) românește rugăciunile de dimineața și de seara ale calvinilor și să le tipărească și să le rostească în toate adunările românești; 6. Cântările românești (traduse în românește) de cari se folosesc cei din Caransebeș și Lugoj să le tipărească și să le cetească în toate adunările; 7. *Catechismul tradus pe românește* să-l tipărească și în orele prescrise să-l propună băeților și fetițelor". Aceasta la 9 Nov. 1640. (*Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, Blaj 1902, 82; „*Vechile episcopii românești*", p. 87, 88 și de acelaș: „*Mitropolitul Sava Brancovici*", Blaj 1906, 31—32).

[1]) T. Cipariu, *Acte și fragmente*, 149.

[2]) T. Cipariu, *Acte și fragmente*, 140.

[3]) N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, 79.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

a fost scos după moartea lui Ghenadie I (1575—1585) de sub jurisdicţiunea vlădicilor români şi supus jurisdicţiei parohului reformat din Făgăraş [1]). Abia Mihai Viteazul, în urma tratatului încheiat în 20 Maiu 1595 cu Sigismund Báthori, trece ţinutul din nou sub jurisdicţiunea episcopului român Ion din Prislop. Dar după moartea lui Mihai, dacă nu după eşecul dela Mirislău, reformaţii anulează actul, căci în diploma de numire a lui Sava Brancovici din 28 Decemvrie 1656, se vorbeşte, ca intrând sub jurisdicţiunea sa, de comitatele: Alba, Huniedoara, Bihor, Zărand, Crasna, cele 2 Solnocuri, Dobâca, Cluj, Turda, Târnava şi Mureşul, dar nu şi Făgăraşul. Prin urmare, partea aceasta de ţară era la dispoziţia lor de aproape 60 de ani.

Numele Susanei Lorántffi, fata marelui proprietar Mihail Lorántffi, care prin zestrea fiicei va contribui şi mai mult la prestigiul şi autoritatea ginerelui său, prefectul de Borşod, Gh. Rákoczi I, nu trebue deslipit de Sárospatakul lui Ioan Amos Komensky—Comenius. Fanatismului ei religios îi va fi recunoscătoare biserica (reformată) şi şcoala ungurească. Ea face dintr'un intelectual indiferent, cum a fost Gh. Rákoczi I, un om de acţiune, de hotărâri mari, la a căror aplicare va asista, jertfind averi, timp şi însăşi tinereţa ei. Rămasă văduvă, îşi dedică viaţa unor opere sociale. Una din ele e şi şcoala dela Sárospatak [2]), unde chemă, la 1650, pe pedagogul pribeag şi

---

[1]) Pokoly Jozsef, *Az erdélyi református egyház története*, B-pest 1904, II, 171.

[2]) Infiinţată la 1031, într'o mănăstire a ordului călugăresc minorit. Cel dintâiu învăţător al ei a fost Şt. Kapácsi, un călugăr franciscan trecut la reforma şi tot odată un aprig propagator al ei. La început avea caracterul de şcoală trivială promovând preoţi şi dascăli calvini. Încă din primii ani a fost patronată de nobilimea maghiară reformată care o susţinea cu oarecari sacrificii.

Cetatea Sárospatak intră în posesiunea familiei Rákoczi la 1616, iar Gh. Rákoczi (bătrânul) simţindu se obligat a-i ridica prestigiul la al celei bethleniene dela Alba-Iulia, încă din 1643 chemă pe Comenius, întâiu la Alba-Iulia ca succesor al marelui umanist Alstedtius, apoi aici. Prima dată pedagogul ceh refuză invitarea justificându-se prin obligaţiunea ce o avea faţă de Ludovic Geer, ai cărui copii îi educa şi cu ai cărui bani îşi tipări o parte din cărţile sale. La 1648, după moartea lui G. Rákoczi I, conducerea Transilvaniei o luă fiul său mai mare, Gh. Rákoczi II.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

mare idealist, Ioan Amos Comenius, scriindu-i cuvinte simțite:

„Te invităm, în numele meu și al copiilor noștrii, ca să vii și să ne fii de ajutor la reforma școalei noastre din Sárospatak. Căci și aici la noi toți au început să-ți preamărească metodul tău. Să vii, să ni-l arăți: clar, deplin și în pildă vie, luminoasă. Nu avem intențiunea de a te abate dela studiile tale serioase, ci voim numai ca *sub conducerea ta* învățații noștri bărbați să realizeze reformele necesare prin metodele pe care le-ai găsit și stabilit cu multă osteneală, astfel ca lucrul să fie și ție și nouă spre bucurie" [1]).

Și veni Comenius în 20 Noemvrie 1650, ocupând, cum i-am zice astăzi, postul de „director de studii", introducând în programa școalei ideile pansofiei sale precum și principiile și concepțiile pedagogice cuprinse în *„Orbis sensualium pictus"*, pe care o scrisese aici; operă, care, chiar mai mult decât *„Janua linguarum reserata"*, a umplut pământul, fiind mereu editată până aproape în zilele noastre [2]).

Din notele și scrisorile rămase dela Susana Lorántffi, se află că I. A. Comenius a stat la școala principesei trei ani, primind ca plată anuală: 600 fl., 60 saci de grâu, 40 fl., bani pentru haine, 15 vedre de vin, 6 porci, 15 miei, 15 pudzi de miere, 25 pudzi de unt, 2 hl. fasole, 1 hl. de linte, 1 hl. meiu, 2 vedre uleiu și 24 care de lemne [3]).

Organizarea gimnaziului din Sárospatak, ideile care au temeinicit această organizare, desigur sunt cele cunoscute din opera sa pedagogică, în special din *Orbis sensualium pictus.*

Văduva principesă Susana Lorántffi, o femeie cultă de altfel, în vara anului 1649, însoțită fiind de fiul ei Sigismund, un tânăr inimos, înzestrat cu o frumoasă cultură apuseană, merse la moșiile dela Sárospatak. Aici, fiind plăcut impresionați de cele ce au văzut în școală al cărui caracter de *școală superioară* i-l dăduse Tolnai, primul ei rector, cedând rugăminții acestuia, și-au luat angajamentul a-l aduce cu orice preț pe Amos Comenius aici (Körösi—Szabó, *Az elemi népoktatás Enciklopédiája*, Budapest, 1912, II, p. 266).

[1]) P. Pipoș, *Istoria Pedagogiei*, Arad, 1892, p. 269.

[2]) Dr. Milan P. Seșan, *I. A. Comenius: Informatorul școalei materne* (traducere din limba cehă) în Prefață, p. VIII, București, 1942.

[3]) Körösi—Szabó, *o. c.*, p. 267.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

O carte care cuprinde toată truda lui I. A. Comenius la Sárospatak, toate cuvântările ţinute în faţa principelui, a aristocraţiei conducătoare a ţării şi a oamenilor de şcoală care erau chemaţi să-i aplice ideile, e *„Primitiae laborum"*.

Omul care, foarte senin, putea spune spre amurgul vieţii „dacă cineva doreşte să cunoască şi mai de aproape profesiunea mea de credinţă şi cuvântul meu, voiu numi pe *prima* — credinţa apostolilor şi voiu indica pe *al doilea*: Tatăl nostru cu cele Zece porunci ca reguli ale purtării mele", idealistul care vedea viaţa aceasta ca o pregătire spre viaţa eternă, a fost un mare şi luminat democrat. Cu cât era el situat deasupra epocei susţinând „înfrăţirea popoarelor prin pace, *iubire* şi *înţelegere*" [1]), a putut-o vedea în timpul şederii sale la Sárospatak, când a avut prilejul să cunoască realitatea hâdă a unei orânduiri sociale cu totul opusă crezurilor lui, care cereau respectarea demnităţii omeneşti, *dreptul la cultură al tuturor fără deosebire de naţionalitate şi confesiune*. Doar el spunea, desaprobând ordinea politică din ţara în care se găsea, că „îndreptarea unui popor prin educaţie este cu putinţă numai dacă toate păturile lui sociale se împărtăşesc de binefacerile ei" [2]); prin aceasta anticipând lozincile de mai târziu, relative la democratizarea integrală a învăţământului public.

Dar acest precursor al postulatului de educaţiune obştească şi propovăduitor al iubirii samarinene, avu curajul şi sinceritatea de a spune, pe temeiul constatărilor şi experienţelor personale de când era aici în Sárospatak, patronilor săi vorbe care nu puteau măguli pe conducătorii unui popor. I. A. Comenius relevă, într'un memoriu adresat la 1659 *„Ad Serenissimum Transylvaniae Principem Georgium Racoci"*, stări de fapt care îi dădeau dreptul să exclame: „Dragă Ţară Ungurească, aş vrea să spun tot binele despre tine. Dar trebue să căutăm principiile, fără

---

[1]) I. A. Comenius, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Desbatere universală cu privire la îndreptarea lucrurilor omeneşti) Brno, 1892, p. 47.

[2]) I. Lupaş, *Probleme şcolare*, Bucureşti, 1936, p. 217.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

a căror cunoștință nu putem purcede la tămăduirea relelor. Pământul țării este bun și totuși se găsesc aci mulți cari flămânzesc, cari pătimesc de boli molipsitoare și mor înainte de vreme . . . Maghiarilor nu le place să muncească, ci ei iubesc trândăvia și traiul fără lucru; de aci urmează că puțini dintre ei învață meșteșuguri mehanice mai fine; poartă puțină grije și pentru gospodărie. Cerșetoria și mizeria e frecventă; de aceea țara jumătate e pustie . . . Despre siguranța drumurilor și proprietății nici nu se poate vorbi; tâlhăriile de drum sunt la ordinea zilei. Dau puțină atențiune educațiunii; *în întreg regatul locuit de Maghiari, nu există nici o școală în limba maternă*, unde copiii să fie deprinși în cunoștințe mai înalte și mai bune moravuri. Neștiința se răsfață în măestriile libere, în istorie, în filosofie, în medicină . . . Se nasc mulți copii, dar nu se îngrijește nimeni de ei să le dea putere de viață. Cauza numărului scăzut al copiilor: multe familii nu trăesc laolaltă și nu au copii, fiindcă anevoie ar putea purta o căsnicie, deoarece abuzurile domnilor feudali îi împiedecă. Cei mai mulți trăesc împreună în viață nelegitimă, împăcându și astfel poftele desfrânate. Dacă sunt la ei puțini oameni bătrâni, pricina este hrana cea proastă. În ținuturile locuite de Maghiari lipsesc medicii și farmaciile . . . Educațiunea este rea; tineretul nu este crescut spre activitate vie; aci nu învață, nu știe și nu voește nimeni nimic cu temeiu . . . Cauza religiei destrămate și sterpe este împrejurarea, că religia lor e reformată numai pe din afară, nu pe din lăuntru, numai dogmele și ceremoniile, nu însă și practica vie a pietății (praxis pietatis).

Pentru sporirea populațiunii ar fi mijloc potrivit, dacă s'ar promova în popor căsătoriile legitime, prin micșorarea sarcinilor publice și dacă legile privitoare la căsătorie ar fi respectate" [1]).

Însă nu un altruism generos sau o dragoste desinteresată

---

[1]) I. Lupaș, *Ce scria la 1659 Amos Comenius despre stările dintr'o țară vecină?* în *Foaie pentru Minte, Inimă și Literatură* Seria II An. II nr. 9 din 1944.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

a determinat pe Susana Lorántffi a ordona lui Ioan Kemény, prim căpitan al Făgăraşului, să întemeieze aci o şcoală românească [1]), ci o veche patimă; râvna mare pentru propagarea calvinismului între Români. Acelaş mobil care a condus-o la înfiinţarea şi întreţinerea colegiilor reformate din Aiud şi Debreţin [2]).

Principesa Lorántffi înfiinţează şcoala din Făgăraş

Infiinţată prin diploma fundaţională din 3 Aprilie 1657, după ce se făcuse cunoscut planul şi fruntaşilor români, care, entusiasmaţi, şi-au oferit serviciile din dorul şi dragostea pentru o şcoală sistematică, instituţia s'a deschis în vara acelui aş an.

Dacă a mai avut sau nu acest oraş şi alte şcoli înainte, nu se ştie. Dar cea care venea acum, aducea un spirit nou: o organizare sistematică, un plan studiat amănunţit răspunzând tuturor necesităţilor şi condiţiunilor de funcţionare: întreţinerea localului, a personalului didactic, a elevilor, precum şi îndatoririle acestora, drepturile lor şi inspecţia; toate stabilite printr'un regulament al cărui cuprins merită să fie cunoscut, fiindcă el prezintă nu numai o importanţă documentară, ci şi un indiciu de nivel cultural-pedagogic.

Dăm textul lui după traducerea românească a profesorului I. Lupaş [3]):

„Noi Susana Lorántffi văduva Măriei Sale fericitului în Domnul, Gheorghe Rakotzi, din mila lui Dumnezeu oarecând Domn al Transilvaniei, stăpânitor al părţilor ungurene şi comite al Secuilor.

Dăm de ştire tuturor cărora li se cuvine, prin această scrisoare a noastră şi în deosebi cinstitului şi măritului Domn Ioan Kemény de Gyergjomonostor, prim căpitan al Făgăraşului prefectului nostru de acum şi din viitor, judecătorilor noştri de curte,

[1]) N. Iorga în „*Revista Istorică*", 1923, Octomvrie.
[2]) Ion Matei, *Din carnetul unui dascăl*. Sibiu, 1910, p. 95.
[3]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 270—270.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

pârcălabilor, ișpanilor și tuturor dregătorilor făgărășeni, boerilor, protopopilor și preoților celor prezenți precum și celor viitori, că noi cari cunoaștem și socotim că datoria noastră de căpetenie este să apărăm și să răspândim religia și să ocrotim binele obștesc, văzând în ce neștiință grozavă este ținută întreaga națiune română din cuprinsul domeniului nostru făgărășan, atât poporul de rând cât și boerii, ba chiar și aceia cari ar fi datori să învețe pe alții.

In afară de asta, fiind rugată și de cei mai luminați ai lor, din milă creștinească am orânduit să se ridice aici în orașul nostru Făgăraș spre binele lor viitor, *o școală românească* cu învățătorii și învățăceii de trebuință împreună cu proviziunile cuvenite pentru întreținerea acestora. Spre orânduirea și conducerea ei, am pus să se facă niște legi de către supușii noștri pricepători în astfel de lucruri, pe cari propunându-le și fruntașilor români din Făgăraș aceștia le-au primit cu bucurie mare de bună voie, făgăduind și ei după putință ajutorul lor la lucrul acesta sfânt și dumnezeesc.

I. *Despre locul, clădirile și scutința școalei românești*

1. Școala românească să fie numai decât lângă școala maghiară pentru folosul ei mare și pentru ca să poată fi inspectată mai cu ușurință pentru ca învățăceii români să învețe ungurește și să-și poată însuși mai ușor scrisoarea maghiară și latină, în schimb să poată învăța și învățăceii maghiari cărora le va plăcea să vorbească și să scrie românește.

2. Românii să aibă locuință deosebită atât pentru învățători cât și pentru învățăcei, apoi auditoriu și curte separată, din care însă printr'o ușă comună să se poată întâlni cei ce sunt datori să trăiască unii cu alții în bună înțelegere frumoasă, altfel vor fi pedepsiți din partea maeștrilor după merit.

Scutința să fie aceeași ca și a școalei maghiare.

II. *Despre maestrul (profesorul) român*

1. Să fie cărturar ieșit din școalele reformate maghiare, om cu adevărată știință, care să poată scrie și vorbi foarte bine românește.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

2. Instituirea şi slujba să i-o dea Domnul Făgăraşului în virtutea demnităţii sale de dregător superior, ministeriul sau consistoriul din Făgăraş. Să stea cu totul sub ascultarea acestora.

3. Să înveţe mai întâi atât pe cei mari cât şi pe cei mici *Abeceul românesc*, după aceleaşi litere să-i înveţe să scrie bine şi cu adevărat româneşte, în deosebi să-i deprindă cu citirea *Testamentului Nou*, a *Psaltirii* şi a *Catechismului, tipărite în Alba-Iulia*, după aceea îndată sau chiar în acelaş timp să-i înveţe *Capita Catechetica* (Capetele Catechismului) româneşte Tatăl nostrul, Crezul Apostolesc, cele 10 porunci, taina Botezului şi a Cuminecăturii şi rânduiala canoanelor disciplinei bisericeşti. Pe lângă acestea *îi va învăţa să cânte româneşte după obiceiul bisericilor din Caransebeş şi Lugoj cu adausul* că acestea — cântările — *trebue să le scrie cu litere româneşti*. Catechismul şi scrierea adevărat românească. Pe grămătici şi alţi ucenici, cari cercetează şcoala în speranţa serviciului bisericesc, să-i înveţe şi felul cum să predice sau numai câte ceva din Catechism.

4. Să înveţe cel puţin în atâtea ore, ca maestrul maghiar.

5. Cu maestrul maghiar să ţină corespondenţă bună, ca nişte prieteni cu aceeaşi dregătorie şi amândoi să trăiască în bună înţelegere laolaltă şi cu elevii, ca nici Românii din partea Ungurilor şi nici aceştia din partea Românilor să nu aibă nicio supărare. Neţinându-se de acestea, maeştrii sau să fie pedepsiţi de magistraţi după felul greşelii lor, sau să cadă mai întâiu asupra lor cenzura grea consistorială.

6. Să se ducă sârguincios la biserica românească la deprinderea celor sfinte, în deosebi în dumineci şi în sărbători, apoi la înmormântări, dacă e poftit, cu întreaga şcoală şi să cânte cântările româneşti după obiceiul din Caransebeş şi Lugoj, făcând el însuşi pe cantorul sau ducând glasurile (cântând înaintea elevilor săi).

7. Rugăciunile obicinuite în toate zilele traducându-le cât de curând în româneşte (la aceasta să se folosească de ajutorul celor cari ştiu bine româneşte) le va zice el însuşi în bise-

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

rica românească, cel puțin până atunci, până când preotul românesc orânduit spre aceasta le va putea învăța și le va putea spune insuși.

9. Să nu trimită maestru (dascăl) în sate românești până când acesta nu cunoaște deplin scrisul și cetitul românesc, până când nu știe bine cânta și nu a învățat Catechismul despre care va da dovadă și probă lămurită pe timpul examenelor regulate, spre mulțumirea vizitatorilor și a inspectorilor, altfel va fi pedepsit micșorându-i-se salariul potrivit cu judecata magistratului și cu învoiala consistoriului.

III. *Despre grămătici și alți ucenici*

1. Grămăticii din întreg ținutul Făgărașului sunt datori a veni de pretutindenea și a învăța în școala aceasta românească din Făgăraș; altfel vor fi scoși din grămăticie iarăși la starea de iobagi.

2. Înainte de toate să se obișnuiască cu frica lui Dumnezeu; dimineața, seara, să se roage regulat zicând în taină rugăciunile scrise pentru elevi la sfârșitul Catechismului în limba românească.

3. Să se învețe cu sârguință și dacă li s'a încredințat vreun elev, să-l învețe și pe acesta.

4. Să nu primească nici un elev fără știrea maestrului.

5. În fiecare seară să zică în școală rugăciunea regulat în limba românească cum se obișnuiește în școala maghiară; cei cari se abat dela aceasta fără motiv îndestulător, să fie pedepsiți cu un ban.

6. Acelora care fără știrea maeștrilor vor lipsi dela lecțiuni, să li se detragă câte o pâine (țipău).

7. Acelora care lipsesc dela serviciul divin dumineca, să li se detragă prebenda (merindea) și să o dea altora; cei ce vor lipsi în săptămâna când le vine rândul la slujbă, să dea câte un ban. Asemenea și aceia, care nu sunt de față la înmormântările morților.

8. La înmormântări, atât meșterul cât și grămăticii vor fi plătiți ca și maestrul maghiar.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

9. Grămăticul, care vrea să devină preot sau ori şi cine altul, dacă nu va învăţa în şcoala dela Făgăraş şi nu va isprăvi aci învăţătura, să nu poată fi preot în ţinutul Făgăraşului.

Dacă însă vreun protopop sau vreun sat îl va primi, să fie pedepsit de magistrat; preotul astfel primit să fie făcut iobag, dacă cumva nu va veni îndată să înveţe în şcoală şi să-şi isprăvească aici cursul.

10. Preot sau maestru străin să nu poată veni din altă parte în ţinutul Făgăraşului până când în şcoala românească din Făgăraş se află cineva bun pentru aceasta. Iar dacă aici nu s'ar afla, să primească pe vreunul tot din ţinutul Făgăraşului ca nu cumva să vină între ei (preoţi sau maeştri) vreun smintit (ész-vesztő) care să primejduiască mintea poporului. Dacă vor face altfel, magistrul îi va scoate şi îi va pedepsi, atât pe ei cât şi pe protopopi şi satele.

11. Acei grămătici, cari sunt bine deprinşi cu învăţătura, să poată predica, chiar şi până sunt în şcoală, în biserica românească din Făgăraş şi pe sate, mai ales dumineca şi în zilele de sărbătoare — chiar şi cu alte prilejuri, când au timp — pentru ca să se deprindă cu predica. Aceasta însă cu ştirea şi cu învoiala protopopului de rând.

12. Grămăticii şi ucenicii cari au părinţi bogaţi, nu pot fi împărtăşiţi din beneficiile orânduite şcoalei, decât atunci când părinţii lor din ură faţă de învăţătură şi educaţie nu ar voi să-i îngrijească, cu toate că tinerii ar avea o atragere şi purtare foarte bună.

IV. *Despre Inspectorii şcoalei*

1. Inspectorii şcoalei să fie în primul rând dregătorii (preoţii) din Făgăraş, apoi 2—3 inspectori din Consistoriu, cari ştiu bine româneşte şi au învăţătura cuvenită, împreună cu câte 2 dintre boerii şi predicatorii români mai învăţaţi.

2. Datoria acestora e să viziteze în fiecare lună cel puţin odată şcoala cu bună grije, ca să vadă cum se ţine toată rânduiala, cum îşi fac datoria maeştrii, cum sporesc elevii în ştiinţe şi cum ţin legile.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

3. Sunt datori tot ei să țină în fiecare an două examene publice, unul primăvara, înainte de Paști cu două săptămâni, iar altul toamna, înainte de culesul viilor tot cu atâta. La acestea se vor convoca dregătorii cei înalți, cei mai cu vază, boeri, preoți și alți oameni competenți, ca să vadă sporul cel frumos al învățăturii.

4. Aceia dintre elevi sau ucenici, cari pentru a-și spori învățătura, vreau să treacă în școala latinească, după ce au terminat studiile în școala românească, să poată fi înaintați cei potriviți pentru aceasta cu știrea și cu învoiala și după judecata acestor inspectori.

V. *Despre salarul maestrului și despre susținerea ucenicilor școalei*

1. *Salarul maestrului școalei*

Maestrul școalei dela noi:

Plata în bani patruzeci de floreni	fl. 40
Grâu șasăsprezece găleți	cub. 16
Vin douăzecișicinci vedre	cub. 25
Bere optzeci de vedre	cub. 80
Vite două	nr. 2
Sau pentru acelea patru florini	fl. 4
Casi doi	nr. 2
Lemne douăzeci și cinci de care	nr. 25
Dela boeri plată în bani cincizeci de floreni . .	fl. 50

și câte o găină în fiecare an. Banii ceilalți — deoarece fiecare boer e dator să dea pe an câte 50 floreni, câte o găină — să fie pe seama ucenicilor fără merinde (prebendă) și a băeților săraci. Didactrul dela copiii Românilor din Făgăraș, dela ai Grecilor, dela ai boerilor din afară și dela ai țăranilor bogați să fie tot așa ca în școala ungurească, nepoftind îndoit nici dela cei din afară nici dela alții. Copiii oamenilor săraci și ucenicii, cari locuiesc în școală, să fie învățați fără plată.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

2. *Susţinerea alumnilor (internistilor)*

1. La opt grămătici dintre cei mai săraci şi mai cu tragere de inimă, cari locuesc în şcoală, am orânduit să li se dea pe an din cetatea noastră, fără întrerupere, câte patru pâini (ţipăi) pe fiecare zi. Aceştia să fie înaintaţi în rândul prim la treapta de maeştri şi de predicatori.

2. Preoţii români din întreg pământul Făgăraşului să dea câte douăzeci şi cinci de bani şi câte o găină pentru susţinerea acestora; asemenea şi satele să dea câte douăzeci şi cinci de bani.

3. Colectele dela boeri, dela preoţii români şi dela sate să fie datori slujbaşii curţii a le chivernisi cu credinţă la două termene în timpul examenelor publice, sub pedeapsa de a li se reţine din salarul lor ce va lipsi, — care pedeapsă dregătorul de frunte o poate executa. Afară de acestea, dacă ar trebui să se dea şi mai mult pentru acestea, ca pentru nişte clădiri mai bune sau pentru reparaţiuni, dreptul de a schimba aceste dispoziţiuni îl rezervăm pentru noi şi pentru urmaşii noştri şi-l lăsăm pe seama domnilor de legiuită, dreaptă şi adevărată credinţă reformată ai acestui pământ făgărăşan.

Pentru aceea noi aceste orândueli şi legi — cari nu sunt nici de cum potrivnice nici cu obştească dreptate nici cu legile Ţării — iar pentru mărirea lui Dumnezeu şi pentru întremarea naţiunii române sunt foarte de trebuinţă, le aprobăm le votăm şi le întărim atât în întregime cât şi pe fiecare articol şi încheietură pentru vecie — jure perpetuo — în puterea demnităţii noastre, în care din mila lui Dumnezeu stăpânim acest baronat al Făgăraşului. Pentru păstrarea neîntreruptă a acestor constituţiuni atât de trebuincioase pentru binele obştesc şi mai ales pentru slava lui Dumnezeu, îndatorăm în numele Atotputernicului pe toţi urmaşii noştri şi după aceea întâmplându-se moartea noastră (pe care Dumnezeu să o îndepărteze) pe toţi Domnii legiuiţi ai acestui pământ făgărăşan de-apururea; iar dregătorilor noştri de orice treaptă, mai mari sau mai mici, din pământul Făgăraşului, şi anume domnului

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

căpitan suprem al nostru Ioan Kemény de Gyerömonostor, viitorului nostru prefect, judecătorilor supremi de curte, pârcălabilor, ișpanilor și tuturor dregătorilor noștri din Făgăraș, boerilor, protopopilor, preoților celor de față și celor viitori le impunem și le poruncim foarte serios, ca să țină deapururea cu sfințenie și neștirbite fără nici o scădere aceste legi și orânduieli ale noastre în toate punctele și încheieturile lor, sub pedeapsa unei grave supărări și mustrări din partea noastră, precum le încuviințăm și le aprobăm prin puterea și mărturia acestei scrisori întărită cu pecetea și iscălitura mâinii noastre.

Dată în cetatea noastră făgărășană în ziua a treia a lunii Aprilie. In anul Domnului una mie șase sute cincizeci și șapte.

Susana Lorántffi
manu propria.

La 1662 școala Susanei Lorántffi mai funcționa.

Dintr'o dispoziție a principelui Mihail Apaffi I, cu data de 6 Mai 1662, se știe că învățătorul școalei românești era un *Mihail Silvași* (Silvasy [1]), un român trecut la calvinism, dela care își trage obârșia fruntașa familie maghiară de mai târziu cu același nume.

Dintr'un alt ordin al aceluiaș principe cu data de 23 Iunie 1662 se află că conducătorii cetății și ai școalei voiau să schimbe plata învățătorului român, dar principele porunci să mențină uzul vechiu.

Altă urmă despre ea nu mai aflăm până târziu către sfârșitul veacului al XVII, la 1694, în diploma prin care Apaffi îi dă voie lui Const. Brâncoveanu, Domnul Munteniei, să zidească o biserică de piatră pentru Românii din Făgăraș; în ea face o scurtă mențiune și despre școala românească de aici [2].

---

[1]) Pe care îl mai întâlnim, ultima dată, între martorii ascultați cu prilejul anchetei făcute de Șt. Gyármáty episcopului Ioasaf al Bălgradului la 12 Iulie 1682 cu domiciliul (stabilit) în „alumneul (internatul) colegiului Patachin din Alba-Iulia" (Aug. Bunea, *Vechile episcopii românești*, p. 137).

[2]) Dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1897, II, p. 358.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Probabil va fi funcţionat până la unirea unei părţi dintre Români cu biserica Romei, adecă până când au rămas Românii din părţile acestea sub jurisdicţiunea parohului reformat din Făgăraş [1]). La 1701 *nu mai exista*, căci în diploma leopoldină din 19 Martie acelaş an, între altele, se dispune ca şi în Făgăraş să se ridice şcoală românească [2]).

Apreciind lumina şi învăţătura ce s'a putut răspândi între zidurile şcolii din Făgăraş, se poate recunoaşte că cu două, aproape trei veacuri în urmă, a fost cea mai de frunte vatră de cultură din Transilvania [3]).

Cum îşi recruta elevii şcoala dela Făgăraş? Nu e vorba de anii ulteriori când faima ei trecuse şi în Ţările Române, căci la 1677 aflăm pe un oarecare Ionaşcu din Moldova dus în „Ţara Oltului de au învăţat gramatici" [4]), ci în întâiul şi în al doilea an de viaţă.

Grămăticii din Ţara Oltului la 1658

Dintr'un document din Februarie 1658, aflat în archiva bisericii reformate din Făgăraş, se poate vedea că au fost inspectaţi (examinaţi) în acel an, conform art. 3 p. 9 din Regulamentul şcoalei Susanei Lorántffi, preoţii şi grămăticii din 39 sate făgărăşene. Dintre examinatori trebue să fi fost însuşi Mihail Silvaşi, învăţătorul şcoalei româneşti. Dacă *preoţilor*, după cum reiese din document, nu li s'a cerut să spună pe româneşte decât Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, cititul şi scrisul românesc (predica va fi fost substituită prin Cazanie), *grămăticilor* nu li s'a putut impune să ştie decât cel mult cititul în româneşte.

Acest document face cunoscute numele grămăticilor din

---

[1]) Pokoly Iozsef, *o. c.*, II, p. 171.

[2]) N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte (Insbruck), 1885, I, p. 298.

[3]) Dr. I. Rațiu *în „Foaia Şcolastică"*, (Blaj) An. XIII, Nr. 11.

[4]) *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, An. II, p. 138.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Țara Oltului, prezentați la acel examen. Dăm lista lor după D. Valer Literat și M. Járay[1]): *Veneția de Jos: Solomon* fiul popii Radu, *Ion* fiul lui Radu Penciu, *Dumitru* fiul popii Gherman; *Comana de Jos*: *Stan*. Alții nu sunt. Și acesta e surd; *Lupșa*: *Stan* fiul lui Aldea Chiușdea din Cuciulata: *Comana de sus*: *Lupul* fiul lui Mani Purcar, fiu de boier; *Părău: Stanciu Făt* și *Bucur Andrei*, căsătoriți. Făt știe bine ceti; *Șinca: Roman Dobre, Aldea popii Oprea*. Lipsesc amândoi.

Bucium: Grămătici are 2: *Ionașcu;* altul e *Cârstian Bude.*

Hârseni: grămătici are 3; al doilea e fiul lui Bârsan Urs, al treilea e nepotu Popii Petre, șchiop;

Mărgineni: are patru grămătici: 3 sunt fiii preoților, al 4-lea e fiu de țăran;

Toderița: grămătici: *Stoica*, fratele mai mic al preotului. E fecior bătrân. In acest sat mai e și un alt grămătic cu numele Ionașcu, fiul preotului Ioan. Știe ceti rău scrisoare românească. *S'a poruncit ca să meargă la Făgăraș să învețe.*

Mândra: are doi grămătici; *Iași*: doi: unul e fiu de țăran;

Săvăstreni: are 4 grămătici; unul e *Hangul*, fiul preotului Radul; altul *Ionașcu*, e fiul preotului Stan; *Marcul*, fiul bătrânului Pitar și *Fătul*, fiul lui Ion Pralea.

Berivoii mici: grămătici sunt doi, fiul popii Aldea și al lui Nicudă. Acesta e căsătorit, celalat e un copil.

Recea: grămătic e fiul popii Oprea.

Săsciori: grămătic e *Radu*, feciorul popii Ion. Știe ceti rău scrisoare românească.

Dejani: grămătic e un fecior tânăr cu numele *Vlad Drăghiciu*, care s'a căsătorit nu demult. Nu știe bine nici cetitul scrisului românesc, nici n'are bază la Catechism. *Se cere neapărat să meargă la școala românească.*

Drăguș: Grămătici 3: 1 căsătorit; ceilalți doi necăsătoriți. Cel căsătorit e fiul preotului Bărbat; *Ionașcu* cetește scrisoare românească cam așa. Numele unui necăsătorit e

[1]) *„Vizite" calvinești la preoții români din Țara Făgărașului* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională, 1936—1938*, p. 583—619.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Gheorghe; al treilea e fiul unui iobag de al Măriei Sale Doamnei noastre şi locueşte în mănăstirea Drăguşului. *Acestora le e de lipsă învăţătura în şcoală; Ludişor:* 3 grămătici; fiul popii Banciu, al lui Ionaşcu Grama şi al popii Mani; *Dridif; Nen.* e căsătorit, celălalt e Bucşa, necăsătorit. *Voivodenii mari:* grămătici sunt doi şi *le e de lipsă învăţarea în şcoală.*

Un dascăl de peste munţi, animator al vieţii culturale din Crişana şi Banat: Vasile Sturza Moldoveanul

Intr'una din lucrările sale [1]) Nicolae Iorga, deşi a văzut strâmt şcoala românească din Transilvania, caracteriza această epocă printr'o singură frază: „alături de şcoala Susanei Lorántffi, îşi ducea viaţa grea şcoala simplă, a satului cu dascăli din Moldova, veniţi dela Ruşi (?), dieci, copişti, ca alde Vasile Sturza (1680)". Intr'adevăr, e uimitor cât a putut realiza, umblând, acest Vasile Sturza, poate unul din cei mai harnici copişti din vremea, când cartea românească era un vehicul rar şi tocmai prin aceasta preţios. Iconar, zugrav, copist, dascăl, a plecat din satul Bărboşi (Moldova), unde probabil se va fi născut, cutreerând judeţele: Mureş, Someş, Bihor, Arad, Timiş, Severin şi Huniedoara, zugrăvind icoane şi biserici, învăţând copiii sau copiind cărţi, al căror număr mare încă nu se cunoaşte deplin. Activitatea lui didactică merge paralel cu cea de copist. De aceea, se impune a-i cerceta această activitate, din ea deducând şi pe cea dăscălească. Ipoteza că ar fi fost chemat de episcopul Efrem Veniamin al Oradii [2]), care va fi observat lipsa de cărţi sfinte în bisericile din Bihor, frumuseţea scrisului său fiind vestită, ar putea fi confirmată dacă i s'ar cunoaşte viaţa mai bine.

Deocamdată se ştie că a venit în Bihor după 1695, căci dela 1683 şi până la 1695 a stat la mânăstirea Prislop (Plosca)

[1]) *Istoria învăţământului românesc*, p. 54.

[2]) Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în judeţul Bihor*, Oradea Mare, 1922, p. 20.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

unde a scris un *Octoih*[1]) şi un *Ceaslov*[2]) îndeletnicindu-se în acelaş timp şi cu zugrăvitul, întrucât aici era o şcoală de zugravi cu tradiţie.

In Bihor e întâlnit pentru prima dată în Popmezău, prin Sept.—Oct. 1698, unde face o cópie după *Molitvelnicul* apărut la Bălgrad în primăvara aceluiaş an[3]), apoi în Stracăş, după cum semnează pe un *Liturghier:* „scris-am această svântă liturghie dascălul Vasile Sturze moldovanul, rojd. 1699. Sept". In acelaş an, 1699, in Răbăgani, scrie „*Rânduiala ispovedaniei*", iar la 1700, „*Liturghierul*"[4]). Un an mai târziu e din nou în Stracăş, unde scrie „*Ciasloul*" şi „*Glasurile*" (mss. Nr. 706 din Bibl. Acad. Rom.), pe ultima semnând: „Vas. Sturze Badiul Mold. pisal selo Stracăş, roj. 1701. avg. 10"; tot acolo la sfârşitul unei „poloşcoşniţe" „13. Sept. 1699"[5]). Se susţine[6]) că şi „*Sinaxarul*", „*Păscălia*", şi „*Slujba Paştilor*", tot el şi tot aici le-ar fi scris.

La 1706, probabil silit de războiul sau turburările curuţeşti şi mizeriile aduse de ele nu numai în Bihor, ci şi prin părţile Aradului, „pe toată Câmpia Giulei", trecu în Banat, după ce se opri câtva timp în Nădlac (Arad) pentru a scrie pe seama vr'unui bun creştin spre a le dărui apoi bisericii: „*Svetilnele*" şi „*Cele 11 evanghelii ale Invierii*", cărora le va mai adăuga, într'un alt drum, la 1714 „*Cele opt glasuri*"[7]). In drumeţia lui prin Banat aminteşte de două localităţi, în care a stat şi a lucrat: Mănăştur şi Sântandrei, amândouă pe lângă Timişoara. In prima, termină de scris un „*Acatist*" şi un „*Canon*" la 24 Martie 1708, iar în a doua, copiază „*Slujba Rusaliilor*" şi „*Pravila sfinţilor Părinţi despre cele 7 taine*" în acelaş an şi

[1]) St. Meteş, *Relaţiile bis. rom. din Ardeal cu Principatele Române*, Sibiu, 1928, p. 22.

[2]) *Şematismul de Lugoj*, 1903, p. 353.

[3]) *Familia*, 1926, Nr. 8—9.

[4]) N. Firu, *o. c.*, p. 21.

[5]) I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul mss.elor româneşti*, Bucureşti, 1913, II, p. 457.

[6]) Şt. Lupşa, *Istoria bisericească a Românilor bihoreni*, Oradea, 1935, p. 35.

[7]) V. Mangra, *Cercetări literare şi istorice*, Bucureşti, 1896, p. 26.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

lună, la sfârşitul căreia notează: „Cu mila şi cu ajutorul lui Dumnezeu am săvârşit cele 7 taine ale besearicei precum am aflat şi în cea tipărită a Mitropolitului Varlaam din Ţeara Moldovei, dela Suceava, aşa am şi scris. Şi am scris în sat în Sânt Andreiaş lângă Timişoara, în vremea când s'au ridicat Curuţii lui Racolţi Frenţ pe Nemţi. Şi era răutate mare în Ardeal şi la Crişul Negru şi Câmpia Giulei era pustie toată şi eu dascălul Sturze încă am fugit în Ţara Turcului în Sânt Andreiaş, când era ciuma cea mare şi au murit în Sânt Andreiaş 366 de suflete şi în toată Ţeara Timişoarei, ca să se ştie. rojd. 1708". De aici nu se mai ştie nimic despre el. De sigur se va fi îndreptat spre alte regiuni. Abia în 1730 e întâlnit din nou în Răbăgani unde scrie un „*Liturghier*" terminat la 30 Iulie [1]). Unde îşi va fi petrecut ultimii ani a vieţii, dacă a rămas în Bihor sau se va fi reîntors în Bărboşii Moldovei copilăriei lui, nu se ştie.

S'a emis şi părerea că după moartea episcopului Veniamin al Orăzii preoţii ieşeau pregătiţi de sub mâna lui Vasile Sturza Moldoveanul, care îi trimitea doar pentru sfinţire la Arad; pentru aceşti viitori preoţi ar fi scris el numărul cel mare de liturghiere, de cari se află pe la multe biserici din Bihor [2]). S'ar putea admite, întrucât cultura şi indeletnicirile acestui însufleţit dascăl şi caligraf de vorbe şi idei curate i ar fi dat acest drept, gândindu-ne că pe atunci clericii erau simpli ţărani care se formau stând câtva timp pe la mânăstiri sau pe lângă un alt preot mai luminat.

In sprijinul acestei păreri vine şi constatarea că în Bihor, pe vremea lui V. Sturza, erau foarte mulţi dieci şi călugări copişti. N'au putut veni toţi din Moldova. O parte dintre ei trebue să fi fost elevi şi „discipoli" ai lui.

Papiu Ilarian, în a sa „Istorie a Românilor din Dacia Superioară" vorbeşte undeva de feciorul popii din Grind (Turda)

---

[1]) V. Mangra, *o. c.*, p. 23.

[2]) N. Firu, *o. c.*, p. 19—21.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

că a fost adus înapoi legat dela școală și bătut pentru infracțiunea de a fi încercat să învețe carte.

Nu este o exagerare, însă nici nu se poate generaliza. S'a văzut mai înainte că au fost și principi care, în interesul culturii maghiare și al convertirii Românilor prin această cultură la reformă, au dat acces unora dintre tinerii de neam valah să frecventeze școalele calvinești, în special nobililor și nemeșilor. Atanasie Anghel, feciorul popii Ion din Bobâlna Dejului și viitor mitropolit, care va semna actul de unire cu biserica catolică, învățase carte la școala calvină din Bălgrad [1]). Sau, mai inainte, Mihail Haliciu, bursierul dela universitatea din Basel, autorul unei ode în hexametri românești (1674) [2]), ori,

---

[1]) T. Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj 1855, p. 267.

[2]) Mihail Haliciu, fiu de nobil român din Caransebeș, după absolvirea colegiului reformat din Aiud între anii (1662—1669), care, după lista publicată de G. Alexici („Date pentru biografia unor scriitori români calvinizați" în *„Revista Teologică"* Sibiu 1916, Nr. 4—6), era cercetat de mulți fii de nobili români trecuți la calvinism, după studii în Apus, ajunse rector al școalei reformate din Orăștie.

In literatura română a intrat prin oda dedicată prietenului său de universitate, Francisc Paris—Păpai, cu prilejul promovării acestuia de doctor al universității din Basel (1674), compusă din 10 versuri în hexametri, alternând cu pentametri românești, scrise cu litere latine. Ele au fost retipărite în *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia*, Leipzig, 1774, p. 174. Le transcriem în ortografie modernă:

„Cânt sănătate sărind la voi românul Apollo,
La toți câți (în) sfânta 'mpărăție ședeți
De unde cunoștințe-așteptăm și științe ferice:
De-Amsterlodam prin cărți stă 'n omenie tipar;
Lege dreaptă-a dat frumoasa cetate Geneva:
Iți vine acum Francisc ține-te Leida, Paris!
Prindeți mâna surori, cu-acest nou oaspe: 'nainte,
Și voi frați frățuți: Nimfele pasă curând.
Doamne bune mare, doftore, dascăle și bune Doamne
Cu pace îi fiți, cu pâine și sare, rugăm!"
(După Ion Lăzărici, *Istoria literaturii române*, Sibiu, 1884, p. 91).

Din temeinica biografie scrisă de N. Drăganu, *(„Mihail Halici: Contribuție la istoria culturii românești din veacul al XVII-lea"* în *„Dacoromania"*, IV, și *extras*, Cluj 1926), se află date prețioase și din domeniul învățământului. Așa, la p. 7 (extras) se amintește de o *școală ortodoxă din Orăștie* la 1663 în diploma lui

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mai târziu, George Buitul, Ioan Cajoni-Căianul şi alţii. Pentru trebuinţele celor ieşiţi din aceste şcoli, ba poate şi din cea a mânăstirii din Alba-Iulia [1]) şi-a scris Popa Ioan Zoba din Vinţ acea *„Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare"* (Bălgrad, 1685), tradusă după a predicatorului calvin din Baia Sprie, Ştefan Mátko, tipărită la Sibiu în 1666 [2]), doar sub un alt titlu („Întrebarea călătorului şi răspunsul povăţuitorului" [3]).

Cercetând viaţa şi activitatea lui Mihail Halici, sunt amintite două localităţi cu şcoală şi dascăli orânduiţi: Turda şi Vurpăr. Cât priveşte prima, e cam greu de susţinut să fi avut vreo legătură cu neamul nostru, căci într'una din dietele guvernului transilvan ţinută în acest oraş la 1647, s'a adus o decisiune pentru scoaterea tuturor Românilor din el. Până în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, nici un Român n'a avut voie să se aşeze aici. Însă Vurpărul, comună locuită de Saşi şi de Români, nu este exclus să fi avut, după pilda Saşilor, şi ai noştri vreo căsuţă unde copiii iobagilor primeau sumare cunoştinţe despre Dumnezeu şi puterile lui. Numele dascălului Benedict Csefei[probabil de obârşie din satul curat românesc,

---

Apafii I, căreia îi lasă venitele moşiei din Sebeş (Să nu-şi facă nimeni iluzia că ar fi vorba de o şcoală *românească* în Orăştie, susţinută de oficialitate. Cea despre care e vorba, era o şcoală *calvină* ca atâtea altele. Termenul de *„ortodoxă"*, i s'a dat pentru a accentua şi mai mult caracterul ei de *şcoală reformată*, căci calvinii şi astăzi cred că religia lor e *ortodoxă*, adecă cea adevărată . . .). Apoi, informaţiuni referitoare la organizarea învăţământului şi modul de funcţionare al şcoalei din Orăştie de sub direcţia lui Mihail Halici, ca şi altele înainte de domnia lui Gh. Rákoczi II, *şcoala din Orăştie n'are decât 3 clase: I-a, numită alphabetaria (scris-cititul);* II-a, limba latină, elină şi ebraică, puţină matematică şi catechismul. Sub Gh. Rákoczi II, s'a ridicat la 6 clase (în alte locuri la 8 clase) dându-se importanţă şi altor discipline (logica, psihologia, metafizica, istoria, retorica, algebra şi geometria). În principiu, s'a rămas tot la limba latină; ebraica s'a omis, iar germana nici nu s'a introdus în şcoli. (D. Doja, *A Szászvárosi ev. ref. Kun-Kollegium története*, Orăştie, 1897 p. 9—10; Cf. N. Drăganu, *o. c.*, p. 4—5)

[1]) V. Gr. Borgovan, *Spicuiri din Istoria Pedagogiei la noi la Români*, Gherla, 1886, p. 12—13.

[2]) A. Veress, *Erdélyi és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok*, Cluj, 1910, p. 27.

[3]) M. Gaster, *Chrestomatie Română*, I, p. 173—175.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ceafa din județul Bihor) la Vurpăr, dă putința să întrezărim începutul primelor înjghebări de școale din Transilvania, în lumea largă a satelor.

Dacă în Vurpăr era școală la 1674, trebue să fi fost alte multe asemănătoare acesteia. Aceasta o mai deducem și din protocolul adunării generale a dietei transilvane ținut la 10 Ian. 1668, la Bistrița, când prin articolul 34 se ia următoarea dispoziție: „In locurile unde popii sau *docenții* (oskolamester) au avut decima sau cartea din zilele lui Rákoczi cel Bătrân și în aceea și ceva persoane particulare au cuprins, decima sau cartea aceea să se restitue popilor și *docenților* respectivi[1]).

Mânăstirea Sâmbăta de Sus; școala mânăstirii

Simultan cu acțiunea de convertire la reformă, prin școala Susanei Lorántffi, călugării din Țara Oltului, mulți formați la mânăstirile din Țara Românească, duc lupta pentru apărarea și păstrarea legii și limbei strămoșești.

Centrul de resistență era mânăstirea Sâmbăta de Sus, zidită la 1657 de boierul muntean, vornicul Preda, pe teritorul satului cu acelaș nume (jud. Făgăraș), cumpărat dela Rákoczi al II-lea.

In vremea când școala dela Făgăraș cu întocmirile ei în parte streine sufletului tinerimii române, căuta să cucerească teren, ctitoria vornicului Preda se transformă într'un cuib de lumină, într'o școală pentru pregătirea preoților și a dascălilor din acest curat ținut românesc[2]). Cei ieșiți de aici erau purtătorii crezurilor vechi, la care necăjitul popor de iobagi găsea mângâiere și întărire. Ei vor zădărnici străduințele școalei dela Făgăraș.

Un *residuu* sufletesc cu o asemănătoare alcătuire lăuntrică a fost pentru acest timp Biserica Sf. Nicolae din Șchei

[1]) T. Cipariu, *Archivu*, p. 541.
[2]) Șt. Meteș, *Istoria bisericii . . .*, p. 357.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

şi şcoala de pe lângă ea, conduse de preoţi destoinici şi frun
taşi braşoveni cu inimă bună şi experimentată cumineenie.

Şcoala, aşa cum a fost văzută, până nu de mult, c
„soră mai mică a bisericii", e firesc să n'o întâlnim în centru
atenţiunei cronicarilor timpului sau a altor cărturari, care avea
frumosul obiceiu a însemna pe hârtie gânduri, întâmplări
evenimente. Aşa se explică şi faptul că în cele două cronic
braşovene (a protopopului Vasile şi a lui Radu Tempea), se vor
beşte de întâmplări contemporane, unele şi de mai mică im
portanţă, dar prea puţin despre şcoala din Şchei, şi atunc
mai mult în legătură cu numele vreunui dascăl sau diacon
din serviciul şcolii.

Deşi având o vârstă cum nu o mai au altele în ţara
noastră, nu se cunosc din trecutul ei materiile de învăţământ
modul de organizare şi funcţionare, până în veacul al XVIII-lea
şi atunci destul de vag. Cauzele sunt cele amintite mai
sus: un prea redus interes manifestat pentru instituţia anexă a
bisericii din Şchei, din partea scriitorilor braşoveni care
aproape toţi au trecut prin ea, atât ca elevi, cât şi ca dascăli.

Dintre dascălii vechi, după 1650, e amintit *Vasile Hoban*
cel ce copiază „*Liturghierul*" dela 1659, şi care odată cu tânărul
său coleg, *Ioan Corbea*, la 1659, în Maiu, trec în cinul preo-
ţesc, sfinţiţi de însuşi mitropolitul Sava Brancovici, pentru
biserica din Şchei [1]).

Dar Ioan Corbea rămărând văduv de tânăr şi neputân-
du-se recăsători, se reîntoarse iarăşi la dăscălie, de care se ţinu
până în 1682, fiind tot odată şi gociman (curator, efor) al co-
munităţii Românilor din Şchei.

El a avut doi fii: David şi Teodor. Primul a fost ceauş
(ofiţer de elită) în armata lui Const. Brâncoveanu, iar al doilea,
după studii strălucite, ajunse „cantelar" al Elisabetei Petrovna,
împărăteasa Rusiei. E autorul unei „Psaltiri în versuri" (1720)

---

[1]) Radu Tempea, *Istoria bisericii Şcheilor*, publ. de dr. St. Stinghe. Braşov,
1899, p. 57.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

rămasă în manuscris, aflător astăzi în Biblioteca Centrală din Blaj.

În 1685 se călugăreşte, intrând în schitul Sinaia, de unde la 1691 dărui bisericii din Braşov 8 pogoane de pământ din viile sale dela Cernăteşti [1]).

Dascăli braşoveni, distinşi cărturari ai veacului al XVII-lea

Nu-i învrednicim pe toţi cu acest titlu *complementar.* Pe unii dintre ei îi menţionăm doar pentru a fixa data trecerii lor pe la şcoala din Şchei, cum a fost, de exemplu, „Cărstea dascal sná popa Stanciu ot Braşov" la 1691 [2]).

Urmaşi ai lui Hoban şi Corbea vor fi fost mulţi, căci la instituţiunea braşoveană funcţionau de regulă doi sau trei dascăli şi un catichet. Istoria lui Radu Tempea vorbeşte de doi dascăli slujind deodată la şcoala din Şchei: „*dascălul Floré sin Todoran Bără*" pe care vlădica Teofil al Bălgradului l-a sfinţit preot în 1692 [3]) şi *Costea dascălul* (1689—1696), cel care îşi îndulcea vremea transcriind pentru sine şi pentru alţii romanul cu anecdote hazlii şi adesea pipărate al lui „*Sindipa filozoful*" [4]), traducător, la 1693, din slavoneşte a minunatei cărţi pentru popor, „*Albinuşa*" sau „*Floarea Darurilor*", cunoscută în literatura universală sub numele de „*Fiore di Virtù*", a *Fisiologului* [5]) şi compilator a „*Vieţii lui Esop*". Acest Ion Costea das-

---

[1]) I. Prişcu în *Gazeta Transilvaniei*, 1920, Nrii. 221, 227.

[2]) C. C. Muşlea, *o. c.*, p. 256.

[3]) „Acest dascăl Florea au învăţat pre fiii săi; acest moş Florea au învăţat pre tată-mieu Ioan Corbea i dascăl gociuman; tată-mieu m'au învăţat pre mine", notează David Corbea pe un inventar (C. C. Muşlea, *o. c.*, p. 109) Acest popa Florea (1692) scrie „*Credeul*" în limba română (I. Prişcu în „*Ţara Bârsei*", II, p. 133—134).

[4]) N. Cartojan, „*Cărţile populare în literatura românească*", II, Bucureşti, 1938, p. 251; D. Murăraşu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, p. 127.

[5]) Asupra lui *Fiore di Virtù* vezi N. Cartojan în *Analele Acad. Rom.* Mem. Secţ. Lit. T. IV. mem. 2, Buc., 1928, p. 9—13; *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 72—74, iar pentru **Fisiolog**, vezi studiul d-nei Margareta Mociorniţă-Constantinescu în „*Cercetări literare*", I, Bucureşti, 1934.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

călul nu e amintit nicăieri ca preot. Se vede că dragostea d= a transcrie şi traduce nu l-au îndemnat să-şi lase slujba d= dascăl, în care se va fi săvârşit din viaţă [1]).

Contemporani cu dascălul Costea şi cu bătrânul Flore= erau alţi doi dascăli distinşi, a căror trudă de dincolo de ca= tedră a fost remarcată ca o preţioasă contribuţiune la istori= culturii româneşti. E vorba de „*dascălul Vasii*(le) *din Schei*" ş „*dascălul Alexandru din Schei*". Primul e fiul lui Văsii s.r Stanciu Hoban, cel care încă de tânăr (1670) tradusese dir sârbeşte o „*Epistolle*" apoi nişte „*Psalomi de sara*" o „*Bratoi voreniie*", „*Învăţături pentru post*", o „*Liturghie rumânească*", etc. Pe la 1695, când scrie *ca dascăl* [2]) încă, „*Vieţile sfinţilor cu bogate înţelesuri pentru credincioşi*", era şi protopop. In această calitate — de protopop — mulţumeşte ţarului Petru cel Mare pentru milostenia, cu care i-a miluit pe ei preoţii din Şchei şi biserica lor „acum trei ani prin preotul nostru Chiprian. Iar acum trimitem din nou pre protopopul nostru Vasile Hoban". Aceasta la 1697. In 18 Februarie era la Moscova, unde ţarul Alexie Mihailovici se grăbi, după ce-l „milui", să-l expedieze, deşi bătrânul protopop era bolnav de trei săptămâni [3]). Vasile Hoban a murit în 10 Oct. 1699 [4]).

Al doilea, zis şi *Alexandru dascălul* (*polonul*), era originar din Liow, dar de neam rus. Ajunge dascăl la şcoala de pe lângă Biserica Sf. Nicolae înainte de 1690, căci la acest an scrie câteva rânduri pe un *Penticostar* despre lupta dela Zărneşti. A stat aici până la 1700. Încă din primii ani se pot înregistra, ca un rod al muncii sale pe tărâmul literaturii, două cărţi: un „*Triod*" şi un „*Penticostarion*" [5]). Dar acesta era numai un început. Se crede că în aceeaşi localitate, unde a scris „Penticostarionul" sau slujba de cincizeci de zile, cântările de

---

[1]) C. C. Mușlea, *o. c.*, p. 149.

[2]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, Bucureşti, 1906, p. 67.

[3]) Silviu Dragomir, *Relaţiile bisericii române cu Rusia în secolul XVII* în *Anal. Acad. Rom.* S. III. T. 34. Mem-Sect. Istorice. Anexa 46, p. 1219.

[4]) C. C. Mușlea, *o. c.*, p. 136.

[5]) Al. Philippide, *Introducere în istoria limbii şi lit. române*, Iaşi, 1888, p. 82.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

strană dela Paşti până la întâia Duminică după Rusalii „de pre limba slovănească cu ajutorul lui Dumnezeu s'au scris pre limba rumânească", la sfârşitul cărui epilog semnează: „eu mai mic între robii lui Hs. Alexandru dasc(ăl)l" [1], va fi scris şi „*Psaltirea slavo-română cu tâlc*" (1697), care a cunoscut o răspândire foarte mare [2] în Transilvania şi în Ţara Românească. In timpul şederii sale la Braşov, deşi de scurtă durată [3], a mai tradus: „*Patericele*" sau „*Leastviţele*", cuprinzând vieţile sfinţilor părinţi, din limba slavonă, şi „*Amartolon Sotirie*[4]). In *Otocenicul* sau Patericul său, el scrie, în întroducere: „Învăţaţi peste toate zilele meşteşugul Scripturii, cetitorilor prea blagosloviţi, şi întrucât toate dihăniile din tânără vreme se învaţă a ţinea aceste deprinderi până'ntr'adânci bătrâneaţe şi încă şi pomii: orice fel de roadă vor avea de tânăr aşa sunt până la sfârşit; şi măcar şi vasul întru care s'au pus lucruri mirositoare, până se sparge şi hărburile lui miroasă ca acelea, tot astfel şi firea omenească până la moarte îşi păstrează obiceiule. Spre care cuvinte căutând eu robul cel nedestoinic, mă ispitii spre lucrul acestei cărţi".

I. Prişcu găsind o odă adresată epitropiei bisericii din Şchei, scrisă pe o foaie dintr'un Penticostar, i-o atribue tot dascălului Alexandru [5]) care, după semnătura dela sfârşitul Patericelor, a vrut să convingă pe cititor că ştie latineşte:

---

[1]) Al. Odobescu în „*Revista Română*", II, p. 118—120.

[2]) M. Gaster, *Chrestomatie Română*, I, XXXVIII; A. Densuşianu, *Istoria limbii şi lit. române*, Iaşi, 1885, p. 54.

[3]) C. C. Muşlea, *o. c.*, p. 123.

[4]) Sau „*Mântuirea păcătoşilor*", era o carte foarte citită şi în veacul al XVIII. Cea mai veche traducere românească pe care o avem din această carte este dela 1692 a unui oarecare Cosma (N. Drăganu, *Mântuirea păcătoşilor* (Amartolon Sotirie) un manuscris dela 1806, în *An. Inst. de Ist. Naţională*, 1926—1927 Cluj, 1927, p. 423—427).

[5]) I. Prişcu, *Două manuscrise* în „*Ţara Bârsei*", II, p. 133—134.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„*Hunc librum scripsi ego Alexandrus Preceptor Polonus anno Domini*" 1699 mesa 7 21 [1]).

După anul 1700 îl întâlnim ca dascăl, adecă învăţător sau „profesor" la episcopia Râmnicului, unde fusese chemat de episcopul Ilarion [2]), cu al cărui îndemn şi sprijin a tradus Psaltirea cu tâlc, Triodul (1697) Penticostarul din 1694.

Din cele de până aici, se poate constata un fapt: la şcoala din Braşov sunt instituiţi, ca dascăli, elemente valoroase, bărbaţi destoinici, cunoscători a una sau două limbi streine, mulţi dintre ei înzestraţi cu darul de a tâlmăci frumos în limba românească operele literare ale altori neamuri. Aceştia îşi întregesc munca din şcoală cu ore lungi de studii, transcrieri, compilări, toate eforturile lor având o singură ţintă: să pună la îndemână preoţilor şi dascălilor (diecilor) un instrument preţios pentru ridicarea culturală a neamului: cartea, singurul razim şi îndemn spre mai bune nădejdi.

Pe linia înaintaşilor săi va fi şi primul dascăl din marea familie de cărturari braşoveni, Tempea, „*Radu sin Radu Tempea*", cronicarul. La 1699 fiind sfinţit preot, cronicarul spune despre el că „au fost mai nainte la aceasta biserică dascal ani 4 şi diacon iar 4".

Osteneli noi, prin documente scoase la iveală, înlătură, cel puţin pentru partea a doua a veacului XVII, ceeace s'a putut lua până acum ca *ipotetic* sau *relativ:* viaţa unui învăţământ românesc modest conceput, mărginit, deocamdată, la cele ale sufletului, condus de preotul satului ori desvoltându-se sub supravegherea lui. Aşa, un cercetător tânăr din părţile Sibiului, susţine existenţa unei şcoale parohiale la 1630 în comuna Boiţa, dela intrarea Oltului în munţi [3]).

Şi numărul nu se opreşte aici.

Spre sfârşitul veacului al XVII-lea intrând Transilvania din nou sub stăpânirea Casei de Austria, catolicismul habsbur-

---

[1]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 218—219; Ms. Ac. Rom. Nr. 2452.

[2]) I. G. Sbiera, *Mişcări culturale la Românii din stânga Dunării în timpul dela 1544 până la 1741*, Cernăuţi, 1897 p. 145 şi p. 90—95.

[3]) Ion Albescu, *Comuna Boiţa*, monografie istorică, Sibiu, 1938, p. 47.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

gic declară războiu calvinismului prin reîntoarcerea călugărilor iezuiți, cu ajutorul cărora va începe lupta. Instrumentele erau tot cele vechi: propaganda prin școli. Se deschid licee, școli superioare (Universitatea din Cluj), în care erau admiși și Românii.

Astfel la liceul catolic (iezuit) din Sibiu, înființat la 1692 erau înscriși mulți fii de Români[1]). Mai ales sub directorul (prefectul) Bardia Iosephus Antonius.

Pe la 1699 seminarul romano-catolic „Sf. Iosif" din Cluj își deschide porțile să primească și elevi români gata a îmbrățișa cariera eclesiastică. Chiar guvernul transilvan, prin decretul din 26 Sept. 1699, spune că „din lipsa de școli pentru Români, *candidații de preoți să afle primire în stadiul preoțesc numai atunci când vor fi cercetat școalele acelei confesiuni recunoscute de Stat cu care s'au unit,* adecă școalele catolice, lutherane sau reformate".

Prin urmare, pentru a putea frecventa o școală superioară (secundară sau universitară), tinerii români trebuiau să se lapede de religia părinților, să se rupă de comunitatea neamului lor. Abia mitropolitul Atanasie Anghel, în schimbul trecerii sale și a unei părți dintre Români la biserica Romei, obținu favorul ca tinerimea română, în special cea unită, să poată frecventa, *nestingherită, școalele latinești din Imperiu.*

Prin aceasta însă împiedeca prea puțin acțiunea de maghiarizare prin catolicism, fiindcă Ungurii spuneau: „acum tot una este; s'a pus un catolic („teologul"), voi încă sunteți catolici" și dacă se pomenea vreun român unit în vreo dregătorie, trebuea să se facă catolic și prin aceasta ungur[2]).

Așa, o serie de elemente valoroase românești captate de iezuiți, se pierdură între Unguri, a căror cultură le-o serviră din plin; un Ollia Andreas, Vasile Dobre (Dobra), Ștefan Imre, Mihail Leștian, Gavril Ivul, filosoful și savantul univer-

---

[1]) Dr. I. Stanciu, *Istoria liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu*, Sibiu, 1943, p. 13.

[2]) Al. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, Viena 1851, p. 59.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

sităţii din Kosice şi Viena [1]), un Ion Cajoni şi mai târziu, la 1744, Antoniu Musca, poetul latin, cel care scria poemul „*Felices duorum Daciae* Voivodarum adversus barbaros expeditiones" [2]), sunt numai câteva victime cunoscute ale catolicismului.

Invăţământul în Maramureş

Deşi prin diploma de numire ca mitropolit, dată lui Sava Brancovici de Mihail Apafi se prevedea, ca o condiţiune a acestei recunoaşteri, să înfiinţeze la Alba-Iulia, în Maramureş şi în Chioar şcoli în care să se înveţe scrisul şi cetitul în româneşte şi după putinţă şi în latineşte. Până acum, cel puţin în părţile Maramureşului nu se confirmă existenţa vreunei şcoale născută din acea înaltă dispoziţiune, precum nici după alta, dată la 1680 lui Iosif Budai de Pişchinţ.

La sfârşitul veacului al XVI-lea (1593) se deschise prima şcoală calvină în Sighet. Fiind patronată de principii transilvani şi în special de cele câteva familii protestante din Maramureş, şcoala luă o mare desvoltare în veacul următor. In lipsă de alte şcoli, mulţi tineri români au fost nevoiţi să frecventeze această şcoală, cum a fost acel Nicolae de Petrova, harnicul culegător de poezii populare [3]) maramureşene pe la 1672. Insă în această şcoală nu intrau decât fiii unor ţărani bine înstăriţi de obârşie boerească.

Dacă nu suficientă, cel puţin atât cât era absolut necesară, carte se învăţa în mânăstirile acestui cuib voivodal cu mult înainte. Aici se poate aminti, între altele, mânăstirea Peri unde pe vremuri funcţionase şi o tipografie, din care ieşi un Molitvelnic şi o Evanghelie în limba română, precum şi câte

---

[1]) O. Ghibu, *Catolicismul unguresc în Transilvania şi politica religioasă a Statului român*, Cluj, 1924, p. 154.

[2]) N. Iorga, *Istoria înv. românesc*, p. 89.

[3]) Vezi asupra lui, N. Drăganu, *Histoire de la littérature*, p. 51—52 apoi în *Dacoromania*, IV, p. 77—168.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

un Pentecostar, Bucvar și Triod în limba slavonă, tipărite de fugarul Svoipold Fiol, fost tipograf în Cracovia [1]).

Preoții, în mare parte, și ca ei și diecii sau dascălii maramureșeni ai veacului XVII și XVIII, își câștigau cunoștințele de carte în tinda bisericii. Dar cum, de cele mai multe ori, preoția era ereditară, preotul se îngrijea singur de urmaș, dintre fiii săi, dintre rude sau eventual ginerele, pe care-l învăța scrisul și cetitul, întrebuințarea cărților bisericești, cântarea diferitelor melodii și îndeplinirea ceremoniilor sacre. Unii își trimeteau copiii la mănăstirile din Moldova, ca Popa Gheorghe din Borșa, care avea un „cocon" la învățătură în mânăstirea Dragomirna; alții, cu dare de mână, ca popa Lupul din Moiseiu, își aduceau pe lângă copii câte un călugăr tot de pe acolo [2]).

Cărți utilizate sau care au putut fi utilizate în învățământ în veacul al XVII-lea

Transilvania, subordonată cu totul principilor calvini, înregistrează în acest veac o activitate literară bogată, deși streină, apropiată însă prin intențiuni sufletului românesc.

Cărțile care apar, poartă pecetea acestor intențiuni: voința de calvinizare a poporului român.

Dovada evidentă o face scrisoarea lui Gavril Bethlen către Chiril Lucaris, dar mai mult G. Rákoczi I, care, împreună cu superintendentul calvin, Ștefan Gelei, lucrează din răsputeri spre a atrage pe Românii transilvani la noua religie. La 1638 condiționează scutirea preoților români de iobăgie prin recunoașterea dependenței mitropolitului lor de superintendentul calvin [3]). Același Gelei, la 4 Septemvrie 1640, anunțând moartea mitropolitului român Ghenadie II (Gheorghe din Brad) lui Gh. Rakoczi, îi cere ca să pună în vedere protopopilor che-

[1]) Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 126.
[2]) *Idem*, p. 127.
[3]) I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, Cluj, 1940, I, p. 194—198.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

maţi la sinod că acela care nu va accepta *condiţiunile* pe care le va ceti principele, „va fi redus la starea de ţăran".

Şi acestea nu erau "neînsemnate": serviciul divin în limba română; renunţarea la cultul sfinţilor *morţi* şi sfinţilor îngeri; să nu se înveţe că între om şi Dumnezeu ar mai fi intermediari afară de Domnul Christos; eliminarea tainei botezului; „lumânările, ungerea cu untdelemn, sunt adausuri papistăşeşti, de aici înainte se va boteza simplu, numai cu apă curată"; să se suprime la înmormântări: arderea lumânărilor, tămâierea „şi alte ceremonii superstiţioase"; să se împartă sfânta cuminecătură: separat pâinea şi vinul, nu împreună, cu lingura; să se oprească obştea, prin preoţi, de a îngenunchia şi a se închina înaintea icoanelor şi a troiţelor; să se interzică obştei neştiutoare arderea de lumânări în ţintirim şi, în fine, să asculte de episcopul ortodox maghiar [1]).

Aceste condiţiuni urmau să fie strecurate cu grije în tipăriturile patronate formal de mitropoliţii români ai Bălgradului. De aceea câţiva mari cărturari şi chiriarhi ai Ţărilor Române, observând şiretenia reformaţilor, au venit în ajutorul bisericii de peste munţi, fie luând atitudine şi combătându-i, cum a făcut Varlaam prin „Răspunsurile" sale sau Udrişte Năsturel în predoslovia „Evangheliei învăţătoare" apărută la Govora în 1642, unde, făcând aluzie la Transilvania, spune: „să se înfiereze cu asprime acei Români laici şi preoţi care se împreună cu ereticii, cu amărăciunea veninului purtător de moarte al învăţăturilor străine care ucid sufletul fraţilor lor", ori, spre a paraliza acţiunea calvinistă înlesnită considerabil prin tipărirea în limba română a cărţilor rituale de absolută necesitate bisericilor şi preoţilor din Transilvania, trimit în locul acestora cartea slavonă sau de jumătate slavonă, cu text paralel românesc, conţinând adevărul dogmatic nealterat, aşa cum l-a moştenit şi menţinut biserica răsăriteană ortodoxă. (Prezenta expunere, oarecum bibliografică, va ţine cont şi de acest fapt prin

[1]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1942, II, p. 103.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

menționarea cărților destinate să anihileze efectul tipăriturilor din Transilvania. Se va face în partea ultimă).

Prima carte tipărită pentru a fi pusă imediat în serviciul reformei, a fost *Cathechismul calvinesc*. El nu a apărut cu aprobarea mitropolitului de atunci, Ghenadie. Superintendentul calvin, Ștefan Gelei, care între altele dorea să înființeze la Alba-Iulia o școală unde să se învețe pe lângă l. română și cea latină și greacă [1]), profitând de boala grea în care se sfârșea bătrânul Ghenadie, tipări pe furiș, și nu la Alba-Iulia, ci într'un sat din apropiere, în Prisaca, o cărțulie de vreo 60 de pagini, care trebuia să fie răspândită cu cea mai mare urgență. Titlul ei era: „*Otveatunicu*, cartea ce să cheamă *Catehismusu*, carea cu voia și cu porunca Domnului creștinescu Racolți Gheorghi, Craiul Ardealului, Domnul părților Țărăei Ungurești și Săcuilor Șpan, carea s'au intorsu din limba diecească și slavonească pre limba rumânească cu svatul și cu îndemnătura și cu cheltuiala Domniei lui Ciulai Gheorghi, păstorul sufletescu a curței Mării Sale. Cu scrisoarea s'au ostenitu popa Gheorghi de Secul, și s'au isvodit în cetate Belgradu și s'au tipărit în sat în Prisacă. Meșterul tipariului au fost popa Dobre din țara Muntenească și s'au început în luna Iulie 5 dzile, și s'au săvârșit în luna Iulie 25 dzile văleat . . . 1640" [2]). Originalul lui, deși se spune, pentru un mai larg credit, că a fost tradus din latinește (limba diecească) și slavonește, este mai mult probabil *Catechismul* latino-unguresc, apărut la Alba-Iulia în 1636 [3]). Nu se cunoaște niciun exemplar din acest catechism, dar ne putem face o idee de cuprinsul lui din *Răspunsul* mitropolitului Varlaam, care, în desbaterea chestiunilor de dogmă și cult reproduce punct cu punct pasagiile combătute. El cuprinde:

---

[1]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, I, București, 1940, p. 272.

[2]) N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie*, p. 43—44; G. Pascu, *Istoria literaturii române în veac. XVII*, București, 1921, p. 82; T. Cipariu în *Arhivu*, p. 637; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, II, p. 104; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, p. 106; Binnu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 107; V. Pop, *Disertație*, p. 21.

[3]) N. Drăganu, *o. c.*, p. 44.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cele 10 porunci, rugăciunea Domnului (Tatăl nostru) şi simbolul credinţei — toate comentate prin intrebări şi răspunsuri din punctul de vedere al doctrinei calvine. Bunăoară, că „omul a fost creat după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu", dar că, după căderea în păcatul strămoşesc, pierzând impreună cu nemurirea şi desăvârşirea spirituală, a rămas o creatură slabă. Inţelegerea lui e învăluită în ceaţă; el nu e capabil a se mântui singur, dacă n'a fost iluminat de Dumnezeu prin graţie. Dumnezeu, pentru care nu există nici trecut, nici viitor, şi care este prezent în toată eternitatea, a revărsat asupra unora graţia sa şi i-a creat pentru viaţa cea vecinică, pe când pe alţii i-a predestinat spre rău, pentru osânda cea vecinică. Nu rămâne decât o singură mântuire: credinţa, prin care putem dobândi în noi pe Mântuitor şi, participând la el, obţinem graţia divină. Intemeindu-se pe Evanghelie, Calvin, în *Institution de la religion chretienne*, reduce tainele la două: botezul şi cumineçătura, singurele instituite, după el, de Mântuitorul [1]).

Catechismul n'a avut o răspândire după cum se aşteptau calvinii [2]).

Dacă a fost întrebuinţat în învăţământ? Ştefan Gelei cerea, ca o condiţiune, în Sept. 1640, mitropoliţilor: *„Să tipărească catechismul tradus în româneşte şi să dispună să-l înveţe copiii şi fetiţele în ore anume precizate"* [3]). In altă parte o spune şi mai clar: *„Catechismul acum lor dat, catechism prelăcut de pe cel calvinesc (Catechisis palatina) despre Taina botezului şi a Cumineçăturei, vor avea grijă* (mitropoliţii) *ca şi alţii să l primească şi pe tinerime, el* (mitropolitul) *cu sârguinţă o va învăţa catechisul acela şi pe alţii va face a-l învăţa"* [4]).

A doua carte prevăzută în programul de tipărituri calviniste al lui Gelei şi care a şi apărut la Alba Iulia în 1641, este *„Evanghelia cu învăţătură"* sau *Mărgăritu*, care nu e decât o co-

---

[1]) N. Cartojan, *o. c.*, p. 105.
[2]) *Ibidem*.
[3]) *Ibidem*, p. 104.
[4]) V. Pop, *o. c.*, p. 21; Dr. Aug. Bunea, *Vechile episcopii româneşti*, p. 90.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

lecție de predici se pare după un exemplar dela Brașov, vechea Cazanie a lui Coresi, popa Iane și popa Mihai, din 1581. La ea a trudit și mitropolitul Ghenadie, care, în cursul tipăririi ei murind, munca i-o continuă urmașul său, Ilie Iorest, un conștiincios călugăr dela Putna recomandat lui Rakoczi de Vasile Lupu. De altfel, o spune însuși în prefață: „Cu mila lui Dumnezeu, eu, Arhimitropolitul Ghenadie, văzând aceste sfinte cărți Evanghelie românească cu învățătură, ce să cheamă mărgăritar, împuținându-se, și foarte jeluia toți preoții de această carte, și mă socotiu cu preoții mei... Iară când au început a se tipări aceste cărți, noao ni se tâmplă petrecere din ceastă lume și am lăsatu la moartea noastră, pre cine va lumina milostivulu Dumnezeu pre scaunul Mitropoliei Belgradului să nu părăsească acest lucru bun". Continuă apoi rândurile lui Iorest: „Dereptu aceia, cu mila lui Dumnezeu, io Ioristu, arhimitopolitu, văzând acest lucru dumnezeeascu ce s'au fost începutu de acel părinte, Kiru Ghenadie, foarte mi să îndulci inima și mă bucuraiu, iară eu... am săvârșitu aceste sfinte cărți, ca să se îmulțească cuvântulu lu Dumnezeu pre în toate beserecile, să le fie preoților de propovedanie".

Noul Testament, (Ianuarie 1648) „izvodită cu mare socotință den izvodu grecescu și slovenescu pre limba rumânească cu îndemnarea și porunca dinpreună cu toată cheltuiala a Măriei Sale Ghiorghie Rákoczi craiul Ardealului i proci".

Cartea are două prefețe: una către G. Rákoczi și alta către cetitori, care-i aparțin exclusiv lui Simion Ștefan. Însă truda, opera, e meritul învățatului ieromonah Silvestru, autorul „Cazaniei dela Govora" (1642) și până la un punct, al „Psaltirei" din 1651 [1]. A fost tipărit în foarte multe exemplare. Și după o jumătate de veac s'a găsit în depozitul tipografiei un mare număr din el. Rákoczi le transpune în sarcina baronului Klobusinsky Francisc, care, încă și pe la 1690 le vindea cu preț scăzut bisericilor românești [2].

[1]) M. Gaster, *o. c.*, p. XXXV și A. Densușianu, *o. c.*, p. 139.

[2]) Emilian Micu in *Foaia Diecezană* (Caransebeș), 1904, nr. 32.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Instinctul sănătos al unei limbi unitare şi armonice, pe care l-a definit aşa de frumos în vestita comparaţie cu banii: „cuvintele trebue să fie ca banii: că banii aceia sânt buni cari umblă în toate ţările, aşa şi cuvintele: acelea sânt bune, care le înţeleg toţi", i-a creiat faimă [1].

A stabili ca un merit exclusiv al lui Simion Ştefan realizarea acestei unice cărţi, s'ar face o greşală. Ea e rezultatul unei munci colective [2] pe care, fără îndoială, a dirijat-o fostul călugăr dela Prislop apoi dela mănăstirea Sf. Treimi din Bălgrad, Ştefan Simionovici. Dusă până la un loc de învăţatul monah Silvestru, lucrarea va fi reluată cu multă măsură şi bun simţ de preoţii sau călugării, pe care şi i-a ales de colaboratori. Asupra izvoarelor pe care le-a întrebuinţat, deşi afirmă în una din prefeţe că preoţii şi cărturarii traducători au utilizat, comparativ sau pentru model, lucrări similare: greceşti, sârbeşti şi latineşti, „ce mai vârtos ne-am ţinut de izvodul grecesc şi am socotit şi pre izvodul lui Eronim ... şi am socotit şi izvodul slovenesc carele-i izvodit sloveneşte din greciască şi e tipărit în Ţara Moscului ... însă de cea grecească nu ne-am depărtat ştiind că grecească este izvorul celorlalte", traducerea se întemeiază şi ea pe „întorsura de demult", îndreptată însă nu numai în privinţa limbii, ci şi cu privire la text, care se colaţionează după textele întrebuinţate [3]. Se pare însă că traducătorii au refăcut vechea traducere coresiană [4].

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, „*Monarhii*", Bucureşti, 1937 p. 192—193 îl identifică cu Simion Dascălul, interpolatorul Cronicei lui Grigore Ureche: „acela care ştie deosebirile de vocabulariu dela o ţară la alta, gată că a trăit şi în mijlocul altor Români decât aceştia din Ardeal, din care arată să fie în adevăr originar. Aceasta întăreşte părerea că, de oarece era greu ca naţia să aibă în acelaş moment doi cărturari de o asemenea valoare. Vlădica ardelean a putut fi luat, *poate şi prin stăruinţele lui Vasile Vodă (Lupu) pe o vreme când el era în bune legături cu întâiul Gheorghe Rákoczi*, din acea Moldovă unde Simion îndeplinea rosturi de dăscălie la şcoala dela Trei-Ierarhi", condusă de Sofronie Pociaţki. Asupra acestei opinii, vezi Tuliu Racotă *Mitropolitul Simion Ştefan al Bălgradului* în *Transilvania*, An. 73, Nr. 2—3.

[2]) N. Drăganu, *o. c.*, p. 46

[3]) Sextil Puşcariu, *o. c.*, p. 106.

[4]) N. Cartojan, *o. c.*, p. 105.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

4. *Catechismul calvinesc*, (Bălgrad, 1648), cu litere latine, tradus de predicatorul (pastorul) Ştefan Fogaraşi din Lugoj, după „Biblia Mică" a lui Alstedtius. Titlul complet e însă acesta: „*Catechismus Atsaja ej atsaja Summa szau Meduua a uluitej si a Kredinciej Christianaszkae kuprinsze en Entrebery si Reszpunszurj szkurtae: si ku adeveratury den Szkriptura Szventae enterite.* Catechismus Latino, Ungarico, Walachicus Translatus aperâ ac Studio Stephani Fogarasi Simnistae Oppidi Lugas, Anno 1647 die 18. Decembri" [1]). E cea mai veche carte românească cu litere latine [2]). I se zicea şi „Catechismul de Heidelberg". Era destinat şcoalelor româno-calvine. O spune limpede în prefaţă, după ce exprimă recunoştinţă lui Acaţiu Barciai, Banul Lugojului şi al Caransebeşului şi „fişpan al Comitatului Severinului", că a primit-o să se tipărească sub protecţia lui „pentru şcoalele de religie creştinească şi pentru întărirea în credinţă a tinerilor elevi de acolo" (din Caransebeş, Lugoj, Haţeg, etc.).

Pentru aceiaşi tineri (elevi) tradusese înainte de 1640 o serie de cântări rituale calvineşti [3]), iar la 1648 avea gata traduşi o parte din *Psalmii* lui David [4]).

Acest „Catechismus adecă: a creştineştii religii şi credinţe în scurte întrebări şi răspunsuri cuprinse cu fapte din Sf. Scriptură întărită coprindere sau măduvă. Care din *latineasca şi ungurească limbă în valahica limbă a tradus Ştefan Fogaraşi.* A Lugojului, acum după dreptate parte recunoscut al valahomaghiarei ecclesii sufletesc păstor. Timothei z. v. 15 (:) şi ca *din vârsta copilărească să* cunoşti sfintele scripturi" etc., a fost tipărit de către Martin Maior din Braşov. Cartea a ieşit de sub tipar la 18 Decemvrie 1647 [5]).

5. „*Psaltirea* ce să zice cântarea a fericitului proroc şi împărat David cu cântările lui Moise şi cu summa şi rânduiala la

[1]) Nic. Densuşianu în *Analele Academiei*, 1881, T. II, 1. p. 116; Cf. Bianu—Hodoş, *Bibl. rom. veche*, I, p. 164.

[2]) V. A. Ureche, *Schiţe de istoria literaturii române*, Bucureşti, 1885, I, p. 36.

[3]) Cunoscute după o copie cu litere latine a lui Ioan Viski (1697).

[4]) Şt. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase*, p. 395.

[5]) Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 161.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

toţi psalomii, izvodită cu mare socotinţă den izvod jidovesc pre limba rumânească, cu agiutoriul lui Dumnezeu şi cu îndemnarea şi porunca denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale Gheorghe Racoţi craiul Ardealului iproci tipărită într'a măriei Sale tipografie dentăiu noao in Ardeal în cetatea Bălgradului 1651" [1]. Era destinată mai ales şcolilor [2]).

Judecând după limbă, Silvestru a tradus şi Psaltirea aceasta mai întâi din limba greacă, adaptată apoi după versiunea calvină din limba ebraică [3]). E lucrată cu o metodă ştiinţifică şi într'o limbă clasică [4]).

Nu se ştiu prea multe din viaţa acestui ieromonah Silvestru, după felul cum a lucrat (pe marginea textului Psaltirei sunt explicate cuvintele mai rar întâlnite precum şi formele gramaticale) reiese că avea o cultură bisericească superioară, adaptându-se metodelor şi concepţiilor de muncă ale marilor interpreţi teologi ai Apusului.

Cu aceeaşi grije de a nu nelinişti ortodoxia, aşa încât frumoasa carte să poată umbla ori unde, Simion Ştefan — presupusul ei editor — probabil pentru a fi şi pe placul reformaţilor în acelaş timp, subliniază, în predoslovie, valoarea cuvântului viu, înţeles, al poporului şi pentru popor în liturghie: „Rugăciunile şi cântările şi alte slujbe dumnezeieşti numai ce-s în deşert în limbă străină şi înaintea lui Dumnezeu încă nu-s voite... Şi cu vină se vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezeească în limbă străină, neînţelegând-o, cum fac Papii dela Râm şi cei băraţi leanişi şi patări ce se chiamă părinţi şi deavestăvnici şi călugăriţe, carii nimică nu ştiu carte şi încă cântă Tatăl nostru şi Ave Maria şi psalomi în limbă străină fără de toată ştiinţa, că aceia-s ca gaiţăle şi ca pasările, care-s fără toată ştiinţa şi încă vor să grăiască ca omul".

E o lucrare învăţată, care ţine să însemneze, ca în pu-

---

[1]) Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 184.
[2]) N. Iorga, *Ist. Rom. şi a civilizaţiei lor*, p. 187.
[3]) Ion Lăzărici, *o. c.*, p. 68.
[4]) M. Gaster, *o. c.*, p. XX.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

blicațiunile apusene, deosebirile între forma grecească și aceea dela care pornește [1]).

6. *Catechismul calvinesc* sau, după adevăratul său titlu: „Scutul catechismușului cu răspuns din Scriptura sfîntă împotriva răspunsului a două țări fără Scriptura sfântă" (Bălgrad, Iunie, 1656).

Cuprinde două părți: 1) Replica la „Răspunsul la Catechismul calvinesc" (al lui Varlaam, Suceava, 1645) și; 2) Catechismul propriu zis; o nouă ediție a celui din 1640. Replica intitulată: „Scutul Catechismușului" e adresată lui Varlaam și săborului dela Iași. La sfârșit are câteva rugăciuni [2]).

Acest contrarăspuns depășește însă bunul simț, deviind în ironii și necuviințe de stil [3]).

7. *Ciaslovățul de Bălgrad* (1685) „ce are întru sine slujbele de noapte și de zi, scoase pre rumânie de pre slovenie și tipărite în Mitropolia Bălgradului în zilele prea Luminatului Domn Apafi Mihai, Craiul Ardealului, „prin popa Ioan din Vinț și protopopul Gheorghe Dăianul", sub Varlaam mitropolitul Bălgradului, Vadului, Maramureșului și al Silvașului [4]).

8. *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, Bălgrad, 1685. E o traducere de Popa Ioan (Zoba) din Vinț.

Conține 41 de întrebări și răspunsuri. A apărut prima dată în Baia Sprie, apoi la Sibiu în 1666 sub semnătura lui Kèzdivásárhely István Matko cu titlul unguresc: „*Kegyes cselekedetek rővid ösvénye*" [5]) care e o prelucrare după un autor englez [6]), în traducere românească: „*Întrebarea călătorului și răspunsul povățuitorului. (Întrebarea călătorului*: După ce m'am rugat lui Dumnezeu, din ce voiu cunoaște că faptele mele pot fi bune? *Răspunsul povățuitorului*: De aceea vei cu-

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, „*Monarhii*", p. 193.

[2]) I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Mihail Dragomirescu și Gh. Adamescu, *Literatura română veche*, ed. II, București, 1907, p. 94—95; Cf. Bianu—Hodoș, o. c., p. 207.

[3]) Eugeniu V. Haralambie în „*Basarabia Literară*", 1943, 24 Octomvrie.

[4]) I. Bianu-N. Hodoș, *o. c.*, I. p. 537.

[5]) A. Veress, *Erdély és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok*, Cluj, 1910, p. 27. Acelaș, *Bibliografia româno-ungară*, I, București, 1931, p. 126.

[6]) I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, București, 1937, p. 171.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

noaşte cum că aşa eşti dator cu vegherea neincetată ca şi cu rugăciune neincetată"[1]).

9. *Rănduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşeniilor* (Bălgrad, 1687); e o carte pentru preoţie, spune undeva T. Cipariu [1]). Cuprinde cântările liturgice. A fost tradusă din slavoneşte [2]).

10. *Ceasloveţul*, (Sibiu, 1696), dedicat mitropolitului Teofil al Bălgradului, Vadului şi Maramureşului, tradus din slavoneşte pe româneşte. Tipărit cu cheltuiala lui Teofil şi a protopopului Gheorghe Dăianul [3]).

11. *Catechism catolic*, în româneşte cu litere latine, (Bratislava 1636). E *Catechismul* lui Petru Canisius (1521—1597), tipărit pentru prima dată la Viena în 1560, care ajunsese o carte celebră, o operă de zdrobitoare documentare şi erudiţie, remarcabilă mai ales printr'o metodică cercetare şi expunere. Din ea s'au tras în mai puţin de o sută de ani, patru sute de ediţii, fiind tradusă în aproape toate limbile de pe glob [4]). Traducerea românească e opera călugărului iezuit, român bănăţean de origine, George Buitul [5]). Firesc e să fi fost întrebuinţat de tinerii români care studiau în şcoalele catolice. Aceasta se va adeveri mai mult peste câţiva ani când, în prima decadă a veacului al XVIII-lea, apare o nouă ediţie românească a acestei cărţi la Cluj în 1703.

12. *Chiriacodromion* sau „Evanghelie învăţătoare", (Bălgrad 1699).

13. Pe timpul păstoririi lui Teofil şi a lui Atanasie Anghel, au apărut, după cum ne asigură Nilles [6]), două ediţii ale unui

[1]) *Analecte literare*, p. XXII.

[2]) N. Drăganu, *o. c.*, p. 49.

[3]) I. Bianu-N. Hodoş, *o. c.*, I, p. 340.

[4]) „*Alliance Littéraires*" Vienne, 1840, Février.

[5]) Catechismul e menţionat în *Efemeridele* colegiului iezuit din Tyrnavia, ţinute de Georgie Dobronoki, unde sub 2 Febr. 1646 spune: Accepi a Karan-Sebeş a nostri patribus catechismum P. Canisii e latino *in linguam Valuchicam imprimendum*. Posoni P. Iacobi Nemeth (Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 532; N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, Anal. Acad. Rom. T. XXI. Mem. Secţ. istorice, p. 187).

[6]) Nilles, *Symbolae ad ilustrandam*, p. 372: „Edidit (P. Franciscus Szunyogh) Catechismum Valachicum majorem Romano-Catolicum, typ. Valachico, Tyrnaviae 1696, et. 1726 tipo latino Cibini 1709" (Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 480).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

catechism românesc unit, scris de Ion Iosif Decamillis și tradus în românește de Francisc Szunyogh, prima ediție la Sâmbăta Mare în 1696, iar a doua la Sibiu în 1709. Ultima, tipărită cu litere latine. Titlul ediției a III-a, de Tyrnavia era: *„Catechismuș sau învățătură creștinească. In folosul neamului rusesc din Țara Ungurească, dat afară prin osârdia și osteneala M. sale D. D Ioan Iosif Decamillis ipiscopul Sebastului și a Munkaciului iproci. Cinului preoțesc unit din legea grecească.* Vicarișiu Apostolesc în Țara ungurească sfintei și înălțatei împărății Râmului Sfetnic. In limba românească întoarsă și tipărită în Sâmbăta Mare în Tipogr. Academicească. A. d. Hs. 1726" [1].

Prima carte pentru școalele românești din Transilvania: Bucoavna dela Bălgrad

14. O dată importantă în istoria învățământului românesc din Transilvania e apariția celui dintâi manual didactic, ieșit din teascurile tipografiei Bălgradului la 1699 intitualat: *„Bucoavnă ce are în sine deprinderea invetiaturii copiilor la carte si simvolulu credintii crestinesci, diece porunci ale legii vechi și ale cei noue, siepte taine ale bisericii resaritului, iproci. Cu voi'a prè santitului. chiru Atanasie mitropolitulu tierei Ardélului Acumu antâiu într'acestu chipu tocmita si tiparita în sant'a mitropolia în Belgradu, de Mihaiu Istvanovici tipografulu. Anul Domnului 1699.*

Tipărirea ei s'a făcut „cu cheltuiala protopopului Gheorghe Dăianul [2] și a lui Pantelimon Șt. Racz din Kisfalud (Micești-Alba) odorbirăul Belgradului [3]. D. prof. O. Ghibu [4] remarcă participarea acestor doi sprijinitori nu la tipărirea *Bucoavnei* ci a altei cărți a lui Iștvanovici, *Chiriacodromion*-ul

[1]) V. Pop, *Dizertație*, p. 92.

[2]) Un Vasile Dăianul e secretarul vlădicăi Atanasie Anghel (A. Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*, Sibiu, 1860, II, p. 174) la 1701. Probabil un frate sau fiu al lui Gheorghe.

[3]) A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, București, 1931, I, p. 143.

[4]) *„Din istoria literaturii didactice românești*, I, „Bucoavnele", p. 10.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

apărut în acelaş loc şi an, pentru care „ajutoriu nelipsind şi dela prea luminatulu şi înălţatulu biruitoriu al toatei Ungro-Vlachii, Io Costandin Basarabu Voevodu (Brâncoveanu) patronuşu adevăratu al Sfintei Mitropolii de aici din Ardélu".

Au fost amintite mai sus numele câtorva cărţi utilizate ca manuale, din care se învăţa cititul şi rânduiala slujbei bisericeşti, ori rugăciunile de peste zi ale bunului creştin în şcoalele mânăstireşti şi în cele săteşti, deschise de câte un diac sau preot, căruia îi zăcea la inimă grija pentru luminarea neamului. Bucoavna din 1699, al cărui autor se crede a fi chiar Iştvanovici[1]), un sârguincios şi pasionat om de carte, era superioară tuturor acestora. Inainte de apariţia ei se utiliza ca manual de şcoală, pentru pregătirea clerului şi a dascălilor, *Ceaslovăţul*, apărut la Bălgrad în 1685 şi a doua oră la Sibiu (1696). Distanţa dintre ele nu e mare, însă deosebirea între Ceaslovăţ şi Bucoavnă, da. S'a pus şi problema dacă această carte, apărând „cu voia" lui Atanasie, mitropolitul semnatar al actului unirii cu biserica Romei, nu este un rezultat al propagandei catolice printre Românii transilvani? Acestei păreri[2]), cercetări mai noui[3]) îi opun argumente scoase din chiar analiza cărţii, argumente care arată obârşia orientală-ortodoxă a ei. Terminologia Bucoavnei pledează pentru un isvor rusesc, nu strein de marea Gramatică dela 1648 a lui Meletie Smotrischi[4]) şi Bucoavnele apărute după acest an.

---

[1]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 10.

[2]) A. Densuşianu, *o.c.*, p. 95. Intr'o relaţiune a superiorului misionarilor catolici din Dacia, datată din Cluj 14 Martie 1701, se zice *„qui* (episcopus Unitorum Armenorum?) linguae Valachicae peritus bene, ait repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in libro alphabetico quem D. episcopus Athanasius edi curavit". (Nilles, *Symbolae*, I, p. 263 şi N. Iorga, *Ist. lit. relig.*, I, p. 237).

[3]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 11—17.

[4]) Aceasta e părerea d-lui O. Ghibu. Dar Meletie *Smotriţcki*, care tipărea lucrarea sa între *1618—1619* (v. Teodor Bodogae, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani*, p. 89) se pare că nu privea cu duşmănie, la această dată, catolicismul pe care îl şi îmbrăţişă pe faţă la 1627. Aşa s'ar explica prezenţa în *Bucoavnă* a Simbolului Sf. Atanasie, care, precum se ştie, cuprinde şi pe „Filioque".

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Că Atanasie Anghel n'a putut să-i dea un caracter confesional, reiese din compunerea ei, care a urmat un model strein. Ori, în Apus Bucoavnele erau necunoscute în forma celei dela Bălgrad. Nu există nici numele de „Bucoavnă".

Dăm descrierea ei după D. Ghibu, făcută și de d-sa după a fostului profesor de limba și literatura română dela universitatea din Cluj, Grigore Silași [1]).

Ea era astfel alcătuită: avea 66 pagini, format mic, cuprinzând literele chirilice mari și mici, în număr de 44, în ordine alfabetică. Urmau vocalele, diftongii și consoanele. Exerciții din silabisire: vocale și diftongi cu câte una, apoi cu câte două consonante. După acestea, o „însemnare pentru cum se cade a sloveni slovele ce au deasupra titla", adecă un număr oarecare de cuvinte prescurtate, ca de ex.: Isu, Ilu, pentru Isus, Israil și o mulțime de alte cuvinte și termeni slavonești luați din Bucoavna slavonă. Paginele 12—14 cuprind „prozodiele ortografiei", adecă accentele și semnele de interpuncțiune, cari iarăși sunt slavonești și în parte grecești (zapetaia, dvotocie, paercu, barea, oxia, etc). După această parte, pe baza căreia avea să se învețe cetitul, urma partea de lectură propriu zisă, care consta exclusiv din rugăciuni și alte lucruri de ordin pur religios și anume: rugăciunea când va să înceapă copilul a învăța, rugăciunile dimineții (Impărate Ceresc, Preasfântă Treime, Tatăl nostru și Din somn sculându-mă) apoi Simbolul credinței și Simbolul Sfântului Atanasie (aflător în toate Bucoavnele ruseștii) cele Zece porunci, cele Două porunci de căpetenie ale legii vechi și cele Șase desăvârșiri ale legii nouă. Dela pg. 36—62 se tratează pe larg despre cele Șapte taine, prin întrebări și răspunsuri, arătându-se și locurile din Sf. Scriptură, dându-se și începutul rugăciunilor corespunzătoare din Molitvelnic. Sfârșitul îl formează: „Cele trei fapte bune ale bogosloviei", „Cele șapte daruri" și „Cele douăsprezece roduri ale Duhului sfânt", „Cele șapte lucruri ale milei trupești" și „Cele șapte faceri de bine" împotriva

[1]) „*Transilvania*", *1883*, p. 195—202.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

acestora şi, în fine, „Cele patru lucruri mai din urmă ale omului".

Din cuprinsul ei se poate vedea concepţia pur religioasă a autorului. In genul acesta a gândit şi a scris primul său abecedar pentru germani, Martin Luther, „Ein Büchlein für die Kinder, der Laien Biblia". Aşa au fost întocmite şi vechile abecedare franceze.

Silaşi susţinea însă că ea a fost publicată mai ales pentru trebuinţa candidaţilor la preoţie. Nu excludea nici el posibilitatea întrebuinţării ei ca manual didactic în şcoalele laice. Dar, după cum reiese din titlu, tocmai pentru acestea a fost tipărită. Numărul lor în preajma anului 1700, era destul de mare.

Iar dintre cărţile tipărite în Principate, destul de răspândite în Transilvania, adeseori multiplicate prin copii îndeplinind aceleaşi rosturi, ca şi cele de mai sus, se pot aminti:

Cazania sau *Evanghelia învăţătoare*, apărută la Govora în 1642,, izvodită de ieromonahul Silvestru şi „premenită de pe limba rusească pe limba românească" de Udrişte Năsturel, venit în ajutorul celui dintâiu în al „unsprezecelea ceas la lucrul Domnului". Interesant e motivul care l-a determinat să pună şi el umărul pentru apariţia ei: „Şi nimica numai mila rudei meale creştinilor m'au îndemnat spre aceasta, fiindcă *văzui în neamul nostru mulţi oameni... carii pentru ne(cuvi)inţă se depărtară cu învăţături striine, şi cu proastă şi scurtă minţea lor răzluşindu-se den credinţa adevărată potrivnică Besericii lui Dumnezeu, cu ereticii împreunându-se*"[1]).

Pentru readucerea acestor fraţi rătăciţi n'a pregetat să scoată „această sfântă carte ce se chiamă Evanghelie învăţătoare tâlcuită, să fie propovedanie creştinătăţiei noastre, a sfintei Besereci apostolească a Răsăritului".

Altă ediţie a acesteia, completată cu texte din cea moldovenească a lui Varlaam, e cea dela Mânăstirea Dealul dela 1644.

Carte românească de învăţătură Dumenecelor preste an şi la praznice împărăteşti, (Iaşi, 1643).

[1]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, p. 121.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

E vestita „Cazanie" a lui Varlaam, „diin multe scripturi tălmăcită, diin limba slovenească; adunat-am din toți tâlcovnicii sventei evanghelii, dascali besericii noastre". Cuprinde 74 de predici pentru duminecile și sărbătorile mai însemnate de peste an. E, pe cât se pare, transpunerea în românește a *Evangheliei învățătoare* sau Cazania patriarhului Calist al Constantinopolului tradusă și tipărită de Petru Movilă la 1637 în tipografia Lavrei Pecersca din Kiev [1]).

Acest „dar limbei românești", cum o apreciază Vodă Lupu în prefață, a cucerit inimile cititorilor nu numai prin limba sa aleasă, ci prin darul de a intui sufletul omenesc și de a nuanța durerile sau bucuriile lui. Citățm un pasagiu (pg. 115) cuprinzând plângerea Maicii Domnului la picioarele crucii pe care era răstignit Fiul său: „Cu jale încep a plânge și grâi. O iubit fiul mieu, unde lași (pe) maica ta? Intr'acui casă mă tremiți? Lași-mă de-acum fiul mieu, și de astăzi mă despart de tine. Dar pre cine voiu avea mângâiere? Că pre tine fiul mieu am avut nădejde, pre tine tată și mamă și Dumnezeu, de ajutor și de folosire. Dară de acum ce voiu avea în locul tău fiul meu, amar mie, singurata de mine! N'am tras nădejde, fiul meu, n'am simțit durere, iar acum cumplită durere simt într' ânima mea! In loc de bucurie, scârbă; în loc de veselie, amar; în loc de cât bine am nădăjduit să aibu, atâta rău și durere am. Unde este Gavril Arhanghelul ce mi-a zis să mă veselesc să l văd încai acumu, că el mi-a zis că mă voiu veseli, iar eu acum fiul meu mă amărăsc și mă dosedesc".

Cele șépte taine (Iași, 1645), tălmăcită de Eustratie Logofăt și prefațată de mitropolitul Varlaam, fapt care a făcut pe mulți să i-o atribue inaltului ierarh. Cuprinde normative de ritual și canoane, precum și un bogat material în legătură cu cele șapte taine instituite de Biserică. Cartea e numai un mic extras din „*Pravila Bisericească*", operă rămasă netipărită, scrisă la 1632[2]).

Răspuns la catechismul calvinesc (Iași 1645 după unii 1647[3]).

---

[1]) Vezi *Rev. Fund. Regale*, Martie, 1944, recenzia asupra lucrării „*Mitropolitul Petru Movilă*", Chișinău, 1943, de Pr. I. Irimia.

[2]) T. Cipariu, *Analecte literare*, p. XXXI.

[3]) Sextil Pușcariu, o. c., p. 100.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Mitropolitul Varlaam cunoştea tragedia bisericii româneşti din Transilvania atunci când îl recomanda înaltei protecţii a ţarului Rusiei pe isgonitul Iorest, scriindu-i că „a sculat diavolul, care urăşte cele bune, pe popa cel mare al regelui, anume Gheorge Ciulai, care se află în eresul luteran, în care sunt şi craiul şi toţi Ungurii. Şi l-au clevetit pe Iorest... fiind izgonit şi cu el o mulţime de preoţi creştini, nu pentru altă vină decât pentru credinţa creştină, voind să-i convertească la luteranism". In predoslovia *Răspunsului* se vede limpede grija pentru unitatea sufletească şi spiritul protector al chiriarhului moldovean arătat Transilvănenilor, întărindu-i în strămoşeasca şi dreapta lor credinţă:... „fii mei întru Hristos iubiţi, scris-am asupra acestui catechism nou, cu carele *cei din afară de pravoslavie* au nădăjduit să vă scrie cu mărturiile Scripturii Sfinte, să vă înşele întru erezia lor cea rătăcită. Ce-am scris, una-i pentru să puteţi sta împotrivă când va fi vreme de nevoie, alta: pentru ca să vă aflaţi întru învăţăturile pravoslaviei întăriţi ca nişte stâlpi neplecaţi şi neclintiţi... Dacă ar fi cine ar fi să vă înveţe altă credinţă, măcar dacă ar fi înger din cer, să nu-l credeţi, ci să-i ziceţi *anathema!* şi să vă lăpădaţi şi să vă depărtaţi de unul ca acela... nu vă teamereţi de ceia ce ucid trupul, că sufletul nu-l pot ucide".

Cartea cea „plină de otravă, de moarte sufletească" pe care i-o arătase cărturarul muntean, Udrişte Năsturel, ca una care pregătea „calea morţii sufleteşti" a neamului de peste munţi, fu combătută cu energie, prima dată în sinodul convocat la Iaşi (1645), a doua oară prin *Răspunsul* dat. Dărâmând punctul de vedere calvin, el expune punctul de vedere ortodox în chestiunile fundamentale ale credinţei privitoare la păcatul original şi la curăţirea lui prin botez; la dreptul omului de a se mântui prin fapte bune; la cultul sfinţilor şi al icoanelor, care nu pot fi socotite ca idolatrie, întrucât sunt simboluri; la semnul crucii; la cultul Mariei şi la doctrina predestinării.

Tonul discuţiei este obiectiv, dar cald, convingător şi întemeiat, pentru fiecare afirmare, pe textele evanghelice [1]).

[1]) N. Cartojan, *o. c.*, II, p. 113.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Peste câțiva ani (1656), calvinii i-au răspuns, mai mult polemic și grosolan prin „*Scutulu catechizmușului, cu răspunsu den scriptura svântă, împotriva răspunsului a doao țări fără scriptură sv-ta*".

Viețile sfinților a mitropolitului Dosoftei, tipărită la Iași in 1683, de către ucenicii săi: Pavel și Ursul Andrei [1]).

Biblia *adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate care s'au tâlmăcit dupre limba elinească spre înțeleagerea limbii rumânești, cu porunca Prea bunului și luminatului Domn Ioan Șărban Cantacozino Basarabă Voevodă, și cu îndemnarea dumnealui Costandin Brâncoveanul Marele Logofăt nepot de soră al măriei sale, carele după prestăvirea acestui mai sus pomenit domnu, Puternicul Dmnzău den aleagerea a toatei țări rumânești. Pe dumnealui l-au coronat cu domnia și stăpânirea a toată țara Ugrovlahiei și întru zilele măriei sale s'au săvârșit acest dmnzăesc lucru, carele și toată cheltuiala cea desăvârșită o au rădicat*", tipărită în București la 1688 [2]).

La traducerea ei au luat parte pe lângă frații Radu și Șerban Greceanu, mitropolitul Teodosie (Veștemeanul), ieromonahul Mitrofan, viitorul episcop de Buzău, și arhiereul Germano Nisis.

Frații Greceanu au folosit ca izvoare edițiile mai vechi în traducere românească pe care le alăturară la septuaginta (ed. Francfurt). „Îndreptătorul cuvintelor românești" fu Mitrofan.

Biblia dela București pune temelie unei limbi literare care va influența mult de aici înainte tipăriturile bisericești de pe întreg pământul locuit de Români.

Tot frații Greceanu au tradus și cartea „*Mărgăritare* adecă cuvinte de multe fealuri a lui Zlataost", tipărită în București la 1691.

---

[1]) V. A. Ureche, *Schițe de istoria literaturii române*, I, p. 141.

[2]) Bianu—Hodoș, o. c., p. 281; V. A. Ureche, o. c., p. 164, spune că abia la 10 Noemvrie 1689 fu terminată. (Începutul ei datează din Octomvrie 1680). E o greșală. Cartea a apărut în acea lună, însă în anul 1688.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Mitropolitul Teodosie, pentru a împiedeca răspândirea tipăriturilor calvine din Transilvania, apoi mai târziu pentru a lupta contra uniației [1]), publică *Liturgia slavo-română*, (București 1680); urmărind probabil același scop, apare și la Iași în 1680 *Psaltirea slavo-română* a Mitropolitului Dosoftei, amândouă spre a fi trimise peste munți. Însă preoțimea de aici nu mai cunoștea slavona și greaca în măsura impusă de utilitatea lor. De aceea, cei doi fruntași ierarhi trebuiră să renunțe la acest program.

La 1691 apăru de sub teascurile tipografiei lui Mitrofan al Buzăului „*Mărturisirea Ortodoxă*" sau, cum îi spuneau cărturarii timpului, Pravoslavnica Mărturisire, a lui Petru Movilă. Opt ani mai târziu o copia, pentru trebuințele școalei din Șcheii Brașovului, dascălul Alexandru, iscusitul traducător al Pateri-

---

[1]) Era iluzorie porunca (condiția) pe care, de acord sau la sfatul lui Teodosie, i-o dădea patriarhul Dosoftei al Ierusalimului episcopului Atanasie Anghel la a cărui sfințire asistase, în București, ca „să se nevoiască ca *slujba bisericii să se cetească pe slavonească sau elinească, iar nu românească*" (Sextil Pușcariu, *o. c.*, p. 107). Din această orientare, a ieșit de sub tipar prin strădania lui Teodosie Veștemeanul: „*Liturghia slavo-română*" și „*Evanghelia greco-română*, București, 1693 (Sextil Pușcariu, *o. c.*, p. 117).

De altfel intențiunea e vizibilă și în predoslovia celei dintâi, pagina 10: „Iară Liturghiia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, *nice am vrut*, nice am cutezat; drept mărturisesc *pentru multe alte pricini* ce m'au împins".

Cine ar vedea în această încercare o afecțiune pentru limbile slavonă și greacă sau o înclinare de sub gradul demnității bisericești și naționale a mitropolitului Teodosie, ar face o mare greșală. Într'o luptă, comandantul unei oștiri întrebuințează mijloacele cele mai potrivite pentru obținerea victoriei.

Vezi asupra lui, lucrarea d-lui prof. I. Lupaș: *Mitropolitului Teodosie Veștemeanul*, Sibiu, 1943, apoi Const. Rădulescu-Codin, *Câmpulungul Muscelului, istoric și legendar*, Câmpulung 1925, p. 140—143, unde, de altfel și la d. I. Lupaș, se vorbește de *școala înființată în acest oraș* de Antonie Vodă din Popești, *la 1669*, pe seama căreia, prin hrisovul domnesc din 28 Martie 1670, dispune ca „jumătate din toată vama Rucărului și Dragoslavele să aibă a luare pe an, să hie plata dascălilor și de hrană copiilor"; întâiul dascăl a fost un Dumitru; i a urmat Radu Lăngescu (1689). „Ispravnic și purtător de grije al școlii acesteia, cât îl va ține Dumnezeu", fu instituit însuși Teodosie, mitropolitul Țării Românești.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

celor aceluiași Petru Movilă, de unde s'ar putea bănui că el făcea tălmăcirea catechismului moghilean fără a cunoaște tipăritura dela Buzău.

Cartea era recomandată Românilor din Transilvania spre a se apăra cu ea în lupta încinsă pentru credința ortodoxă [1]).

Opere — manuscrise cu caracter educativ

Numărul acestora este mult mai mare decât al celor tipărite. Titlurile și cuprinsurile lor nici până astăzi nu sunt complet cunoscute. In „*Catalogul manuscriselor românești* (3 volume) publicat de Academia Română, s'a încercat abia o inventariere a celor aflate în posesiunea acestei înalte instituțiuni. Dar câte n'au rămas pe dinafară!

„*Intrebări și răspunsuri*" a lui Popa Grigore din Măhaci n'a mai avut vreo tovarășă? „Alexandria" (1620) a lui Popa Ioan din Sânpetru din „Codex Negoianus" n'a mai avut vreo soră?

S'a amintit într'alt loc circulația largă, pe care a avut-o „*Psaltira slavo-română cu tâlc*" a lui Alexandru dascălul (polonul) din Șchei. Ce să mai spunem de „*Albinuța*" sau „Floarea Darurilor", cartea de virtuți și îndemnuri morale a dascălului Costea dela aceeași școală? Suficient să amintim că „*Psaltirea calvino-română versificată*" cuprinzând: cântece, sau colinde de Crăciun, Anul Nou, de Paresimi, de Paști, de Rusalii; Rugăciunile de dimineață și de seară [2]) etc., pe lângă cei 150 de psalmi versificați a pastorului Ioan Viski (1697) din Sântă Măria Orlea, nu departe de Hațeg, a circulat în manuscris [3]) ani de zile; traducerea ei fusese făcută pentru trebuințele școalelor calvino-române. Titlul ei era: „A luj szvent David

---

[1]) Pr. Nicolae M. Popescu, *Pomenirea Mitropolitului Petru Movilă* în *Biserica Ortodoxă Română*, 1942, Nr. 9—10.

[2]) I. G. Sbiera, *o. c.*, p. 51.

[3]) Gr. Silași, „*Psaltirea calvino-română versificată*" în „*Transilvania*", 1875 Nrii: 12, 13, 14.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

krai si prorokul o szutje si csincs dzecs de soltari kari au szkrisz ku menyle lui Visky János en Boldogfalva 1697". Sigur, aceste şcoli o aveau introdusă ca manuscris şi se foloseau de ea. (Cartea lui Visky e cea a lui Albert Molnár-Szenczi, apărută la Cluj în 1605, sporită cu alţi psalmi şi adăugiri de cântece de obârşie românească prin Gregorius Sándor de Agyagfalva (1642), iar ceva mai veche decât aceasta, e cópia făcută de Mihail Halici-tatăl) [1].

Ca încheiere pentru acest capitol din viaţa şcoalei româneşti transilvane în veacul al XVII-lea, se constată că nici Ungurii nu stăteau cu mult mai bine. Şi preoţilor lor le va ordona, la 1611, cardinalul Forgach, ca şi Sava Brancovici la ai noştrii (1675), să adune tinerimea în biserică să o înveţe rugăciunile, simbolul credinţei explicat, catechismul şi „să nu fie uitaţi nici vârstnicii" [2].

Iar dacă privim peste Carpaţi, în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu sau mai încoace, observăm că problema educaţiunii tineretului e rezolvată destul de variat.

In Moldova lui Vasile Lupu, cu ani înainte de înfiinţarea în chiliile dela Trei Ierarhi, terminată la 1638, a sucursalei Academiei moghilene dela Kiev, pentru care fu adus însuşi rectorul acesteia, Sofronie Pociatki, funcţiona la Iaşi o şcoală pur iezuită cu călugări veniţi din Transilvania, în care se învăţa latina, greaca şi româna [3]. Mulţi boeri, ba chiar, poate, Ioan Vodă, fiul lui Vasile Lupu, trecură pe acolo [4]. O asemenea şcoală, iezuită, poate ceva mai mică, funcţiona la Galaţi.

Dacă Academia Basiliană a lui Vodă Lupu, un adevărat Colegiu superior, ar fi dăinuit multă vreme, influenţa lui s'ar fi simţit poate şi în Transilvania. Dar, se pare, ea nu ţinu nici până la ieşirea lui Vasile Lupu din Scaun, din cauze mai mult

---

[1]) Vezi Sextil Puşcariu, *o. c.*, p. 107.

[2]) Körösi şi Szabo, *o. c.* II, p. 274.

[3]) N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, p. 25.

[4]) P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1923, p. 13.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

naționale: opoziția curentului de românism sănătos, pe care îl reprezenta însuși Mitropolitul Varlaam [1]). Însă clerul și mulțimea de dieci sau grămătici pe care i-a dat Moldova în această epocă, nu sunt rodul acestor școale boerești, ci a celor mânăstirești: dela Neamțu, Bisericani, Moldovița, Putna, Gura Humorului, etc. sau a celor de pe lângă cutare episcopie. Ba spre sfârșitul veacului se poate vorbi despre școli de pe lângă bisericile târgurilor, spre pildă Focșani [2]), Suceava, Roman, Fălticeni.

In Muntenia lui Matei Basarab și mai târziu a lui Const. Brâncoveanu, se observă aceeași atențiune pentru limba grecească. Școala domnească dela Sfântul Sava, pentru a cărui organizare fu chemat un priceput dascăl și cărturar grec, Nicolae Kerameus, singura școală superioară pentru fiii boerilor, neputând cuprinde între zidurile ei pe toți cei dornici de lumină, în curând avea să fie concurată de cea de pe lângă mânăstirea Colțea, ctitorie a Cantacuzineștilor, și cea dela biserica Sf. Gheorghe. Alte așezăminte cari între alte scopuri aveau și pe acela de a da creștere tinerimei, în afară de școala întemeiată de Antonie Vodă la Câmpulung, s'ar mai putea aminti mânăstirile: Bistrița, Tismana, Arnota, Cozia și Horezu.

Dacă foarte mulți dintre preoții transilvani — și la sfârșitul veacului al XVII-lea erau și câte *opt—zece*, într'un sat [3]) — și alți iubitori de slovă, își câștigau cunoștințele mult puține din scris și citit peste munți, în Principate, au fost și cazuri, desigur puține, când dascăli—grămătici din Țările Române veneau să-și desăvârșească cultura în Transilvania, cum a fost acel dascăl—grămătic venit în Țara Oltului [4]) de pe la Coiceni (Dâmbovița) care scria la 1677 o „Evanghelie slavo-română".

Cât privește schimbul de „bunuri culturale" dintre Tran-

---

[1]) N. Iorga, *o. c.*, p. 28.

[2]) *Idem*, p. 29.

[3]) N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 287.

[4]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, „*Monarhii*", p. 443; Cf. *Cat. Mss. Acad. Rom.*, II, p. 211.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

silvania şi Principate, acesta n'a cunoscut nicio întrerupere dealungul veacului al XVII-lea.

Sfânta Scriptură, comentată în admirabila limbă a Mitropolitului Varlam al Moldovei, cât şi celelalte cărţi religioase şi de ritual bisericesc, sau chiar şi literatura apocrifă a Manicheilor împrumutată din Peninsula Balcanică sau din Orientul apropiat, precum şi legendele şi basmele vechi, au format hrana sufletească nu numai a Românilor din Ţările Române, ci şi a celor de peste munţi, la care străbătuseră, ce-i drept fără a crea idei politice, prin preoţi, dieci, grămătici şi călugări, care, cu toate opreliştele oficiale, ajungeau să le răspândească pe tot spaţiul transilvan, întreţinând în acest timp solidaritatea românească şi comunitatea ortodoxiei [1]).

[1]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 55.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

SECOLUL AL XVIII-lea

Unirea cu Roma. Cauzele şi efectele ei

Trecerea unei părţi a Românilor transilvani la unirea cu Biserica apuseană, făcută mai mult din calcule politice de cât din convingeri religioase [1], trezi mari speranţe de renaştere culturală şi libertate politică în rândurile acestora. De sigur, aceste aspiraţiuni erau bazate pe diplomele leopoldine din anul 1699 şi din 1701. Dar în curând aveau să cunoască o mare desilusie. Nici unul din avantagiile oferite Românilor în acele diplome nu se înfăptuise, căci planul împăratului Leopold e zădărnicit de resistenţa puternică a poporului român transilvan, precum şi de opoziţia aristocraţiei maghiare şi a Saşilor.

Insuşi semnatarul actului unirii, mitropolitul Atanasie Anghel, spre sfârşitul păstoririi, scoborit la treapta de episcop sufragan (supus celui catolic din Strigoniu), e nevoit a cere pentru neamul său, pentru pregătirea preoţilor şi a dascălilor acestuia, printr'un memoriu adresat Curţii din Viena, o casă potrivită în Alba-Iulia, în care să se înfiinţeze cât mai în grabă *şcoala latino-română* pentru tineret. El îşi luase anga-

---

[1]) Textul diplomei dată de împăratul Leopold I la 14 Apr. 1699, spune: „Aceia dintre preoţii români de rit grecesc, care pe lângă că vor ţinea la ritul grecesc, vor mărturisi la catolici şi vor declara că ei recunosc pe înaltul pontifice, se vor bucura de privilegiile preoţilor catolici" (Gh. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1889, I, p. 162).

Fondul, dogmele, nu le pricepeau nici preoţii, nici poporul. La acest act îi împinseseră *nevoile* şi *sărăcia*, împilarea şi asuprirea, iar mai pre sus de toate dorul de lumină şi libertate, trezit prin diploma leopoldină. Puţini, foarte puţini vor fi fost aceia cari să se fi unit din motivul că Biserica catolică e singura, mântuitoare, singura care duce la vecinica fericire (Nic. Brânzeu, *Şcoalele din Blaj*, Sibiu, 1896, p. 9).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

jamentul sub jurământ, la primirea diplomei de investire că o va înființa și o va înzestra cu profesori cunoscători a acestor limbi: „*ut schola Valachico latina Albae erigatur salagam Magistros scholarum eligam callentes linguam Valachicam e latinam*“ [1]), socotind-o foarte necesară întru întărirea și definitivarea unirii. Ca și alte întreprinderi, la fel și aceasta, a rămas fără efect, căci școala n'a luat ființă [2]).

In vremea vlădicăi Atanasie și cu câțiva ani inaintea lui „*Zaconicul*“, vorbind despre preoții români și pregătirea lor spune că se luau de regulă dintre diecii dela biserici [3]), iar în canonul 2 din săborul dela 1700, se zice că diecii erau *constrânș* a sta la mitropolie 40 de zile înainte de preoție: „Diacii carii voru vré să se preoțească, înainte să meargă la protopopu să și cée carte și cu cartea dela adevăratu duhovnic; și să știe Psaltiria de înțeles, și glasurile și toate tainele beséricii; și până nu va fi la Mitropolie 40 de zile, până atunci vlădica să nu-l preoțească; și popor să-i caute protopopul, și să aibă a da protopopului o piele de vulpe“ [4]). Iar canonul 6 spune: „Care diaci vor fi fost curvari sau furi, să nu se poată preoți“.

Acești dieci, candidați de preoție, erau dascălii satelor, ba de multe ori ei înșiși pregăteau pe viitorii preoți. De fapt însă se putea ajunge la treapta preoției și pe alte căi. Se obișnuia, până în veacul al XIX-lea, a se orândui preoți, pentru comunele sărace, proveniți dintre învățători, care după ce făceau un examen în fața protopopului, erau trimiși pentru sfințire doar la episcopie, fără alte obligațiuni sau pregătiri de specializare.

In vremea aceasta apare o carte pentru propagarea și întărirea catolicismului proaspăt îmbrățișat. E vorba de acel *catechism catolic unguresc* al lui László Bárányi, tradus în româ-

---

[1]) Nilles, *Symbolae*, I, p. 285.

[2]) I. Georgescu, *Școalele din Blaj* în rev. *Boabe de grâu*, An. IV, Nr. 6

[3]) A. Grama, *Instituțiunile calvinești în biserica gr. cat. română*, Blaj, 1895 p. 456.

[4]) Ioan Micu Moldovanu, *Acte sinodali*, Blaj, 1872, II, p. 119 după Petru Maior, *Istoria Besericii Românilor*, Buda, 1813, p. 355 și urm.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

neşte de Duma Ianăş din Bărăbanţi (Alba) şi tipărit la Alba-Iulia în 1702 sub titlul „*Pânea pruncilor*". Deşi ar fi servit interesele catolcismului unguresc, nu se ştie să fi fost folosit în şcoalele româneşti[1]).

E grăbită părerea unora de a găsi epoca aceasta, dela unire şi până la deschiderea şcoalelor din Blaj de către Petru Pavel Aron, o epocă de besnă, de toropeală, de absenţă a eforturilor spre lumină; că la alegerea episcopului Inochentie Micu (4 Iunie 1728), preoţimea română era săracă, obijduită şi nepregătită pentru rosturile ei înalte; iar lumea mirenească lipsită şi ea de şcoli[2]). Cât priveşte partea a doua a afirmaţiei, ea este anulată de dovezi care pot convinge că a existat un învăţământ românesc şi în acest timp. Astfel punctul 18 din concluziunile sinodului ţinut în primăvara anului 1728 la Cluj sub preşedinţia lui Gh. Regai[3]), rectorul colegiului iezuit („Sf. Iosif") din capitala Ardealului, prevede că nici un unit să nu cuteze a-şi mai trimite copiii la şcoalele schismaticilor şi ereticilor; cei ce vor fi dovediţi că nu au ţinut seamă de această oprelişte, să fie pedepsiţi cu 24 fl., dacă sunt protopopi şi preoţi, iar mirenii cu 12 fl.[4]). In acest sinod s'a ivit întâi ideea înfiinţării unui seminar exclusiv pentru gr. catolici[5]).

Aceşti „schismatici" şi „eretici" în vederile participanţilor la sinod, erau ortodocşii (neuniţii).

Patru ani mai târziu, ca un răspuns la atitudinea dârză

---

[1]) Vezi asupra ei Ion Muşlea: **„Pânea Pruncilor"**; *Din istoria unei cărţi* in „*Omagiu profesorului Ioan Lupaş*", Bucureşti, 1943. E aceeaşi persoană cu călugărul iezuit din Alba-Iulia, care veghia şi controla activitatea episcopului Atanasie Anghel, după cum se vede dintr'o adresă a vlădicului Atanasie şi contrasemnată de P. (ater) Ladislau Bárányi (A. Şaguna, *o. c.*, II, p. 194).

[2]) D. Neda, in *Cultura Creştină*, An. XXII, Nr. 7—9.

[3]) „. . . . paterul teolog (Regay) acela era ispravnicul Săborului. Iar notarăşul Săborului protopopul Ionaşcu Monea din Veneţia, Ţara Oltului" (Radu Tempea, *Istoria besearecii Şcheilor*, p. 49), deşi la G. Bariţiu, *Părţi alese*, I, p. 335, e amintit *Adam Fitter* „director" al clerului român unit.

[4]) Ioan Micu Moldovanu, *o. c.*, p. 106; Cf. Ioan Lupaş in „*Revista Teologică*", 1938, Nr. 7—8.

[5]) Aug. Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900, p. 3.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

şi hotărâtă a lui Inochentie Micu, împăratul Carol al VI-lea dispune, printr'un ordin din 11 Iulie 1732, dat dietei din Cluj, ca să se ia în consideraţiune şi să se satisfacă cererile vajnicului vlădică. Dar magnaţii erau mai tari. Abia peste 17 ani, după aspre stăruinţe şi drumuri lungi, tânăra împărăteasă, Maria Teresia, îşi plecă urechea şi reactualiză condiţiunile diplomelor leopoldine, prin care Românilor uniţi li se da dreptul a-şi clădi biserici şi libertate pentru fiii iobagilor de a frecventa orice şcoală [1]).

Nici această dispoziţiune nu fu respectată, căci aristocraţia transilvană vedea în măsurile de luminare a iobagilor tot atâtea atentate la ordinea moştenită: de stăpâni absoluţi ai plebei valahe.

Luptând cu nişte adversari atât de puternici, secundat doar de dragostea unui neam fără vlagă [2]) şi drepturi, aprigul [3]) vlădică Inochentie, care, în cea dintâi declaraţie politică a sa în dieta din Cluj, la 11 Maiu 1736, arăta lămurit felul cum înţelegea să-şi servească neamul spunând că „noi suntem stăpânii ereditari în această ţară regală încă din vremea lui Traian, cu mult înainte ca naţiunea săsească să fi intrat în Transilvania" — pentru care vorbe sasul Hochsmann îl califică, în răspuns, „stupid şi neruşinat" — „şi avem aici până astăzi întregii domenii şi sate, cu toate că am fost apăsaţi de mizerii milenare şi de tot felul de sarcini din partea celor mai puter-

---

[1]) Aug. Bunea la C. Diaconovich în *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, III, p. 12.

[2]) Asupra acestei inerţii dusă până la indolenţă, Al. Papiu Ilarian (*Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851, p. 225), spune, parafrazând pe Rousseau (*Contractul Social*), „forţa i-a aruncat în şerbitute, iar laşitatea i-a făcut şerbi perpetui".

[3]) La 9 Noemvrie 1741 scrie Nunţiul Apostolic din Viena, ca un strigăt de revoltă şi legământ cu Neamul: „Aşa sunt dispus în sufletul meu, încât tot ce pot face în folosul clerului şi al Naţiunii noastre asuprite, spre mărirea lui Dumnezeu şi înaintarea bisericii, nu mă îndoesc a duce la îndeplinire, chiar şi cu vărsarea sângelui meu" (Al. Lupeanu-Melin, *Sufletul Blajului*, Blaj, 1931, p. 9).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nici" [1]), nu putu realiza decât o mică parte din frumosul său plan de eliberare a neamului prin recunoașterea lui *ca a patra națiune* în stat. Pătruns de această mare grijă, îi scria, la 25 Noemvrie 1743, împărătesei Maria Teresia:

„Să vă îndurați, Majestatea Voastră, a scoate din *jugul despotic* și a mângâia acest cler și această națiune, căci dacă voiu fi trimis din nou la staturile transilvane adecă la adversarii noștri, fără a fi isprăvit nimica, nu-mi mai rămâne altă mângâiere decât ca această cauză din seamă afară de asupriță de dușmanii noștri prin tot felul de informațiuni născocite, viclene și fără temeiu, să o apelez cu toți ai mei la Dumnezeul cel viu" [2]).

Fără îndoială că pe episcopul Inochentie Micu l-a preocupat într'o mare măsură ridicarea neamului prin cultură, pe care nu o vedea posibilă decât prin școli. Aceasta se vede și prin actul de întemeiere al mânăstirii „Sfânta Treime" din Blaj, dela 21 August 1738, în care se precizează rostul acestui așezământ și al călugărilor, care „pruncilor celor încredințați grijei lor, întru toate să le fie de pildă și pe aceia în năravuri și întru învățătură și în limbile cele de lipsă în patrie în cari cu patrioții să se poată înțelege, să-i procopsească, ca în școli să se facă oameni harnici, spre creșterea Sf. Uniri cu romano-catolica biserică" [3]).

Vor fi învățat elevii acestor școale dogme catolice sau nu, însă conștiința mândră, agresivă, că aparțin unei națiuni de no-

---

[1]) „Nos enim a tempore Traiani adhunc, antequam natio saxonica Transylvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquendum posidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus utpote a potentioribus opressi" (Nilles, *o. c.*, p. 527; Cf. N. Iorga, *Ist. Rom.*, VII, *„Reformatorii"*, București, 1938, p. 234; *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 223).

[2]) Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, p. 567.

[3]) Nilles, *o. c.*, vol. II, p. 538—540.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

şi hotărâtă a lui Inochentie Micu, împăratul Carol al VI-lea dispune, printr'un ordin din 11 Iulie 1732, dat dietei din Cluj, ca să se ia în consideraţiune şi să se satisfacă cererile vajnicului vlădică. Dar magnaţii erau mai tari. Abia peste 17 ani, după aspre stăruinţe şi drumuri lungi, tânăra împărăteasă, Maria Teresia, îşi plecă urechea şi reactualiză condiţiunile diplomelor leopoldine, prin care Românilor uniţi li se da dreptul a-şi clădi biserici şi libertate pentru fiii iobagilor de a frecventa orice şcoală [1]).

Nici această dispoziţiune nu fu respectată, căci aristocraţia transilvană vedea în măsurile de luminare a iobagilor tot atâtea atentate la ordinea moştenită: de stăpâni absoluţi ai plebei valahe.

Luptând cu nişte adversari atât de puternici, secundat doar de dragostea unui neam fără vlagă [2]) şi drepturi, aprigul [3]) vlădică Inochentie, care, în cea dintâi declaraţie politică a sa în dieta din Cluj, la 11 Maiu 1736, arăta lămurit felul cum înţelegea să-şi servească neamul spunând că „noi suntem stăpânii ereditari în această ţară regală încă din vremea lui Traian, cu mult înainte ca naţiunea săsească să fi intrat în Transilvania" — pentru care vorbe sasul Hochsmann îl califică, în răspuns, „stupid şi nerușinat" — „şi avem aici până astăzi întregi domenii şi sate, cu toate că am fost apăsaţi de mizerii milenare şi de tot felul de sarcini din partea celor mai puter-

---

[1]) Aug. Bunea la C. Diaconovich în *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, III, p. 12.

[2]) Asupra acestei inerţii dusă până la indolenţă, Al. Papiu Ilarian (*Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851, p. 225), spune, parafrazând pe Rousseau (*Contractul Social*), „forţa i-a aruncat în şerbitute, iar laşitatea i-a făcut şerbi perpetui".

[3]) La 9 Noemvrie 1741 scrie Nunţiul Apostolic din Viena, ca un strigăt de revoltă şi legământ cu Neamul: „Aşa sunt dispus în sufletul meu, încât tot ce pot face în folosul clerului şi al Naţiunii noastre asuprite, spre mărirea lui Dumnezeu şi înaintarea bisericii, nu mă îndoesc a duce la îndeplinire, chiar şi cu vărsarea sângelui meu" (Al. Lupeanu-Melin, *Sufletul Blajului*, Blaj, 1931, p. 9).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nici" [1]), nu putu realiza decât o mică parte din frumosul său plan de eliberare a neamului prin recunoașterea lui *ca a patra națiune* în stat. Pătruns de această mare grijă, îi scria, la 25 Noemvrie 1743, împărătesei Maria Teresia:

„Să vă îndurați, Majestatea Voastră, a scoate din *jugul despotic* și a mângâia acest cler și această națiune, căci dacă voiu fi trimis din nou la staturile transilvane adecă la adversarii noștri, fără a fi isprăvit nimica, nu-mi mai rămâne altă mângâiere decât ca această cauză din seamă afară de asuprită de dușmanii noștri prin tot felul de informațiuni născocite, viclene și fără temeiu, să o apelez cu toți ai mei la Dumnezeul cel viu" [2]).

Fără îndoială că pe episcopul Inochentie Micu l-a preocupat într'o mare măsură ridicarea neamului prin cultură, pe care nu o vedea posibilă decât prin școli. Aceasta se vede și prin actul de întemeiere al mânăstirii „Sfânta Treime" din Blaj, dela 21 August 1738, în care se precizează rostul acestui așezământ și al călugărilor, care „pruncilor celor încredințați grijei lor, întru toate să le fie de pildă și pe aceia în năravuri și întru învățătură și în limbile cele de lipsă în patrie în cari cu patrioții să se poată înțelege, să-i procopsească, ca în școli să se facă oameni harnici, spre creșterea Sf. Uniri cu romano-catolica biserică" [3]).

Vor fi învățat elevii acestor școale dogme catolice sau nu, însă conștiința mândră, agresivă, că aparțin unei națiuni de no-

---

[1]) „Nos enim a tempore Traiani adhunc, antequam natio saxonica Transylvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquendum posidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus utpote a potentioribus opressi" (Nilles, *o. c.*, p. 527; Cf. N. Iorga, *Ist. Rom.*, VII, *„Reformatorii"*, București, 1938, p. 234; *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 223).

[2]) Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, p. 567.

[3]) Nilles, *o. c.*, vol. II, p. 538—540.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

bilă origine şi al cărei trecut e pilduitor prin acte de vitejie, aici li s'a format[1]).

Judecat din punctul de vedere al activităţii sale de om politic, episcopul Inochentie Micu poate fi socotit un *strălucit ctitor al românismului transilvan*.

Prin schimbul de moşii dela Sâmbăta de Jos (Făgăraş) şi Gherla cu cea dela Blaj (1736), se dă temeiu real bisericii române-unite, asigurându-i-se viaţa, cel puţin materială, prin mutarea episcopiei la Blaj şi mai ales după edificarea mânăstirii începută la 1741 prin Ioan Martinelli, terminată, în parte, la 1747 şi inaugurată în ziua de Rusalii[2]). In acelaş an, la 18 Iunie, Maria Teresia dădu un decret pentru înfiinţarea în mânăstire, alături de „şcoalele de obşte", a unui seminar[3]).

Când i se recomandase episcopului Inochentie Micu la 1738 să-şi formeze un „Capitlu", după moda catolicilor, compus din clericii de frunte ai diecezei pentru a-l ajuta la conducerea bisericii, el ceru, în locul acelui capitlu, să-i permită a înfiinţa, pe lângă episcopie, o mânăstire pentru călugări, dintre care urmă să-şi recruteze elementele de ajutor: sfătuitori (consilieri) şi oameni cari să-l sprijine pentru a creşte un cler luminat. Aceştia erau viitorii profesori ai şcoalei din mânăstire. La deschiderea ei fură aşezaţi trei călugări: Grigore Maior,

---

[1]) Dintre cei trei călugări—profesori, singur Gherontie Cotorea manifestă idei şi sentimente care exprimă starea culturală şi economică a neamului. Comparând trecutul măreţ al Românilor — pentru Cotorea ei sunt veritabili Romani, „Râmleani" — cu prezentul hâd şi umilitor, spune: „A fost un timp când el (poporul român) era viteaz şi puternic în războaie; acum este neputincios şi mai fricos decât alte popoare; a fost un timp când el era luminător, şi acum este învăluit într'un nour de neştiinţă; odinioară onorat, acum disprețuit de toţi; altădată el poruncea în Transilvania, acum alţii îi poruncesc lui" (din *„Despre articulusurile de price"*. Vezi N. Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1944, Ms. Nr. 90).

[2]) N. Brânzeu, *o. c.*, p. 19.

[3]) N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Bucureşti, 1901, p. 69.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

episcopul de mai târziu, Silvestru Caliani și Gherontie Cotorea; tustrei cu studii peste hotare[1]).

Așa că deschiderea școalelor din Blaj în toamna anului 1754 de către episcopul P. P. Aron, n'a fost decât o consacrare oficială a unui fapt împlinit, la urzirea și temeliile căruia e truda marelui Inochentie. Aron n'a făcut decât să-i dea o mai amplă și precisă desvoltare.

Cu începutul veacului al XVIII-lea, mai ales în partea a doua a lui, interesul pentru educațiune și instrucțiune e în creștere. E drept că școala românească încă n'a ieșit din faza primară a incertitudinilor. Totuși, chiar din această epocă, sunt cunoscute numele mai multor dascăli și al multor localități unde funcționa câte o școală[2]).

În majoritatea satelor locuite de Români — și situația nu era cu mult mai bună nici la Unguri — pentru populația românească, cititul și scrisul, în special ultimul, erau lucruri necunoscute. Vina nu era a lor, ci a magnatului ungur, căruia-i convenea această situație. Proprietarul nu făcea nicio concesiune supușilor; pentru el nu existau, de multeori, nici sărbători, la care poporul nostru ținea așa de mult. I-a lăsat doar dumineca pentru reculegere și școală. Dascăl era însuși preotul. De altfel, locul școalei și natura învățăturilor ce le preda, îl indicau

---

[1]) Pe timpul lui Inochentie Micu, școli pentru pregătirea clerului unit, în afară de cursul de 40 de zile ce se ținea la episcopie, nu erau. Dar i se permitea a frecventa școalele iezuite dela: Brașov, Sibiu, Alba-Iulia și Cluj, apoi în Ungaria la Târnava, unde învăță însuși episcopul Inochentie. Cei mai distinși dintre tinerii clerici începură a fi trimiși la Roma și Viena.

[2]) Par exagerate observațiuni ca acestea că, „Francisc Rákoczi se plângea, la începutul veacului al XVIII-lea, că nu găsește un singur popă care să știe carte mai multă pentru a-l face episcop". Episcopii, la săboare nici o învățătură nu știau, care știau făceau niște litere „inspăimântătoare". Se aflau și preoți analfabeți care nu știau nici rugăciunile cele elementare. *Câțiva* (?) candidați de preoție se trimiteau la vlădica sau *la vre-o mănăstire la școală, căci toate schiturile și mănăstirile Ardealului erau astfel de școale pentru preoți*, alții, cei mai mulți, învățau ce puteau dela vreun diac, iar la vlădica mergeau numai pentru a primi darul preoției (Șt. Hărăguș, *Preoțimea română ardeleană în veacul al 18-lea*, Sibiu, 1907, p. 19).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

numai pe el. Trecerea dela liturghie la „şcoală" se făcea aproape pe nesimţite. Păşea în uşa altarului şi le citea Cazania, (Tâlcul evangheliilor), vieţile sfinţilor, tâlmăcite spre priceperea şi zidirea sufletească a ascultătorilor. Urmă apoi rostirea rugăciunilor şi cântărilor liturgice. Preotul punea, pe urmă, pe bărbaţi, femei şi copii să spună colectiv rugăciunile. După ce le rosteau pe toate, le recita o rugăciune nouă, o explica în înţelesurile ei adânci. O mai recita odată preotul, iar după el, mai timid, o murmura şi poporul şi apoi de atâtea ori până o ştiau. Când credea că o ştiu aproape toţi, întreba mai întâi pe cei bătrâni, apoi pe cei tineri şi pe copii. La urmă de tot, pe femei. Terminând cu rugăciunile, în explicarea cărora nu uita propovăduirea credinţei creştine strămoşeşti, începea învăţarea cântărilor bisericeşti, a răspunsurilor liturgice, a troparelor şi a glasurilor după rânduiala praznicelor. Aceasta a fost *şcoala din biserică*, spre deosebire de cea din *tinda* ori chiar din *grădina* bisericii. Ultima, după cum o arată numele, nu se mai ţinea în biserică — natural, vara şi pe timp frumos —, ci afară. Preotul, răzimat de uşă, iar creştinii înaintea bisericii pe iarba verde sau sub un şopru ori sub streaşina bisericii, îi învăţa dogmele religiei printr'o metodă vie, simplă şi directă. Aici le explica tuturor *Credeul*. Şi, ca turma să tragă nu numai învăţături pur religioase, ci şi practice, nu de puţine ori preotul îşi exemplifica pildele şi sfaturile cu întâmplări din viaţa lor de toate zilele.

Scrisul şi cititul, cerând prea mult timp şi . . . trudă, le învăţau numai aceia care se hotărau a sluji bisericii în calitate de cantori sau dieci [1].

Alţi dascăli ambulanţi şi harnici scriitori de cărţi bisericeşti

In veacul anterior s'a amintit numele câtorva mănăstiri în interiorul cărora se ţineau şcoli pentru pregătirea viito-

[1]) Nicolae Bembea, *Monografia şcoalei din Branişca-Bicău*, Sibiu, 1907, p. 13.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

rilor preoți, călugări și dieci (dascăli). Acum, în partea întâia a acestui veac și la începutul celei de a doua, numărul lor crește. Dintre zidurile lor ies o serie de dieci, dascăli—grămătici cu multă dragoste și îndemn pentru cartea românească, a cărei lipsă căutară a o suplini prin munca lor de copiști. Cunoaștem numele unora dintre ei. Trebue menționat că și acum, o parte dintre acești dascăli—copiști, sunt de origine moldoveni, iar alții și-au făcut școala pe la mânăstirile Moldovei sau ale Olteniei, în care limba slavonă încă nu fusese total isgonită.

Astfel, în jurul Clujului, în satul Coruș, un diac cu numele *Daniil*, întors din mânăstirea Bistrița, la 1704 termina de scris un „*Mineiu*" tradus din limba slavonă [1]) în care, alături de versuri românești, inspirate de patimile Mântuitorului, scrie „însemnări" în limba slavonă: „Miogo greașni i neclia gimii, diac Daniil, ot selo Coruți, zemle Ardelskoi, vă velikii grad Kluj", etc. Tot din Moldova a venit, aciuându-se în mânăstirea Toplița (Mureș), *Dascălul Ștefan*, sau, cum semna el: „*Ștefan dascălul Moldavschi*". Aici scrie un „*Praznicariu*" pe seama popii Nicodim, dela aceeași mânăstire [2]). Apoi, în anii următori, îl vedem semnându-și numele pe un „*Penticostar*" (1736) în Dragomireștii Maramureșului [3]).

După propria-i mărturisire, a cutreierat „țara Ardealului prin bogate locuri", făcând pe dascălul, concomitent cu munca de copist.

Pe un „*Octoih*" slavon, în manuscris, aflat în biserica din Cuhea (Maramureș) s'a găsit o însemnare a lui Ștefan dascălul în care indică locul său de naștere, Comănești [4]) (Bacău).

Unde va fi satul Ociceşti, nu știm; probabil tot în Moldova. Din el a venit la 1715 un *dascăl Ievon* (Ion) care semna

---

[1]) Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul mss-elor românești*, Craiova, 1931, t. III, p. 161.

[2]) *Ibidem*, p. 314—316.

[3]) *Ibidem*, p. 317.

[4]) Ion Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 84.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pe un „*Octoich rusesc*" din biserica din Cuhea: „Când am şezut în Cuhe de am învăţat coconi în casa lui Mariş Văsiiu" [1].

La mânăstirea Moiseiu veneau călugări şi dieci, ca acel „*Diiac Grigore* dela Ardélu" [2]) din Săliştea Sibiului, pentru a se deprinde în scrisoare şi în ritualul liturgic.

Un vestit scriitor de cărţi bisericeşti, care prin anii 1731—1733 a trăit şi a scris în comunele: Gepiu şi Josani (Bihor), a fost „*dascălul Pavel* Rusu", cum se iscăleşte pe un „*Straşnic*" scris la 1741, fără a arăta locul. Părerea că el ar fi venit aici, ca şi Vasile Sturze, din Moldova [3]), este combătută printr'un document, o însemnare de pe un „*Mineiu*" aflat în biserica din Cusiiş (Bihor), copiat tot de Pavel dascălul: „Scris-am acest Mineiu în satul *Saca* eu Pavel dascăl rus din ţara Muncaciului, varmegie Bereg în anu 1733" [4]).

Nu este o greşală admiţând ca posibil că acest dascăl Pavel să fi avut o şcoală pentru preoţi şi dieci în Saca, din care va fi ieşit: un *Tiodor diac*, caligraful unui manuscris cuprinzând „*Slujba Strastelor*" şi „*Păscălia*" (August 1736) [5]); „*Ştefan Popa dascăl*" din Sâmbătşag (Bihor), şi el un harnic copist [6]), şi *Vasile Sporje*, cu activitate similară în Popnezău, Sâmbătşag, Stracăş şi Răbăgani [7]). In orice caz, aceştia şi atâţia alţii din judeţele vecine, (Sălaj şi Satumare), sunt discipoli, fie ai lui Pavel dascălul, fie ai lui Vasile Sturze Moldovanul ori ai lui Ştefan dascălul Moldavschi.

Prin înşirarea lor, am vrut să arătăm nu atât sporul adus de ei în cultura românească din Ardeal, cât pentru a dovedi

---

[1]) I. Bârlea, *o. c.*, p. 84.

[2]) *Ibidem*, p. 134. In revista „*Răvaşul*", An. VII, p. 63, e menţionat *1720* anul în care a terminat de scris un „Mineiu" în satul Dol.

[3]) V. Mangra, *Cercetări literare şi istorice*, Bucureşti, 1898, p. 23.

[4]) N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în jud. Bihor*, Oradea Mare, 1922, p. 22.

[5]) V. Mangra, *o. c.*, p. 18.

[6]) N. Firu, *o. c.*, p. 8.

[7]) N. Firu, *Date şi documente referitoare la trecutul învăţământului românesc în Bihor*, Arad, 1910, p. 8.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

existența unui învățământ românesc în aceste regiuni. De altfel acest lucru îl confirmă și o hârtie aflată între manuscrisele episcopiei române-unite din Oradea. E vorba de o adresă a protopopului Hatăș Vasilie al „Varmeghiei Bihării" cu data de 17 Octomvrie 1745, trimisă protopopului Florea din Ghiriș, prin care îi face cunoscut că a „scos (mijlocit) dela Varmeghie aprobație ca în tot satul, un popă, un *diac* și un făt (crâsnic) să nu se scrie (între iobagi), deci să meargă din sat în sat să îi scrie pe nume și să i arate scriitorilor Varmeghiei când vor merge prin sat să scrie oamenii" [1].

In primele decenii ale veacului al XVIII-lea se înfiripă un început de învățământ românesc chiar în Oradea, în casa dată de Paul Forgach spre a fi transformată în biserică pentru Românii trecuți la unire. Pe lângă această biserică, sfințită la 1739, Românii au deschis și o școală în care, sub conducerea preotului, copiii și tineretul învățau cântările bisericești, rugăciunile, precum și cititul, pentru a putea folosi cărțile bisericești.

Nici ținuturile vecine, Sălajul și Sătmarul nu vor fi fost mai pre jos. Căci din părțile Crasnei vine un Vasile Marincaș la 1740 ca *dascăl* în Sângeorgiul Meseșului. In Cămărzana Sătmarului, un „pisal" *Diac Ioniță Comorzan*, scrie la 1726 niște vorbe grele (afurisenii) pe un „Strasnic" și pe un „Molitvelnic" asupra celor ce ar îndrăsni să le înstrăineze din maica biserică [2]. Același lucru îl face, la 1730, *dascălul Gavril din Tiream* [3]. Dar acest dascăl, feciorul protopopului Toader din Tiream, „locuitor din Dindileag, iar de moșie din Mara Morâș anume din Budești, nepotul lui popa Ștefan și lui popa Ionaș", are un remarcabil dar de a se exprima frumos, după cum se poate vedea dintr'o notă de pe un „Triod" (1730) copiat de el pentru biserica din Tiream prin care după ce aduce laudă episcopului Vizantie Gheorghe (al XV-lea episcop al Muncaciului)

---

[1]) Dr. Iacob Radu, *Manuscrisele episcopiei române unite din Oradea*, București, 1923, p. 36.

[2]) Dariu Pop, *Mărturii strămoșești*, f. a., p. 34.

[3]) *Ibidem*, p. 92.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

şi clerului românesc, se 'n dreaptă cu fierbinte recunoştinţă spre Cer:

„Pentru aceasta şi eu dau har Tatălui şi Fiului şi Duhului sfânt că mi-au dat sănătate de am ajuns de am început a scrie această carte sfântă, am ajuns şi sfârşitul că aşa iaste scris când începi a scrie o carte, cum iaste corăbierul când intră pe mare şi dacă pleacă la adâncul mărei, îl loveşte vânt mare şi vâfor şi nu-şi mai trage nădejde că va mai ieşi la uscat, ci în grijă şi spaimă mare (iaste) dar dacă ajunge cu ajutorul lui Dumnezeu la uscat şi la locul cel dorit către carele călătoreşte, vesel şi cu bucurie mare (iaste)".

Dacă ţinuturile de margine ale Principatului Transilvaniei şi părţile din Vest, au cunoscut o afluenţă de dascăli, ceeace insemnează că aveau o largă intrebuinţare în primul rând ca instructori ai copiilor din mulţimea de sate româneşti, apoi în cele din Sudul sau Estul provinciei, care stăteau în permanentă legătură cu Ţările Române, numărul şcoalelor va fi fost mult mai mare. Mai întâiu se constată o sporire a şcoalelor mânăstireşti menite a pregăti pe viitorii preoţi şi dascăli, lucru care îl făceau încă dela înfiinţare şcoala de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului şi cea din mânăstirea Sâmbăta de Sus. Activitatea acesteia din urmă se extinde până la sfârşitul veacul al XVIII-lea. Prin 1744, intre alţi dascăli (dieci) veniţi la învăţătură, era şi un *Gheorghe Borzea* din Viştea de Jos [1]), care, nu ştim prin ce împrejurare, ajunge în stăpânirea unei autobiografii a egumenului Visarion, de sigur preţioasă, întrucât acest călugăr a făcut multe călătorii prin ţară şi mai ales prin Orientul apropiat.

Ţara Oltului pe timpul acesta avea o mulţime de mânăstiri. La foarte multe din ele călugării făceau sau se îndeletniceau şi cu dăscălia. Aşa, mânăstirea Arpaşul de Jos avea, la 1742, un *dascăl Toma*, care vinde mânăstirii din Drăguş prin

---

[1]) C. Stan, *Şcoala poporană din Făgăraş şi de pe Târnave*, vol. I, Făgăraş, 1928, p. 379.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

popa Stroe un „Chiriacodromion" cu 18 florinți [1]), un semn că la mânăstirea Drăguşului, deşi de mult ridicată, se simțea lipsă de cărți, cu toate că unii dintre călugării ei aveau un oarecare stagiu pe la mânăstirile din Oltenia; cazul monahului *Matei Voileanu*, care la 1737 era în mânăstirea Bistrița (Vâlcea), iar la 1742 în Bucureşti [2]), frecventând probabil una din cele trei şcoli vestite pe atunci: cea dela Sf. Gheorghe Vechiu, şcoală cu lungă tradiție, după unii datând din veacul al XVI-lea [3]), sau cea dela Udricani ori cea dela Colțea, şcoale mai umile, frecventate de sărăcime, dar pline de merit, căci, în timp ce în şcoala domnească dela Sf. Sava se gângăvea numai greceşte, în acestea s'a putut auzi totdeauna şi dulcea limbă românească. Apoi îl întâlnim din nou în mânăstirea Drăguşului, iar din 1743—1761, logofăt şi grămătic în satul Hundorf lângă Dumbrăveni (Tr. Mică), de unde se mută în Şoimuşul-român acelaş județ, unde la îndemnul soției sale, Măriuca, scrise „Frumoasa poveste a prea înțeleptului Archirie cu nepotul său Anadam" (1768) cuprinsă într'un codice care-i poartă numele, tipărit în vremurile noastre de Matei Voileanu, un strănepot al grămăticului din Şoimuş [4]).

Din cele aproape 150 de mânăstiri româneşti din Transilvania, partea cea mai mare erau pe teritorul Țării Oltului.

---

[1]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, Bucureşti, 1906, p. 92.

[2]) Un „Apostol" tipărit la Bucureşti în 1743 găsit în biserica din Săcădate - Sibiu, are anexat un manuscris cuprinzând: Apocalipsul Sf. Ioan, Evanghelierul şi un comentar al Apocalipsului, o predică din Dumineca a 2-a a Postului Mare, Istoricul epistolelor apostoleşti şi un cuvânt de încheiere în care spune că *traducerea* („Apostolului" şi a anexelor) e făcută după un text slavonesc din 1711, în Bucureşti la 1742 de *Logofătul Matei Voileanu* (I. Podea, *Monografia comunei Săcădate*, Sibiu, 1911, p. 5).

[3]) Gh. Nedioglu, *Cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic*, Bucureşti, 1913, p. 5.

[4]) *Codicele Matei Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut*, publicat prin Matei Voileanu, asesor consistorial, Sibiu, 1891. Pe acelaş Matei Voileanu îl găsim zugrăvind biserica din Sânpetru (jud. Cluj) la 1752 alături de Irimie Sevestreanu (Aug. Bunea în *Şematismul jubiliar al archiepiscopiei de Alba-Iulia şi Făgăraş*, Blaj, 1900, p. 476).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Multe din ele erau cercetate de tineret şi ţărani care voiau să înveţe carte. Dar se întâlnesc şi dascăli săteşti, ca acel „dascăl Ion ot Porumbac [1]) sau Adam dascălul Satului Dridif" [2]), primul la 1728, al doilea la 1725.

Dacă ar fi să-l credem pe G. Şincai, cea mai veche şcoală, după cea a Susanei Lorántffi, în Ţara Oltului e cea din Şinca Veche, de sigur tot mânăstirească.

Noi şcoli mânăstireşti, pe lângă cele cunoscute, erau la: Feleac (mânăstirea zidită la 1675, deci, şcoala poate să aibă o vechime tot atât de mare), unde un egumen, *Eustatie Rus*, pe lângă treaba de copist — un „Apostol" şi un „Evanghelier" la 1715 [3]) —, mai îndeplinea şi pe aceea de dascăl.

In imediata vecinătate a Ţării Oltului, în comunele româneşti aparţinând scaunului Sibiului, deşi lipsesc încă datele, ipotetic se poate afirma că aici şcoala românească, în sens larg, este, după cea din Braşov, cea mai veche. De unde, dacă nu dintr'o şcoală românească, indiferent cum va fi fost, sau dela vr'un dascăl român, îşi va fi câştigat cultura acel jude Dumitru, care în veacul al XVI-lea fu trimis de mai multe ori de către magistratul oraşului Sibiu în gingaşe misiuni diplomatice în Ţara Românească? La fel acel Oprea Miclăuş şi Oprea Milea, care duc plângerile fraţilor lor la Viena? Toţi aceştia erau formaţi în şcolile lor, ale căror începuturi amintesc de anul 1616 [4]).

Nu poate crede nimeni că dela 1656 când a fost amintit unul dintre dascălii sălişteni şi până în pragul veacului al XVIII-lea, această comună fruntaşă să nu-şi fi continuat, fie şi în acelaş ritm, frumoasa viaţă culturală înregistrată mai înainte cum în puţine locuri a putut fi întâlnită. Că s'a continuat ac-

---

[1]) N. Iorga, *o. c.*, p. 157.

[2]) O. Ghibu. *Din istoria literaturii didactice româneşti*, p. 17.

[3]) N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, Bucureşti, 1906, vol. II, p. 129.

[4]) Şt. Pascu în revista „*Transilvania*", 1943, Iunie.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

tivitatea culturală cunoscută, în acelaș spirit, ne asigură un fruntaș dascăl și fiu al comunei [1]).

Deocamdată ne este cunoscut numai numele *grămăticului Ion din Porcești* [2]), a cărui activitate dăscălească e cuprinsă între anii 1689 și 1702.

Școalele din Poiana Sibiului și Rășinari

Un centru important e Poiana Sibiului, cu dieci—zugravi cari la 1748 creiaseră școală. Din această școală au ieșit și *dascălul Dumbravă* (1733) și *diacul Maniu* (1738) [3]). Atâția dascăli crescuți și formați aici, nu mai încape îndoială asupra existenței unei școale și pentru ceilalți țărani din sat, funcționând sub o formă oarecare.

In veacul al XV-lea, popa Bratu din Brașov vine la Rășinari îndeplinind și funcțiunea de tâlmaciu pe lângă Magistratul Sibiului. Având (Rășinarii) un preot atât de luminat, e aproape de necrezut să nu se fi înfiripat aici și un început de învățământ românesc, care se va fi desvoltat cu timpul. Numele dascălilor însă au fost înghițite de negura veacurilor.

Nu același lucru se va întâmpla cu *Coman Bârsan* (1720—1740) care vine ca „dascăl și candidat de preoție" din Țara Bârsei, atras de faima fruntașei comune. Bârsan, la venirea în Rășinari, n'a găsit o școală propriu zisă; ceeace nu-l descurajează. Îndată intră alături de Rășinăreni în lupta contra Sașilor opresori. Astfel devine, aici, întemeietorul dinastiei de cărturari: familia Barcianu. Datorită străduințelor lui Coman Bâr-

[1]) „Școală a fost, ori s'a ținut și în veacul al XVIII-lea. In acele case închiriate se instruiau *cantorii, candidații de preoție, preoții mai tineri și unii călugări*, ba chiar și femei au instruat (învățat) adecă au servit ca dăscălițe. Aceasta o dovedesc multele însemnări de pe Mineie și de pe alte cărți bisericești, ba dela unii *călugări* foști învățători aici, ca învățătorul Todea, Picu și alții, au rămas msse de poesii religioase scrise cu frumoase cirilice" (Dumitru Lăpădat în *Anuarul școalei din Sălișle pe 1901*, Sibiu, 1901, p. 7—8).

[2]) N. Iorga, *Studii și Documente*, XIII, p. 153.

[3]) *Ibidem*, p. 148.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

san şi ale preoţilor răşinăreni, dintre care cei mai tineri erau şi dascăli, se ajunge la achiziţionarea unui local propriu pentru şcoală. Deschiderea ei se făcu în 1733. Clădirea avea trei camere şi era situată în apropiere de biserica veche, la marginea pieţii, lângă „Scaun". Mai 'nainte fusese o obişnuită casă de locuit a inimosului primar de atunci, Radu Moraru. In şcoala aceasta funcţionau mai mulţi dascăli, învăţând pe copii: scrisul, cititul şi cântările bisericeşti [1]). Infiinţarea ei coincide şi e în strânsă legătură cu marele proces al Răşinărenilor cu oraşul Sibiu, proces început la 1733 şi terminat prin decretarea Răşinarului de „sat liber regesc" din partea lui Iosif al II-lea. Dar la 1754, în urma unei răscoale a Răşinărenilor, conduşi de însuşi Radu Moraru, impotriva Saşilor, declarând că satul lor e aşezat pe pământ propriu şi deci ei nu se mai supun ordinelor săseşti, localul şcolii le-a fost luat cu forţa şi întrebuinţat de Magistratul Sibiului ca local de cârciumă, iar rebelii, parte închişi, parte împuşcaţi [2]). Coman Bârsan, spre a-şi realiza un vechiu ideal, în 1740 trece în Ţara Românească de unde se reintoarce sfinţit preot, îi urmă dascălul Aleman Galea (1740—1785), un vlăstar din familia banului Hrizea, unul dintre sfetnicii lui Matei Basarab, având ca ajutor, pe la 1748, pe *Iacov diacul* [3]). Spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, dacă nu dela jumătatea lui, în această fruntaşă comună erau câte 4—6 preoţi, dintre care unii aveau o frumoasă cultură câştigată peste munţi, din care ţineau să impărtăşească şi pe alţii. Aşa s'a născut aici o şcoală de dăscălie a cărei tradiţie s'a păstrat până în timpurile mai noui. Dintre aceşti preoţi, o figură luminoasă e Sava Popovici (1735—1808) nepotul lui Coman Bârsan. Ne-a lăsat preţioase dovezi de hărnicia lui printr'un mare număr de lucrări rămase în manuscris:

1. *Incepătura învăţăturilor bunului crediinciosului Io Neagoe*

---

[1]) Stan A. Ionescu, *Monografia şcoalei primare din Răşinari*, Sibiu, 1936, p. 36.

[2]) Stan A. Ionescu, *o. c.*, p. 17.

[3]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, p. 155. Aleman Galea şi diacul Iacov au fost elevi (gramatici) ai Şcoalei de obşte din Blaj.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Voevod Țării Ungro-Vlahii (1781); 2. *Istoria Românilor din Țara Ardealului;* 3. *Învățături pentru pocăință;* 4. *Istoria Sf. Nicolae;* 5. *Învățături tinerilor de folos;* 6. *Viața și povestea și lucrul marelui împărat Alexandru dela Machedonia* (toate cinci din 1783); 7. *Gheografia* ce s'a tâlmăcit pre limba românească de pre cea moschicească ce s'a tipărit în Sfântul Petersburg în anii dela Hs. 1757. S'a copiat la anul 1785; 8. *Împărăția lui Teodosie grecul* (1789); 9. *Descoperirea sfintei și dumnezeieștii liturghii;* 10. *Alte cuvinte ale multora sfinți și dascăli* și; 11. *Mărgăritarul lui Zlatoust.*

D. prof. Ioan Lupaș a găsit la o familie de țărani din Săliște un manuscris aparținând aceluiaș cărturar rășinărean: „*Cartea Legii la 7 Scaune Săsești din Ardeal prin mine Sava Popovici Protopop Sib(iului) dela Rășinariu, s'au scris 8 Martie 1801*" [1]). N. Iorga, mai amintește tot de Sava Popovici: „*Povestea năvălirii și a înconjurării a marii bătălii a marelui cneaz D. Ioanovici*" [2]). Dar de opera lui s'a vorbit prea puțin. Mai ales despre interesanta sa predică, „*Istoria Românilor din Țara Ardealului*", care anticipă cu 20 de ani apariția cărții lui Petru Maior: „*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*" și în care Sava Popovici pune fățiș problema originii și continuității Românilor în Transilvania. Păr. protopop Emilian Cioran, el însuși un demn urmaș al lui Sava Popovici în cârmuirea credincioșilor rășinăreni, ni se pare, a fost cel dintâi care s'a oprit asupra acelei familii de preoți cărturari din Rășinari începând cu Coman Bârsan și sfârșind cu Dr. D. P. Barcianu [3]).

Asupra predicei („temei") al cărui subiect era o îndrăzneală, însă bine justificată, la acea dată (1792), s'a oprit amănunțit și temeinic de d. prof. Ioan Lupaș [4]), reconstituind împre-

[3]) I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, București, 1928, I. p. 375.

[4]) N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 92.

[5]) Vezi *Monografia școalei primare din Rășinari* de Stan A. Ionescu (Sibiu, 1936), în care, partea referitoare la cărturarii și dascălii vechi rășinăreni, e, sub semnătură, contribuțiunea păr. protopop Cioran; *ibidem*, „Revista Teologică" pe 1912, articolul „*O familie de preoți din Rășinari 1740—1879*". Asupra „Geografiei" (ms. studiat tot de Sf. Sa), în *Gazeta Transilvanici* din 31 Dec. 1914.

[6]) I. Lupaș, *o. c.*, p. 375—388.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

jurările care au determinat rostirea ei. Sava Popoviciu era unul din prietenii intimi ai lui Gherasim Adamovici; în lipsa acestuia, ţinându-i chiar locul, ca vicar episcopesc. Bucurându-se de un astfel de prestigiu, va fi cunoscut frământările care au dus la acel *Supplex libellus valachorum* pe care îl vor prezenta Curţii din Viena cei doi episcopi: Bob şi Adamovici. Memoriul acesta, sprijinit pe o serioasă documentare istorică, opera mai multor cărturari români din Transilvania, invoca, pentru obţinerea drepturilor politice, obârşia nobilă a neamului românesc şi evenimentele care l-au adus în situaţia în care se găsea. Autorii lui, între alte isvoare streine, au întrebuinţat şi două lucrări apărute una în Viena şi alta în Sibiu şi care se ocupau despre Români: „*Übersicht der Grundverfassung der sächsischen Nation in Siebenbürgen*" (1792) a lui G. Hermann, iar ceealaltă, „*Geschichte der aborigenen dazischen Völker in Abend-Unterhaltungen*" de Michael Lebrecht (Sibiu 1791). Dacă a cunoscut-o pe cea dintâi, nu ne îndoim. Iar cât priveşte pe a doua, nu numai că a citit-o, ci a şi utilizat-o, traducând-o; aceasta o mărturiseşte el însuşi la sfârşitul manuscrisului în care ni s'a păstrat predica sa.

Sava Popovici este primul cărturar român care a căutat să vorbească ţărănimii despre originea neamului românesc. Răşinărenii aflau prin glasul lui *adevărul*, în numele căruia se cerea Vienei o recunoaştere deplină a celor dintâi stăpâni ai acestor plaiuri.

El ştiu să toarne în predică tot conţinutul cărţii preotului de mai târziu al Saşilor din Şura Mică, Michael Lebrecht. Dar Sava Popovici nu se mulţumi cu reproducerea, ci pe lângă noul vestmânt, frumos, limpede, curgător, o însoţi cu o introducere şi o încheiere, pline de observaţiuni juste, deşi dureroase:

„Lăcuitorii pământului acestuia, cari nu sânt despre partea neamului nostru, străduindu-se întru aflarea înţelepciunii, pre lângă aflarea acestii înţelepciuni, au aflat odihna stării lor, norocirea şi cinstea către toţi cei mai mari şi înţelepţi. Iară noi nestrăduindu-ne întru acestea, am căzut în ticăloşie, în prostime şi în stare proastă.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„Neam și familie mai veche de prea mulți ani și acuma cea mai ticăloasă și mai netrebnică socotită! Natură sau fire lesne câștigătoare întru meșteșugirea cuvântului și întru câștigarea înțelepciunii și acum părăsită și lăsată de întrebuințarea talantului acestuia celui neprețuit, a căruia totdeauna am putut a fi părtași și acum fără îndoială poate.

Nu ne vedem în ce slabă și nebăgată în samă stare sântem căzuți. Toată lumea vede în ce stare proastă ne aflăm. Vedem căile despre toate părțile împedecate pentru câștigarea noastră a norocirii. Dară de unde pricinuesc nouă acestea? Cu adevărat nu din alte lucruri fără decât însuș din neștiința noastră și din lenevirea, care avem spre câștigarea învățăturii și a înțelepciunii.

„Preamilostivul împăratul nostru, prea înalte stăpâniri și domnii, poftindu-ne a ne îndrepta și norocirea noastră, poruncesc ca să fie școale, să ne dăm după învățătură și ocărîm învățătorii zicând, că cum au trăit moșii noștri fără învățătură, vom trăi și noi, adecă ei au fost nenorociți, vom fi și noi nenorociți".

Apoi, după ce scoate în relief truda cărturarilor români transilvani de a ridica neamul, „spre a ne aduce întru cuviincioasa stare", anunță pe ascultători că se va sili a-i face să înțeleagă „cu amăruntul": „*Ce fellu* de sămânță vechie este neamul nostru românesc?". „*Cu ce întâmplări sau pricini am venit noi în țara aceasta, a Dații Mediteranii, care de noi se numește Ardeal?*"; „*De unde am venit?*" și „*Cum că am rămas pe locul acesta?*".

Școalele din Brașov; date noui. Mărturiile unui călugăr iezuit

In părțile de Sud ale Transilvaniei, o poziție dominatoare are școala din Brașov. Mai cresc, ici, colo și alte mlădițe, cum era școala din Rodbav (1745) [1]), școala din Bran-Centru

[1]) C. Stan, *o. c.*, p. 366.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

(1742), Săcele (1740), Satulung (1735), Zărneşti (1738), Râşnov (1731), Cernatu (1721) ş. a.

Din cronica preotului Radu Tempea, publicată de Dr. Sterie Stinghe, aflăm că „la 1713 Ghenarie 26, erau dascăli la această Sfântă beserecă Tudor sin popei Flore[1]) şi Radu sin popei Radu Tempe" (adecă tatăl cronicarului † Ian. 1713), viitorul istoric braşovean. Dar tot acolo citim că funcţiona şi el dascăl pe vremea când fu sfinţit de diacon Ioan Cărăuş, adecă la 1710. Acest Ioan Cărăuş, fiul preotului Pătru Cărăuş, care slujise şi ca dascăl câţiva ani, fu trimis de Braşoveni la 26 Ianuarie 1713, după moartea popii Radu Tempea, la Bucureşti spre a fi sfinţit de preot de către Antim Ivireanu. „Pentru a fi pace şi linişte, se socotiră şi diaconiră (tot prin Antim Ivireanu la 17 Mai 1713) pe amândoi şi ţinea besereca şi oraşul şi de treaba dăscăliei"[2]). Prin urmare şi pe Radu Tempea.

Acest Radu Tempea (al II-lea) e autorul *Cronicei*, prin care, dacă nu s'ar fi limitat la chestiuni şi amănunte de mic interes, putea fi socotit întemeietorul istoriografiei române transilvane. Fără îndoială, lucrarea are o importanţă istorică mai ales pentru cunoaşterea frământărilor în jurul unirii cu biserica Romei. Motivele sau îndemnul de a scrie, i-a venit cunoscând cronica popii Vasile, fiul învăţatului protopop Mihai, apoi evenimentele importante din timpul lui. După moartea lui (1742), cronica a continuat-o Radu Duma[3]) sau mai probabil fiul său, Radu Tempea (al III-lea)[4]).

Inainte sau concomitent cu *Cronica*, a mai scris o „*Evan-*

---

[1]) Tudor Băran snă popa Florè a copiat „Mineiu cu slujbele sfinţilor ce se prăznuiesc preste tot anul şi ale praznicilor D. Hs. şi ale Maicii Sfinţii Sale. S'au dat de popa Teodor" şi unul cu alte slujbe; un Octoih şi alte „pentru săptămână" (C. Muşlea, *Ist. bis. Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului*, p. 283).

[2]) Radu Tempea, *Istoria besearecii Şcheailor* publicată de Dr. St. Stinghe, Braşov, 1892, p. 44—45.

[3]) N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transilvanie*, etc., p. 60.

[4]) Candid. C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi: Radu Tempea*, Braşov, 1939, p. 16.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

ghelie cu Tâlc" pe care însă au dus-o la capăt alte condee [1]). O altă lucrare a lui, e *Învățături creștinești* [2]) cu un bogat și substanțial cuprins repartizat în 40 de capitole, terminată la 1732.

Cât timp a îndeplinit slujba de dascăl Radu Tempea cronicarul, școala din Brașov se putea compara cu a celorlate națiuni din imperiu. Păcat că trecerea lui pe la școala din Șchei n'a fost lungă, căci la 1716, murind popa Cârstea, fu ales preot, iar la o săptămână sfințit la București de către vlădica Antim (Ivireanu) la 16 Februarie 1716 [3]). Aceasta ar fi data trecerii lui în rândul clerului. Nu știm cum s'ar putea armoniza această aserțiune cu alta a d. Șt. Meteș [4]), care, citând pe un dascăl, Simion Hârst, reproduce o însemnare a acestuia de pe o cópie a „Pravoslavnicei Mărturisiri" a lui Petru Movilă (1691): „când am învățat la părintele Radu Tempé, 1727". Reiese că Radu Tempea și după ce a păsit în viața clericală, se ținea de dăscălie. Școala din Brașov pregătea cărturari satelor: dascăli, preoți, cântăreți, etc. Cel puțin asta s'ar putea deduce din acea însemnare. Că a existat o asemenea școală, o confirmă călugărul iezuit, Fasching în lucrarea sa „Nova Dacia" (Cluj, 1743):

„Românii susțin aici (la Brașov) o școală de cât care nu este nimic mai rar pe acest pământ, pentrucă dascălii își depun în această școală toată silința lor să învețe a ceti și a scrie mica republică a copiilor lor, între care se găsesc și *bărbați și oameni însurați*. Literele lor seamănă cu caracterele greco-egiptene, pe care le întrebuințează și Sârbii. Partea principală a învățământului se sfârșește cu cântările, care imită în mare parte muzica gregoriană și hebreă" [5]).

Cum să nu fie vestită școala din Șchei, când continuator al străduințelor lui Radu Tempea (cronicarul) e un alt cărturar brașovean, dascălul Petcu (Petru) Șoanul, despre al cărui *Ca-*

---

[1]) C. C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi; Radu Tempea*, p. 40.
[2]) Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1897, II, p. 377.
[3]) C. C. Mușlea, *o. c.*, p. 14.
[4]) Șt. Meteș, *o. c.*, p. 378.
[5]) A. A. Mureșanu în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, V, p. 217.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lendar pe 100 de ani orice lucrare cu caracter istoric-cultural face amintire, întrucât până acum este primul calendar românesc *cunoscut* aici la noi în Transilvania. Despre el spune contemporanul său, la anul 1731: „Petcu Şoanul începu a face tipografie, lucru care el nu văzuse nicăiri şi au tipărit nişte călindare în care au pus nişte lucruri a zodiilor, cine când se va naşte cum va fi, care izvod l-au luat dela popa Statie (Grid) ce aceale gâcituri Beserica pravoslavnică nu le primeaşte" [1]). Iar un alt contemporan al lui Şoanul, sasul Th. Tartler, în al său *Diarium*, spune că Petcu a tăiat literele în plumb şi le-a lipit cu ciei pe o scândură şi astfel a tipărit fără teasc, ceeace era foarte obositor, dar omul era „inventius". Calendarul consta din trei coale şi se vindea cu 60 de denari. Petcu a turnat şi litere latineşti dar nu destul de „accurat" [2]).

Când va fi intrat în învăţământ, încă nu ştim. Cronica lui Tempea îl aminteşte *funcţionând* la 1731.

Era în spiritul tradiţiei ca dascălii dela şcoala braşovenilor, după un stagiu oarecare, să fie aleşi preoţi la biserica Sf. Nicolae. Lucrul se va întâmpla şi cu Petcu Şoanul cu prilejul vizitei episcopului sârb Nicanor Proin al Cruşedolului la Braşov în 1735. „Iară până au fost vlădica (Nicanor Proin) aici, prin socotinţa orăşanilor, au popit pe popa Petcu Şoanul Decemvrie 14, 1735", zice Tempea [3]). Se pare însă că şi el ca şi Radu Tempea (cronicarul), deşi preot, deţinea şi slujba de dascăl.

Din acelaş loc (Radu Tempea) aflăm că Petcu Şoanul după ce fusese bolnav câtăva vreme, se stinse din viaţă în Braşov la 31 Mai 1741. In locu-i fu ales preot Nicolae Câmpulungeanul hirotonit la Bucureşti în 9 Iulie (1741), care funcţionase mai 'nainte şapte ani ca dascăl în Şchei, iar la 30

---

[1]) Radu Tempea, *o. c.*, p. 100.

[2]) „*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VI, p. 127 şi Herman Tontsch, *Die Honterus-presse in 400 Jahre*, p. 109; Cf. C. C. Muşlea, *Istoria bisericii Sf. Nicolae*, p. 178.

[3]) R. Tempea, *o. c.* la C. C. Muşlea, *o. c.*, p. 133.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Noemvrie 1740 fiind chemat ca preot la Câmpina, „preoții și gocimanii și cu alți orășeni (hotărîră) să nu-l lipsească de aici, căci slujise dăscălia mai bine de șapte ani și l-au trimis la București și s'au făcut diacon *și să ție și dăscălia*".

Dar dela Teodor sin Florea Băran și Radu Tempea până la Petcu Șoanul și Nicolae Câmpulungeanul, au mai fost și alți dascăli. In acest interval întâlnim, la 1718, pe *dascălul Staicu*, ginerele popii Ion Cărăuș, apoi la *1721* pe *dascălul Statie*, al doilea fiu al protopopului Grid (Eustatie) zis și Gridovici, frate cu Jipa, care deveni mai târziu, ginerele protopopului și „vicarișului" unit Ionașcu Monea din Veneția Făgărașului, cel trecut la uniație, iar la 1729 pe un *Radu Duma* (gociman), probabil tatăl viitorului dascăl și scriitor cu acelaș nume.

In 1732, alături cu Șoanul, treaba dăscăliei o ținea „*Vășii dascalul* sin protopop Floré", frate cu Jipa și cu Eustatie, care la 1734 fiind chemat la negustorii din Făgăraș să fie preot acolo, „s'au luat iertăciune de aici și s'au dus și mergând s'au preoțit la Râmnic, la părintele Inochentie", dar Brașovenii temându-se să nu le rămână biserica fără dascăl, se hotărâră să-l diaconească și să rămână aicea [1]).

Lui Șoanul (1741) îi urmă în dăscălie, fiul lui Radu Tempea istoricul, Radu Tempea III, care la 16—17 ani cunoștea binișor latina. N'a funcționat mult, căci la 22 Martie 1742 fiind hirotonit de preot în țara sârbească de către patriarhul Arsenie [2]), renunță la dăscălie. Nu s'a distins prin nimic. Acelaș lucru se poate spune și despre fiul său (la școala din Șchei), Radu Tempea IV, care la 1762 era învățător, „plin" după ce până atunci fusese numai „adjunct".

Până aici s'a putut vedea că școala din Șchei nu satisfăcea numai o necesitate locală de ordin cultural. Rosturile ei erau mult mai mari și se revărsau binefăcător dincolo de marginile urbei de sub Tâmpa, până departe spre inima Transilvaniei.

[1]) C. C. Mușlea, *o. c.*, p. 124.
[2]) E vorba de Arseniu Ioanovici Sacabent.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Şcoalele din Ţara Haţegului şi din interiorul Transilvaniei

Tot românesc, dar dând mai puţine semne de preocupări de asemenea natură, e un alt colţ de provincie: Ţara Haţegului. In epoca reformaţiunii funcţiona la Haţeg o şcoală românească. Se crede că o şcoală calvino-română, mai mică, ar fi funcţionat în mânăstirea Sântă-Măria-Orlea având în fruntea ei pe însuşi pastorul Ioan Visky, despre care Haşdeu are cuvinte bune revendicându-l pentru literatură, fiind român de origine din Visca Banatului [1]).

Ceeace se ştie cu certitudine, e, că în partea I-a a acestui secol funcţiona (la Haţeg nu mai ştim dacă vechea şcoală mai exista) la Huniedoara, în 1725, pe lângă biserica Sf. Nicolae o şcoală *românească* susţinută prin jertfa negustorilor şi meseriaşilor români [2]). Alta era la Orăştie, desigur tot românească, unde printr'un act din 1731 Orăştenii spun despre popa lor, Constantin, că ei l-au adus ca *dascăl* cu mult înainte, „şi prin chivernisirea şi cheltuiala noastră s'au preuţit" [3]).

O şcoală veche cu frumos renume însă din secolul trecut, era şcoala mânăstirii Prislopului.

Prin strădania egumenilor: Varlaam şi Nichita, care adunau „milă" dela credincioşii din regiune şi din cuprinsul Transilvaniei, s'a restaurat mânăstirea şi odată cu ea a fost redeschisă şi şcoala. Lucrul s'a întâmplat la 1749. In ea veneau la învăţătură fii de ţărani din toată Ţara Haţegului [4]). Pe la 1850, când vicarul unit, Ştefan Moldovan, face prima vizitaţiune canonică prin acest splendid colţ de ţară, şcoala nu mai era vrednică de acest nume, fiind numai o hrubă de grădele [5]). Ceeace însemnează că totuşi până în veacul al XIX-lea a umplut un gol în cultura neamului.

---

[1]) B. P. Haşdeu în *Columna lui Traian*, 1886, p. 156.
[2]) Şt. Pascu, *l. c.*
[3]) N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 306.
[4]) Dr. Iacob Radu, *Istoria vicariatului gr. cat. al Haţegului*, p. 88.
[5]) Dr. I. Radu, *o. c.*, p. 101.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

In interiorul Transilvaniei era aceeaşi situaţie. Conscripţia făcută de episcopul Inochentie la 1733, arată aproape în fiecare comună românească doi sau mai mulţi preoţi. Poporul era destul de sărac ca să-i poată susţine pe toţi. De aceea, o parte dintre ei, cei mai tineri, îndeplineau şi funcţiunea de dascăli. Treaba aceasta o făceau cântăreţii de strană, acolo unde nu era un preot înclinat spre ale dăscăliei.

Sunt câteva indicii de un asemenea învăţământ în comunele: Dumbrău („popa Oanea ţinea şi treaba dăscăliei"), Glogoveţ (popa Vasile Turcu ţinea şcoală în casa sa), Bogatul Român (un dascăl, Pătruţ, îşi scrie numele pe o „Evanghelie învăţătoare"), Blajul de sus, sau Blăjelul (cu „dascălul popa Gheorghe"), şi ceva mai târziu (1753), Cergăul Mare („dascălul Dăniilă Cergovan").

Pe valea Arieşului, nu departe de Câmpeni, pe lângă mânăstirea Lupşa funcţiona o şcoală în care se pregăteau feciori de ţărani pentru a deveni *dieci* şi *preoţi*. Cei ce frecventau şcoala mânăstirii, erau scutiţi de serviciul militar [1]). Ea exista şi la 1848 sub numele de „şcoala dela mânăstire", probabil spre a se deosebi de alta din sat —, şi avea ca dascăl pe un Suciu [2]).

Prin dăinuirea ei îndelungată, prin faptul că spre sfârşitul acestui secol şi începutul celui următor se găseau prin aceste părţi o serie de dascăli ambulanţi, e de crezut că şcoala dela mânăstirea Lupşa a fost un focar de viaţă culturală pentru toată Ţara Moţilor. Mai veche decât şcoala aceasta, e alta, la Roşia Montană (1736), pe care o frecventează viitorul episcop unit, P. P. Aron [3]).

Nordul Transilvaniei, Ţara Năsăudului, era servită de

---

[1]) *Şematismul jubiliar al mitropoliei Blajului pe 1900*, p. 519.

[2]) Tuliu Racotă, *Cnezii Cândea de Lupşa*, Bucureşti, 1941, p. 17.

[3]) N. Comşa în ziarul „*Viaţa*" din 18 Septemvrie 1943. P. P. Aron era fiul unei nobile familii din Bistra care-şi trăgea originea din vechea familie moldoveană a Aroneştilor (G. Şincai, *Cronica*, II, p. 257). Şi-ar fi primit primele cunoştinţe de carte în casa părintească împreună cu alţi patru veri ai săi dela un francez, Hojard (M. Străjan, *Începutul renaşterii naţionale prin şcoli*, Craiova, 1891, p. 9).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

dascăli veniţi, unii, cu o pregătire de peste munţi, ca şi Toader din Feldru, alţii îşi câştigau cunoştinţele de carte aici în ţară.

In vecinătatea Năsăudului, în judeţul Someş, la mânăstirea Strâmba-Fizeşului, era o şcoală în care învăţau mulţi tineri carte românească şi cântări bisericeşti pentru a fi numiţi apoi cantori şi preoţi la diferite biserici [5]). La această mânăstire fu isgonit de către Atanasie Rednic, la 1765, dârzul călugăr bazilitan şi profesor la seminarul din Blaj, Gherontie Cotorea.

Din şcoala mânăstirii Strâmba-Fizeşului sau de pe la vreo mânăstire din Moldova, va fi ieşit un *dascăl Ioniţă*, care la 1749 ţinea şcoală în Beclean, de unde înaintează în numele unor ţărani din Poienele Zăgrii, o petiţie către directorul cauzelor fiscale ale guvernului transilvan, Petre Dobra, în cauza unei moşii, terminându-şi scrisoarea: „şi pentru mai mare credinţă, am scris eu Ioniţă Dascăl din Beclean, meseţa Nov. 30 anul 1749" [6]).

Nici valea Mureşului de sus, cu centre şi sate pur româneşti, nu rămâne streină de această sforţare de ieşire din întuneric. In mânăstirea Topliţa se opriseră, pentru scurt timp, cei doi dascăli moldoveni: Vasile Sturze şi Ştefan dascălul Moldavschi. Şi câţi alţii nu vor fi trecut pe aici! Căci valea Mureşului de sus era cel mai scurt drum spre inima Transilvaniei. Dar nu numai mânăstirea Topliţa ţinea pe lângă ea şcoală. Erau şi altele. Prin însăşi poziţia şi în cadrul spiritual al timpului, mânăstirea era un izvor de lumină.

Aşa că se poate socoti, cu fiecare mânăstire, o şcoală pentru satele în vecinătatea cărora era ridicată.

In această regiune au luat fiinţă, încă dela sfârşitul veacului al XVII-lea un număr de mânăstiri prin generozitatea unor ţărani mai înstăriţi. Intr'un zapis din 14 Decemvrie 1737 făcut de popa Mihail din Sângeorzul de Mureş, având

---

[5]) Dr. Aug. Bunea, *P. P. Aron şi Dionisie Novacovici*, p. 344; Şt. Meteş, *Mânăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, p. 148.

[6]) Virgil Şotropa în *Arhiva Someşană*, Nr. 45.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

semnați ca martori pe popa Mihail din Senlărinți (Lăureni) și popa Pintilie din Sidriașul Mare, se spune: „Aceasta încă să se știe că locul sf. mânăstiri l-au făcut (dat) feciorii lui Gavrilă Hurdugaci și ai lui Petru Rus. Iar părintele ieromonah Partenie întâiași dată s'au apucat de sf. mânăstire și au îndemnat și pe alți creștini să-i ajute, împreună cu nepotu-s'o *Gligoraș dascălul*“ [1]). Această mânăstire era situată în hotarul comunei Chiherul de Jos. Astfel de mânăstiri, în care se făcea și puțină școală, erau la: Deda, Sânmărtin, Milașul Mare, Solovăstru, Cașva, Hodac, Râpa, Rușii-Munți ș. a.

Școale ținute de dieci sau de preoți în casele lor proprii după „școala din tinda bisericii“ a veacului al XVII-lea, vor fi existat destule, căci Moldova era la un pas numai cu mânăstirile ei din care au ieșit o mulțime de dieci și călugări drumeți cu o activitate rodnică pe tărâmul culturii neamului.

Inceputul școalelor sistematice, al unui învățământ cu dascăli stabili, legați de un sat, după datele de până acum, e fixat în jurul anului 1750. Până atunci, copiii preoților și nobililor români, doritori de cultură, cercetau școalele celorlalte naționalități. In anul școlar 1702—1703 erau înscriși o mulțime de elevi români la școala iezuiților din Tg. Mureș [2]) și la școala de pe lângă mânăstirea călugărilor franciscani din Mikházá (Călugăreni); în aceasta vom găsi și în veacul al XIX-lea elevi români, ca viitorul vicar general episcopesc, dârzul apărător al limbii românești, când aceasta era să fie scoasă și din școalele Blajului, slaba împotrivire a lui Leméni, Simion Crainic din Habic și popa Lupu Leon, eroul dela 1848, din Hodac (omorît de Unguri).

Sașii din Dej înființară pentru comunitatea lor o școală bună încă la începutul veacului al XVIII-lea, la 1712, pe care o frecventau unii tineri români [3]). Apoi cu trei ani mai târziu (1715), când se va deschide școala romano-catolică, va fi cerce-

[1]) N. Iorga, *Studii și Documente*, XIII, p. 231—232.
[2]) Tr. Popa, *Monografia orașului Tg. Mureș*, Tg. Mureș, 1928, p. 185.
[3]) Kádár Iózsef, *Szolnok Doboka vm. Monográphja*, Budapest, 1904, p. 144.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga“ din Sibiu

tată şi aceasta de mulţi fii de preoţi gr. catolici şi de nemeşi români. In această şcoală, ca în toate pe acest timp, limba de propunere era latina; doar în clasa I-a se făcea şi puţină maghiară [1]).

Prin părţile Târnavelor, pe lângă Şoimuşul-Român al lui Matei Voileanu, în satul Curciu, trăia dintru ale dăscăliei, dar mai mult îndeletnicindu-se cu scrisul, *grămăticul Arsenie.*

Sub nr. 11. seria A al Bibliotecii Centrale din Blaj, se află un codice manuscris, care prin varietatea materialului şi prin vechimea lui se impune atenţiei cercetătorului literar. A fost studiat de prof. Nicolae Comşa [2]), un harnic cercetător ieşit din şcoala lui G. Bogdan-Duică. Pe vremea când s'a scris (1720—1748) va fi constituit un catastiv de însemnări intime, culturale şi religioase al „logofătului Georgie din Curciu" în care el, alteori „Arsenie gramatic" la cererea lui, a transcris texte religioase, un început de calendar, meteorologie, însemnări de tipic bisericesc, versuri de dragoste şi alte lucruri mărunte. Nic. Comşa, după o minuţioasă analiză a textelor, pe grafie şi stil, atribue lui Arsenie Mihail dascălul—grămătic: *Sinaxariul, Versurile de dragoste,* botezate mai târziu de o altă mână, *„Ispitia"* (în total 122 de versuri) şi *„Calendarul"* [3]). Restul, ar fi munca logofătului Georgie (Ion) din Curciu (Tr. Mică).

Activitatea „literară" a lui Mihail Arsenie e o mărturie, prin însăşi ocupaţiunea lui de grămătic (dascăl), de viaţă şcolară pe aceste meleaguri.

Nici după unirea dela 1700 prin care se spera a se ajunge mai repede la libertate prin cultură, lucrurile nu s'au schimbat. Atât doar că clerul superior îşi făcea studiile la Roma, Viena şi Târnava, iar fiii de nobili români, cu posibilităţi materiale, frecventau şcoalele catolice din imperiu. Majoritatea clerului unit însă, ca şi înainte de unire, învăţa pe la

---

[1]) T. Herman, *Monografia istorică a protopopiatului ortodox român al Dejului,* Dej, 1926, p. 88.

[2]) *Cultura Creştină,* An. XIX, Nr. 11—12.

[3]) După cel al lui Petcu Şoanul dela Braşov.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

cele 60—70 de mânăstiri care erau împrăştiate în tot cuprinsul ţării: cetitul, scrisul cu litere cirilice şi cântările bisericeşti. In mânăstirea Strâmba Fizeşului, de exemplu, călugării adunau tineri din împrejurime, lucrau la câmp alături de ei, pregătindu-i în schimb pe unii pentru preoţie, iar pe alţii pentru dăscălie, ceeace era de obiceiu acelaş lucru [1]).

Numai în judeţul Someş de astăzi existau vreo 15 astfel de mânăstiri—şcoale [2]) pentru pregătirea preoţilor şi a diecilor. Lucrul e remarcat şi de un istoric ungur transilvan, martor al acestor stări, P. Bod, care, recunoscându-le, nu scapă prilejul unei invective: „ei (preoţii români din Transilvania) învaţă în mânăstiri dela călugării lor monahi români, care sunt, de cele mai multe ori, *inculţi*, deosebindu-se de ceilalţi români chiar numai prin îmbrăcăminte şi modul de trai, sau dela dascăli bisericeşti cari şi-au câştigat învăţătura în Valachia la Bucureşti, la care au mai adăugat puţină cultură în *şcolile reformaţilor sau a iezuiţilor*" [3]).

Dintre ele cea mai veche, cea a Vadului, ctitoria lui Ştefan cel Mare, afirmă un cercetător ungur [4]), a susţinut prin călugării săi o şcoală bisericească funcţionând în chiliile ei. La fel ca ea, cea din Ciceu-Poeni (1475); apoi cele dela: Chiuieşti, Dolheni, Nicula (1659), Leurda, Negrileşti, Copalnic—Mănăştur, Olpret şi Mintiul Gherlei.

Prin părţile Bistriţei, în mânăstirile dela: Rebra, Feldru, Sângeorz, Zagra şi Şieuţ, trăiau călugări învăţaţi întorşi de pe la mânăstirile din Moldova, mulţi dintre ei plecaţi cu ani înainte de pe aceste meleaguri. Intr'un protocol din 1724 al Magistratului Bistriţei se constată că popa Herţa din Mocod le-a luat „lui Petru Alexa a lui Ilie şi văduvei Ileana a lui Nameş (Nemeş) Ion câte un copil" şi i-a trimis la învăţătură la popa

[1]) Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron şi Dionisie Novacovici*, p. 363.

[2]) Gh. Mânzat, *Vechile şcoale din judeţul Someş* în revista „Cultura Creştină" An. XIX, Nr. 7—8; T. Herman, *o. c.*, p. 44—45.

[3]) P. Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, la T. Cipariu în *Arhivu* p. 612.

[4]) Kádár Iozsef, *o. c.*, p. 3.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Tofan din Baia, de unde s'au întors acasă desigur spre a da şi ei la rândul lor instrucţiune copiilor din Mocod [1]).

Unii dintre aceşti călugări părăseau mânăstirile, mai ales iarna, şi, poposind în diferite sate, strângeau copiii sătenilor învăţându-i cartea obicinuită şi necesară vremii [2]).

Asemenea învăţători—călugări întâlnim la 1750 prin părţile Năsăudului, pe *Samuilă* şi *Ioan al Bardanului*, de naştere din Feldru, veniţi din Moldova; pe *Atanasie din Sângeorz*, întors tot de pe acolo, după ce stătuse 10 ani la mânăstirea Ilieşeşti, învăţând copiii prin districtul Rodnei [3]).

Mânăstiri—şcoli găsim şi în alte regiuni ale Transilvaniei, şi în partea a doua a acestui veac. Prin ţinuturile de margine, chiar şi în cele din interior ale Transilvaniei, numărul lor este apreciabil. Dăm numele câtorva după d. Z. Pâclişanu [4]): Abrud (Alba), Arpaşul de Jos şi de Sus (Făgăraş), Băiţa (Mureş), Băla (Mureş), Berind (Cluj), Berivoii Mici (Făgăraş), Bulz (Alba), Ciunga (Alba), Comana de Sus (Făgăraş), Cuteiuş, lângă Huedin; aici e mânăstire dela începutul veacului al XVIII-lea ai cărei călugări instruiau tineretul pe timpul episcopului Grigorie Maior (1772—1782); în mânăstire făcea şcoală un dascăl cu numele Aron Toma [5]); Daia Română (Alba), întemeiată la 1636; Drăguş (la 1748 şi pe vremea când trecuse pe aici Matei Voileanu avea 9 călugări), Milaşul Mare (Mureş); la 1765 avea un dascăl, Ştefan, care scria o Psaltire [6]); Morlaca (Cluj), Ormeniş (Mureş), Petridul de Sus (Turda), Porceşti (Sibiu), prima haltă de odihnă a călugărilor veniţi din Ţara Românească spre a răspândi lumină şi a întări în credinţă (ortodoxie) pe Românii transilvani. De aceea, la 1747, episcopul Mihail

---

[1]) V. Şotropa, *Contribuţiuni la istoria şcoalelor năsăudene* în „Arhiva Someşană", 1929, p. 2—3.

[2]) Şt. Meteş, *o. c.*, p. 108.

[3]) V. Şotropa în *Arhiva Someşană*, 1929, Nr. 11.

[4]) Zenovie Pâclişanu, *Vechile mânăstiri româneşti din Ardeal*, Blaj, 1919.

[5]) *Ibidem*, p. 10.

[6]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, p. 162.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Olsavsky al Muncaciului cere guvernului să isgonească pe călugării de aici, fiind contrari unirii [1]). In ținutul Albei: Petrilaca, Râmeți și Straja. Altele: Râciul (Mureș) la 1765 avea un călugăr și un diac; Săsciori (Alba), Scorei (Făgăraș), Sibiel, Sălișteа, Racovița și Săcădate, ultimele patru în județul Sibiu; Vișteа de Sus și de Jos (Făgăraș), Vaidei (Huniedoara); cu o școală pentru băieții sătenilor pe la 1759 [2]). Prin părțile Bihariei și Zărandului: Râmeți, în care se găsea la 1743, un *Simion dascălul*, iar la 1762 monahul Silvestru și dascălul Dumitru [3]), Surduc, Șomcuta și Vaca.

In afară de acestea, mai erau cele cunoscute în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, ca: mânăstirea dela Sâmbăta de Sus cu cea dintâi școală pur românească în Țara Oltului (înființată la 1653); pe scoarțele unui Triod s'au găsit însemnate numele mai multor *dieci* de după 1701 care au învățat la popa Mitrofan [4]): un „Samoil ot Lisa" (1725), un Șerban (1755) [5]).

Cu toate intervențiile și împotrivirile prințului Em. Brâncoveanu adresate guvernului transilvan, avu și ea aceeași soartă ca și surorile ei cu douăzeci de ani înainte; fu dărâmată în 1785. Totuși într'o aripă a mânăstirii și după 1785 ținea școală un Nicolae Pilția pentru 8 zloți [6]).

Tot școală mânăstirească s'ar putea socoti și cea de pe lângă biserica din Maerii Alba-Iuliei. La 1772 biserica avea trei călugări pentru grija sufletească a credincioșilor din parohie și tot odată și pe cea a școalei, edificată de episcopul P. P. Aron la 1764, cu o sală pentru elevi și alta pentru învățător, care desigur era un călugăr.

Indemnuri pentru școale a avut și urmașul lui, Atanasie Rednic, care propune guvernului ardelean, pentru propagarea

---

[1]) Z. Păclișeanu, *o. c.*, p. 15.
[2]) *Ibidem*, p. 23.
[3]) V. Bologa, *Cuvântări ocazionale*, Sibiu, 1933, p. 86—87.
[4]) Z. Păclișanu, *o. c.*, p. 14.
[5]) N. Iorga, *Studii și Documente*, XIII, p. 186.
[6]) Șt. Meteș, *o. c.*, p. 88.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

şi consolidarea unirii, deschiderea de şcoale româneşti unite. Dar guvernul nu s'a sesizat de dorinţa vlădicului.

Dacă sub el s'a deschis şcoala din mânăstirea Prislop (1770), unde fusese de altfel şi mai înainte una care servea districtul Haţegului, meritul nu e numai al lui, ci şi al cuvioşilor călugări ai mânăstirii.

La mânăstirile: Prislop, — din care un ieromonah, Antonie, trimitea la 1629 pe călugării: Teodosie Mardarie şi Ghedeon la Ţarul Rusiei pentru a-i sprijini materialiceşte [1] —, Plosca şi Geoagiu [2], veneau, atraşi de călugări meşteri în arta zugrăvitului, tineri dela mari depărtări spre a învăţa, pe lângă carte, pictura, desenul icoanelor, copierea de cărţi şi ilustrarea lor, ori sculptura de „tâmple".

Iată-l pe ieromonahul Varlaam din Topliţa (Mureş), după ce cutreieră satele din valea Mureşului de sus: Râpa, Solovăstru, Săcalul de Pădure, etc., împreună cu Ion dascălul sin Erei Balint şi „Idita Miclăuş Creştina", oprindu-se la mânăstirea Prislop (1752) unde erau vestiţii zugravi ai timpului: Ion ot vel Ocna, Popa Simion ot Piteşti şi Mihail ucenicul [3] din sfânta mânăstire. Tot la şcoala lui Popa Simion ot Piteşti — un luminat pribeag din Ţara Românească — învaţă zugrăvitul Popa Nicolae din Uricani a cărui biserică o zugrăvi singur în 1791. Se bănueşte, după o inscripţie de pe uşa împărătească a bisericii Haţegului, că el ar fi zugrăvit-o şi pe aceasta la 1777 [4]. Pictura bisericilor din Barul Mic, Silvaşul de Sus şi Subcetate [5], e opera unui om a cărui hărnicie şi pricepere păcat că n'a fost încă de nimeni studiată.

Un alt centru de formare şi îndrumare a dascălilor era Alba-Iulia (Bălgradul). Acest rol l-a avut şi înainte cu o sută de ani, pe vremea popei Dobre, venit din Ţara Românească

---

[1]) S. Dragomir, *Relaţiile Bisericii Române cu Rusia în veacul al XVIII-lea* în A. A. R. Mem. Secţ. Ist., S. III, T. XXXIV, p. 1142.

[2]) N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 274.

[3]) Dr. Iacob Radu, *Istoria vic. gr. cat. al Haţegului*, p. 383.

[4]) *Ibidem*, p. 335—336.

[5]) *Ibidem*.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

cu dublă misiune: de tipograf şi dascăl. Locul lui îl ocupa acum dascălul „Ion al Bălgradului", care la 1763 mergea după cărţi în Muntenia [1]), abia cu un an înainte, venit din Valahia [2]) şi care dovedise strânse legături cu călugărul Sofronie, căpetenia mişcării antiunioniste, şi cu Simion Stoica, protopopul Bălgradului. Din faptul că Ion era venit de curând din Ţara Românească şi că făcea şi puţin comerţ cu cărţi aduse de peste munţi, va deduce oricine că nu numai el putea fi stâlpul şcoalei dela Bălgrad. Vor fi fost şi alţii. Dintr'o asemenea şcoală a ieşit „Diiacu Marin ot Bălgrad" din Tuştea Huniedorii (1752) [3]) ori „diiac Moisă din Vaidei" acelaş judeţ (1759).

Existenţa acestei şcoale o confirmă şi faptul că în părţile Alba-Iuliei, în satele şi regiunea Munţilor Apuseni şi pe valea Mureşului, modeşti cântăreţi de bisecrică (dieci) înjghebează primele şcoli săteşti prin care se încearcă a i se deschide neamului nişte porţi, ce-i drept strâmte şi tocmai de aceea încă neînţelese deplin, care nu se vor mai putea închide niciodată. Mulţi dintre aceştia vor fi învăţat carte în şcoala din Bălgrad. In „Şematismul jubiliar pe 1900" al mitropoliei de Blaj [4]), e menţionat că şcoala din Teiuş cu clădire de piatră din 1800, avea atunci (1800) o vechime de 45 de ani; ceeace dă ca dată a înfiinţării ei, anul 1755. Cam din acelaş timp datează începutul învăţământului în comunele: Benic (1760), Galda de Sus (1755), Sântimbru (1768), Abrud-sat (1760) cu Teodorus Telegutz ludimagister şi Prodan Solomon cantor diac [5]).

Prin părţile Sălajului întâlnim numele unei singure şcoale: Băiţa, cu dascălul Gligor, pentru ca să găsim o serie lungă înăuntrul Transilvaniei, începând cu cea mai mică, Tilişca [6]), sfârşind cu suburbanele Tg. Mureşului [7]).

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, II, p. 138.
[2]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. 39.
[3]) Dr. Radu, *o. c.*, p. 431—432.
[4]) p. 131.
[5]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, p. 31.
[6]) I. Bratu, *Monografia şcoalei din Tilişca*, în „*Transilvania*", 1912, Nr. 1—2.
[7]) Tr. Popa, *Monografia Tg. Mureşului*, p. 194.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Emigrările peste munți. Învățători transilvăneni așezați vremelnic în Bucovina și Moldova

Se mai produce un fenomen social care contribue la schimbul de dascăli și creșterea sau desvoltarea școalelor: migrațiunile. In epoca luptelor religioase (Visarion și Sofronie) mulți dintre foștii călugări și dieci dela mânăstirile arse sau dărâmate de generalul Buccow (1761), își găsesc adăpost pe la mânăstirile din Moldova. Dar certurile dintre cele două confesiuni, susținute de interese și uri streine, provoacă un adevărat exod de populațiune românească spre țările de peste Carpați. Mai târziu lucrurile se vor repeta — din cauza fiscalității excesive — și invers; adică emigrări din Principate, mai ales din Oltenia, spre Banat, sub domnia lui Nicolae Mavrocordat, din aceleași pricini: greutățile fiscale și miseria materială. Emigranții transilvăneni duseră cu ei și dascălii, care își continuară activitatea acolo unde s'au stabilit.

Așa, în Bucovina, bunăoară, la Bălăceana, dascălul Grigore Crețul din Ilva Mare, iar la Botoșana, Iacov Stârciu din Maieru și Matei Pop din Ilva Mare [1]), prin urmare toți din Țara Năsăudului, își reluară activitatea, intreruptă prin trecerea peste munți.

După potolirea prigoanei și liniștirea lucrurilor, o parte dintre acești dascăli și călugări s'au reintors pe meleagurile de unde plecaseră, la vechile ocupațiuni, dacă nu în satele lor, aproape pustii, mai ales cele de margine, în cele vecine.

De altfel, drumuri spre Moldova se fac în continuu. Un Leța Petruț fiul popii Simion din Râpa de Sus (Mureș) e dus în Moldova să învețe carte la vreo școală mânăstirească, prin anul 1760 [2]), pe aceleași plaiuri pe care plecase Ioan Hanci din Săcal la 1725 și 1747. Din Moldova se reintoarce *Damaschin*

---

[1]) Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a Românilor din Bucovina*, București, 1916, p. 21.

[2]) Iulian Marțian în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1926—1927, p. 169.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Dascălu și se așează în Sângeorzul Bistriței, aducând cu el un „Ohtai pe 8 glasuri" în manuscris la 1754 [1]).

Mulți dintre cărturarii Târnavelor și ai Someșului [2]), ca și mai înainte, mergeau să învețe carte în Moldova, căci în mânăstirile ei găseau hrană sufletească bogată și sămânța învățăturilor bune, de dogmă, nealterată. Această afluență de transilvăneni în mânăstirile din Moldova se cunoaște și din veacul trecut. Pe timpul când intra în viața monahală, la Neamțul, Pahomie din Gledin, aici erau foarte mulți călugări originari din Transilvania. „Ei se deosebeau prin cuviosie, prin capacitate și abilitate pentru care se și ridicau la cele mai întâi posturi monastirești, atât în ramul bisericesc cât și în cel administrativ. Aceasta a deșteptat jaluzie și rivalitate asupra lor în călugării moldoveni, mai puțin abili, care în urmă au ajuns la ură" [3]). Între dascălii și preoții întorși din Moldova, amintim pe *Datcu* din Crihalma, pe urmele căruia pleacă din același sat, ceva mai târziu, Ion Popa. Ba unii vin și sfințiți din Țara Românească. La 1765 Bucur, Șerban din Mateiaș, la 1760, Stan Il. Chendi; G. Popovici din Boarta și un Ion Popovici din Crihalma [4]), și-au câștigat dreptul la patrafir în Principate.

Se verifică încă odată adevărul că munții și apele, să fie cât de mari, mai degrabă unesc decât despart un popor.

Dintr'un recensământ făcut de generalul Buccow la 1761 în

---

[1]) Bianu—Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, I, p. 456.

[2]) Din părțile Someșului pleacă la 1760 viitorul mitropolit Iacob Stamati (n. 1748) și se aciuează la Mânăstirea Neamțu, intrând în slujba călugărilor (1765) spre a se iniția în viața monahală și unde între cei 500 de călugări, el era cel mai distins prin conduită și înțelepciune; ceeace-l face pe mitropolitul Moldovei, Gavriil Calimachi să-l cheme la Iași ca protosinghel, apoi în 1784, prin moartea episcopului Inochentie al Hușilor, numindu-l episcop aici, cum povestește fostul său prieten și doctor de casă, sasul sibian, Andreas Wolf *(Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermanstadt, 1805. Vezi asupra lui și *Foaie pentru Minte, Inimă și Literatură*, 1842, Nr. 47).

[3]) Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, București, 1874, I, p. 323.

[4]) Horia Teculescu în *Anuarul liceului „Principele Nicolae"*, Sighișoara, 1923, p. 250.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

rândurile populaţiei româneşti din Transilvania reiese că la acea dată erau 2719 dascăli români. Ceeace însemnează că erau multe şcoale săteşti însă slab organizate; educaţia şi instrucţiunea copiilor încă nu ajunsese o problemă, atât pentru stat cât şi pentru sat.

Cei mai mulţi dintre aceşti dascăli, foarte slab plătiţi, nu aveau pregătirea necesară sau vreo altă însuşire care să-i indice pentru dăscălie, ci erau ţărani simpli, oameni din popor, cari fiind câţiva ani în slujba bisericii ca dieci ori crâsnici, ştiau scrie şi citi. Şi asta era deajuns ca să ştie că „e om cu cunoştinţă de carte"; titlul însă nu forma o mare distincţie socială. Ei ţineau şcoală cu pruncii satului nu atât pentru mizerabilul salar de 20—40 fl., cât pentru a fi scutiţi de poverile publice [1]) şi în special de stagiul militar, care era de 8—10 ani.

Şcoala funcţiona numai în timpul iernii. Nefiind edificii şcolare prin sate, adunau copiii la ei acasă ori în tinda bisericii şi-i învăţau cântările bisericeşti şi buchiile (slovele) bătrâneşti.

Şcoalele bănăţene

Avem puţine date despre începutul învăţământului românesc din Banat. La afirmaţiunea lui Iuliu Vuia [2]), că în veacul al XVII-lea n'au fost şcoale româneşti în Banat, (că nici Sârbii nu le-au avut), un cercetător recent [3]) făcea o observaţie foarte justă, care anulează opinia primului istoric al învăţământului bănăţean. Printr'o intuiţie reală a faptelor, oricine va admite că a fost un învăţământ românesc în Banat în veacul al XVII-lea, ba şi în al XVI-lea, indiferent de modul cum se practica. Aceasta se poate deduce şi din faptul că la săvârşirea sfintelor

---

[1]) I. Lupaş. *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p.159; Dr. Seb. Stanca, *Episcopul Vasile Moga*, Cluj, 1939, p. 69.

[2]) Iuliu Vuia, *Şcoalele româneşti bănăţene din veacul al XVIII*, p. 12.

[3]) Marius Bucătură, *Şcoala şi educaţia poporului în Almăj* în „*Revista Inst. Soc. Banat—Crişana*", (Timişoara), 1940, Mai—Iunie.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

slujbe bisericești, nu era nevoe numai de preoți știutori de carte, ci și de cântăreți de strană care trebuiau să cunoască cel puțin cititul, dacă nu și scrisul, fără de care nu și-ar fi putut îndeplini funcțiunea. Învățătorii acestora erau preoții și diaconii satelor. Manualele didactice: cărțile din strană; local de învățământ: de foarte multe ori biserica sau casa cutărui preot luminat. S'a putut vedea până aici că mânăstirile și-au consacrat o bună parte din rosturile lor luminării neamului. Constatarea e confirmată și de realitățile culturale din Banat. Și aici viața culturală e grupată în jurul mânăstirilor și pleacă din ele. Pe lângă mânăstirile existente dela Morava și Partoș — ctitorie a lui George Laiul din Ciacova — iar ceva mai târziu, în cea dela Hodoș Bodrog, erau încă din vechime școale unde învățători veniți din Țara Românească învățau pe tinerii care se preparau pentru chemarea preoțească ori cea învățătorească. Pentru ridicarea școalei dela Morava s'a trudit mai mult un oarecare obărchinez (jude-primar ori cercual), Nicolae Lucaciu din Fizeș[1]).

Apoi, îndeplinind aceleași rosturi, adecă suplinind școala laică absentă cu desăvârșire în această vreme, mai putem aminti aici: *mânăstirea Vărădia, pe care o repara boierul oltean, Giurăscu, pe la 1728*[2]), mânăstirea dela Ciclova, mânăstirea din Lugoj și cea din Caransebeș; în fiecare din ele, călugări veniți de pe la mânăstirile din Oltenia, deprindeau pe tineri întru ale cărții prin citit și scris în vederea trecerii în rândul preoțimii sau pentru treapta dăscăliei (cantorat)[3]).

Școalele de pe lângă mânăstiri erau publice. Dar mai erau și școale deschise și ținute în casele lor, de protopopi, preoți și alți cărturari ai satelor. O astfel de școală comunală, prima școală românească cu o asemănare a celor de astăzi, a fost cea din Srediștea Mare, de lângă Vârșeț, fundată de dascălul diacon Vasile Loga, venit din mânăstirea Tis-

[1]) N. Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865, p. 203.
[2]) Gh. Popovici, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 345.
[3]) *Ibidem*, p. 346.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mana în fruntea a 52 de familii cu care pune temelie satului în care îşi deschisese şi şcoala. Lui îi urmară şi alţi dascăli de peste Carpaţi. Iată începutul culturii poporului român din Banat[1]). Acest „vătau" (vătaf) al comunei Srediştea Mare era şi cărturar bun, apoi zugrav foarte dibaciu şi după măestria şi *metodul său didactic*, îşi făcuse bun renume în tot Banatul. El a propus în şcoală pe lângă alte ştiinţe şi măestria zugrăviei. Din şcoala lui au ieşit iar buni cărturari şi zugravi: feciorul său Georgiu, un vârşeţean, Raicu, şi un oarecare Petruţ, român din Timişoara, cari toţi multe lăcaşuri au înfrumuseţat cu măestria lor uşoară[2]).

Pictura bisericii vechi româneşti din Clopodia, acest lăcaş de închinare şi *centru de dăscălie românească* împreună cu Srediştea Mare şi Mică, precum şi Mânăstirea Săracă (Şemlacul) e opera lui[3]). Ultima, Mânăstirea Săracă, trebue considerată ca punct de plecare pentru studierea desvoltării artei bănăţene după alungarea Turcilor, *şcoală* fără de care nu vom putea explica nici pe Nedelcu, nici pe Vlasici nici pe alţi meşteri cari lasă operele lor în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea[4]).

Începând de pe la 1720, când puterea turcească se simte slăbind, creşte naţionalismul sârbesc, devenind intolerant, încercând chiar să introducă slavismul în şcoalele româneşti care aveau ca dascăli, parte mare *călugări* şi *servitori* de pe la mânăstiri. Întemeietorul şcoalei din Srediştea, Clopodia şi, poate, al multor altora, trebui să se supună, ca să poată trăi, acestui curent de sârbizare. Dispoziţiunea aspră a şefilor ierarhici bisericeşti, ca nu numai numele lor, ci şi al sfinţilor şi alte inscripţiuni de prin bisericile româneşti să fie trecute numai în limba slavonă (sârbă), a creat părerea falsă, dar bine alimen-

---

[1]) Dr. At. Marinescu, *Petru Maior, viaţa şi opera*, Bucureşti, 1883, p. 15; N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, p. 83.

[2]) N. Tincu-Velia, o. c., p. 201—203.

[3]) Ioachim Miloia în „*Analele Banatului*", 1931, Nr. 5.

[4]) Ioachim Miloia, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

tată, la vecinii noștri din Sud-Vest, că ei ne-au dat prima pictură românească în Banat.

După răsmerița sârbească din 1738—39, au fost aduse în Sredișlea 25 de familii sârbești. Vasile Loga diaconul fu însărcinat să învețe copiii, pe cei sârbi sârbește, pe români românește. Dar spre sfârșitul veacului al XVIII-lea puterea sârbească a crescut așa de tare, încât episcopii din Vârșeț au ordonat întrebuințarea în biserica și școala românească și a limbii sârbești [1]).

Pentru bănățeni, diaconul Vasile Loga, străbunicul marelui dascăl de mai târziu, Const. Diaconovici-Loga, e privit, comparativ, ca un Gheorghe Lazăr, deșteptând simțul național la Românii din această regiune [2]).

Nume de dascăli, deci urme de învățământ, se întâlnesc încă în primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Un *dascăl Gheorghe* din Iaz, de lângă Caransebeș, copiă la 1713 pentru popa Simion un „Lithurghier". In aceeași comună era dascăl în 1748 *Lazăr Popovici*, înainte de a merge spre a învăța „gramaty" în *școala Caransebeșului* [3]). Din însemnările cu litere latine ale acestui dascăl, reiese că în prima jumătate a acestui veac a existat în Caransebeș o școală de grad secundar. Ea însă nici într'un caz n'a fost mai mult decât un gimnaziu inferior, cu două clase. Fost-a acel gimnaziu pe lângă mânăstirea română ortodoxă a Caransebeșului sau pe lângă cea catolică, nu se știe cu certitudine. Se știe doar că a fost școală latină, după cum se constată din ortografia lui Lazăr Popovici [4]). In această școală veneau să învețe carte români din Transilvania și din Oltenia. De aici vor fi ieșit mulți grămătici (dascăli) ai satelor bănățene.

Școale pentru popor, cum era cea din Iaz, vor mai fi fost.

---

[1]) N. Tincu-Velia, *o. c.*, p. 203.

[2]) Gh. Joandrea, *Influența Bănățenilor la organizarea prep. ort. Arad*, p. 26.

[3]) Iuliu Vuia, *Școalele românești bănățene în sec. XVIII*, Orăștie, 1896, p. 22.

[4]) P. Ionescu, *Un răspuns sincer* — cu prilejul apariției volumului, „Școalele românești bănățene în sec. XVIII-lea" al lui Iuliu Vuia — în *Foaia Diecesană*, 1896, Nr. 15, p. 4.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Se aminteşte de un kyr Macarie călugărul dascăl [1]) la Măderat prin părţile Aradului; pe la 1745 de un „Ianăş dascăl" din Ticvanul Mare (1704—1778) fiul lui Iancu Gabor [2]); ori în Greoni, un dascăl *Ilie* pe la 1735, despre a cărui trecere spre cele veşnice fiul său scrie câteva rânduri pe o Psaltire [3]). După 1750, numărul lor e destul de mare [4]).

Istoricul bănăţean, N. Tincu-Velia, afirmă că „şcolile române din Bănat, aşa cum au fost, private, pe la mânăstiri şi pe la protopopi, existau încă şi din vechime până după venirea patriarhului Arsenie I. Sacabent (1737), pre *când începuseră ele a se face publice*, erau, în faptă, *româneşti*, având de limbă a instrucţiunei limba română. Şi numai pre la anii 1764—1768, iar mai deosebit şi peste tot de pre la anii 1777—1779 a început a fi limba şcoalei şi a bisericii cea slavono-sârbească" [5]).

Viaţa unui învăţământ românesc vechiu şi sănătos practicat, o recunosc şi streinii. Aşa, spre pildă, unul [6]) spune că în Mehadia funcţiona în acest timp, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o şcoală naţională, iar „germană niciuna". In această Mehadie, funcţiona la 1749 un dascăl Paicovici, care ţinea să scrie: „pre cum să se ştie că am fost la şcoala Caransebeşului an. 1749" [7]).

---

[1]) P. Vancu în *Reuniunea învăţătorilor*, An. VI., p. 131.

[2]) N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, p. 89; vezi asupra lui şi Virgil Birou în *Studii şi Documente bănăţene de istorie, artă şi etnografie*, Timişoara, 1943, I, p. 29.

[3]) Ion Stoia Udrea în *Studii şi Documente bănăţene*, etc., vol. I, fasc. I, p. 29.

[4]) Un Gheorghe Constandinovici, dascăl în Caransebeş, îndrăsnea să scrie, la 1779, o cronică: *„Inceperea istorii rumâneşti cu ajutorul lui Dumnezeu dela anul Domnului nostru Is. Hs. 1595"* (Vezi Dr. I. Radu, *Mssele eppici gr. cat. din Oradea*, Bucureşti, 1923, p. 24).

[5]) N. Tincu-Velia, o. c., p. 271.

[6]) Hetzel S. M., *Geschichte und Statistik des Volksschulwesens*, Timişoara, 1873. p. 79.

[7]) I. Vuia, o. c., p. 23.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

În această vreme (1744), funcționa în Vinga o școală cu patru clase având ca limbi de predare: latina și româna [1].

Dacă găsim în Vigna o școală în care materiile de învățământ se predau în două limbi, probabil să fi existat și în alte comune mari și centre urbane asemenea școli. S'a amintit de Orșova încă în veacul al XVII-lea, atunci când ne-am ocupat de dascălul Matei Bojidar. Ori, e de necrezut ca în veacul al XVIII-lea comune și orașe cum erau: Timișoara [2], Reșița, Oravița, Sân Nicolaul Mare, Făgetul, Zorlențul Mare și Bozovici, să nu fi avut cu cel puțin câteva decenii înainte școalele lor.

Nici Sârbii nu se pot lăuda cu o tradiție lungă de învățământ. Abia la 1706 cer învoirea să ridice școli. Răspunsul nu le veni decât în 1723 când baronul Kalanek fu însărcinat cu studierea unui plan de introducere a învățământului în orașe și, mai puțin, la sate. Vorbim de un învățământ organizat și bine îndrumat. Căci alte forme de învățământ, rudimentare, vor fi existat și înainte. Dispozițiunile lui Kalanek, au rămas mai mult un desiderat, pe care va încerca a l realiza, începând cu anul 1731, mitropolitul Vicențiu Ioanovici de Vidak, cel care pune in acest an temeliile *școalei latine* din Carlovițt, a cărei conducere i-o dă polonului Emanoil Kozaczinsky. In această școală se formează toți cărturarii „națiunii illirice" (sârbești). Ordin de a trimite tineri în ea, au primit și protopopii români, din partea mitropoliei. Insă din momentul ce ei aveau una la Caransebeș, tot atât de bună și mai apropiată de sufletul neamului, nu-i mirare că deschiderea ei n'a stârnit mare entusiasm între aceștia.

Totuși a fost cercetat și de Români acest gimnaziu, fiindcă până spre sfârșitul acestui veac, până când s'a deschis școala

---

[1]) Ioseph Alexander Freihern von Helfert, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Terezia*, Praga, 1860, p 40; Cf Iuliu Vuia, *o. c.*, p. 23.

[2]) Hetzel, *o. c.*, p. 48, spune că școala ortodoxă română de aici s'a înființat la 1758 în Maiere. Posibil să aibă o vechime și mai mare.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

din Timişoara, unde întâlnim pe Mihail Roşu, de aici ieşeau mulţi clerici bănăţeni.

Sămânţa aruncată de diaconul Vasile Loga, căzu, după cuvântul Evangheliei, în pământ bun. Pe lângă şcoalele dela mânăstirile: Partoş, Morava şi Hodoş-Bodrog — nu mai vorbim de Caransebeş, unde la 1695 întâlnim pe un dascăl Moldovan[1] la care va fi învăţat carte şi scrisoare cu litere latine luminatul popă Lazăr Popovici (1724) — găsim altele la: Vărădia, Ciclova şi Remetea[2] (Pogonici), fără să uităm de „Mânăstirea Săracă" a Şemliugului, (Semlacul Mic) unde se străduia întru ale dăscăliei învăţatul monah Pahomie Mihailovici[3] din Ciacova, care ştia sârbeşte tot aşa de bine ca şi româneşte.

Şcoala din „Mânăstirea Săracă", la 1774 cu şapte călugări, între cari unul era sârb, iar trei olteni, la 1777 se transformă în şcoală laică în care formă funcţionă până la 1805[4].

Cu acest an ne găsim într'o perioadă de frământări politice-naţionale; antagonismul dintre Sârbi şi Români e suficient conturat în acţiunea politică a unui Moise Nicoară sau în opera literară, dar mai mult în scrisorile lui Dimitrie Ţichindeal către episcopul Vulcan.

O mică recapitulare.

La 1691, în urma unei diplome leopoldine, Românii bănăţeni au fost trecuţi sub ierarhia bisericii sârbeşti. Desvoltarea sentimentului naţional, în concepţia bisericii sârbeşti, era un pericol nu pentru că Românii vor îmbrăţişa catolicismul, ci fiindcă le va creşte dorinţa de independenţă, de autonomie naţională. Ceeace s'a şi întâmplat după ani de luptă.

Câtă vreme au ţinut Turcii Banatul ocupat, această poftă de stăpânire a Sârbilor a putut fi înfrânată. Insă după victoria lui Eugeniu de Savoia încununată prin pacea dela Pasarovit

---

[1]) Andrei Ghidiu şi Iosif Bălan, *Monografia Caransebeşului*, Caransebeş, 1909, p. 185.

[2]) Ioan Dimitrie Suciu, *Literatura bănăţeană dela început până la unire (1582—1918)*, Timişoara, 1940, p. 7.

[3]) Ioachim Miloia in *Analele Banatului*, 1933, Nr. 6.

[4]) Ioachim Miloia, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

(1718), Turcii fiind siliți să părăsească Banatul, întregul ținut rămâne sub influența Sârbilor, căci Vârșețul și Carlovițul erau mai aproape decât Viena imperială.

Vremuri mai bune par a veni odată cu urcarea pe tronul Austriei a Mariei Teresia (1746) care, cunoscând gradul de cultură al popoarelor de sub coroana sa, la 15 Aprilie același an, dădu un ordin camerei aulice, retransmis apoi și guvernului transilvan, ca „să purceadă la ridicarea de școli normalicești", punând în vedere nobililor și proprietarilor de pământ că vor fi aspru pedepsiți de vor împiedeca pe copiii iobagilor români a cerceta școalele [1]).

Un alt ordin, după care urmă acel „Ratio educationis", dispunea ca: *în fiecare comună unde se află șaizeci de familii, să se ridice școală și să se pună învățător* [2]).

Vestitul regulament al școalelor din imperiul austriac, pe numele său: *„Ratio educationis totiusque rei literarie per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas"*, lucrat de Iosif Urmeni, Daniel Trestanski și Johann Felbiger, interesează, deocamdată școalele române bănățene, căci în Transilvania dispozițiunile sau concepțiile pedagogice din el, se încearcă a fi realizate abia sub Iosif al II lea, prin „Norma regie" (1781).

Se compunea din trei părți: I-a se ocupa de organizarea învățământului în școalele naționale (primare); principii didactice și metode de învățământ; II-a desbate și fixează programele de învățământ în școalele latine sau gramaticale, în gimnazii și licee (arhigimnazii) precum și în Academiile regești sau universități; III-a controlul și administrarea școalelor.

Dar și de astă dată o altă primejdie pândea școala românească bănățeană și prin ea neamul. Sub Iosif al II-lea se încearcă un plan, i-am putea spune utopic: impune ca limbă oficială, *limba germană*. Se începu, cum era de așteptat, cu în-

---

[1]) „Iobbagiorum dein Valachorum filii scholas actu frequentantes aut deinceps frequentanturi studiorum capaces, ne a Dominis suis terestribus impendiantur sub gravi poena statuere dignatae sumus". (I. Ardeleanu-Senior, *Trecutul învățământului românesc în Sălaj*, Zalău, 1936, p. 10).

[2]) Dr. Gh. Popovici, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 336.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

vățământul. Atacul era dat asupra școalei naționale, în mod deosebit asupra celor ce aparțineau regimentelor de graniță. Intențiunea aceasta a fost manifestată chiar și mai înainte. Un ordin din 1773 dat comandamentului militar grăniceresc din Timișoara, spune că acei părinți grăniceri care vreau să-și facă pruncii ofițeri sau subofițeri, să nu și-i trimită la școalele naționale, ci deadreptul în școalele germane [1]).

Iar limba maternă, *tolerată*, era socotită numai un mijloc pentru învățarea celei germane [2]).

Cât despre învățători, era o primă condițiune, pentru a fi numiți, să cunoască limba germană [3]).

Încă la 1763 Maria Teresia înființase 13 școli plătite din fondurile imperiului pentru cele 82 sate de pe teritoriul regimentului grăniceresc român bănățean [4]), iar peste trei ani se puteau număra 100 de asemenea școli „pe teritoriul militar banatic" [5]).

Mai târziu, prin rezolațiunea din 29 Noemvrie 1774, când fu introdus „Planul școalelor triviale pentru Banat", se prevedea ca în școalele capitale din: Timișoara, Ciacova, Lugoj, Caransebeș, Lipova, Sân Nicolaul Mare, ș. a., învățământul să se facă în vederile și după noul plan stabilit la Viena. Tot atunci s'a dispus a se întemeia 373 noui școli, a se renova (repara) 21, a se prelungi 19 [6]).

O bună școală de cântăreți, din care se recrutau nu de puține ori și preoți, era, pe vremea aceasta, la Măderat (Arad),

---

[1]) I. Vuia, *o. c.*, p. 58.

[2]) Hetzel, *o. c.*, p. 89.

[3]) „Ut ex nunc pro scholis Trivialibus Linguae Germanicae ignarus Ludi Magister neutiquam amplius suscipiatur". I. Vuia, *o. c.*, p. 58 și R. S. Molin în *Arhivele Olteniei* (Școalele românești bănățene de acum 150 de ani), An. IX, Sept.—Dec. (1930), p. 317—319 și 342—364. Însă o ordinațiune din 1774 cerea învățarea *limbii germane*, pe lângă alte obiecte, *în școalele din orașe*; despre cele de pe sate nu se face amintire (P. Ionescu, *l. c.*).

[4]) V. Gr. Borgovan, *Spicuiri din Istoria Pedagogiei la Români*, Gherla, 1889, p. 14.

[5]) *Ibidem*, p. 15.

[6]) I. Vuia, *o. c.*, p. 76.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

înființată la 1750. Aici se învăța, afară de citire în Bucoavnă, Ceaslov și Psaltire, scrierea și cântarea. Un program mai bun, nici alte școli pregătitoare de preoți și dieci, nu-l aveau. Ea a funcționat până în veacul al XIX-lea, când șovinismul maghiar i-a sugrumat viața [1]).

La Arad era un început de învățământ românesc chiar de pe la 1700. Pe la 1770 școala românească de aci avea cinstea să fie condusă de Ioan Mihailovici, viitor candidat la scaunul episcopesc al Ardealului, rămas vacant prin moartea lui Gherasim Adamovici [2]).

Altă școală, cu o vechime neprecisă, funcționând îndată după plecarea Turcilor din Banat, e cea din Cenade (Morisena) Timiș. La 1758 avea ca magistru pe un Ion [3]). Menționăm, după același cercetător, că în Sân Nicolaul Mare (Timiș) exista școală românească și pe vremea Turcilor (veacul XVII). Localul școalei fiind ocupat pentru instrucțiunea ienicerilor, cursurile se țineau în tinda bisericii și pe la casele preoților și ale diecilor [4]). In 1758 școala era frecventată de 15 elevi, fiecare din ei plătind magistrului *Ștefan Luchici* o taxă anuală de 6 florini. Mai funcționa școala ortodoxă română din Maierele Timișorii, înființată la 1758 [5]), în care, la 14 Aprilie 1762, după mărturia lui Mihail Roșu, învăța dascălul *Barbul*, apoi la 1763, *Gheorghe Popovici* din Ardeal [6]), iar în Ticvanul Mic, un Ion Nedici, menționa, la 27 Noemvrie 1761, pe o *Cazanie* tipărită la Râmnic în 1748, în josul unei afurisenii pentru cei cari ar fi ispitiți a înstreina această „*Poucenie*", că a scris acele cuvinte

---

[1]) P. Vancu în *Arhiva*, Iași, 1896, Nr. 7—8. „În școală se învăța și aritmetica apoi l. germană și maghiară" (P. Vancu, *Monografia comunei Măderat*, Arad, 1905, p. 21.

[2]) I. Lupaș, *Doisprezece petitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796—1810*, Brașov, 1916, p. 7.

[3]) Gh. Cotoșman, *Monografia comunei Cenade*, Timișoara, 1934, p. 484.

[4]) Același, *Monografia comunei Sân Nicolaul Mare*, Timișoara, 1934, p. 230—231.

[5]) Hetzel, *o. c.*, p. 48.

[6]) I. Vuia, *o. c.*, p. 39.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

când „am fost la ticfani mici de amu învățatu neşte câțiva copii carte" [1]).

Mai sus s'au amintit numele câtorva mânăstiri—şcoli bănățene dintre care trei s'au impus atenției tuturor cercetătorilor acestei provincii: Morava, Partoş şi Hodoş-Bodrog. Din ultima a ieşit învățatul protopop al Timişorii şi prieten al lui Mihail Roşu, Const. Şuboniu, autor a două cărți de teologie: „Despre învățătura religiunii" şi alta „Despre dumnezeirea în trei fețe şi însuşirile dumnezeieşti", ceeace ar putea constitui o dovadă că prin şcoala mânăstirii Hodoş-Bodrog au trecut elemente bune, fiind ea însăşi o instituțiune bună.

Referitor la activitatea şcoalelor bănățene înainte de *Ratio educationis*, avem o informațiune foarte prețioasă un raport al Magistratului din Timişoara, dela anul 1770, în care sunt descrise şcoalele triviale sârbeşti. Ceeace se spune despre şcoalele sârbeşti, se referă şi la cele româneşti din Banat:

„In şcoalele noastre de aici, precum şi în celelalte şcoale de confesiunea noastră din restul țării, copiii incep cu cetitul şi îndată ce fac cunoştință cu slovele, le pun în mână aşa numitul *Orologhion*, sau în limba comună *Ceaslovul* (latineşte Breviarium) care cuprinde rugăciunile de dimineață, dela amiazi şi de seară, precum şi ceasurile canonice. Copiii trebue să învețe pe de rost cartea aceasta, încă înainte de ce ar şti să citească bine, fie din motivul ca să se obişnuiască cât mai de timpuriu cu frica lui Dumnezeu, fie ca să poată da mână de ajutor preoților în biserică, la serviciul divin sau afară din biserică, la diferite alte slujbe atât de grele. Cu *Ceaslovul* se ocupă tinerimea timp de doi ani. După ce a isprăvit cu el, potrivit obiceiului, dascălii iau înainte Psalmii lui David şi le scriu nişte regule cu cari trebue să se lupte elevii în anul al treilea. Dacă unii sau alții dintre elevi n'au progresat în cei doi ani precedenți în aşa măsură, ca să poată ceti Psaltirea, trebue să o ia dela început până la sfârşit şi, indiferent că cunosc ori nu slovele singuratice, trebue să învețe separat să cetească fiecare

[1]) Vichentie Ardeleanu în *Studii şi Documente bănățene*, v. I., f. I, p. 29—30.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cuvânt. Copiii mai deștepți însă trebue să învețe, îndată după *Ceaslov*, întreaga Psaltire pe din afară, tot astfel și cartea care cuprinde irmoasele, și care în graiul comun se numește Catavasia (probabil, a vrut să spună *Catavasiile)* pe care nu numai că trebue să învețe *memoriter*, dar trebue să știe să și cânte exact și după glasurile bisericii orientale, toate irmoasele adecă ale Crăciunului, ale Paștilor, ale Rusalilor, ale Maicii Domnului, ale Apostolilor, ale Sfinților părinți, ale mucenicilor și ale Sfinților. Și cu aceste două cărți se canonesc copiii cel puțin doi ani, dacă voesc să cânte și să cetească în biserică, sau să ajute la strană. La sfârșitul acestora vine piatra de încercare, adică citirea Apostolului. Cine e în stare să citească și această carte, poate trage nădejde să ajungă popă, căci această carte a fost socotită din partea autorităților bisericești ca probă a capabilității a acelora care cer să fie sfințiți preoți. Alături de ea e Evanghelia, care e scopul suprem al științelor îmbrățișate de școala trivială. Cu scrisul și cu socotitul nu-și bat capul cei cari se pregătesc pentru cariera preoțească, căci la noi foarte rar au nevoe preoții de scrisoare și de socotit. Acei elevi care n'au deșteptăciunea sau memoria ce se cere pentru tagma preoțească, sau nu se simt atrași de această carieră, ajunși la cetirea Apostolului, de obiceiu își iau în grabă rămas bun dela școală" [1]).

Printre școalele care au luat ființă odată cu constituirea regimentului grăniceresc bănățean, nici una n'a rămas inactivă, pentru că organizarea și disciplina pe care le-o imprimase comandamentele militare ale batalioanelor, nu admiteau aceasta. In ele se lăcea școală serioasă, deși cu metode sevère, ceeace a atras la început ura, apoi prețuirea grănicerilor pentru ele.

In Banat, primele școale grănicerești au fost: una *normală* de băeți și alta de fetițe, la Caransebeș, unde era și sediul regimentului, altele *triviale* la: Pojejena, Bârsasca, Mehadia, Ră-

[1]) Dr. Fináczi Ernő, *A magyaroszági közoktatás története Mária Terézia korában*, B-pest, 1903, II, p. 319 seq.; Cf. Dr. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, p. 239—240.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

căşdia, Bozovici şi Slatina [1]). In decursul câtorva ani se înfiinţară şi 85 de şcoli comunale sau, cum li se mai spuneau, naţionale.

Acest spor şi activitatea culturală, e rezultatul străduinţelor şi oboselilor lui Teodor Iancovici de Mirivo, întâiul director — căci Lazarini funcţionase numai cu numele — şi organizator al şcoalelor triviale bănăţene. A fost un cărturar cu vederi largi în domeniul învăţământului. Cu pregătirea din seminarul pedagogic Sf. Ana din Viena, prin care va trece şi Gh. Şincai, la care va fi adăugat bogate cunoştinţe din operele pedagogilor germani vechi şi noi, a îndrăsnit mult şi a realizat mult. La începutul carierei sale, când era la studii (pedagogice) în Viena, unde, câţiva ani mai târziu, va trimite şi el 18 învăţători să-şi completeze cunoştinţele spre a-i folosi ca „directori" districtuali, se crede a fi scos o „*Gramatică românească*" şi „*De lipsă cărticea de mână pentru învăţătorii şcoalelor triviale illirice neunite*" (1776) şi alte cărţi de şcoală [2]).

---

[1]) N. Drăganu şi V. Şotropa. *o. c.*, p. 4; Dr. Gh. Popovici, *o. c.*, p. 339, Marius Bucătură, *l. c.* Pentru şcoala din Bozovici (1777—1782) şi cea din Mehadia, consiliul locotenenţial din Viena ordona la 1774 „să se caute doi indivizi cunoscători de limba germană şi valahă după putinţă catolici care neafiându-se în graniţă, să se ia din părţile provinciale sau din Ardeal şi să ni se propună ca învăţători", dintre care cel puţin unul să fie trimis la Viena pentru a asculta cursurile şcoalei normale dela Sf. Ana.

[2]) Iuliu Vuia la Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1900, II, p. 758 şi „*Şcoalele româneşti bănăţene*" p. 67. Dl. O. Ghibu atribue această „*De lipsă cărticea*" lui M. Roşu (*Prolegomena*, Bucureşti, 1942, p. 605), fiind versiunea românească a acelei „*Methodenbuch für Lehrer*" după versiunea sârbească. D. Ţichindeal în „*Sfaturile înţelegerii*", p. XIII, îi spune: „*Normalul*". Emilian Micu („*Transilvania*", 1910, p. 20): „*Metodul*". La Iuliu Vuia (*Şcoalele româneşti bănăţene*, p. 111): „*Normalul*" e tot una cu „*De lipsă cărticea pentru învăţătorii a Neuniţilor româneşti mai mici şcoale*" etc. apărută la Viena în 1785. Iar la un cercetător mai nou, dl. I. D. Suciu („*Literatura bănăţeană*" p. 40), găsim că „Normalul" e o carte şi „*De lipsă cărticea*" e alta.

Greşala e la Iuliu Vuia şi dela el trecută la dl. I. D. Suciu în altă formă. Se ştie însă că „*De lipsă cărticea*" e una şi aceeaşi cu „*Normalul*" sau „*Metodul*" şi că „De lipsă cărticea" (*Normalul* sau *Metodul*) e opera (tradusă) a lui Mihail Roşu.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ajuns într'un post, în fruntea unei instituțiuni, unde totul era de făcut, T. Iancovici s'a dovedit cu acest prilej, un element de o excepțională valoare. N'avea localuri pentru școli, n'avea dascăli, n'avea manuale. Cea de a doua i se păru mai importantă de realizat. Cu concursul altui mare dascăl bănățan, Mihail Roșu [1]), deschise la 1779 [2]) *„Norma"* (cursurile de pregătire a învățătorilor) în Timișoara. Acest curs pedagogic începea în Mai și ținea până în Iulie. Aici își câștigau puținele cunoștințe teoretice și făceau ucenicie (practică pedagogică) viitorii învățători bănățeni. Dar din biografia lui M. Roșu aflăm că aici, la aceste cursuri, se făcea și pregătirea preoților. Tâlcul (învățătura) teologiei pentru aceștia, îl făcea acelaș luminat dascăl din Iadani, Mihail Roșu.

Între timp, Iancovici, având faima de bun om de școală, a fost invitat de Ecaterina cea Mare a Rusiei, — căreia, printre alte cărți, pe care i le ceruse lui Iosif al II-lea, i s'a trimis și „De lipsă cărticea" (carte care i-a plăcut mai mult și a convins-o pe împărătească asupra ideilor exprimate în ea) — să meargă să-i organizeze școalele din imperiul său. Ceeace a și făcut. După el învățământul a stagnat până a venit un alt cărturar însuflețit, mai ales pentru școala românească, Grigore Obradovici, vărul fabulistului sârb, Dositei Obradovici.

Interesele de ordin militar atât ale Mariei Teresia cât și ale urmașilor ei, Iosif al II-lea, Leopold al II-lea și Francisc I, erau de a avea ostași buni, luminați și perfect cunoscători ai limbii germane. Școala era cel mai bun mijloc pentru realizarea acestor idei programatice. Se crează și se oferă avantagii materiale comunelor prin donațiuni de munți, păduri, poduri-

---

[1]) „La 1779 s'a inceput norma la Timișoara în școala Cetății, fiind director Teodor Iancovici de Mirivo, sârbește la dascălii sârbi directorul le tâlcuia *cară la români cu le prescriam pe românește și le tâlcuiam;* apoi Iancovici s'au dus la Muscali și a venit Avram Mrazovici" etc. (I. Vuia, *o. c.*, p. 10).

[2]) Aici greșește M. Roșu. Din raportul deputațiunii illirice din 10 August 1777, se vede precis că acele cursuri au început atunci: 1777. (Helfert, *o. c.*, p. 448; Cf. I. Vuia, *o. c.*, p. 82).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

vămi, morărit, exploatări, păşuni, etc., în schimbul susţinerii şcoalelor şi bisericilor.

Astfel prin sistemul grăniceresc se înfiinţează în fiecare comună-garnizoană de companie o şcoală centrală, în care învăţământul se preda aproape în întregime în limba germană. Dar erau şcoale bune [1]). Mulţi dintre dascăli şi alţi cărturari ai satelor româneşti bănăţene dela sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, aveau numai cultura câştigată în aceste şcoli. Insă cei ce voiau să ajungă ofiţeri sau chiar învăţători mai buni, pentru regimentele grănicereşti, pentru şcoalele centrale ale acestora, o bună parte din ei treceau în şcoalele normale dela Orlat, Năsăud, Caransebeş şi Biserica Albă.

Mai amărite decât acestea, erau şcoalele comunale.

Pe vremea directoratului lui T. Iancovici de Mirivo, în Lugoj funcţiona o şcoală sub conducerea dascălului Moise (1774). Ticvanul Mare avea doi dascăli: unul unit, Ioan Popovici [2]), şi altul ortodox, Ianăş Borca [3]).

In acest an (1781), pe lângă cele de pe teritoriul regimentului I românesc bănăţean, mai existau 80 de şcoale româneşti după cum se constată dintr'un conspect de impozit aflat la preceptoratul cameral cesaro-regesc (Kais. Königl. Caal Ober Einnehmer Amt) din Vârşeţ cu data de 10 Octomvrie [4]).

In 1784 isbucneşte răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan. Mişcarea iobagilor ardeleni a avut ecou şi în Banat. Antoniu Iancovici guvernatorul provinciei, însărcinat cu cercetarea cauzelor răscoalei, constată în raportul său către împăratul (Iosif al II-lea) că, una dintre ele ar fi „lipsa de cultură la poporul român şi lipsa de învăţători harnici şi pricepători, crescuţi în şcoli mai înalte" [5]).

---

[1]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 205.

[2]) Dr. Iacob Radu, *Şematismul Diecezei Lugojului*, Lugoj, p. 455.

[3]) I. Vuia, *Fragmente*, etc., p. 22.

[4]) Vezi numele lor la I. Vuia, *Şcoalele bănăţene*, p. 42—44.

[5]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Iaşi, 1896, vol. V, p. 270.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

La acest raport, împăratul răspunde prin rescriptul Nr. 3702 din 1784, prin care cere să se ia măsuri pentru înființarea de școli și pregătire serioasă a învățătorilor pe seama acestora. Se mai întâmplă ca însuși împăratul să facă un drum prin părțile Banatului, cu care prilej constată, — deși pare exagerat, — că „la Români și la Sârbi școalele poporale sunt aproape necunoscute; între mii de inși, nu se află nici unul care să știe scrie și ceti, cel puțin în limba maternă; chiar și juzilor sau chinezilor (primarilor) le lipsește această cunoștință" [1]. Că afirmațiunea exprimă întru câtva mizerabila situație a învățământului, o dovedește și un conspect *(Ausweis)* întocmit de autoritățile din Lugoj la 1785 despre starea școalelor (localurilor) existente și numele comunelor unde se impunea a se clădi școale [2].

Un ordin al Consiliului Locotenențial din 20 Iunie (1785) dispunea ca „toți dascălii în școalele cele rânduite normalice, mai înainte să se învețe și numai după arătarea învățăturei sale în școală să se pună" [3].

Incă din 1777 începuse cursul de pregătire al preoților și învățătorilor în Fabricul Timișorii. Dar, sau nu putea cuprinde pe toți învățătorii, sau cei trecuți prin școala lui Mihail Roșu, venind cu o slabă pregătire (un an ori doi de școală primară) de acasă, nu profitau prea mult de cursurile dela Timișoara, deși cărturarul din Iadani își va fi dat silința spre a fi util celor veniți să-l asculte. Căci pentru aceștia tradusese încă la 1776 *„Normalul"* din sârbește, apărut în mai multe ediții, ultima la 1785 în Viena, sub titlul „De lipsă cărticea pentru învățătorii a neuniților românești mai mici școale" etc., cea dintâi încercare de a fixa în limba noastră principiile metodicei și di-

---

[1]) Dr. Ferdinand von Zieglauer, *Reformbewegungen in Siebenbürgen*, citat la I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ed. II, Sibiu, 1911, p. 35.

[2]) Vezi R. S. Molin, *Școalele românești din Banat* în *„Albinele Olteniei*, IX, (1930), Sept.—Dec. Tabloul la p. 342—343.

[3]) I. Vuia, *o. c.*, p. 84.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

dacticei; ea a fost timp de peste trei decenii unicul îndrumător pentru sutele de dascăli români din provinciile de dincoace de munţi; ea formează în acelaş timp, începutul orientării culturii pedagogice româneşti către isvoarele germane şi austriace din care s'a adăpat apoi o serie de pedagogi bănăţeni din veacul al XIX-lea [1]).

Ne lipseşte o descriere a acestei preţioase cărţi, cunoscută până acum ca prima *Metodică românească* oficială, a cărui parte a II-a, p. 117, poartă titlul (şi textul în nemţeşte): *„Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der walachisch nicht unirten Trivial-Schulen"* [2]). In ea, probabil pe copertă [3]), găsim următoarea listă de cărţi pentru şcoalele româneşti: 1. *Carte de Cetire*, identificată [4]) cu *Ducere de mână către cinste şi dreptate;* 2. *Catechisis*, o ediţie a celui din 1774; 3. *Ceaslov;* 4. *Psaltire;* 5. *Carte despre chivernisirea ţării* (Das Buch von der Landwirtschaft); la pagina 298 a cărţii, i se dă titlul corect, *Carte de economie*. D. prof. Ghibu face o apropiere, întrucât un manual cu acest titlu nu ne este cunoscut, între aceasta şi cea a doctorului Ion Piuariu Molnar, *Economia stupilor*, apărută în Viena la 1785 [5]), dacă nu cumva e vorba de una şi aceeaşi carte? Din acelaş manual de pedagogie practică pentru învăţători, d. prof. Ghibu extrage [6]) un *orar săptămânal* aplicat în şcoalele româneşti din imperiu, pe care însă, se pare, numai Banatul l-a respectat, Transilvania şi părţile zise „ungurene", Crişana de azi, prin cei trei directori: Gh. Şincai, Dimitrie Eustatievici şi Simion Maghiar, având latitudinea aceasta, au dat şcoalelor de sub direcţiunea lor o programă şi un orar adecvat trebuinţelor sufleteşti şi economice ale populaţiei regiunilor respective.

---

[1]) O. Ghibu, *Prolegomena*, p. 605.

[2]) Dr. O. Ghibu, *Din Istoria literaturii didactice româneşti*, p. 236.

[3]) D. Ghibu nu precizează.

[4]) Dr. O. Ghibu, *l. c.*

[5]) *Ibidem.*

[6]) *Ibidem*, p 241.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ceasurile	LUNI	MARȚI	MIERCURI	JOI	VINERI	SÂMBĂTĂ
8–9	Aritmetica	Cetirea cărții de iconomia câmpului	Aritmetica	Aritmetica	Cetirea cărții de iconomia câmpului	Aritmetica
9–10	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea
10–11	Cetirea și Catehismu (Lesen de Kathekismus)	Cetirea și Catehismu (Lesen de Kathekismus)	Cetirea învățării povățuitoare la imbunătățire [1]	Cetirea din Catehism	Cetirea învățării povățuitoare la imbunătățire	Cetirea din Catehism
1–2	Scrierea	Scrierea	Scrierea	Recreație	Scrierea	Pohitirea pe scurt a pildelor care au avut din aritmetică peste toată săptămâna
2–3	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Recreație	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Prohitirea cunoașterii și a slovenirii
3–4	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Recreație	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Poftorita cetire din catehism, din cartea de economie din cartea de cetire pentru povățuire către imbunătățire, din Ceaslov și din Psaltire

[1]) Ea se numește *„Carte de economie"*. In românește nu se cunoaște. Doar dacă nu va fi fost *„Economia stupilor"* a drului Ion Molnar apărută la Viena în 1785.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Tot acest Mihail Roşu va da — cel puţin el e bănuit a-i fi autor — Românilor bănăţeni prima carte pentru pruncii şcoalelor săteşti acel *Bucvar* apărut la Viena, prima dată la 1777, apoi a doua oară la 1781.

Apariţia unor completări la „Ratio Educationis" în 1777, precum şi atenţiunea lui Iosif al II-lea faţă de şcoală şi luminarea popoarelor de sub coroana sa, întregite cu un şir de experienţe pe tărâmul instrucţiunei, creiază un curent demofilic, dau un impuls şcoalelor săteşti [1]), ba chiar un optimism naţional poporului de rând. Astfel la 26 Martie 1789, contele Carol Zichy, preşedintele cancelariei aulice ungureşti, împreună cu secretarul său, baronul Podmanitzky, supun spre aprobare împăratului contractele următoarelor comune (din jud. Arad), hotărîte să-şi susţină şcoale pe spesele lor: Dud, Târnova, Taut, Drauţ, Nadăş, Măderat, Musca, Curtacheriu, Chirechiu, Pâncota Veche, Agriş, Felminiş, Luguzeu, Cuier, Gurba, Sicula, Boroşineu, Giula-Vărşad, Cintei, Nadlab, Miniş, Cuvin, Radna, Covăsinţi, Micălaca, Talpoş, Mişca, Cermei, Şepreuş, Apateu, Iosaş, Boroş-Sebeş, Dezna Dieci, Soboteli, Sămlac, Păuliş, Buteni, Bonteşti şi Almaş.

In acelaş loc cancelaria observă că *şcoalele districtuale* nu sunt potrivite, deoarece copiii nu le pot frecventa din cauza frigului şi a lipsei de îmbrăcăminte. Insistă pentru înfiinţare, de *şcoli comunale*.

Iosif al II-lea aprobă contractele, ba dă şi 272 fl. ca ajutor din vistieria statului. Prin rescriptul din 6 Maiu 1789 Nr. 5250, îndrumă consiliul loct. ungar să privegheze ca punctele din contracte să fie executate întocmai şi considerând că *educaţia tineretului român este una din cele mai importante şi mai urgente afaceri de Stat*, să aibă grije ca şcoalele să fie deschise cât mai curând şi până vor isprăvi edificiile şcolare în bună ordine, instrucţia să fie împărtăşită unde e posibil în case închiriate [2]).

[1]) Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în *„Boabe de Grâu"*, 1932, Nr. 4.

[2]) Dr. I. Lupaş în *„Biserica şi Şcoala"*, Arad, 1917, Nr. 1, p. 5—6.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Cu trei ani mai târziu, într'un act oficial, o evidență a Comitatului Caraș („*Consignatio* scholarum graeci ritus non uniti nationalium per gremium Cottus Krasoviensis introductarum 1791"), figurează ca funcționând școale în 144 de comune, cu dascăli, unii vorbind 2—3 limbi și directori locali [1]).

La un număr așa mare de școli, căci trebue să presupunem existența a cel puțin trei sute de școale în tot Banatul, la această dată funcționau mulți învățători cu o pregătire elementară. Cursul pedagogic, cel de șase luni, deschis în Fabricul Timișorii pe lângă biserica Sf. Gheorghe, în care entuziasmul și dragostea de lumină a vestitului Mihail Roșu—dascălul se revărsa din belșug, pre cum s'a văzut, n'a putut da pe dascălul pe care-l reclama timpul, ci abia niște dăscăluți a căror cultură nu trecea pe cea a unui absolvent de școală sătească de astăzi. Dacă totuși au fost și excepții, ele nu se datoresc nici într'un caz numai școalei condusă de Mihail Roșu. Acesta are însă meritul de a fi contribuit în mare măsură la afirmarea lor. Cât bine, și ce mari servicii a adus neamului românesc din Banat școala lui Mihail Roșu, se va vedea mai târziu. De aici din școala lui, căci el era și „profesor de teologie", vor ieși câțiva preoți cărturari bănățeni, din șirul cărora se desprinde figura de arhanghel răsvrătit (împotriva Sârbilor) a lui Dimitrie Țichindeal, a lui Lăzărescu, protopopul Lipovei, ș. a.

Dar cu Țichindeal, care la 1801 era auditor al cursurilor lui Roșu, după ce fusese dascăl „înainte ani 9", ne găsim la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Pe scurt, în evoluția sa, școala bănățeană a cunoscut atât nepăsarea îndelungată a poporului și conducătorilor lui, cât și solicitudinea acestora spre sfârșitul veacului al XVIII-lea. Căci numai acestei bunăvoințe datorăm modestul început de școală oarecum superioară — cea a lui Mihail Roșu — în care cei

[1]) Vezi numele acestor comune și a dascălilor precum și situația lor la R. S. Molin, *Școalele românești din Banat acum 150 de ani* în *Arhivele Olteniei*, 1930, Septemvrie—Decemvrie. Tabloul e publicat la p. 344—364.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ce erau destinaţi altarului ca şi viitorii învăţători ai satelor, primeau cunoştinţe teologice după un program în care materia de învăţământ era distribuită astfel:

1. Doctrina christiana; 2. Interpretarea evangheliilor; 3. Istoria vechiului testament; 4. Gramatica; 5. Aritmetica; 6. Orthografia; 7. Regulele şcolastice; 8. Doctrina morală şi; 9. Metodul învăţării (acesta s'a propus după „*Normalul*" lui Mihail Roşu).

Şcoala aceasta dură până după moartea episcopului Vichentie Popovici din Vârşeţ, cel care prin circulara nr. 19 din 1795 ordona preoţilor şi dascălilor ca: „de acum înainte în şcoalele neunite naţionale să se întrebuinţeze *Catehisul* care la Sinodul din 1774 s'a făcut, *Ceaslovul* şi *Psaltirea*, iar duhovnicii şi parohialnicii în şcoale pre prunci bună creştinătate să-i înveţe şi unde nu ar fi preoţi vrednici acestora a o face, acolo, *magistru* aceasta să o facă în toată săptămâna un ceas sau două ceasuri" [1]); din scrierile lui Ţichindeal rezultă că ea funcţiona şi pe la 1801. Credem însă că Mihail Roşu nu mai profesa la acest an. De altfel încă din 1790 (Decemvrie) aflăm că s'a înfiinţat institutul teologic din Timişoara prin strădania episcopului Petru Petrovici, al Timişorii în care, pe la 1799, se preda:

1. Largă şi îndelungată dogmaticească adecă a bisericii întărită bogoslovie de legea răsăritului învăţăciune; 2. Istoria bisericească; 3. Canoanele bisericii cu îndelungată tâlcuire; 4. Învăţăciunea a datorinţei preoţeşti; 5. Tâlcuirea a noului şi vechiului Testament.

Din „Sfaturile înţelegerii cei sănătoase" a lui Ţichindeal, reiese că sufletul acestei instituţiuni, era Pavel Kengelaţ, învăţatul arhimandrit al Mânăstirei Sf. Gheorghe din cetatea Timişorii.

Din biografia protopopului Nicolae Stoica de Haţeg, născut la 1751 [2]), care îşi termina de scris „Cronica" sa la 1827,

[1]) Marius Bucătură, *l. c.*

[2]) Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeş, 1902, p. 183.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

când era de 76 ani, se află că exista la Timişoara o şcoală pe care o frecventase şi el în care se învăţa limba germană, sârbă şi latină. Protopopul le cunoştea pe toate trei la perfecţie. Spusele lui îşi află confirmare şi în alţi istorici [1]).

Urmaşul lui Vichentie Popovici, episcopul Iosif Sacabent, un sârguincios propagator al sârbismului prin cultură (şcoli), acordă un larg sprijin, după ce apelă la mărinimositatea credincioşilor eparhiei sale, pentru deschiderea unei „*şcoli latine*" la Timişoara, în genul celeia care funcţiona deja la Vârşeţ. Faptul capătă consacrare oficială la 1799, cu formula: instituţia va pregăti numai elemente care vor studia teologia.

Şcoala avea şi un internat, în care, la 1799, se găseau 80 de „alumni".

Tot acum în ţările de sub coroana Austriei se simte slăbind curentul german. Dar locul i-l ia, în mod violent, limba maghiară; se iveşte marea primejdie; politica de maghiarizare.

Încă la începutul anului 1790 prefectura („Comitatul") Timişului, cere ca limba maghiară să se înveţe în toate şcoalele primare [2]), după ce împăratul Leopold II încercase să repare greşala fratelui său prin introducerea limbii latine în şcoale şi în corespondenţa oficială [3]).

Învăţământul în Maramureş

In regiunile de Nord ale Transilvaniei şi prin Maramureş, încă se întâlneşte aceeaşi formă de învăţământ ca şi la începutul veacului. Trecerea bisericii Maramureşului sub jurisdicţiunea episcopiei Muncaciului la 1733 [4]), nu avu nicio consecinţă sau vr'un efect de ordin cultural; o situaţie identică cu a Românilor Transilvani trecuţi la Biserica Romei; căci străduinţele

---

[1]) Gh. Popovici, *Istoria Românilor bănăţeni*, p. 369.

[2]) I. Lupaş, *Contele Şt. Széchenyi şi politica sa de maghiarizare*, Sibiu, 1910, p. 7; L. Böhm, *Geschichte des Themesvarer Banats*, Leipzig, 1861, p. 309.

[3]) Gh. Popovici, *o. c.*, p. 357.

[4]) N. Iorga, *Histoire des Romains de Transylvanie*, II, p. 73.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

episcopului Ion Giurgiu Pataki de a răspândi cărţi în lumea simplă a satelor şi contribuţia lui la crearea şcoalelor săteşti[1]), e, mai repede, semnul unei iubiri de neam decât executarea vr'unei dispoziţiuni de sus, care de sigur n'a venit[2]). Dar dacă în numele celor din urmă se ridică viforos vajnicul vlădică Inochentie Micu, pentru Maramureşeni nu vorbea nimeni. Pe incetul, urmaşii lui Dragoş şi ai lui Balc, vor fi copleşiţi de elemente alogene: ucraineni şi apoi evrei. Preocupări pentru luminarea poporului? Dela cine? Dela cei ce invadaseră leagănul voevozilor? (Sighetul, la 1766 mai rămăsese cu o biserică românească). Şi totuşi, se mai iveşte ici, colo, o rază, câte un dascăl din genul lui Sturze Moldovanul. Posibil chiar un fiu sau un nepot al său, Ştefan, scria pe un Octoih de Râmnic (1750) aflat în Biserica din Borşa, rânduri în amintirea „răpausatului preutul Istratie" în 1778 Ghenar 15 sau „diiacul Iacob Roşca" feciorul lui Popa Chirilă, din Comârzana (Satumare) care au fost şi protudiaconu în o şcoală la Muncaciul şi n'au vrut să să facă popă şi aşa s'au lăsat numai diac"[3]), cum semnează în 1785 pe un „Penticostar" din biserica din Botiza.

Un dascăl care a mai fost întâlnit împrăştiind lumină prin satele maramureşene, e *„Grigore den Ardél"*, semnând la 1767 rânduri pe o carte dată pe seama bisericii din Borşa, „de jupân Mihai şi soaţa Dumisale"[4]). Tot cam pe această vreme, un *„Petric Iftimie* din Brebu (Caraş) *dascăl*[5]), ostenea cu condeiul copiind ţăranilor ca dare de mână". Altul, *„Poppu Ioanu* kantor[6]), pe lângă treaba dăscăliei, leagă un Penticostar pe seama bisericii cea nouă, la dorinţa popii Iacob Radu din Vişeul de Sus (1768)".

---

[1]) *Ibidem*, p. 48.

[2]) I. Bârlea, *Însemnări din bisericile şi mânăstirile Maramureşului*, p. 41. Pe un Triod — manuscris — aflat astăzi în Biblioteca Centrală din Blaj, tradus pentru preotul „din Balda din slavonie", semnează „Ştefan dascăl din Dragomireşti din Moldova" (Vezi N. Comşa, *M-ssele rom. din Bibl. Centr.*, Nr. 137).

[3]) I. Bârlea, *Însemnări din bisericile şi mânăstirile Maramureşului*, p. 47.

[4]) *Ibidem*, p. 46.

[5]) *Ibidem*, p. 47.

[6]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, p. 204.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Prin 1785, Borșa avea dascăl stabil: „diiac dascălul satului Borșé lângă preutu Șandru Lupu Mihai„ pe un *Ion Timiș* [1]), sau Ieudul, pe *Neofit Ioan* [2]), care cerea „cinstiților clerici ai bisericii" să cinstească pe dascălul lor, adecă pe Neofit, de carele lucru Eclesiarhul scrie etc. Probabil, bietul dascăl va fi simțit nevoia a invoca argumente biblice, din lipsă de cultură sau situație materială, pentru a câștiga mai mare stimă în fața sătenilor. Și nu e un mijloc desonorant. (Bine ar fi să mai ducă la inimă și astăzi cuvintele Scripturei). După nume, nu pare să fi fost maramureșan. Mai repede moldovean. Căci, aici în Maramureș, încă suntem în spiritul tradiției cu dascăli, dieci și preoți, veniți din Moldova. Abia la 1778 se întâlnesc și alte inițiative. In acest an „erariul a zidit școli în satele de pe domeniile sale, acordând ajutoare și învățătorilor români din Crăcești, Slatina, Ocna-Șugatag, Strâmtura, Vad și Vișeul de Sus. Exemplul a fost urmat de fruntașii altor sate, astfel punându-se bază fondului pentru clădirea școalelor și întreținerea dascălilor. Din lipsă de dascăli localnici, comunele au adus alții din regiunile învecinate, ca un Ion Voitor la Strâmtura, în 1793; însă au fost cazuri când de aici plecau dascăli spre alte regiuni, ca Popa Cozma, din Maeru Năsăudului, 1733—1780" [3]).

Chiar la începutul jumătății a doua a veacului, la 1760, biserica mânăstirii din Crăcești adăpostea pe dascălul *„Ioniță Voița Moldovanul* din orașul Suceava" [4]) care scria „cu zisa a tot satul (Crăcești)" rânduri frumoase pe o Evanghelie de Iași (1762) dăruită bisericii „de aicea pomeană".

In acelaș an, Noemvrie 16, „Ioniță Voița Moldoveanul Sucevanul" se găsea în casa popii Teodor Petricu din Călinești unde scria niște însemnări pe un Ceaslov de Iași (1750) al „dumisale Jurca Vasilie dela Călinești care au mai dat la un

---

[1]) I. Bârlea, *o. c.*, p. 40.

[2]) *Ibidem*, p. 122.

[3]) Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 178—181.

[4]) I. Bârlea, *o. c.*, p. 81. A cărui rudă, Maria Voița din Suceava, era măritată cu boer maramureșan, Lupu de Petrova.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ovrelu un zlot de l-au legat cu piroane pogăneşte şi fiind lipsă 4 hârtii le-am scris eu; pentru care lucru în locul piroanelor am pus peceţi cum se cade, creştineşte mi-au dat preste tot 7 vonaşi şi 7 potori şi o găină la poganu" [1]).

Cu o şcoală improvizată când şi cum se ivea prilejul şi în care abia după ierni dearândul dacă ajungeau să citească Ceaslovul sau o Psaltire adusă pe furiş din Moldova, Maramureşenii, nu vor cunoaşte nici la sfârşitul veacului al XVIII-lea, şi tot aşa la începutul celui de al XIX-lea. sbaterile şi frământările cu caracter de luptă naţională ce aveau loc în interiorul Transilvaniei şi Banatului, legate de existenţa şcoalei româneşti şi menirea ei în viaţa neamului.

O şcoală din Ţara Românească frecventată de Transilvăneni: şcoala dela Colţea

In partea a doua a veacului al XVIII-lea creşte prestigiul unei şcoli care, deşi departe de Transilvania, a fost frecventată de mulţi transilvăneni. E şcoala de pe lângă biserica Colţea din Bucureşti. Aici învăţă carte un *„Dumitru ot Sibiel"* la dascălul Staicu şi la părintele Călin, după cum semnează pe un „Octoih" şi pe un „Molitvelnic", aflate în biserica din Văleni—Maramureş [2]), un *„Nicolae din Mohu"*, care se obliga să scrie o sf. Evanghelie românească „după izvodul *dela Sălişte* din besereca nestorească" pe seama popii Samuilă şi a lui Turcuş Gabor şi soţia Pelaghia din Dragomireşti (Maramureş) care o dăruiesc bisericii satului lor [3]). Tot acolo, la Colţea, se găsea ca băeţandru învăţând carte, între anii 1774—1782, învăţatul călugăr de mai târziu, Ioanichie din Săsciori—Alba [4]).

[1]) *Ibidem*, p. 70.

[2]) I. Bârlea, *o. c.*, p. 152.

[3]) *Ibidem*, p. 94—95.

[4]) *Cuvântare la moartea lui*, de Eufr. Poteca în *„Vestitorul bisericesc"*. „foaie religioasă şi morală", Buzău, 1839, Nr. 49. Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 45.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Din biografia lui Dim. Iarcu [4]), autorul prețiosului catalog bibiliografic aflăm că această școală avea două despărțăminte: „Școala mică (cl. I—II) la care fusese el „profesor ajutor" (1827) și Școala mare (cl. III) din care se trecea la „umanioare" (sf. Sava). Trăinicia și utilitatea ei o justifică existența-i lungă (1678—1847).

Școala era frecventată de transilvăneni și în veacul următor, după cum reiese dintr'o dovadă pe care i-o eliberează „dascălul Ion dela Colța" unui Gh. Ungureanu, care, „vrând să meargă acasă în Țara Ungurească, i se dă această adeverință precum că iaste fecior slobod fără nici o pricină" [5]).

Deschiderea școalelor din Blaj: școala de obște, gimnaziul și cele două seminarii. Primii dascăli ai acestor institute

Odată cu instalarea în scaunul episcopesc a lui Inochentie Micu (1731), se arată neamului românesc din Transilvania zorile unei vieți pe care o aștepta de lung timp.

Poporul român, după atâtea umilințe pe care le cunoscuse în veacurile anterioare avea, în sfârșit, un bărbat care pășește hotărât în fața adversarilor neamului său, obligându-i să ia cunoștință de existența acestuia, cerându-le respectarea demnității omenești și recunoașterea egalei îndreptățiri a neamului românesc cu a celorlalte din imperiu.

In lupta lui trebuia să se razime pe ceva. Așa s'a ivit idea pregătirii unui cler, care la rândul lui să poată influența asupra sufletului țărănimii subjugate. Acest cler trebuia trecut prin școale. Deci, nevoia unor așezăminte de creștere a tinerimii în spiritul dorit.

Carol al VI-lea donase pentru susținerea bisericii unite domeniile dela Sâmbăta de Jos (Făgăraș) și Gherla. Insă, venitele acestor moșii abia acopereau cheltuelile strict necesare

[4]) V. Gr. Pop, *Conspect de literatură*, București, I, 1879, p. 106—107.

[5]) N. Iorga, *Istoria literaturii Române în secolul al XIX*, București, 1907, p. 22.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ale episcopiei. Domeniul dela Oarda de Jos cumpărat cu banii preoţilor uniţi spre susţinerea şcoalelor [1]), fu reţinut de camera aulică, interzicând cumpărătorilor a se folosi de el.

In urma unor memorii inaintate de Inochentie lui Carol al VI-lea la sfatul amicului său, Petru Dobra, român trecut la rom. cat., vistiernic al guvernului transilvan, acesta aprobă schimbarea domeniilor dela Sâmbăta de Jos şi Gherla cu Domeniul Blajului, cerând însă ca din jumătate din venitele domeniului să se susţină 11 călugări basilitani, 20 tineri seminarişti — deci un seminar —, 3 tineri la Roma în Colegiul de propaganda fide [2]).

Acestea la 1736.

La 1738 Inochentie ţinu un sinod la Blaj, cu care prilej clerul unit, entuziasmat de planurile episcopului de a se clădi o mânăstire lângă care se vor ridica şcoli pentru tinerime, se obligă a contribui cu suma de 25.000 fl. plătibilă în cinci ani, timp în care urma să se clădească şcoalele şi mânăstirea. Actul a fost subscris în numele clerului de Ştefan Pop Timandi de Juc, vicar general al părţilor transilvane inferioare, şi Niculae Pop de Biia, vicar general al părţilor transilvane superioare ca protonotari apostolici [3]).

Lucrările de edificare au fost terminate abia în 1747, pe când aprigul episcop Inochentie se sbătea în exil la Roma, în urma intrigilor ţesute la Curtea din Viena de către aristocraţia transilvană.

Opera concepută de el o va duce la bun sfârşit, dându-i o desvoltare amplă, urmaşul său, episcopul Petre Pavel Aron de Bistra, ales în sinodul dela 3 Noemvrie 1751.

P. P. Aron, autor a şapte cărţi [4]), cu o activitate literară

---

[1]) In *Foaie pentru Minte, Inimă şi Literatură*, 1855, p. 1.

[2]) I. Antonelli, *Breviariu istoricu al şcoalelor din Blaj*, Blaj, 1877, p. 4.

[3]) *Ibidem*, p. 7.

[4]) Dr. I. Raţiu, *Blajul*, Braşov, 1911, p. 11. Aron intreprinsese o traducere integrală a *Bibliei* pe care o va relua cu desăvârşit succes Samuil Micu Clain (1793—1795).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

recunoscută [1]), care, deşi foarte pasionat pentru confesiunea sa şi pentru şcoalele ce le înfiinţase prin care se credea legat cu neamul, era stăpânit şi el de amintirea originii romane. Pentru el — la 1758 — Românii „sunt o rămăşiţă a coloniştilor lui Traian şi Adrian, cari, până astăzi se numesc *Romani* sau *Români*". Limba lor este latină, foarte asemănătoare cu cea italiană. Ei sunt miloşi şi înclinaţi la orice activitate practică, precum şi pentru ştiinţe; capabili de vicii ca şi de pietate. Dar până acum au fost complet uitaţi şi disprețuiţi de către popoarele care-i stăpânesc [2]). Şi-a eternizat numele prin deschiderea acelor „fântâni ale darurilor", cum numeşte el aceste institute de educaţie.

Deschiderea şcoalelor din Blaj e *un moment* în istoria culturii sau a învăţământului românesc. Prin ele se conpensau, într'o formă nouă suferinţele episcopului Inochentie, care prin viziune laică aparţine istoriei, peste confesiune, căci obiectivele luptei lui rămân puncte de program pentru toată acţiunea politică de mai târziu a Românilor Transilvani.

Cele trei ordinaţiuni ale lui Petru Pavel Aron, reproduse după protocolul de circulare episcopeşti de atunci, de T. Cipariu [3]), sunt interesante şi au valoare de document.

In prima ordinaţiune (*„Publicarea şcoalelor ce s'au dat în Blaj la a. 1754 Octomvrie 11 zile"*), face cunoscut clerului unit că satisface nu numai o veche dorinţă a clerului său şi a neamului, ci realizează şi o dorinţă a fostului împărat, Carol al VI-lea susţinută şi de urmaşa lui, împărăteasa Maria Teresia, prin deschiderea şcoalelor din Blaj.

Satisfăcând înalta poruncă prin „deschiderea învăţăturilor şi chivernisirea într'ânsele a celor lipsiţi", vesteşte felul şi cantitatea (materia) învăţăturilor care se vor preda: *„se va începe în mânăstire acum întâiu până la altă a noastră rânduială, a se*

---

[5]) Iosef Benkő, *Transylvania*, II, Vindobonae, 1777, p. 440.

[6]) N. Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 242; *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 122.

[7]) T. Cipariu în *Acte şi fragmente latine-româneşti*, Blaj, 1855.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

ceti, a se proceti şi a se tâlcui după vreame şi vârsta celor lipsiţi: întâiu, D.zeieştile zeace porunci, începând dimineaţa după S. liturgie; a doua, se va ceti, proceti şi tâlcui ceale şeapte D.zeieşti taine şi besericeştile porunci, care le vor începe la un ceas după prânz. *A treia, se vor dovedi şi se vor tâlcui ceale mai de lipsă a credinţei, cu tâlcuirea şi earăşi cu dovedirea din S. cărţi adevărul S. Uniri,* a cărora învăţătură iarăşi se va face dimineaţa îndată după S. liturgie şi la un ceas după prânz. *A patra, va fi luare de seamă şi îndreptarea la cetirea, procetirea scrierea şi tâlcuirea limbilor şi ceva cunoştinţă a ştiinţelor* care aşijderea va fi în vremile şi ceasurile mai sus însemnate.

Lângă toate acestea *ne încurmat şcoala de obşte va fi a tuturor de toată vârsta, de cetanie, de cântare şi de scrisoare, nicio plată dela ucenici aşteptându-se,* numai într'ânsele care va vrea după rânduiala celui mai mare spre acea treabă pus să se chivernisească.

Carele toate aşa fiind rânduite şi aşezate pentru aceea am vrut a le face în ştire şi la arătare tuturor, *cum nu numai cei care vor fi deatori a le cerceta şi după putinţă a le învăţa, adecă, care vor trage nădejde de sufletească păstorie, să le poată şti şi spre cuprinderea aceloraşi să se poată îndrepta,* ci încă *şi alţi toţi oricare iubitori de spăşenie fiind vor cugeta a avea dintr'ânsele ceva cunoştinţă de lipsă să se poată îndrepta* şi în ce vreame a le cerceta, precum şi dorim tuturor cum într'ânsele chivernisindu-se să se deprindă şi cuprinzându-le să le înveţe spre îndreptare a vieţui creştineşte şi a dobândi prin plinirea lor viaţa de veaci".

In a doua ordinaţiune (*„Rânduiala cinstiţilor Ieromonaşi şi a şcoalelor ce s'au rânduit să fie în mânăstirea S. Treime în Blaj"*, — din 18 Octomvrie) se ocupă de repartizarea materiilor de învăţământ; *ce, când, cât* şi *cum* se va propune elevilor de către călugării—profesori, spre a răspunde „poftei şi poruncii preamilostivilor şi prea înălţaţilor ctitori şi aşijderea şi aşteptării neamului şi lipsei bisericeşti": *„până la altă a noastră orânduială acum aceştii însemnate turme să se deschidă fântânile darurilor* adecă:

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Intâiu, unul dintre fraţii ieromonaşi să înceapă a proceti şi a le tâlcui D.zeieştile porunci dimineaţa după S. liturgie îndată lungindu-se sau scurtându-se vreamea după lipsa sau folosul ascultătorilor.

Acelaş ieromonah *după prânz să le procetească şi să le tâlcuiască cunoştinţa S. Taine:* materia, forma, intenţia, ministrul şi earăşi *modul cum să se slujească şi dela cine ş. c., cu care prilej pot veni în socoteală şi în arătare şi poruncile bisericeşti.*

Al doile frate ieromonah să aibă *grijea limbilor,* cum care ar vrea, sau *ceva cunoştinţă din începerea cetaniei sau cunoştinţei limbilor, latineşti şi ungureşti, sau ştiindu-le ar vrea a avea mai bună înţelegere să poată cu însemnatul frate întru aceale a avea deprindere, chivernisire şi sporire, încă şi spre ştiinţă păşire.* Care earăşi trebue să *se înveaţe dimineaţa îndată după S. Liturgie, ear după amiază-zi un ceas după prânz, înlungind earăşi sau scurtând vreamea după lipsă sau folosul ascultătorilor.*

Al treilea frate ieromonah să aibă grije *a proceti lipsiţilor şi şetoşilor cunoştinţa credinţei, mai ales ceale ce sânt de necessitate medii,* şi altele după înţelegerea şi vrâsta ascultătorilor, *întru carele foarte cu socoteală se va sârgui a le dovedi cu bun temeiu adevărul S. Uniri* şi aceştea aşijderea dimineaţa şi după prânz începând va lungi sau va scurta vreamea înţelepţeşte.

Al patrulea frate ieromonah afară de aceaia *va avea grije de lipsa fraţilor despre trapezare,* ca să nu fie scădere celor de lipsă în vreamea sa; *va avea grijea şi a tipografiei ca să poată* face cărţi de ceale de lipsă.

Aceste mai sus însemnate începându se precum s'au zis, dimineaţa după S. liturgie îndată, se pot lungi în vreame odată după folosul şi lipsa ascultătorilor, şi *earăşi pot să fie cei ce vor asculta învăţătura credinţei şi cunoştinţa adevărului Unirei întru o casă sau întru o şcoală, rânduindu-se şi înţelegându-se învăţătorii aşa, cum, când unul va eşi altul să între sau macar şi osebită casă sau şcoală fieştecarele cu a sa.*

Eară cei *cu limbile, vor trebui să aibă eişi deosebit una, din*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

care ieşind după rânduiala învăţătoriului său sau mai nainte de intrare să poată intra şi învăţa la şcoala cea de obşte, şi care ar fi de acea vârstă să poată intra şi la ascultarea dogmelor.

Preste acestea şi *învăţătorii dogmelor şi mai ales ispravnicul trapazării când n'ar avea ascultători*, şi mai vârtos in *dumineci şi sărbători, vor putea pe rând a face, pe cât li se va părea, creştineşti învăţături în obştească şcoală.*

Lângă carele toate *părintele Gerontie* şi cu cinst. *protopopul Săcădate*, care vor *învăţa în cinul beserecesc pre cei ce le vor trebui, vor avea grije, cum pre cei ce pentru multe trebi năzuesc aici să-i facă a intra la ascultarea învăţăturilor*, aşijderea rândul patrafirului să (-l) ţină toţi pe rând, începând dela vecernie de Sâmbătă seara până la altă Sâmbătă după liturgie. Eară S. liturgie pe rând vor sluji după istros şi în beserecuţă ca şi aceea să nu rămâe fără slujbă şi preoţii fără jertvire".

Iar în a treia ordinaţiune (*„Rânduiala învăţătorilor şi a Trapezitelor"*, — Octomvrie 21), fixează atribuţiunile fiecărui dintre călugări cu care deschidea şcoalele:

1. Eclesiarh va fi prea cinst. Arhimandrit şi ieromonah *Leontie* [1].

2. *Tâlcuitorul D zeieştilor zeace porunci, a S. Taine şi a po-*

---

[1]) Leonte Moschonas, un învăţat călugăr grec din insula Naxos, trăit multă vreme printre colegii săi români din seminariile latine, probabil în cel dela Târnova Ungariei (N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, II, p. 148), a venit la Blaj odată cu episcopul fondator, care-l numi arhimandrit al mânăstirii, funcţiune pe care şi-o păstră, graţie prestigiului său de om cult, — el pune bazele bibliotecii călugărilor bazilitani din mânăstirea Sf. Treime — şi sub urmaşul lui Inochentie, episcopul P. P. Aron. Date asupra vieţii lui sunt extrem de puţine. In anul deschiderii şcoalelor (1754) era vechiu în Blaj; ştia şi româneşte şi a fost unul dintre prietenii intimi ai lui Aron La 1747 îndeplinea o funcţiune oficială pe lângă vicarul general (P. P. Aron), căci lui şi arhidiaconului Timandi se adresează Românii din comuna Periş (Năsăud) să le stea în ajutor şi să le ia apărarea faţă de Saşi, cari în continuu îi asupresc şi nedreptăţesc: Românii n'au voe să clădească, nici să repare vreun imobil, ba mai mult, Saşii îi forţează să ţină şi să prăznuiască sărbătorile săseşti (V. Şotropa, *Arhiva Someşeană*, Nr. 18, p. 285). A murit în Blaj la 1758.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

runcilor S. Besereci, va fi c. ieromonah *Silivestru* [1]), carele va fi și *prefect* sau *vătav mare Școalelor și prezeș examenului clericilor.*

3. *Învățătoriu limbilor și după vreame și putință a științelor* c. ieromonah *Grigorie* [2]), căruia se încredințează și buna *paza bibliotecii.*

4. *Tâlcuitoriul* celor de lipsă a *credinței și a S. Uniri*, c. ieromonahul *Atanasie* [3]) *având și grija istoriei.*

5. Ispravnicul trapezarei a familiei și altor lipse din casă, c. ieromonah Gerontie [4]) având *paza arhivului* carele cu ecle-

---

[1]) Era fiul preotului Simion Caliani din Sânmărtinul de Câmpie. Și-a început viața monahală în mânăstirea Muncaciului. De aici il scoate P. P. Aron și-l trimite la Roma (1743) de unde se reintoarce în 1747 la Blaj. În 1754 e numit profesor.

La 1764 în urma alegerii scandaloase a lui At. Rednic, alegere în care își pusese și el și Grigore Maior candidatura, fiind socotit — de Rednic — agitator, indezirabil, e surghiunit la mânăstirea Măgina, de unde il scoate tot Rednic, înduplecat de rugămințile clerului. Dar în semn de osândă arhierească, fu orânduit portar al mânăstirei (Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 19).

[2]) Grigorie (Gavriil) Maior, născut în Sârvad, jud. Sălaj, după întoarcerea dela Roma unde fusese trimis de Inochentie, ajunge unul dintre colaboratorii lui P. P. Aron. E primul director al proaspătului gimnaziu blăjan. După moartea lui Aron, fiindcă îi fusese contracandidat — obținând o majoritate zdrobitoare de voturi față de el, At. Rednic profitând de un conflict iscat între el și Filotei Laslo, de o parte, și Maior, Caliani, Cotorea, de altă parte îl trimite în surghiun la mânăstirea Muncaciului, după ce, la intervenția lui Rednic, guvernul Ardelean îl ținu închis la Sibiu timp de un an. De-aici il scoase Iosif al II-lea numindu-l cenzor al cărților românești tipărite în tipografia slavo-română din Viena (1771), înființată la intervenția lui Ion Neagoe, feciorul popii din Armeni (Sibiu), iar în anul următor, împărăteasa il numi episcop al Blajului. Pe timpul când era profesor, a fost încredințat cu scrierea unui *Dicționar* la care a și lucrat o vreme (T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 224).

[3]) Atanasie Rednic, era maramureșan din comuna Giulești. A studiat teologia la Viena. Om extrem de sever, inteligent, fanatic apărător al ritului bisericii răsăritene. A fost o frumoasă figură ecclesiastică, dar prea „greu la fire și nu lesne iertătoriu" (Samuil Micu, la T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 124—125).

[4]) Gherontie Cotorea s'a născut în Totoiu (Alba). A urmat școala la Alba-Iulia (rom. cat.) și Blaj, de unde, pe vremea vicariatului lui P. P. Aron, fu trimis să facă teologia la Târnava. Reintors la Blaj, i se dete diferite întrebuințări până la deschiderea școalelor. A fost un călugăr dotat cu o inteligență rodnică

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

siarhul şi *cu protopopul locului vor învăţa cinul besericii pe carii va fi de lipsă.*

Aceştia toţi mai sus numiţi cu c. protopopul locului şi împreună şi deosebi după socoteala vremilor şi lipsa întâmplărilor, vor fi *Examinatori* clerului dând arhiereului cuvioasele atestate sub iscălitura presidentului.

Eară *dascălul şcoalei de obşte* va fi *Constantin Dimitrievici*[1]). Preste toate acestea rânduiala supunerii intru acesta chip se va ţinea adecă:

In ceale ale cinului besericesc vor fi toţi cu supunere Eclesiarhului.

In ceale ce vor fi de treaba şcoalelor Prefectului acelora şi precum şi în ceale ce vor fi ale bibliotecii Prefectului aceleiaşi.

In ceale ce vor fi de socoteala trapezii şi de lipsa casei Ispravnicului aceloraşi carele se va sârgui spre toate ceale de lipsă după rânduiala cinului marelui Părinte, rânduind şi ceasul refecţiei şi vreamea odihnei după lipsa întâmplărilor şi socoteala vremilor. Eară în trapezare şi airi (altundeva) afară din rânduitele cinuri, şederea inainte şi preferenţia se va ţinea după

şi mult spirit critic. Implicat în conflictul cu episcopul Rednic, împărtăşeşte şi el soarta prietenilor lui (Silivestru Caliani, Grigore Maior), fiind închis în mânăstirea Strâmba-Fizeş (Someş), de unde, apoi, ajunge preot-protopop în Dej. A scris şi tradus câteva cărţi destul de preţioase pentru acea epocă, şi mai ales având în vedere scopul scrierii lor (şcoalele din Blaj): *„Învăţătura creştinească"* sau *„Catechism bogat"*, *„Istoria schismei Grecilor"* după Maimburg, *„Pravila după rândul slovelor dela buchi"*, *Religia şi obiceiurile Turcilor"*, *„Despre articuluşurile de price"*, ş. a.

[1]) Despre Constantin Dimitrievici, dascălul (I-iul) şcoalei de obşte, amintit în „Rânduiala trapazitelor", i-am zice într'un fel, „Rânduiala funcţiunilor călugăreşti", dela mânăstirea S. Teimi din Blaj, n'avem alte informaţiuni decât cele rămase de el pe manuscrisul Nr. 49, litera A din Biblioteca Centrală din Blaj, care nu e altceva decât o copie a lucrării lui Dimitrie Cantemir *„Hronicul vechimii Româno-Moldo-Vlachilor"*. La sfârşitul acestui Hronic Dimitrievici notează: „Acest hronic prefăcându-l după altul, l-am scris precum se vede eu Constandin robul lui Dumnezeu şi dascăl al şcolii româneşti din Blaj născut şi venit din Ţara Românească din judeţul Romanaţilor din satul Ariceşti... anul 1757".

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

vrâsta chemării și a bătrâneaţelor nimica deosebind, ci toate de obște fiindu-le.

Din aceste circulare se vede că Aron înființase pentru tineret două școli cu programe mult diferențiate. Una, în care se învățau limbile: latina și maghiara precum și alte științe (istoria); aceasta forma așa zisa „școala latină" sau *gimnaziul*, la început numai cu două clase. Alta, e *școala de obște*, cu un program de inițiere în Bucoavnă, în cunoașterea cântărilor bisericești (glasurile) și în scrisoare. In afară de aceste două, școli, mai exista *seminarul din mânăstirea S. Treimi* sau crăiesc, în care iezuiții din Cluj sperau să întrebuințeze oameni de ai lor, ceeace stârni opoziția lui Inochetie [1]) (și asta a fost una din acuzațiile care i s'au adus la Viena, că e cu catolicismul numai din interes, pentru neamul lui, iar nu convins de adevărurile dogmatice) și cel al lui Aron sau diecezan numit al „*Bunei Vestiri*". Ultimul, susținut prin jertfele personale ale episcopului și cele benevole ale clerului, nu va avea viață lungă. După moartea patronului—întemeietor, din lipsă de fonduri, dispare contopindu-se cu cel al Sf. Treimi sau episcopesc (1769) [2]).

O mică digresiune. Nu e de prisos să se știe cum și de cine erau susținuți tinerii plecați din Blaj spre a studia la Roma [3]), Viena, Pojoni și Târnava. La 1758, P. P. Aron testează episcopiei (succesorilor lui) 3000 fl., via din Petrisat îm-

[1]) T. Cipariu, *Acte și fragmente*, 105, p. 109.

[2]) Dr. A. Bunea, *P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 296.

[3]) In privința rolului sau influenței pe care a avut-o Roma papilor și în special Roma lui Traian asupra tinerilor veniți între zidurile ei din școlile Blajului, s'a exprimat așa de concludent unul dintre cărturarii italieni din secolul trecut: „Tinerii români, cari din dărnicia Papilor începură a studia în capitala lumii, nu puteau rămâne nesimțitori la sentimentul național deșteptat într'înșii prin priveliștea ruinelor și a gloriei romane, pe cari le întâlneau la tot pasul în cetatea eternă"; sau: „Insufleţirea lor o împărtășeau și altora, și astfel făcându-se apostoli ai catolicismului, se făceau totodată și *apostoli ai ideei naționale*" (Roberto Fava, *Ricordi Rumeni*, Parma, 1894, p. 187—188). R. Fava e marele filoromân și ziarist italian participant la procesul Memorandului (Vezi V. Netea, *Dela Petru Maior la Octavian Goga*, București, 1944, p. 252).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

preună cu teascurile, grădina din Tiur, vama dela Mişca, claca ce o făceau satele: Glogoveţ şi Lupu, pentru libertatea de a măcina pe două pietre ale morii dela Mănărade, spre a lucra apoi cu braţele acestor sate, fără spese, viia seminarului din Mănărade şi Cenade, apoi toată vinărsăria şi aparatele aparţinând de ea, numai spre a fi susţinuţi din venitele lor 8 tineri (anual) la Colegiul de propaganda fide. Acesta era unul din mijloacele folosite.

Dar P. P. Aron s'a gândit nu numai la formarea unui cler, ci şi la posibilităţile de susţinere ale instituţiunilor din Blaj. De aceea pentru a crea izvoare de venituri, cumpără domeniul din Cut (Alba) dela contele Gabriel Bethlen, cu 32.000 fl. Administrarea acestui domeniu o încredinţă călugărilor blăjeni, ca unii care au în mâini creşterea tinerimei, pentru care-l şi cumpărase. In acelaş testament (5 Noemvrie 1758) le leagă de inimă succesorilor înmulţirea de fundaţiuni, singura garanţie de durabilitate a unei întreprinderi aşa de mari cum era opera începută la Blaj.

Tot acolo în testament, insistă să se deschidă neîntârziat şcoli la Făgăraş, Haţeg, Hălmagiu şi Răşinari [1]); punct pe care urmaşii săi nu l-au realizat.

P. P. Aron însă moştenise o situaţie grea. Un cler cu o sumară pregătire teologică pe care şi-o însuşise în cele 40 de zile la episcopie, pe la diferite mânăstiri şi dascăli sau călugări drumeţi şi care trebuia verificată şi, după putinţă, completată. In acest scop, episcopul institue o comisiune care să constate nivelul lor cultural [2]), iar cei insuficient pregătiţi, aveau să fie chemaţi, temporal, în noul înfiinţat seminar din mânăstirea Bunei Vestiri din Blaj. Spre a justifica această măsură, episcopul P. P. Aron trimite clerului său o circulară — ordinaţiune care servi apoi ca îndreptar şi regulament: „Noi Petru Pavel Aron de Bistra, etc. fiindcă multă lipsa cărţilor şi a

[1]) I. Antonelli, *o. c.*, p. 7—8.

[2]) D. Furtună, *Preoţimea românească în secolul XVIII*, Vălenii de Munte, 1915, p. 115.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

învățătorilor atâta neștiință s'au fost înrădăcinat între ai noștri, cât nu numai mirenii „*ci și preoții cele de lipsă ale spăsenii* cu marea sufletească păgubire, mulți nu le știu, nice le cunosc; ce încă nici cele ce sunt spre evlavia slujbelor bisericești, spre marea împiedecare a *tuturora* nu le pricep" . . . (aici se amintește rostul înființării seminarului cel mic, al Bunei Vestiri din Blaj). Și că poziția lor, a preoților, îi obligă la cunoașterea mai temeinică a adevărurilor de credință „cu care datorie cu atât sunt mai povărați cei din ceata preoțească, cu cât sunt altora rânduiți spre povațe. Așa dară *oricâți sunt, sau preoți, sau de acum spre preoție dela Dumnezeu chemați*, fieștecării deatori va fi spre plinirea acestora adecă: *întâiu*, fieștecarele să aibă *ciasusov*, *psaltire*, pentru plinirea pravelii ce de toate zilele. *A doua*, *Bucoavna* [1]) în care se cuprinde măduha celor de lipsă a credinții și a științii. *A tria*, *învățătura creștinească* [2]), care acum tipărită la vedere se arată până când și altele ajutorându-ne Domnul și cráiasca milă mai multe de folos se vor adaoge. Socotind că cea mai întâiu tipărită *floare adevărului* [3]) *toți or fi având*. Și între aceste numite cărticele întâiu bine chivernisindu-se, așa la ecsamen se vor cuprinde, în care cine se va găsi și în cele mai sus bine chivernisit, au la treapta preoției, au la dintr' aceasta la greutatea păstoriei, *după vrednicie se va promovălui* sau și rândui" [4]).

La început gimnaziul nu avea decât clasele: I-a *(Principia)* și clasa II-a *(grammatica)*; a III-a se deschise numai la 15 August 1757, sub numele de *sintaxis*, cu primul ei profesor, călugărul Meletie Neagoe din Broșteni (Tr. Mică), absolvent al teologiei din Târnava [5]). Alte inovații de vreo importanță deosebită, în organizarea școalelor Blajului, până la 1772, nu se mai produc. In acest an se reîntorc dela „Pázmáneul" (colegiu)

---

[1]) E vorba de *Bucoavna* de Cluj (1744).

[2]) O altă versiune a ei, apărută în limba latină, e *Doctrina Christiana*, tipărită în Blaj la 1757.

[3]) Apărută la Blaj în 1750 (Bianu—Hodoș, *b. r. v.*, II, p. 113).

[4]) Aug. Bunea, *Eppii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 364, nota 1.

[5]) N. Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 21.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

din Viena, doi tineri după un stagiu de şase ani: Samui Micu şi Ştefan Pop, care, înainte de a fi primiţi în acest colegiu catolic, se obligară în faţa episcopului Vienei, Cristofor Migazzi, că vor accepta, după absolvire, orice slujbă bisericească, chiar şi aceea de preoţi mireni[1]). Ajunşi la Blaj, fură obligaţi să propună, primul, *Mathesis* (matematicile) şi *Ethica*, iar al doilea, *Logica* şi *Metaphisica* la nou înfiinţatele două clase: *Rethorica* şi *Poetica*.

Tot la *Rethorică* va fi numit, probabil lui Micu dându-i-se o altă clasă, peste un an un tânăr capabil, o inteligenţă agitată, abia întors dela piariştii din Bistriţa, după ce făcuse 4 ani (1768—1772) la iezuiţi (colegiul „Sf. Iosif") în Cluj, Gheorghe Şincai. Dar pentru scurt timp, căci în 1774 e trimis împreună cu Petru Maior la Roma.

Prin urmare, la 1772 şcoala latină din Blaj se poate spune că era echivalentă cu celelalte licee din imperiu având cinci clase grupate în două cicluri: I (grammatices) şi II (Humaniores), cu un program similar.

Ciclul inferior, avea:

Cl. I. sau *Infima schola grammatices* numită *principia.*
Cl. II. sau *Media schola grammatices* numită *gramatica.*
Cl. III. sau *Suprema schola grammatices* sau *sintaxis.*

Ciclul superior (Humanioarele) format din:

Cl. IV. sau *Inferior schola humanitatis* zisă *relhorica.*
Cl. V. sau *Superior schola humanitatis* zisă *poesis.*

Ca materii de învăţământ se predau la:

Cl. I. (Infima schola grammatices).
1. Ex. praeceptis linguae latinae.
2. Ex. crestomathia latina hungarica et germanica.
3. Ex. historia sacra.
4. Ex. geographia.
5. Ex. institutionibus linguae graecae.
6. Ex. arithmetica.

---

[1]) T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 122.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Cl. II. (Media schola gramatices).
1. Ex. praeceptibus linguae latinae.
2. Ex. chrestomathia latina.
3. Ex. chrestomathia hungarica et germanica.
4. Ex. geographia.
5. Ex. historia hungariae.
6. Ex. elementis linguae graecae.
7. Ex. arithmetica.

Cl. III. (Suprema schola grammatices).
1. Ex. praeceptibus linguae latinae.
2. Ex. chrestomathia germanica.
3. Ex. chrestomathia hungarica.
4. Ex. institutionibus linguae graecae.
5. Ex. geographia.
6. Ex. historia Transylvaniae.
7. Ex. arithmetica.

Cl. IV. (Inferiore schola humanitatis).
1. Ex. praeceptis eloquentiae.
2. Ex. chrestomathia latina.
3. Ex. chrestomathia germanica.
4. Ex. chrestomathia graeca.
5. Ex. historia antiquitatis Romana.
6. Ex. historia Hungariae.
7. Ex. geographia mathematica.
7. Ex. institutionibus arithmeticis.

Cl. V. (Superior schola humanitatis).
1. Ex. institutionibus orathoris.
2. Ex. chrestomathia latina.
3. Ex. chrestomathia graeca.
4. Ex. institutione stili ungarici et germanici.
5. Ex. mitholgia.
6. Ex. geographia.
7. Ex. historia Caesarum.
8. Ex. elementis mathesos.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Acestor materii li se adăuga în toate clasele studiul religiunii „his accessit doctrina religionis" [1].

Gimnazii (licee) cu un asemenea program se aflau, la: Sibiu, Braşov, Cluj, Aiud, Timişoara, Arad, Oradea, Tg. Mureş. Tg. Săcuesc, Odorhei, Alba-Iulia, Baia Mare şi Sighişoara, pentru Unguri şi Saşi, dar frecventate de foarte mulţi români, şi Blajul [2].

Notele calificative variau intre *Prima classis cum nota eminentiae* şi *Eminens—primus*, iar la conduită se dau următoarele note: *exemplares, probissimi, optimi* ş. a.

După programul de mai sus, pus în concordanţă cu regulamentul guvernului central din Viena şi planul de învăţământ din întreg imperiul austriac, program care s'a menţinut nemodificat şi în liceul Blajului până la 1831 [3], materiile, adecă întreg învăţământul, se preda numai în limba latină. Cei dintâi care rup tradiţia, ţinându-şi lecţiile în limba română, sunt profesorii Simion Bărnuţiu şi Ioan Rusu. Exemplul lor îl urmează tânărul profesor de matematică şi fizică, Basiliu L. Popp, viitorul Baron şi al doilea preşedinte al Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român din Transilvania.

Cum merg lucrurile la „*Şcoala de obşte*".

Dintr'un spirit de ocrotire şi largă bunăvoinţă, P. P. Aron dispune să nu se ia nici o plată dela copiii săraci dar cu dragoste de carte. S'a şi văzut ce gol umplea această şcoală: abia înfiinţată şi în Decemvrie acelaş an, număra 79 de elevi, instruiţi de un dascăl cult, umblat prin lume; un laic, care, se vede, se ştia descurca în greutăţile acestui început spinos. Dacă a mai rămas sau îi va fi dat o altă întrebuinţare P. P.

---

[1]) Dr. I. Stanciu, *Istoricul liceului „Gheorghe Lazăr" din Sibiu*, Sibiu, 1934, p. 19.

[2]) Numai la gimnaziul din Sighet erau, la 1779, 32 elevi români. Vezi numele lor la A. Veress, *Bibl. rom.—ung.*, I, p. 304.

[3]) N. Brânzeu, *o c.*, p. 72, spune că la cele 5 clase li s'a mai adaus un an de *Psihologie şi Logică*. Când s'a produs această îmbunătăţire, nu precizează. Am dat anul 1832, bazându-ne şi pe alte informaţiuni (Vezi G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1942, p. 33).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Aron, nu știm. La 1762, în locul lui funcționa, ca „ludimagister" al școalei de obște, Petre Demelnechi. Urmașul lui, căci el nu figurează decât dela 1762—1765, nu ar fi cu neputință să ne aducă sub condeiu numele unei familii de cărturari: Neagoe (din Broșteni Tr. Mică) și alta a protopopului Neagoe din Armeni (jud. Sibiu).

Nicolae Comșa susține [1]) că P. P. Aron a utilizat ca dascăl al *Școalei de obște* pe Neagoe Ioan (Armeni), om cult, căci „eppii Rednic și Maior îl trec la Viena ca agent pe lângă cancelaria aulică". In *„Istoria bisericii"* a lui Samuil Micu, reprodusă la T. Cipariu [2]) se vorbește și de un *Vasile Neagoe;* „pe acesta într'un rând episcopul Aron l-au pus dascăl *școalei românești*". Aici nu poate fi vorba decât tot de școala de obște, unde învățământul întreg se făcea în limba română, pe când gimnaziul (liceul) era numit „școala latinească", învățământul predându-se în această limbă.

Era un creier fenomenal acest Vasile Neagoe, după cum povestește Samuil Micu Clain în „Istoria bisericii" sale:

„Pre vremile lui Aron era în mânăstirea S. Treime Vasilie Neagoe feciorul protopopului Maniu Neagoe din Broșteni. Acesta când au fost de doi ani orbise și orb învățase de știa de rost tot Ceaslovul, Psaltirea, Testamentul nou, Acatisturile al lui Isus, al Preacestii, Octoihul Duminecilor; și știa și Testamentul Vechiu, măcar că acesta de *rost* nu-l știa; făcea predicații de se minunau toți de el. Era acest alt Didim măcar că nu era alexandrinean" [3]).

După apariția „Normei Regie" (1779), *Școala de obște* se transformă în *școala normală* având ca profesor pe Al. Fiscuti, teolog din Viena, perfect cunoscător al limbii germane, latine și ungare și absolvent al *„Metodului Normal"* al călugărului iezuit, Grieb, din Sibiu, la care trebuia să-și ia calificațiunea toți magistrii de norme (profesorii școalelor „normale") din Transilvania.

---

[1]) N. Comșa, *Dascălii Blajului*, p. 20.
[2]) T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 112.
[3]) *Ibidem.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

El n'a funcţionat decât scurt timp, căci la 1780 era numit preot la Reghin, de unde se mută la Bistriţa ca protopop[1]).

Lui Fiscuti îi urmă Ioanichiu Vijoli (1780—1782), de obârşie din părţile Mureşului de sus (Varviz).

Simţindu-se nevoia unei mai temeinice pregătiri a învăţătorilor, căci până la înfiinţarea acestei şcoli, dacă nu şi acum, majoritatea dascălilor săteşti perpetuau un sistem, ca şi în cler; moşteneau „dăscălia" odată cu diecia, din tată în fiu; *guvernul* înfiinţează încă o clasă, a III-a, la 1782, ridicând numărul profesorilor la 2, adăugându-i şi un catechet, care avea şi funcţiunea de director[2]).

Viitorii dascăli erau obligaţi să asculte aceste cursuri trei ani la rând în etape de 6, 4 ori 2 luni, după cum aprecia directorul *şcoalei de norme* din Blaj şi al celorlalte naţionale române unite din toată Transilvania, care fu din 1782, Gheorghe Şincai.

La 1784 avea patru profesori (dascăli) şi un catechet. Cu acest număr de dascăli funcţionă până la 1865, când a fost reorganizată pe alte baze.

Odată cu Şincai e numit dascăl la „norme", în 15 Octomvrie 1782, la clasa III-a. Samuil Coltor; în această clasă, pe lângă alte obiecte, predă şi latina până la sfârşitul vieţii (14 Aprilie 1810). A fost laic. Bun prieten cu Samuil Micu, care îi botează şi un copil, cu Gh. Şincai, pentru a cărui amiciţie fu ameninţat de episcopul Bob cu 25 de bâte, Samuil Coltor, alături de Ioan Pop, cellalt *dascăl de norme*, rămâne o frumoasă figură de dascăl al vremii. Lor le urmară: Demetriu Raităr (1784—1790), Mihai Făgărăşan, „un bărbat popular şi bine văzut"[3]); Moise Pop, care, la 1770, era dascăl în Dumbrăveni (Ibaşfalău), fu chemat la „normele din Blaj" în 1792. E tatăl altor doi dascăli fruntaşi ai „şcoalei de norme": Iosif, — pe

---

[1]) Iacob Radu, *Istoria vicariatului gr. cat. al Haţegului*, p. 117.

[2]) Dr. I. Raţiu, *Blajul*, Braşov, 1911, p. 49.

[3]) Dr. I. Raţiu: „*Cei dintâi dascăli şi directori ai şcoalei normale din Blaj*", în „*Foaia Şcolastică*", Anul X, Nr. 11.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

care mai târziu îl va duce Gh. Asachi la seminarul dela Socola al lui Veniamin Costache — și Basiliu Manfi. A funcționat până la 1819.

Școala, mai ales în timpul conducerii ei de către Gh. Șincai, avea un frumos renume. Numai așa se explică faptul că arhidiaconul Ladislau Vasile Andreica din Noțigul Sălajului cerea, printr'un raport, ca anumiți dascăli — poate cei mai buni — să fie trimiși la Blaj, să și însușească metoda școalei primare de unde conduși de Gh. Șincai „și această națiе proastă, neobișnuită cu sfaturile părintești salutare, (care) nu numai nu vrea să plătească dascălilor numiți leafa lor hotărîtă prin învoială, ci copiii de școală și-i oprește dela frecventarea cursurilor" [1]), să înainteze.

Să urmărim puțin și viața gimnaziului. In prima circulară a episcopului P. P. Aron, era vorba de introducerea, pe lângă germană și latină, a limbii maghiare. Va fi fost impusă episcopului sau a introdus-o el între materiile de învățământ? Nu s'a găsit nici un act care să indice un ordin pentru introducerea ei. S'ar face însă o greșală dacă s'ar crede că P. P. Aron a cerut învățarea ei dintr'un sentiment de admirație sau de simpatie. Mai repede dintr'un real calcul politic. Națiunea română, umilită și insultată de unguri și de sași, simțea nevoia de funcționari ieșiți din sânul ei, care să-i priceapă necazurile și durerile și la timp să o apere. Fără a cunoaște limba maghiară, aceasta era aproape o imposibilitate. Lucrul îl observase și marele vlădică Inochentie. Mulți dintre preoții și nobilii români își trimeteau copiii la școalele ungurești spre a-și însuși limba maghiară. Dar odată cu limba li se infiltra în suflet și disprețul pentru biata națiune valahă; însă nu puțini dintre cei ce absolvau aceste școale ieșeau cu o conștiință națională în deajuns de puternică pentru o atitudine pozitiv-comba-

[1]) I. Ardeleanu—Senior, *Din trecutul învățământului românesc în județul Sălaj*, p. 15.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tivă[1]). Deci, trebuiau funcţionari de stat *români*, introduşi în toate oficiile, însă legaţi cu sufletul de cei din mijlocul cărora plecau.

Sub mult hulitul episcop Bob a fost scoasă un timp din învăţământ[2]), pentruca sub urmaşul său, episcopul Ioan Leményi, să fie iar reintrodusă cu pretenţii dominatoare. Pentru a realiza o veche dorinţă a neamului, adecă de a avea şcoale deopotrivă cu Ungurii şi Saşii, urmaşii lui P. P. Aron, At. Rednic şi Grigore Maior, apoi Bob, contribuiră fiecare la sporirea prestigiului instituţiunilor, în special a gimnaziului, la care se orânduiră ca profesori, cei mai destoinici cărturari dintre clericii Blajului, întorşi de pe la şcoalele din Apus.

Din marele număr de dascăli ai şcoalelor blăjene din această epocă, amintim pe câţiva dintre cei mai de seamă, în ordinea vechimei; popa Iancu din Sâncel[3]), cel dela care învăţase carte istoricul Samuil Micu[4]), cu studii teologice la Kiev, Iacob Aron, Parteniu Iacob, Ştefan Pop, Ioachim Pop, Ioan Halmaghi[5]), Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ioan Budai—Deleanu[6]) Chiril Ţopa şi Vasile Filipan[7]).

---

[1]) Are dreptate în mare măsură, G. Bariţiu, afirmând că „sute de tineri au ieşit în zilele Mariei Teresia din acele şcoli (ale iezuiţilor), care, abstracţie făcând de zelul pe care-l punea în propagarea catolicismului, au deschis minţile multor bărbaţi români, cari sub Iosif al II-lea au ocupat diferite funcţiuni în stat, până la rangul de consilieri de curte.

Pentru acea epocă însă nu se punea întrebarea asupra propagandei religioase, ci se recunoştea *necesitatea imperioasă de a duce tinerimea română la nişte şcoli undeva ca să înveţe şi ea mai mult decât az-buche, vede, glagole, dobre, rita, să guste din ştiinţe, să înveţe vreo limbă clasică, vreuna europeană, să apuce pe calea cea largă a civilizaţiei europene*" (*Părţi alese*, I, p. 401).

[2]) N. Brânzeu, *o. c.*, p. 54.

[3]) Zis şi Isaia Călugărul, „Fiind Iancu odinioară la Kiov, foarte bine se procopsise în limba slavonească cât a tâlmăcit pre limba românească" „*Vedeniile Sfântului Grigorie*" (Samuil Micu la T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 107).

[4]) *Ibidem.*

[5]) Date biobibliografice asupra lor, la T. Cipariu, *o. c.*, p 105, 122; I. Raţiu, *Dascălii noştri:* N. Comşa, *Dascălii Blajului*, p. 23, 24, 32.

[6]) Biobibliografie asupra lor la: Iorga, O. Densuşianu, Sextil Puşcariu, D. Murăraşu, etc.

[7]) Gh. Biriş, *Aspecte din viaţa Blajului*, Blaj, 1942, p. 29—30; I. Georgescu, *o. c.*, p. 7—8.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

O dovadă de absolută necesitate a acestor instituțiuni pentru timpul în care s'au deschis, e, că chiar din primii ani ai lor, școalele au fost frecventate de un mare număr de elevi veniți la învățătură din cele mai indepărtate colțuri ale Transilvniei ba chiar și din Banat. La 1760 se aflau 500 de școlari la Blaj [1]), între cari se vedeau și junișori de câte 18—19 ani învățând A. B. C.-ul; în lipsă de hârtie, formau litere, vara pe pământul cel nisipos al pieții, iar iarna pe nea, cu câte un bețișor ca să nu le degere degetele [2]).

Între documentele în legătură cu aceste așezăminte de cultură păstrate în Biblioteca Centrală din Blaj, s'a găsit un tablou al elevilor gimnaziului, din întâiul an al existenței sale: „*Calculus scholasticorum anni 1 mi 1755*" cuprinzând numele a 72 de elevi, grupați pe capacitatea de asimilare a cunoștințelor. Astfel, la „*Majores*" sunt înscriși 11, la „*Minores*" 31, la „*Mediocres*" 11 și la „*Minimi*" 15. Cei mai mulți dintre ei sunt din „Comitatele" Alba și Turda. Dar alături de „Georgius Iuminovits" din Blaj la „Majores", întâlnim pe un Pahomie Vancea din Vănceștii Maramureșului, alături de Nicolaus Pap din Abrud, pe Ioachimus Mohi din Mohu Sibiului sau Georgiu Comanai din Comana Făgărașului.

La „Minoris" sunt înscriși cei mai mulți. Și aici, majoritatea sunt din comitatele amintite mai sus. Însă nu lipsesc nici comitatele „Chiuar" (Kőrör), Solnocul de mijloc, Târnavele, Sibiul (între elevii Sibieni figurează și *Sava Popovici* din Rășinari, distinsul cleric și cărturar de mai târziu), Clujul și Ciucul. Între cei dela „Mediocres" e înscris și Daniil Marginai din Mărgineni (Făgăraș) viitorul om de încredere și mâna dreaptă a episcopului Dionisie Novacovici [3]); un Ioan Trisechi din Hodoșa (Treiscaune), Ioan Penciu din Monor (Năsăud) și Georgiu Beta din Zlatna, sunt numele elevilor veniți, la „Mediocres", din punctele cele mai depărtate. Dintre cei dela „Minimi", unul

[1]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 147.
[2]) Gh. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1889, I, p. 453.
[3]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 137.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

singur, Ioan Filimon, e din Solnoc (Silivaş); restul, din Alba.

Mai interesantă decât această „evidenţă", e alta privind şcoala de obşte. Poartă titulatura: „*Anul 1757 Februarie 19. Insemnarea Gramaticilor ai şcoalei româneşti din Blaj, care cum îl cheamă şi din ce sat şi varmeghie este, în ce an şi lună au venit, cât au şăzut şi ce au învăţat; ca să ştie i-am însemnat*".

Cuprinde 162 de elevi din toate colţurile Transilvaniei şi din părţile Crişanei.

Un „Moisi dela Sinislau, eparchia dela Karăi, au venit în anul 1756, Iunie 15 şi s'au prins la învăţătură dela ceas pervii până ce au isprăvit ceaslovul, la învăţătura creştinească au învăţat 10 capete; cântări, canonul crucii, al precestii, preceasna, cheruvicul şi axionul"; un altul, Gavrilă „din eparchia Băsăscului (Băseşti—Sălaj), a venit în anul 1756, Iunie 8 şi au început a învăţa dela cat(isma) 1 şi au învăţat (până la) cat 5; la învăţătura creştinască 10 capete şi dialogul [1]) tot şi cântări canonul precestii, al crucii şi axionul", sau altul „Ianoş dela Dobra epar Dobrii (jud. Huniedoara) au venit în anul 1756 sept. 19 şi au început dela *buchi* şi acum isprăveşte Psalmii de dimineaţă". Unii dintre elevii şcoalei de obşte încă la venire erau iniţiaţi în citit şi scris; aici căutau să-şi desăvârşească cunoştinţele, dar mai ales să înveţe glasurile şi cântările bisericeşti; cazul lui „Avram dela Câmpeni a lui Morariu Petrişor" care, după ce „au învăţat ceaslovul sârbeaşte, au venit a învăţa pă Psaltirea şi cântări" la 12 Aprilie 1757. Alţii erau complet necunoscători de carte. Aceştia începeau şcoala *dela buchi* după bucoavna care pare a se fi tipărit aici în Blaj între 1753—1756, din care nu e cunoscut până acum niciun exemplar.

Deşi confesională, şcoala a fost frecventată şi de ortodocşi. Se întâlnesc elevi din Răşinari (Aleman Galea, Bogdan Sârb, un Iacov), din Sălişte şi din alte sate fruntaşe cu populaţie ortodoxă sau majoritatea ortodoxă. De altfel, în această şcoală, începând cu cântările şi sfârşind cu „catechizaţia" care se făcea din „*Invăţătura creştinească*", Catechismul lui Aron, în care

[1]) Dialog sau „convorbire între elev şi dascăl despre Sf. Unire".

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

numai *dialogul* cuprindea temeiurile confesionale unite, totul era în spirit tradițional românesc; chiar și cântările se învățau urmând o normă ortodoxă, după cum se poate vedea din „*Instrucțiunea pentru cuprinderea grămăticilor*“ [1]), la punctul 6, unde se spune: „la răspunsuri mai scurte cum e *Gospodi pomilui* i proci se vor rândui de dascăl (elevii) într'amândouă stranele care când să răspundă una apoi alta, iară nu amândouă odată, așișderea la otpusturi“ ...

Din cercetarea acestor documente reiese că atât școala latină cât și cea de obște funcționau tot anul fără întrerupere; găsim elevi înscriși în fiecare lună, atât iarna cât și vara. Durata frecvenței nu e menționată nicăiri, însă se poate deduce că elevii stăteau aici până își însușeau cunoștințele absolut necesare profesiunii. Vorbim de școala de obște, care pregătea pe diecii sau dascălii satelor. Aceeași era situația la început și în gimnaziu, care în anul I (1754—1755) se vede a fi avut o singură clasă ai cărei elevi (unii în vârstă de 20 de ani) au fost grupați cum s'a văzut mai sus.

Școalele acestea au atras tineretul român și prin ajutoarele pe care le acorda. Însuși episcopul Aron, căruia îi plăcea să-și treacă timpul printre elevi vizitând aproape zilnic școalele, a venit în sprijinul lor oferindu-le fiertură și pâine, sau, pe unii mai săraci dar silitori, îmbrăcându-i. In această privință e grăitoare rugarea unui elev bănățean, ajuns în școalele Blajului, către episcopul Aron:

„Cu umilință și cu smerenie la mila Mării Tale căzând am alergat văzând pre Măria Ta pre toți săracii cu milă socotind, rugându-mă pentru aceste lipse ca să te milostivești smerenii mele *să mă milueștI cu o pereche de cloareci* și la seminarium să mă primești fiindcă sunt foarte departe din țara Bănatului și nici de acasă am nădejde că și maica mea se ține cu destulă sărăcie“ etc. Semnează: „Sufletesc și smerit fiu, *Dumitru Popovici*“ [2]).

[1]) Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici, Apendice*, litera C., p. 457.

[2]) Orig. în Bibl. Centrală — Blaj; publicată și de d. Z. Pâclișanu în *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, București, 1930, p. 31.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga“ din Sibiu

Prin asemenea metode s'a putut ajunge ca în 1760 aceste şcoale să numere 500 de elevi [1].

In toţi aceşti ani (1754—1800), numărul elevilor niciodată n'a fost mai mic de 300, dar mai mare da, mai ales dela 1772, când popularul vlădică Maior veni în sprijinul sutelor de fii de ţărani susţinuţi cu desaga la învăţătură, prin crearea fondului de pâine, distribuind zilnic „ţipăii" din grâul adunat in hambarele episcopiei; „ba, spune Micu, celor săraci li se da şi fiertură de trei ori pe săptămână".

Această situaţie nu era spre bucuria celorlalte două naţiuni transilvane pe care le neliniştea numărul mare de pui de valahi dornici de lumină. Ştiau că prin şcoală Românii vor ajunge la conştiinţa puterii lor, că vor încerca să pună mâna chiar şi pe posturi de conducere. Se temeau că vor pierde frânele puterii şi elementul de exploatat: iobagul român.

Lucrul e relevat în scrisoarea unui contemporan, Gheorghe Rettegi, către protopopul său:

„Scriu din relaţiuni sigure că Valahii din judeţul Huniedoara astfel au scris domnului prefect Balogh László: „nu ne putem mira îndeajuns care e cauza că voi Ungurii ne-aţi asuprit atât de mult, că ne-aţi aruncat în gât şi jugul iobăgiei, deşi noi am fost şi suntem cu mult mai mulţi decât Ungurii şi mai mult chiar, suntem mai vechi în această ţară decât voi, deoarece *suntem rămăşiţele vechilor Daci*".

„Dar aceasta este o minciună, căci naţiunea valahă este o colonie romană... De acest neam mărturisesc că mă tem... pe noi ne-ar putea distruge imediat, deoarece *în Ardeal sunt pe puţin de zece ori atâţia Valahi câţi Unguri*".

„Tot ca un fruct al *unirii* va fi şi acest lucru deoarece, ca să devină catolici, li s'a permis să ridice şcoale: au şi întemeiat în Blaj un astfel de gimnaz, care a avut deja cinci sute de elevi putând să înveţe cu temei limba valahă, maghiară, la-

[1]) Numele elevilor de mai sus sunt date după actele (tablourile) din Biblioteca Centrală a Blajului. V. şi Z. Păclişanu, *o. c.*, unde sunt publicate toate numele precum şi alte date preţioase asupra şcoalelor şi a seminarului „Buna Vestire".

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

tină și germană; care, dacă ar fi durat, domnule protopop, ar fi ajuns la promoție, însă Dumnezeu acum prin această stare turbure[1]) pentru moment a împrăștiat-o" [2]).

Dar și din alt punct de vedere deschiderea școalelor din Blaj devenea o mare nădejde, dacă nu unica: pe timpul lui Aron, o mulțime de tineri români cercetau școlile ungurești (liceele rom. cat.) din Bistrița, Brașov, Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, etc. Numai la liceul piariștilor din Bistrița, între 1729—1779, au fost inscrișii peste 550 de elevi români din diferite regiuni ale Transilvaniei; găsim între ei și un craiovean, Ioannes Feti, la 1740 [3]). Ori, să ne gândim la spiritul național și educațiunea în care erau crescuți acești tineri, dacă se putea compara cu atmosfera școalelor din Blaj, unde verbul cald al lui Gherontie Cotorea va fi stârnit entusiasmul și orgoliul obârșiei noastre romane în sufletele elevilor săi, sau cum inteligența răsvrătită a lui Grigore Maior îi va fi purtat pe culmile însorite ale cugetului isvorît din inima sa, ori din înțelepciunea poporului. In această privință mai bine să vorbească doi persecutați ai Blajului.

„Că adevărat se poate zice și cu bună samă așa este, cumcă mânăstirea Blajului au adus pe neamul românesc la cunoștință, la învățătură, la înțelepciune. Așa grăi Samuil (Clain) despre mânăstirea Blajului și eu încă întăresc zisele lui pentrucă mânăstirea aceasta mult bine a făcut neamului românesc" [4]).

Apoi mai era ceva: au isbucnit luptele religioase. Acest războiu fratricid, alimentat prin intrigi, aduce în Transilvania pe generalul catolic Nicolae Buccow, care, spre a liniști provincia, se năpustește asupra mânăstirilor românești, după părerea lui, adevărate cuiburi de infecție antiunionistă, pe care le trece prin vâlvătaia flăcărilor. Prin mistuirea lor, s'au pierdut zeci

---

[1]) Aluzie la răscoala condusă de călugărul Sofronie din Cioara, care era atunci (1761) în toiu.

[2]) G. Rettegi, *Emlékiratai* în „*Hazánk*", p. 302; Cf. Virgil Stanciu, *P. P. Aron*, Blaj, 1943, p. 44—45.

[3]) Numele lor, la Virgil Șotropa în „*Transilvania*", 1901, Nr. 1.

[4]) Gh. Șincai, *Cronica Românilor*, Iași, 1853, III, p. 288.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de vetre de lumină, din care s'a susţinut multă vreme cultura şi sufletul românesc transilvan. Blajul, care contribuise şi el la acest fapt, venea să le ia locul, accentuând şi mai mult grija pentru cartea românească, stabilind însă, prin tinerii întorşi dela Roma, Viena, Târnava, legături şi cu cultura Apusului, astfel deschizând orizonturi noi gândirii româneşti.

„Episcopul martir vorbise de originea romană, de strămbunul Traian, de nobleţea rasei şi de stăruinţa neîntreruptă pe pământul moştenirii ei. Inspiraţiile îi veniseră din studiile clasice pe care le făcuse în colegiile Iesuiţilor; dar cronicele moldovene şi muntene, care dădeau un înţeles actual acestor noţiuni scolastice şi literare, îşi găsiseră drumul până şi la chiliile tinerilor călugări cari se formau în şcolile întemeiate de Micu şi, mai ales, de urmaşul său Aron. Când învăţăceii acestor seminarii şi colegii putură să caute la Viena şi chiar la Roma izvorul cunoştinţelor lor, ei nu făcură decât să se întărească într'o credinţă care avea să fie, dealungul tuturor mizeriilor, însăşi esenţa vieţii lor. In această Romă, unde marele prelat murise desnădăjduit, învăţăceii lui dela aşezămintele din Blaj reluaseră opera părăsită de mâinile lui slăbite. Era una din acele transmiteri tainice pe care dreptatea le găseşte totdeauna pentru a-şi salva cauza", se exprimă undeva [1]) N. Iorga, după ce cu 15 ani mai înainte se pronunţase puţin măgulitor asupra şcoalelor blăjene, asupra „anemicului naţionalism" emanat din ele, mai ales în primele decenii de viaţă: „Nu vreau să critic pe P. P. Aron, întemeietorul acestor şcoale; trebuiau şcoale, dar şcoala nu foloseşte prin clasele ei, nici prin programe, nici chiar prin valoarea ştiinţifică a profesorilor. Din punctul de vedere al unei naţiuni, şcoala foloseşte cât spiritul care se desface, cât sufletul care emană din ea. Iar *din şcoalele lui P. P. Aron nu ieşea niciun suflet, decât iubirea de Dumnezeu şi pentru împărăteasa Maria Teresia*" [2]). Apoi, mai departe, naţionalismul e tot atât de absent şi în sufletul profesorilor acestor

[1]) *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, p. 226.

[2]) *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Bucureşti, 1915, p. 7.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

școli: „Acești fii de țărani, acești învățători de fii ai țăranilor, cari se grămădeau la școalele din Blaj, erau prea puțin țărani ei înșiși pentru ca în cugetul lor să se poată înfiripa visul ardelean al naivilor și simplilor, la 1780" [1].

La o mai apropiată cercetare, desigur, aceste păreri nu mai pot fi susținute. Nu numai profesorii erau însuflețiți de sentimente naționale, pe care adeseori le subordonau celor confesionale, ci chiar și elevii. Se poate aminti numai faptul că abia trecuseră cinci ani dela asasinarea dârzului domnitor al Moldovei, Grigore Ghica Vodă (1775), și iată tineretul școalelor din Blaj îi reactualizează ținuta printr'o piesă de teatru, *„Occisio Grigorii Vodae"*, cea dintâi piesă de teatru scrisă în limba română [2], pe care o pun în scenă după concepțiile și capacitatea lor de simțire.

Școli sătești înființate de ep. P. P. Aron

Dar ctitorul școalelor Blajului a întins mâna-i ocrotitoare și asupra satelor, ce-i drept într'o mai mică măsură; atențiunea lui era îndreptată mai mult asupra „cetății" din jurul său. La venirea lui Atanasie Rednic, când acesta face vestita sa conscripție din 1765, găsește nu mai puțin de 56 școale românești, unite bineînțeles, organizate după ordinele chibzuite ale episcopului P. P. Aron [3].

---

[1]) *Ibidem*, p. 10.

[2]) Al. Ciorănescu, *Teatrul românesc în versuri și isvoarele lui*, București, 1943, p. 17.

[3]) Desigur numărul școalelor sătești din Transilvania, la această dată era cu mult mai mare și nu la acest an, ci la 1750, când vlădica Blajului întocmește o *statistică a Românilor din Transilvania*, unde găsim într'un sat câte 3—6 preoți. Mulți țineau și locul de învățător. Aceasta reiese chiar dintr'un raport al lui P. P. Aron din 15 Decemvrie 1754 către guvernatorul Transilvaniei, în care arată sărăcia în care se sbate poporul român și conducătorii lui: ... Idcirco horum defectum ut et *Ludimagistrorum* ipsimet sacerdotes, uti innui, suplere necessitantur. (Dr. Aug. Bunea în *Transilvania*, 1901, Nr. 9).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Aceste şcoale, după protopopiate şi cu numele dascălilor, erau următoarele:

protopopiatul Făgăraşului: Făgăraş (Toma Braşoveanu înv.), Beşimbac (Ioan Mone senior), Viştea de jos (Dumitru Şandru), Porumbacul de sus (Lazăr Cismaş), Arpaşul de Sus (Samuilă Nanu), Viştea de Sus (Tănase Poşa), Ucea de Sus (Coman Gavrilă), Drăguş (Ioan Codrea), Lisa (Zmedu Şerban), Voivodenii Mari (Aldea Bica), Ludişor (Al. Ganea). Porumbacul de Jos (Savu Bunea); *protopop. Veneţiei:* Cuciulata (Samuil Pop), Veneţia de Jos (Man Penciu), Hârseni (Ioan Grama), Sebeş (Andrei Popa), Mărgineni (Matei Pandrea), Copăcel (P. Iorga), Berivoii Mari (Pop Stan), Vaida Rece (Ionaşcu Luca), Telechi-Recea (David Popa), Netot (Ioan Popa), Sevestreni (Ciomiosti), Scorei (David Motoc), Ilieni (Şerban al popii George), Râuşor (Samuil); *protopop. Sadului:* Sadu (Popa senior Ioan dela Pod), Nucet (Popa Man senior); *protopop. Armenilor:* Armeni (Stan Diacu), Ocna Sibiului (Popa Iosif), Alămor (Samuil Nemeş), Luduşul Mic (Iancu Munteanu), Apoldul Mic (Popa Dan), Topârcea (Popa Toma); *protopop. Calborului:* Calbor (Stan Bălaş), Paloş (Oprea Comşa), Buholţ (Vasile al Preotesei), Galaţi (Tănase), Şona (Matei Mailat), Ticuşul român (Onea Toma); *protopop. Odorhei:* Odorhei (George Mihai), Homorod Băi (Ştefan Chiş); *protopop. Sânmărtinul de Câmpie:* Mânăstirea Silivaşului de Câmpie (dasc. Banu), mânăstirea Milaşul Mare (Ştefan); *protopop. Gheorgheni:* Voşlobeni (Dumitraşcu), Gheorgheni (Toader), Varviz (George), Casonul (Mihăilă), Csik Gyergyó (Dumitru Suciu), Ghimeş (Rusu Vasile), Szépviz (Ioan), Sândominic (Alexie); *protopop. Treiscaune:* Bodoc (George Popa[1]).

E un număr mic. Cuprinde însă numai localităţile unde episcopul Aron înfiinţase şcoale, încredinţându-le unui învăţător. Ar trebui mărită de două ori această cifră pentru a le cuprinde pe cele unite; nu mai vorbim de ortodoxe, al căror număr întrecea mult pe cele ale uniţilor. Sunt regiuni ale Transilvaniei deşi cu o populaţie trecută la unire în 1765, totuşi în

[1]) Dr. Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron şi D. Novacovici*, p. 365—366.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

conscripția lui Rednic nefigurând cu vreo școală. Asta nu înseamnă că nu o aveau. Nu pare gratuită în această privință afirmațiunea că e posibil să fi fost omise din conscripția aceasta școalele sălăgene, pentrucă prin aceste părți domina încă atmosfera contra *unirii* [1]).

Cercetări mai noi au dovedit existența unui învățământ românesc și în acele părți unde în veacul al XIX-lea abia mai pâlpâia ici colo flacăra românismului. Astfel, în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, se aflau școli românești în comunele: Oaia, Podeni, Erneul Mare și suburbiile Tg. Mureșului [2]); să nu se uite că aceste localități sunt așezate în imediata apropiere, unele chiar în mijlocul satelor cu populație maghiară. Mai erau și altele in această situație. Prin părțile Ciucului, în Joseni, la începutul veacului al XIX-lea și până la 1876, funcționa o școală românească *cu tradiție*, în care se învăța limba nemțească și ungurească [3]). Mai târziu, ne mai putând suporta cheltuelile de întreținere a școalei și a dascălului, românii și-au dat copiii la școala secuiască, care, probabil pentru a-i maghiariza, le-a acordat toate înlesnirile (1876). Același proces se va petrece cu bietele școale românești din Valea Nirajului (Mureș), cu cele din Odorhei și Treiscaune, după epoca absolutismului (1867) când furia patologică a Ungurilor, deși vedeau că e indigestă, voiau să înghită biata națiune valahă.

Mai fericită soartă avură modestele începuturi de școale prin satele Țării Năsăudului [4]) și ale Câmpiei transilvane, căci,

---

[1]) I. Ardeleanu—Senior, *o. c.*, p. 6.

[2]) Tr. Popa, *Începutul școlii românești în vechiul Scaun al Mureșului*, Tg. Mureș, 1927, p. 11.

[3]) T. Chindea, *Contribuțiuni la Istoria Românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorgheni, 1930, p. 116—117.

[4]) Dintr'un tabel de dări pe anul 1750 al protopopiatului Năsăudului, se vede precis că cele 23 de sate aparținând acestui cerc protopopesc, *toate au învățători* precum și două din cercul Bistriței: Vermeș și Dumitrița (V. Șotropa, *Contribuțiuni la istoria școalelor năsăudene* în „*Arhiva Someșană*" 1929, p. 2—4).

La actul de mai sus se adaogă altul dela 1766, semnat de episcopul Atanasie Rednic, în care se spune că *adevărații și declarați învățători* se află în co-

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

deşi la dispoziţia marilor proprietari de pământuri, ele avură mai mult răgaz spre a se desvolta.

Slabă, însă utilă, a fost tinda casei dascălului Gavril Bugner din Ocniţa (1760) de lângă Teaca, transformată în şcoală. Aşişderea, cea din Fieurd (1760) a dascălului Gligor Vascu sau a lui Gheorghe Şone — cum semnează pe un Triod de Blaj — din Tirimia Mare, nu departe de Şoimuşul Român al lui Matei Voileanu, care lăsă dăscălia celor doi fii ai săi, Matei şi Alexandru. Cel dintâi îi şi urmă tatălui său nu numai întru ale dăscăliei ci şi în cele cărturăreşti [1]). Alţi doi fii ai acestuia, Alexandru şi Teodor, duc firul dăscăliei până la 1848, când ultimul fu omorît de Secui, aruncându-l din turnul bisericii. Un urmaş al lui Teodor, fiul său Matei Voileanu, a fost şi el tot dascăl în Şoimuş până la 1885. Iată o dinastie de dascăli cum numai Braşovul a avut una, a Tempeştilor! Şi câte nu vor mai fi fost de acestea între familiile intelectualilor ardeleni în ultimele două veacuri!

Şcoalele din Orăştie, Sibiu şi din vechiul Scaun al Mureşului

Sunt câteva centre, care deşi săseşti sau ungureşti, au permis, devenind Românii foarte numeroşi, desvoltarea unei vieţi naţio-

---

munele: Hordou, Telciu, Zagra, Mocod, Mintiu, Runc, Năsăud, Rodna, Maieru, Leşu, Sângeorz, Ilva Mare, Feldru, Vărarea, Rebra Mare, Rebrişoara, Salva, Monor (Mănăstirea Monorului datând dela inceputul acestui veac, avea o vestită şcoală pe care o cercetau mulţi tineri viitori dieci şi preoţi depe Valea Mureşului de sus, din jurul Reghinului şi de pe Câmpie. Mai ales sub conducerea luminatului şi energicului călugăr *Popa Petru Dositeiu Pop* (1760—1784) ies de aici o serie de preoţi cari fac frumoasă figură de cărturari şi conducători ai obştii româneşti. Tot din şcoala mănăstirii a ieşit *Gligore Bejan* (1786—1830), care după ce face teologia la Blaj, îşi continuă studiile, dedicându-se carierei dăscăleşti la vestitul „Pedagogium" din Praga, prin care vor mai trece şi alţi năsăudeni mai târziu. Intors în ţară, funcţionează un an ca învăţător la şcoala normală din Năsăud, apoi e trimis de Comanda generală a regimentelor grănicereşti transilvane din Sibiu la Orlat spre a organiza învăţământul depe teritoriul regimentului I grăniceresc), Şieuţ, Gledin, Ruşii Munţi, Morăreni şi Săcal. Apoi în districtul Bistriţei în mahalaua oraşului Bistriţa şi în Ardani (V. Şotropa, *l. c.*).

[1]) Matei Voileanu, *Codicele Matei Voileanu*, p. 2—3.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nale. Pe lângă biserica din Orăștie la 1774, un Simion diiac [1]) ținea școală românească cu cei 43 copii ai credincioșilor din parohie.

O asemena școală trebuie să fi fost și în Sibiu, căci, la 30 Iunie 1776, un Ion Constantin, mărturisește că și-a primit plata de dascăl pe 1/2 an: 450 florini [2]).

Măsuri pentru reglementarea învățământului românesc s'au luat târziu din partea organelor administrative, deși împărăteasa și guvernul a dat destule dispoziții în acest sens. Ultimul, printr'un ordin din 24 Aprilie 1768, cere autorităților administrative să oblige pe învățătorii români ai ambelor confesiuni din Tg. Mureș ca să instruiască pe băieți și fete în citit, scris și aritmetică, deși ortodocșii n'au școală proprie până la 1794 [3]) învățământul fiind comun cu al uniților. Stâlpi ai școalei ortodoxe din Tg. Mureș, prin statornicia și capacitatea lor intelectuală, au fost dascălii: Vasile Pantea și Nicolae Panovici. Acesta ajunge preot și protopop pe rând, în: Tg. Mureș, Alba-Iulia și Brașov, unde e și înmormântat. A fost și el unul dintre cei 12 petitori la scaunul vacant al episcopiei ortodoxe ardelene. Vasile Pantea rămase mai departe în Tg. Mureș, ajungând preot apoi protopop desfășurând o frumoasă activitate bisericească și școlară la începutul veacului al XIX-lea [4]).

La 1778, dintr'o conscripție a preoților și învățătorilor uniți și neuniți din Scaunul Mureșului obligați a plăti tribut de războiu, aflăm că funcționau peste 30 de școli românești [5]):

Ortodoxe:

Sâncrai-Nazna . .	S. Popovici
Pânet	V. Pantea
Band	Gh. Maier
Berghia	I. Suciu
Sântioana . . .	Dascălu

[1]) N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. XIII, p. 120.
[2]) *Ibidem*, p. 93.
[3]) Tr. Popa, *Monografia Tg. Mureșului*, p. 250.
[4]) *Ibidem*, p. 257.
[5]) *Ibidem*, p. 251.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Şăuşa	Ioan Popa
Moreşti	T. Necşa
Bolintineni . . .	(vacant)
Cristurul de Mureş .	(vacant)
Medeşfalău . . .	Chirilă Boer
Laureni	Crăciun Pop
Şard	Gh. Andrei
Moşuni	Ioan Boer
Corunca	vacant
Ivăneşti	vacant
Sângeorzul de Mureş .	Gavril Pop
Unite:	
Sâncrai-Nazna . .	D. Moldovan
Cueşd	Vasile Popa
Mădăraş	Ioan Raţiu
Ţiptelnic . . .	(vacant)
Band	Onu Popa
Oroiu	D-tru Popa
Herghelia . . .	L. Conţiu
Şamşud	Vasile Popa
Ceuaş	T. Dicu
Porumbeni . . .	Ioan Popa
Săbad	Ioan Popa
Bărdeşti	Ars. Pintilie
Sântana	Vacant
Păsăreni	Vacant
Crăciuneşti . . .	Vacant
Niraşteu	D. Deac
Erneii Mari . . .	Nicolae Popa
Ogari	Ioan Popa
Ivăneşti	Vacant
Sângeorgiu . . .	Vacant
Troiţa	Vacant
Oaia	Ioan Ciatloş
Sântandrei . . .	P. Moldovan

E interesant că în acest tablou, în „secuime", pe Valea

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Nirajului întâlnim un număr de sate pur românești pe care România Mare le-a găsit aproape în întregime maghiarizate; revenirea la matcă în unele din ele s'a făcut destul de repede, în altele însă mai încet, căci propaganda ungară a existat și în statul național român . . .

Epoca iosefină. Starea economică și culturală a Românilor din imperiul austriac. Rescripte împărătești cu caracter politic, social și școlar

„Ratio educationis" din timpul Mariei Teresia și toate bunele intenții pentru ridicarea culturală a poporului român, rămaseră simple desiderate, căci puterea magnaților era mai mare în Transilvania decât cuvintele împărătesei.

Când face prima vizită prin Transilvania, la 1773, Iosif al II-lea constată că Ungurii cu Sașii trăesc în dușmănie înverșunată, dar se înțeleg deplin în asuprirea Românilor [1]. Cu alte cuvinte, o nobilime arogantă, tirană și un popor egoist exploatând până la sânge un popor valah, asuprit și degradat la soarta de animal (1782) [2].

După al doilea drum, la 1783, luminatul împărat, impresionat de starea de umilință a acestui neam căruia singur Dumnezeu îi purtase de grije până atunci, emite primele rescripte (decrete) împărătești, cum a fost cel din 16 August 1783, care cuprindeau dispoziții noi, în avantajul iobagilor români [3].

Tot în urma acestei călătorii, prin rescriptul împărătesc din 3 Iulie 1784, a dispus ca pe viitor să fie primiți în funcțiunile publice tinerii cei mai vrednici *fără deosebire de naționalitate și religie* [4].

---

[1]) I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934, p. 45.
[2]) T. V. Păcățeanu, *Cartea de Aur*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 86.
[3]) I. Lupaș, *o. c.*, p. 49.
[4]) T. V. Păcățeanu, *o. c.*, p. 87.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Gh. Bariţiu [1]) vorbeşte de un rescript împărătesc datat din 28 Aprilie 1784, prin care i se face cunoscut episcopului din Blaj, că (împăratul) a dispus înfiinţarea a *12 şcoli triviale pentru naţiunea valahică*, a căror susţinere, în suma de 600 fl., a aprobat a se plăti din vistieria statului, urmând ca episcopul să numească acele comune, iar plata *docenţilor* a 50 fl., se va plăti din fondul şcoalelor naţionale. Tot în acel rescript, împăratul decide ridicarea şcoalei principale (naţională, fosta şcoală de obşte) din Blaj la trei clase [2]), celui de al treilea docent să i se plătească anual 100 florini.

Acelaş ordin, din 22 Iunie 1784, prin care se transmite rescriptul de mai sus, prevede ca satele să ţină localurile de şcoală în ordine şi curăţenie, iar învăţătorilor să li se sporească „in naturalibus et victualibus".

Cere organelor de control să pretindă mai mult docenţilor acolo unde s'ar găsi copii cari după terminarea învăţăturei din *şcoala normală* (primară) ar vrea să treacă la gimnaziu; aceşti elevi să fie preparaţi mai bine [3])

In legătură cu cele 12 şcoli triviale, asupra datei înfiinţării lor, există o contradicţie, de altfel ea e şi asupra ridicărei şcoalei normale din Blaj, la trei clase.

Gh. Bariţiu vorbeşte de un rescript împărătesc *din 28 Aprilie 1774*, care dispune ridicarea şcoalei normale din Blaj la trei clase. I. Raţiu [4]), un cercetător destul de serios în istoria şi trecutul cultural al Blajului, bazat, credem, tot pe un document, citează anul 1782. La Gh. Bariţiu e alterat adevărul. Aceasta ne-o mai dovedeşte — în legătură cu înfiinţarea celor 12 şcoale — şi petiţia din 14 Iunie *1782*, a doctorului I. Piuariu-Molnar [5]), „oculistul", din Sibiu, fost şi el dascăl un

[1]) I. Lupaş, *Gh. Bariţiu: Studii şi articole*, Sibiu, 1912, p. 151.
[2]) *Ibidem*.
[3]) *Ibidem*.
[4]) I. Raţiu, *Blajul*, p. 49.
[5]) I. Lupaş, *Doctorul Ioan Piuariu Molnar — viaţa şi activitatea lui —*, Bucureşti, 1939, p. 27—28; *Contribuţiuni la Istoria Românilor ardeleni*, Bucureşti, 1915, p. 6.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

an (1780—1781) pe teritoriul regimentului românesc de graniță bănățean, din dragostea pentru cultivarea neamului său.

In poziția înaltă în care se găsea, „oculist al principatului Ardealului", aflând cu bucurie că guvernul prin rescriptul împărătesc din *22 Mai 1782*, a înființat *școale de stat* și pentru români, prezintă un proiect despre necesitatea de a se spori numărul școalelor primare (triviale) românești la *70 și de a numi un director*, care să le supravegheze, precum și de a încuviința ca acolo unde majoritatea locuitorilor o formează neuniții și învățătorul să fie neunit. Apoi el cere să se înființeze mai multe școli românești, deoarece *numărul de 12* prevăzut pentru diferite ținuturi, nu e îndestulător, căci în felul acesta va trebui ca 8—9 sate să-și trimită copiii la o singură școală, îndepărtată pentru cele mai multe, ceeace e lucru absurd, ne mai vorbind de condițiunile pedagogice, cari suferă în urma acestei dispoziții.

Face atent guvernul că chiar și numărul școlarilor e prea mare, căci, vorbind din experiență, zice că niciodată nu a avut mai mulți școlari de 100 și totuși a întâmpinat greutăți mari pedagogice care nu se pot evita nici azi, când în multe sate există peste 200 de școlari, care nu se pot instrui și îngriji de către un singur dascăl. Propune ca și în Ardeal să se sporească numărul școalelor precum e în Banat unde tineretul are școli destule[1]). Prin urmare, e clar: cele 12 școli triviale au fost înființate la 1782 și nu în 1784. Doctorul I. Molnar *cere* numirea unui *director* care să îndrumeze și să supravegheze funcționarea acestor școale, lucru care s'a și făcut la *1782* prin încredințarea direcției școalei normale *unite* din Blaj și a celor din „marele principat al Ardealului" lui Gh. Șincai, iar a celor neunite, lui Dimitrie Eustatievici—brașoveanul, deși Ghedeon Nichitici ceruse să fie numit director al acestora doctorul I. Piuariu—Molnar.

S'a amintit în treacăt cu mult înainte de un caz citat de Al. Papiu—Ilarian[2]), când proprietarul de moșie, căruia îi apar-

[1]) I. Lupaș în *„Anuarul Inst. de Ist. Națională"*, 1924—1925, p. 569.

[2]) Al. Papiu—Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superiară*, I, p. 212.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ţinea şi satul dispunea de libertatea, ba chiar şi de viaţa locuitorilor de pe moşia sa. Istoricul nostru vorbea de feciorul popii din Grind—Turda, care, plecând fără aprobare la şcoală în Cluj, a fost adus îndărăt legat cu mânile la spate şi pus să păzească bivolii domneşti. Nu e un caz unic. Iar până la el, au fost altele înainte. Lucrul e confirmat şi de istoricii streini. O anchetă făcută la ordinul Curţii din Viena în 1721, constată că Ungurii şi pe fiii preoţilor români care se duc la şcoli îi prind şi-i leagă cu mânile la spate şi-i aduc îndărăt [1]).

Principiul, abuzul grofilor, stă în picioare şi pe timpul domniei lui Iosif al II-lea după cum reiese dintr'o scrisoare a episcopului Ghedeon Nichitici, către un oarecare protopop Gheorghe, dată din Sibiu în 7 Septemvrie 1784, interesantă şi din punctul de vedere al pregătirii dascălilor (diecilor) şi preoţilor: „diecii care vor vrea să se preoţească, unde va fi mare lipsă şi nu va fi alt preot ca să slujească, întâi, să porunceşti ca diacul să înveţe să ştie bine cetania, scrisoarea, cântarea, rânduiala bisericii şi catichismul. După aceia să-şi ia atestat dela sat, făcând înaintea cinstitei tablei sau a diacului ce să va rândui dela cinstitele table, *cu iscălitura şi obicinuita pecetiie şi a Domnului posesorului,* arătând câte familii sau case sunt în sat neunite, iar de va fi iobagiu, lângă atestatul cinstitei tablii *să aibă manumisie adecă slobozenie dela domnul posesorul cu iscălitura şi pecetia sa* [2]).

In acest an, toamna, se întâmplă răscoala ţăranilor ardeleni, conduşi de Horia, Cloşca şi Crişan. Revoluţia a fost înfrântă, dar gemetele şi sângele iobagilor români le a dat de gândit domnilor. Acest popor cere drepturi la viaţă. Vrea ieşirea la lumină din întunericul în care îl ţineau magnaţii. Şi s'au înfiorat castelele şi curţile grofilor clădite pe sudoare şi nedreptate, de mânia naţiunii valahe. Duhul lui Horia trăia ca o ob-

---

[1]) Nilles, *Symbolae*, I, p. 513—514: *„proprietarii de moşii opresc dela şcoale nu numai pe fiii de iobagi (români), ci şi pe ai preoţilor, deşi legea le dă acest drept"*; Şincai, *Cronica*, III, p. 200.

[2]) Publ. de I. M. Neda în *„Ţara Bârsei"*, An. X. Iulie—Decemvrie.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

sesie în fiecare colț al Transilvaniei. Urmările începură să se vadă. Scriitorul ungur, Szilagyi Ferencz în cartea sa „*A Horia—világ Erdélyben*" [1]), spune că imediat după revoluția lui Horia, cancelaria imperială din Viena a propus înființarea de școli în Munții Apuseni „pentru a se putea crește din acei oameni cari seamănă cu fiarele răpitoare, cetățeni". Împăratul Iosif al II-lea a scris însă cu mână proprie următoarea rezoluție: „școalele desigur sunt trebuincioase, dar faptul că locuințele lor sunt risipite prin munți îngreunează și împiedică chiar atingerea rezultatului; spre cultivarea acelor „fiare răpitoare", ar fi fost tot atât de folositor dacă *stăpânii Valahilor* ar umbla pentru un timp oare care ei înșiși la școală unde și-ar putea câștiga principii mai bune" [2]).

Bun răspuns, dar fără efect, pentrucă ura aristrocrației maghiare va atinge însăși prestigiul coroanei, forțându-l, după șase ani, în zilele chinuitoarei sale agonii, să dea acel „*Revocatio Ordinationum*, anulând gestul mare cu care-și inaugurase seria de reforme revoluționare, „Edictul de toleranță" (1781), ce da drept oricărei comunități naționale cu peste 100 de familii să-și ridice biserică și școală, organizându-le și pe acestea printr'un regulament asemănător lui „Ratio educationis", *Norma regia*. Au rămas, e adevărat, valabile și pe mai departe decretele referitoare la cultul și instrucțiunea poporului, însă i-au retras acestuia celelalte drepturi materiale, necesare pentru viața și puterea de afirmare politică.

Cu toate condițiunile materiale extrem de grele în care trăia națiunea valahă, numărul școalelor sătești crește, grație destoiniciei și aprigei hărnicii a directorilor lor, Șincai și Eustatievici.

Însă mai vitregă a fost viața cu Românii ortodocși din Transilvania. Blajul da un cler cu o pregătire egală cu al celorlalte naționalități. Grămăticii uniți aveau o clasă sau două făcute la Blaj, ori, cel puțin, un curs de 2—4 luni la școala

[1]) Budapesta, 1872.

[2]) I. Sterca Șuluțiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1895, p. 25; Cf. P. Poruțiu în „*Transilvania*", 1943, Nr. 3 – 4.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de obşte. Până la Iosif al II-lea, clerul ortodox a fost persecutat. Însuşi episcopul lor era numit spre mângăiere în cele spirituale a credincioşilor numai de milă, ca un simbol al milei împăratului [1]). Ba ei nici nu aveau dreptul să-şi aleagă episcop din mijlocul lor, nici tinerimea nu era primită în vreo funcţie până nu-şi renega originea; din care cauză, cei care învăţau ceva carte, sau se făceau calvini, sau treceau în Principatele Române, unde se retrăgeau în vreo mânăstire ca să înveţe [2]). Deaceea ei se bucură de aceste şcoli înfiinţate de Iosif al II-lea pentrucă ele devin pentru ei, oarecum, *şcoli naţionale*. Ele înseamnă zorile unei epoci de dreptate liberatoare după atâtea veacuri de întuneric şi umilinţă odioasă [3]). Printre alte măsuri, împăratul dispune, la 1786 [4]), pentru şcoalele române neunite:

1. Şcoalele cele vechi să se pună în starea mai bună şi altele nouă să se înfiinţeze în localităţi mai mari precum în: Zlatna, Abrud, Brad şi Turda, unde locuitorii şi au luat asupra lor obligaţiunea de a susţine pe maeştrii şcolarilor [5]).

2 Să se trateze cu distincţiune acele comune care vor să-şi facă şcoală.

---

[1]) Matei Voileanu, *Contribuţiuni la Ist. bis. din Ardeal*, p. 175.

[2]) Gh. Bariţiu in *Transilvania*, 1870, p. 43.

[3]) Ioan Matei, *Simion Jinariu*, Arad, 1916, p. 7—8.

[4]) Textul decretului imperial Nr. 2676 din 1785, transmis prin ordinul guvernului ardelean Nr. 298:

„B. Decreto Regio Nr. aulico 2676 ex 1786 signate in consequentiam Relationis circo *Scholas nonunitarum submissae jubetur, ut scholae in majoribus locis normaliter instituantur*, non absimiliter *in Zalathna, Abrudbanya, Brad et Torda* quod incolae intertentionem Ludi Magister in se susceperunt, in locis minoribus ea ineatur ratio, ut una schola aliquot pagis inserviat. Incolae ad ineundum circa intertentionem ludi magistrorum contractum comoveantur, in locis egenis pro renata fundus studiorum hungaricus in subsidium summatur. Cantores capaciores ad juventutis informationem adhibeantur, in posterum vero non nisi capaces cantores aplicentur. Eustatievits in Directorum cum 400 fl. salario in super octo docente cum 50 fl. salario resolvantur, pro libris et papiro 52 fl. applacidantur. (P. V(asici) *„Şcoalele din Austria şi Ungaria* in *„Amicul Şcoalei"*, An. I, p. 143).

[5]) Eusebiu Roşca, *Monografia Istitutului seminarial teologico-pedogogic-andreian*, Sibiu, 1911, p. 24—25.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

3. In comitatele, spre exemplu, al Solnocului, unde poporul este foarte sărac, şcoalele să se înfiinţeze în aşa fel ca să poată servi mai multe sate.

4. Spesele de susţinere să le plătească: o parte părinţii copiilor, uneori, dacă nu se poate astfel, şi prin colecte, ori din mici taxe (didactru), iar acolo unde nu s'ar putea acoperi în acest mod, să se ceară încă înainte de a deschide şcoala, un ajutor dela fondul de studii ardelean, ba chiar şi dela cel ungar.

5. Pentru supravegherea şcoalelor s'a numit un director cu o leafă de 400 florini din fondul ardelean şi totodată s'au numit 25 dascăli cu 50 fl. pe an [1]).

Director a fost numit inteligentul preot braşovean, Dimitrie Eustatievici, absolvent al Academiei Teologice din Kiev (1754) şi autorul primei gramatici româneşti (1757).

Din moment ce numărul şcoalelor se mărea, timpul pretindea şi dascăli pe măsura vremii. Eustatievici a înţeles aceasta încă din 1785 când deschise la Sibiu primele cursuri pentru pregătirea învăţătorilor [2]), cu o durată de şase săptămâni, în care intrau şi unii candidaţi cu şcoala „normală" (primară) neterminată [3]). La sfârşitul lor se făcea mai mult un simulacru de examen din cântările bisericeşti, citit şi puţină scriere ori aritmetică.

Ca o completare a dispoziţiunilor amintite mai sus, comisiunea aulică de studii transilvană ordonă, pentru deschiderea şcoalelor şi propăşirea culturii prin învăţătura poporului:

1. Să se sporească numărul şcoalelor române unite; unde comunele sunt sărace şi în neputinţă de a-şi edifica singure şcoală, să se întovărăşească mai multe şi să înfiinţeze *şcoală districtuală;*

2. Pentru leafa învăţătorului să se încheie contract formal cu comuna în prezenţa unui funcţionar administrativ; 2/3 din

[1]) Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmenten zur Geschichte der Rumänen*, Bucureşti, 1878, p. 202.

[2]) I. Lupaş în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, 1928—1930, p. 58.

[3]) C. Stan, *Şcoala poporană din Făgăraş şi de pe Târnave*, I, p. 47.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

leafa sa să i se poată plăti în natură, iar restul trebue să i se plătească în bani. Dintre cantori să nu poată fi numiţi în viitor ca învăţători decât cei ce şi-au însuşit metoda normală de instrucţie *(Normal-Lehr-Art)*;

3. Pentru zidirea şcoalelor să fie obligaţi a contribui cu material şi bani proprietarii de pământ, iar ţăranii să contribue cu munca şi cu cărăuşia;

4. Numai oamenii cu examene în regulă şi *care cunosc limba germană* pot funcţiona ca învăţători [1];

Să fie premiaţi anual 3 inşi dintre elevii români cei mai buni dela câte o *şcoală capitală* [2] ca să poată fi înduplecaţi a îmbrăţişa cariera învăţătorească;

6. Să se desrădăcineze obiceiul de a trimite copiii cu vitele la păşune în timpul când ar trebui să cerceteze şcoala;

7. Să se poarte evidenţa tuturor copiilor obligaţi a cerceta şcoala, atât a băeţilor cât şi a fetelor:

8. Să li se dea copiilor cărţi de şcoală în mod gratuit;

9. Să se împiedice obiceiul rău de a se moşteni funcţiunea dăscălească din tată în fiu, cum se întâmplă cu cea preoţească; de aceea niciun învăţător să nu fie aplicat în satul său natal;

---

[1]) Aceasta era dispoziţiunea; de fapt însă funcţionau învăţători cari nu cunoşteau o boabă de nemţească. Buni cunoscători ai limbii germane erau învăţătorii şcoalelor grănicereşti, foşti subofiţeri sau gradaţi în regimentele respective. Ordinul sau dispoziţia aceasta a fost respectată mai mult în şcoalele bănăţene şi cele grănicereşti transilvane.

[2]) Învăţământul public, după apariţia *„Ratio Educationis"*-ului (1770—1779) a fost organizat în *primar:* 1. *şcoala trivială*, sau elementară, unică, obligatorie la sate şi oraşele, cu 1—2 învăţători; în ea se predau cunoştinţele strict necesare oricărui cetăţean; 2. *şcoala capitală centrală*, era o şcoală elementară mai înaltă, înfiinţată în comune mai mari şi în oraşe; funcţiona cu 3 clase şi 3 învăţători; se predau în ea cunoştinţe mai largi, pregătind elevii pentru gimnazii sau şcoli reale ori normale şi; 3. *şcoala normală capitală*, câte una din fiecare provincie cu un director şi 4—5 învăţători (Kiss Aron *A magyar népiskola története*, Budapest, 1881, I, p. 22). Limita de vârstă a şcolarităţii elevilor nu era stabilită; ea era în funcţiune de progresul realizat de elevi: 4, 5 sau 8 ani, (Fináczi Ernő *Magyarország története Mária Terézia korában*, Budapest, 1902, II, p. 278; Cf. Ion Matei în *„Biserica Ortodoxă"*, 1923, Nr. 12).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

10. Cu prilejul cununiilor, preoții să laude în public pe cei ce au cercetat școala regulat; fără certificat școlar nimeni să nu poată ajunge primar sau jurat al satului. Bătrânii satului, preoții și mai ales protopopii, să cerceteze mai des școala și să îndemne tinerimea la învățătură. Cei ce se disting, trebue lăudați în public și premiați [1]).

Însă realitatea era alta. Grofui ungur sau sas nu vroia să cunoască asemenea ordine. Lui tot 104 sau uneori 120 de zile de lucru pe an trebuia să-i facă iobagul pălmaș sau 90 de zile cel cu carul, indiferent că împăratul ordonase altfel. Își va închipui oricine că școala nu se putea ține decât iarna. Iar dacă ne vom gândi la sărăcia în care se sbăteau majoritatea satelor românești, e ușor să înțelegem greutatea susținerii nu numai a școalei și a dascălului, ci și a copiilor cari trebuiau încălțați, îmbrăcați și hrăniți așa cum se cuvenea.

Și totuși s'au făcut însemnate progrese. Istoria culturii noastre încă n'a stabilit contribuțiunea *directorilor* școalelor române naționale din Transilvania: Gh. Șincai, D. Eustatievici, Radu Tempea, Gh. Haines și Moise Fulea în procesul de inițiere și promovare a păturei intelectuale române transilvane.

Să ni l închipuim pe Gheorghe Șincai, ca pe un apostol, străbătând satele de pe văile Mureșului și ale Târnavelor până în nord spre cele două Someșuri, însuflețind pe săteni pentru ca „să aibă și ginta noastră oameni luminați" cum au altele și „că binele numai prin învățătura pruncilor avem a-l aștepta", iar ajuns la Blaj, să vadă că toată strădania lui e nesocotită de veneratul cler. Și atunci la cine să apeleze, dacă nu la forurile înalte? I-a căzut greu episcopului Bob aceasta. Fie și așa; deocamdată e constrâns a-i da concursul pentru organizarea învățământului sătesc, căci iată ce-i scrie vlădica protopopului Ciril Țopa din Sibiu:

„Cuvioase întru Hristos Frate!

Ponosluindu-se în anul mai de curând trecut (1785) directorul școalelor Înălțatului C. Guberniu și arătând cum el sin-

[1]) I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 303—304.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

gur nu e în stat să poată plini cu graba carea s'ar cuveni poruncile ce i s'au dat, pentru croirea şi întemeierea şcoalelor între români, nu atât pentru depărtarea locurilor cât pentrucă nu totdeauna poate găsi pe oameni acasă sau de-i şi găseşte pentru multe învălueli cu care sunt cuprinşi îndată a-i strânge nu poate: mi-au venit dela acelaş Inalt C. Guberniu poruncă să vă poruncesc frăţiilor voastre ca fieştecare să vestească în Eparhia sa decretumul cel împărătesc, carele s'au întipărit pentru creierea şi întemeierea şcoalelor între români, ca ieşind directorul la visitaţie cu atât mai lezne şi mai cu grabă să poată isprăvi ale sale.

Drept aceea frăţiia ta luând porunca aceasta, vei oumbla fără nicio zăbavă prin toate satele câte sunt în Eparhie-ţi şi vei vesti decretumul care ţi să trimite aici închis, având grija ca toţi să plinească cele ce să poruncesc în trânsul: iară mai ales într' aceaia vei fi mai strădalnic de *vei aşeza şcoale în toate satele în care încă nu s'au aşezat* şi vei judeca că sunt de lipsă bine luând seama că *numai în satele acelea trăbue aşezate şcoale care sunt mai mari,* şi în care vor putea trăi dascălii *iar acele mai mici le vei scrie la cele mai mari,* mai vârtos de nu vor fi prea departe de acestea.

Incâtu-i *despre alegerea dascălilor te vei înţelege cu sătenii şi veţi alege dascăl om ca acela care să poată nu numai diac satului a fi, ci şi Norma a o învăţa* [1]) *şi pe cei aleşi îi vei trimite pe începutul postului celui viitoriu al Crăciunului aici la învăţătură* dar aşa de gătiţi cât să aibă cu ce trăi peste tot postul.

Mai pe urmă vei avea grija de vei trimite în tot anul pe Paşti şi pe Sânmihaiul ungurilor la Directorul despre toate şcoalele câte vei avea în Eparhie informăţiile care se poruncesc în tabela cea mai de pe urmă a Decretumului.

Fii blagoslovit! Blaj la 20 Iunie 1787. Al Fraţiei tale de bine voitoriu". ss. Vlădica Ioan Bob [2]).

---

[1]) E vorba de cursurile instituite de Gh. Şincai la „Şcoalele de norme" din Blaj.

[2]) Publ. în *„Transilvania"*, 1894, p. 234, de Nic. Togan.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Circulara prezintă un interes istoric, întrucât ne dă o indicațiune fie și sumară de modul cum a lucrat Șincai la înființarea și organizarea școalelor naționale unite, al căror număr, la scoaterea lui din directorat, trecea peste trei sute.

Credem că merită o atenție în corpul acestei lucrări activitatea didactică a marelui istoric. Ceeace vom și face, ca încheiere la sfârșitul acestui secol.

Dacă nu-l egalează ca forță intelectuală și disciplină științifică, celalalt director, Eustatievici, îi poate sta alături lui Gh. Șincai ca spirit organizator și dascăl excelent. Căci, dacă Șincai a găsit un început de școală la Blaj, urmând doar să-i lărgească tiparele, Dim. Eustatievici n'a găsit nimic: el avea totul de făcut. Dar omul care călcase Țara Românească impresionând pe un Mavrocordat prin erudiția lui, omul care avusese prilejul să asculte pe marii profesori și cărturari ruși la Academia Teologică din Kiev, nu se va lăsa intimidat de asprele realități de acasă. In ordinea de urgență îi trebuia dascăli, căci dacă ai dascăli buni, școala se naște și se desvoltă ca o mușcată în bătaia luminii.

Acest lucru l-a știut Eustatievici când a deschis prima preparandie, primul curs pentru formarea dascălilor, încă înainte de a fi numit director [1]).

Avem abia două tablouri a candidaților la dăscălie participanți la cursurile ținute de Dim. Eustatievici. Unul e din 1790, 19 Iulie, și cuprinde pe următorii:

1. Isaia Barac din Alămor Comitatul Albei Inferioare.
2. Mihail Munteanu din Suburbiul Sibiului—Iosefstadt.
3. Const. Ciontea din Maerii Sibiului.
4. Ion Likirie din Scaunul Săsesc al Mediașului.
5. Ion Crucian tot de acolo.
6. Isaia Popovici din Feerhaza C-tatul Făgărașului.
7. Șt. Popovici din Satulung C tatul Făgărașului.
8. Daniil Popovici din Ghiomal din C-tatul Albei.

[1]) Numirea lui s'a făcut mai târziu decât a lui Șincai. Aceste cursuri încep la 1785. Ele se vor fi ținut probabil în Sibiu.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

9. Teofil Popovici tot de acolo.
10. Ioan Bădilă din Poplaca scaunul Sibiului.
11. Teodor Popovici din Şard Scaunul Mureşului.

Alta e din 28 Iunie 1791, cu specificarea „pregătiţi şi *examinaţi* pentru a fi *dascăli şi cantori*":

1. Ion Moldovan din Apanaşfalău C-tatul Solnocului inferior.
2. Petru Crişan din Lupşa C-tatul Albei.
3. Ioan Moldovan din Hăpria C-tatul Albei.
4. Nic. Merdan din Mucudorf C-tatul Albei.
5. Bucur Popovici din Valendorf C-tatul Albei.
6. Moise Paicu din Calbor C-tatul Albei.
7. Nic. Zugraff din Luduşul Mare Scaunul săsesc al Miercurei.
8. Anton Schiau din Topârcea Scaunul Miercurei.
9. Dumitru Daskal din Săcel Scaunul Sibiului.
10. Crăciun Popovici din Sălcud C-tatul Târnavei.
11. Vasile Moldovan din Boian C-tatul Târnavei.
12. Const. Ciontea din Suburbiul Sibiului[1]).

Nu sunt mulţi. Nici nu prea aveau de ce se înghesui, căci dăscălia, excluzând privilegiul de a fi scutit de lungul stagiu militar, ca şi astăzi, era puţin ispititoare. Dacă în Răşinari, unde era o „şcoală normalicească" cu vechime şi la care era „spiritus rector" vestitul cărturar, Sava Popovici, secundat de un Ion Droc, harnicul copist al unei „Alexandrii" şi unui „Osmoglasnic", de un Aleman Galea, având vecini pe ceilalţi dascăli dela şcoala din „Copăcel" (o parte a aceleiaşi comune), plata acestor dascăli consta din: ouă, poame, brânză, lapte, grăunţe şi lemne de foc, ce le aduceau copiii deacasă[2]) şi foarte puţini bani, atunci, cum îi vor fi retribuit sau cum le răsplăteau ostenelile, alte comune cu mult mai sărace?

Nici preoţimea nu era altfel retribuită. De aceea, mulţi neputându-şi trimite copiii la şcoli mai înalte, din puţinul lor

---

[1]) I. Lupaş, *o. c.*, p. 309—310.
[2]) V. Păcală, *Monografia comunei Răşinari*, p. 375.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

venit, își cumpărau cărți de slujbă bisericească [1]), învățându-i din ele. Degeaba strigă Ghedeon Nichitici, ca și Bob, la 1787 (22 Martie) că „de acum înainte nici preot nici cantor să fie care nu va învăța la școala normalicească și nu va arăta dela dascăl atestatul despre această învățătură", căci satului îi trebuia popă și, după noul spirit al vremii, dascăl. Dar neavând de cei calificați, îi lua de buni pe cei ce-i avea la îndemână.

Gând bun a avut Nichitici pentru ridicarea clerului său prin cultură îndată după instalarea în scaunul episcopesc. Dar planurilor sale li se răspundea, dacă li se mai răspundea, cu vechiul vocabular de „religie tolerată". Ofenselor aduse clerului ortodox, că e inculț, „ațâțătorii hoților — cum s'a întâmplat în anul 1784" [2]), a vrut să le pună capăt. Și a răspuns vlădica destul de demn și cuminte. Între altele, a cerut guvernului ardelean majorarea taxei sidoxiale pentru crearea unui fond din care să se susțină profesorii unui seminar pe care l-ar înființa. A fost refuzat, spunându-i-se că pentru neuniți s'a creat un seminar „Central" în Timișoara (1 Aug. 1785) [3]).

Dar nu numai școala era pusă în serviciul culturii neamului. La 1789 o serie de cărturari români dintre care locul întâi il ocupau: dr. Ioan Piuariu Molnar, Samuil Micu, Eustatievici și Sava Popovici [4]), își fixaseră ochii asupra țărănimii.

Pentru ea, pentru această țărănime, plănui mănunchiul de cărturari români, editarea unei gazete scrisă în tonul și pentru nevoile ei. N'au putut-o scoate, deși vestitul doctor de ochi și cel dintâi profesor universitar român, Piuariu-Molnar de Müllersheim, făcuse totul spre a-i ușura apariția.

Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, datorită școalelor Blajului, prin care trecuse și dr. I. Piuariu Molnar [5]), pe de altă parte și ideilor liberale ale lui Iosif al II-lea și fratelui său

---

[1]) D. Furtună, *Preoțimea română în sec. XVIII*, Vălenii de Munte, 1915, p. 138.

[2]) Silviu Dragomir, „*Documente inedite*" în „*Revista Teologică*", V. p. 14—18.

[3]) Ec. D. Furtună, *o. c.*, p. 35.

[4]) Ilarie Chendi, *Începutul ziaristicei noastre*, Orăștie, 1910, p. 33.

[5]) Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj*, p. 171.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Leopold al II-lea, se accentuează un început de mişcare literară, se afirmă elemente distinse care-şi vor da mâna, fără deosebire de confesiune, pentru redactarea şi susţinerea acelui „Supplex libellus Valachorum" (1791), primul act ce da semnalul luptei împotriva opresorilor de veacuri. In acelaş an, Leopold II trimiţând dietei din Cluj spre desbatere memoriul Românilor transilvăneni, recomanda între altele şi acestea: „să li se asigure libertatea religiunii şi dreptul de concivilitate, să fie înaintată şi cultura poporului (Român) cu bun succes adecă *să i se deschidă şcoli*" [1].

Apreciind rolul pe care l-a avut şcoala în aceste ciocniri de forţe, se poate spune că n'a fost totdeauna un instrument destul de puternic. Explicaţii ar fi destule. Dar ele interesează mai puţin aici.

Fiul şi urmaşul lui Leopold al II-lea, împăratul Francisc, obligă dieta transilvană la 26 Mai 1792, să întocmească un *plan de învăţământ pentru tinerimea română*. Dar dieta n'a găsit timp să întocmească planul de învăţământ cerut de împăratul [2]). Membrii dietei din Cluj vedeau altfel lucrurile. Şi nu vor întârzia mult a-şi manifesta intenţiunile.

Infiinţarea regimentului grăniceresc năsăudean. Primele şcoale întemeiate pe teritorul regimentului

Iuţeala cu care s'au înmulţit şcoalele româneşti transilvane în partea a doua a veacului al XVIII-lea se atribue în mare parte înfiinţării şcoalelor grănicereşti de pe teritorul celor două regimente de margine: întâiul, cu sediul la Orlat, al doilea, la Năsăud.

In ordinul de înfiinţare al acestor unităţi militare, se cuprindea şi o dispoziţiune dată de împărătească: în fiecare localitate, unde e un stat major batalionar, să se înfiinţeze o şcoală

[1]) Gh. Bariţiu, *Părţi alese*, I, p. 537.
[2]) Petre Poruţiu, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

germană (1764) și că pe lângă școalele de până acum înființate să se mai deschidă una, în care se va învăța, în afară de limba română, limba latină și germană. Asemenea școale urmau să se deschidă la Năsăud și Orlat; ceeace s'a și întâmplat (1770—1777), luând numirea de *școale latino germane* sau *școale normale*[1]). Concomitent cu acestea, se înființară altele, *triviale*, la: Zagra, Telciu, Sângeorz, Maieru, Feldru, Monor și Borgo-Prund (1764—1774)[2]).

Să nu se uite că suntem înainte cu zece ani de apariția „Ratio educationis"-ului și „Algemeine österreichische Schulordnung" pe baza cărora se organizează și se reglementează instrucția, nu numai pentru grăniceri, ci și pentru celelalte comunități naționale din imperiu.

Astfel, pentru pregătirea învățătorilor se deschiseră școale normale la: Blaj, Sibiu, Năsăud, Orlat, Caransebeș, Panciova, Biserica Albă, Petrinia, Timișoara și Oradea[3]), la început cu două apoi, din 1783, cu trei clase.

Motivul pentru care se făceau învățători era prea rar idealismul sau alte „isme"; nici rentabilitatea materială, care era minimă, ci mai mult pentru că diploma de învățător, conform decretelor împărătești din 1774 și 1786, garanta oricărui purtător al ei privilegiul de a fi considerat *liber* și inimpozabil de orice taxă și contribuțiune și scutit de toate poverile publice[4]). Până la apariția școalei normale sau „Norma", ori, cum i se mai spunea, „Școala de norme", nu se poate vorbi de o pregătire mai serioasă și o specializare a instrucției lor. Prin crearea acestei școale poporale superioare, o școală model, cum i-am zice astăzi, s'a făcut începutul învățământului nostru secundar. In această *școală normală* — mai târziu s'a făcut multe confuzii numindu-se și celelalte naționale sătești

---

[1]) N. Drăgan și V. Șotropa, *o. c.*, p. 13.

[2]) V. Gr. Borgovan, *o. c.*, p. 14.

[3]) Dr. I. Rațiu, *Învățătorii noștri în trecut și în prezent* în *„Foaia Școlastică"* pe 1904, p. 695.

[4]) Dr. I. Rațiu, *l. c.*; St. Stinghe, *Documente*, III, p. 91, dă ca an al acestor privilegii 1790.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

sau din târguri tot „şcoale normale" — prin cursuri a căror durată putea fi de 6, 4 sau 2 luni, îşi câştigau toată pregătirea viitorii dascăli. Candidaţii ascultau aici lecţiile învăţătorilor, se deprindeau în obiectele prevăzute în programul de învăţământ, adecă în: *religie* şi *morală*, în *limba maternă*, în *caligrafie*, *gramatică* şi *ortografie*, în *aritmetică*, în *elementele limbii latine* şi în *regulele şcolare*. Vedeau şi imitau procedeul sau metoda de predare a dascălului pe care îl şi suplineau din când în când [1].

In ce priveşte învăţământul în şcoalele celelalte săteşti, se învăţa numai scrisul, cititul şi socoata. Cu toate scăderile ei, totuşi şcoala grănicerească, de orice grad şi confesiune ar fi fost, dădea un minimum de cultură şi deprinderi în scris şi citit de cât avea nevoe orice ţăran. Maria Teresia, prin introducerea lui „Ratio educationis" reglementând instrucţiunea în şcoli, a introdus în tot imperiul, ca metod de predare — la scris citit —, cel *tabelar* sau literal, o formă deghizată a metodei Jacotot, al cărui „autor" era însuşi directorul suprem al şcoalelor din Austria, consilierul intim al impărătesei, pedagogul Felbiger.

Iată cum se proceda după acest metod:

Invăţătorul aduna într'o clasă pe toţi elevii de o etate şi le scria pe tablă literele iniţiale ale cuvintelor, pe care copiii aveau să şi le imprime în memorie. Le citea mai întâi singur cu o voce înaltă, apoi elevii urmau să le spună după el de atâtea ori până când le puteau rosti pe dinafară, izolat. Invăţătorul ştergea apoi depe tablă literele iniţiale scrise, iar elevii trebuiau să le reproducă liber. Deosebirea dintre metoda literală şi sistemul tabelar era doar atât că, la ultimul, învăţătorul nu însemna pe tablă numai literele iniţiale, ci cuvintele întregi ale unui grup de cunoştinţe, aşa că elevul îşi imprima în memorie nu numai un grup de cuvinte, ci şi legătura dintre anumite concepte [2].

Sistemele şi metodele iezuitului Felbiger (1724—1798)

---

[1]) Kiss Ödön, *A nevelés és oktatás története*, Budapest, 1892, p. 113—114.
[2]) N. Drăgan şi Virgil Şotropa, *o. c.*, p. 35.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

— elev al lor și adept al concepțiilor pedagogice înguste și greoae ale lui Höhn și Hecker din Berlin — au fost corectate de cei doi oameni de școală ai lui Iosif al II-lea: Gall și van Swieten, care au înlăturat metoda literală sau tabelară prin citirea logică și la aritmetică, recomandând calculul oral, ținând prin amândouă formarea judecății. Iar învățământul religiei l-au adaptat înțelegerii elevilor[1]).

Încă dela înființarea regimentului I de graniță românesc, pe lângă fiecare companie se deschide o școală (trivială) *centrală*, pe care o frecventau copiii grănicerilor din localitate și din satele din jur. Astfel iau ființă: școala din *Orlat* în care în primele două clase învățământul se făcea în limba română, iar în restul claselor, numai în limba germană. În ea învățau nu numai fiii grănicerilor, ci tineri din întreagă Mărginimea, Țara Oltului și a Hațegului[2]); *Voila*, sediul companiei a 9-a; *Racovița* (comp. 7-a), *Vișlea de jos* (comp. 8-a), *Mărgineni* (comp. 10-a), *Ohaba* (comp. 11 a), *Vaida Rece*, *Jina*, *Cugir*, *Hațeg*, *Lisa*, *Veștem*, *Șinca Veche* și *Tohanul Vechiu*[3]), în care găsim școală încă la 1731.

Toate erau școli bune și vestite, dar între ele locul de frunte îl deținea Ohaba, Năsăudul, Orlatul, Hațegul, Jina și Veștemul[4]), deși un raport al comandei militare din Sibiu făcut la *1777* semnat de baronul Cristian Rall și Gottfried[5]) nu prea e măgulitor pentru situația școalelor de pe teritoriul acestui regiment. Ni se dau numele câtorva comune însoțite de puține date: *Orlatul* — încă n'avea școală normală — dascăl nemțesc, Ion Ignat, 20 copii, 3 știu ceti și scrie și românește; *Veștem* (dasc. rom. D-tru Popovici), *Jina* (dasc. nemț. Iosef Schaffner), *Racovița* (dasc. rom. Vasile Pop), *Lisa*, (inv. preotul unit. fără plată), *Șinca* (dasc. rom. Ioan Nemeș), *Hațeg* (șc. nemț. dasc. P. Drodowsky; șc. rom., Iacob Popa), *Cugir* (dasc. rom. Elia

[1]) P. Pipoș, *Istoria Pedagogiei*, Arad, 1892, p. 337.
[2]) R. Simu, *Monografia comunei Orlat*, Sibiu, 1895, p. 14—18.
[3]) N. Drăgan și V. Șotropa, *o. c.*, p. 4.
[4]) I. Lupaș, *Ist. bis. a Rom. ardeleni*, p. 160.
[5]) Publicat de Gh. Barițiu în *Transilvania*, 1895, Nr. 9—10.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Muntean). Până la deschiderea şcoalei normale din Orlat, cei doi raportori opinează pentru trimiterea elevilor mai buni la cea din Năsăud sau la cea germană din Sibiu, pentru a deveni buni subofiţeri şi instructori ai regimentului.

Mulţi învăţători şi cantori dela sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, au rămas numai cu cunoştinţele căpătate în aceste şcoli.

Să nu se creadă că pentru românii grăniceri viaţa era un rai. Veşnic pe drumuri, purtaţi, după nevoe, în lung şi în largul imperiului, la „forşponturi" şi „zile de plaiu", gospodăriile lor rămase în sarcina femeilor, nu prezentau aspectul unei vieţi mai bune.

Mulţi dintre ei, sătui de disciplina aspră militară în care bătaia şi arestul era un lucru de toate zilele, încercau să se mute sau cel puţin copiii să şi-i scutească de suferinţe trimiţându-i la celelalte şcoli. Lucrul era, se vede, frecvent, din moment ce episcopul Ghedeon Nichitici — natural, va fi avut şi el un ordin de sus — e silit să anunţe pe protopopi ca şi aceştia la rândul lor s'o spună preoţilor şi dascălilor, ca să ştie că: „pe fiii de grăniceri nici în slujbă nici la şcoală a să primi fără căpătata slobozenie a reghementurilor să nu îndrăznească" [1].

Şcoalele grănicereşti prin metodele şi sistemele lor de educaţie aspră, severă, au dat oameni echilibraţi, pozitivi şi de mare voinţă. Mărturie e şirul lung de căprari şi sergenţi, singurele grade până la care li se admitea să ajungă grănicerii români la început, oameni inteligenţi, instructori adevăraţi, cucerind prin destoinicia lor inimile unor ofiţeri germani, cehi sau poloni, pretenţioşi şi mofturoşi. In primii ani mai puţin, apoi tot mai mult, şcoala Năsăudului atrage o mulţime de tineri din comitatele din jur: Solnoc, Dobâca, Bistriţa, Cluj, Turda, Mureş, Chioar, Maramureş şi Bucovina, ba vin şi tineri de alte naţionalităţi [2].

La 1778 învăţător al celor două clase era ieromonahul

---

[1]) I. M. Neda în „*Tara Bârsei*", An. X. Iulie—Decemvrie.
[2]) N. Drăgan şi V. Şotropa, *o. c.*, p. 17.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ieronim Kalnochi dela Blaj, care îndeplinea și funcțiunea de vicar. Iar înaintea lui întâlnim pe Leopoldus Pabel „ludimagister schola normalis" (1771). Sub urmașul său, Ion Para, la 1786, a fost eliminată limba latină, constatându-se slabele progrese în învățarea ei.

Prin 1780, Iosif al II-lea, înțelegând necesitatea de a se deschide un institut pentru educarea, în spirit ostășesc, a viitorilor soldați grăniceri, dădu ajutor pentru clădirea unui edificiu ca institut militar (1783) în care instală și școala normală, ridicată în 1785 la trei clase[1]) numind-o *„Școală normală capitală"* („Normal Hauptschule"); a cărui conducere i-o încredință unui ofițer, Iosephus Schweitzer.

Un ecou al vremii, o oglindă, se poate spune, despre școala normală din Orlat, e încrestarea pe care o face „Siebenbürgen Zeitung" (Maiu 1786), cu prilejul vizitei colonelului Gray, comandantul șef al regimentelor de Est grănicerești. Distinsul oaspe a rămas foarte mulțumit de răspunsurile pe care i le-au dat puii de români în limba lui Goethe. Nota mai spune că Gray a făcut un gest generos, cinstind elevii, pe cei mai mari cu câte un „sfanț" iar pe cei mici cu câte o „groșiță" [2]).

Același ziar și în același an, vorbește cu laudă despre școala (normală) grănicerească din Năsăud, care la 1 Noemvrie 1784 număra peste 50 de elevi și se ridicase la 3 clase, având ca învățători la clasa I pe Anton Dumitraș, la a II-a pe Pavel, iar la a III pe Scheidel; ca director funcționa Gh. Cuteanu [3]).

Pentru școala dela Năsăud are cuvinte elogioase chiar și presa din capitala imperiului. Astfel „Nova Viennensia" în numărul său din 13 Noemvrie 1789 scrie că „subofițerii acestui regiment (năsăudean) știu vorbi, citi și scrie nemțește atât de bine încât abia e de crezut că sunt Români". Cuvinte care puteau să încânte pe „cătanele negre" din Țara Năsăudului.

---

[1]) I. Enzbergio, *Poëmation de secunda Legione Valahica*, Magno Varadini, 1830, p. 46.

[2]) I. Lupaș, *Contribuție la Istoria ziaristicei ardelene*, p. 6.

[3]) *Ibidem.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Şcoala „normalicească" din Făgăraş

La Făgăraş, în trecut ţinta de atac a calvinilor, acum a uniţilor, întâlnim numele unui învăţător, Andrei Şovăilovici, fost cândva Şovăilă, care la 1761 semna nişte rânduri pe marginea luptelor confesionale dintre românii făgărăşeni într'o latinească proprie: „nobilis in persona, rusticus in natura"[1]) şi în alt loc, tot atunci, „boer de mărgineni şi *dascăl şcoalei normaliceşti a neguţătorilor neuniţi din Făgăraş*"[2]). Multă vreme a dăscălit acest Şovăilă, căci la 2 Noemvrie 1796, în faţa lui Radu Tempea, directorul şcoalelor naţionale neunite, se încheie un contract între biserică, reprezentată prin învăţatul protopop, Gh. Petraşcu şi învăţătorii: Andrei Şovăilovici şi Ioan Fogaraşi[3]): „dascălul Andrei să ţină strana bisericii cea dreaptă la cântare, iar Ioan Fogaraşi de a stânga; Andrei va avea 25 zloţi pe an, dascălul Fogaraşi are a-şi lua simbrie dela toată casa pe an câte şase creiţari, ne având drept a să amesteca dascălul Andrei ceva la lucrul acesta"[4]). Protopopul avea un fecior cu acelaş nume, dascăl la şcoala din Chivărariu, o suburbie a Făgăraşului. „Fusese crescut mai mult la curtea lui Constantin Brâncoveanu, unde a căpătat o educaţie aleasă. Ştia latineşte, italieneşte, greceşte şi puţin nemţeşte"[5]). L-a adus tatăl său cu sila din „Ţară" şi l-a pus dascăl în Făgăraş să-l aibă sprijin la bătrâneţe. Parohienii încercară o manevră pentru înlăturarea dascălului Şovăilovici, care era bătrân şi despre care credeau că nu se va apăra, spre a pune pe un altul, tânăr, în locul lui, poate chiar pe Gh. Petraşcu, fiul protopopului. Dar dascălul plânse, se sbătu, ţipă aşa de tare, încât îl auzi Radu Tempea—directorul, care-i scrie protopopului Petraşcu în termeni aspri,

---

[1]) Valer Literat în „*Transilvania*", 1942. Nr. 12.

[2]) N. Aron, *Monografia bis. şi şc. din Făgăraş*, p. 257.

[3]) Era şi un bun versificator. Vezi Valer Literat, „*Ţara Oltului*", p. 29.

[4]) N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, I, p. 193.

[5]) N. Aron, o. c., p. 8. Probabil la curtea prinţului Gh. Brâncoveanu, căci la a lui Constantin, pare neverosimil.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

prevenindu-l că nu va părtini pe nimeni, ci va servi numai adevărul, ne întărind vreo „nedireptate":

„35 de ani sânt de când dascălu Andrei slujește pravoslavnicii biserici a Făgărașului; silința cu cântarea la biserică, strădania și nevoința pentru învățătura pruncilor, totdeauna o au avut cu cuviință și direptate"; apreciindu-i, deci, meritele, „tot creștinul pravoslavnic, care va avea o fărâmă de pravoslavie, adevăr și direptate", va cugeta „că nu iaste cu direptate a scoate din pânea cea de toate zilele, sau mai bine să-i zic, a-i răpi hrana vieții sale unui om bătrân ajuns întru slăbiciuni" care a slujit sfintei biserici 35 de ani, *„scoțând din strădaniea învățăturii sale și din râvna către pravoslavie, cu răvărsarea învățăturii pre dieci și la treapta dăscălii și la treapta preoții"*. In continuare, îl roagă „să desrădăcineze această nedireptate", printr'o cercetare la fața locului, întrebându i — cu duhul blândețelor — „din ce pricină nu pohtesc pre dascălu Andrei"? Să-i povățuiască a se lăsa de „răsvrătire", altfel îi va denunța (el, Radu Tempea) „Inaltului Krăescu Guberniu" și „cea mai de pe urmă va fi mai rea, decât cea dintâi". Iar celor care ar fi zicând că nici vlădica și nici el „n'au a le porunci", le răspunde că precum „vlădica în lucrurile din afară care nu sunt bisericești, și directorul în lucrurile care nu sunt școlărești" n'au dreptul a se amesteca, așa și „Dumnealor în cele bisericesti și școlărești, n'au dreptul a se amesteca". Apoi, pentru a-și defini poziția morală și oficială, scrie: „Eu nedireptate nici într'un chip până la moarte nu voi face, având suflet și temându-mă de Dumnezeu. Pre dascălul cel tânăr să-l scoți din strana cea dreaptă, fiindcă și dascăl și cântăreț îmi iaste mie dat, dela In. K. Gubernium putere a pune. Și de să va amesteca cineva în lucrurile mele fără de știrea mea, să amestecă unde nu i să cade și îmi micșorează haracteriu diregătoriei mele" [6]).

---

[6]) I. Lupaș, *Ordinul Directorului școlar Radu Tempea către protopopul Făgărașului să primească din nou în slujbă pe Andrei care a servit 35 de ani ca dascăl* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1936—1938, p. 700—701.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Una asemănătoare păţise şi celalalt dascăl, Fogaraşi: un „Lachie a dumneaei jupânesei Mariuţa Lachioai au luat icoana Naşterii din besearecă şi au apucat înaintea mea cu Naşterea de au umblat şi me-au luat câştigul meu şi cinstea mea me-au stricat-o de care eu nu ştiu să fie aici dascăl afară de mine şi afară de Simion" [1].

Aici la Făgăraş, episcopul unit, Grigore Maior, îndată după instalarea sa îşi puse gândul să întemeieze o şcoală superioară, un gimnaziu, pentru care cere la 1774 împărătesei Maria Teresia un fond din care să plătească doi dascăli [2] (magistri) la această şcoală.

Împărăteasa, care i dăduse cadou toate dubletele bibliotecii sale — aflătoare astăzi în Biblitoteca Centrală din Blaj — se pare că i-a acceptat cererea şi i răspunse, întrebându-l dacă are personal didactic corespunzător şi materialele necesare pentru învăţământ; dacă n'ar fi mai bine să aşeze o astfel de şcoală mai spre mijlocul ţării şi, în sfârşit, să-i trimită un plan amănunţit despre posibilităţile ei de existenţă. Maior îi răspunde că are personal didactic suficient, rechizitele şi alte materiale de lipsă, le va completa în curând. Şi, ca o caldă pledoarie, episcopul, pentru a isbuti, spune că Făgăraşul e cel mai potrivit loc pentru astfel de şcoală. Dovadă, *„şcoala abia înfiinţată, e frecventată şi de fiii neuniţilor"*. Înzestrată, subvenţionată şi bine pusă la punct, această şcoală va închide calea tinerimii române de a merge la învăţătură în Ţara Românească, de unde se reîntorc de obiceiu preoţi şi învăţători cu puternice idei „schismatice". Planul lui Grigorie Maior a fost zădărnicit de Saşi, cari recomandară factorilor hotăritori pentru acest scop şcoala din Cluj [3].

Din cele de mai sus, rezultă că după 1750 funcţiona în Făgăraş o „şcoală normalicească" despre care nu avem până acum decât puţine date. După cuvintele lui Maior, că această şcoală

---

[1]) N. Iorga, *l. c.*; acest Simion nu e altul decât Simion *Jinariu*.

[2]) Cei doi dascăli vor fi fost: Toni Nedelcu şi Gh. Petraşcu. Şovăilovici şi Fogaraşi erau la „Şcoala normalicească a neguţătorilor neuniţi".

[3]) Şt. Meteş în *Transilvania*, 1929, Nr. 6.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

era frecventată și de neuniți, dă de bănuit că era o *școală nou înființată* de Maior, pe care intenționa să o transforme în gimnaziu pentru Românii din Țara Oltului. Paralel cu această școală, a cărei viață n'a fost mai lungă decât timpul de păstorire al lui Maior, altfel am fi avut mai multe știri despre ea, funcționa „școala normalicească a negustătorilor neuniți". Aceasta trebue să fi existat și înainte de 1750. La 1761 era în slujba ei Andrei Șovăilovici, căci în plângerea pe care i-o adresează lui Radu Tempea în legătură cu scoaterea lui din post amintește de 35 de ani de activitate. Contemporan cu el, pe la 1762, e amintit Bucur dascălul, tot la școala de pe lângă biserica ortodoxă [1]). Mai târziu, prin 1779—1780, i se alătură, muncind cu cu aceeași râvnă, Ion Fogarași. Ei doi erau conducătorii unei școli din care au ieșit preoți și învățători buni, ca acel sârguincios copist al unei „Alexandrii" (1795), Gh. Comșa, din Galații Făgărașului [2]). Școala se bucura de un nume frumos, având tot timpul dascăli și conducători capabili și harnici. O mărturie contemporană spune că „unii preoți și protopopi se bucurau de mai multă considerație decât alții; între cei din prima categorie intrau absolvenții școalei acesteia „normalicească". Bătrânul protopop Bucur din ținutul Făgărașului, care-și făcuse studiile la „școala normalicească" din Făgăraș, murind la 1790, s'a întristat și a plâns *tot* norodul după el, căci era învățat și bun om [3]).

Școala a continuat și în veacul următor, până când s'a deschis seminarul *Andreian* din Sibiu. Alături de această școală, a înstăriților „greci făgărășeni" ortodoxi, funcționa și una pe lângă biserica brâncovenească a uniților. În conscripția lui Rednic din 1765, e amintit ca dascăl al ei, un oarecare Toma Brașoveanu, căruia i urmă polonul Nic. Bodrogközy, apoi marele cântăreț bisericesc, Adam Cătavei.

---

[1]) Valer Literat, *Făgărașul și Țara Făgărașului*, Făgăraș, 1943, p. 31.

[2]) N. Iorga, *o. c.*, p. 214.

[3]) Econom D. Furtună, *o. c.*, p. 132.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Şcoala din Braşov într'o nouă fază. Trei dascăli, vestiţi scriitori: Radu Duma, Dimitrie Eustatievici şi Radu Tempea

Vecin cu Făgăraşul, însă cu un trecut mai lung şi mai bogat, cu organizaţie şcolară mai veche, e Braşovul. La 14 Mai 1742, când muri popa Radu Tempea II, dascăl al şcoalei din Braşov era fiul său Radu Tempea al III-lea, care îi întregea *„Cronica Bisearecii din Şchei"* cu câteva notiţe finale[1]). D. Aurel A. Mureşanu[2]), vorbeşte de Radu Duma, învăţatul dascăl care ţinea o *„Cronologie"* la anul 1759.

Că s'ar fi scris o asemenea „Cronologie", e posibil, dar ca să o fi scris Radu Duma, nu. Întâi, că la această dată (1759) Radu Duma, care era fiul popii Dumitru Duma[3]), care a trăit între 1725—1767, era prea tânăr ca să o scrie; al doilea, în acel an, dascăl al şcoalei din Şchei era Ion Duma[4]) pe care mulţi îl iau ca fiu al lui Radu Duma, scriitorul şi dascălul[5]); şi al treilea e, că la această dată funcţiona ca dascăl mai mic *Radu sin Radu Tempea*, tatăl gramaticului.

E suficient dovedită[6]) netemeinicia acestor păreri. Dar Ion dascălul e fiul unui Radu Duma *namesnicul*, gocimanul, „care alături de Radu Tempea Cronicarul, Pătru şi Radu Pădure, gocimani, era delegat între reprezentanţii bisericii din Braşov la instalarea episcopului unit Ion Giurgiu Pataki la Făgăraş (1723)[7]). În 1735 îl găsim figurând între „răufăcători" (malevoli), în nişte scripte din archiva oraşului Braşov[8]). Nu răufăcător în

---

[1]) N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, II, p. 157.

[2]) A. A. Mureşanu în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, V, p. 213.

[3]) Al. Lapedatu, *Doi cărturari braşoveni în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1915, p. 3.

[4]) Andrei Bârseanu, *Istoria şc. centr. din Braşov*, Bucureşti, 1902, p. 15.

[5]) N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, II, p. 234; *Istoria Bisericii Române*, II, p. 209; D. Furtună în *Revista Istorică*, 1915, Noemvrie.

[6]) Al. Lapedatu, *Doi cărturari braşoveni în sec. XVIII*, Bucureşti, 1915, p. 3.

[7]) Dr. Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron şi Dionisie Novacovici*, p. 53.

[8]) Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi: Familia Radu Tempea*, Braşov, 1939, p. 23.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

sensul de azi, ci un îndrăzneț opozant al Sașilor și al Magistratului. Între Românii din Șchei, el era un fruntaș, căci cu un an mai târziu călătorea împreună cu Eustatie Vasilievici, protopopul Brașovului, tatăl lui Dimitrie Eustatievici, și cu juratul Gh. Hârs, la Carlovițca să ceară mitropolitului sârbesc, Vichentie Ioanovici, sprijin pentru biserică[1]).

S'ar putea admite mai repede paternitatea acestei *Cronologii* unuia dintre cei doi dascăli cari funcționau la școala din Brașov în 1759: diaconului *Radu* Tempea ori lui Ioan Duma, despre care aflăm în „Catastiful pentru rânduiala dascălilor" [2]), că i se plătea „pe an 120 lei în patru rate, care câți copii vor veni să învețe cântări, să se tocmească cu părinții lor, și precum vor putea așeza, să și ia plata dascălul de cântări cel mai sus numit, dela părinții lor". Însă e puțin probabil a fi a celui dintâi, fiindcă Radu Tempea acesta e o figură prea ștearsă, iar în unul dintre cele mai bune studii asupra Tempeștilor [3]), nu i se atribue nici o lucrare. Cât privește contribuția lui Ioan Duma, ea a fost cercetată destul de amănunțit [4]).

Datorită avântului pe care îl ia instrucțiunea tineretului în tot imperiul, — în urma îndemnurilor împărătești ale Mariei Teresia și ale fiului ei, Iosif — și Românii din Șcheii Brașovului se simt obligați și mai legați de școală, manifestând un mai viu interes pentru ea. Clădirea, cu vechimea pe care i-o știm, era nepotrivită pentru numărul mare de elevi și pentru necesitățile actuale ale învățământului. De aceea, în 1760 cer Magistratului aprobarea pentru a li se permite să-și clădească un nou local de școală. Însă Sașii, care numai progresul neamului românesc și al comunității românești din Brașov nu-l doreau, îi refuzară.

Apelară la împărătească, care printr'un rescript din 13

---

[1]) I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 117.
[2]) A. Bârseanu, *o. c.*, anexa 10.
[3]) C. C. Mușlea, *O dinastie de preoți: Familia Radu Tempea*, Brașov, 1939.
[4]) Al. Lapedatu, *Doi cărturari brașoveni.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Aprilie 1761 dispune ca Românii din Şchei să nu mai fie împiedecaţi în cele ce şi-au propus să facă [1]).

Tot în anul acesta, conducătorii bisericii, în sarcina cărora era şi şcoala, angajaseră ca adjunct sau „jumătate de dascăl" şi pe „Radu Tempea sin Radu Tempea", diaconul despre care a mai fost vorba, aşezându-l [2]) la aceeaşi şcoală cu dascălul Ioan Duma. Alături de şcoala românească, sub acelaş acoperiş, îşi aveau şi grecii companişti o şcoală a lor condusă de dascălul Gh. Kafes. Şi avea un rost. Patronii ei erau oameni de afaceri, mari comercianţi, singurii care făceau negoţ şi cărăuşii în Orientul apropiat. Nevoia de a cunoaşte greceasca o simţiră şi Românii, căci începură şi ei, pe urmele Grecilor, a străbate oraşele şi porturile dunărene şi ale Mării Egee. Deşi pe lângă Ioan dascălul Duma şi Radu sin Radu Tempea mai aveau un dascăl, pe diaconul Gheorghe Duma, probabil vr'un frate al lui Ioan, totuşi eforia şcoalei ia dispoziţiune să se aducă un „dascăl procopsit la învăţătură *elină* şi *latină*, de se va puté ca să fie de învăţător copiilor". Aşa fu adus în 1768 dascălul grec Ianache, care pe lângă cei 27 copii ai grecilor mai avea şi români, după o însemnare de scoaterea banilor din 1777, se pare că avea chiar mulţi, cu toate că nu-i învăţa o boabă din latină; abia octoihul, psaltirea şi gramatica în limba greacească, deşi acum — după 1772 — şcoala românească din Şchei avea ca dascăl pe luminatul şi harnicul cărturar braşovean, *Radu Duma* (1772—1790), care ne având noroc în căsătorie, murindu-i soţia, a rămas dascăl şi cântăreţ la „această biserică, fiind foarte cuvios şi vrednic, multe cărţi au tălmăcit şi le-au scris: letineşti, greceşti şi sârbeşti socotind fieştecine din cei cu pricepere că mare dar are dela Dumnezeu", cum grăeşte zapisul

---

[1]) A. Bârseanu, *o. c.*, p. 7.

[2]) „Adeverez că m'au aşezat dumnealor întâi jumătate de dascăl şi să aib a lua dela toţi copiii pe care-i învăţăm cu dascălul Ion, a treia parte din venitul dăscăliei eu cu Gh. Kafes (inv. de l. greacă) să luăm un ban, iar diac. *Gheorghe Dasc.* (Duma) să ia doi bani". Făgăduieşte apoi că se va feri de beţie, de adunări de oameni necuviosi, etc. „şi mă supui dascălului Ion puind sârguinţă pentru copii", etc. (A. Bârseanu, *o. c.*, anexa 10).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

de legătură [1]) și cum scrie și el la 1789 în prologul la *„Preoția sau îndreptarea preoților"*, tradusă din limba slavonă după patriarhul Calinic al Constantinopolului și tipărită la Sibiu prin grija editorială a vicarului Ion Popovici de Hondol [2]): „Văzând liniștea patriei bucuria care înfloreaște ca un crin binemirezmit întru *luminarea limbii românești cu tot fealiul de școale normali-licești*, acum în zilele preasfințitului monarhului și împăratului nostru Iosifu al doilea", a găsit potrivit și de lipsă a tipări cartea și în acelaș an „Catechismul român-german" pentru pruncii neuniți" [3]).

În 1787, la stăruințele guvernului ardelean și ale episcopului Ghedeon Nichitici, dar mai mult la ale lui Dimitrie Eustatievici, primul director al școalelor române ortodoxe din Transilvania, el însuși fost învățător—profesor de gramatici la școala din Șchei [4]), îndată după întoarcerea sa din Rusia (1753) cu atestat în regulă [5]), eforia își luă obligațiunea să deschidă o *școală capitală* cu trei clase și să suporte cheltuelile de întreținere (1788). Însă proectata școală normală capitală („Walachische Normal-Hauptschule") creată în spirit laic după sistemul școalelor din imperiu, care nu urmărea decât transformarea celei vechi existente într'una mai apropiată de viață și de nevoile ei, mergea cam greu. Eustatievici, în fond, nu ceruse Brașovenilor decât să-și deschidă mai larg baierele pungii pentru a da

---

[1]) „1776 Ian. 1-a Brașov. Să se știe că m'am așezat eu cu obștea ca să învăț câți copii vor veni la școală într'un an și pre cei ce pot plăti și pre cei ce nu pot". Se obliga a se supune tuturor ordinelor venite dela Magistratul orașului; a purta „protocolul" lor (corespondența cu ei). Se leagă că orice taină va auzi dela c. preoți și dela obște, n'o s'o descopere nimănui. Plata: 200 fl. ungurești. Examene cu copiii va da din 3 în 3 luni în fața obștei (A. Bârseanu, *o. c.*, Anexa 15).

[2]) Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*, II, p. 189; N. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XVIII*, II, p. 324 și Gh. Ciuhandu în *„Revista Teologică"*, An. XXI, p. 5. Dar I. Bianu, N. Hodoș, *B. r. v.*, II, p. 499—500 și Candid C. Mușlea, *„Gh. Haines"*, Brașov, 1934, p. 32, o atribue lui Gh. Haines.

[3]) N. Iorga, *o. c.*, p. 324.

[4]) *Ibidem*, p. 272.

[5]) A. Bârseanu, *o. c.*, p. 9.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tinerimii o creştere şi o instrucţiune mai bună. Dar ei se făceau a nu-l înţelege; ceeace era mai uşor decât a spune că nu vreau. Insufleţitul director şi coleg de străduinţe cu Şincai, fu silit, la 1789, să-i scrie cumnatului său, Ioan Moarcăş, casierul şi inspectorul şcoalei, să cheme înaintea protopopului şi a fruntaşilor bisericii pe aceia care nu vor să-şi achite repartiţia la care se obligaseră: „dacă nu vor vre, poţi să le spui că prin cinstitul Maghistrat trebue aceasta să se scoată şi *mie îmi cade cu ruşine să arăt pe patrioţii mei că aşa de slabi parolişti sunt*" [1]).

Dar în aceşti ani de libertate a naţiunilor, în care orice cetăţean al impierului a simţit o uşurare, obştea românească din Braşov nu se mai lăsă impresionată de apelurile stăruitoare şi uneori mai aspre ale lui Dimitrie Eustatievici pentru a-şi asuma răspunderea unor obligaţiuni financiare, căci curatorii bisericii se plâng Magistratului orăşenesc la 1792, că nu pot scoate dela oameni leafa dascălilor în suma de 200 fl., iar dascălii văzând nepăsarea comunităţii pentru soarta lor, ignorară îndatoririle faţă de şcoală, văzându şi fiecare de necazuri.

In 1796 moare Eustatievici [2]). Locul i-l ia un alt braşovean, tot un fost dascăl al şcoalei din Şchei [3]), Radu Tempea, care la 1788, în treapta de diacon, ţinea şi cheile bisericii în şcoala lui [4]), iar în 1786 semna „didascalos Radu" [5]). Era un bărbat inteligent, cu un debit de muncă egal cu al înaintaşului său, dar mai orgolios şi mai strâmt la suflet decât acesta. A făcut studii la Buda, după ce termină gimnaziul săsesc din loc, cu ajutor dela biserica din Şchei, 100 fl. anual, daţi la stăruinţa lui Nichitici şi Dimitrie Eustatievici.

Tempea, într'una din inspecţiile sale făcută şcoalei din Braşov, găseşte „clasele pustii şi fără dascăli" (1798). El fusese martor sbaterilor lui Eustatievici, cunoştea destul de bine situaţia şcoalei de aici. Pentru a pune ordine, aşa cum voise şi

---

[1]) *Ibidem*, p. 10—11.
[2]) N. Aron, o. c., p. 54.
[3]) Dr. St. Stinghe. *Documente*, II, p. 5.
[4]) C. C. Muşlea; o. c., p. 49.
[5]) St. Stinghe, o. c., p. 7.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

înaintașul său, adecă a asigura bieților dascăli nenorocitul salar pentru a nu mai fi lăsați la voia întâmplării, cât și un edificiu corespunzător, proectat cu douăzeci și ceva de ani înainte, ceru ajutor guvernului transilvan din casa alodială (casieria orașului) a Brașovului. Până va veni răspunsul, așa de puțin probabil, reprezentanții bisericii Sf. Nicolae cer, pentru susținerea școalei, moara din „Unghiul bisericii", precum și o livadă, arătând că acea moară ar fi fost odinioară proprietatea bisericii. In răspunsul său către guvernul transilvan la petiția lui Tempea, Magistratul Brașovului spune, la 1799, că nu este lipsă a se da niciun ajutor din cassa orașului pe seama școalei românești, deoarece biserica din „Bolgarsechiu" (Șchei) are destulă avere și și-ar putea susține școala sa foarte bine, dacă nu s'ar risipi banii pe alte lucruri; că *nu este nevoe de școală nouă românească*, intru cât copiii Românilor pot învăța foarte bine și pe *la alte școli normale*, cum e cea catolică, ori gimnaziul săsesc din loc, în care au învățat mulți fii de români, ba chiar directorul școalelor (R. Tempea) și că copiilor de români le-ar rămâne timp liber destul ca să învețe și în românește scrisul și cititul, „de oarece cunoscut lucru este că învățământul în această limbă nu se poate extinde mai departe și într'ânsa nici nu sunt scrieri științifice și nici nu se întrebuințează în țările cesaro-regești ca limbă de afaceri"; că moara cerută e o veche proprietate a orașului și că, în sfârșit, *Românii nu se pot bucura de averile publice, de oarece nu sunt națiune „receptă", ci numai „tolerată"* [1]).

Idealul lui Radu Tempea și al răposatului Eustatievici, de a vedea funcționând școala normală plănuită în 1778, abea se putu realiza în 1804, când în urma unui călduros apel adresat tot de el preoților și fruntașilor bisericii din Șchei, aceștia au oarecari mustrări de conștiință pentru halul în care ajunsese școala și-și iau angajamentul solemn, în fața directorului, de a înființa, cu orice preț, școala capitală (normală) cu trei clase, în care „pe lângă rânduitele și știutele învățături, să se

[1]) A. Bârseanu, *o. c.*, p. 12.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mai învețe: limba nemțească, ungurească și grecească". Tot atunci se hotări înființarea unei școli triviale (primare) în Tocile (suburbiu). Pentru cele trei clase angajară ca „dascăl mare, carele va învăța gramaticește pe prunci, ungurește și nemțește, pe lângă acestea și alte trebuincioase științe frumoase", pe Ion Barac, scriitorul poporan, autorul lui „Arghir și Elena" (1801), cu care îl va cuceri pe directorul Tempea pentru a-l aduce din Avrig la Brașov cu o leafă de 200 fl. pe an, căsătorindu-l cu una din fetele lui; al doilea dascăl „carele va învăța pe prunci învățătura credinței, temeiurile cele dântâi a limbii nemțești și ungurești, *învățătura năravurilor cele bune* și alte trebuincioase la al doilea clas învățături", e Mihăilă Munteanul din Sibiu, fost ascultător al cursurilor lui Eustatievici, cu 150 fl. pe pe an; al treilea, „care va învăța pe cunoscătorii de slove (incepătorii), pre slovenitori, pre cetitori: românește, grecește, nemțește și ungurește, impreună și a scrie și temeiurile cele dintâi ale aritmeticei, cântările bisericești și altele la întâiul clas trebuincioase științe", pe Zaharia Duma, fiul răposatului (1802) paroh Gheorghe Duma, cu 140 fl. anual, iar la școala din Tocile, pe Nicolae Grid [1]), fiul preotului Dimitrie Grid, văr cu fostul director Dimitrie Eustatievici.

Deși chibzuite și puse la punct, totuși lucrurile iar n'au mers bine, din acelaș motiv: *banul;* nu s'au putut acoperi plățile dascălilor. Insuși Ion Barac e silit ca, *pe lângă dăscălie*, să se angajeze tâlmaciu, translator, „logofăt", la Magistratul orășenesc (Aug. 1805), ca să-și poată asigura existență. Gestul lui dă un indiciu asupra situației celorlalți.

La început, legate de Brașov, apoi tot mai independente deveniră școalele românești din Țara Bârsei. Dacă Tohanul Vechiu avea școală pe la 1731, iar la 1790 aceasta funcționând în clădire proprie, nu încape îndoială că și celelalte sate mari din această regiune vor fi avut asemenea școale cu dascăli aleși din vatra satului, dintre țăranii mai răsăriți.

Pe vremea împărătesei Maria Teresia erau vestite școa-

[1]) Andrei Bârseanu, *o. c.*, p. 13.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lele din Bran-Centru, în care își da silința întru ale dăscăliei diacul Monea; un „Adam dascălul ot Bran" semna la 1755 frumoase rânduri, adevărate creațiuni de stil, despre schimbarea vremii[1]); la Zărnești, un dascăl, Georgie Mitoc, instruia, prin 1768—1774, vreo 50 „studenți" pe care-i învăța „rudimentum catechismus et arithmetica"; între cei 50 găsidu-se și viitorul protopop prim al Zărneștilor și al treilea al Brașovului, Bratu Baiul[2]); Satulung, Săcele, Cristian, Ghimbav, Dârste și Sânpetru, aveau școale cu un număr mare de elevi spre sfârșitul veacului al XVIII-lea; ceeace dă dreptul să se creadă că vechimea lor se razimă cel puțin pe anii de domnie ai împărătesei Maria Teresia. Și în satele mărunte se întâlnesc nume de dascăli pe timpul acesta (1760—1790). Așa, în Vlădeni, prin 1778, învățământul se ținea într'o casă țărănească, având ca învățător pe un grec, care învăța pe copii rugăciunile și cântările în grecește. Cei ce doreau a merge mai departe, se inscriau în școlile grănicerești centrale, căci în aceasta se învăța și limba maghiară, fără de care nu se putea ocupa nici o funcțiune la stat[3]).

Deși rescriptele împărătești ale Mariei Teresia și ale fiului ei, Iosif al II-lea, privitoare la organizarea și funcționarea școalelor, dădeau câteva privilegii slujitorilor acestora, între care și scutirea de robot, de zile de lucru la domni, la proprietarii de pământ, aceștia nu țineau cont de ele. La 1796 proprietarul castelului Bran pretinde muncă cu brațele tuturor locuitorilor din satele de pe teritorul moșiilor lui. Între ei sunt mulți învățători. Aceștia invoacă ordinele împărătești. Groful le răspunde că sunt oameni fără școală: „orice țăran care se duce la protopopul lor, se întoarce acasă dascăl". Nu le recunoaște această calitate și spune că sunt pline satele de dascăli de

---

[1]) C. C. Mușlea, *Biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, p. 226.

[2]) C. C. Mușlea, *Protopopul Bratu Baiul*, Brașov, 1936, p. 9.

[3]) Gh. Tulbure, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1938, p. 237; Cf. Al. Florea în *„Gazeta Transilvaniei"*, 30 Ian. 1943; Iacob Zorca, *Monografia com. Vlădeni*, Sibiu, 1896, p. 69.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ăştia. Ei apelează la sprijinul protopopului Bratu Baiul, care, adresându-se Magistratului, i se răspunde că nu sunt scutiţi decât cei care funcţionează în şcoalele publice [1]).

Şcoala grănicerească din Haţeg şi celelalte din ţinut

Prin trecerea Transilvaniei în 1693 la Casa de Austria, catolicismul, reînviorat, se pregăteşte să ia locul calvinismului. Impăraţii, înconjuraţi numai de iezuiţi, devin fanatici apărători ai acestuia. Un caz eclatant e însăşi Haţegul. In 11 Februarie 1695 împăratul Leopold I împroprietăreşte biserica romano-catolică cu bunurile (proprietăţile) „Torniane", luate dela reformaţi. Pe urma acestei îmbogăţiri, în grabă, călugării catolici clădesc, pe una din grădinile din centrul oraşului expropiate dela calvini, o capelă, iar alături de ea şi o şcoală [2]). E cea dintâi şcoală romano-catolică în acest orăşel. Despre vreo instituţie românească analoagă, nici vorbă până la 1735. Puţinii dintre români, pe care nu i-a înghiţit calvinismul, îşi vor fi dat acum copiii la şcoala romano-catolică; lucrul acesta îl făceau românii şi în alte părţi. Forme de viaţă şcolară românească *regulată*, aici, le avem la 1777 când, într'un raport din 20 Mai al regimentului I de graniţă, se laudă foarte între altele *şcoala calvină* din Haţeg, şcoala calvină din Râul Alb, unde grănicerii români aveau şcoala comună cu a calvinilor. Tot în acest raport se aminteşte de şcoala dela Haţeg (româno-germană) a lui Peter Dodrowsky şi Iacob Pop; a ultimului era frecventată de 30 de elevi dintre care numai 12 ştiau scrie româneşte binişor. Nu peste mult şcoala nemţească deveni foarte cercetată. Mai ales pe timpul când în fruntea ei era destoinicul învăţător Hugo Hammerle (1776—1789). Veneau tineri români din Deva, Huniedoara, Orăştie şi jur, ca să se deprindă în vorbire şi scriere nemţească, muncă pe care o vor continua în şcoala din Orlat,

[1]) C. C. Muşlea, *o. c.*, 30—31.

[2]) Paul Oltean, *Schiţa monografică a Haţegului* în „*Transilvania*", 1892, p. 229, seq.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

cei dornici a deveni instructori sau dascăli pentru școalele grănicerești, în care era o condiție cunoașterea limbii germane.

Mai funcționa, fiind cercetată de mulți români, prin 1795, școala romano-catolică în care învăța și un dascăl român cu numele Mihail Farcaș [1]). Pe aceasta o ceruse episcopul Bob, la 1810, pentru românii uniți, fără a o căpăta însă. Totuși în anul următor a fost luată dela călugării franciscani și transformată în școală centrală (grănicerească) româno-germană, în care formă funcționă până la 1851, când prin demisia învățătorului Nicolae Munteanu, secția românească se închise. Dar nu pentru multă vreme, căci la 1866 exista sub numirea de *„școală grănicerească"*, adecă susținută din fondurile grănicerești.

Alte școli care funcționau, fiind mai cunoscute în această regiune, erau la: Silivașul de Jos, în care funcționa ca dascăl Ianăș Costa și cea din Pește ana.

Școalele românești din Bihor, Sălaj, Sătmar, Pesta și Viena

In veacul acesta se poate vorbi de un învățământ românesc chiar temeinic în regiunile de Vest ale Transilvaniei, numite, pe vremuri, „părțile ungurene". Se afirmă [2]) că școala ortodoxă din Oradea și cea din Velența se pot considera ca cele mai vechi școale române din Bihor. Date precise asupra lor încă n'avem. Vechimea acestor instituțiuni totuși nu se scoboară mai în jos de veacul al XVIII-lea.

O altă părere, că, pe lângă curtea episcopiei unite din Oradea, încă din 1733 funcționa o școală românească de norme în care se pregăteau învățătorii satelor după vechiul sistem sau după tradiția noastră culturală bisericească [3]), ar coincide cu cea expusă cu mult înainte, când ne-am ocupat de

---

[1]) I. Radu, *o. c.*, p. 145; P. Olteanu, *l. c.*

[2]) N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, p. 31.

[3]) V. Bolca, *Școala normală română unită din Oradea*, Oradea, 1934, p. 17.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

activitatea diecilor din Bihor, mai ales de Vasile Sturze Moldoveanul.

Adevărul e că Meletie Covaci, disputatul episcop al Românilor bihoreni trecuți la religia Romei, cere in 1756 Consiliului Locotenențial prin generalul De Velle, între altele, la punctul 2: „Școale poporale, deocamdată trei, la *Oradea*, în districtul *Beiuș* și în *Vașcău*. Apoi, de urgență, un *seminar mic* pentru pregătirea preoților, învățătorilor și a altor funcționari de lipsă în administrație [1]). Impărăteasa i-a aprobat și sprijinit dorințele vicarului-episcop, căci in curând școala intrând sub directa sa supraveghere, devenise o școală bună, o școală model pentru comunele mai mari: Vadul Crișului, Vașcău, Beiuș, Beliu și altele care incepură a-și înființa școli [2]).

In această școală a lui Meletie Covaci-Macedoneanul, veneau să-și câștige bruma de cunoștințe și să facă practică pedagogică viitorii învățători uniți din Bihor. Și vor fi fost mulți, fiindcă acest Meletie, deși se spune că n'avea energia și cultura necesară locului inalt pe care-l ocupa, dovedise tragere de inimă pentru luminarea poporului. Numai din asemenea

---

[1]) Dr. I. Radu, *Istoria diecezei de Oradea*, p. 37; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 115.

[2]) Petre Dejeu, *Așezămintele culturale românești din Oradea*, p. 252. Companiștii greci stabiliți in Beiuș, aveau la 1770 pe lângă preot (Dimitrie Papoltzy) și un dascăl sau „ludimagister", cantor in persoana lui Ioan Popovici, apoi Marcu Dumitru (N. Iorga in *„Cele trei Crișuri"*, 1921, p. 70; *Studii și Documente*, XIII, p. 53).

Despre un învățământ mai vechiu românesc in Beiuș se susține că încă dela înființarea parohiei (1733) s'a stăruit ca fiecare biserică să aibă școala ei (P. E. Popp, *Din trecutul Beiușului*, Beiuș, 1928, p. 8). Dar date precise se află mai târziu. La 1779 românii înființară cu ajutorul grecilor o școală națională mixtă, adecă pentru toți credincioșii celor două biserici românești, in care, apreciind jertfa grecilor, se preda pe lângă limba română și limba elină, latină și germană. Astfel, *școala românească din Beiuș era superioară celorlalte școale ale bisericilor ungurești: catolică și reformată*. Această școală funcționă până la 1818, când din lipsă de fonduri, se desfăcu in două pe confesiuni (Dr. Const. Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928, p. 108). Insă ciudat, acelaș cercetător semnalează la 1787 existența în acest orășel și a unei *școli triviale unite*. Atunci, ce rost o fi având cea mixtă?

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

convingeri și sentimente iese ordinul din 21 Decemvrie 1773 către clerul unit, căruia ii cerea, sub aspră pedeapsă, să aibă grije de instruirea pruncilor trecuți de 6 ani, în învățătura creștinească. Școala lui Meletie Covaci la 1776 avea un director, „prefect", cu un salar bun, dat de împărăție, iar pe lângă funcțiunea de director al școalei, avea și pe aceea de organ de control și organizator al tuturor școalelor sătești din ținut. Acest director vizitând satele, trimitea pe dieci la cursurile de pregătire „pedagogică" din Oradea. In sărbătorile Rusaliilor din 1779, la ordinul comitatului Bihor și pe spesele comunelor respective, au fost întruniți toți acești dascăli-dieci, atât uniții, cât și ortodocșii, cu toate protestele lui Pahomie Knezevici, episcopul sârb din Arad, la un curs ce se ținea în școala organizată de Meletie Covaci, pentru a fi inițiați în metodul abatelui Șagan[1]) (Felbiger), metod care în Franța avea aplicabilitate din 1774.

(A fost explicat atunci când s'au vorbit despre școalele năsăudene).

Ceva mai târziu (1783), când în fruntea ei se afla ca director Simion Magiar, un strălucit bărbat de școală, autorul unui *„Catehism elementar pentru școalele unite"* (1787), prestigiul școalei crescuse nebănuit.

In 1782, episcopul Moise Dragoș, urmașul lui Meletie Covaci, obținu, în urma intervenției la împăratul, dotațiuni agrare pentru preoți și *învățători*, ceeace era un câștig prețios, căci plata dascălilor, ca în toate timpurile și locurile, era foarte slabă și anevoios achitată din partea comunelor.

Cel care dă o fizionomie occidentală institutelor românești

---

[1]) Lui Ioan Felbiger, una din gloriile pedagogiei (1724—1788), pe timpul când era abate de Șagan, pe vremea lui Frederic al II-lea al Germaniei, i se încredință organizarea școalelor populare din Silezia. In 1763 își expuse concepțiile sale, de organizator al acestui învățământ, într'un regulament școlar *(Generallandschulreglement)*. Succesele obținute aici, îi creiaseră faimă. Numele lui ajunse și la urechile Mariei Terezia, care nu întârzie să-l invite a prelua direcția școalelor din imperiul său (L. Riboulet, *Histoire de la Pedagogie*, ed. V, Paris, 1927, p. 344—345).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

din Oradea, e episcopul Ignatie Darabant [1]). Prin el, ajutat de Ion Corneli — canonicul —, unul dintre colaboratorii „Dicționarului de Buda" (1825), se înființă *Seminarul teologico-pedagogic*, pe lângă care funcționa și o școală primară, cum ar fi școala de aplicație de astăzi, în care făceau practică elevii institutului (seminarului), veniți cu gândul de a trece în rândul dăscălimii. Aceasta era așa zisa „preparandie" de mai târziu. Ea a funcționat multă vreme sub această formă atașată seminarului teologic. Învățătorii bihoreni, până la 1848, putea absolvi această școală după 1—2 ani [2]). In acest an, episcopul Vasile Erdélyi—Ardeleanul o reorganizează pe alte baze.

Așa ca și în alte părți, școala era populată (avea și un internat) mai mult cu tineri lipsiți de mijloace materiale pentru a face studii mai înalte, ori din cei mai puțini dotați, care nu învingeau dificultățile unui învățământ cu temeiuri latinești. Erau și unii din „Școala latină" (seminariștii) care voiau să se facă învățători, cum au fost, la 1795, Gavril Domșa și Ioan Ilieș, cărora consistorul orădean le aprobă ca pe lângă lecțiile din școala latină să urmeze și *cursul de metodă* prescris pentru învățători [3]).

Examenele „preparanzilor" erau publice, prezidate de o

---

[1]) Desigur, nu face el începutul de organizare al învățământului din dieceza Orăzii. Sub antecesorul său, ep. Moise Dragoș (1775—1787), întâlnim numele canonicului sătmărean *Simion Bran* pe care Samuil Micu în istoria sa (*„Brevis notitiae historiae Valachorum"* etc.) îl numește *Școlasticul;* ceeace înseamnează că avea în sarcină treburile învățământului din diecezâ. Dar truda lui Ignatie Darabant în acest domeniu e incomparabilă. Despre el vorbește așa de frumos și îndreptățit Samuil Micu: ...„(Ignatie Darabant) ocrotitorul de oameni învățați, iubitoriul de oameni și iubitoriul de înțelepciune și de știință milostiv, patron al celor ce se nevoesc întru învățătură" (în *Prefață* la „Teologia Morală"). Și tot acolo: *„Seminariumu cel nou al grămăticilor de tine întemeiat"* — *„Tu ai făcut* când erai vicariu general la episcopia Ardealului (Blaj, 1778) *să se învețe Filosofia și Teologia și școalele să fie în bun stat"*; *„Tu, seminariul l-ai lărgit și l-ai înzestrat cu cărți filosoficești și teologicești* care singur dela împărăteasa Maria Teresia le-ai dobândit (reprodusă de T. Cipariu în *Archivu* p. 677).

[2]) P. Dejeu, *o. c.*, p. 257.

[3]) Ion Georgescu, *Istoria seminarului din Oradea*, p. 33—34.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

comisie compusă dintr'un reprezentant al episcopiei, directorul școalelor naționale și unul sau doi profesori dela Academia de Drept [1]).

Ce învățau și în ce consta pregătirea învățătorilor? Din cunoștințe elementare de scris și cetit, de aritmetică „și să se iscusească întru toate cele ce ei învață pe alții", căci, în concepția timpului, nici rostul nu era altul decât doar a forma „mădulări folositoare statului, oameni învățați, oameni și creștini înbunătățiți": cu un cuvânt, „să poată fi împreună părtași fericirii vremelnice de aici și cei de veaci" [2]).

In Oradea, în afară de școala normală, despre care s'a vorbit mai sus, sub Darabant se mai fondă o *școală centrală*, în care la 1785 funcționa ca dascăl viitorul preot ortodox al Orăzii, Mihail Manuilovici, ajuns mai târziu episcop al Vârșețului, sub numele de Maxim Manuilovici [3]). Unei nedumeriri ca aceasta, că un episcop unit dă adăpost și sprijinește un dascăl neunit, ar fi bine să i se răspundă amintind de ajutorul dat de Samuil Vulcan lui Țichindeal, Gavra, Moise Nicoară și altor cărturari bănățeni în lupta lor contra dominației sârbești. Probabil, înaintașii noștri nu erau atât de „confesionali" ...

Românii ortodocși din Oradea, deși dispunea de mai puține mijloace materiale, au susținut în tot timpul o școală a lor cu același caracter ca și celelalte triviale din imperiu. Pe la 1783, dascăl al acesteia era Maxim Petrovici, căruia la 1787 comunitatea îi mai angajă un ajutor pentru predarea limbii germane, în persoana lui Ioan Molnar, iar la 1789, demisionând Petrovici, îi urmă în post Gh. Ioanovici. In 1795 îl găsim funcționând la această școală și pe Dimitrie Rat sau Buița [4]).

La 1784 Antoniu Iancovici, guvernatorul Banatului, cercetează cauzele revoluției țărănești din Țara Moților și Zărand și ajunge să constate că lipsa de cultură a poporului ro-

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) *„Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos neuniți"*, Viena, 1785, I, p. 64.

[3]) I. Vuia, *Fragmente*, etc., p. 7.

[4]) N. Firu, *o. c.*, p. 11.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mân, provenită şi ea din lipsa de învăţători destoinici, a provocat răscoala. Impăratul Iosif al II-lea cere dietei transilvane care la rândul ei ordonă comitatelor (prefecturilor) să se ocupe în mod serios de această chestiune. Comitatul Bihorului luând în desbatere problema, raportează locurilor în drept că dascăli sunt destui, dar poporul nu-şi trimite copiii la şcoală pentru că nu învaţă aproape nimic. E interesant că lucrurile nu se schimbă nici peste unsprezece ani, căci 22 de sate prin primarii lor se plâng pretorului Ioan Madácsy şi consilierului judeţean, contele Batsai, că copiii lor nici după 2—3 ani de şcoală nu ştiu „Tatăl nostru", „Zece porunci" şi „Credeul"; că nu se găseşte un învăţător care să fi învăţat pe elevi să scrie şi să citească; ei înşişi sunt analfabeţi şi vagabonzi trăind de pe spinarea poporului, aşa încât acesta crede că trimiterea unui învăţător pentru ei, e o pedeapsă venită dela Cons. Locotenenţial[1]).

Lucrurile par a fi fost niţel exagerate. Pentru că nu se poate închipui învăţători *analfabeţi*, atunci când se ştie că această regiune a fost supraveghiată de directori supremi ca Gh. Tokody, Iacob Werner şi Ion Püspöky[2]), iar uniţii, de S. Magiar şi Ioan Corneli, oameni cu cultură serioasă şi devotaţi misiunii ce li s'a încredinţat. Nu numai sub Iosif al II-lea, ci şi sub fratele său, Leopold II, prin ordinele de extindere a instrucţiei în rândurile largi ale românilor bihoreni (cerând un număr mare de dascăli), se vor fi strecurat între ei destui şi fără chemare sau, unii, foarte slab pregătiţi. Pentru aceştia şi pentru a remedia această stare nu tocmai onorabilă, în special în satele de religie ortodoxă, comitatul cere o mai serioasă pregătire a învăţătorilor, neavând (neuniţii) şcoli unde să-şi crească învăţători dextri ca celelalte confesiuni, cere locurilor înalte învoirea ca şi învăţătorii lor să frecventeze alte şcoli mai înalte fie şi a altor naţionalităţi unde să înveţe lucruri şi moravuri pe care apoi să le pună în faptă[3]).

---

[1]) V. Bolca, *Episcopul Samuil Vulcan*, Oradea, 1940, p. 16.

[2]) N. Firu, *Date şi documente*, p. 43.

[3]) T. Botiş şi A. Sădeanu, *Istoria Şcoalei normale şi a institutului teologic din Arad*, Arad, 1922, p. 16.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Pe timpul acesta se aflau în comitatul Bihorului *organizate* peste 70 de şcoli româneşti: 30 în cercul Orăzii, 30 în al Salontei şi 14 în al Beiuşului[1]; unele sate, ca Ojicani, aveau dascăli vestiţi şi ca zugravi de biserici (Pavel dascălul)[2]. Dar şcoale adevărate, care să ţină, ca şi biserica, satul strâns în jurul lor, erau mai puţine. Organizarea defectuoasă a şcoalelor ori inferioara capacitate intelectuală, ca o consecinţă a sumarei lor pregătiri profesionale, fac din dascăli nişte elemente prea puţin utile, iar din şcoli, institute fără viaţă. Aşa se explică scăderea numărului şcoalelor după epoca iosefină. Numai în episcopia Orăzii, sub tutela bisericii unite deci, dintre 55 de şcoale (primare) la 1793, în 1825 nu mai găsim decât 38[3]. Regresul e evident.

La sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX lea se aflau şcoli în Bihor, cuprinzând şi părţile zărăndene, în următoarele localităţi: în districtul Oradea: Sântandrei (clădire din 1782, inv. Gh. Potra), Ghiriş (1776, clăd. 1792), Cordău (1783), Sititelec (1796); districtul Boroş: Beliu (1783); districtul Macău: Cianad (1776), Şeitin (1792); districtul Zimandului: Chereluş (1785), Zimand (1796), Şiria (1733); districtul Barcăului: Ciuleşti (1796), Sarsig (1792), Tria (clăd. 1790); districtul Beiuş: Beiuş (1773), Feneş (clăd. 1823), Şuncuiuş (1787); districtul Leta Mare: Leta (1778), Vaşad (1791), Supurul de Jos (1790), iar în Sătmar erau şcoale în satele: Racova (clăd. 1835), Ardudsat (1784), Dindileag (1796), Andrid (clăd. 1828), Sanislău (1790), Mădăraş (1790), Tătăreşti (clăd. 1815), Moftinul Mic (1792), Sânmiclăuş (1793), Popbicău (clăd. 1831), Pomi (clădire din piatră 1842), Boghiş (1781). Vor mai fi şi altele. Un harnic cercetător din părţile locului[4], dă o listă lungă de dieci—dascăli din această epocă, a căror activitate literară (copişti) nu ar trebui ignorată. Dascălul Dragoş Ştefan (1771)

[1]) N. Firu, *o. c.*, p. 21.
[2]) I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, p. 316.
[3]) V. Bolca, *o. c*, p. 96.
[4]) Dariu Pop, *Mărturii strămoşeşti.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

din Colţirea, (parcă l-am citi pe d. T. Arghezi), ticluieşte o afurisenie pe un „Antologhion" de Bucureşti (1770) asupra celor care ar îndrăsni să înstreineze cartea din strana bisericii (să-i fie):

„prânzu „gustare „cină
„cu plânsu; „fără sare, „fără lumină" [1].

Să nu se uite nici Sălajul cu cele două şcoli centrale înfiinţate şi organizate prin osteneala lui Şincai (1784): Şomcuta Mare şi Santău.

Deşi exterioare spaţiului fizic asupra căruia se întinde atenţiunea noastră, dar aparţinând mai mult Transilvaniei şi Banatului decât altor regiuni, amintim numele a două şcoli din două capitale de ţări: cea din Viena, macedo-română, pentru ai cărei elevi harnicul ei dascăl, Const. Ucuţa Moscopoleanul, din îndemnul altui scriitor macedonean, Gh. Roja, scrie la 1797 un „*Abecedar*", tipărit de fraţii Markides Poulion [2], şi cea din Pesta, la început greco română (1797), apoi numai română, al cărei prim învăţător a fost Const. Diaconovici-Loga, marele dascăl al Banatului.

Situaţia învăţământului românesc din Transilvania la sfârşitul veacului al XVIII-lea

Dintre localităţile cu vechi aşezări şcolare din Transilvania, merită a fi amintite: Băla (Mureş); la 1788 avea ca „ludimagister" pe Const. Milăr [3]; Gura Sadului (Sibiu), în care un Stanci Nicula din „Apoltu Săsesc" semna pe un Triod la 1790: „dascăl de normă, işcoala neuniţilor" [4]. La Geoagiu-Feredeu, un Ion Diac (1781) scria pe o „Cazanie" că e şi „purtător de de cărţi", librar ambulant sau poate purtător de poştă. În această vreme, în Gura Râului ţinea dăscălia un diac din Ră-

[1]) *Ibidem*, p. 42.
[2]) P. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1907, p. 49.
[3]) *Şematismul jubiliar*, Blaj, 1900, p. 468.
[4]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIII, p. 27.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

șinari, Alăman Trinu, mare cântăreț, iar din 1804, Ioan Boabeș, care era tot odată și notar comunal[1]).

Când își deschise Eustatievici cursurile de pregătire a dascălilor la Sibiu (1785—1786), din Avrigul lui Gheorghe Lazăr, patru dieci s'au procopsit la această școală.

Prin satele abia liniștite după revoluția lui Horia, cutreierau mulți dascăli, unii veniți „din câmpie", alții dela Deva[2]), cum era Ion Popovici „normalișu neunit ot Aprud" (Abrud) la 1786; Nicolae Adamovici (1788) și Gh. Popovici, „dascăl normalicesc și cantor". In Bucium Șasea, insuși Gheorghe Șincai așezase dascăl[3]) cu ocaziunea unei inspecții la Roșia de Munte, unde de sigur va fi existat școală; altfel n'ar fi avut ce inspecta.

„Catalogul manuscriselor românești" t. I, editat de Academia Română, sub numărul 149, cuprinde un manuscris: „Viața și pildele prè înțeleptului Esop", o cópie a *dascălului Dimitrie* Blagovici din „Remetè" (1797), un sat așezat prin Munții Apuseni, nu departe de Aiud. Tot D. Blagovici tipări la Bart in Sibiu (1802) „Istoria Sindipii Filosofului"[4]) din elinește. Câteva indicii din arhiva mitropoliei Blajului dau numele următoarele localități cu școli in epoca iosefină: in districtul Țichindeal: Alțina, Vurpăr; in al Albei: Alba Iulia—Lipoveni, Alba-Iulia—Maieri, Bărăbanți, Benic, Galda de jos, Intregalde, Micești și Șard; districtul Aiudului: Aiud, Cacova, Gârbova, Măgina (la mânăstire), Poiana și Teiuș; in al Băgăului: Băgău, Asinip, Petelca; Abrudului: Abrud, Bistra, Câmpeni, Certege (mânăstirea), Lupșa, Musca, Roșia de Munte și Zlatna; Uioarei: Aținiș, Cicălaca, Ciunga (mânăstire), Gheja, Noșlaca; Blajului: Bucerdea Grânoasă, Cergăul Mare, Crăciunelul de Jos, Mănărade, Mihalț; Alecușului: Alecuș și Spălnaca; Armenilor: Armeni, Alămor, Doș-

[1]) Ioachim Munteanu, *Monografia economico-culturală a comunei Gura Râului*, Sibiu, 1896, p. 188.

[2]) N. Iorga, *o. c.*, p. 20.

[3]) I. Pop Reteganul in *„Convorbiri Pedagogice"*, Panciova, 1887, Nr. 11.

[4]) Bianu—Hodoș, *B. R. V.* II, p. 435.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tat, Roşia de Secaş, Şoroştin; Cutului: Cut, Draşov, Henig, Şpring; Biei: Biia, Crăciunelul de Sus, Lodroman, Pănade; Iernutului: Bord (mânăstire), Lăscud, Şeulia română; Ibaşfalăului: Copşa Mare, Hundorf, Ibaşfalău, Soimoşul român, Vlahid; Şomfalăului: Şomfalău, Boian, Boziaş; Vaidacutei: Cerghid, Tirimia; Clujului: Aghireş, Berind, Cluj, Chintău, Cluj—Mănăştur, Feiurd, Feleac, Feneşul săsesc, Gilău, Suceag, Sâncrai, Sic, Panticeu; Mărgăului: Almaşul Mare, Bogdana, Aşchileul Mare, Culciuş, Sânmihaiul de Câmpie, Fildul de Jos, Morlaca; Tg. Mureşului: Sântandrei, Bandul de Câmpie, Ernei, Tg. Mureş, Medeşfalău, Cristeşti, Mădăraşul de Câmpie, Niraşteu, Sângeorgiul de Mureş, Sântana de Mureş, Şamşud, Săbad; Giurgeului: Alfalău, Bicaz, Bilbor, Casonul Mare, Sândominic, Corbu, Ghimeş, Tulgheş, Varviz; Odorheiului: Abaşfalău, S. Erzsébet, Sz. Udvarhely; Treiscaune: Ghelinţa; Mediaşului: Agârbiciu, Bazna, Blăjel, Curci, Haşag, Proştea Mare, Ibişdorf, Mediaş, Şeica Mare, Velţ; Sibiului: Sibiu, Bradu, Calvasăr, Ghişasa, Luduş, Răşinari, Slimnic, Veştem, Ocna Sibiului; Turda, (de sus): Cicău, Inoc, Ormeniş, Poiana, Măhaciu; Turda (de jos): Bârchiş, Ceanul român, Copand, Hăşdate, Lita română, Petridul de jos şi Turda Veche; Beiului: Beiu, Cheţa, Grind, Luna, Tritiul, Poşaga, Băişoara (şi Muntele), Iara, Indol, Sălciua de jos, Neagra; Pogăceaua: Budiul de Câmpie, Chimitelnic, Grebenış, Pogăceaua, Râciu, Săcalul de Pădure, Sânger, Şăulia; Reghinului: Adrian, Beica de Sus, Caşva, Hodac, Ibăneşti, Chiherul de sus, Chiherul de jos, Jabeniţa, Habic, Reghin—sat, Reghin, Sântioana, Sidriaşul Mare, Teleac, Topliţa, Urisiul de jos; Cătinei: Gădălin, Jucu de jos şi de sus, Mociu, Ţagul, Visuia; Cojocnei: Aiton, Cianul Mare, Cojocna, Dezmir, Rediu; Fărăgăului: Archiud, Băiţa, Cosma, Ercea, Fărăgău, Milaşul Mare, Velcheriu, Sânmărtinul de Câmpie, Budatelec, Chibulcut, Dâmb, Urmeniş, Silivaşul de Câmpie, Şopteriu, Uilacul şi Gherla[1]), iar prin părţile Someşului vestită era şcoala din Chiueşti (1792),

[1]) Aici se vorbeşte de un „daskal Condra Simion" la 1737 (I. Hodoreanu, *Biserica gr. cat. din Gherla*, Gherla, 1900, p. 15.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

în care slujba dăscăliei a îndeplinit-o și protopopul Ilie Lador; la fel, școala din Vima Mare și cea din Ciceu.

Între cele sătmărene, bună faimă avea școala din Medieșul Aurit, iar dintre ale Maramureșului, cea din Ieud și cea din Apșa de Sus.

Numărul celor ortodoxe va fi fost cu mult mai mare.

Cu toate că școalele, atâtea câte erau, ar fi putut satisface primele nevoi de cultură ale poporului, curentul de luminare mergea încet, greu, ba în unele părți nu prindea rădăcini. O icoană a acestor realități, poate puțin exagerată, găsim în prefața cărții lui Dimitrie Iercovici, „al prea înaltei gubernii din prințipatul Transilvaniei translatoar": *„Istoria Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Darie din Presida împăraților"*, apărută la Sibiu în 1791: „Neamul românesc mai tot nu știe să facă o cruce în fruntea sa, și de rugăciunea Tatălui nostru nici aminte nu-și aduce; oare cu a cui greșală și lenevire, cred că vei pricepe cetitoriule macar nu-ți voi spune? ... Sau doară pe mine mă vinovezi că copiii de șese și șepte ani în numele Domnului botezați, mai bine știu tălmăci sudălmile și injurăturile împotriva lui Dumnezeu decât Zece porunci ale lui... Dar când se adună bătrânii satului ca să tocmească dascăl, cine stârnește și scornește împărecheri împotriva lui, au nu știi?" Acuză pe preoți. „Socotind tu, cetitoriule toate acestea oare gândești că vor înflori vreodată și școalele românești? ... Voia prea luminatului împărat (Iosif II) așa de bine au fost întocmită, cât *acum avem destule școale românești, însă fără folos și fără toată înflorirea!* Deasemenea și dl. G. Adamovici, episcopul pravoslavnic *al Ardealului și dl. Dimitrie Eustatievici și George Șincai, ca niște orânduiți preste aceste școle directori, se nevoiesc despre deșteptarea și bună creșterea copiilor celor românești însă măcar că acești de laudă vrednici Domni multe cărți rumânești cu vătămarea sănătății și scurtarea vieței sale pentru treaba pruncilor celor rumânești au făcut și în tipariu lumii le-au dat, până acum foarte puțintică mărturie au dat neamului rumânesc de învățătura sa"*.

S'a văzut că în ținutul Bihariei, la începutul veacului al

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

XIX-lea, numărul şcoalelor româneşti scade. Fenomenul e observat şi în alte regiuni, în Someş, spre pildă, unde populaţia n'a mai dat suficient sprijin şcoalei.

Faptul era de natură să bucure pe magnaţii unguri care se grăbiră să îngroape reformele lui Iosif al II-lea încă înainte de a cobori în mormânt însuşi autorul lor. Unii dintrei ei spuseră că neamul valah încă „nu-i copt" pentru şcoală, că nici limba lor nu se pretează la o cultură de un grad mai înalt. Dar, în calea progresului şcoalei româneşti, pe lângă tradiţionala noastră sărăcie, care cu greu se putea învinge, se mai adăugă şi o altă nenorocire: politica de germanizare, a lui Iosif al II-lea a dat cel mai puternic impuls culturii şi limbii maghiare. Până la el nici prin minte nu le-a trecut nobililor maghiari că în discursurile lor din adunările comitatense (judeţene) s'ar putea să stăpânească limba maghiară în locul celei latine, ori că, în colegiile lor, s'ar cuveni să se dea tinerilor şi altă învăţătură decât cea latinească.

El isgonise limba latină pentru a o înlocui cu germana, iar nobilimea începu lupta împotriva acesteia şi înlocuirea ei cu cea maghiară [1]). Această luptă se transformă în curând într'un ideal politic, urmărit cu perseverenţă, care va culmina prin legea Apponyi 1907, capătul liniei kossuthiste a politicei maghiare, ignorând principiul: „Quod Historia teste, omne violentum non diu duret"; adecă, nimic ce-i violent, nu poate să dureze" [2]).

Cât despre localurile de şcoală din veacul al XVIII-lea, majoritatea dintre ele prezentau icoana mizeriei poporului român.

Şcoala era făcută din pereţi de nuiele împletite între stâlpi groşi, apoi lipiţi cu pământ. Localurile erau acoperite cu paie ori cu trestie. Rar, ici colo, se mai găsea şi câte o şcoală clădită din bârne. Prin anii 1790—1850, ferestrele erau prevăzute în loc de geam de sticlă cu piele de oaie sau cu hârtie groasă

[1]) I. Lupaş, *„Din istoria şcoalelor noastre"* în *„Luceafărul"*, 1907, Nr. 4—5.
[2]) *Ibidem.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

unsă cu său ori cu unsoare, ca să străbată lumina prin ea. Duşumele, nici vorbă. Bănci, la fel; şcolarii şedeau pe laviţele obişnuite pe atunci în casele ţărăneşti şi aşezate dealungul pereţilor fixate pe pociumbi bătuţi în pământ. Cu timpul s'au introdus nişte mese lungi, pe care îşi puneau copiii cărţile, iar în jurul acestor mese erau laviţele pe cari şedeau şcolarii. De rechizite sau alt mobilier şcolar, nici pomeneală.

Invăţătorii se numeau „dieci", căci, în realitate, diecii, cântăreţii bisericilor, erau învăţători. Invăţau pe puţinii şcolari cu multă tragere de inimă pentru şcoală, cele opt glasuri şi cântările liturgice. Dintre aceştia, aceia care învăţau din năzuinţă proprie cu ajutorul dascălului, ajungeau să cunoască numerii scrişi cu cifre (litere) cirilice. Mulţi dintre aceştia au păşit spre treapta preoţiei [1]).

* * *

Dacă e cazul să se vorbească de un învăţământ sperior în Transilvania, el se limitează la Universitatea din Cluj, organizată şi condusă efectiv de iezuiţi încă din 1698. Prin trecerea dela 1700 a unei părţi dintre Românii din Transilvania la biserica Romei, act care consfinţeşte unul din succesele operei iezuite, li se permitea noilor convertiţi să cerceteze Universitatea clujană. Şi au fost mulţi tineri cari au trecut prin ea. Ce e mai mult, printre profesorii iezuiţi erau şi români, care au desfăşurat o frumoasă activitate ştiinţifică. Astfel, profesorul *Andrei Illia* a scris „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionem" (1730); profesorul *Antoniu Musca*, a scris „Heroes Daciae heroico carmine celebrati" şi *Vasile Dobra*, care predica românește în biserica Universităţii [2]).

Limba de predare în Universitate era, ca şi în cele din Apus, cea latină, dar spiritul culturii era acela care se desfăcea din întreaga politică a împărăţiei austriace.

Totuşi, opera iezuiţilor ajungând să fie repudiată de toată

---

[1]) T. Herman, *Monografia istorică a protopopiatului gr. ort. al Dejului*, p. 90.

[2]) O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare* în „Transilvania Banatul, Crişana şi Maramureşul", Bucureşti, 1929, p. 849.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lumea, ordinul lor fu desființat și astfel, în același an (1773), Universitatea din Cluj fu și ea închisă [1]).

După isgonirea iezuiților, Maria Teresia reorganiză Universitatea adăugându-i la cele trei secții vechi, încă una chirurgicală, condusă, mai târziu, de profesorul român Dr. Ioan Piuariu (I. Molnár von Müllersheim), oculistul. Dar nici opera împărătesei Maria Teresia nu avu lungă viață. Cu timpul decăzu la rangul de liceu (al piariștilor) [2]).

Trei luminați îndrumători ai învățământului românesc din Transilvania: Gh. Șincai, Dimitrie Eustatievici și Radu Tempea. Ceva despre Pedagogia lui Petru Maior

Cu toate că s'ar putea omite, fără a se observa, prezentarea celor dintâi trei directori ai școalelor românești din Transilvania veacului al XVIII-lea, numiți, doi sub Iosif al II-lea și unul sub Leopold al II-lea: Gheorghe Șincai, Dimitrie Eustatievici și Radu Tempea, o socotim nu numai ca un semn de dreaptă recunoștință pentru ingratele funcțiuni ce le-au îndeplinit, ci și ca o necesitate de ordin istoric-cultural. Cunoașterea lor, sub aspectul de organizatori și îndrumători ai învățământului românesc din Transilvania, devine chiar o obligațiune.

Fiind cel dintâi numit, cu mai mari merite literare, în locul prim se cuvine a vorbi de *Gheorghe Șincai*, ca „director al școalelor naționale unite din Marele Principat al Ardealului".

Ne urmărind aici decât cunoașterea activității sale didactice, expunerea ce urmează se va limita la cei 14 ani ai săi de directorat. Dacă există un unghiu obscur asupra vieții lui Șincai, peste care el însuși a trecut sumar în prețioasa-i *Elegie* din *Orodias* [3]), e cel asupra procesului, care a dus la înlăturarea lui din fruntea direcției școalelor.

[1]) O. Ghibu, *l. c.*

[2]) *Ibidem.*

[3]) Adevăratul titlu: „*Ladislau Nagy de Peretsen, Nobilis Hung. Magno-Varadinensis, Comitatus Aradinensis Jurati Adsessoris et Ducalis Mineralogicae Societatis Jenensis Sodalis Orodias.* Mag.-Varadini, Typis et Sumptibus Antoni Gottlieb Marumorosiensis, 1804. *Elegia*, la p. 189—221.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Cariera lui de *pedagog* sau îndrumător al învățământului românesc unit din Transilvania se decide la 1779, când, întorcându-se dela Roma unde fusese trimis cu cinci ani înainte, odată cu Petru Maior, de vrednicul episcop și unchiu al acestuia, Grigorie Maior, fu oprit, din porunca împărătesei Maria Teresia, în Viena pentru un an în seminarul Sf. Barbara, al cărui „prefect" era Samuil Clain. Un alt an de studii și muncă, însă una mai ușoară decât uriașele tomuri de dogmă catolică pe care avu să le studieze în *colegiul de propaganda fide* din Roma. Acest an îl folosi ascultând cursurile de catechetică și metodică ce se țineau în școala normală Sf. Ana, conduse și predate în spiritul și vederile pedagogice ale iezuitului Felbiger. Paralel cu această școală, mai făcu studii, ascultând la Universitate diferiți profesori, din dreptul naturii, dreptul public, dreptul ginților și dreptul eclesiastic [1]).

Aici și în același an, publică în colaborare cu Samuil Clain, *Elementa linguae daco-romanae*, concepută de Clain, însă înavuțită și corectată în ultima redacțiune de Gh. Șincai, care îi și scrie prefața [2]), un însuflețit *prodomo* al activității sale ulterioare. Din ea aflăm că el vroia să tipărească în corpul acestei gramatici și un *dialog despre originea Românilor*, dacă ar fi îngăduit censura Curții din Viena.

Îi folosi contactul de aici cu marii cărturari, ca acel Cornides „decât carele mai învățat n'a avut coróna ungurească", cum o mărturisește însuși, sau istoricul Benkö, ori savantul Hadik; de asemenea bune legături avu cu Sulzer, istoricul, care-i comunică Cronica lui Costin [3]). Șincai fu destul de inteligent și știu să se servească de numele și autoritatea acestor oameni în interesul *Cronicei* sale.

În 1782 era venit în Blaj. Prin 9 Aprilie al acelui an, guvernul transilvan comunica episcopiei gr. cat. a Blajului res-

---

[1]) *Elegia*, (Șincai) nota 13.

[2]) Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui George Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 48.

[3]) În *prefața* la „*Elementa linguae Daco-Romanae*" etc.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lumea, ordinul lor fu desființat și astfel, în același an (1773), Universitatea din Cluj fu și ea închisă [1]).

După isgonirea iezuiților, Maria Teresia reorganiză Universitatea adăugându-i la cele trei secții vechi, încă una chirurgicală, condusă, mai târziu, de profesorul român Dr. Ioan Piuariu (I. Molnár von Müllersheim), oculistul. Dar nici opera împărătesei Maria Teresia nu avu lungă viață. Cu timpul decăzu la rangul de liceu (al piariștilor) [2]).

Trei luminați îndrumători ai învățământului românesc din Transilvania: Gh. Șincai, Dimitrie Eustatievici și Radu Tempea. Ceva despre Pedagogia lui Petru Maior

Cu toate că s'ar putea omite, fără a se observa, prezentarea celor dintâi trei directori ai școalelor românești din Transilvania veacului al XVIII-lea, numiți, doi sub Iosif al II-lea și unul sub Leopold al II-lea: Gheorghe Șincai, Dimitrie Eustatievici și Radu Tempea, o socotim nu numai ca un semn de dreaptă recunoștință pentru ingratele funcțiuni ce le-au îndeplinit, ci și ca o necesitate de ordin istoric-cultural. Cunoașterea lor, sub aspectul de organizatori și îndrumători ai învățământului românesc din Transilvania, devine chiar o obligațiune.

Fiind cel dintâi numit, cu mai mari merite literare, în locul prim se cuvine a vorbi de *Gheorghe Șincai*, ca „director al școalelor naționale unite din Marele Principat al Ardealului".

Ne urmărind aici decât cunoașterea activității sale didactice, expunerea ce urmează se va limita la cei 14 ani ai săi de directorat. Dacă există un unghiu obscur asupra vieții lui Șincai, peste care el însuși a trecut sumar în prețioasa-i *Elegie* din *Orodias* [3]), e cel asupra procesului, care a dus la înlăturarea lui din fruntea direcției școalelor.

---

[1]) O. Ghibu, *l. c.*

[2]) *Ibidem.*

[3]) Adevăratul titlu: „*Ladislau Nagy de Peretsen, Nobilis Hung. Magno-Varadinensis, Comitatus Aradinensis Jurati Adsessoris et Ducalis Mineralogicae Societatis Jenensis Sodalis Orodias.* Mag.-Varadini, Typis et Sumptibus Antoni Gottlieb Marumorosiensis, 1804. *Elegia*, la p. 189—221.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Cariera lui de *pedagog* sau îndrumător al învățământului românesc unit din Transilvania se decide la 1779, când, întorcându-se dela Roma unde fusese trimis cu cinci ani înainte, odată cu Petru Maior, de vrednicul episcop și unchiu al acestuia, Grigorie Maior, fu oprit, din porunca împărătesei Maria Teresia, în Viena pentru un an în seminarul Sf. Barbara, al cărui „prefect" era Samuil Clain. Un alt an de studii și muncă, însă una mai ușoară decât uriașele tomuri de dogmă catolică pe care avu să le studieze în *colegiul de propaganda fide* din Roma. Acest an îl folosi ascultând cursurile de catechetică și metodică ce se țineau în școala normală Sf. Ana, conduse și predate în spiritul și vederile pedagogice ale iezuitului Felbiger. Paralel cu această școală, mai făcu studii, ascultând la Universitate diferiți profesori, din dreptul naturii, dreptul public, dreptul ginților și dreptul eclesiastic [1]).

Aici și în același an, publică în colaborare cu Samuil Clain, *Elementa linguae daco-romanae*, concepută de Clain, însă înavuțită și corectată în ultima redacțiune de Gh. Șincai, care îi și scrie prefața [2]), un însuflețit *prodomo* al activității sale ulterioare. Din ea aflăm că el vroia să tipărească în corpul acestei gramatici și un *dialog despre originea Românilor*, dacă ar fi îngăduit censura Curții din Viena.

Îi folosi contactul de aici cu marii cărturari, ca acel Cornides „decât carele mai învățat n'a avut coróna ungurească", cum o mărturisește însuși, sau istoricul Benkö, ori savantul Hadik; de asemenea bune legături avu cu Sulzer, istoricul, care-i comunică Cronica lui Costin [3]). Șincai fu destul de inteligent și știu să se servească de numele și autoritatea acestor oameni în interesul *Cronicei* sale.

În 1782 era venit în Blaj. Prin 9 Aprilie al acelui an, guvernul transilvan comunica episcopiei gr. cat. a Blajului res-

---

[1]) *Elegia*, (Șincai) nota 13.

[2]) Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui George Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 48.

[3]) În *prefața* la *„Elementa linguae Daco-Romanae"* etc.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

criptul împărătesc din *12 Decemvrie 1781* pentru introducerea metodului normal în şcoale.

Acelaş decret arată că, fiindu-i cunoscut (lui Iosif al II-lea) numărul mare de elevi ai şcoalelor din Blaj şi râvna spre lumină a poporului român, află de necesar a înfiinţa mai multe şcoale triviale, pentru a căror îndrumare şi supraveghere cere un „individ" bine deprins în metodul de învăţături normale şi cunoscător de limbi streine. I se fixează un salar de 150 fl., urmând ca episcopul să-i dea „locuinţă şi naturalii".

In cazul când nu s'ar găsi un ieromonah să cunoască metodul normal, să fie trimis unul dintre călugării din Blaj la Sibiu, la şcoala principală, ca să-l înveţe[1]).

Dar în Octomvrie (15) acelaş an *(1782)*, guvernul transilvan, prin adresa Nr. 7329, încunoştinţează pe vicarul general, Ignatie Darabant, ca, *şcoala naţională* (fosta şcoală de obşte) s'o împartă în două clase şi să o numere între şcoalele privilegiate primare, iar catechet al ei să fie „pater Georgius Schinkai Hieromonah"[2]), ca unul care îşi luase dinainte instrucţia în metodul caticheticei la şcoala normală din Viena, care să fie şi *„local director"* şi „să se poarte cu subordinaţiune cuvenită" către episcop şi către directorul regesc al şcolelor naţionale şi inspector prim al şcoalelor naţionale (preotul romano-catolic, Mártonfy).

Tot prin acest decret sunt numiţi ca *docenţi* (magistri): Ioan Pop şi Samoil Coltor[3]).

Intr'o scrisoare din *15 Octomvrie 1782*, (se păstrează în archiva episcopiei unite din Oradea) adresată lui Mártonfy Şincai se plânge că, după abdicarea episcopului Gr. Maior, funcţionarii domeniului episcopesc nu vor să mai dea cvartir şi nici lemne pentru şcoală[4]). Aceeaşi situaţie o semnalează la gimnaziu şi la seminar. Spre a nu pieri de frig, dascălii sunt

---

[1]) I. Lupaş, *Gh. Barițiu: Studii şi articole*, p. 148.

[2]) Numit de fapt în 9 Aprilie 1782. In această adresă să repetă ordinul de numire anterior.

[3]) I. Lupaş, *l. c.*

[4]) Nic. Densuşianu, *Raport*, în *An. Ac. Rom.*, Tom. II, p. 208.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nevoiți să-și aducă singuri lemne cu spinarea din pădurile episcopiei. Ea persistă și sub Bob [1]). Tot în scrisoarea către Mártonfy, cere hârtie pentru oficiu, fixarea *literelor* (regulamentului), remunerația și, mai ales, numirea ca „director național blăjan", „nu pentru plata ce ar fi să am, nici pentru fală, ci ca să pot *corespunde* mai ușor cu guvernul ca unul ce i-aș fi supus deadreptul" [2]).

Asupra datei numirii sale ca director al tuturor școalelor unite, opiniile sunt diferite. Unii susțin că în 1784 [3]). Alții evită chestiunea din lipsă de date [4]). Cipariu spune că *în ziua Crăciunului din 1782*, eliberând un certificat, semnează: „director al celei dintâi școli naționale din Blaj și al celorlalte greco-catolice din Marele Principat al Ardealului" [5]). Care sau cui va fi eliberat acel certificat Șincai, T. Cipariu nu dă nici o lămurire. Data e plauzibilă, căci într'o altă scrisoare din 27 Noemvrie 1782 către Mártonfy, se plânge că dânsul ca director local și catechet este obligat să traducă manualele în limba română, pre cum a tradus „*Catechismul cel Mare* cu textele scripturii", „*Abecedarul Mare*" și *prima parte din „Aritmetică"*, și, că, până se vor tipări, dânsul are *să călătorească* mai deseori la Sibiu, și, în fine, *trebuie să viziteze școalele naționale române*, însă, mânăstirea, afară de nutremânt și îmbrăcăminte, nu voiește să-i dea nimica [6]). Reiese de aici, că în toamna lui 1782, Octomvrie sau Noemvrie, a fost numit și director al celorlalte școale.

In vremea când vine el în fruntea școalelor românești din Transilvania, numai dascăli buni nu aveau școalele; niște bieți cântăreți de biserică, angajați să învețe copiii satului *ocinașele* (rugăciunile de seara și dimineața) și, care se

---

[1]) G. Misail în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865, p. 112.

[2]) N. Iorga, *Istoria lit. rom. în sec. XVIII*, II, p. 204.

[3]) Șt. Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939, p. 14.

[4]) N. Iorga, *l. c.*; Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, I, București, 1920, p. 36.

[5]) T. Cipariu, *Arhivul pentru filologie și istorie*, Nr. 16.

[6]) Nic. Densușianu, *l. c.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pricepeau, cântările bisericești. Cititul și scrisul nu se învăța totdeauna; depindea de „dascăl". Dacă acesta era un om harnic și cu oarecare dragoste de carte, îi învăța să citească, altfel nu. Așa și cu scrisul. Acest lucru îl dovedește și protocolul de vizitațiune canonică din 1787 al episcopului Ghedeon Nichitici în care găsim *preoți care nu știau scrie*. In Țara Hațegului, Vasile Pogan din Armeni, Toma Popovici din Luncani, Gheorghe Popovici din Bățelari și Moise Popovici din Sân-Ohaba, erau preoți despre care episcopul notează: „nici scrie scie" sau „dară nu scie scrie bine" [1])

Prin asemenea locuri, și nu prea erau rare, nu putea fi vorba de o școală sătească în care diacul sau preotul s'ar strădui să deschidă tinerimei porțile spre o altă lume, a cărții și a scrisului.

Ceva mai bine stau lucrurile în regiunile în care ochiul ager al lui Șincai va cerceta și organiza școalele sătești, pe seama cărora va pregăti, timp de 14 ani, un șir întreg de dascăli în „școala de norme" din Blaj.

A trebuit să alerge, să explice și să scrie mult Gheorghe Șincai, pentru a ajunge la bune rezultate, mai ales că la episcopie, atât înainte de instalarea lui Bob la 1784, (dar ales la 21 Oct. 1782), cât și după, nu prea găsea sprijin, știut fiind că episcopia unită, spre deosebire de cea ortodoxă, avea mai mult în vedere desvoltarea și progresul învățământului superior decât cel sătesc. Și aceasta nu dintr'o ignoranță voită, ci dintr'o optică culturală-politică: trebuia susținută prin câți mai mulți intelectuali ideea latinității și, dece n'am spune-o, cea confesională. Ori, acești intelectuali nu-i puteau da decât așezămintele din Blaj; deci, toată atenția asupra lor. E atitudinea nu numai a lui Bob și Leméni, ci aproape a tuturor colaboratorilor lor.

De aceea, bietul Șincai văzând atâta nepăsare din partea episcopului pentru școalele cele de pe sate, ne având cui se plânge, se adresează lui Mártonfy ori guvernului transilvan, spre a-i veni în ajutor, obligând episcopia din Blaj să-i dea

[1]) Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă*, Sibiu, 1897, II, p. 83—84.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

sprijin în opera la care se înhămase. S'a văzut mai înainte, prin publicarea unei scrisori-circulare a lui Bob către protopopul Sibiului, Chiril Țopa, rezultatul intervenției sale. Dar ea mai însemna ceva; începutul neînțelegerilor dintre Șincai și ursuzul său șef clerical. Greu început, grea slujbă. La 27 Decemvrie 1783, guvernul transilvan, prin adresa Nr. 8680, răspunde la un raport făcut de Gh. Șincai prin care arăta lipsurile școalei normale din Blaj, ale docenților și ale sale, că abia i se poate admite (lui Șincai) ca, pentru rechizite și mobilierul școlar, să întocmească un „calcul de spese" pe temeiul căruia să se facă toate cele de lipsă. In aceeași hârtie i se pune în vedere directorului că drumurile, inspecțiile, făcute de el în interes școlar „nu-și au loc" dacă nu vor fi socotite de necesare de Iosef Mártonfy, iar *„în conformitate cu decretul din 12 Decemvrie 1781*, nu intră în compatibilitatea sa"[1]).

In anul următor, tot guvernul transilvan prin adresa Nr. 8933 răspunde unui *memoriu* înaintat de Șincai în legătură cu cheltuelile sale de transport și alte spese. I se fixează ca salar achitabil din fondul școalelor naționale pentru funcțiunea de *director al acestora* suma de 30 fl. până la 1 Noemvrie 1784.

Cel mai conștiincios biograf al său, Al. Papiu-Ilarian[2]), spune că avea leafă 300 fl. pe an, la care se adăugau și diurnele de deplasare. Prin rezoluțiunea din 26 August 1784 adresată lui Șincai, care lucrase luni de zile *din ordin* la revizuirea și compunerea manualelor de școală și ceruse pentru această muncă 15 galbeni, inspectorul Mártonfy opunându-se unei compensații mai bune, guvernul îi aprobă numai 24 florini[3]).

In aceeași corespondență dintre Gh. Șincai și guvernul transilvan se găsește o adresă cu Nr. 1430. L. 52. E o înfruntare grea dată lui Șincai pentrucă „nu se poartă cu reverință și modestia cuvenită și pierde din vedere bunacuviință (das erforderlich Decorum) față de episcopul său", fără lună, zi și an[4]).

---

[1]) I. Lupaș, *Gh. Barițiu*, p. 149.
[2]) Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Șincai*, p. 17.
[3]) *Ibidem.*
[4]) *Ibidem.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

In orice caz, e după 20 Octomvrie 1784, când Bánffy, cel care o semnează, indeplinea funcţiunea de guvernator al Transilvaniei.

Şincai a fost şi un apărător al dăscălimii pentru ale cărei drepturi a intervenit unde era nevoe, fie la episcopie, fie la guvern. In 1785, cerea guvernului o modificare, prin adaptarea la realitate, a unui ordin. Arată dificultatea mare ce o întâmpină unii docenţi care au fost numiţi la cele 12 şcoli înfiinţate prin înalta bunăvoinţă împărătească, anume: prin acel rescript se prevedea ca toţi docenţii dela acele şcoli să-şi ridice salariile (50 fl. renani) dela Sibiu. Ori, unii dintre ei erau la mari depărtări, la zeci şi sute de kilometri. Pentru aceştia cere el să li se aprobe a-şi ridica salariile prin alte „casse" mai apropiate. Tot din hârtia lui Şincai observăm că Tesaurariatul a trecut sub tăcere şapte şcoale româneşti dintre cele 12 înfiinţate prin rescriptul împărătesc din 1784. Acestea erau în: Reghin-sat, Milaşul Mare (Mureş), Sicu (Cluj), Şomcuta Mare, Santău (Sălaj), Almaşul Mare (Cluj) şi Abrud [1]).

Deşi cărturar în sensul cel mai înalt, Şincai era înzestrat cu un puternic spirit al realităţii, ceeace-i dădea siguranţă şi încredere în puterile-i proprii. Pe deasupra acestora, avea o mare virtute, pe care i-o vor exploata unii: sinceritatea. Aceasta l-a făcut să renunţe şi la haina monahală (1784), fapt din care i s'au tras atâtea nenorociri.

Dar sinceritatea şi curajul, armuri ale sufletelor mari, şi le-a manifestat şi în alte împrejurări. Prin decretul guvernului din *8 Februarie 1788*, Nr. 883, trimis lui Şincai şi desigur şi celorlalţi directori de şcoli naţionale (Eustatievici şi S. Magiar), se introducea limba germană ca studiu obligatoriu şi tot odată şi a cataloagelor pentru clasificarea elevilor. In ce priveşte limba germană, se cerea să silească pe docenţi a o învăţa cât mai în grabă. La fel, acelaş ordin era şi pentru profesorii gimnaziului (şcoalei latine) şi ai seminarului din Blaj, ridicat acum la

[1]) I. Lupaş, *Gh. Barițiu*, p. 156.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

trei ani. El vedea altfel. Și vederile lui le-a împărtășit și forurilor înalte.

Șincai nu s'a ridicat împotriva limbii germane în sine, ci a arătat imposibilitatea întrebuințării ei atât în Blaj cât și în celelalte școli naționale române.

Ba odată vru să propună împăratului care impunea cu sila limba germană și profesorilor, să mute școalele din Blaj intr'un orășel săsesc, unde li s'ar da ocaziune elevilor să o și vorbească în afară de zidurile școalei [1]). Butada putea fi interpretată ca o glumă, însă el vru să releve o eroare, prevenindu-l pe împărat de un eșec, care nu întârzie, căci nu trecură nici doi ani după moartea lui și Ungurii scoaseră din învățământ germana, înlocuind-o cu maghiara prin articolul 7 al legii adusă de dieta din Cluj la 1792 [2]).

Cum pregătea Șincai pe viitorii învățători? Intrebarea se referă la: *timpul* când îi pregătea, *din ce* îi pregătea și *cât* dura această pregătire.

Să ne gândim că, având de inspectat școale, de numit învățători — nici un moment nu va fi renunțat la vechiul său plan de a scrie „Analele Românilor" cum își numise el la început *Cronica* — mereu obligat a fi pe drumuri, nu trebue să ni-l închipuim că a stat în Blaj așteptând să-i vină, așa, din senin, diecii la dăscălie.

N'am dat nicăiri peste o broșură, „*Rânduiala pentru școli*" (Tip. Seminarului Blaj, 1785), semnalată de Dr. Vasile Pop [3]). Ea ne-ar fi lămurit asupra acestei chestiuni. Pe lângă dispozițiunile împărătești, va fi cuprins și unele privind modul de funcționare al școalei normale din Blaj. Din lipsă de alte date, ne vom folosi de cele pe care le avem.

In scrisoarea-circulară a lui Bob, despre care s'a mai vorbit, există un paragraf în care se spune: „Incâtu-i despre alegerea dascălilor, te vei înțelege cu sătenii și *veți alege das-*

---

[1]) *Ibidem*, p. 157.
[2]) Dr. O. Ghibu, *Din ist. lit. did. rom.*, I, p. 75.
[3]) Dr. Vasile Pop, *Disertație*, etc. p. 48.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

căl om ca acela, care să poată nu numai diac satului a fi, ci şi Norma a o învăţa şi pe cei aleşi îi vei trimite pe începutul postului celui viitoriu al Crăciunului aici la învăţătură, dar aşa de gătiţi cât să aibă cu ce trăi *preste tot postul.*

E destul de limpede pentru orcine, că acest curs nu poate fi altul decât cel pe care-l conducea Gheorghe Şincai.

Prin urmare, cursul ţinea şase săptămâni, la care erau obligaţi a lua parte toţi diecii care vroiau să fie şi învăţători. Dar fiind slab plătiţi, nu se prea înghesuiau la dăscălie; şi un drum din Someş sau Cluj până la Blaj, nu făcea toată dăscălia...

De aceea foarte multe sate, departe de Blaj, din lipsă de dascăli „absolvenţi" ai cursurilor normale ţinute de Şincai, Pop sau Coltor, au trebuit să rămână tot cu diecii bisericilor.

Şi apoi, se vede că nici aceste cursuri de şase săptămâni nu confereau certificate de absolvire decât celor absolut destoinici, cu o cultură cât de cât superioară. Cei cu mai puţine cunoştinţe şi îndemânare pedagogică, erau lăsaţi „corigenţi", *restanţieri,* obligaţi fiind a se prezenta din nou în anul următor pentru a-şi lua examenele restante.

In această privinţă ne poate servi ca exemplu certificatul sau actul de numire ca învăţător al lui Ioan Suciu din Căpuşul de Câmpie, datat din 7 Martie 1787, semnat de Gheorghe Şincai: „Prin cele prezente adeveresc întocmai că Ioan Suciu este numit învăţător la şcoala română naţională ridicată (înfiinţată) în Căpuşul de Câmpie situată în teritorul comitatului Turda şi că în cursurile prezente (recente) a învăţat bine partea aceea a *metodului normal de care are mai multă lipsă* însă aşa ca în sensul ordinaţiunii regeşti guverniale *să fie dator în iarna viitoare a veni la Blaj spre a învăţa şi partea restantă;* am găsit de bine a întreba pe toţi şi pe singuraticii fruntaşi domni ai acestei comune, ca pe susnumitul învăţător în sensul înaltului decret regesc din 6 Decemvrie 1774 îndată ce a început a învăţa pe copii, să binevoiască a-l considera şi îngriji ca şi pe subalternii lor; să fie considerat inamovibil în tot chipul"[1]).

[1]) Originalul, în limba latină, se găseşte în Muzeul Blajului.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Un alt act de numire, eliberat de Gh. Şincai învăţătorului Bartolomeu Puteanu din Feneşul Săsesc (Floreşti) relevă un element bun, un dascăl destoinic, căruia directorul nu-i mai pune în vedere a se prezenta şi la anul: „(Eu) cel ce am subscris cele de faţă fac cunoscut tuturor cărora se cuvine preste tot şi în particular că, după ce satisfăcând înaltele ordinaţiuni cesaro-regeşti în comuna Feneşul Săsesc situată în comitatul Clujului, ridicasem o şcoală română naţională pe seama greco-catolicilor şi în această şcoală numisem învăţător pe Bartolomeu Puteanu. Acest învăţător împuternicit, fiind chemat la Blaj pentru învăţarea prea înalt prescrisului *metod normal*, s'a prezentat şi a *învăţat metodul normal amintit în aşa măsură* în cât *trecând examenul* a fost aflat demn ca el în mai sus amintita şcoală să poată învăţa cu rodnice rezultate spre binele public.

Drept aceea, în puterea acestor litere l-am crezut nu numai vrednic a fi confirmat în postul său de învăţător, ci şi demn a fi recomandat din oficiu tuturor şi singuraticilor titulari domni ai acelei comune şi altor oficiali de orice categorie, ca dela datul acestor litere să-l considere de atare atât în sensul diferitelor înalte dispoziţiuni cesaro-regeşti, cât şi în sensul graţiosului decret din 6 Decemvrie 1774, asemeni în sensul înaltei ordinaţiuni guverniale emanate cu data de 25 Octomvrie 1786, ca pe unul ce e constituit (aşezat) în serviciul binelui public, să binevoiască a-l considera liber şi imun (inimpozabil) de orice taxă şi scutit de poverile publice" [1]).

Pe cât era de bun şi cald apărător al şcoalei şi dascălilor, pe atât era de aspru şi intransigent când găsea o neregulă sau vreo intenţionată abatere dela ceeace se chiamă: demnitate, onoare, conştiinţă, în rândurile acestora. Cu ocaziunea deselor sale inspecţii constată că mulţi învăţători s'au refugiat între zidurile scunde ale şcolii numai ca să scape de sarcinile grele ale iobăgiei fără a-şi îndeplini datoria. De aceea, în anul 1790, face un raport guvernului rugându-l să ia măsuri aspre împotriva tuturor învăţătorilor români cari neglijează şcoala.

[1]) Datat 25 Decemvrie 1787, în limba latină; e reprodus la Al. Papiu-Ilarian, *o c.*, p. 90 şi în traducere românească.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Se pare că acest raport viza mai mult pe învățătorii din ținutul Mureșului, căci guvernul transilvan însărcinează pe prefectul Scaunului Mureșului, care convocă Consiliul Scaunului la 11 Martie 1790 pentru a decide asupra raportului directorului școalelor române unite.

Hotărăsc: „Să se conscrie acești învățători și să fie sub supravegherea noastră pentru a corespunde îndatoririlor luate, iar cei ce își neglijează datoria, să fie supuși la suportarea sarcinilor publice" [1]).

Anexată acestei *decizium*, se află o listă a învățătorilor suspecți care urmau a fi supraveghiați [2]).

In aceeași lucrare a prof. Traian Popa e publicat și un tablou al școalelor gr. cat. din comitatul Târnavelor și din Scaunul Mureșului înființate de Gh. Șincai:

Numele comunei unde s'a înființat școala	Numele și pronumele învățătorilor	Data când li s'a dat certif. de inv.
Adămuș	Ioan Pop	9 Dec. 1787
Andrașfalău	Petru Toma	29 Dec. 1787
Bodogaia	Filip Moldovan	29 Dec. 1787
Bord	Gheorghe Pop	
Ebeșfalău	Ioan Alămori	
Agrișteu	Ioan Sevestrean	2 Ian. 1788
Erneiul Mare	Petru Suciu	22 Dec. 1789
Budiu	Iosif Bernați	7 Nov. 1789
Valea Lungă	Ioan Aron	29 Dec. 1787
Iclod	Vasile Barna	29 Dec. 1787
Lăscud	T. Pop	23 Ian. 1788
Lodroman	Ioan Frâncu	19 Dec. 1789
Mădărașul de Câmpie	T. Moldovan	18 Dec. 1787
	I. Rațiu	23 Mart. 1787

[1]) Tr. Popa, *Monografia orașului Tg. Mureș*, Tg. Mureș, 1929, p. 254.

[2]) *Ibidem*, p. 255; vezi și revista *„Societatea de Mâine"*, 1924, Septemvrie, apoi *„Un capitol sbuciumat din viața lui Gh. Șincai"*, Tg. Mureș, 1924.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Numele comunei unde s'a înființat școala	Numele și pronumele învățătorilor	Data când li s'a dat certif. de înv.
Medeșfalău	Aron Pop Chir. Neagoe	23 Dec. 1787
Micăsasa	Mih. Renei	29 Dec. 1787
Niraștеu	D-tru Pop	29 Dec. 1787
Pănade	Vasilie Cipariu	24 Oct. 1789
Iernut	Ioan Șeulean	1 Ian. 1787
Șamșudul de Câmpie	Ioan Dubleu Bas. Pop	1 Mart. 1789
Șeulia	T. Pop	30 Dec. 1787
Șaroșul unguresc	Gh. Pop	15 Dec. 1787
Șomfalău	Al. Pop	1 Apr. 1788
Spini	Sim. Costea	2 Ian. 1788
Valea Sasului	Gh. Rațiu	18 Dec. 1787
Sâncel	Popa Pintilie	1 Ian. 1778
Sângeorzul de Mureș	Andrei Bardoși	22 Dec. 1789
Velț	Ioan Borboș	15 Dec. 1787

Se crede[1]) a fi înființate tot prin Gh. Șincai și următoarele școli: Fildul de sus, Sic (Cluj), Grebenișul de Câmpie, Ibașfalău (Dumbrăveni)[2]), Măgina, Ocna Dejului, Săcalul de Pădure, Reghin-sat, Sântu, Râciu și Turda-Veche.

In 20 Februarie 1790, după o lungă și chinuitoare agonie moare în castelul din Schönbrun Iosif al II-lea, protectorul culturii și al lui Șincai.

După moartea lui Iosif al II-lea, „sub care au resuflețit, Românii și eu atunci înflorind mult puteam", cum zice Șincai[3]), cu multă durere, i se spuse de pretutindeni, chiar oficial, când cerea un sprijin sau un ajutor pentru progresul spre lumină al neamului său: „Stai, jos cu tine și cu toți rebelii, cari cu

[1]) Dr. I. Rațiu în *Foaia Școlastică*, XI, Nr. 18.
[2]) E ceva mai veche ... La fel Măgina și Ocna Dejului.
[3]) *Cronica*, la an. 1708.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tează a duce pre fiii Românilor la şcoale româneşti"![1]). Incepură zile grele şi pentru el, care vor culmina prin înscenarea acelui proces din August 1794.

Cu câtă pasiune a lucrat pentru şcoalele şi învăţământul neamului, au fost nevoiţi a recunoaşte chiar şi adversarii lui, bobienii, cari printr'un certificat eliberat de consistor spun: „dela începutul şcoalelor naţionale ridicate în această diecezâ a conlucrat cu sârguinţă ca ştiinţa şi cultura intelectuală să se planteze şi propage în tinerime din ce în ce mai mult şi pentru ajungerea acestui scop, pe lângă aceea că a instruit cu multă tragere de inimă pe candidaţii de învăţători, a mai cercetat şcoalele atunci când i s'a cerut[2]) din partea înaltului guvern regesc, în aşa măsură că n'a cruţat nici când nici osteneală ba chiar nici sănătatea proprie:

„Şi ca să-şi dovedească şi mai mult zelul *spre binele naţiunii* şi spre binele public, de o parte a tradus din l. germană în l. română de altă parte din îndemn propriu cu osteneală proprie a publicat mai multe cărţi normale pentru folosul tinerimii". Semnat: Demetriu Caian, vicarul general al episcopiei de Alba-Iulia şi Făgăraş[3]).

Asemănătoare cuvinte are despre Şincai chiar urmaşul lui Mártonfy, I. Lerthenfeld, inspectorul şcolar din Sibiu, la 19 August 1792:

„Adeveresc că arătătorul acestor litere dl. Gh Şincai, directorul şcoalelor naţionale de ritul grecesc unit, începând dela timpul de când există această instituţie şcolară, în toate ramurile de activitate ale oficiului său a satisfăcut nu cu mai puţin

---

[1]) Gh. Bariţiu in *Transilvania*, 1870, p. 43.

[2]) „In decurs de 12 ani in care am fost pus director peste toate şcoalele săteşti din Transilvania, niciodată nu mi-am pregetat a le cerceta, indrepta şi întări, dar nici nu au rămas fără rezultat ingrijirile mele, fiindcă la stăruinţa mea numărul lor s'a urcat la 300" ... — „Trei sute de isvoraşe ale culturii de pe urma ostenelilor lui" — (N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, p. 124). ... „Sub împăratul Iosif II de trei ori a trebuit să le vizitez una câte una şi a da relaţiuni oficioase despre starea şi progresul lor" *(Elegia.* Nota 24).

[3]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, p. 124. *Elegia.* Nota 24.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

zel, decât cu dexteritate și a nizuit *din toate puterile* ca în tinerimea națiunii sale să se propage cultura intelectuală și morală și noțiuni mai sănătoase despre oficiile-civile"[1]), sau, cum s'ar zice azi, ordinea în stat.

Deși cam exagerat, dar nu prea departe de adevăr, se exprimă dr. I. Rațiu[2]): „Mai mult s'a produs în privința școalelor în acești 12 ani decât în trei secoli până atunci".

Prețuind postul care i-a fost încredințat la 1782, știind că dascălii cu puțina lor pregătire dacă nu vor avea un auxiliar pe care să se sprijine și după care să se conducă, n'a schimbat nimic în sistemul și forma de viață a școalei, le dădu manuale, ceeace n'a făcut nimeni până la el.

Primul lui gând fu îndreptat asupra școalei normale din Blaj a cărui director era. Pentru elevii acestei școale și pentru altele cu acest caracter, scrise la 1783 *Gramatica latino-română* sau după adevăratul ei titlu: „*Prima principiae latinae gramaticae*", cu adnotări și exemple de text latino-român. La o ulterioară ediție (1785) apăru și cu texte: german și unguresc; de astădată și pentru elevii gimnaziului din Blaj.

Era un manual bine lucrat, bazat pe principii metodice și pedagogice. Dovadă e, că, deși Șincai fusese isgonit din Blaj de Bob, episcopul o admite ca manual de învățământ până spre 1820. Materia e distribuită în trei capitole:

I. O scurtă introducere spre înțelegerea gramaticei latine, natura și părțile gramaticei latinești: despre ortoepie, prosodie și ortografie; II. Tratează pe larg despre etimologie, începând cu declinațiunile, conjugarea verbelor regulate și neregulate; III. „Sintaxa sau învetiatura de a împreuna cuvinte și sentințiĭ".

Regulele în text latin și român; exemplele în toate patru limbile: română, latină, germană, ungară.

Reproducem, pentru a ilustra concepțiile sale în materie de filologie cu aplicare în învățământ, din cap. I: „*Indreptarea către grammateica lateinescá*":

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) Dr. I. Rațiu, *Studii și biografii*, Blaj, 1904, p. 69.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Paragraful I.

Grammaticae Latina est doctrina bene loquendi, legendi scribendi latinae.

Partis Grammaticae Latinae sunt Quinque:

1. Orthoëpia et doctrina quam libet litteram vero suo fono enunciandi.

2. Prosodia est doctrina cuivis syllabe rectum tonum dandi.

3. Orthographia est doctrina corecte scribendi.

4. Etimologia est doctrina rite inflectendi vocabula.

5. Syntaxis est doctrina tam vocabula, quam sententias

Paragraful I.

Grammateica Lateina e invetiatura de a vorbi si scrie bine Latinesce.

Partile Grammateicei Lateinesci sunt cinci:

1. Orthoepia e invetiatura de a spune fiescequaria littera după sunetul sau.

2. Prosodia e invetiatura de a da fiescequarei syllave acelas ton quare i se cuvine.

3. Orthographia e invetiatura de a scrie fara de smintéle.

4. Etymologia e invetiatura de a pleca bine cuvintele.

5. Syntaxul e invetiatura de a impreuna bine cuvintele asia şi sententiile.

Prima declinatio nominum substantivorum

Arată cari substantive sunt de declinarea întâia, „întâia plecare", cum zice Şincai.

Latina nomina primae declinationis sunt quorum Nominativus terminatur in *a*, Genitivus in *ae*

Nume latinesc de întăia plecare sunt a quarora întâia cadere este în *a* iar a doaoa cadere în *ae*

Numero singularit

N.	Haec Mus-a	Inveţiatură	Die Muse	A'tudomány
G.	Huyus Mus-ae	A invetiatûrei	Der Muse	A'tudományе
D.	Huic Mus-ae	Invetiaturei	Der Muse	A'tudománynak
Ac.	Hac Mus-am	Pe invetiatură	Die Muse	A tudományt
Vo.	mus-a	O invetiatură	O Du Muse	O tudomány
A.	Ab hac Mus-a	Dela invetiatură	Von der Muse	A tudománytól

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Concomitent cu „Prima Principia", lucră două *Abecedare;* unul, „cel Mare", pentru școala normală din Blaj, altul, „cel mic", pentru școalele sătești din Transilvania; primul în limbile: română, latină, germană și ungară, sub titlul:

„*A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsála școalelor* celor normalesci a némului românesc. A. B. C. oder Namenbuchlein zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen. Blasendorf, Gedruckt mit der Buchstaben des Seminars[1]) 1783; apărut în același an și în Sibiu la Martin Hochmeister cu titlul: „*A. B. C.* (sau) Bucavna[2]).

Apoi, aproape același text *bilingv*, la Petre Bart, Sibiu, 1788: „*Bucoavna pentru Pruncii cei Rumănești carti să află în mare Prințipatumu Ardélului, la Petru Bartu Tipografu, 1788; A. B. C. oder Nemenbüchlein. etc.* [3]).

Peste opt ani, când Șincai, zdrobit de durere și de răutatea oamenilor, se găsea în Viena pentru a se justifica în fața împăratului cerându-i să-l reintegreze în post, Blajul lui Bob, fără să vrea, aducea un omagiu marelui pribeag prin retipărirea „Abecedarului Mare" din 1783 sub numele de *Bucoavnă* (quadriligvă), 1796 [4]).

Al doilea Abecedar, *pentru școalele sătești*, fu tipărit numai în limba română și cu litere latine[5]). Tot în 1783 tipări o lucrare didactică la care însuși Șincai ținea mult. Era „*Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri*, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor Normălești a Neamului Românesc de Georgie Gabriil Șincai Directorul și Catechetul școalei Normălești din Blaj și ceall". Blaj, Tip. Seminarului 1783.

---

[1]) Dr. O. Ghibu, *o. c.*, p. 52.

[2]) A. Veress, *Erdélyi magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808), p. 54.

[3]) O. Ghibu, *l. c.*

[4]) Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, I, București, 1920, p. 38; O. Ghibu, *o. c.*, p. 75.

[5]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, p. 16. *Elegia*, nota 21.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Nicolaie Iorga [1]) vorbeşte de două Catechisme; altul din *1780.* Dar însuşi Şincai în *Orodias* aminteşte numai de unul:

„Doctrinam Christi" deduxi fusius, unquam
„Quam fuerit Valachis traditus iste Liber",

la care, în „Notele"-lui T. Cipariu, după *Notele,* sau sub notele lui Gh. Şincai, nu se dă alt comentar decât următorul: „Şi până astăzi (zice Cipariu la 1841) se urmează în toate şcoalele unite din Ardeal", iar cu douăzeci şi ceva de ani mai târziu afirmă [2]) că acel Catechism „e numai o traducţiune a aşa numitului Catechism migazzian [3]), tipărit la 1783 până mai an terţ în us". Titlul acestuia era (scris cu litere latine şi ortografie ungurească): *„Katehisisul csel Mare ku aentraebaery si raeszpunszurj,* etc. Buda, 1780, pe care l-ar fi retipărit, — adaptat, simplificat şi pus în serviciul şcoalelor române unite [4]). Acesta e Catechismul lui Şincai. Despre altul nici el nici alţii nu fac amintire. Deci, afirmaţiunea lui N. Iorga e fără temei. De altfel, la 1780 Şincai făcea cursurile de pedagogie în Viena, precum s'a văzut. Că acest Catechism a fost *numai tradus* de Şincai, cum spune Cipariu, nu se poate crede. Chiar aşa dacă ar sta lucrurile, n'ar fi decât ceva obişnuit, căci şi cel migazzian (1780—1783) nu era decât o retipărire prelucrată a acelui „Catechismus sau învăţătura creştinească" a lui Iosif Decamillis, apărut la Sâmbăta Mare în 1726 [5]).

Dar Şincai a trebuit să treacă tot materialul prin filtrul propriilor sale vederi în materie de dogmă, rit şi concepţie cosmică. Mult nu s'a depărtat de original. Deşi cartea avea o destinaţie precisă: „pentru elevii şcoalelor normale" (primare-normale), totuşi nu prea putea fi folosită ca ma-

---

[1]) N. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XVIII,* II, p. 205.

[2]) *Arhivul,* 1868, Nr. XV, p. 293; *„Foaie pentru Minte"*, etc. An. 1841, nrele: 42, 47.

[3]) A lui Cristofor Migazzi, episcopul Vienei, cel care ia votul clerical lui Samuil Micu şi lui Ştefan Pop la 1770 (I. Bianu, *Viaţa şi activitatea lui Samuil Micu Clain,* Bucureşti, 1876, p. 81).

[4]) Dr. Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori,* Bucureşti, 1924, p. 12.

[5]) Dr. Vasile Pop, o. c., p. 92.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nual de învățământ; conținutul ei era peste limitele de percepere ale copiilor din asemenea școale.

Iar dacă acest Catechism fusese apreciat, aceasta venea din partea clerului care se folosea foarte mult de el. O spune chiar Șincai: „care (e vorba de Catechism) și până în ziua de azi (1803, când scria *Elegia)* se prelege (învață) nu numai în toate școalele normale, ci e *foarte studiat și de acei clerici, care vrând a se preoți, înainte de hirotonie au de a pune examen riguros din „Doctrina Creștinească". Încă și parohilor le este de mare ajutor, fiindcă din el mai toți învață persoanele ce vor a se căsători cele de lipsă și le examinează"* [1]).

De altfel, despre aceasta se va convinge oricine din descrierea lui, căci am avut în mâini un exemplar din acest Catechism.

E în 8°, format mic, 177 pg. (al nostru avea lipsă paginile 78—87), 2 pagini *errata* („cele smintate"):

Pe pagina a doua a titlului interior e următoarea „Aprobacie". „Noi cei mai în jos iscăliți cetind acest Catechism, care acum s'au alcătuit și făcut întâiu într'acesta Typ pentru folosul și procopsala Școalelor Normălești a Neamului românesc și fiindcă nu numai n'am găsit nemic ce ar fi împotriva Dogmelor Credinței, Deregătorilor Creștinești și Orânduialelor și obiceaiurilor Besearicei *Resăritului,* ci încă l-am aflat a fi de lipsă și de mare folos Pruncilor carii cearcă numitele școale și la tot neamul românesc. Drept aceaia îl aflăm vreadnic a se tipări. Blaj 10 Mai 1783. Ștefan Sabo, Ioan Halmagi.

Teologi ai S. Mitropolii a Făgărașului din Ardeal și de cei mai mari ai nostri orânduiți Revizori".

După care urmează un frumos și deslușitor

„*Cuvânt înainte*"

„După ce s'au îndurat în anii trecuți Prea înălțatul și de Dumnezeu încoronatul Impăratul nostru Domnul, Domnul Iosif II, a porunci Crăiescului său Guberniu din M. P. al Ardealului ca precum la alte Neamuri așa și la Români să se rădice

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, p. 123; *Elegia*, nota 22.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

şcoli în care să se înveţe toţi Pruncii în limba sa a ceti, a scrie a numera sau Aritmetica şi învăţătura creştinească, ca să poată fieştecari dintre dânşii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci şi adevăraţi creştini şi s'ar fi şi ridicat în anul mai de curând trecut, 1782, Şcoală Normalicească în Blaj, a căruia Director fuiu însuşi orânduit dela înaltul Crăiescul Guberniu, alta nu era înapoi fără numai să mă apuc *să fac şi să tipăresc cărţile ceale poruncite* pentru folosul şi procopsala numitelor Şcoale.

Drept aceia iată m'am apucat şi am făcut Catehismul acesta în care, cât mi-au fost cu putinţă am cuprins sau să zic aşa *am strâns şi am grămădit pe scurt laolaltă toate Dogmele şi Incheieturile Credinţei* (Crezul) *şi toate obiceiurile* (riturile) *Bisericii Răsăritului* care mi s'au văzut a fi Pruncilor (pentru care s'a şi făcut această cartel şi de lipsă a le învăţa şi a le ştii căci toate a le îmbulzi cum am putut mai vârtos pentru aceaia *că nu cumva făcându-se cartea mai mare, preţul încă să se scrie şi dintr'aceia să se nască pricină pentru care cei săraci, de care mai mulţi se află în Neamul nostru*, decât bogaţi, să nu ş'o poată cumpăra. In carea muncă a mea *m'am sârguit cât am putut ca dela cuvintele şi vorbele cele tocmai româneşti nici cum să nu mă abat şi depărtez*, ci să le aleg după cum pre unele locuri mai bine vorbesc româneşte de cât pe altele, precum am şi făcut, nu pentru altă ceva fără numai *ca prin Normă* prin care după Prea înalta voie a C. Cr. Maiestat *trebue să se îndrepte toţi oamenii, să se îndrepte şi sporească şi limba noastră* precum şi a altor neamuri. Drept aceea tu care vei ceti cartea aceasta, nu mă judeca pentru cuvintele şi vorbele care ţi s'or părea nouă, sau străine precum au făcut fac şi vor face *unii care în viaţa lor nici atâta n'au făcut pentru binele de obşte, ci numai au zăcut şi au cârtit pre alţii, pizmuindu-le numele şi lauda care pe departe le-au căpătat prin lucrările lor cele bune cele făcute pentru obşte*, ci o ia o ceteşte şi dacă vei afla vreo sminteală care să fie adevărată, o iartă aducându-ţi aminte că tu încă poţi în multe sminti. Fii sănătos".

Apoi urmează materia cărţii dispusă astfel:

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

1. *Indreptare către Catehism*

Cap. I. *Despre credință*

Partea I. Ce ar fi credința cea Pravoslavnică?
Partea II. Despre douăsprezece închieturi ale Credinței.

Cap. II. *Despre nădejde*

Partea I. Ce-ar fi nădejdea creștinească?
Partea II. Despre rugăciune.

Cap. III. *Despre dragoste*

Partea I. Ce ar fi dragostea creștinească?
Partea II. Despre cele 10 porunci ale lui Dumnezeu de obște.
Partea III. Despre cele 10 porunci ale lui Dumnezeu deosebi.
Partea IV. Despre poruncile bisericești de obște.
Partea V. Despre poruncile bisericești deosebi.

Cap. IV. *Despre Sf. Taine sau Misterii*

Partea I. Despre Sf. Taine de obște.
Partea II. Despre Sf. Taine deosebi.

Cap. V. *Despre îndreptarea creștinească*

Paragraful 1. Despre păcatele strămoșești.
Paragraful 2. Despre păcatele alegerii și despre felul lor.
Paragraful 3. Despre cele șeapte păcate de Căpetenie.
Paragraful 4. Despre cele șeasă păcate împotriva Duhului Sfânt.
Paragraful 5. Despre cele patru păcate strigătoare la Cer.
Paragraful 6. Despre cele nouă păcate streine.

A doua parte a indreptării creștinești: fă bine

Paragraful 1. Despre vârtuțiile Teologicești.
Paragraful 2. Despre vârtuțiile Deregătorești.
Paragraful 3. Despre cele ce se țin de îndreptarea creștinească.
Paragraful 4. Despre faptele cele bune și despre vrednicia lor.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Adaogere: Despre patru lucruri mari de pe urmă: Despre Moarte, Judecată, Iad,Impărăţia Cerurilor.

Indreptare către Catehism

Intrebare: Ce e Catehismul?

Răspuns: Catehismul e deprinderea intru invăţătura cea Pravoslavnică; aşa se chiamă de obşte Cartea în care se cuprinde această Invăţătură.

Intrebare: In câte capete se dă înainte în acest Catehism învăţătura cea Pravoslavnică?

Răspuns: Invăţătura cea Pravoslavnică se pune înainte în acest Catehism în *cinci Capete* şi într'o *Adaogere*.

Intrebare: Care sânt acele cinci Capete?

Răspuns: Acele cinci Capete sânt: Credinţa, Nădejdea, Dragostea, Sf. Taine, Adaogere Creştinească.

In restul cărţii se desvoltă aceste cinci „Capete" prin intrebări şi răspunsuri.

Răspunzând, prin executare, tot unui ordin, căci a spus-o el când a vorbit despre obligaţiunea de a traduce sau de a alcătui manualele de şcoală, face să apară la 1785 o *Aritmetică*, după adevăratul ei titlu:

Indreptarea către Aritmetică
întâia parte
Alcătuită şi întocmită pentru folosul şi procopsala tuturor Şcoalelor Normăleşti a Neamului Românesc
de
Georgie Şincai din Şinca
Directorul şi Catehetul numitelor Şcoale & C(elelalte)
în Blaj cu tipariul Seminariului 1785.

E o cărţulie de 72 pagini în 8°. Un exemplar se află şi în Biblioteca Centrală din Blaj pe care l-am văzut şi noi. In nota 23 a *Elegiei*, Gh. Şincai îşi supraestima efortul prin tipărirea acestui manual:

„*Arithmeticam Valachicam* quantum scio, ante me nemo in lucem protulit. Hanc ego systematice deduxi et captui puerorum facillima et clarissima methodo proposui". („Aritmetica

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

românească pe cât știu, înainte de mine nimeni n'a tipărit. Aceasta — aritmetica — eu am conceput-o în sistem și am lucrat-o pentru priceperea copiilor după cel mai ușor și cel mai clar metod").

Acelaș lucru îl va crede cu zece ani mai târziu episcopul Amfilochie al Hotinului despre a sa „*Elementele aritmeticei*", apărută la Iași 1795.

Le-a fost cunoscută „*Aritmetica românească și nemțească*", apărută în Beciu la 1777 [1]) cu litere cirilice? Cercetări mai noui au stabilit că și unul și altul s'au servit de câte un model strein.

Asupra Aritmeticei lui Șincai, studii și analogii migăloase au stabilit originile ei în „*Anleitung*"-ul lui Felbiger [2]), deși s'ar putea opinia pentru o obârșie transilvană: cartea lui Müller Georgius: „Compendium Arithmeticae vulgaris d. i. kurze Verfassung der Arithmetik, darinnen nebenst der *Addition, Substraktion, Multiplikation* und *Division* auch die *Regula de Tri* und Regula Societatis gründlich gewiessen und mit einfältigen doch bekannten Exempeln erkläret werden" [3]), sau „*Compendiul* lui Wolff (Cluj 1773), pe care sigur le va fi cunoscut. De altfel, prin compararea de texte și a materialului chiar, (*Anleitung*-ul lui Felbiger, în traducerea românească a lui Iancovici de Mirivo sub titlul „*Ducere de mână către Aritmetică*", apărută succesiv: 1775, 1777, 1782, 1783, 1785, are 151 pagini, iar Aritmetica lui Șincai abia 82) asemănările nu îndreptățesc pe unii să afirme că „e tradusă cuvânt cu cuvânt după „*Anleitung*".

Posibilitatea unei traduceri însă, dă oricui de bănuit din momentul când și-a plimbat ochii asupra materiei cuprinsă în carte. Dacă în celelalte există o contribuțiune a traducătorului

---

[1]) Dr. V. Pop, *Disertație*, p. 98.

[2]) Victor Marian în *Țara Bârsei*, An. IX, Nr. 3 și *Gazeta Matematică*, 1941—42, p. 502, 503 și *1936*, p 515 - 517.

[3]) I. Gross, *o. c.*, p. 35. Apărută la Brașov, prima dată în 1681. Cartea lui Müller, care cuprindea și o *Tabla Cebetis*, ceeace ne-ar *putea* întări convingerea că e modelul Aritmeticei lui Șincai, fiindcă *Anleitung*-ul lui Felbiger (1777) n'o avea.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

prin prelucrarea şi adaptarea materialului la nivelul de înţelegere al elevilor români, în lucrarea de faţă, aceasta e minimă.

Nu ne putem entusiasma nici de „metoda pedagogică", nici pentru „stilul" întrebuinţat aici de Şincai, aşa cum o face unul dintre biografii săi [1]).

Reproducem ca exemplu de „claritate" şi „stil", frânturi independente din ea; luăm din „Tâlcuire înainte", un fel de deslușire — cheie, pentru a uşura copiilor perceperea unor noţiuni preliminarii, cărora le urmează apoi probleme foarte abstracte.

Până la Şincai nu se prea învăţa în şcoale scrierea numerelor; ţăranii îşi făceau socotelile prin crestături în grinda casei sau pe un băţ (răvaş sau răboj). La şcoli ca acestea veni el să spună lămurind:

1. „Lucrurile cari pentru osebirea lor au mai multe nume sunt lucruri de mai multe feluri. P. p. (de ex.) florinţii, creiţarii şi bănuţii pentru osebit preţul lor, au osebite nume şi se ţin deosebite feliuri de bani. Tocma aşa se ţin măjile, funţii şi loţii de osebite feliuri de greutăţi".

2. „Două sau mai multe unimi de lucruri de aceeaşi numire, luate împreună se chiamă număr; pentru aceea zicem că numărul e o mulţime de unimi de lucruri de acelaş feliu".

Un altul, în care exemplele fiind luate din mediul şi viaţa satului, mai concret deci, străduinţa de *a clarifica* e mai puţin sforţată şi sprijinită nu pe abstracţiuni, ci pe elementele materiale din raportul cărora raţiunea desprinde esenţele: „Lucrurile cari trebue să se numere împreună şi să facă un număr, trebuie să fie de aceeaşi numire; aşa dară un cal şi o oaie nu fac număr, pentrucă nu sunt împreunaţi nici doi cai nici două oi, ci socotindu-se ca niscai dobitoace" (pg. 17).

Nu ştim ce vor fi putut înţelege chiar şi dascălii din „despre reducţie sau reducerea numerelor":

„A aduce o numire mai mică subt alta mai mare însemnează a *reduce*.

---

[1]) Dr. I. Raţiu *o. c.*, p. 85.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

E mai luminat stilul, și gândirea lui Șincai acționează altfel, când iese din materia cărții. La urmă, cere fiecărui școlar și bărbat să învețe tabla înmulțirii, „*Tabla Țibeti*", cum o numește el, motivându-i importanța în felul următor:

„Tabla Țibeti" de care s'a făcut vorbă la numărul (pag.) 19, subt *e*, ne învață cum trebue înmulțiți numerii între sine începând dela 1—10 care fiindcă e de mare folos și tocmai de lipsă nu numai pentru pruncii cei mici pentru a căror procopseală s'au și făcut cartea aceasta ci pentru toți oamenii carea încă nu sânt bine deprinși cu înmulțirea numerilor". Spre a le veni în ajutor, reproduce *tabla înmulțirii.*

Ca orientare generală, reproducem cuprinsul cărții sau *Indexul Lucrurilor care se află în întâia parte a Aritmeticei:*

Paragraful 1.
Tâlcuri înainte mergătoare

1. Ce sunt lucrurile de un fel?
2. Ce sunt lucrurile de mai multe feluri?
3. Ce e unimea?
4. Ce e numărul?
5. Care lucruri fac un număr?

Paragraful 2.
Despre numărare

— Despre semnele numerilor.
— Despre spunerea și însemnarea numerilor.

Capitolul I. *Despre cele obicinuite patru Lucrări ale Aritmeticei în numeri întregi și de acelaș feliu*

Paragraful 1. *Adaogarea*

a) Tâlcul adaogerei
b) Care sunt punerile și care Suma.
c) Regulele adaogerei.

Paragraful 2. *Scoaterea*

a) Tâlcul Scoaterei.
b) Ce e *Minuendul?*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

c) Ce e *Substraendul?*
d) Ce e *Remăşiţa?*
e) De ce numire trebue să fie Minuendul şi Substraendul.
f) Regulele scoaterei.

Paragraful 3. *Despre înmulţire*

a) Tâlcuirea înmulţirei.
b) Ce sânt *factorii*, ce e Produsul?
c) De câte ori se cuprinde un factor în Product?
d) Ce număr se înţelege prin multiplicand?
e) Regulele pentru înmulţire: a) Dacă multiplicatorul e numai de o ţifră; b) dacă e de mai multe ţifre?

Paragraful 4. *Despre împărţire*

a) Tâlcuirea împărţirei.
b) Ce e *Dividendul, Divizorul* şi *Cvoţientul?*
c) Regulele pentru împărţire: a) dacă e Divizorul numai de o ţifră; b) dacă e de mai multe ţifre.

Capitolul II. *Despre Numerii cei Cunoscuţi şi Numiţi*

Paragraful 1. *Indreptare*

a) Tâlcuirea numerilor celor cunoscuţi şi Numiţi.
b) Ce lucruri se înţeleg subt Numerii cei cunoscuţi şi Numiţi.
c) Catalogul lucrurilor care se înţeleg subt Numerii cei Cunoscuţi şi Numiţi.

Paragraful 2. *Despre desfacere*

a) Tâlcuirea desfacerei.
b) Care e desfăcătorul?
c) Cum se lucrează desfacerea?
d) Pildele.
e) Osebirea între desfacere şi înmulţire.

Paragraful 3. *Despre reducere*

a) Tâlcuirea Reducerei.
b) Cum se face reducerea?
c) Osebirea între Reducere şi Impărţire

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Însemnarea despre cele patru Lucrări Alcătuite ale Aritmeticei:

— Despre adaogerea cea Alcătuită.
— Despre Scoaterea cea Alcătuită.
— Despre Inmulțirea cea Alcătuită.
— Despre Impărțirea cea Alcătuită.

Capitolul III. *Despre unele semne și Regula Detrii* (de trei simplă și compusă)

Paragraful 1. Despre sumele cele primite în Aritmetică.
Paragraful 2. Despre Regula Detrii cea dreaptă.
Paragraful 3. Despre Regula Detri întoarsă.

Adaogere. Despre Tabla Cibeti (Țibeti) sau Inmulțirii și despre Numerii cei illiricești (cirilici).

Acesta e tot materialul cuprins în „*Indreptare către Aritmetică*".

O altă lucrare rămasă însă în manuscris, păstrată în biblioteca episcopiei unite din Oradea, scrisă tot pentru uzul școalelor normale și al gimnaziului e „*Istoria naturei sau a Firii*".

A fost semnalată mai întâi de Nic. Densușianu [1]), după care se face descrierea ei. Pe 93 pagini în 4° materialul e repartizat în trei capitole după cele trei regnuri: Cap. I. „*Despre Plânte*" (plante), Cap. II. *Despre Minerariuri* și Cap. III. „*Despre Viețuitori*". Cartea e însoțită de un „*Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae*" pe 31 de pagini în două părți; întâia, cu un vocabular latino-românо-germano-maghiar, cu numirea plantelor, mineralelor și animalelor; a doua, cu un vocabular românо-latino-maghiaro-german, asemenea „despre numirile acum amintite" [2]).

Cercetări mai noui au dovedit că și de astă dată avem

[1]) Nic. Densușianu, *Raport despre misiunea istorică în Ungaria și Transilvania* în „*Analele Academiei Române*", Seria I, Tom. II, p. 208.

[2]) N. Densușianu, *l. c.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de-aface cu o traducere după originalul superintendentului Iohann Heinrich Helmuth [1]).

Se cuvine să înşirăm aici şi „*Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*" (Viena 1780), care apărând la 1805 într'o nouă (a II-a) ediţie, poartă numai numele lui.

In tipografia crăeştii Universităţi ungureşti din Buda, între alte cărţi româneşti, apăru, la 1806, şi una cu titlul: „*Povăţuire către economia de Câmp pentru folosul şcoalelor Româneşti celor din Ţara Ungurească şi din părţile ei împreunate*", în 8° mic, 223 pagini.

Autorul e necunoscut, însă după cercetările d-lui Sextil Puşcariu [2]), e Gh. Şincai, care, în text, descrie multe din regulele economice mai cu seamă asupra oieritului; observaţiuni culese de pe moşiile contelui Daniel Wass, la care a trăit mulţi ani ca educator al copiilor acestuia [3]).

Modul de a traduce al lui Şincai, vorbim de cărţile de şcoală, n'a mulţumit nici pe unii contemporani.

Directorul şcoalelor române din Banat, Grigore Obradovici, un însufleţit cărturar şi el, în a sa „Gramatică română" tipărită la Buda (1806), se arată nemulţumit nu numai de felul — slab — cum traduce cărţile Şincai, dar chiar şi cu ortografia acestuia [4]). Istoricul ardelean îi răspunde printr'o frumoasă şi demnă scrisoare adresată tipografiei Universităţii din Buda. Ciorna ei se află între manuscrisele episcopiei unite din Oradea [5]).

Din analiza sau, mai drept spus, din descrierea operei didactice a lui Gh. Şincai, se desprinde un adevăr: „directorul" e urgentat să dea manuale în cel mai scurt timp tinerelor

---

[1]) Vasile Bolca, *Episcopul Samuil Vulcan*, p. 93. Titlul cărţii lui Helmuth, prelucrată de Şincai, e: „*Învăţătură firească pentru stricarea superstiţiei norodului*" (Ion Breazu, *Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania*, Sibiu, 1943, p. 6).

[2]) In *Dacoromania*, 1921, p. 348.

[3]) Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, II, p. 148—149.

[4]) A. Veress, *Tipografia românească din Buda* în „*Boabe de grâu*", 1932, p. 605—606.

[5]) Nic. Densuşianu, *o. c.*, p. 208—209.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

odrasle românești, să țină lecții la școala normală viitorilor învățători: „pe viitorii învățători i-a instruit cu toată sârguința“ [1]), să viziteze școalele și să rânduiască dascăli în ele, în asemenea condițiuni, la care se mai adaugă și faptul că manuale românești, după care să se orienteze, nu existau, nu e de mirare că a procedat așa cum s'a văzut.

Dar, vorba lui Nicolae Iorga, „cartea lui e *Cronica*, gramatici, abecedare, aritmetici, catechisme, acestea le-a făcut altcineva: funcționarul, directorul, care a coexistat câtva timp cu istoricul, amândoi luptând pentru același scop național“ [2]).

Mai bine l-a caracterizat profesorul blăjan, dr. I. Rațiu, spunând: „asupra lumii învățate influențează prin *Elementele limbei Daco-române* [3]), prin *Cronica* Românilor [4]), iar asupra poporului, prin învățătorimea și prin școalele sătești“ [5]).

* * *

Ceva despre procesul dintre Gh. Șincai și episcopul Bob de o parte, iar de alta, cu oamenii guvernului transilvan și ai lui Bob.

Intr'o scrisoare din 3 Octomvrie 1803 a cărturarului umanist orădan Mihail Tertina către Kovachich, arhivarul din

---

[1]) *Elegia*, nota 24.

[2]) N. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XVIII*, II, p. 232.

[3]) In colaborare cu Samuil Micu, Viena 1780, sub titlul „*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*“.

[4]) Prima ei tipărire *parțială* prin Gherman Vida (Iași 1843) cu cheltuiala boerului Iordache Malinescu; la fel, Al. Gavra (Buda 1844). O ediție integrală a *Cronicei* o avem abia la 1853 (Iași), grație mărinimosității principelui Grigore Ghica. Tipărirea s'a făcut prin îngrijirea lui August Treb. Laurian. Valoarea ei de atunci a devenit un simbol pentru urmași, cum se exprimă, într'o formă admirabilă în poemul *Șincai*, Radu Gyr, unul dintre fruntașii poeziei noastre de astăzi:

„ — *Și'n traista asta veche, ce duci oare?*
„ — *Duc rumeguș de os de împărați*
„*și pajuri mari și zimbri ferecați,*
„*duc Țara ca pe-un bulgăre de soare...*“
Balade, București, 1943, p. 105.

[5]) Dr. I. Rațiu, *Studii și biografii*, p. 65.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Buda, aflăm că Şincai ar fi fost demisionat (înlăturat) din postul de director al şcoalelor din cauza că *s'a lepădat de haina preoţească* şi şi-a ales viaţa laică pentru ca să se jertfească scrierei istoriei pragmatice a Românilor pe care a şi redactat-o în trei volume [1]).

Alţii atribue gravul conflict dintre Bob şi Şincai ciudatei construcţii sufleteşti a acestuia din urmă. Era un temperament expansiv, nereţinut şi prea liberal în concepţii pe care şi le manifesta ori când i se da prilejul. In mare, procesul a fost reconstituit după date şi documente originale redactate în limba maghiară [2]). Fiind publicat în ungureşte, nu e cunoscut decât unui cerc restrâns de certători şi cunoscători ai epocei şincaiene.

El a fost cunoscut în timpul din urmă printr'o nouă şi mai amplă prezentare [3]).

Gh. Şincai, părăsind cinul călugăresc odată cu Clain, Peterlachi şi Maior (1784), şi-a luat o cameră cu chirie în aşa numita azi „Strada Lungă". Pentru ingrijirea casei şi-a angajat o femeie, ca bucătăreasă, despre care gurile rele i-au şoptit lui Bob că ar fi mai mult decât ceea ce spune că este. Ducând o viaţă care nu plăcea „puritanismului blăjan" uneori cam fariseic, era firesc să fie luat la ochi de Bob, bine informat prin agenţii săi. Cât timp a trăit Iosif al II-lea cu concepţiile sale vădit anticlericale, Bob nu îndrăsni să-l denunţe, căci ştia că n'ar avea nici o urmare denunţul său; stăpânirea iosefină, de dragul episcopului, nu l-ar fi înlăturat din post, ştiindu-l un om cu o frumoasă cultură. Insă, îndată după moartea lui Iosif al II-lea, socoti că a sosit momentul. Nu e cunoscut primul glonţ tras în Şincai de episcopul Bob, dar într'o hârtie din 24 Iunie 1794 îl acuză de: viaţă desordonată, negligenţă în îndeplinirea serviciului; nu cercetează şi şcoalele dela sate, că e beţiv, că se bate cu orăşenii (Tg. Mureş); chiar îmbrăcămintea îi cădea

---

[1]) Andrei Veress, *Note şi scrisori şincaiene*, Bucureşti, 1926, p. 2.

[2]) Al. Papiu Ilarian. *Viaţa, operele şi ideile lui Gh. Şincai*, p. 91—104.

[3]) Ion Modrigan, *Inlăturarea lui Gh. Şincai din directoratul şcoalelor* in *„Omagiu lui Nicolae Iorga"*, Craiova, 1922, p. 207—215.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

sub acuze: că nu-i era de om serios, ci de Bachus; după ce ieșise din călugărie, purta haine nemțești și, uneori, cu sabie, ca nobil de Șinca.

Ancheta. La 15 Iulie 1794 guvernul ordonă judelui suprem Antoniu Vajna deplasarea la fața locului, dându-i-se ca ajutor pe Șt. Mirsa. Fură ascultați 15 martori. Prepozitul Șt. Pop spuse — ca o acuză gravă — că „în Gh. Șincai atât de puternic a fost simțul național" atunci când, după dieta din 1790—1791, dându-se ordin tuturor școalelor pentru introducerea limbii maghiare în locul celei germane care luase locul celei latine, în cât nici decum n'a voit să asculte de ordinul guvernului, ci *a introdus limba română.* Acuza, care astăzi îi face cinste lui Gh. Șincai, n'a impresionat pe anchetatori, cum se aștepta consistorul. De aceea, venise cu altele. Bob se plângea că Șincai l-a amenințat cu moartea, că: „după ce multă vreme a ascuns un dezertor din armată, când au venit jurații din Veza să ducă pe dezertor, Șincai a înarmat cu ciomege și pari pe învățătorii aduși la *cusurile de vară* și ar fi luat la bătaie pe jurați, apoi i-a pus sub cheie în închisoarea vlădiciei"; pentru toate aceste fapte roagă guvernul să-l închidă. Dar acesta nu se pripește. Cercetările se reiau în 25 August 1794 când vine din nou la Blaj Al. Vajna. La sosirea lui Vajna, Șincai era deja de două zile închis de către Al. Gyujtó, subprefectul comitatului Târnavelor, care era proprietarul unei moșii la Crăciunelul de jos. Dela cercetarea întâia, între timp, într'o seară, a mers între călugării mănăstirii, unde, între pahare, i se spuse: „Hei, Șincai, dar bine ți-o dreseră asupră-ți". El scoase sabia strigând: „Dacă așa se poartă vlădica cu mine, apoi *ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum*" (eu încă voiu fi autorul și capul rebeliunei și al conjuraților). La interogator, Gyujtó îl întrebă cine sunt acei răsvrătiți a căror conducător *(dux)* ar fi el? Șincai refuză să le spună numele, însă adăugă că *sunt mai mulți de o sută.* Vajna nu se amestecă în cercetări; îl rugă în schimb pe Gyujtó să-i aplice un tratament blând, iar el reintorcându-se acasă, luă, pentru a o interna în închisoarea din Aiud, pe bucătăreasa lui Șincai, sub motivul că e o

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

femeie stricată. După acest simulacru de anchetă, fu băgat şi el în aceeaşi închisoare. In raportul comisiunei de anchetare din 3 *Septemvrie 1794,* se spune că a fost arestat şi internat la Aiud, fiindcă în casa lui Iosif Begmer, administratorul moşiilor vlădiceşti, în prezenţa lui Gyujtó, a zis: „plures conspiratores quam centum se tamen hoc ipsum neuntiquam revelare, cum id sub secreto eidem esse concreditum", iar contra episcopului ar fi scris Pasquitlinae „ante adhuc praesentem hunc eundem in monasteris Balasfalvensi gladium suum evanginantem dixisse: se esse Ducem conjuratorum et auctorem Rebellionis" şi, se vede, are în cap lucruri slabe, căci şi-a făcut casa şi ce mai are, de vânzare".

In 6 şi 11 Septemvrie 1794, contele Kemény, prefectul comitatului Albei Inferioare, raportând asupra lui Şincai, face următoarele aprecieri: „se pare a fi un om periculos, că ar fi zis îndată după revoluţia lui Horia: „*se jum suppresso tumultu Horaiano, majorem excitatumno*" şi că, ar fi de „o natură cu totul neastâmpărată".

Cu alte cuvinte, în Şincai era văzut un Horia, doar sub un alt aspect. Aceeaşi părere o au membrii completului de judecată, care-l condamnă fără milă. Singur guvernul din Cluj, sesizat, vede altfel lucrurile; lui, Şincai i se pare mai mult un pătimaş guraliv.

La 13 Septemvrie 1784 guvernul invită consistorul blăjan să propună un nou director în locul lui Şincai, ceeace acesta o şi face, numind la 15 Octomvrie, ca director *interimar* pe Georgiu Tatu, teolog cu studii la colegiul pazmanian din Viena, de naştere din Sadu, care după doi ani lasă direcţia şcoalelor lui *Vasile Nemeş*[1]), protopopul de mai târziu al Sărvadului. Acesta deţine funcţiunea de director până la 1808.

Dintre zidurile închisorii adresează două cereri pentru a fi pus în libertate. Pe lângă cauţiune, motivează că e *nobil,* e în *serviciul public,* că e îngrijitorul celor doi copii ai fratelui

[1]) Fost bursier prin 1782 al seminarului întemeiat de Petre Pazmani în Viena (Z. Pâclişanu, *Un vechiu proces literar*, Bucureşti, 1935, p. 5).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

său[1]), care luptă în războiul contra Francezilor; că, dacă nu va fi pus în libertate, i se prăpădește tot ce are. Cererile i-au fost respinse. Se adresă guvernului. Tot acolo căutară dreptate pentru cel închis și frații săi, *Andrei* și *Grigore*, luând răspunderea pentru el. Ei atașară la memoriu, pe lângă alte acte, și un splendid certificat de activitate ca director, semnat de însuși Bob.

In urma acestor intervenții, guvernul cere judecătorilor revizuirea procesului și limpezirea lucrurilor.

In 18 Iunie 1795 începe desbaterea procesului și ține până în 23 Iunie. Acuzatori: Gylen Iános, viceprefect, prin Kováts Sigismund; apărător, Tompa László. Acuza cea mai serioasă: e răsvrătitor, „dux et aucthor rebellionis", la care se adăugară mărturiile prefectului Benyei Iozsef, că i-a bătut pe nevastă-sa cu spini în piață, că e bețiv, etc. Acuzatorul cere despăgubiri și, pur și simplu, *decapitarea*. *Apărarea:* beția nu e o patimă ce s'ar pedepsi, nu e turburător al ordinei publice. I se dă sentință de achitare, urmând a plăti spesele de judecată.

Spre sfârșitul lui Iulie 1795 se găsea în Râciu la cele două surori ale sale: Ana și Maria, măritate cu nobilii: Teodor Graur și Ion Caliani[2]). Avea nevoe de dragoste, de căldură sufletească, după ce atâția și-au descărcat ura lovindu-l fără milă. Negreșit o va fi găsit în casele celor două surori cu inimi bune și cuceritoare.

Prin 10 August e la Blaj. De aici cere guvernului transilvan, prin inspectorul general școlar, Lerthenfeld, să fie reintegrat în post. Insă i se răspunde că, „deoarece s'a dovedit în decursul cercetărilor că nu are puterea morală necesară unui director, nu i se poate da slujba avută" (răsp. 4. XI. 1795).

Incepe pribegia: Oradea, Viena; încercarea de a cuceri bunăvoința împărătească, cerând să i se dea slujba avută și satisfacție pentru cele *10 luni și 2 zile* de închisoare. Impăratul

---

[1]) Ion, căpitan în reg. I. rom. de graniță, mort la Lörch în 1794.
[2]) Tr. Popa, *o. c.*, p. 275.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

transpune cererea guvernului transilvan, care, la *19 August 1796*, prin cancelarul Telegdy, referă împăratului că „Şincai a fost numit director pentru cunoştinţele de limbi, dar cu timpul a devenit imoral *(sittenlos geworden)* şi nu s'a îndreptat nici după repetate admonieri, iar în 1794 a căzut sub grea acuză de rebeliune contra Principelui şi Patriei. E drept, spune mai departe raportul, că vina de rebeliune s'a dovedit neîntemeiată, însă viaţa lui particulară îl face incapabil de slujba avută[1]).

La 9 Septemvrie 1796 cancelaria imperială face cunoscută guvernului transilvan hotărîrea, dureroasă şi injustă, de a fi înlăturat definitiv Şincai din postul de director al şcoalelor.

Cam în acest timp, prin moartea lui Jerdovits, se declară vacant postul de translator de pe lângă guvernul transilvan. Indeplinind condiţiunile prevăzute în concurs, bazat pe cunoaşterea limbilor de lipsă funcţiunei, cere şi el acest post. Dar zadarnic. I se refuză onoarea unui post de tâlmaciu. Eruditul istoric n'avea dreptul să-şi câştige în mod onorabil o bucată de pâine. Refuzându-i-se posibilitatea unui câştig modest, destinul făcu din el un om al drumurilor, un cărturar fără noroc...

Cu prilejul centenarului morţii lui Şincai, un cărturar ardelean şi continuator întru strădanii al lui Şincai, d. prof. Ioan Lupaş, a găsit cea mai reală şi frumoasă expresiune, pentru a caracteriza drama vieţii lui Şincai, prin cuvintele Evangheliei: „Vulpile au viziuni şi pasările Cerului au cuiburi, iar fiul omului nu are unde să şi plece capul".

* * *

Ceva mai târziu, dar cu aceleaşi drepturi şi obligaţiuni ca şi Şincai, fu numit director al şcoalelor neunite din Transilvania, Dimitrie Eustatievici. Era fiul preotului Eustatie Grid sau Grivodovici; nu se ştie prin ce metamorfoză trecuse fiul, căci îşi zicea Eustatievici sau Eustatiadis. Făcuse studii serioase

---

[1]) I. Modrigan, *o. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

în Rusia, la Kiev, de unde se reîntoarse la 1753 cu diplomă și pregătire foarte serioasă [1].

A fost, la început, câțiva ani, dascăl la școala de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului [2].

Desigur dascăl plin și nu numai „profesor de gramatică" cum spunea N. Iorga [3].

Apoi ajunse pentru multă vreme secretarul episcopului Dionisie Novacovici alături de blândul sârb, Basiliu Miroliub, după ce, mai 'nainte, îndeplinise această funcțiune pe lângă călugărul Sofronie [4].

In anii de dăscălie dela Brașov, în 1757, 1 Septemvrie, termină de scris o *Gramatică română* cu titlul: „Intru mărirea Sfintei cei o de ființă Făcătoarei de viață și nedespărțitei Troițe: a Tatălui și a Fiului și a sfântului Duh *gramatica rumânească* afirothisită prea blogocestivului, prea luminatului și prea învățatului Domn și oblăduitor a toată Ungrovlahia, Domnului Ion Costandin Nicolae Voevod. Acum întâiu isvodită prin Dimitrie

---

[1]) A. Bârseanu, *o. c.*, Anexa XVI (Certificatul de studii dat lui D. Eustatievici de Academia din Kiev): „Magnificis ac generosis cuiusvis ordinis, dignitatis, status aut praeeminentae dominis, quorum hoc nosse intererit, perspectum declaratumve sit, quod magnificus dominus Demetrius Eustaphiades studiosus praesentium literarum exhibitor, in Academia Kiovensi, ut caeteris liberalibus artibus ita etiam Theologiae scientae non contemnendam naravit operam. Ubi tam honestis et humanis moribus quam etiam fervido ad literas ardore industria atque diligentia per longum temporis intervallum non modo cum maximum emolumento sua promovit studia verum etiam aliis probitatis modestiae diligentiae et integritatis specimen fuit. Hoc autem anno 1753 mense Aprilis 23 die votis in alliis celeberimis florentissimisque Academiis altius sua studia promovereatque finire conceptis, rogavit a superius memorata Academia de moribus et doctrina ejus testimonium quod illi solemni sigillo Academico obsignatm, nec non mea manuscriptum datum est".

1753 Aprilie 23. Semnat rectorul Academie, Georgius Konicki.

A stat toată viața în cele mai strânse legături cu Rusia, cu „Academia Moghileană—Zoboroșteană" și cu Țările Române (N. Iorga, *Ist. Bis Rom*, II, p. 237).

[2]) Sextil Pușcariu, *Ist. lit. rom. Epoca veche*, p. 194; Enea Hodoș, *Elemente de Ist. lit.*, Caransebeș, 1921, p. 44.

[3]) N. Iorga, *Ist. lit. rom. in sec. XVIII*, II, p. 272.

[4]) N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 133.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Eustatiev Braşoveanulu. Methodos prea folositori şi prea trebuinciosu, întărit cu pilde prea folositoare. Aşezatu cu rânduială dreaptă şi izvodit în Bulgaria Braşovului anul 1757 Septemvrie 1. E lucrată după modele streine. Un grăbit comentator al ei [1]), îl numeşte pe Eustatievici *sârb*. Se înţelege că la mijloc era o greşită informaţie.

Istoricul Sulzer, vrând să se informeze asupra filologiei române, limbă pe care o auzea destul de des în familie, fiind căsătorit cu o săsoaică din Braşov, care ştia bine româneşte, se adresă Blajului, dacă pentru uzul şcoalelor nu s'a scris vreo gramatică (probabil că auzise de gramatica italo-română a lui Morăşanu), află că s'a scris una, dar pentru un Domn (Nicolae Mavrocordat), a lui Dimitrie Eustatievici. Sulzer căpătă o cópie a acesteia chiar dela autor [2]), un „*om de cel mai bun caracter şi cunoscător a celor mai multe limbi europene mai ales a celor slave*" [3]). El vru s'o intercaleze în opera sa dacă n'ar fi intervenit apariţia, la 1780, a „*Elementelor*" lui Klain şi Şincai, care întrecea cu mult încercarea naivă a dascălului braşovean [4]).

Mai interesante decât cuprinsul însăşi sunt cele două prefeţe: una către Domnitorul Nic. Mavrocordat şi alta către cetitorii care voiau să se folosească de ea. In întâia, laudă sârguinţa şi zelul lui Mavrocordat pentru renovarea sfintelor lăcaşuri şi clădirea de şcoli la oraşe precum şi pentru *îndemnul ce l-a primit autorul pentru scrierea gramaticei*. In a doua, vorbeşte cititorilor de necesitatea culturii, de rolul fundamental pe care îl are gramatica în desvoltarea acesteia: „ceeace până în ceasul acesta de acum în românescul dialect lipsia, neauzindu-să, nepovestindu-să, necercându-să pentru folosul ei"; pentru că fără cunoaşterea gramaticei nu sunt posibile nici traducerile bune „pentru a căror dreaptă armă şi unealtă ieste". „Cu cât

---

[1]) T. Cipariu în *Arhivu* din 25 Maiu 1870.

[2]) N. Iorga, *o. c.*, p. 271.

[3]) Fr. I. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien, 1781, II, p. 151.

[4]) *Ibidem*, p. 153.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

mai vârtos trebuincios lucru ieste gramatica rumănescului dialect spre priceperea lucrurilor celor înalte şi adânci spre întemeiarea ţinerii de minte, spre întărirea voroavelor, spre despărţirea zicerilor spre rânduirea înţeleagerilor". Despre utilitatea citirei cărţii, numără şi avantajul de a cunoaşte „desfătăciunea limbii româneşti câtă iaste şi ce fel iaste". Iar în ce priveşte izvoarele utilizate in scrierea ei, spune că sunt „ceale adevărate pururea curgătoare şi nesfârşitoare in părţile Moscvei in Academia Moghilozaboroşteană ceea din Kiev", gramaticele „elineşti", „sloveneşti" şi „latineşti".

Cartea nu s'a tipărit niciodată, dar s'a servit de ea cel puţin in şcoala din Braşov, unde funcţiona pe atunci ca dascăl şi unde regulele şi puţinele noţiuni de gramatică, atât dascălii cât şi elevii le vor fi învăţat din practică, instruiţi de un cărturar atât de distins cum era Eustatievici.

Incă nu avem un studiu complet asupra ei. Gramatica lui Eustatievici, rămasă in manuscris (Acad. Rom. Nr. 583), n'a atras pe nimeni să o cerceteze. Abia acum de curând titularul catedrei de istoria literaturii române moderne dela universitatea din Cluj—Sibiu, d. D. Popovici, s'a oprit atent[1]) asupra părţii a IV-a din lucrarea dascălului (d-sa îi spune „profesor") braşovean, care este închinată *prosodiei* şi *versificaţiei*.

Deşi cult, stăpânind un stil uneori destul de uşor, totuşi in acest „tratat de poetică", după cum constată d. prof. Popovici, „definiţiile lui Eustatievici curg greu, lăsând ideile să se sbată ca umbre rătăcite în căutarea drumului drept".

Incercând să exprime noţiuni ale căror sensuri trebuia să le facă înţelese, emise nişte definiţii aproape catechetice. Ocupându-se de poesie şi regulele ei, şi-a pus ca primă întrebare: ce e *stihul* (versul)? pentru a răspunde că „iaste încheiere sau rânduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau in număr ştiut, cela ce se cuprinde dintru vremi şi dintru numerile slovenirilor". Apoi: „Din ce să cuprinde sti-

[1]) D. Popovici, *Primele manifestări de teorie literară in cultura română* in „*Studii literare*", vol. II (1943), p. 9—13.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

hul"? Răspuns: Din pasuri sau picioare. Ce iaste pasul sau piciorul? — Iaste o parte a stihului hotărîtă prin simţ şi număr şi rânduială a *slovenirilor.* Din ce să cuprinde pasul? — Din sloveniri... Şi astfel, urmărind, în continuare, organizarea silabelor în picioare, el distinge pasurile sau picioarele următoare: *spondei, pirrihi, trohei, iambi;* — *molos* sau *rimacru, amfimacru, amfibracheu, dactil, anapest, bacheu, polimbacheu;* — *horiamb.*

La un stih se pot distinge: *părţile, pătimirile* şi *neamurile.* Din prima categorie e: piciorul. Din a doua: măsurarea, tăerea şi furma. Măsurarea este despărţirea versului în picioare şi e de un singur fel: *monopodis.* Tăerea este cesura, iar *furma* sau *sihma* constă în „pătimirea stihului, făcându-să schimbare pentru trebuinţa stihului".

Versurile, se împart şi ele după numărul şi felul picioarelor, în: *exametru* sau vers „iroicesc"; *pentametru* (versul eleghiacesc); *iamb, horiamb* sau versul asclipidiacesc, *troheu, arhilohicesc, faleoticesc* sau endecasillavon, *safic, anacreotic, aristofanicesc* sau anapesticesc, *gliconicesc, leonticesc* şi *stihul cel amestecat,* pentru care dă următorul exemplu:

„Cât e traiul, omul tot să sileaşte
„Pune osteneală, muncă, silire,
„Ca slăvit să fie, mâhnit priveaşte
„Pentru prea deşarta de tot mărire,
„Nu să odihneşte nici într'o noapte,
„Numărul pune tot cu socotinţă,
„Ca să se mire lui, norodul foarte
„Dintr'a lui deşartă adeverinţă.
„Nu-ţi aduci aminte de a ta moarte
„Că va să se surpe lumeasca soarte".

Poesia, *piima,* e o creaţie a spiritului, care, spre deosebire de alte creaţiuni ale lui, consistă din o serie de elemente înfrăţite organic peste care domină ritmul interior şi scandat (exterior). Eustatievici distinge 19 feluri de ritmi scriindu-i după terminologia de origine sau nomenclatura grecească: *epicon* sau epicesc; *liricon* sau liricesc; imnos sau evharis-

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

tios; *panegiricos* sau encomiasticos; *ghenethliacos; epithalamios; properticos; bucolicos* sau gheorghicos; *pathopoeia; monocolos; dicolos; tricolos; monostihos; distihos; tristihos; tetrastihos; exighimaticos; dramaticos; tehnopegnios;* iar acesta, din urmă, cuprinzând următoarele diviziuni: *slovenicesc* sau meşteşugit prin slove, *ritoricesc* şi *mathematicesc*. Ritmul slovenicesc sau meşteşugit prin slove este acrostihul; cel *ritoricesc* este acela „întru carele prin *shimata*, adecă prin închipuire şi prin tropuri, adecă: chipuri să naşte meşteşugire". Prin *shimata* iau naştere speciile: *filomelisma, paromion, simfonia* şi *paralela*.

Strein de sufletul românesc, dar adresându-se şi lui, tratatul de verificaţie al lui Dimitrie Eustatievici deşi se leagă de lucrările similare greceşti[1]), reaminteşte de cel dintâi teoretician al versificaţiei româneşti, Miron Costin, care în „Predoslovia către cetitor" din „*Viaţa lumii*", demonstra, greoi, „*Înţelesul stihurilor cum trebue să se ceteascâ*". Să nu uităm, că dela Miron Costin puţini au manifestat un interes atât de puternic pentru arta literară cât o dovedeşte Eustatievici.

In ordinea vechimii, din timpul când era secretar al episcopului Novacovici, se citează o altă carte aparţinând lui D. Eustatievici: „*Indreptarea păcătosului cu duhul blândeţelor*" (Timişoara, 1765); e o traducere din sârbeşte după Petru Grimovschi.

Cam în aceeaşi vreme traduse „*Oeconomia lui Florin cel Mare* dein frâncesce în rusesce şi dien rusesce în rumânesce", rămasă in manuscris. Tot în manuscris au rămas dela Eustatievici: „*Analie basericesci a lui Baronie*" („Anales ecclesias", etc. a lui Baronius, Köln 1633) în traducerea începută de popa Ştefan din Braşov, continuată şi îndreptată de el[2]).

Om cu o cultură cum puţini români o aveau la acea dată, cunoscător al câtorva limbi de circulaţie europeană, nu e surprizător că la 1789, când cărturarii români transilvani

---

[1]) *Ibidem*.

[2]) I. Vuia la Dr. Diaconovich în „*Enciclopedia Română*", II, p. 57; T. Ciparîu, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

şi cei din Ţara Românească, strânşi *într'un mănunchiu* intitulat — la 1795 — aşa de pompos: „*Societatea filosoficească a Neamului Românesc în Mare Principatul Ardealului*", cerând guvernului transilvan învoirea de a edita o gazetă pentru popor, în actele oficiale: „*Wallachische Zeitung für den Landmann*" sau „*Foae română pentru econom*" [1]), guvernatorul Transilvaniei, baronul Gh. Bánffy, recomandă curţii din Viena, ca „revizor" al proectatului ziar, ce trebuia să apară începând cu anul 1790, prin sprijinul şi grija „Societăţii literare a Românilor din Ardeal" [2]), probabil o subsecţie a celei dintâi, pe *Dimitrie Eustatievici;* el este unul dintre acei luminaţi bărbaţi, scrie Bánffy, care şi-a dobândit merite mari pentru întemeierea şcoalelor naţionale alături de Şincai şi cu Adamovici [3]).

Deşi iniţiativa apariţiei ziarului aparţinea unor oameni cu prestigiu (Dr. I. Piuariu-Molnar), totuşi, gazeta nu mai apăru; comitetul de redacţie ceruse împăratului scutirea de porto, iar împăratul neaprobându-o, din lipsă de suficiente mijloace materiale, lucrurile au rămas aici.

La perioada primă a activităţii sale publicistice trebue să mai adăugăm o lucrare *pentru şcoale:* „*Catechism sârbeşte nemţeşte şi româneşte*"; desigur o prelucrare din limba slavonă.

Nu e cunoscut locul şi anul tipărirei acestei cărţi. Ar putea fi Braşovul.

Nicolae Iorga ocupându-se de un „*Sbornic*" voluminos rămas dela cărturarii Braşoveni, emite părerea asupra uneia dintre părţile acelui Sbornic, „*Insemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului*", că autorul ei ar fi Eustatievici [4]).

Spre amurgul vieţii îi apărură la P. Bart în Sibiu (1790), următoarele:

---

[1]) Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti*, Bucureşti, 1913, p. 7.

[2]) Ilarie Chendi, *Începutul ziaristicei noastre*, p. 9.

[3]) *Ibidem*, p 11; vezi asupra proectatei gazete şi I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria ziaristicei româneşti ardelene*, Sibiu, 1926, p. 6—8.

[4]) N. Iorga în *Buletinul Comisiunei monumentelor istorice*, vol. XII (1933), p. 55—99.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„*Desvoaltele și tâlcuitele Evanghelii* a Duminecilor, a sărbătorilor și oareșicărora zile spre trebuință *cateheților* și *dascălilor* neuniți ce se află în Mare Principatul Ardealului. Prin *Dimitrie Eustatievici* Directorul Șc. Neunite naționalicești în limba rumânească puse și întocmite, cu blagoslov. Preasf. D-lui Gherasim Adamovici, Episcopul Neuniților în Ardeal", din a cărei „*Inainte cuvântare*" aflăm rosturile ei:

„Evangheliile și Epistoliile . . . prin goală cetirea (lor) și de rost învățătura lor nu se poate ajunge la sfârșitul acesta (bun) de aceea la îndreptarea școalelor celor naționalicești neunite într'un feliu s'au adus aminte [2]) aceia care mai bine să cuprinde la treaba aceasta să *cuprinde în aceasta* ca dascălul:

1. Să poruncească Evanghelia sau Apostolul prin ucenicii adunați împreună, rar să cetească; dar când ucenicii n'au cărți dascălul trebue să cetească înainte Evanghelia rar și lămurit sau să lase să cetească vreun iscusit ucenic. După ce acest fel de cetit înainte de vreo câteva ori s'a făcut, atuncea dascălul numește;

2. Pre Evanghelistul sau cartea dintru care s'a luat partea cea înainte cetită și arată capul cu stihul împreună dela care începe ștucul și ascultă;

3. Toate acestea așa și cele următoare le scrie după metodul slovelor pe tabla cea neagră a școlii; poruncește de vreo câteva ori să le poftorească și toți împreună să le zică apoi dechilin unul câte unul să le zică;

4. Aici iară așa pășește cu cuprindere și cu ștucurile acele care în Evanghelie și în Apostolu mai ales sunt vrednice de luare în seamă; ștucurile sau părțile întru care Evanghelia sau Apostolul s'au împărțit și s'au desvoltat, le aduce înainte, ca să le facă mai cunoscute supt știute împărțiri, și îi învață totdeauna stihul, întru carele ștucurile cele vrednice de luare de seamă să află, asemenea înainte cetește și stihul;

5. Învățând pruncii cuprinderea după chipul cel pomenit, le tâlcuiește locurile cele prea vrednice de luare de seamă,

[2]) Face aluzie la *Methodul* — cartea sa de silabizare, un abecedar, probabil.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cărora iaste (de) lipsă tâlcuirea. Toate a le tâlcui, ar trebui prea multă vreme, şi a ţinea pre prunci, ar cădea greu. Locurile acestea le însemnează dascălul cu o slovă sau cu alt feliu de sămn despre o parte, ca însemnatele tâlcuiri întru thema sa (pentrucă fiind învăţătura în mâini, să poată avea) mai lesne să poată afla;

6. Mai pe urmă dascălul învăţăturile credinţei şi obiceiurile celor bune, care să cuprind în Evanghelie sau care curg de acolo, îşi însemnează locul sau stihul, de unde acelea s'au scos; ceteşte înainte locul din Evanghelie; aceasta face dascălul şi la părţi, întru care Evanghelia s'au desvoltu" [3]).

Prefaţa se încheie cu cuvintele lămuritoare, că, această carte „povăţuitoare spre buna procopseală a Şcoalelor Naţionului neunitu, s'au cititu şi revidăluit dupre inalta poruncă a înălţatului Crăescului Gubernium, prin conzistoriumulu Neuniţiloru a Eparhii Ardélului".

Tot sub supravegherea sa şi pentru trebuinţele şcoalelor săteşti s'a tipărit la Petre Bart în Sibiu o ediţie şcolară a *Psaltirei* la 1799 (ed II, tot acolo, la 1801) şi *Ceaslovul* din 1790.

(Utilizarea — desele ediţii ale Ceasloavelor şi Psaltirei, atât la Blaj cât şi la Sibiu — pe o scară atât de mare a acestor cărţi, însemnează, după cum observa foarte just d. Ghibu [4]), că literatura didactică oficială tipărită la Buda, nu prea avea mare răspândire în Transilvania, căci în şcoalele noastre se imprimase adânc spiritul bisericesc prin nota sa religioasă).

Synopsis adecă cuprindere în scurt a Bibliei. Spre trebuinţa Şcoalelor Neunite Naţionalicesti din Mare Prinţipatul Ardealului. P. Bart, Sibiu, 1791.

Prin urmare, o nouă carte de cetire pentru trebuinţa şcoalelor, ceva mai nouă decât *„Cartea Metodului"* despre care vorbeşte în prefaţa la *„Desvoalte":* „vezi pentru chipul urmării la evanghelie *„Cartea metodului"* nostru, faţa 74 şi cele urmă-

---

[3]) Bianu—Hodoş, *B. R. V.*, II, p. 335.

[4]) O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*, p. 239.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

toare". Despre aceasta, până acum, lipsesc datele, fiind necunoscută [1]).

O altă carte pe care o puse în serviciul școalelor, e:

„*Scurt izvod pentru lucrurile de obște și de chilin în scrisori de multe chipuri.* De pe limba slovenească pe limba românească scrisă și întocmită spre *folosul Pruncilor* neuniți. Prin Dimitrie Eustatievici Directorul școalelor neunite naționalicești în Marele Principat al Ardealului. La P. Bart Sibiu, 1792".

Apoi, tot la P. Bart:

„*Alexandria* sau viața lui Alexandru Machedon. Sibiu 1796".

Ultima, apăruse în zilele de agonie ale lui Eustatievici, despre care un contemporan, Dim. Iercovici, autor și el al unei „Alexandrii", probabil că era o carte căutată, spunea că „tare își dă silința pentru scrierea și răspândirea cărților românești chiar cu prețul vătămărei sănătății și scurtarea vieții sale" [2]).

Despre activitatea lui ca director al școalelor s'ar putea scrie mult și frumos, căci, după remarca făcută de Bánffy, o merită cu prisosință.

Urmaș în postul pe care-l ocupase cu prestanță intelectuală și demnitate civică 11 ani Dimitrie Eustatievici, fu orânduit de forurile înalte, Radu Tempea — gramaticul (1796) [3]).

Când s'a vorbit despre școala din Brașov la sfârșitul acestui secol, a fost amintit și el. Mult mai inteligent și energic, dar mai puțin echilibrat decât Eustatievici, își sacrifică toate puterile pentru ridicarea școalelor [4]) în fruntea cărora era și pentru care vrednicii e socotit dintre toți (patrul directorii cel mai de valoare, atât ca om de carte, ca scriitor și îndrumător, cât și ca om al datoriei depline [5]).

---

[1]) Un „*Extract din carte Methodului pentru trebuința Dascălilor*" e numărat într'un *Calendar* pe 1802 al librăriei lui P. Bart, între alte cărți aflătoare spre vânzare (O. Ghibu, *o. c.*, p. 79).

[2]) Dr. D. P. Barcianu in *Programa inst. teologico-pedagogic*, Sibiu, 1899, p. 22.

[3]) Nic. Aron, *o. c.*, p. 54.

[4]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 86.

[5]) I. Lupaș, *Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea* în „*Țara Bârsei*", IV, p. 195—199.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

E apreciat şi de streini ca un om de cultură şi putere de organizare. Astfel, un militar, Mitrovszky, comandantul suprem al armatei din Transilvania, într'o scrisoare din 24 Aprilie 1802 către guvernul transilvan, îl laudă socotindu-l ca „unul dintre cei mai distinşi preoţi români; om cult şi cu frumoase cunoştinţe de limbi cuvântător fără zăbavă, erudit, plin de merite şi cu totul devotat chemării sale[1]).

Medicul militar Samuil Andrád într'o poemă ce i-o dedică lui Tempea (1804), spune că, în calitate de director şcolar, conduce cu multă vrednicie (dignissime) şcoalele; îi laudă „îndoita eleganţă a trupului şi a minţii şi-l salută ca pe unul care culege mărgăritarele din pulberea mulţimii"[2]).

Cum era de aşteptat, Radu Tempea, ca fiu al bisericii Sf. Nicolae din Şchei şi fost dascăl al Braşovului, se interesează în deaproape de şcoala în care avusese prilejul să vadă şi bune şi rele. La 1804 vine pentru a doua oară în calitate de director şcolar în urbea natală spre a pune ordine şi a da stabilitate acestei ordine în şcoala din Şchei[3]).

O veche dorinţă a lui Tempea, care fusese de altfel şi a lui Eustatievici, era să întemeieze aici în Braşov o şcoală normală—capitală cu trei clase, aşa cum cerea guvernul şi cum i-ar fi stat bine unei fruntaşe comunităţi româneşti. Dar Braşovenii se lasă greu cuceriţi de acest proect. De aceea, Radu Tempea adresează eforiei şcoalei o scrisoare (1804) pledând în cauza şcoalei cu argumente puternice şi cuvinte aspre. Arată starea în care s'a găsit şi se găseşte poporul nostru „în besnă şi lipsă de lumină, din care toate nenorocirile şi toată stricarea fericirii noastre atât cei sufleteşti cât şi cei trupeşti, dintr'ânsele curgând"; că singura unealtă care ne-ar putea aduce norocul şi fericirea, e învăţătura. Aceasta a observat-o însuşi

---

[1]) I. Lupaş, *l. c.*

[2]) *Ibidem*, p. 186—198.

[3]) Dela 1791—1800 funcţiona ca învăţător, în gradul de diacon, învăţatul preot şi scriitor, Ioan Ştefanovici, care ceruse în repetate rânduri eforiei să-l recomande la treapta preoţiei (St. Stinghe, *Documente*, II, Braşov, 1902, p. 48).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

împăratul, care orândui directori, ordonă înființarea a cât mai multe școale pe seama Românilor, iar acestea odată înființate, să fie ținute în regulă.

Pentru ca executarea voinței împărătești să nu poată fi amânată, a fost rânduit și el director. In această calitate, „*în cele mai multe sate în acest mare Principat al Ardealului întru atâta le-am întărit și le-am așezat, încât toată nevinovata tinerime, care până acuma umblă și a umblat la școală, au crescut cu cunoștința legii, li s'au împilat în inimile lor frica de Dumnezeu și năravurile lor s'au prefăcut în bune și lui Dumnezeu bine plăcute*, încât părinții care se îndărătniceau a-și da copiii la școală, acuma simțind folosul dintru aceasta, școalele de prin sate *așa sunt împănate de nu-i pot pe toți cuprinde;* așa au căpătat părinții râvnă spre învățătura fiilor lor".

Le vorbește de îndatoririle ce le au ca părinți față de copii și prin ei față de biserică și neam. Trebue să pună umărul la ridicarea proectatei instituțiuni, căci „biserica fără de școală, iaste ca o moară fără roate". Aceasta și din motivul că „cei mai mulți din pruncii noștri vin ades la biserică și fac semnul sf. cruci, dar dacă ies din biserică spurcă și înjură sf. cruce: știu pruncii noștri că sunt opriți a face rele, dar tot le fac: însă toate acestea curg din neînvățătură, pentru care se înrădăcinează prostia". Incheie cu cuvintele sf. Ioan Zlataust: „Să cercați pururea pentru mântuirea sufletelor copiilor și slugilor voastre".

Radu Tempea vedea, ca și Iercovici, că lipsa de interes pe care o manifesta preoțimea față de *școala satului*, este a se datori lipsei de cultură a acesteia și tot pe atât, dacă nu mai mult, lipsei unor dascăli bine pregătiți și cu dragoste pentru carieră. Acest gol, această „nenorocită stare", se hotărî să o curme prin înființarea la Brașov a unei *școli teologico pedagogice*, deocamdată numai pentru Românii din Țara Bârsei.

Pentru a-și asigura biruința în această întreprindere, căută să angajeze în acțiune și pe conducătorii bisericii Sf. Nicolae, cărora le adresă în 4 Noemvrie 1803, din Sibiu, următoarele rânduri:

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„Prea cinstiților Dumnea-Voastră Curatori și juraţi ai sfintei Biserici a Braşovului!

Din datoria chiemării și a diregătoriei mele, înștiințez pe Domneavoastră precum că *după sosirea mea la Braşov care va fi după începerea postului a sfintei Naşterii lui Hs. am ca să țiu eu cursul învățăturii normalicești cu acele persoane, care vreau să primească darul și Taina Sfintei Preoții și iarăși cu cei ce voiesc a lua treapta Dăscălii și a cântării*". Spune, apoi, că aceste cursuri le va ține în sălile de jos ale școalei de pe lângă biserica Sf. Nicolae și tot acolo, *școala de sus*, să i se dea lui ca locuință. Nădăjduește în ei: „ca niște persoane de bine râvnitoare (sper că nu vă veți împotrivi cererii mele ca să nu mai avem la urmă iarăși vorbe").

Dar ei, se vede, i se împotriviră, căci Tempea n'a mai ținut acele cursuri.

Cu un plan mai bun și o înțelegere mai sănătoasă, veni protopopul Braşovului, Gh. Haines, cu un an mai târziu. Găsi aderenți și sprijinitori cu punga, din primul ceas. Acest lucru nu-i plăcu lui Tempea, natural, din invidie și îngustime de suflet. Când Braşovenii trimiseră planul spre aprobare directorului școalelor naționale, acesta nu numai că nu aprobă proectul lui Haines, ci recomandă Magistratului să confişte sumele subscrise pe seama clădirii școalei și banii să-i țină în păstrare[1]), deși între subscriitori (donatori) era și generosul Radu Verzea, parohul Satulungului, cu al cărui sprijin își tipări *Gramatica* sa.

De numele lui Tempea se leagă un proect de școală națională în orașul Sf. Gheorghe, a cărui clădire veche era să fie mutată la Feldioara, lângă Braşov, urmând ca în locul ei să se clădească alta nouă, prin contribuțiunea negustorului braşovean, Ion Moarcăș, cumnatul lui Tempea, și a Românilor din localitate. Moarcăș nepromițând un ajutor suficient, lucrurile au rămas baltă.

Prin 1807 Românii din Rotbav, scoaseră din post pe dascălul cel vechiu și puseră pe altul în locul lui, ceeace făcu-

[1]) Andrei Bârseanu, *o. c.*, p. 13—14 și Anexa 38.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

seră odinioară, tot sub Tempea. Făgărășenii cu Șovăilovici. Fire impulsivă, cu maniere dictatoriale, capricios și intransigent, chiar în lucruri fără importanță, el cere, nici mai mult nici mai puțin decât bătaie cu bețe (25, 17) arest (10 zile) și corvoadă *„măturând târgul spre pilda altora"*, pentru „sătenii rebelanți", din partea Magistratului.

Însuși Magistratul, om strein de sângele și sufletul neamului românesc, găsește sentința prea drastică și umilitoare, ceeace îl face ca nici să n'o aplice [1]).

Om aspru cu alții, a fost sever și cu sine. Însă n'a avut destul tact pentru a-și manevra adversarii, al căror număr creștea din lună în lună după fiecare inspecție a sa... Și au biruit adversarii, căci el era unul, iar ei câteva zeci...

Așa, fu înlocuit din post în Octomvrie 1808, cu unul dintre temuții săi adversari: *Gheorghe Haines* [2]).

---

[1]) C. C. Mușlea, *O dinastie de preoți: Radu Tempea*, p. 54.

[2]) Consistorul sibian a ținut mult la Radu Tempea, căruia îi încredințează și conducerea cursului teologic; cel de pregătirea învățătorilor, probabil că intra în obligațiunile impuse prin actul de numire ca director. Când la 1804 Gh. Haines cere guvernului transilvan să-l numească director al școalelor naționale neunite, acesta îi transpuse petiția consistorului spre a referi. Însă consistorul rămâne tot pe lângă Radu Tempea, pe care-l îndrumă ca, în calitatea ce o deține, având și domiciliul în Sibiu (reședința consistorială), *„să învețe pe diecii spre preoție candidăluiți și să nu încredințeze slujba aceasta dascălului dela școalele normalicești din Sibiu de oarece încâtu-i pentru învățarea normei la treapta preoției, nici nu se primesc mai nainte de a se legitima despre săvârșirea aceleia"*. Prin urmare, cursul să nu-l mai *încredințeze fratelui său, Nicolae Tempea*, dascălul școalei normale din Sibiu. Cu toate acestea, la 16 Noemvrie 1804, Radu Tempea anunță consistorul că pleacă în vizitarea școalelor din districtul Brașovului pentru 40 de zile, și că lasă pentru acest timp, în locul lui, pentru învățarea candidaților la preoție, pe fratele său, Nicolae, de oarece candidații la preoție aveau deja cercertificate de absolvire a acestei școale. Alte date asupra acestor cursuri, nu avem. Știm doar atât că la terminarea lor, li se da absolvenților „Testimonium" și „pășuș" *(passus)* spre a merge la episcopia din Arad pentru hirotonire. Cursul n'avea caracter permanent, căci tinerii se prezentau la această școală teologică numai după ce erau admiși de guvern la preoție. „Consistorialii" lăsau până când aveau un număr oarecare de tineri „admiși" de guvern și atunci deschideau cursul. (Matei Voileanu, *Icoane din viața bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1926, p. 84—87).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Radu Tempea n'a scris decât o singură carte, dar aşa de bine gândită şi lucrată, încât îl aşează alături de primii filologi români transilvani.

In 1797 apăru la P. Bart în Sibiu: „*Gramatica românească* alcătuită de Radu Tempea directorul şcólelor neunite naţionalicești prin Marele Prinţipat al Ardealului. Cu slobozenia celor mai mari". Format 8°, 218 pagini. Tipărită cu cheltuiala „Cinstitului Radu Verzea paroh Satului Lung din Săcele".

Cuprinde:

Inainte gătire

— De limba românească, de Slove şi de Gramatică.

Intâia parte

Etimologia sau învăţătura cuvintelor de osebi.

— Introducerea.

— De părţile vorbirii de obşte.

Cap. I. *De articuli*

— De împărţirea articulilor. — De aplecarea articulilor Nehotărîtoare. — De aplecarea articolelor Hotăritoare.

Cap. II. *De Nume*

— De împărţirea Numerilor. — De numele bărbătesc şi fămeesc. — De aplecarea numelor. — De facerea numărului Multoratec din Singuratec. — De facerea numerelor mutarnice din starnice. — De facerea numelui de feliul fămeesc din bărbătesc. — De creşterea sau scăderea numelor. — De comparaţiile numelor.

Cap. III. *De Pronomen*

— De împărţirea, feliurile şi aplecarea pronomenilor. — De numeri şi felurile lor.

Cap. IV. *De Verburi sau Graiuri*

— De Verbum peste tot. — De părţile Verbului. — De aplecarea verburilor ajutătóre şi regulâre patru şi passive. — De verburile Neutre, Deponente, Nefăţeşti, şi aplecarea lor.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Cap. V. *De Partițipii*

— De partițipii peste tot, și feliurile lor.

Cap. VI. *De Prepoziții sau puneri înainte*

— De prepoziții peste tot, și impărțirea lor.

Cap. VII. *De Adverburi*

— De adverburi peste tot și feliurile lor.

Cap. VIII. *De Coniuncții*

— De coniuncții peste tot și feliurile lor.

Cap. IX. *De Interiecții*

— De interiecții peste tot și feliurile lor.

A doua parte

Cap. I. *De Sintaxisul Articulilor.*
Cap. II. *De Sintaxisul Numelor și Pronumelor.*
Cap. III. *De Sintaxisul Verburilor.*
Cap. IV. *De Sintaxisul Adverburilor.*
Cap. V. *De Sintaxisul Prepozițiilor.*

A treia parte

De Ortografie sau dreapta scrisóre

1. De dreapta întrebuințarea slóv: în scris: syllabelor și cuvintelor.
2. De întrebuințarea slóv: care sânt la fățură osebite, iară în răspundere tot un sunet au.
3. De îndoirea slovelor.
4. De slóv: ceale trebuincióse, și prisositóre.
5. De rândul slóv.
6. De dreapta împărțire a cuvint: în syllabe.
7. De sémnele care vin înainte la cetire.

N'a greșit Al. Papiu Ilarian afirmând[1]) că Tempea era admirator al lui Clain și Molnar (Doctorul), căci în gramatica

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, p. 2—3.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

sa urmează principiile acestora în mare parte. Timotei Cipariu spunea că „destinaţiunea gramaticei lui Tempea e precum se vede din titlu mai de aproape pentru *şcoalele naţionale*, înţelege *normale şi triviale*" [2]). Apoi rectifică această părere dându-i un sens mai larg: „folosul ei pe atunci şi mult timp după aceea, a fost fără îndoială mai lăţit, încât ea servea *tuturor* cari neştiind altă limbă nu se puteau folosi nici cu cea latină a lui Ioan Morariu, iar a lui Iancu Văcărescu [3]) nu era cunoscută în Ardeal". Cu alte cuvinte, era o gramatică *generală*, scrisă *nu* atâta pentru elevii şcoalelor naţionale, dintre care prea puţini ar fi înţeles-o, ci mai mult pentru alţii, cărora li se adresează în prefaţă. Lucrul îl recunoaşte el însuşi, deşi caută să asigure cititorul că a întocmit-o „după Sistema Normalicească, din care prea lesne toată cuprinderea ei în tabellă pe o faţă în scurt se poate arăta ucenicilor, din care mai multă deslușire şi înlesnire la alte învăţături le va veni. Aşişderea, după chipul întocmirii aceştiia, *după ce ucenicii în scurtă vreme vor dobândi temeinica Măestrie ori Gramatica latinească ori germanicească*, cu aleasă deşteptare vor avea a o pricepe şi folosinţa spre care sfârşit o învaţă a o dobândi fiindcă la fieşte care parte şi cap al acestii Gramatici s'au adăogat şi terminurile latineşti ca (şi) când ar începe orice Român a învăţa limba latinească mai bine şi cu lesnire să poata pricepe şi învăţa".

Şi ca încheiere:

„*După ce dară veţi învăţa fundamentul cetirii din Bucoavnă primiţi aceasta osteneală a mea*".

Prin urmare, cititorul, căruia vroia să-i ofere acest manual, trebuia să fi *trecut* de mult dela *Bucoavnă*, să fie iniţiat în *latină* şi *germană*.

Pentru cercetătorul de astăzi, care poate judeca mai independent decât cel de ieri, prefaţa gramaticei lui Tempea prezintă o importanţă mai mare decât însăşi cartea, căci în ultima

---

[2]) T. Cipariu, *Arhivu*, 1870, p. 626.

[3]) Iancu Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor gramaticei române*, Râmnic, 1787.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

e numai filologul, dascălul, pe când în prima e istoricul, cărturarul întreg, așa cum l-a văzut Papiu Ilarian.

Dăm posibilitate cititorului a cunoaște direct ideile sau concepțiile istorice și filologice ale lui Radu Tempea din interesanta „*Cuvântare înainte*" la „Gramatica românească" prin reproducerea unei părți a ei:

„Măestria Gramaticească este inceperea și povățuirea spre toate celelalte Măestrii și științe înalte. Aceasta drept aceea este Cheia care dintru întunericul Necunoștinței ne deschide ușa prin carea de mult am fi avut trebuința de a veni. Insă mâhnire intru adevăr, căci lipsindu-ne această mai întâi trebuincioasă Măestrie, ce a putut alta naște fără de cât desrădăcinarea mai întâi a Limbii noastre românești *(care a fost cea veche râmlenească)*. După aceea lipsa cărților de Măestriile și Științele cele înalte apoi înbesnirea minții, înnecarea de tot în prostie și neștiință și iată acuma suntem ce ne vedem cu ochii și ne simțim pre noi înșine.

Pricina însă a scăderii noastre a fost și nestatornicia stăpânirii. Până când a stat Dacia (cu legiunile râmlenești pe care le-a adus Troian în Dacia) sub sceptrul împărăției râmlenești, Românii românește sau râmlenește au vorbit. Era *în dată ce Constantin Pogonat împăratul pe la anul dela Hs. 669 a supus țara stăpânirii lui, am inceput a ne nevoi a ști limba bulgărească* (ca una ce era mai de trebuință pe vremea aceea) și așa limba noastră s'a amestecat cu a Bulgarilor.

Adevărul pricinii acesteia prin noi înșine Românii care ne aflăm acum prin Ardeal, Banat și Ungrovlachia, adecă Țara Românească, se descopere lămurit: *In Ardeal fiind amestecați cu Unguri și Neamți, cei de prin Varmeghii au amestecat limba lor mai mult cu cea ungurească* zicând „tistaș" în loc de „curat", „chedveș" în loc de „drag" (scump, iubit) „duhan" în loc de „tabac", iar unde sunt amestecați cu Nemți, în scaunele săsești, au amestecat-o cu limba cea nemțească, zicând: *șlofmiță* în loc de *căciulă de noapte* (Schlafmütze) *halțibeld* în loc de *năframă de grumaz*, (Halsband) și altele. Pe când în Țara Românească unde sunt amestecați cu Grecii și amestecați cu Turcii, ames-

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tecă limba românească cu grecească, zicând nu mă *piraxi*, în loc de nu mă *necăji*, să mă *pliroforiseşti* în loc de *să mă faci cunoscut* sau luminat; s'au luat la *ipolipsis* în loc de s'au luat la mare cinste sau *tare inainte*. In Banat fiind amestecaţi cu Sârbii, au luat-o după ei zicând *istina* în loc de *adevărat*, sau *bogda proste* în loc de *Dumnezeu să-ţi primească (Bogdati prosti)*, *pohvală* în loc de *pompă* şi altele.

După pomenitul Constantin Copronim (Pogonat?) la a. 800 încreştinându-se la Ţarigrad împăratul Mihail fiul lui Teofil, s'au tălmăcit şi cărţile bisericeşti din greceşte pre slavoneşte şi *având noi în limba noastră lipsă de cărţi bisericeşti, am căutat a primi cele sloveneşti*. De unde lămurit se vede că *din pricina aceasta ne-au căutat a primi şi slovele sloveneşti*. Şi aşa limba noaştră stricându-se ba mai de tot înţelenindu-se a pierdut şi Măestria grăirii care neavând părinţii noştri grija de a o iscusi, toată neştiinţa şi barbaria a cuprins pre neamul nostru şi a căzut în mare prostie.

Târziu după aceea am avut norocire de unii înţelepţi oameni spre fericirea noastră râvnitori care au început a deştepta limba românească măcar că nu cu Măestria Gramaticii, încă tot cu întoarcerea oareşicăror cărţi bisericeşti în limba noastră. După cum am putut afla până acum, cel mai vechiu a fost *Ghenadie* Metropolitul românesc al Principatului Ardealului, care la anul 1580 a tipărit în limba românească întâiu la Braşov *Cazanii*. După aceea mai găsim cărţile lui Moise Prorocul: *Facerea, Apocalipsul* şi alta la a. 1583 în Orăştie. La a. 1675 prin sobornicească poruncă a *Savei Metropolitului* românesc al Pr. Ardealului, s'au poruncit Preoţilor a înceta de a mai sluji sf. Taine în limba streină slovenească, ci în limba părinţească românească. Indată după aceea *Molitvelnicul* şi *Ciaslovul* s'au tipărit româneşte. Iar în a. 1651 în zilele lui *Simion Ştefan* Metropolitul românesc al Pr. Ard. s'au tipărit *Psaltira* de pre jidovie pre românie în Belgrad. La a. 1642, s'au tipărit *Cazanii* la Govora. La a. 1652 *Pravila* în Târgovişte. Tot acolo la 1668, *Biblia românească*. Iar cea mai mare parte a cărţilor bisericeşti s'au tălmăcit de *Damaschin Episcopul Râmnicului*,

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

la 1730, cu stil și graiu foarte luminat, dar amestecate cu multe cuvinte slovenești, puind *vreme* în loc de timp, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *cauză* și altele.

Urmând dară după stilul acesta și vestitul *Chesarie* Episcopul Râmnicului și următorul lui, *Filaret*, în întoarcerea celor douăsprezece *Mineie*, s'au obicinuit până în ziua de azi atât în cărțile bisericești cât și în vorbirea noastră de obște a se întrebuința.

Cu greu este și va fi drept aceea a aduce limba noastră în curățenia și originalul ei, adecă în limba veche românească sau *rămlenească*, căci *de ar aduce-o cineva în curățenie, ar fi tocma latinească și italienească*, și cel ce ar învăța românește așa limpede care nu este Român, cărțile bisericești nu le-ar putea înțelege, nici vorba obștească de acum obicinuită. *Românul neînvățat ar zice că-i schimonosești limba părinților.* Măcar că *Parimerul* (Paresimile) românește tipărit în Moldova la a. 1683 și *Viața Sf. Apostoli*, iar în Moldova la a. 1682 de *Dosoftei* Metropolitul Moldovei, *mai mult sunt întocmite întru asemănarea originalului limbii noastre decât celelalte cărți bisericești*, cum au urmat și dumnealui *Ienachie Văcărescul* aceiia cu *Observațiile gramaticești.*

Domnul *Ioan Molnar Doftoru și Profesoru* de tămăduirea luminii ochilor, în cartea sa de *Economia stupilor* și în *Gramatica nemțească românească*, iar mai vârtos întru a sa *Retorică* ce cât de curând va ieși din tipariu și C. *Păr. Samuil Clain* dela Sadu cu deslușirea *Biblii românești*, cu *Theologia Moraliceasca*, cu *Jus naturae* (direptatea firii), cu *Gramatica Daco-Romană* în Viena, sunt aceia cari au adus și aduc acuma roade și mlădițe limbii românești, curățind prin multele cărți care le-au dat și le dau la lumină, toată neghina ce cuprinsese limba noastră, silindu-se și de acum înainte din cât va fi cu putință a o apropia de originalul ei. *Insă așa ca și cărțile bisericești bine să le înțelegem.* Dumnezeu după dreptatea sa să-i întărească! spre a putea aduce și *Lexiconul românesc*, care l'au inceput (cu multă strădanie) la deplina săvârșire din ale cărora isvoare mult m'am adăptat și eu întru Alcătuirea Măestriei Grăirii românești.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Vei vedea iubite cetitoriule chipul impărţirii acestei Gramatici. (Urmează pasajul reprodus la pag. 296).

Nici să te miri iubite cetitoriule căci *am scurtat sau schimbat unele cuvinte* cari până acum într'alt chip s'au răspuns căci în originalul limbii noastre mai întâi aşa s'a răspuns, trăgându-se dela Latini, de pildă sóre (lat. *sol)* în loc de *soare, ómeni* (lat. homines) nu *oame*-ni; *duo* (lat. *duo)* nu *doao* şi altele".

N. Iorga vorbind despre Tempea ca filolog (gramatic), vede în el un aderent hotărât al ideilor nouă [1]), iar cultura, pregătirea lui ştiinţifică, e de nuanţă enciclopedică [2]). Cât despre gramatică, spune că „e întâia oră când într'o carte de şcoală, limba românească e corectată în sens latin. Aceasta e şi principala originalitatea a gramaticei, altfel puţin originale, a directorului neunit Radu Tempea" [3]). Era un drum lung şi un mare progres, în această direcţie, dela gramatica celuilalt braşovean, Dimitrie Eustatievici.

D. Murăraşu spune că Tempea e sub influenţa lui Ienăchiţă Văcărescu, a cărui gramatică a cunoscut-o şi a folosit-o [4]).

Petru Maior şi şcoalele din protopopiatul Reghinului. Activitatea lui ca pedagog

S'a transmis dealungul deceniilor falsa părere că Gheorghe Şincai a trăit într'o perfectă frăţie cu Petru Maior. Faptele însă nu confirmă această presupunere. Deşi colegi la Roma şi orientaţi spre aceleaşi direcţii de trudă istorică, ei nu s'au înţeles niciodată. Aceasta se poate deduce şi din deprecierea strădaniilor unuia faţă de ale celuilalt. Şincai nu-l aminteşte nicăiri pe Petru Maior, iar acesta îi aplică acelaş tratament. E şi explicabil întrucâtva. Petru Maior, ca om, a avut o ţinută ireproşabilă, iar ca scriitor şi istoric era maiestos, precis şi în-

[1]) N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, Bucureşti, 1933, p. 295.
[2]) N. Iorga. *Ist. Rom.*, v. VIII, *„Revoluţionari"*, p. 102.
[3]) N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 297.
[4]) D. Murăraşu, *Ist. lit. rom.*, p. 145.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

drăsneț. Gheorghe Șincai, cu o mobilitate sufletească foarte accentuată, având o atitudine imposibilă de urmărit, iar ca scriitor lăsându-se de multe ori sedus de frumusețea frazei decât a adevărului, a trebuit să facă o serie de concesiuni umilitoare vieții. (Cazul cu episcopul Bob).

În schimb, între Șincai și Samuil Micu, da, a existat o strânsă prietenie, care avea la bază respectul primului asupra muncii celui de al doilea. Gh. Șincai, enumerând titlul lucrărilor lui Micu, se exprimă astfel: „Eaca acestea sunt *monumentele minței unui om* greco catolic! Zică acum caluminatorii, că călugării și alți bărbați de ritul grec și națiunea noastră sânt ruzi (rudimentari), neînvățați, leneși, nepricepători și neapți pentru cultivarea artelor bune și a științelor" [1]). Dar nu se găsește nicăiri un cuvânt, o apreciere, în tot scrisul lui Șincai, despre Petru Maior. Cu toate acestea, mulți vor să vadă în protopopul Reghinului și al Gurghiului, unite sub o singură cârmă [2]), un harnic colaborator al lui Șincai pe tărâmul învățământului: ca organizator, îndrumător și organ de control al școalelor din protopopiatul său. Aceasta o deduc cercetătorii dintr'o scrisoare apărută în *„Răspuns la cârtirea cea dela Halle"*, pe care unii o cred a fi chiar a lui Petru Maior [3]), ceeace n'ar fi cu neputință.

Scrisoarea spune că „a aflat pe marginile acelea oameni de obște grăind mai numai cu numele creștini, nimica nu știau, tocmai puțin de ale creștinătății. El întâi începu a-i învăța acelea. *Prin toate satele a rânduit și a întețit feciorii și fetele mici și mari să meargă la diacul bisericii a învăța lucrurile cele creștinești*, și părinților le-a poruncit ca să facă pe fiii săi (lor) cele

[1]) Dr. Al. Grama, *Istoria bisericii române unite cu Roma*, Blaj, 1882, p. 202—3.

[2]) La 1782 Petru Maior era profesor de *logică, metafizică* și *dreptul firii* la Blaj (Z. Pâclișanu, *Un vechiu proces literar*, București, 1935, p. 23), iar în Iulie 1785 fu instituit de paroh al Reghinului și din 15 August același an protopop al Gurghiului și inspector Abafaiei (Scrisoare publ. de N. Lupu în revista *Blajul*, 1934, p. 407—409.

[3]) Emilian Micu *„O scrisoare necunoscută a lui Petru Maior"* în *Revista Critică-Literară*, An. II, p. 128.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ce au învăţat să le procetească acasă în toate zilele, seara şi dimineaţa în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire învăţară şi părinţii dela fiii săi auzind adese ori altmintrelea nu era cu putinţă a dumeri pe bătrâni ca să înveţe. *Mergea Petru Maior prin sate unde adunând pruncii, făcea examen pe cei ce ştiau, îi lăuda pre ceilalţi îi dojenea părinteşte şi rânduia mijlocirea să înveţe. Vara umbla pe câmpuri prin păduri unde ştia că sunt adunaţi pruncii a paşte vitele, şi văzându-i îi striga la dânsul carii cunoscându-l îndată alergau toţi acolo, şi el îi întreba cele ce au învăţat şi de nou îi mai învăţa şi i lumina având osebită dulceaţă de a băilui cu pruncii pentru care tuturor era iubit. Atâta a fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învăţătură cât pruncii uitaseră jucăriile lor, şi când se întâlneau la uliţă tot de învăţătură grăiau şi se întrebau unul pe altul,* fetele cele mari încă adunate la şezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii despre învăţătura lucrurilor celor sfinte povesteau şi se întrebau.

Atâta a fost întru întâi prostia oamenilor în treaba învăţăturei acesteia încât ca când ar fi venit o nevoe mare pe sat, aşa şi până la Domnii locuitorilor ajunseră cu plângerile asupra protopopului ca să-i scutească de învăţătură. Eară după aceea văzând nu numai pe fii ci prin dânşii şi pre sine învăţaţi în cele trabuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior şi părinţilor lui ce l-au făcut".

Ori cât ne-ar fi de drag Petru Maior şi opera lui, trebue să vedem în aceste rânduri lucruri (afirmaţii) puţin exagerate.

Să nu se uite că aici, pe Valea Mureşului de sus, acţiunea lui Sofronie, şi, mai 'nainte, a lui Ion Piuariu („Popa Tunsu") pentru reîntoarcerea la ortodoxie a satelor care au îmbrăţişat unirea, a fost destul de puternică. Însuşi Sofronie a stat cinci luni prin aceste părţi. La plecare şi-a lăsat ca demn urmaş, propagator antiunionist, pe aprigul preot-protopop Popovici al Idicelului. Oamenii nu puteau fi atât de înapoiaţi, cum ni-i prezintă în scrisoare, şi din alt punct de vedere: regiunea a avut o mulţime de mânăstiri: Solovăstru, Jabeniţa (care păstrează şi azi numirea unei poieni, „Poiana Mănăstirii"), Caşva,

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Hodac, Ibăneşti, amândouă Chiherurile, Michaza (franciscană), Râpa de sus şi de jos, Deda, Topliţa, Milaşul Mare, Sânmărtinul, Monorul, etc., care pe lângă grijile sufletului credincioşilor, serveau şi ca şcoale, urmărind, de regulă, acelaş scop moral-religios.

Apoi Petru Maior venise la Reghin-sat în 19 Iunie 1784 când deja funcţiona şcoala „normală" din acest oraş, fiind una din cele 12 înfiinţate prin ordinul lui Iosif al II-lea. In ea învăţau feciori holtei, băeţi de preoţi şi de dieci de pe cele două văi şi Câmpia până la Mociu. (Nu mai vorbim de vestita şcoală de pe lângă mânăstirea Monorului aproape de Reghin). Iar din 1826 când se transformă în şcoală normală capitală, mulţi dintre preoţi şi dascăli (dieci) mergeau la Blaj numai pentru examen, pentru a fi confirmaţi în funcţiuni. La un pas de Reghin, în Ruşii-Munţi, era şcoală trivială grănicerească încă din 1773, comuna numărându-se între cele 44 sate care formau regimentul II românesc de graniţă cu centrul la Năsăud.

La fel, o altă şcoală bună funcţiona la venirea lui, în Reghin-sat, sau, cum i s'a spus şi în anii din urmă, Reghinul-maghiar, deşi jumătate e românesc, probabil spre a se deosebi de celalat săsesc.

Dar nu aceste „maleabile" adevăruri afirmate în amintita scrisoare am vrut să le dovedim, ci altceva: că Maior a plecat independent de Şincai la „organizarea" învăţământului sătesc şi că acţiunea directă a lui Maior era mult inferioară celei a lui Gheorghe Şincai.

Aceste observaţiuni nu scad cu nimic din meritele lui Maior pentru regiunea şi oraşul în care avea să-l cunoască pe „uşuraticul Sulzer". Căci, dacă nu era Maior, trebuia să treacă multă vreme, până ar fi ajuns Românii din Reghin să-şi facă biserică. Graţie sforţărilor lui s'au pus temeliile actualei biserici unite protopopeşti din acest orăşel. Ce-i drept, edificarea ei nu mai e un merit al lui Maior, ci al câtorva familii bogate, dintre care a impus gestul comerciantului macedonean, Gh. Marinovici, de obârşie din Mega de lângă Târnava bulgară. Antonelli

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

narează [1]) cum a cumpărat Petru Maior terenul pentru biserică dela un sas scăpătat şi, cum Româilor nu se admitea să aibă locuri în oraş, Maior prinzând de veste că Magistratul oraşului vroia să iasă ziua următoare cu o comisie pentru a le confisca locul şi pentru a nu-i da afară, în aceeaşi dimineaţă, în zori, îmbrăcat în ornatele sfinte, slujea în faţa poporului sf. liturghie la un altar improvizat. Venind Saşii şi văzând isprava lui Petru Maior, nu le-a mai luat pământul, căci le fu ruşine. Insă începură cu Maior un lung proces. Dar istoricul nostru pentru a scăpa de şicanele lor, mai ales că nu fu sprijinit de şeful său, episcopul Bob, părăsi Reghinul (1809) îndreptându-se spre Buda.

Natural, asta o spune Antonelli. Se poate crede mai repede că Maior a plecat spre vechea capitală a Ungariei atras de posibilităţile de lucru şi tipărire a operei la care ostenea de ani de zile.

Cât priveşte *pedagogia* lui Petru Maior, ea e aceea a bunului simţ. întemeiată, pentru a-i da mai multă gravitate, pe precepte biblice. Din acest punct de vedere, *predicile* lui pot fi socotite adevărate cursuri de pedagogie populară. Adresându-se poporului, căruia îi face un aspru rechizitor pentru abaterile dela îndatoririle sufleteşti, cuvintele lui par săgeţi aruncate asupra unui vrăjmaş nevăzut dar simţit, care subminează moralitatea şi virtuţile fizice ale neamului. N'a uitat în special de tineri, în care vedea nădejdea unui popor. Ii iubea. De aceea îi mustra pentru greşelile lor. Concepţiile lui pedagogice, în materie de moralitate, nu diferă mult de ale lui I. H. Pestalozzi şi ale lui Fr. Paulsen, de care se apropie în metodă (rigorismul). Sunt revelatoare în această privinţă gândurile cuprinse în predica XXXIV, „*Pentru datoria care au fiii ca să cinstească pe părinţii lor*" [2]):

„Cu fapta şi cu cuvântul cinsteşte pe tatăl tău. Ingăduieşte-l şi nu-l necinsti, şi cu toată virtutea îl cinsteşte" (Sirah, c. 3, stih. 8, 13).

---

[1]) *Breviariu istoricu al scólelor din Blaj*, p. 17.

[2]) Petru Maior, *Predici sau învăţături în toate Duminecile şi sărbătorile anului*, ediţie îngrijită de Elie Dăianu, Cluj, 1906.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„Să fim cu îngăduială către părinți, adecă să-i suferim cu toală răbdarea la bătrâneţele lor, precum şi ei ne-au suferit în pruncia noastră";

„Câte nesilnicii a noastre au răbdat părinții noștrii în pruncia noastră, câte plânsuri, câte vaete, câte urlete, câte strigări, câte îndărătnicii a noastre până ne-au crescut"!

*

„Fiului să nu-i dai putere, în viața ta, asupră-ți; banii tăi nu-i da altuia; până trăești, nici unui trup nu te supune; că mai bine este ca fiii tăi să se roage de tine, decât tu să cauți la mânile fiilor tăi".

„Abia le cade dragă o fată şi iată încep ticăloşii a pierde dragostea către părinții săi; cu totul se înstrenează şi li se pare a fi drepți grăind că: „lipseşte (trebue) să grijesc de muiere şi de fii; nu pot ajunge la atâtea cu mânile mele". Mai nainte de a se lega el cu muierea, a fost îndatorat şi legat către părinți şi creditorii cei mai de nainte nu se pot lăsa îndărăptul celor de pe urmă; părinților tăi eşti dator din fire, iar muierii numai după tocmeală sau contract" [1]).

*

„*Pricina neascultării acestora, a fiilor, e că nu-ți creşti, frate, fiii tăi cum se cuvine; când sunt mici, nu i baţi, nu i pedepseşti întâi când îți răspund: ba.* Ii laşi şi ei încet, încet, socotesc că lăsarea aceasta a voastră e puterea lor şi vreau apoi să birue cu puterea".

„Peste *toate greşelele părinților căci fiii lor sunt răi,* este blăstămul cel mult (injurături, blesteme) (cu) care sunt învățați tata şi mama a vomi asupra fiilor săi, adecă *îi bat cu limba în loc de a-i bate cu bâta*".

*

„Fie tatăl tău cât de mânios, strige, facă larmă, cu aceea nu incetează a fi tată".

„Blagoslovenia tatălui, întăreşte casele fiilor".

---

[1]) *Ibidem*, p. 371.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„Blăstămul mamei, desrădăcinează temeliile".

„Ochiul cel ce batjocorește pe tată și nu cinstește bătrânețea maicii, să-l scobească pe el corbii din văi".

Mai limpede și direct vorbește *școlarilor* într'o altă lucrare a sa[1]: „Greșesc școlasticii de nu vor cinsti pre dascălii și învățătorii săi. De nu vor asculta de dânșii întru acele ce se in de învățătură și năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăța și în vremea învățăturii să vor zăbovi la joc. De vor prăda banii părinților ce le sânt dați ca să se ajute la învățătură cu ei, sau fără folos îi vor cheltui. De nu vor păzi legile școalelor. De nu vor plini dascălului ce se cuvine, când pot".

Nu uită nici de aceia care trebue să fie sufletul școalei: „Dascălii și învățătorii greșesc de nu vor îndrepta greșelele școlasticilor săi, când pot. De nu se vor nevoi spre sporul învățăturii și procopsala grămăticilor. De nu vor învăța năravuri bune. De-i vor învăța în adins basnuri (*sic!*) și minciuni în chip de adevăr și cari sânt împotrivitoare spăseniei sufletului. *De nu se vor procopsi pre sine, ca să fie destoinici a învăța pre grămătici.* De vor primi mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa școlasticilor. De primesc la școală sau nu-i lapădă din școală pe aceia carii sânt cu năravuri rele și aduc la rătăcire pre alții"[2].

Cărți folosite sau care au putut fi folosite ca manuale în veacul al XVIII-lea

Unirea unei părți a Românilor transilvani cu Biserica Romei, rezultat al acțiunii iezuiților, pentru mulțimea românească a satelor, până la deschiderea școalelor din Blaj, n'a contribuit cu nimic la ridicarea culturală a acestora.

---

[1]) Petru Maior, *Propovedanii la ingropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809; capitolul: „Ertăciuni la oameni: *Către dascăl*", p. 303.

[2]) Petru Maior, *o. c.*, același capitol: „*Către școlastici*", p. 303.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Cartea tipărită, pentru formarea preoților ori a diecilor, era tot cea bisericească venită de peste munți. Multe exemplare din cărțile ieșite de sub teascurile tipografiilor din Muntenia sub mitropolitul Teodosie Veștemeanul, erau trimise prin oameni de încredere, spre desfacere, în Transilvania. In regiunile de Sud și Sud-Est (județele Sibiu și Brașov), contactul cu Țara Românească a fost permanent, mai ales prin Brașov, care, până la înființarea episcopiei românești „de Buda", începând cu Dionisie Novacovici, aparținea episcopiei Râmnicului.

Această situație nu era pe placul oficialității catolice, care făcea eforturi disperate prin iezuiți — unii buni cunoscători ai limbii române, ca Ladislau Bárányi, născut în Iași, alții fiind români de origine — pentru convertirea Românilor la catolicism.

Unii dintre acești „misionari apostolici", trec la amenințări; cazul lui Cristofor Peichich, care prin opera sa, „Concordia Orthodoxorum Patrum Orientalium et Occidentalium de Spiritus Sancti Procesione" etc., în introducerea adresată clerului ortodox român, somează pe Români să se lase de credința lor eretică, îmbrățișând legea catolică, fiindcă ei nu stau sub jugul Turcilor, ci sub ocrotirea împăratului Carol al VI-lea, bucurându-se de aceleași privilegii și drepturi ca și catolicii din țară [1].

Ca un ecou al dorințelor iezuiților, cu un an mai târziu (1746), împărăteasa Maria Teresia, da un ordin foarte aspru pentru interzicerea oricărui import de cărți din Principate [2], prin ele crezându-se periclitată unirea. Și pentrucă aceste cărți trebuiau, iar de peste munți nu se mai permitea să fie aduse, împărăteasa acordă privilegii tipografiei blăjene (1748) pentru tipărirea acestora.

Dar cărțile apărute la Blaj puteau fi, ba chiar erau suspectate de clerul ortodox. De aceea Maria Teresia dă, la 1770, tipografului Iosif Laurențiu de Kurzböck, privilegiul de a tipări

[1]) Vezi A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 211.

[2]) Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și Dionisie Novacovici*, p. 357. Vezi asupra importului de cărți, N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 267 și *Ist. Bis. Rom.*, II, p. 138.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

în Viena (Beci), cărţile necesare tuturor ortodocşilor din imperiu, sperând ca prin această măsură să despartă definitiv pe Românii din Transilvania de cei de peste Carpaţi [1]). Insă, până la această dată [2]), în bisericile române ortodoxe, chiar şi în foarte multe unite, cărţile de ritual şi dogmă creştină venite de peste munţi aveau o mare preţuire.

Aceasta fiind starea lucrurilor, nu e ceva neobicinuit că s'a găsit în Moeciul Branului *„Carte sau lumină cu drepte dovedirl din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării Papistaşilor"* a lui Maxim Peloponesianul, apărută în tipografia domnească a mânăstirii Znagovului cu binecuvântarea mitropolitului Teodosie, la 1699, prin Antim Ivireanu.

„Cazanii"-le lui Mihai Iştvanovici, tipărite la Bucureşti în 1732, ca şi *„Floarea Darurilor"* (Znagov, 1700) ori *Psaltirea* de Râmnic (1725) sau *Octoihul* şi *Ceaslovul* (1742, 1745), tot de acolo, au fost găsite până în regiunile îndepărtate ale Munţilor Apuseni.

De aceea, fiind prea mare numărul acestora, renunţăm a le mai înşira, numele şi conţinuturile lor putând fi cunoscute celor ce i-ar interesa, din extrem de preţioasa *Bibliografie Românească Veche* a lui Banu şi Hodoş, rezervând în schimb mai mult spaţiu cărţilor tipărite în Transilvania, la Viena şi la Buda. Dacă totuşi au fost menţionate şi câteva cărţi apărute peste munţi, şi asta numai în partea a doua a veacului XVIII-lea, aceasta s'a făcut numai pentru a lămuri obârşia lor, punându-o în legătură cu Transilvania.

Desvoltarea învăţământului românesc din Transilvania sub Maria Teresia, Iosif al II-lea şi Francisc al II-lea este dovedită şi de ivirea unei literaturi culte. Dacă n'ar fi fost epoca iosefină de sinceră şi devotată strădanie pentru luminarea poporului printr'o intensificare a măsurilor pentru deschiderea

---

[1]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 31.

[2]) Natural, cărţi s'au adus din Principate şi după această dată, până la instalarea lui Petru Bart cu tipografia sa la Sibiu, 1789. De aici inainte numărul lor va scădea.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

de școale pe sate, cui s'ar fi adresat, în sporite ediții, cărțile lui Vasile Aron, Ioan Barac și ale altora? Dar paralel cu cartea de școală, cu literatura cultă, s'a născut alta anonimă, susținută de elanul zecilor de dieci luminați sau călugări pribegi, copiști îndrăgostiți de gândul limpede și simplu, miezos și inveselitor din paginile unei „Istorii a lui Alexandru Machedon", a unei „Isopii" cu sau fără tâlc, ale unui „Gromovnic" sau „Păscălii". Meritul acestora, ne luat în seamă până acum, este tot atât de mare ca și al scriitorilor amintiți.

In veacurile anterioare — excepție Bucoavna dela Bălgrad — n'avem cartea care se adresa direct tinerimei, copiilor. De astădată apar o serie de cărți gândite și exprimate în graiul și la gradul de înțelegere al acestora. Ceva mai mult, se scriu și se tipăresc cărți pentru *educatorii* copiilor și ai poporului, pentru preoți și pentru învățători.

Dăm numele câtorva dintre ele:

Pânea Pruncilor sau Invățătura credinții creștinești strânsă în mică sumă. Care o au scris-o în mici întrebăciuni și Răspunsuri ungurești Cinstitul Pater Boroneai Laslo Parohușul Besearecii Catolicești dela Belgrad. Și *s'au întors în limba românească de Duma Ianăș de la Borbanți.* In anii Dom(nului) 1702[1].

Catechismul catolic, al lui P. Canisius, ediția II-a, Cluj 1703[2] (tradus de G. Buitul).

Catechism românesc unit, ediția a II-a a celui dela 1696 al „teologului" iezuit pus în spatele lui Atanasie Anghel, Franscisc Szunyogh. Apare la Sibiu în 1709[3]. Altă ediție, la Tyrnavia în 1726.

---

[1]) Asupra ei a întreprins cercetări: *istorice,* d. I. Mușlea în *„Omagiu lui Ioan Lupaș"*, București, 1943; *lingvistice,* d. Șt. Pașca în *Dacoromania,* 1943, p. 319—329. D. I. Mușlea atribue traducerea, românească lui Mihai Iștvanovici (v. rev. *Transilvania,* 1941, Noemvrie) Șt. Katona în *Historia Critica,* etc., v. XXXVIII, p. 847, relevă meritele lui Ladislau Paulus Bárányi, menționând între, altele, că e autorul unui *Catechism românesc* tipărit la Pesta în 1702.

[2]) E „inkinat entru csinszte Illustrissimi și reverendissimi Athanazie. Den Mila iuy Domnezeo și szkaunului Aposztoleszk Archi-Episzkopuluy de czără Ardaluluy" (Bianu—Hodoș, *B. R. V.* ,I p., 447). „Entorsz pe limbă ruménaszkè de R. P. Buitul Gsurgs" etc. Altă ediție 1719.

[3]) V. A. Urechie, *Schițe de Istoria literaturii române,* București, 1885, I, p. 77.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Învățături creștinești de Radu Tempea (traducere) Brașov 1732. Utilizate ca manuscris și în școala din Șcheii Brașovului[1].

Bucoavnă, ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor la carte și *symvolul credinții creștine zece porunci ale legii vechi și ale cel noao șapte taine ale besericii răsăritului i proci.* Acumu a doao oară tipărită în Cluj cu Tipariul Cinstitii Academii de Mihai Becicherechi. Anul Domnului 1744[2].

Bucoavnă pentru învățătura pruncilor, intru care se cuprind buchele și slovele și cele zece porunci, ce au dat Dumnezeu lui Moisi și Simvolul Credinței și cele zece fericiri, cu tâlcuiala lor pe scurt. Acum întâiu tipărită cu blagoslovenia și porunca Sfinției Sale de Dumnezeu iubitoriului chir Grigorie, Episcopul Râmnicului, în Sfânta Episcopie a Râmnicului la anul 7257(= 1749). Prin diorthosirea lui Lavrentie Ieromonahul Dimitrievici. De Constantin Athanasievici tipografu.

Cuprinde: rânduiala vecerniei, a liturghiei (răspunsurile sunt în românește și în grecește), simbolul Sf. Atanasie, cele zece porunci și explicarea lor, explicarea Crezului și a Fericirilor și Bucoavna propriu zisă, care se încheie cu următoarele cuvinte: „Acesté toate pentru légé lui Dumnezeu, pentru rugăciunile Domnului, pentru simvolul pravoslavnicii credințe și

---

[1]) N. Iorga o identifică cu „*Învățături creștinești despre cele 7 taine*", din 1724 (*Studii și Documente*, XIII, p. 9).

[2]) O amănunțită descriere a ei, vezi la O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, I, p. 19—20 și Gavril Precup în ziarul *Unirea* (Blaj) 1915, Nrii 114—116. E o ediție sporită a celei din 1699.

N. Iorga în „*Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*", p. 87—88, o credea, nu fără a greși, o lucrare de propagandă calvină.

Întâi, că la 1744 nu exista la Cluj Academie calvină, ci romano-catolică (Colegiul iezuit universitar „Sf. Iosif" până la 1773). Al doilea, Mihail Becicherchi a fost român trecut prin școlile iezuite, unde, se pare, a îmbrățișat catolicismul. Bucoavna lui, ca dovadă că nu era ... calvinizată, apare într'o altă ediție la Blaj în 1777 prin directa supraveghere a episcopului Grigorie Maior. Ceva mai mult: la 1757 însuși Mihail Becicherechi era în Blaj, având mari rosturi tipografice; prin el se tipări, după cum se va vedea mai la vale, una din cărțile de învățământ a lui P. P. Aron: *Doctrina christiana*, dacă nu chiar o altă ediție a acestei Bucoavne (v. O. Ghibu, *o. c.*, p. 31).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pentru noao fericire, *s-au tipărit cu tâlcuială pe scurt, pentru cea dintâi îndreptare a coconilor;* iară *Cliricii carii învață, ca să poată învăța mai bine pe coconi*, și învățându-i, să-i întrebe răspunsurile, spre întărirea pravoslavnicii credințe [1]).

Florea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Din grădile Sf Scripturi prin mare strădania cucernicilor între ieromonași în mânăstirea Sfintei Troiță den Blaj la anul 1750 în Martie 30 [2]) culeasă. Cartea luminat arată cumcă Unirea alta nu iaste fără numai credința și învățătura sfinților părinți.

Catechism mare (de P. P. Aron) Blaj 1753. E ediția I-a a *„Învățăturei creștinești"*, tipărită tot la Blaj în 1756 [3]).

Gheorghe Șincai spunea altfel: că P. P. Aron la 1757 tipări la Blaj 2 Catechisme: unul *în limba latină* mai pe larg și așa mai acomodat pentru clerul tânăr decât pentru tinerimea școlastică, iar celalalt *în limba românească* foarte pre scurt de aceea neacomodat pentru nuoele școale normale române. Din care cauză ni se demandă a compune un un alt catechism cu totul conform noului metod de învățământ în școalele normale [4]). T. Cipariu notează pe marginea afirmațiunii lui Șincai că a văzut pe cel românesc și că purta data anului de apariție *1756*.

Titlul celui dintâi complet e:

Doctrina christiana, ex probatis authoribus collecta ad Usum hujus scholasticae juventutis cooptata, cum adjecte de Sacra Unione

---

[1]) Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 108. O mai amănunțită descriere a ei, vezi O. Ghibu, *o. c.*, p. 21—23.

[2]) Titlul de aici e după ediția din 1816, căci din I-a nu s'a găsit până acum niciun exemplar. Dr. V. Pop, care semnalează cartea (*„Disertație despre tipografiile românești*, p. 46), precizează anul 1750.

Este o operă originală ecclesiastică. Fiind scrisă în sprijinul Unirii Românilor cu Biserica Romei, urmărește să dea temeiu dogmatic celor patru puncte care diferențiază religia catolică de alte religii. Vlădica Aron a ținut mult la această carte, căci prin cheltuiala și în prezența lui se tipări și la Viena (1753), în limba *latină*. Dar ea fu confiscată (N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, *„Reformatorii"*, București, 1938, p. 246).

[3]) M. Gaster, *Geschichte der Rum. Litteratur*, p. 308.

[4]) *Elegia*, nota 22, la T. Cipariu în *Arhiva* p. 292.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Colloquio Jussu, illustrissimi ac Reverendissimi D. D. Petru Pauli Aron de Bisztra, episcopi Fogarasiensi &. In monasterio sanctissimae Triadis Tippis edita Balasfalvae per Mihaëli Betskereki, Anno 1757[1]. E dedicată baronilor Ignaţiu Iosef Bornemisa şi Frideric Vilhelm. Urmează, pe două pagini, un cuvânt către lectori (elevi). Cartea e împărţită în 39 capitole. Se încheie cu un „*Colloquium Discipuli cum Magistro de Sacra Unione*"

Învăţătură creştinească prin întrebări şi Răspunsuri, pentru Procopseala Şcoalelor. Acum *a doao oară*[2], *tipărită* cu blgoslovenia Prea o Sfinţitului Kyriu Kyr: P. Pavel Aron Vlădicăi Făgăraşului. In Mănăstirea Sfintei Troiţă la Blaj, Maiu 20, 1756. In locul numirii tipografiei, jos, sub linie, se menţionează: De Dumitru Râmniceanul; ceeace vrea să însemneze, că s'a tipărit de către acest fugar oltean, care la 1757 editează un Molitvelnic[3].

E, după cum mărturisesc „Cucernicii în Hs. Ieromonaho Canonici", cari semnează prefaţa *(„Ucenicilor spăsenie"),* un „temeiu al altor învăţături" pe care le vor câştiga cititorii ei (elevii) în şcoalele din Blaj. Dar, pentru a ajunge la ele, îi îndeamnă la studierea conştiincioasă a materialului cuprins în această „Cărticică": „o cetiţi, şi o mestecaţi, sau mai bine: cu Blgoslovul mâncaţi-o şi va amări pântecele vostru, iară în gura voastră va fi dulce ca miarea"; toate acestea ca să fie spre bucuria „Arhiereului, a părinţilor voştri şi noi împreună, că voi sunteţi nădejdea noastră în Dmnul, cununa, mărirea şi bucuria".

Cuprinde:

Pentru Sfânta Cruce.	Pentru păcatul strămoşesc.
Pentru un Dmnezeu în Troiţă.	Pentru venirea răscumpărătorului.
Pentru zidirea lumii.	
Pentru zidirea Omului.	Pentru însuşi Mesia.

---

[1]) Bianu—Hodoş, *B. R. V.*, I, p. 137.

[2]) I. Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj,* în „Boabe de grâu", 1934. N'ar fi exclus ca ediţia I, să fi fost „*Catechismul cel Mare*" de care vorbeşte Gaster.

[3]) N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti,* II, p. 135.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Pentru viiața lui Hs.
Pentru moarte Dmnului Hs.
Pentru înălțarea Dmnului Hs, și trimiterea Duhului sfnt.
Pentru Besearecă.
Pentru seamnele adevăratei Beseareci.
Pentru impărtășirea sfnților.
Pentru ertarea păcatelor.
Pentru moartea și judecata.
Pentru rugăciunea.
Rugăciunea cătră Născătoarea de Dumnezeu.
Pentru poruncile lui Dmnezeu.
Pentru a doao poruncă.
Pentru a treia poruncă.
Pentru a patra poruncă.
Pentru a cincea poruncă.
Pentru a șasea poruncă.
Pentru a șaptea poruncă.
Pentru a opta poruncă.
Pentru a noao poruncă.
Pentru poruncile sfntei Beseareci.
Pentru darul lui Dmnezeu.
Pentru Sfintele Taine.
Pentru Botez.
Pentru Mir.
Pentru tainele Sfntei Cuminecături.
Pentru taina Pocăinții.
Pentru canonul pocăinții.
Pentru Sf. Maslu.
Pentru viața creștinească.
Pentru rodurile Duhului sfnt.
Pentru darurile Duhului sfnt.
Pentru Fericiri.
Pentru faptele dragostei.
Pentru sfaturile Dmnului Hs.
Pentru Păcate.
Pentru păcatele Căpetenieii.
Pentru păcatele împotriva Dhului Sfnt.
Pentru păcatele care strigă răsplătire dela Dumnezeu.
Pentru cinci simțiri.
Pentru ceale de lipsă a să creade.

Toate aceste capitole sunt expuse dialogat, fiecărei întrebări urmându i răspunsul, care cuprinde cunoștințele ce trebuiau reținute de elevi.

Dăm un mic fragment din cap. I, „Pentru Sfnta Cruce": „I(ntrebare): Creștin ești tu?

R(ăspuns): Cu darul lui Dmnezeu sânt Creștin.

I.: De unde te numești Creștin?

R.: Dela Hs.

I.: Ce iaste Creștinul?

R.: Carele-i Botezat cu Botezul rânduit dela Dmnul Hs. și mărturisește Credința și legea lui Hs.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

I.: Din ce să cunoaşte Creştinul?
R.: Din semnul Sfintei Cruci".

Partea a doua a cărţii o constitue un „*Dialogos — Ucenicul cu Dascălul*, pe 43 de pagini, urmat de o „Adaogere Dialogului", pe 20 de pagini, despre *Unire*, în care dascălul, prin citate din Sf. Scriptură şi din Sfinţii Părinţi, caută să prezinte temeiurile dogmatice ale *Unirii*. Din literatura românească, în sprijinul operei, citează: *Pravila dela Govora* (Dionisie Areopagitul), *Cazania dela Govora*, *Mărgăritarul lui Zlataust* (Bucureşti) şi *Invăţătură creştinească*" (Znagov).

Dar opera în care a pus toată puterea convingerii sale în această direcţie P. P. Aron, e *Floarea Adevărului*.

Cât priveşte *Invăţătura creştinească*, P. P. Aron pare a fi urmat un model catolic: „*Instruzzione del l'obligbi christiano*, Ridotta in brevi interogationi, e Risposte in forma di Dottrina Christiana per facilitare il modo d'impararla & insegnarla; con un Compendiolo per li Fanciulli posto in fine", a lui Francesco de Kermasson (Roma 1705), firește, atât cât n'a putut utiliza din cartea apărută la Znagov.

Psaltirea proroculut şi impăratului David. Acum a *doao oră tipărită* cu blgoslovenia Prea o Sfinţitului Kyriu Kyr, P. Pavel Aron Vlădicăi Făgăraşului. Mănăstirea Sfintei Troiţă la Blaj. Anii dela Hs. 1758 [1]).

Păstoriceasca Datorie, tipărită cu binecuvântarea episcopului P. Pavel Aron la Blaj în 1759 [2]).

Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învăţătură a Bisea-

---

[1]) Exemplare din această *Psaltire* nu s'au găsit până acum. Ne-a fost semnalată de d. N. Comşa, care a aflat numai o foaie, a doua de titlu, (am văzut-o şi noi) în cartoanele unui volum din „Păstoriceasca Datorie".

[2]) Bianu—Hodoş, *B. R. V.*, II, p. 147. In Biblioteca Centrală din Blaj există un singur exemplar şi acela incomplet. Cartea va fi fost intrebuinţată ca manual în cele două seminarii, dar cuprinsul ei *(drepturile*, însă mai mult *datoriile Clerului)* pare a o fi impus spre folosire şi preoţilor din parohii. Are un caracter combativ-confesional în capitolul: „Că nu-i slobod a să hirotoni peste hotar", în care se reflectă o anumită stare de lucruri din frământările confesionale ale timpului.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

reciii Răsăritului către cuvântătoarea turmă. Cu Blagoslovenia Preaosfinţitului şi Prea luminatului Kyriu Kyr Petru Pavel Aron vlădicul Făgăraşului acum dată şi tipărită la Sfnta Troiţă 1760 Maiu 17. De Petru Sibianul Tip.

In exemplarul — unic — dela 1760, aflător în Biblioteca Centrală Blaj, pe pagina ultimă se află o *erată.*

Catechism sau învăţătură creştinească, etc. dat afară prin osârdia şi osteneala măriei Sale Iosif Decamillis episcopul Sebastului şi a Muncaciului. Cinului preoţesc unit din legea grecească în tipografia Academicească. Sâmbăta Mare 1726 [1]).

Învăţătură creştinească sau Catechism mai mare, de Gherontie Cotorea. Blaj 1756 [2]). Apoi, de acelaş:

Pravilă după rânduiala slovelor dela buchi [3]), Blaj 1760. „E un ABCD-ar" [4]) întrebuinţat în şcoala de obşte din Blaj.

Rânduiala diaconstvelor — „Carte de învăţătură pentru preoţi", tipărită sub P. P. Aron [5]). O ediţie a acestei cărţi ne-a fost cunoscută apărând la Bălgrad în secolul trecut.

Octoihu şi slujbele sfinţilor de obşte. Cu blagoslovenia Prea Sf. etc., P. P. Aron. Tipărită la sfânta Troiţă în Blaj 1760 de Petru Sibiianul cu o gravură de (diaconul) Ioanichie Endredi [6]).

Bucvariu sau începere de învăţătură celoru ce voru să înveţe carte cu slove sloveneşti. Typăritu-s'au In Chesaró Crăiasca Cetate Beciu, In privileghiata Typografie a pré nalta Chesaro-Crăeştii Curţi prin Kyr Iosif Laurentie Curţbecu. Anul 1771, luna August 26.

---

[1]) Bianu—Hodoş, *B R. V.*, I, p. 258; I. Boroş în *Transilvania,* 1894, p. 234.

[2]) Aug. Bunea în *Episcopii P. P. Aron şi Dionisie Novacovici,* p. 374, o identifică cu *„Învăţătura creştinească prin întrebări şi răspunsuri"* tipărită prin Dumitru (P) Râmniceanul la 1756.

[3]) Nic. Comşa, *Dascălii Blajului,* p. 18.

[4]) Clain (Samuil) la Cipariu, *Acte şi fragmente,* p. 121.

[5]) T. Cipariu, *Principia de limbă şi scriptură,* p. 106.

[6]) I. Georgescu, *l. c.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Nu e altceva decât o reeditare a Bucvariului dela Iaşi[1]).

Sancti Patris nostri *Joannis Damasceni* monachi et presbyteri Hyerosolimitani *opera philosophica et theologica* quae eyus nonaine circumferuntur. Ex editione Veneta et Parisiensi. Pars secundar complectens Quator de fide orthodoxa libros cum Ilustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Pauli Aron de Bisztra, Episcopi Fogarasiensis Benedictione, nunc primum, hoc ordine typis edita. Balasfalvae Anno Domini M. D. C. C. LXII [2]).

Psaltirea, Blaj 1763 [3]).

Apostol. Acum întâi aşezat şi tipărit după rânduiala Besearecii Răsăritului, etc. In Blaj, 1767.

Catavasier, Blaj, 1769, 1777, 1793.

Catehisis(ă) mic(ă) sau scurtă pravoslavnică mărturisire a legii greceşti Neunite, pentru treaba Pruncilor celor *Neuniţi* rumâneşti făcută, şi dela Neunitul Episcopul in Carlovet la anul 1774. Ţinutul Sinod întărit. Cu dovoirea stăpânitorilor. S'au tipărit şi să află la Iosif Curţbecul, Chesaro-Crăesc Illiricescul şi a Răsăritului Tipograf, in Beci 1774 [4]), ed. II, 1777 [5]).

---

[1]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 32. Cu deosebirea că acestuia i se adaugă *Paraclisul Preacuratei Fecioare* şi *Sinaxarul.*

Bucvariul dela Iaşi (1755) al mitropolitului Iacob Putneanul a avut o circulaţie mare in Transilvania. De altfel şi el urmează un model transilvan (A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară dela Iaşi,* Bucureşti 1885, p. 248), dacă nu Bucoavna dela Cluj, transpusă in grai moldovenesc.

Un exemplar din Bucvariul dela 1771 se află în Biblioteca Centrală Blaj. Descrierea lui, vezi la d. O. Ghibu, *o. c.*, p. 32—34.

[2]) Bianu—Hodoş, *B. R. V.*, II, p. 160. Din ea se preda, la 1772, elevilor din seminarul regesc al „Sf. Treimi".

[3]) V. Pop, *o. c.*, p. 147. Până la anul 1800 a apărut in şapte ediţii.

[4]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, p. 205.

[5]) *Ibidem*, p. 220. Pe prima pagină e textul german, iar pe a doua, despărţit in două coloane, textul sârbesc-românesc. Cuprinde:

Pentru unul Dmnezeu in Sfnta Troiţă.

Incheieturile Simbolului Credinţei — comentate prin intrebări şi răspunsuri.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Regule Şcolastice. In tipografia lui Iosif Kurzbök. Buda, 1776 [1].

In 24 Ianuarie 1777, Kurzböck cere Cancelariei aulice bani din Fondul Şcoalelor pentru acoperirea cheltuielilor de tipărire a cărţii *Metodul*, tradus în româneşte de Mihail Roşu Martinovici [2].

Bucvariu Românesc-Nemţesc în Beciu, 1775 [3].

Ducere de mână către aritmetică sau socoteală pentru treaba pruncilor româneşti celor neuniţilor ce învaţă în şcoalele cele mici sau Aritmetica românească şi nemţească tipărită în Beciu 1777 [4]. Textul e în nemţeşte şi româneşte.

Cele zece porunci Dumnezeeşti — comentate prin întrebări şi răspunsuri.
Cele cinci porunci biserieşti — comentate prin întrebări şi răspunsuri
Despre păcatele de moarte.
Pentru rugăciunea de obşte.
Despre rugăciunea Domnească.
Cele nouă fericiri.

[1]) Emilian Micu, în *Transilvania*, 1910. Nr. 1. Numai că nu la Buda, ci în Beci (Viena), unde funcţionează această tipografie, trecută, mai târziu, în posesiunea lui Şt. Novacovici, până la 1796, când pare a se fi mutat la Buda.

[2]) Emilian Micu, *l. c.* Am spus, când am vorbit de M. Roşu, că e „*Normalul*". Deci, e greşită nomenclatura lui Micu.

[3]) A. Veres, *Bibliografia româno-ungară*, II, p. 594.

[4]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 37; A. Veress, *o. c.*, p. 593, dă anul 1775, apoi 1783; V. Pop, *o. c.*, p. 98 cel indicat; la fel Bianu - Hodoş, *B. R. V.*, II, p. 305 – 306; Axente Creangă, *Din trecutul Matematicei*, Sibiu, 1937, p. 40.

Titlul complet precum şi descrierea ei, la prof. Ion Ionescu în *Gazeta Matematică*, 1935—1936, p. 10 – 17, după un exemplar din Biblioteca „*V. A. Urechie*" din Galaţi: „*Ducere de mână Sau socoteala pentru treaba pruncilor rumâneşti celor neuniţilor ce se învaţă în şcoalele cele mici. Se vinde fără legătură* cu 15 Kreiţ. Cu devoirea stăpânitorilor. Tipărită în impărăţitoarea cetatea Beci la Iosif de Kurţbec, nobil de curte Tipograful şi vânzătorul de cărţi în anul 1777".

Iar textul german din titlu, e:

„Anleitung zur Rechenkunst. Zum Gebrauche der in den Trivialschulen lernen den nicht unirten walachischen Jugend. Kostet ungebunden 15 Kreiz.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Cuprinde patru părţi. La început, fără capitol numerotat, avem: Tâlcuirile înainte mergătoare, apoi Cap. I. „*Pentru ceale speţles aritmetici şi numerile întregi de acelaş feliu*"; Cap. II. „*Pentru numerile cele numite*", cum le-am zice noi, complexe; Cap. III. *Pentru oarecare sămnile şi Regula Detri*".

Bucóvnă pentru deprinderé Pruncilor la Cetanie şi la temeiul învăţăturii creştineşti, i proci, cu blagoslovenia Exţelenţii sale Pré Luminatului şi Pré osfinţitului Domnului Domn Grigorie Maeru Vlădicăi Făgăraşului şi alu pré Înălţatei Chesaro-Crăeştii şi apostoleştii Măriri Sfetnicu dinu lăuntru iproci. Typăritâ în Typografia M. B. Vestiri Fevruarie 16 Anii dela Hs. 1777. De Petru Popovici Râmniceanul Typ." [1].

Bucvariu pentru pruncii cei rumâneşti care să află în crălasca ţară şi hotarăle ei împreunate. In Beciu 1777 [2].

Ducere de mână cătră cinste şi dreptate [3], adecă la copiii

Mit Erlaubniss der Obern. Gedruckt in der Kaiserl. Residenzstadt Wien, bey Joseph Edeln von Kurzbek k. k. Jurischen. Oriental Hochbuchdrucker und Buchhändler 1777.

Deşi apărută anonim, se ştie că e opera consilierului Mariei Teresia, pedagogul Johann von Felbiger, cel care a deschis *seminarul pedagogic* (şcoala normală) Sf. Ana din Viena. Ea face parte din seria de manuale didactice oficiale destinate şcoalelor din imperiul austriac. Traducerea ei în românește i se atribue lui Teodor Iancovici de Mirivo, directorul şcoalelor naţionale sârbo-române din Banat, fost elev al lui Felbiger (Victor Marian: *Două aritmetici vechi anonime* în „*Gazeta Matematică*", 1936—1937, p. 449 - 451).

Tot lui T. Iancovici îi atribue d. O. Ghibu şi „Bucvariul pentru pruncii cei rumâneşti" apărut la Viena în 1777.

Asupra *Aritmeticei* din 1777 a scris amănunţit d. I. Ionescu: „*Prima aritmetică* tipărită în limba română (v. „*Gazeta Matematică*" 1935—35. p. 20—27).

[1]) Descrierea ei însoţită de aprecieri interesante: „ediţia acestei Bucoavne i s'ar putea atribui ieromonahului Gherman (Peterlachi) şi nu lui D. P. Râmniceanu", la D. O. Ghibu, *o c.*, p. 37—39. Insă nu poate fi a lui Peterlachi, fiindcă acesta abia la 1782 a fost numit profesor de „Principie" la gimnaziul din Blaj (N. Comşa, o. *c.*, 34).

[2]) I. Vuia *Şcoalele româneşti bănăţene în sec. XVIII-lea*, p. 104.

[3]) A. Veres, *o. c.*, dă anul 1788, probabil o altă ediţie, şi 1798 Bianu—Hodoş. *B. R. V.*, Bucureşti, 1905, II, 222, din titlu.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

rumâneşti cei ce în şcoalele ceale mici învaţă *spre cetanie rânduită carte.* Cu dovoirea stăpânitorilor. La Kurczbeck. Beci 1777.

(„Anleitung zur Rechtschaffenheit oder das für in den Trivial schulen lernende slawonisch-servische nicht unirte Jugend bestimmte *Lesebuch").*

Cuprinde:

I. „Pentru ceale ce trebue ucenicul în şcoală să învețe şi cum trebue în şcoală să să ţină cu cinste; II. Pentru bun năravu sau pentru direptaté sau cinsta omului întru gândurile lui, faptele şi întru ţinerea lui; III. Pentru chiline feluri soţie starelor şi meşteşugurilor şi întru fieştecare cum trebue să să arete omul cătră toţi aceia cu cinste şi cu laudă; IV. Pentru ţinerea căsii şi ce să ştie pentruca bună gazdă să fie; V. Pentru starea sătenilor şi cum trebue să ţină oamenii starea aceasta" [1].

Ceaslov, acum a cincia oară tipărit cu blagoslovenia Exţelenţiei sale ep. Grigorie Maer, Blaj, 1778. Prima ediţie la 1763; a doua, la 1766.

Psaltirea prorocului şi împăratului David, acum a cincea oară tipărită cu blagoslovenia Excelenţii Sale ep. Grigore Maer, Blaj 1780.

Katechizmul csel Mare ku aentraebaery şi Raeszpunszury pentru envaecaetura tuturor. Buda, 1780.

Katekizmul ku aentraebaery şi Raeszpunszury tokmit paentru aenvaecaetura tinerilor a Krestino-Katolicsilor. In Buda 1780.

E o ediţie prescurtată a „Catechismului mare" [2].

Bucvariu pentru pruncii cei rumâneşti carii să află în crăiia ungurească şi hotarăle ei împreunate, cu dovoirea stăpânitorilor.

---

[1]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, p. 222. E cea din tâi carte de cetire în limba română în sens modern. O completă descriere a ei, vezi la d O. Ghibu, *o. c.* p. 243—257.

[2]) Bianu—Hodoş *B. R. V.*, II, 286—287.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

S'au tipărit în Beciu la Iosifu de Curtbecu. Răsăritului typograf dela curté la anulu 1781 [1].

Intrebări despre sfânta Unire. Din cărțile bisericii culese. Blaj, 1780 [2].

Catechisis mic sau scurtă pravoslavnică mărturisire a legii grecești neunite pentru treaba pruncilor celor neuniți românești. Viena 1784 [3]. Altă ediție, la Sibiu, 1789. E reeditarea „Catechismului mic" din 1774; în românește pe paginile din stânga și nemțește pe paginile din dreapta; din ultimele ediții a fost eliminat textul sârbesc.

A. B. C. séu Bucóvna spre folosul școlelor. In Sibiu la Martin Hochmeister 1783 [4]. Altă ediție, la 1788.

A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsála școalelor [5].

Catechismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri. (Vezi p. 263 și urm.).

---

[1]) O. Ghibu *o. c.*, p. 39, crede că e o nouă ediție a *Bucvariului* din 1777, prelucrat și acela după abecedarul german al lui Felbiger, probabil de T. Iancovici. Andrei Vizanti în *„Revista pentru istorie archeologie și filosofie"*, An I, p. 462, susține că e o operă claineană. Dr. Ioan Rațiu în *„Dascălii noștri"* Blaj, 1908, XXV, o numără între lucrările prime ale lui Samuil Micu, scrisă pe timpul când era rector al seminarului Sf. Barbara din Viena (1778—1781). Altă părere are un cercetător orădan, d. Vasile Bolca, în monografia asupra *„Școalei normale române unite din Oradea"*, p. 31—32, unde neagă paternitatea lui Samuil Clain și a altora spre a i-o atribui lui Simion Magiar, fruntaș al bisericii unite din Bihor și un harnic bărbat de școală, fost multă vreme director al școalelor din episcopia Orăzii. Are dreptate d. Bolca. Cartea în chestiune e *Abecedarul* lui Nicolae Révai, tradus în românește de Simion Magiar (V. Ladislas Gáldi, *Influence hongroise sur la science roumaine* în *„Revue d'histoire comparée"*, 1943, tom. I, Nr. 1—2).

[2]) Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 253.

[3]) Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 304, e dat anul apariției 1785. Noi le-am luat după un exemplar pe care am avut prilejul să-l cercetăm.

[4]) E *Abecedarul Mare* al lui Gheorghe Șincai editat „pentru școalele normale și pentru cele capitale". Textul românesc e tipărit numai cu litere latine (Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 279).

[5]) E tot al lui Șincai. *Abecedarul mic*, destinat școalelor naționale sătești. Textul românesc e tipărit cu litere latine și chirilice (Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 279).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Prima principia latinae grammatices [1]).

Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru filosoful școalelor nemțești. (!) Viena 1784.

Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos românești neunite. In Chesaro-Crăeștile Țări de moștenire. *Partea întâia.* Cu voia celor mai mari. In Viena la Iosif nobil de Curțbec al Curții tipograf 1785. *Nothwendiges Handbuch für Schulmeister* der wallachischen nicht unirten Trivial-Schulen in den Kaiserl. Königl. Erblanden. *Ester Theil.* Mit Erlaubniss der Obern Wien bei Edeln von Kurzbek, 1785).

Textul, ca și titlul, e în românește în stânga, și nemțește în dreapta.

Din *„Inainte cuvântare":*

„Nimic nu poate fi mai de stricăciune binelui de obște decât purtarea diregătoriei care cade în mânile unui om neispitit și nedestoinic. Dar încă cu atât mai puțin poate fi de folos statului și părinților cultura sau buna creștere a tinerilor, când se încredințează unui învățător nedestoinic, fiindcă chemarea acestuia are un scopos: acea punere de temelie trebuitoare pe care să țin folosirile vieții omenești și toate lucrările noastre.

Insă această chiemare, acest cinu, carele atât interesește pe stat și pe părinți, au fost până acum de neamul românesc așa de puțin socotit, încât au putut cineva vedé acest cin și diregătorie în mâni de oameni fără știință și ispitire, încă în

---

[1]) De Gheorghe Șincai. S'a întrebuințat multă vreme în școalele Blajului, chiar și după plecarea lui; la fel și *Catechismul,* după care învăță însuși Ciparîu.

Titlul complet al cărții e acesta: *„Prima principia latinae grammatices que ad usum scholarum valachico-nationalium.* Propter majorem incipientium puerorum facillitatem adjecta valachica Lingva in hunc ordinem redegit ac typis edi curavit Georgius Gabriel Sinkai de eadem AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctor ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvaensis Director et Catecheta, Balasfalvae Typis Seminarii Diocesani. MDCCLXXIII".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

multe locuri n'au fost de a găsi nice cé mai mică idee de chemaré sau tréba învăţătorilor de şcoale şi de mărime dregătoriei lor".

Spre a veni în ajutorul formării, al cultivării învăţătorilor, a fost tipărită şi cartea aceasta, care cuprinde în sine „îndreptariul învăţătorilor întru a formarisii pe tinerii şcolari".

Are două părţi şi o „adaosătură". In I-a „se va vorbi despre dascăli şi proterimata sau averi sufleteşti (marafeturi) a lor"; în a II-a „să va arăta chipul dării de învăţătură în toate lucrurile ce sunt de învăţat" şi „în adaosătură să vor orândui chipurile spre ţinerea în bună stare a rânduielii de şcoală". Cartea se recomanda ca singura în stare „să formăreasscă destoinici, de obşte folositori şi adevărat trebnici învăţători de şcoale".

A apărut în acelaş an şi la acelaş editor, într'o altă ediţie, în care titlul german e acelaş, iar traducerea românească este alta. Titlul volumului II sau Părţii II-a este următorul:

De lipsă cărticé pentru *învăţătorii* a Neuniţilor rumăneşti mai mici Şcoale în împără. şi Crăeştile Ţări. *Partea a doua.* Să vinde nelegat 45 de cr. Cu permisu celor mai mari. In Viena la Iosif nobil de Curţbecu, împără. şi Cră. de Curte a Neuniţilor Rumâni şi a Sârbilor Tipograf şi vânzător de cărţi. In anul 1785 [1]).

Economia stupilor. Acum întâiu izvodită şi dată de Ioan Molnar doftorul de ochi în marele Prinţipat al Ardealului. Cu privilegiumul împărăteştii şi crăeştii măriri. In Viena". La Curţbec. In anul 1785. E dedicată baronului Bruckental, guvernatorul Transilvaniei [2]). Altă ediţie, la 1806 în Sibiu la P. Bart.

Pe lângă îndemnul de a cultiva apicultura, această „desfătătoare economie", oferă în paginile cărţii, metode şi mijloace prin care să nu se mai ucidă stupii (albinele) pentru a li se lua mierea, aşa cum fac şi astăzi încă prin multe părţi ţăranii.

---

[1]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, II, p. 304.
[2]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, p. 307—309.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ducere de mână către aritmetică în românește și nemțește. Viena 1782 [1]).

Ducere de mână către Aritmetică sau *Socoteală* pentru treaba pruncilor rumânești celor neuniți ce să învață în școalele cele mici [2]). Viena 1785. E, probabil, o nouă ediție a celei din 1777 și 1782.

Îndreptare către Aritmetică [3]).

Rânduieli pentru școli — Blaj, 1785 [4]).

Învățături creștinești foarte de folos, scoase de pre limbă grecească pe limba rumânească pentru folosul de obște etc., la Kurczböck. Viena 1785 [5]).

---

[1]) Al. Philippide, *Introducere în limba și literatura Română*. Iași, 1888, p. 149.

[2]) Bianu—Hodoș, *o. c.*, p. 305 - 306.

[3]) Aritmetica lui Șincai urmează programul aritmeticei din 1777 cu adausi la fine a unei table de înmulțire (Tabla Țibeți) și o tablă de comparație a scrieri numerilor Illiricești (cu cifre cirilice) și cu „cifrele Hărăpești". Gh. Șincai a mai curățit cartea de cuvintele nepotrivite din aritmetica dela 1777. (Ion Ionescu, *Prima aritmetică tipărită în limba română* în *Gazeta matematică*, 1936 p. 20—27).

Aritmetica lui Șincai nu e identică cu cea din 1777 a lui Felbiger. Prin aceasta nu vrem să spunem că nu s'a servit de ea. Din contra, recunoaștem și texte sau părți întregi din cea a lui Felbiger în a lui Șincai Însă două constatări ne îndreptățesc să bănuim și altă origine: Se spune în titlu că e numai *prima parte* a unei aritmetici mai mare, mai larg cuprinzătoare. G. Șincai, precis *va fi avut* adunat materialul, dacă nu și partea doua. Aceasta însă n'a mai apărut. Materialul din partea a doua a aritmeticei lui, mai putea fi luat din *Anleitung?* Hotărât, nu! Atunci de unde: din Tolvay-Menyői (dela care crede d. Marian că a împrumutat Gh. Șincai termenul de „Tabla Țibeti")? Exclus. Chiar „Tabla Cibeti" nu e din Tolvay. Prima dată e întâlnită în manualul lui Müller (Brașov, 1681). Ori, de ce n'am admite ca Șincai să se fi servit îndeaproape de cartea apărută la Brașov în mai multe ediții (ultima în 1771)? Însuși scopul apariției acesteia și materialul ce-l conținea, se potrivea cu ceeace a urmărit Gh. Șincai. Din titlul cărții lui Müller, apoi din însuși materialul cuprins în ea, a putut lua până la „Regula Societatis", urmând ca aceasta, completată cu alt material din Marotki (*Aritmetica*, Debrețin 1782) sau din Wolfi, („*Compendium Elementarum Matheseos Universae in usum studiosa juventutis adornatum*", Cluj 1773), pe lângă ceeace găsea la Müller să constitue *partea doua* a Aritmeticei din 1785.

[4]) V. Pop, *o. c.*, p. 48

[5]) Bianu-Hodoș, *B. R. V.* II. p. 306; din sârbește pe românește de Moise Putnic.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri, tipărită prima dată sub P. P. Aron. Altă ediție: Blaj, 1785 [1].

Lui Mihail Roșu avem a-i datori primele cărți de teologie românească în Banat, scrise mai mult pentru a veni în ajutorul tinerimei, pentru preoți și învățători: *„Pre scurtă arătare:* întâi pentru Dumnezeu, ce și cât iaste Dumnezeul nostru pentru socotința lui Dumnezeu care o are către toată făptura sa, iar mai vârtos către om, pentru a lui vecinică mântuire, pentru legea lui Dumnezeu către care tot omul este dator a-și îndrepta viața sa ca să nu (se) lipsească de viața vecinică. Puse înainte spre folos. *Nu numai pruncilor tineri* numai și bărbaților amândorora părților.

Intoarsă de pre limba slovenească pre limba românească la anul 1784 [2]. La Josif de Curtbec în Beci.

Scurtă învățătură părinților duhovnicești. In Viena la Kurczbök 1787 și 1789 [3].

Intru mărirea sfintei de o ființei de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe, Tatălui și Fiului și Sfântului Dh. S'au tipărit aceste *Învățături creștinești* foarte de folos. Scoase de pre limba greciască pre limba rumănească, pentru folosul de obște. Supt stăpânirea întru tot prea luminatului împăratului și craiului Dmnului *Iosif al dollea*. Cu blgoslovenia prea asfințitului arhiepiscopului și mitropolitului slaveno serbescului și rumănescului, Dmnului *Moise Putnic*. Iară cu toată osârdia și cheltuiala sfinției sale părintelui Constantin Șuboniu. Neunitei legii grecești preotului și slobodului crăescului oraș al Temișorii

---

[1]) Nic. Togan, *Catalogul bibliotecii Astrei*, Sibiu, 1895, p. 5; Iuliu Vuia in *„Școalele românești bănățene"*, p. 102, vorbește de o ediție a acestei cărți la 1786, atribuindu-i-o lui D. Râmniceanul tipograful. E cam greu de admis două ediții la un așa de scurt interval. De altfel, D. Popovici (Râmniceanul) la 1784 era la Râmnicul Vâlcii, unde scoate vestitul *Ceaslov*, după care se va edita cel dela Sibiu (1790). Să fi venit la Blaj peste doi ani?

[2]) I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, București, 1905, II, p. 292, unde se reproduce prefața acestei cărți semnată de arhiepiscopul cetății noui din Moscova, Teofil Procopovici, care este și autorul cărții. Mihail Roșu dascălul e numai traducătorul ei.

[3]) Bianu-Hodoș, *o. c.*, II, p. 332.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Paroh. Tipărită în împărțitoarea cetate Viena la Iosif nobil de Curțbec, etc. anul 1785 [1]) E o prelucrare, după un model slavon, de Mihail Roșu.

Bucóvnă pentru Pruncii cei Românești carii să află în mare Prințipatumul Ardélului.

In Sibiu la Petru Bartu. Tipografulu 1788. *A. B. C. oder Namenbüchlein zum Gebrauche* de walachischen Jugend in Grossfürstenthum Siebenbürgen, etc. [2]).

Gramatica germano-română de Dr. I. Molnar (Piuaru): „*Deutsch-Walachische Sprachlehre*", dedicată lui G. Banffy, guvernatorul Ardealului. Viena 1788.

Observații sau băgări de séamă asupra regulelor gramaticei românești, adunate și alcătuite de D. *Ianake Vakarescul* cel de acum diceofulacs a besericii cei mari a resăritului și mare vistieriu al Principatului Valachieiei. Tipărit acum în al doilea rând [3]) în Viena Austriei la Iosif nobil de Curțbec împărătescul și kaes. al Bozi tipograf și bibliopol 1787.

Catehism sârbește, nemțește și românește, de Dimitrie Eustatievici. Timișoara 1789.

Preoția sau îndreptarea preoților, Viena 1786 și Sibiu 1789 de Calinic, patriarhul Constantinopolui în, 12 capitole. Publicată de Ioan Popovici de Hondol, vicariu, Sibiu 1789. Tradusă din slavonă de Radu Duma, dascălul și cântărețul bisericii Brașovului la anul 1789 [4]). După alții ar fi a lui Gheorghe Haines [5]).

---

[1]) Bianu-Hodoș, *o. c.*, p. 306.

[2]) Autorul ei e Gheorghe Șincai; adecă e o nouă ediție a celei din 1783 (O. Ghibu, *Din Ist. lit. did.*, p. 52).

[3]) Ediția I la Râmnic în același an. A fost tipărită la Viena *pentru trebuința școalelor românești din imperiu* (vezi asupra acestei păreri Al. Lapedatu, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, București, 1915 p. 35—36).

[4]) Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe universale*, Sibiu, 1860, II, p. 189. V. Bolca (*Școala, normală română-unită din Oradea*", p. 32) o identifică cu „*Dizertație despre preoție*" a lui Simion Magiar, apărută în Viena la Kurțbec. Tot lui Magiar îi atribue d-sa: „*Ortografia sau dreapta scriere*, apărută în același loc, la 1784, și, ipotetic, „*Ducere de mână către aritmetică*, Viena 1782 ediția bilingvă.

[5]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 89. El însă e numai „diothorsitor".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Catehisis sau scurtă pravoslavnică mărturisire a legii greceşti neunite, pentru trebuinţa pruncilor celor neuniţi rumâneşti făcut şi dela Neunitul Episcopul în Carlovet la anul 1774 ţinut sinod întărit. In Sibiu la P. Bart. 1789. Textul, îndreapta românesc, iar în stânga german.

Ceaslovăţul. apărut la P. Bart, Sibiu 1790 avea şi o utilizare ca manual didactic, după cum reiese din rândurile care-l prefaţează:" (însă) *pe lângă alte cărţi ce spre trebuinţa şcolelor* normăliceşti neunite amu tipărit, m amu îndemnatu şi *acestu Ceaslov* a da în tipariu". [1]).

Bucvariu românesc-nemţesc. Viena, 1790.

Desvoaltele şi tâlcuitele Evanghelii. (Vezi p. 287—288).

Despre cele şépte Taine. Timişoara 1790.

E o carte de sinteză ca şi Cazania lui Varlaam, tâlmăcită după un text grecesc al lui Gavril Severos Peloponezianul. Probabil să fie o ediţie a celei din 1724.

Synopsis. (Vezi p. 288).

Psaltirea proroculuí şi împăratului David, acum într'aceslaşi chip tipărită în zilele înălţatului împărat Leopold al II-lea cu blagoslovenia preasfinţitului Domnului Gherasim Adamovici", etc., la Bart „diothorsită şi zăţuită de Mihail din vestita cetate Sibiu 1791".

Ducere de mână cătră frumoasa scrisoare rumânească, pentru întrebuinţare şcoalelor celor naţionalnice rumâneşti. In Viena la Ştefan Novacovici 1792.

Scurt izvod pentru lucruri de obşte şi dechilin în scrisori de multe chipuri,

Cuprinde:

Despărţirea cea dintâi: Pentru încheieri dechilin, Contracte diferite — (tocmeli) p. 1—17): Obligaţia —, Cvitanţia, Re-

---

[1]) Bianu—Hodoş, *o. c.*, II, p. 335 cel ce face să apară acest Ciaslov şi alte cărţi pentru şcoalele ortodoxe transilvane, nu e Gh. Haines, care abia la 1806 ocupă postul de director al acestora, ci Dim. Eustatievici Braşoveanul. Ediţia acestui Ceaslov, e „după izvodul celui dela Râmnic" (1784), îmbogăţit însă cu rugăciunile de peste săptămână şi cu Catavasiile praznicelor de peste an (Bianu—Hodoş, *o. c.*, p. 334—335),

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

țepisa (adev. de primire), Conto, Revers, Păsoș (petrecătoare scrisoare (22) Carte de plenipotenție (23), Atestat (mărturisanie) (p. 24), Testimonii a dascălilor celor de obște (p. 26—27), Scrisoare dela meșteșug, care Maistorii dela sate pot da ucenicilor săi (p. 27), Testament sau Diată (p. 28), Testament a unui om privat (particular) (p. 33—36).

A doua despărțire: Pentru scrisori de rugare (modele de diferite cereri, menționând la p. 38 într'o scurtă notiță: „După prea înaltă rânduială, așa Instanțiile să scriu. Caută la Sonenfils pentru *Geșeftștil*").

A treia despărțire: Pentru scrisori de trimitere: 51 modele de diferite scrisori: cerere, mulțumire, recunoștință, de „gratulație", către părinți, către frați, prieteni, etc. Ultimele două sunt de altă natură: Plenipotenție sau Carte dătătoare puteare deplină" și „vecsel scrisoare" (Bilet la ordin).

A patra despărțire: Pentru Titulușuri; cum au a se adresa cei interesați, diferitelor Instituțiuni, înalților demnitari și diferiților funcționari. Uitimilor, cărora se adresează — dând un model de... „agrăire", sunt dascălii (învățătorii): „Bine cinstitutului jupânului N. N. vreadnicului dascal neunit al N." sau „Bine cinstitului jupânului N. N. vreadnicului învățătoriului al Școalelor Neunite din N. osebit cinstitului" (p. 124), cu care sfârșește cartea.

Ceaslov într'u care se cuprind rânduielile cum se cuvine a se cânta glasurile și troparele și cu alte după obiceai sfârșituri et.c în Viena la Șt. Novacovici 1793.

Ducere de mână către cinste și dreptate, adecă la copiii rumânești neuniți cei ce în școalele cele mici să învațe spre cetanie rânduită carte. In Viena la Șt. Novacovici 1793. E o retipărire a celei din 1777. O altă ediție. la 1798.

Psaltirea. Intru mărirea Sfintei de o ființă și nedespărțitei Troițe a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Dh., cartea aceasta *Psaltirea* într'u care să cuprind: catismele, cântările și psalmii aleși împreună cu rânduelele lor și c. l., s'au dat la tipariu cu blagoslovenia a Arhiepiscopului și Mitropolitului din Carloveț".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

In Viena, 1793. In predoslovie se vorbeşte despre însemnătatea Psaltirei, apoi se dau *instrucţiuni* pentru citirea ei [1]).

Bucoavnă pentru învăţătura pruncilor. In Sibiu la P. Bart, 1795. Are un cuprins pur religios [2]).

Alegere din toată Psaltirea carea s'au întocmit în limba Elinească de prea înălţatul dascal Kyr Neofit Peloponisios, iar acum s'au tâlmăcit româneşte şi s'au tipărit prin osârdia celor ce s'au îndemnat a să osteni, ca să fie pentru folosul Neamului Românesc. Sibiu la P. Bart. 1796.

Alfavită sau Bucoavnă, pentru folosul şi procopsala şcoalelor Neamului Rumânesc. Tipărită în Blaj cu Tipariul Seminariului. Anul Domnului 1796.

Paginile cu exerciţiile de silabisire şi rugăciunile, sunt în patru limbi: latineşte, nemţeşte, ungureşte şi româneşte. Bucăţile de cetire sunt în româneşte şi în nemţeşte sau ungureşte. Urmează apoi numerele în toate patru limbile şi tabla înmulţirii în nemţeşte [3]). I se atribue tot lui Gh. Şincai.

Theologia moraliceasca, sau bogoslovia care cuprinde învăţăturile năravurilor celor bune şi a vieţii creştineşti din S. Scriptură şi din Sf. Părinţii culese şi într'acest chip aşezate după rânduiala sfintei beserici a răsăritului de ieromonahul Samuil Clain dela Sad. In tipariul mănăstirii Bunei Vestiri 1796 (volumul I). Volumul II, apare în acelaş an şi loc cu titlul:

Cartea a doua a Theologiei moraliceşti, carea cuprinde învăţături despre contracturi şi osebite datorii a fieştecărui stat şi despre darul lui dumnezeu şi Tainele sfintei biserici şi celelalte [4]).

E o traducere după Venceslav Schwanz, pe care Bob o opreşte întâi, pentru a o tipări mai pe urmă, la 1796 [5]).

---

[1]) Bianu—Hodoş, o. c., p. 356.
[2]) O. Ghibu, o. c., p. 68.
[3]) Bianu—Hodoş, *B. R. V.*, II, p. 384.
[4]) Bianu—Hodoş, o. c., p. 385.
[5]) N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, ed. II, Bucureşti 1932, vol. II, p 205.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Acesta era manualul (de învățat) al așa numiților „moraliști" sau „popânduși" [1]), preoții care primeau o sumară pregătire — de șase luni — după care li se confera titlul de preoți.

Oarecare secreturi de lucrarea pământului și ale meșteșugului sădirii. Tălmăcită dintr'o carte a unui dascăl vestit și iscusit în meșteșugul lucrării de pământ adecă al plugului. Typarită la anul 1796 în Râmnic de Dimitrie Typograful Râmniceanul.

A B C sau Bucoavnă spre folosul Școalelor niamului romanesc.

A B C oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Nazional-Schulen in dem Königreich-Ungarn, etc. In Buda 1797. Cuprinde *alfabetul* și un șir de cuvinte și propoziții despărțite în silabe, în nemțește și românește, cu litere latine, și niște „cuvântări scurte". La sfârșit, un vocabular românesc-unguresc-nemțesc și ugăciunile de toate zilele ale bunului creștin.

Gramatica românească, a dascălului *Radu Tempea.* (Vezi p. 294 și urm.)

Bucovnă pentru pruncii cei rumânești, etc.

Reeditarea celei din 1788. La Bart, Sibiu 1797.

Retorica adecă învățătura și întocmirea frumoaselor cuvântări. In Buda la tipografia Universității cei ungurești, 1798.

Fără numele autorului. Dar din prefața Gramaticei lui Tempea se află că ea a fost scrisă de Dr. I. Piuariu-Molnar. („Domnul Ioan Molnar doftoru și Professoru de tămăduirea luminii ochilor în cartea sa, *Economia Stuptlor* și în *Gramatica nemțească rumânésca* éra (iar) mai vertos dintru a sa *Retorica* ce câtu de curendu va esii din tipariu"). Apoi chiar în „Cuvânt înainte" spune: „Scris în Cetatea Sibiului în 13 zile Iulie 1797. Autorul".

---

[1]) T. Cipariu în *Arhivu,* p. 276. In prefață spune, între altele, că „foarte de lipsă era o carte ca aceasta, din care preoții să poată învăța dregătoriile și detoriile creștinești, ca apoi aceiă să învețe pre toți aceia a căror grije și răspuns asupra sa au luat".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Din prefaţă sau „Tuturor aleasă vrednicie iubitorii de ştiinţă dela Dumnezeu toate darurile îndurărilor": .. „In(tru) cât *şi şcolasticilor învăţători le iaste de lipsă*, că prin canoanele ei trag inimile tinerilor spre îndreptare; măcar de ar fi şi tari la inimă, o moae şi cu osârdie o dumereşte să-ş plângă faptele greşalelor sale cele ne încuviinţate, şi l deşteaptă să se prefacă într'un om nou şi bine plăcut lui Dumnezeu".

Iar din capitolul ultim, „Povăţuire pentru buna închipuire a vorbei", desprindem aceste frumoase îndrumări: „Să se ferească cât va putea de Monotomie, adecă: să nu vorbească totdeauna cu un glas, ci să l schimbe după trebuinţă, aciia umilos şi aciia vesel, aciia lin şi aciia mănios, aciia groaznic şi tunător şi aciia smerit şi liniştit; care lesne să face dacă la vorbă va socoti ce însemnează zicerile şi după înţelesul zicerilor să închipuiască şi glasul" (p. 296).

Observaţii de limbă rumânească[1], prin Paul Jorgovici făcute. In Buda. S'au tipărit la Crăiasca tipografie a Universităţii ungureşti 1799. Cartea s'a născut, ca şi „Pseudokinegetikos" a lui Al. Odobescu, din intenţiunea unei introduceri la *Dicţionarul* său la care lucrase cu multă pasiune ani de zile şi în care ridicându-se peste prezent, îşi razimă nădejdile în înţelegerea generaţiilor viitoare: „De nu vor plăcea fraţilor Rumâni de acum scrierile mele, am nădejdea că între urmaşii noştri se vor afla şi de aceia, cărora le va plăcea aceea ce este al naţiunii şi al limbii noastre".

Acest entuziast cărturar bănăţean, care îşi stâmpăra ardoarea pentru iubita naţie prin scrierile sale[2], a manifestat, pe lângă preocupări istorice şi filologice, interes şi pentru

---

[1]) Pentru a cărei publicare a stat câtva timp în temniţă pentrucă a întrebuinţat literele şi ortografia latină (entimologică), ceeace i-a indignat pe sârbi (Enea Hodoş în „*Foaia Diecezană*", Caransebeş, 1894, Nr. 32).

[2]) Asupra lui Paul Iorgovici, vezi Tr. Topliceanu în *Analele Banatului*, Nr. 2—4; Şt. Pop, *Primii gramatici bănăţeni* în „Foaia Diecezană" 1922—1923; I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară* în *An. Inst. de Ist. Naţ.*, 1927; G. Pascu, *Inst. lit. rom. din sec. XVIII;* Ioan B. Mureşianu în *Rev. Inst. Soc. Banat-Crişana*, An IX (1940), Aprilie.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

problemele pedagogice. Caracteristic din acest punct de vedere, e capitolul „Reflexii despre starea Rumânilor" din ale sale *Observații*, în care capitol se adresează părinților cu sfaturi și îndrumări sănătoase: „Dacă pruncul va crește la o mamă bună și îndreptătoare, va fi bun; aplicațiunea lui înăscută către perfecțiune se va dăscălui și pruncul se va face asemenea acelora între care a crescut. Așa dară părinții sunt datori a face din prunci, încă din anii tinereții, prin învățăturile și pildele lor: *o inimă simțitoare de toate* cele ce sunt ale omenimei, o împreună pătimire cu toate ce în lumea aceasta pătimește".

Logica adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei, *Typărită* în Buda în Crăiasca tipografie a Universității Peștii, 1799.

E o traducere a lui Samuil Clain după Baumeister, la care lucra încă din 1781.

Cuprinde: Cap. I. De filosofie și părțile ei (ce se înțelege prin Filosofie, științele înrudite cu ea: „cunoștința matematicească și cea istoricească"); Cap. II. Despre părțile și împărțirea Filosofiei: Teoretică și Practică. Din prima se desprind: Filosofia cea firească, adecă Fizică, (cea) Metafizică împărțită în Ontologie, Cosmologie, Psihologie, Teologia Firească. De Filosofia Practică se ține: Filosofia Practică cea preste tot, Dreptul Firei, Etica și politica; Cap. III. A Logicii sau a Filosofiei cei învățătoare Prolegomena sau cuvânt înainte.

Apoi, ceva neobișnuit, urmează **Logica.** Partea întâia: „Cea Teoretică sau de trei lucrări ale minții", cuprinzând șapte capitole (p. 25—123). *Partea a doua*: „De Folosul Logicii", împărțită în zece capitole (p. 123—205). Ultimul e intitulat: „Cum să cade a să disputa" (discuta), pe care e scris „Sfârșit"-ul cărții (p. 200—205).

N'am exagera de loc dacă am înșira aici:

Biblia vechiului și noului testament, a lui Samuil Clain, tipărită la Blaj în 1795, „toată de pe Elinie" [1]) rămasă și până azi ca una din cele mai frumoase versiuni românești a Sf. Scripturi.

---

[1]) Dr. I. Rațiu: *Dascălii noștri*, p. XXIII; N. Comșa, o. c., p. 27, din anul 1791.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Învățătură pentru preoți, [1]) a inteligentului călugăr blăjan, Ioan Halmaghi.

Fără să putem preciza locul și dat apariției, mai amintim: *Despre învățătura religiunii* de Const. Șuboniu.

Despre Dumnezeire în trei fețe și însușirile dumnezeiești, de același autor.

Extract din carte Metodului pentru trebuința dascălilor, de Dimitrie Eustatievici [2]).

Catehismul român-german pentru pruncii neuniți [3]) de Radu Duma.

In afară de aceste cărți *tipărite,* și nu ne îndoim că numărul lor este mai mare, preoțimea și dascălii se vor fi folosit și de alte cărți, care chiar dacă n'au avut caracterul de manuale didactice, au suplinit lipsa acestora. Unele dintre ele circulau în manuscris de o parte și de alta a munților Carpați, dintr'un colț de provincie în altul.

Apoi, simultan cu tipărirea cărților românești din acest veac, își fac loc în popor, intră în mâna țăranilor dornici de slovă românească, o serie de cărți cu conținut moral, constând din variante apocrife, resturi ale influenței bogomilismului la noi; prin toate însă îmbogățindu-se capitalul sau zestrea de viață spirituală a poporului român.

In întreprinderea noastră am semnalat, atunci când am vorbit de localitatea sau persoana respectivă, numele unor lucrări în manuscris cari au putut servi în școală, mai ales că scrierea lor s'a făcut spre acest scop: de luminare a minții și de înălțare a sufletului.

Increstăm titlul câtorva din aceste manuscrise, natural cu rezervele de mai sus:

La sfârșitul secolului al XVIII și începutul celui al XIX-lea biserica ortodoxă transilvană avea câțiva cărturari, între

---

[1]) N. Iorga *o. c.*, p. 409

[2]) O. Ghibu, *o. c.*, p. 79.

[3]) N. Iorga, *Istoria lit. române în sec. al XVIII-lea,* II, p. 324.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

care peste toți se impune figura de apostol luminat a lui Sava Popovici din Răşinari, descendentul vrednic al lui Coman Bârsan.

Dela el a rămas câteva manuscrise, cari bănuim, au avut o largă întrebuințare în şcoala din Răşinari şi poate şi în altele:

Geografia Continentelor din moschiceşte pre rumăneşte. Tradusă după ediția rusească apărută la Petersburg în 1757.

Tâlmăcirea lui Sava Popovici poartă data anului 1785. Desigur a fost scrisă spre folosul şcoalei din Răşinari [1]).

Începătura învățăturlor bunului credinciosului Io Neagoe Voevod Țării Ungro-Vlahii, (1781).

Istoria Românilor din Țara Ardealului (1783) [2]) şi

Învățături tinerilor de folos (1783) [3]).

„Istoria naturei sau a firei" vol. in 4° de 93 pagini manuscris aparținând bibliotecii episcopiei unite din Oradea. E una din operele lui Gh. Şincai cu caracter didactic, rămasă netipărită. E *„Istoria Naturală"* a lui Hellmuth. Descrie „Plantele" despărțite în nouă „fealiuri" adică specii; „Mineraiurile", despărțite în patru „Clasuri", „Vieţuitorii" cari se împart în şase „fealuri, subîmpărțite în clasurile sale"; la urmă „cuvântează despre „Om" [4]).

Lucrarea e volumul II. din *„Învățătură firească spre stricarea superstiții norodului"* de Hellmuth, rămasă — dela Şincai — tot în manuscris, în amintita Bibliotecă. Cuprinsul acesteia e extrem de interesant. Descrie şi explică proprietățile, mişcarea şi greutatea „trupurilor" (corpurilor): apa, aerul, focul, electricitatea, materii sau „lucrurile din aer" şi „trpurile lumeşti" adică plantele; fenomenele naturei şi le aplică „asupra superstiţioşilor" adică descopere şi zbiciueşte meşteşugurile şi şire-

[1]) Emilian Cioran in *„Revista Teologică"*, 1912, Nr. 4—5.

[2]) V. Păcală *„Învățământul normal in Transilvania"* in „Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul p. 1037.

[3]) *Ibidem.*

[4]) Dr. Iacob Radu, *Manuscriptele bibliotecii episcopiei gr. cat. române din Oradea Mare* p. 10.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tenia vrăjitorilor şi înşelătorilor, cari în multe chipuri înşeală şi duc în rătăcire pe cei superştiţioşi şi nepriceputi[1])

Samuil Clain: *„Învăţătura Metafizicei"* [2]).

Samuil Clain: *Aritmetica* pe care abia în anul morţii sale (1806) reuşi să o dea la tipar, însă apariţia ei n'o mai apucă. E o prelucrare a celei din 1780, apărută la Buda[3]).

Simion Magiar: *Scurtarea Catechismului celui Mare*, etc. tradus din limba germană pentru uzul şcoalelor din eparhia Orăzii. A fost trimis Consiliului locotenenţial spre aprobare[4]). Faptul că nu s'a tipărit, ne face să credem că n'a obţinut autorizarea de imprimare. In timpul cât a condus şcoalele române din eparhia Orăzii, a tradus şi prelucrat o serie de cărţi destinate acestora şi dascălilor, atât celor uniţi cât şi celor ortodocşi, S. Maghiar cunoscut fiind un spirit împăciuitor, supunând confesionalul naţionalului. In afară de cele amintite până aici, el a mai scris un *„Catechism mic"*, o *Gramatică româno-germană*; iar după 1789, un *„Dicţionar de numiri ungureşti şi româneşti"*, *„Caligrafia româno germană"* şi *„Catechismul Mijlociu"*, dintre care puţine au vuzut lumina tiparului.

Samuil Clain: *„Istoria Bisericească"* în trei volume:

I. *Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învăţătură, acum întâiu aşa tocmită de Ieromonahul Samuil Clain dela Sad.*

II. *Cunoştinţă scurtă a istoriei bisericeşti partea 2-a, care cuprinde vremea dela anul 308 până la 800"*.

In tomul III vorbeşte despre eresuri, schisme, săboare, prigoane, scriitori, credinţe şi dogme, ierarchie şi întâmplări vrednice de pomenire.

Ultima ei redacţiune pare a fi anul 1790[5]).

---

[1]) *Ibidem*

[2]) *Ibidem*

[3]) Victor Marian în *„Gazeta Matematică"*, 1937, p. 509—511.

[4]) Dr. I. Radu, *o. c.*, p. 47; vezi în special V. Bolca, *Şcoala normală română unită din Oradea*, Oradea, 1934, p. 29—32.

[5]) Dr. I. Radu, *o. c.*, p. 14.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

INDICE DE NUME ŞI DE LOCURI

A.

Abafaia-Apalină(jud. Mureş), 301
Abaşfalău (jud. Odorhei), 224
Abrud (jud. Alba), 142, 191, 208, 243, 254
Abrud-Sat (Alba), 145
Achirie, colaborator la *Palia* dela Orăştie, 27, 28
Adamescu Gheorghe, 99
Adam, dascăl în Dridif, 126
Adamovici Gherasim, episcopul, 130, 157, 245, 286, 287, 326
„Adam dascălul ot Bran", 233
Adămuş (jud. Tr. Mică), 258
Adrian, împăratul, 175
Adrian (jud. Mureş), 244
Agârbiciu (jud. Tr. Mare) 244
Aghireş (jud. Cluj), 244
Agriş (jud. Arad), 166
Agrişteu (Tr. Mică), 258
Agyagfalva=Lutiţa(Odorhei), 110
Agyagfalu Gheorghe, 26
Agatirşii, 45
Aiton (Cluj), 244
Aiud, 14, 40, 44, 51, 68, 81, 186, 243, 277, 278
Alămor (Sibiu), 61, 198, 213, 243
Alămori Ioan, 258
Alba-Iulia, 16, 24, 30, 35, 40, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 61—64, 70, 75, 79, 81, 82, 85, 90, 93, 94, 96, 103, 113, 115, 119, 144, 145, 179, 195, 201, 260, 298, 309, 315
Alba, comitatul, 143, 172, 179, 182, 191, 192, 213, 214, 243, 278
Alba-Iulia-Lipoveni, 243
Alba-Iulia-Maeri, 243
Albescu Ion, înv. publicist, 88
Albu Gheorghe, 9
Aldea al popii Oprea, 77
Aldea, 77
Alecsandri Vasile, 49
Alexandru Voevod (Iliaş), 34
Alexandru dascălul din Şchei, 86, 87, 108, 109
Alexandru cel Bun, 7, 54
Alexie, dascăl, 198
Alexici Gh., 34, 81
Alfalău (Ciuc), 244
Almaş, (Arad), 16
Almaşul Mare (Cluj), 244
Alstedt Ioan Heinrich, 47—49, 51, 64, 97
Alţina (Alba), 243
Amfilochie, episcopul Hotinului, 269
Amsterdam, 81
Andrád Samuil, 290
Andraşfalău (Tr. Mică), 258
Andreas Ollia, 89
Andreica Vasile Ladislau, 189
Andrei Gheorghe, 202
Andrid (Sălaj), 241
Antonelli Ioan, 174 182, 303
Antonie Vodă din Popeşti, 11, 108
Antonie, ieromonahul, 144
Apaffi Mihai, principele, 62, 63, 75, 82, 90, 99
Apateu (Arad), 166
Apanaşfalău (Someş), 214
Apoldul Mic (Sibiu), 198

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„Apoltu Săsesc" (Sibiu), 242
Apponyi Albert, contele, 246
Apulum, v. Alba-Iulia,
Apuseni (Munţii), 145, 207, 243, 308
Apşa de Sus (Maramureş), 16, 245
Arad, oraşul, 12, 35, 51, 56, 59, 65, 122, 151, 152, 157, 186, 219, 237, 240
Arad, comitatul, 78, 79, 156, 166
Archiud (Mureş), 244
Ardani (Năsăud), 200
Ardeleanu Ion-Senior, 5, 155, 189, 199
Ardeal, v. Transilvania
Ardusat (Sătmar), 241
Ariceşti (Romanaţi), 180
Arghezi Tudor, 242
Armeni (Sibiu), 179, 187, 243
Armeni (Huniedoara), 252
Arieşul, râu, 137
Arnota, m-rea, 111
Ardeleanu Vichentie, 158
Aron Nicolae, 5, 222, 230, 289
Aron P. P., episcopul de Blaj, 11, 63, 115, 119, 121, 137, 143, 174, 175, 178, 179, 181—183, 186, 187, 189, 190, 192, 193, 195—198, 307, 310—312, 314—316, 324
Aron Bob Andronie, 59
Aron Toma, 142
Aron Vodă, 20, 29
Aron Iacob, 190
Aron Vasile, scriitorul popular, 309
Aron Ioan, 258
Arpaşul de jos (Făgăraş), 124, 142
Arpaşul de sus (Făgăraş), 142, 198
Arsenie Mihail, grămăticul, 140
Asache Gheorghe, 189
Asia 46,
Aşchileul Mare (Cluj), 244
Atanasie din Sângeorz, episcopul, 142
Atanasie Anghel, episcopul, 81, 89, 100, 103, 108, 113, 115, 309
Atanasievici Const., tipograful, 310
Atila, 46
Aţintiş, (Alba), 243
Austria, 31, 88, 155, 169, 208, 234, 325

B.

Bacău, judeţul, 121
Baia Mare, 44, 186
Baia Sprie, 82, 99
Balc (voevodul), 170
Balogh László, 194
Banatul, 3, 5, 8—10, 28, 48, 78, 79, 146, 148—152, 254—159, 162—164, 167, 172, 191, 193, 205, 239, 242, 247, 274, 298
Banciu, 78
Bandul de Câmpie (Mureş), 202
Banu, dascălul, 198
Bánffy Gh., guv. Trans., 254, 286, 325
Barac Isaia, 213
Barac Ioan, 231, 309
Bàrànyi Làszlo, 114, 115, 307, 309
Barbu, banul Craiovei, 41
Barbu (dascălul), 157
Barbu Petre, 10
Barciai Acaţiu, 97
Barcianu P. Daniil, 129, 289
Barcău (Bihor), 241
Bardia Ioseph Antonius, 89

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Bardoși Andrei, 258
Barna Vasile, 258
Baronius, 285
Bariţiu Gheorghe, 39, 43, 113, 115, 186, 190, 191, 204, 216, 219, 250, 253, 260
Bart Petru, tipograful, 243, 263, 286, 287, 289, 294, 308, 315, 322, 325, 329
Basarab Neagoe, 20, 333
Basarab Matei, 110, 111, 128
Basel, 81
Batizi Andrei, 32, 33
Báthory Sigismund, 28, 64
Báthory Ștefan, 30
Batsai, contele, 240
Baumeister, 331
Bazna (Tr. Mică), 244
Băcăinți (Huniedoara), 60
Bădilă Ion, 214
Băgău (Alba), 243
Băișoara (Turda), 244
Băișoara-Muntele (Turda), 244
Băița (Sălaj), 145
Băița (Mureș), 142, 244
Bălan Iosif, 154
Bălaș Stan, 198
Bălăceana (Suceava), 146
Băla (Mureș), 142, 242
Bălgrad v. Alba-Iulia
Băra Todoran, 85
Băran Tudor, 132, 135
Băran Florea, 135
Bărbat, 77
Bărboși (Roman), 78
Bărdești (Mureș), 202
Băsești (Sălaj), 192
Bățelari (Huniedoara), 252
Bârsan Coman, 127, 129, 333
Bârseanu Andrei, 4, 22, 35, 52, 53, 226—229, 231, 232, 281
Bârlea Ion, prof., publicist, 58, 59, 121, 122, 170, 172
Bârsasca (Caraș), 159
Beciu v. Viena
Becicherchi Mihail, tipograf, 310, 312
Beclean (Someș), 138
Begmer Iosif, 278
Beica de sus (Mureș), 244
Beiu (Turda), 244
Beiuș, 236, 241
Bejan Gligore, 200
Beliu (Bihor), 236, 241
Bembea Nicolae, 120
Benkner Johannes, 19, 21
Benedek Iancsó, 49
Benic (Alba), 145, 243
Benyei Iozsef, 279
Berghia (Mureș) 201
Berivoii Mici (Făgăraș), 71, 142
Berivoii Mari (Făgăraș), 198
Berind (Cluj), 244
Bernați Iosif, 258
Bereg, comitatul, 122
Berlin, 219
Beta Georgiu, 191
Bethlen Gavril, 282
Beșimbac (Făgăraș), 198
Bianu Ion, 21, 27, 33, 34, 60, 62, 79, 93, 97—100, 104, 107, 121, 147, 183, 229, 241, 243, 264, 287, 308, 309, 311, 312, 314, 315—326
Biia (Tr. Mică), 174, 244
Bica Aldea, 198
Bicaz (Ciuc), 244
Bihor, comitatul, 40, 59, 78, 79, 83, 122, 143, 235, 236, 237, 241, 245
Bilbor (Ciuc), 244
Bisericani (Neamț), 119

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Biserica Albă (Banatul jugoslav), 162, 217
Biriş Gheorghe, prof., publicist, 190
Birou Virgil, publicist, 152
Bisterfeld, 48
Bistriţa, oraşul, 11, 18, 25, 26, 32, 45, 54—58, 83, 141, 184, 188, 195, 199, 200
Bistriţa, comitatul, 220
Bistriţa, m-rea (Vâlcea), 111, 125
Bistriţa, m-rea (Neamţ), 60, 121
Blagovici Demetriu, 243
Blăjel (Tr. Mică), 137, 244
Blaj, 4, 6, 11, 16, 19, 28, 40, 43, 49, 51, 63, 76, 81, 85, 113, 115—119, 125, 128, 139, 140, 142, 145, 170, 173, 175, 178, —184, 187—189, 191, 193, 195 —197, 200—204, 207, 210, 212, 215, 217, 221, 227, 238, 242, 243, 249, 251, 255, 257, 261, 263, 265, 277, 279, 287, 301, 306, 310—312, 315, 316, 319, 321, 323, 324, 327
Boarta (Tr. Mare), 147
Boabeş Ion, 243
Bobâlna (Someş), 81
Bob Ion, episcopul, 130, 188, 210, 212, 215, 235, 251, 253, 255, 261, 263, 275, 277, 301, 304, 328
Bodogae Teodor, prof. univ., 49, 103
Bod Petre, 52, 141
Bodogaia (Tr. Mare), 258
Bodroközi Nicolae, 225
Bodoc (Treiscaune), 198
Boer Chirilă, 202
Boer Ion, 202
Boerebista, regele Dacilor, 45
Bogatu (Sibiul, 137
Bogdana (Cluj), 244
Bogdan Gh.-Duică, 140, 186
Boghiş (Sătmar), 241
Böhm L., 169
Boian (Tr. Mică), 214, 244
Boiţa (Hunedoara), 16
Boiţa (Sibiu), 88
Bojidar Matei, 60, 153
Bolintineni (Mureş), 202
Bonteşti (Arad), 166
Bolca Vasile, prof., publicist, 5, 235, 240, 241, 274, 320, 334
Bologa V., 143
Borca Ianăş, 162
Bord (Tr. Mică), 244, 258
Bornemissa Ignaţiu Iosef, baron, 312
Boroş Ion, 16, 315
Borşa (Maramureş), 59, 91, 170, 171
Borşod (Ungaria), 64
Borgovan Gr. V., 82, 156, 217
Borzea Gheorghe, 124
Boroşineu (Arad), 166
Boroş Sebeş (Arad), 166
Botiş Teodor, 5, 240
Botoşana (Suceava), 146
Botiza (Maramureş), 170
Boroş, district (Ungaria), 241
Borgo-Prund (Năsăud), 217
Bozovici (Caraş), 153, 160
Boziaş (Tr. Mică), 244
Bratislava, 9, 18, 66, 100, 181
Bratu, popa din Braşov, 11, 14, 127
Braşov, oraşul, 4, 8, 9, 11, 13, 14, 17—26, 29, 32—35, 48, 52, 60, 84, 85, 87, 88, 95, 97, 100, 108, 119, 124, 126, 131—134, 140, 157, 174, 186, 188, 195, 200, 201, 225, 227, 229, 230,

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

231, 233, 269, 281—283, 285, 286, 289—293, 298, 307, 310, 323, 325
Brancovici Sava, mitropolitul, 40, 53, 62—64, 84, 90, 110, 298
Bran (Braşov), 308
Bratu I., 145
Braşoveanu Toma, 198, 225
Bratu Baiul, protopop, 233, 234
Brad (Huniedoara), 208
Bran Simion, 238
Branişca-Bicău (Huniedoara), 120
Bran-Centru (Braşov), 131, 233
Bradu (Sibiu) 244
Braşovenii, 290, 292
Brâncoveanu Const., 75, 84, 102, 111, 222
Brâncoveanu Gh., 222
Brâncoveanu Em., 143
Brânzeu Nicolae, 4, 113, 186, 190, 215
Breazu Ion, conf. univ., 274
Brebu (Caraş), 170
Bruckental, baronul, 322
Broşteni (Tr. Mică), 183, 187
Bucovina, 146, 220
Bucureşti, 7—9, 15—22, 25, 27, 28, 30, 32—34, 37—40, 48, 51, 56—60, 62, 65, 66, 79, 85, 86, 91, 93, 96, 97, 99, 101, 107, 108, 110, 115, 117, 118, 121—123, 125—127, 129, 132—135, 137, 141, 146, 147, 150, 152, 160, 173, 181, 193, 196, 197, 204, 209, 226, 242, 247, 249, 251, 263, 264, 275, 278, 286, 300, 301, 308, 309, 311, 312, 316, 318, 325, 328
Bucur, dascălul, 225
Bucur, protopopul, 225
Bucur Andrei, 77
Buciumşasea (Alba), 243
Buccow Nicolae, generalul, 145, 147, 195
Bucium (Făgăraş), 77
Bucerdea Grânoasă (Tr. Mică), 243
Bucur, 143
Buda, 264, 274—276, 287, 304, 306, 308, 317, 319, 329, 331, 334
Budeşti (Maramureş), 16
Budapesta, 17, 34, 50, 64, 65, 139, 159, 207, 210, 218, 230, 235
Budai Deleanu Ion, 190
Budai Iosif de Pişchinţ, mitropolitul, 90
Budila (Treiscaune), 60
Budiu (Mureş), 258
Bugner Gavril, 200
Buholţ (Tr. Mare), 198
Buitul George, 31, 82, 100, 309
Bulz (Bihor), 142
Bulgaria, 34
Bunea Augustin Dr., 11, 15, 40, 43, 49, 62, 75, 94, 115, 116, 125, 138, 141, 181, 183, 141, 181, 183, 193, 197, 198, 225, 307, 315
Bunea Savu, 198
Buteni (Arad), 166

C.

Cacova (Alba), 243
Caian Demetriu, 260
Cajoni Ioan, 31, 82, 90
Calafandeşti (Suceava), 57
Calbor (Tr. Mare), 198
Caleca Ioan, 34
Caliani Silvestru, 119, 179, 180
Caliani Ion, cumnatul lui Şincai, 279

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Calinic, patriarhul, 325
Calimachi Gavril, 147
Calist, patriarhul, 105
Calvasăr (Tr. Mare), 244
Calvin, 51
Canisius Petre, 13, 100, 309
Cantacuzino Şerban, 107
Cantemir Dimitrie, 57, 180
Capácsi Ştefan, 64
Caracaş R., 60, 79, 241
Caransebeş, 10, 27, 28, 44, 60, 63, 70, 81, 95, 97, 100, 149, 151—153, 154, 156, 159, 162, 168, 217, 281, 330
Caraş, comitatul, 167, 170
Carlovit, 153, 154, 227, 316, 326, 327
Carei Mari, 192
Carol al VI-lea, împăratul, 116, 173—175, 307
Casonul Mare (Ciuc), 198, 244
Caşva (Mureş), 139, 244, 302
Cataavei Adam, 225
Căianul Mic (Someş), 31
Călin tipograful, 35
Călin poetul, 172
Călineşti (Maramureş), 171
Călugăreni (Mureş), 139, 303
Cămârzana (Sătmar), 170
Căpuşul de Câmpie (Mureş), 256
Cărăuş Ioan, 132, 135
Cărăuş Petru, 132
Cătina (Cluj), 244
Câineni (Vâlcea), 60
Câmpia Giulei, 79, 80
Câmpia Tisei, 58
Câmpina (Prahova), 135
Câmpeni (Turda), 137, 192, 243
Câmpulung muntenesc, 108, 111
Câmpulungeanu Nicolae, 134, 135
Cârstea, popa, 133
Cârstian Bude, 77
Ceala (Bihor), 83
Ceanul român (Turda), 244
Cenade (Timiş), 7, 8, 157
Cenade (Tr. Mică), 182
Cergăul Mare, (Tr. Mică), 137, 243
Cergovan Dănilă, 137
Cerghidul Mare (Mureş), 59, 244
Cerna, râul, 60
Cernăteşti (Prahova), 85
Cernăuţi, oraşul, 88
Cermei (Arad), 166
Cetatea de Baltă (Tr. Mică), 58, 59
Cetatea de Piatră, 62
Ceuaş (Mureş), 202
Certege (Alba), 243
Chendi Il. Stan, 147
Chendi Ilarie, 215, 286
Chereluş (Arad), 241
Chesarie, episcopul Râmnicului, 299
Cheţa (Turda), 244
Chibulcut (Cluj), 244
Chiherul de jos (Mureş), 139, 244, 303
Chiherul de sus (Mureş), 139, 244, 303
Chimitelnic (Turda), 244
Chindea Teodor, prof., 199
Chintău (Cluj), 244
Chirechiu (Arad), 166
Chirilă, popa, 170
Chioar (Kövár) comitatul, 90, 191, 220
Chiprian, preotul din Şchei, 85
Chişinău, 7
Chiş Ştefan, 198
Chiueşti (Someş), 141, 244
Ciacova (Timiş), 149, 154, 156

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Cianad, 241
Cianul Mare (Cluj), 244
Ciatloș Ioan, 202
Cicălaca (Tr. Mică), 243
Cicău (Turda), 244
Ciceu Poeni (Someș), 141, 244, 245
Ciclova (Severin), 149, 154
Ciobanu Ludovic, inv., publicist 5
Ciogolea Constantin, 56
Ciogolea Pătrașcu, 56, 57
Ciomiosti, înv., 198
Ciorănescu Al., 197
Cioran Emilian, pr., publicist, 129, 333
Ciontea Constantin, 213
Cintei (Arad), 166
Cipariu Timotei, 16, 19, 21, 26, 44, 61, 63, 81, 83, 93, 100, 105, 141, 175, 179, 184, 187, 190, 216, 238, 251, 264, 282, 285, 296, 311, 315, 321, 329
Cipariu Vasile, 259
Cismaș Lazăr, 198
Ciuc, comitatul, 191, 199
Ciuhandu Gheorghe, pr., publicist, 40, 229
Ciulești (Bihor), 241
Ciunga (Alba), 142, 243
Clopodia (Timiș), 150
Cloșca, 162, 206
Cluj, comitatul, 191, 257, 259
Cluj, orașul, 14, 17, 25, 26, 29—31, 33, 42, 44, 48, 50, 60, 64, 68, 81, 82, 87, 89—91, 99, 100, 102, 103, 110, 115, 116, 119, 121, 125, 133, 146, 148, 181, 183, 184, 186, 203, 206, 220, 223, 244, 249, 248, 255, 269, 278, 283, 309, 310, 316, 323
Cluj-Mănăștur, 244
Codrea Ioan, 198
Cohalm (Tr. Mare), 37, 78
Coiceni (Dâmbovița), 111
Cojocna (Cluj), 244
Coltor Samuil, înv., 188, 250, 256
Colțirea (Sătmar), 242
Coman, popa, 8
Comana de jos (Făgăraș), 77
Comana de sus (Făgăraș), 77, 142, 191
Coman Gavrilă, 198
Comanai Georgiu, 191
Comănești (Bacău), 121
Comenius Amos Ioan, 47, 51, 63, 64, 67
Comorzan Ioniță, 123
Comșa Gheorghe, 225
Comșa Nicolae, prof., publicist, 118, 140, 170, 179, 183, 187, 190, 314, 315, 318, 331
Comșa Oprea, 198
Condra Simion, 244
Constantin, popa, 136
Constantinopol, 49, 229, 325
Constandinovici Gh., 152
Conțiu L., 202
Copăcel (Făgăraș), 198
Copalnic-Mănăștur (Someș), 141
Copand (Turda), 244
Copșa Mare (Tr. Mare) 244
Corbea David, 84, 85
Corbea Teodor, 84
Corbea Ioan, 84, 85
Corbu (Mureș), 244
Coresi, Diaconul, 8, 13, 14, 20, 21, 26—28, 33—36, 59, 95
Corneli Ion, 238, 240
Cornides Daniil, istoric, 249
Coronca (Mureș), 202
Coruș (Cluj), 121

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Corvin Matei, 9, 17
Cosma, 87
Costea Ioan, dascălul, 85, 86, 109
Costea Ianăș, 235
Costin Miron, istoric, 110, 249, 285
Costache Veniamin, mitropolitul, 189
Costea Simion, 259
Coșbuc Gheorghe, 4, 45
Cotorea Gherontie, 118, 119, 138, 178, 179, 195
Cotoșman Gheorghe, 157
Covaci Meletie, episcopul, 236, 237
Covăsinți (Arad), 166
Cozma (Mureș), 244
Cozma, popa, 171
Cozia, m-rea, 55
Cracovia, 91
Craiova, 20, 41, 42, 121, 137
Crainic Simion, 139
Crasna, 64, 123
Crăcești (Maramureș), 171
Crăciunești (Mureș), 202
Crăciunelul de jos (Tr. Mică), 243
Crăciunelul de sus (Tr. Mică), 244
Crăciun Ioachim, prof. univ., 241
Creangă Axente, prof., 317
Crețu Grigore, 146
Crihalma (Tr. Mare), 147
Crișana, 3, 8, 30, 48, 78, 164, 122, 247, 330
Crișan, eroul din revoluția lui Horia, 162, 206
Cristian (Brașov), 233
Crișul Negru, 80
Cristurul de Mureș (Mureș), 202, 244
Cruședol (Serbia), 134
Crucian Ion, 213
Csáki Mihai, 24, 25
Csefei Benedict, 82
Csulai Gheorghe, 93, 106
Csik Gyergyó (Gheorgheni-Ciuc), 98
Cuciulata (Tr. Mare), 77
Cuhea (Maramureș), 121, 122
Cuieșd (Mureș), 202
Cuier (Arad), 166
Cugir (Huniedoara), 219
Culciuș (Cluj), 244
Curtacheriu (Arad), 166
Curciu (Tr. Mică), 140, 244
Cusiuș (Bihor), 122
Cuteanu Gheorghe, 221
Cut (Alba), 182, 244
Cuteiuș (Cluj), 142
Cuvin (Arad), 166

D.

Dabija Voevod, 60
Dacia, 17, 45, 46, 49, 809, 102, 116, 205, 247, 282, 297
Dacii, 194
Daia română, (Alba), 142
Damian, 8
Damaschin, episcopul Râmnicului, 298
Damaschin dascălul, 146
Daniil diacul, 121
Darabant Ignatie, episcopul Orăzii, 238, 239
Dascăl, 201
Datcu din Crihalma, 147
Dăianu Elie, publicist, 33, 47, 304
Dăianu Gheorghe, 100, 101
Dăianu Vasile, 101
Dâmb (Cluj), 244
Dârste (Brașov), 233
Deac D., 202
Dealul, m-rea, 55, 104
Deda (Mureș), 139, 303

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Decamillis Ioan Iosif, 101, 264, 315
Decebal, 45
Dej, 139, 140, 180, 247
Dejeu Petre, prof., 5, 236, 238
Dejani (Făgăraș), 77
Demelnechi Petre, 187
Densușianu Aron, 95, 102
Densușianu Nicolae, 97, 250, 251, 273, 274
Densușianu Ovid, 27, 87, 190, 251, 263
De Velle, generalul, 236
Dezmir (Cluj), 244
Dezna (Arad), 166
Deva, 16, 234, 243
Diaconovich Cornel Dr., 116, 160, 285
Diaconovici Constantin Loga, 151, 242
Dicu T., 202
Dimitrievici Constantin, 180
Dimitrievici Lavrentie, ieromonahul, 310
Dindileag (Someș), 123, 241
Dobre, dascălul din Brașov, 14, 18, 21, 23
Dobromir Stoica, 17
Dobâca, comitatul, 64
Dobra (Huniedoara), 192
Dobre Vasile, 89
Dobre, popa, tipograful, 93, 144
Dobra Petru, 138, 174
Dobra Vasile, 247
Dobronoki Georgie, 100
Doja Dezideriu, 82
Dol (Cluj), 122
Dolheni (Someș), 141
Domșa Gavril, 238
Dosoftei, mitropolitul Moldovei, 107, 108, 299
Doștat (Sibiu), 243
Dragomir Silviu, prof. univ., 86, 144, 215
Dragalina Patriciu, 168
Dragoș Vodă, 170
Dragomirescu Mihail, 99
Dragomirna, m-rea, 59, 91
Dragoslavele (Muscel), 108
Dragoș Ștefan, 241
Dragoș Moise, episcop de Oradea, 237, 238
Drașov (Alba), 244
Drauț (Arad), 166
Drăghici Vlad, 77
Drăganu Nicolae, 4, 15, 19, 32—34, 45, 81, 82, 87, 90, 93, 96, 100, 132, 160, 217—220
Drăguș (Făgăraș), 77, 124, 125, 142, 198
Dridif (Făgăraș), 78, 126
Droc Ioan, 214
Drodowsky Petre, 219, 234
Dubleu Ioan, 259
Dud (Arad), 166
Duma Radu, 132, 135, 226, 228, 325, 332
Duma Ianăș, 115, 309
Duma Dumitru, 226
Duma Ioan, 226, 227, 228
Duma Gheorghe, 228, 232
Duma Zaharie, 232
Dumbravă, dascălul, 127
Dumbrăveni (Tr. Mică), 125, 188, 259
Dumbrău (Alba), 137
Dumitru, fiul popii Gherman, 77
„Dumitru ot Sibiel", 172
Dumitru, cneazul, 41
Dumitru, grămătic, 42
Dumitru, dascălul, 143
Dumitrașcu, dascălul, 198
Dumitrița (Năsăud), 199
Dumitraș Anton, 221

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

E.

Ebeşfalău, 258
Ecaterina, impărăteasa Rusiei, 161
Eftimie, episcopul, 16
Endredi Ioanichie, călugăr, 315
Enzbergio I., 221
Erneiul Mare (Mureş), 199, 202, 244, 258
Erdéli Vasile, episcop la Oradea, 238
Erbiceanu Constantin, istoric, 316
Esop, 243
Eugeniu de Savoia, 154
Eugeniu al 4-lea, papa, 7
Europa, 12
Eustratie Logofătul, 59, 105
Eustatievici Dimitrie, 164, 205, 207—210, 213, 215, 226, 227, 229—232, 243, 245, 248, 254, 280—283, 285—287, 289, 300, 325, 326, 332

F.

Fava Roberto, 181
Fasching, călugăr iezuit şi istoric, 133
Farcaş Mihail, 235
Făget (Severin), 153
Făgăraş, oraşul, 27, 40, 64, 68 71, 73, 75, 76, 124, 135, 198, 222, 224—226, 260, 265, 312, 315
Făgăraş, comitatul, 5, 63, 69, 72, 74, 83, 118, 191, 209, 213, 225, 226
Făgărăşenii, 293
Făgărăşan, Mihail, 188
Fălticeni, 111
Fărcădin (Huniedoara), 16
Fărăgău (Mureş), 244
Fătul, fiul lui Pralea, 77
Feiurd (Cluj), 244
Felbiger Johanes, 155, 218, 237, 249, 269, 318, 320, 323
Feldioara (Braşov), 292
Feldru (Năsăud), 56—58, 141, 142, 200, 217
Feleac (Cluj), 126, 244
Felminiş (Arad), 166
Feneş (Bihor), 241
Feti Ioannes, 195
Feerhaza=Albeşti (Tr. Mare), 213
Feneşul săsesc (Cluj), 244, 257
Ferdinand, regele Ungariei, 17
Filaret, episcopul, 299
Fildul de sus (Cluj), 259
Fildul de jos (Cluj), 244
Filimon Ioan, 192
Filipus Pictor (Maller), 18, 32
Filipan Vasile, 190
Filipaşcu Alexandru, prof., publicist, 91, 171
Fináczi Ernö, 159
Firu Nicolae, inv., publicist, 5, 78, 79, 122, 235, 239, 240, 241
Fiscuti Alexandru, 187
Fizeş (Severin), 149
Floca Octavian, 16
Florea, protopopul Braşovului, 123
Florea, dascălul, 85, 86
Florea Alexandru, pr., publicist, 233
Fogaraşi Ştefan, 40, 50, 97
Fogaraşi Ioan, 222, 224
Focşani, 111
Forgách, cardinalul, 110, 123
Forró Miklos, 33
Frankfurt, 107
Francisc I, împăratul Austriei, 161, 308

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

Francisc II, împăratul Austriei, 216
Franța, 237
Frâncu Ioan, 258
Frederic, imp. Germaniei, 237
Freihern Alexander Ioseph, 153
Frideric Wilhelm, baron, 312
Fuchs Markus, 33
Fulea Moise, 211
Furtună Dumitru, econom, 182, 215, 225, 226

G.

Gabor Iancu, 152
Galați, orașul, 110, 317
Galați (Făgăraș), 188, 225
Galea Aleman, 128, 192, 214
Galda de sus (Alba), 145
Galda de jos (Alba), 243
Gáldi Ladislau, istoriograf, 320
Galia, 46
Galiția, 7, 55
Gáll, 219
Ganea Al., 198
Gaster Mozes, 20, 38, 82, 87, 95, 98, 311
Gavril, 123
Gavrilă din Băsești, 192
Gavra Alexandru, 239, 275
Gădălin (Cluj), 244
Gârbova (Alba), 243
Gelej Ștefan, 62, 91, 93, 94
Geneva, 49, 81
Geoagiu Feredeu (Huniedoara), 242
„Georgie Ioan", 140
Georgescu Ioan, prof., publ., 5, 144, 190, 238, 312
Gepiu (Bihor), 122
Germania, 237
Gésty Ferenț, 28
Geer Ludovic, 64
Ghedeon, călugăr, 144
Gheja (Turda), 243
Ghenadie, mitropolitul, 30, 35, 40, 64, 298
Ghenadie II, mitr. Bălgradului, 91, 93, 95
Gheorghe grămăticul, 9
Gheorghe din Sângeorz, episcopul, 24, 26
Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, 56
Gheorghe, dascălul din Iaz, 60, 151
Gheorghe, 78
Gheorghe, popa din Borșa, 91
Gheorghe, popa din Secul, 93
Gheorghe, dascălul, 137
Gheorgheni (Ciuc), 198, 199
Gheorghe, protopopul, 206
Gherla, 82, 118, 156, 173, 174, 244
Ghibu Onisifor, prof. univ., 3, 9, 30, 31, 40, 48, 51, 90, 100 103, 126, 159, 164, 247, 248, 255, 263, 287, 289, 308, 310, 311, 316—319, 332
Ghica Grigore Vodă, 3, 197
Ghica Grigore, principele, 275
Ghidiu Andrei, 154
Ghimbav (Brașov), 233
Ghiriș (Bihor), 123, 241
Ghișasa (Sibiu), 244
Ghimeș (Ciuc), 198, 244
Gilău (Cluj), 244
Giomal (Alba), 213
Giula-Vărșad (Arad), 166
Giulești (Maramureș), 16, 179
Gledin (Năsăud), 55, 147, 200

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Gligor, dascălul din Băiţa, 145
Gligoraş dascălul, 139
Glogoveţ (Tr. Mică), 137, 182
Goethe W. 221
Goga Octavian, 181
Goţii, 46
Gotlieb Antoniu, 248
Gotfried, 219
Govora, 32, 52, 55, 95, 104, 298, 312
Grama Alexandru, 51, 114, 301
Grama Ionaşcu, 78
Grama Ioan, 198
Graur Tudor, cumnatul lui Şincai, 279
Gray, colonelul, 221
Grebeniş (Mureş), 244, 259
Greceanu Şerban, 107
Greceanu Radu, 107
Grecii, 46, 49, 73, 228, 297
Greoni (Caraş), 152
Grid Eustatie, protopopul, 135, 280
Grid Nicolae, 232
Grid Dimitrie, 232
Grieb, paterul, 187
„Grigore den Ardel", 170
Grigore diacul, 122
Grigore, popa din Măhaci, 20, 21, 40, 109
Grimovschi Petre, 285
Grind (Turda), 206
Gross Iulius, 248, 269
Gura-Sadului (Sibiu), 242
Gura-Râului (Sibiu), 242
Gurba (Arad), 166
Gurghiu (Mureş), 301
Gyármáty Ştefan, 75
Gylen Iános, 279
Gyujtó Al., 277, 278
Gyr Radu, 275

H.

Habic (Mureş), 139, 244
Habsburgii, 31
Hadik, 249
Haecker, 219
Haines Gh., 211, 229, 292, 293, 325, 326
Halici Mihail, 81, 82, 110
Halle, 301
Haller Petru, 32
Halmagi Ioan, 190, 265, 332
Hălmagiu (Arad), 182
Hammerle Hugo, 234
Hanci Ioan 146
Haneş V. Petre, 33
Hangul, fiul preotului Radu, 77
Haralambie V. Eugeniu, publicist, 99
Haşag, (Sibiu), 244
Haşdeu Alexandru, 7
Haşdeu Petriceicu Bogdan, 7, 19, 20, 37, 38, 40, 136
Hatăş Vasile, 123
Haţeg, 28, 42—44, 97, 109, 136, 144, 168, 182, 219, 234
Hărăguş Ştefan, 119
Hăpria (Alba), 214
Hârseni (Făgăraş), 77, 198
Hârst Simion, 133
Hârs Gheorghe, 227
Heidelberg, 44, 48, 97
Heltai Gaspar, 33
Hellmuth Johann Heinrich, 274, 333
Henig (Alba), 244
Herborn, 46, 47
Herce Ştefan, 27
Hermanni Michael, 48
Hermann Georg, 130

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Herman Teodor, 140, 141, 247
Herța, popa, 141
Hessus Ioan, 18
Hirscher Luka, 34
Hoban Vasile, 53, 54, 60, 84—86
Hoban Stanciul, 53, 85, 86
Hochmeister Martin, tipograf, 263, 319
Höchsmann, 116
Hodac (Mureș), 139, 244, 303
Hodoș Nerva, 21, 27, 34, 93, 97—100, 104, 107, 121, 147, 183, 229, 243, 286, 287, 308, 309, 311, 314, 315—326
Hodoș Enea, 281, 303
Hodoș—Bodrog, m-rea, 149, 154, 158
Hodoșa (Treiscaune), 191
Hodorean Ioan, 244
Hoffhalter Rudolf, 35
Hojard, 137
Homorod-Băi (Tr. Mare), 198
Hondol (Huniedoara), 229
Honterus Johann, 13, 14, 21, 22
Horezu, m-rea, 111
Hordou (Năsăud), 200
Horia, 162, 206, 207, 243, 278
Hotin, orașul, 7, 269
Höhn, 219
Humorul, m-rea, 54, 56, 58, 111
Huniedoara, comitatul, 9, 27, 28, 62, 64, 78, 136, 194
Hunfalvy Páll, 15
Hundorf (Tr. Mică), 125, 244
Huedin (Cluj), 142
Huniedoara, orașul, 234
Hurmuzaki Eudoxiu, 17, 56, 117, 209
Hurdugaci Gavrilă, 139

I.

Iași, orașul, 7, 87, 99, 106—108, 157, 162, 171, 195, 269, 275, 316, 322
Iași (Făgăraș), 77
Iacob Putneanul, mitropolitul, 316
Iacob Partenie, 190
Iacov diacul, 128
Ianăș dascălul, 152
Iancovici Antoniu, guvernatorul Banatului, 162, 239
Iancovici Teodor de Mirivo, 160, 162, 269, 318, 320
Iane, popa, din Brașov, 20, 21, 26, 34, 95
Iancu Avram, 207
Iancu din Sâncel, călugăr, 190
„Ianoș din Dobra", 192
Iara (Turda), 244
Iarcu Dimitrie, 173
Iaz (Severin), 60, 151
Ibașfalău v. Dumbrăveni,
Ibișdorf (Tr. Mare), 244
Ibănești (Mureș), 244, 303
Iclod (Tr. Mică), 258
Idicel (Mureș), 302
Ieud (Maramureș), 16, 37, 58, 171, 245
Iercovici Dimitrie, 245, 289, 291
Iernut (Tr. Mică), 244, 259
Ierusalim, 108
Ievon, dascălul, 121
Ignat Ioan, 219
Ilarion, episcopul, 88
Ilie din Greoni, 147
Ilieni (Făgăraș), 198
Ilieș Ioan, 238
Ilieșești (Baia), 142
Illia Andrei, 247

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Ilva Mare (Năsăud), 146
Iminovici George, 191
Imre Ştefan, 89
Intregalde (Alba), 243
Indol (Turda), 244
Innsbruck (Austria), 76
Inochentie, papa, 135
Inochentie, episcopul de Huşi, 147
Ioan din Prislop, episcopul, 16, 64
Ioasaf, episcopul, 75
Ioanichie din Săsciori, 172
Ioan, dascălul, 198
Ioanovici Gheorghe, 239
Ioan, popa din Sânpetru, 109
Ioan Vodă, fiul lui Vasile Lupu, 110
Ioanovici Vicenţiu de Vidac, 153, 227
Ion diacul, din Nancova, 59
Ion diacul, din Pocioveliştе, 59
Ion diacul, din Cetatea de Baltă, 58, 59
Ion, fiul lui Penciu, 77
Ion, popa din Bobâlna, 81
„Ion, dascălul dela Colţa"
Ion Constantin, 201
Ion, diac, 242
„Ion ot Porumbac", 126
Ion grămăticul din Porceşti, 127
Ion al Bardanului, 142
Ion, dascălul din Bălgrad, 145
Ion din Cenade, 157
Ionaşcu, 56
Ionaşcu din Moldova, 76
Ionaşcu, fiul popii Ion, 77
Ionaşcu, fiul preotului Stan, 77
Ionaşcu Luca, 198
Ionaşcu Monea, 115
Ionaş, popa, 123
Ionescu Ion, prof. univ., 317, 318, 323
Ionescu A. Stan, inv., Răşinari, 128, 129
Ionescu Petre, 151, 156
Ionescu Sadi Al., 286
Ioniţă dascălul din Beclean, 142
Iorest, mitropolitul Bălgradului, 62, 95, 106
Iorga Nicolae, 7, 8, 11, 16, 18, 25, 27, 28, 32—34, 52, 54, 56—58, 61, 63, 68, 78, 86, 88, 90, 93, 96, 98—100, 110—112, 117, 125—129, 136, 142—145, 150, 152, 162, 169, 170, 173, 175, 178, 190, 191, 196, 201, 222, 224—226, 229, 236, 242, 151, 260) 264, 275, 276, 281, 282, 286, 300, 307, 310—312, 325, 328, 332
Iorgovici Paul 330
Iorga P., 198
Ipek (Serbia), 20
Irimia I, 105
Iosaş (Arad), 166
Iosif II, impăratul, 127, 155, 161, 162, 166, 179, 190, 203, 206, 208, 219, 221, 227, 229, 240, 245, 246, 248, 259, 303, 308, 324
Iştvanovici Mihai, tipograf, 101, 102, 308, 309
Ivăneşti (Mureş), 202
Ivireanu Antim, 133, 308
Ivul Gavril, 89
Izverniceanu Damian, 5

J.

Jabeniţa, 244, 302
Jacotot, 218
Jadani (Timiş), 161, 163
Járay M., 77
Jerdovits, 280

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Jina (Sibiu), 219
Jinariu Simion, 208, 224
Jipa, 135
Jiul, 5
Joandrea Gheorghe, 28
Joseni (Ciuc), 199
Josani (Bihor), 122
Jucul de jos (Cluj), 174, 244
Jucul de sus (Cluj), 244
Junta diacul, 58
Jurca Vasile, 171

K.

Kádár Jozsef, 139, 141
Kalanek, 153
Kafes Gheorghe, 228
Kalnoki Ieronim, 221
Katona Ştefan, istoric, 309
Kemarsson Francesco, 314
Kemény Ioan, 68, 75
Kemény, contele, 278
Kenghelaţ Pavel, 168
Kerameus Nicolae, 111
Kiew, 105, 110, 190, 209, 213, 281, 283
Kiriţescu Constantin, prof., publicist, 22
Kiss Aron, 210
Kiss Ödön, 218
Klobusinsky Francisc, 95
Knezevici Pahomie, episcopul, 237
Konicki Georgius, 281
Kosice, 90
Kovachich, 275
Kovásznai Petre, 62
Kováts Sigismund, 279
Kozaczinsky Emanuil, 153
Köln, 285
Körösi, 17, 65
Kurczbök Laurenţiu, tipograf-editor, 307, 315, 316—329

L.

Lador Ilie, 245
Laiu George, 149
Lapedatu Alexandru, prof. univ., 226, 227, 325
Laslo Filotei, 179
Laurian Treboniu August, 275
Lazarini, 160
Lazăr Gheorghe, 89, 151, 243
Lăngescu Radu, 108
Lăpădat Dumitru, înv., 127
Lăpuşneanu Alexandru, 55
Lăscud (Tr. Mică), 258
Lăzărescu Ioan, 167
Lăzărici Ioan, 81, 98
Lebrecht Michael, 130
Leipzig, 81, 169
Lemeni Ioan, episcopul, 139, 190, 252
Leopold I, împăratul, 31, 113, 234
Leopold II, împăratul, 161, 169, 216, 240, 248, 326
Lerthenfeld J., 260, 279
Leşu (Năsăud), 200
Leştian Mihail, 89
Leurda (Maramureş), 141
Leta-Mare, 241
Leţa Petruţ, 146
Le Quien Mihaël, 7
Likirie Ioan 213
Lipova (Timiş), 156, 167
Lissa (Făgăraş), 198, 219
Lisabon, 45
Lita română (Turda), 244
Literat Valer, 5, 77, 222, 225
Lodroman (Tr. Mică), 244, 258
Loga Georgiu, 150
Loga Vasile, 140, 154
Lorántfy Mihail, 64
Lorántfy Susana, 27, 63—65, 68, 75, 76, 78, 83, 126

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Lorinţ, diacul, 35
Lörch (Austria), 279
Lucaris Chiril, 49, 50, 91
Luchici Ştefan, 157
Ludişor (Făgăraş), 78, 198
Luduşul Mic (Sibiu), 198
Luduşul Mare (Sibiu), 214, 244
Lugoj, 16, 27, 28, 42, 44, 63, 70, 79, 149, 155, 156, 162, 163
Luguzeu (Arad), 166
Luna (Turda), 244
Luncani (Huniedoara), 252
Lunca Cernei (Huniedoara), 16
Lupaş Ioan, prof. univ., 3, 6, 17—19, 25, 29, 39, 42, 48—50, 66—68, 91, 99, 108, 115, 129, 148, 157, 163, 166, 169, 203—205, 209, 211, 214, 219, 221, 223, 227, 246, 250, 253, 280, 286, 289, 290, 309, 330
Lupeanu Melin Al., 116
Lupşa (Turda), 77, 214, 243
Lupşa Ştefan, prof., publicist, 59, 79, 137
Lupu (Tr. Mică), 182
Lupu Nicolae, prof., 301
Lupu de Petrova, 171
Lupu, popa, 58, 91
Lupu Leon, 139
Lupu Vasile, Domnul Moldovei, 56, 95, 96, 105, 110
Lupu, fiul lui Mani Purcar, 77
Luther Martin, 12, 15, 19, 20, 32, 104
Lwow (Lemberg), 55, 86

M.

Macău, 241
Madácsy Ioan, 240
Magiar Simion, 164, 237, 240, 254
Magno Varadini, v. Oradea Mare
Maierii-Sibiului, 213
Maier Gheorghe, 201
Maieru (Năsăud), 146, 171, 200, 217
Maior Petru, 50, 129, 181, 184, 190, 248, 249, 276, 300, 306
Maior Martin, 97
Maior Grigore, episcopul, 118, 179, 180, 187, 190, 193, 195, 224, 225, 249, 250, 310, 318, 319
Mailat Matei, 198
Maimburg, 180
Malinescu Iordache, 275
Manuilovici Mihail (Maxim), episcopul, 239
Manciulea Ştefan, prof., 251
Manfi Vasiliu, 189
Mangra Vasile, 79, 122
Manoliu Sandu, 4
Maramureş, 2, 8, 9, 16, 36, 48, 54, 55, 58, 59, 62, 90, 91, 99, 100, 121, 169, 171, 172, 220, 245
Mardarie, 55, 144
Marea Egee, 228
Marginai Daniil, 191
Marian Victor, 269, 318, 323, 334
Maria Teresia, împărăteasa, 8, 117, 118, 155, 156, 161, 175, 190, 196, 203, 210, 218, 224, 227, 232, 233, 237, 248
Marien, diacul, 27, 30
Marienescu Atanasie, 150
Marinovici Gheorghe, 303
Massa Simeon, 19, 33
Márotki, matematician, 323
Martinelli Ioan, 118
Mártonfy Iozsef, 251, 252
Marţian Iulian, 146
Mateiaş (Tr. Mare), 147
Matei Ion, prof. univ., 3, 9, 68, 208, 210

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Mavrocordat Nicolae, Domnul Munteniei, 146, 213, 281, 282
Mazilu R. D., 33
Maxim Peloponezianul, 308
Mădăraș (Mureș), 202, 244, 258
Mădăraș (Satumare), 249
Măderat (Arad), 152, 156, 166
Măgina (Alba), 40, 179, 243, 259
Măhaci (Turda), 20
Mănărade (Tr. Mică), 182, 243
Mănăștur (Timiș), 79
Mărgău (Cluj), 244
Mărgineni (Făgăraș), 77, 191, 198, 219
Mândra (Făgăraș), 77
Mânăstirea Săracă, 150, 154
Mânzat Gheorghe, preot, publicist, 141
Medeșfalău (Mureș), 202, 244, 258
Mediaș, Scaunul, 213
Medieșul Aurit (Sătmar), 245
Medrea Ion, 14
Mega (Bulgaria), 303
Mehadia, 152, 159, 160
Mehedinți, 60
Melanchton, 32
Melchisedec, episcopul, 7, 19, 55
Menyői, matematician, 323
Meteș Ștefan, 56, 59—62, 79, 83, 97, 133, 138, 142, 143, 172, 224
Micălaca (Arad), 166
Micăsasa (Tr. Mică), 259
Micești (Alba), 101, 243
Michaza, v. Călugăreni
Miclăuș Idita, 144
Micu Inochentie, episcopul, 115—119, 137, 173, 174, 175, 181, 189, 196
Micu Emilian, 95, 160, 301, 317
Micu Clain Samuil, 16, 174, 179, 184, 187, 190, 193, 195, 215, 238, 249, 264, 275, 276, 282, 295, 299, 301, 315, 320, 328, 331, 334
Miercurea (Sibiu), 214
Migazzi Cristofor, episcopul Vienei, 184, 264
Mihailovici Ioan, 157
Mihail, popa din Lăureni, 139
Mihail, popa din Sângeorz, 138
Mihailovici Pahomie, 154
Mihai, protopopul din Moisei, 58
Mihai, popa din Câineni, 60
Mihailovici Alexie, 86
Mihai Viteazul, 31, 40, 41, 64
Mihai, episcopul din Turdaș, 14, 27, 28
Mihalț (Tr. Mică), 243
Mihăilă, dascăl, 198
Mihnea Voevod, 34
Milașul Mare (Mureș), 142, 198, 244, 254, 303
Milăr Const., 242
Miloia Ioachim, 5, 150, 154
Miniș (Arad), 166
Mintiul Gherlei (Someș), 141, 200
Mirislău (Alba), 64
Miron, 56
Miroliub Basiliu, 281
Misail G., 5, 150, 154, 251
Mișca (Arad), 166, 182
Mitrofan, ieromonahul, 107, 108
Mitrovschi, generalul, 290
Moarcăș Ioan, 230, 292
Mociorniță Margareta, 85
Mociu (Cluj), 244, 303
Mocod (Someș), 141, 142, 200
Möckel Alfred, 9
Modrigan Ion, prof., 276, 280
Moeciu (Brașov), 308
Moftinul Mic (Sătmar), 241
Moga Ion prof. univ., 41, 59
Mohu (Sibiu), 191

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Moise, dascălul, 54, 162
Moise Vodă, tatăl domniței Zamfira, 16
Moiseiu Maramureș, 16, 58, 91, 122
Moldova, 7, 16, 20, 34, 42, 50, 54—60, 76, 70, 91, 96, 110—112, 121, 122, 138, 139, 141, 142, 171, 172, 197, 299
Moldovan Ioan Micu, 114, 115
Moldovan Filip, 258
Moldovan Ștefan, 136
Moldovan Vasile, 214
Moldovița, m-rea, (Rădăuți), 111
Molin S. R., 156, 163, 167
Molnar Albert Szencz, 110
Molnar Ioan, dascălul, 239
Mone Ioan, senator, 198
Monea Ionașcu, 135
Monor (Năsăud), 191, 217, 200, 303
Moraru Radu, 127
Morava (Timiș), 149, 154, 158
Morăreni (Mureș), 200
Morășan Alexiu, 282
Morești (Mureș), 202
Morisena (Cenade-Timiș), 7
Morlaca (Cluj), 244
Moschonas Leonte, 178
Moscova, 86, 95, 283, 324
Moșuni (Mureș), 202
Movilă Petru, 105, 108, 109
Mrazovici Avram, 161
Mucudorf (Tr. Mare), 214
Müller Georgius, 269, 323
Muncaciu, 59, 122, 123, 169, 179, 315
Munteanu Mihail, 213, 232
Muntenia, 8, 34, 55, 75, 111, 307
Mureșan Andrei, 53
Mureșanu A. Aurel, 29, 133, 226
Mureșanu Ioan, publicist, 27, 303
Murărașu Dumitru, prof., 85, 190, 300
Mureș, 55, 64, 78, 121, 138, 144, 146, 199, 200, 220, 242, 254
Musca Antoniu, 90, 247
Musca (Alba), 243
Musca (Arad), 166
Mușlea Ion, dr., dir. Bibl. univ. Cluj—Sibiu, 115, 309
Mușlea C. Candid, 8, 9, 20, 25, 53, 85—87, 132—135, 226, 227, 229, 230, 233, 234, 293

N.

Nadeș (Arad), 166
Nagy Ladislau de Petersen, 248
Nalați Vad (Hunedoara), 43
Nancova (Maramureș), 59
Nanu Samoilă, 198
Nazna (Mureș), 202
Naxos, insula, 178
Nădlac (Arad), 79, 166
Năsăud, județul, 4, 45, 56, 142, 162, 171, 178, 191
Năsăud, orașul, 200, 216, 219—221, 303
Neacșa, 60
Neagoe Chr., 259
Neagoe Ion, 179, 187
Neagoe Meletie, 183, 187
Neagra (Turda), 244
Neamțu, m-rea, 54, 56, 111, 147
Necșa T., 202
Neda Dumitru, prof., publ., 115
Neda M. I., 206, 220
Nedioglu Gheorghe, 125
Nedelcu Toni, 224
Nedici Ion, 157
Negrilești (Someș), 141

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Nemeș Ioan, 219
Nemeș Samoilă, 198
Neofit Peloponisios, 327
Nesteutes Ioan, 34
Netea Vasile, publicist 181
Netot (Făgăraș), 198
Nicanor Proin, ep. Cruședolului, 134.
Nichitici Ghedeon, episcopul, 205, 206, 215, 220, 229, 230, 252
Nicoară Moise, luptător naționalist, 154, 239
Nicolae de Petrova, 90
Nicolae, popa din Uricani, 144
Nicolae din Mohu, 172
Nicolaiasa Gh., 121
Nicula, m rea, 141
Nilles Nicolae, istoric, 76, 100, 102, 114, 117, 206
Nirajul, râu, 199, 203
Niraștea (Mureș), 202, 244, 259
Nistor Ion, 146
Nissis Germano, 107
Noșlaca (Alba) 243
Notig (Sălaj), 189
Novacovici Dionisie, episcopul, 11, 63 181, 183 191, 193, 198, 281, 285, 307, 315
Novacovici Ștefan, tipograful, 317, 326, 327

O.

Oaia (Mureș), 199, 202
Oarda de jos (Alba), 174
Obradovici Grigorie, 161, 274
Obradovici Dositei, 161
Ocna Dejului, 259
Ocna-Sibiului, 198, 244, 259
Ocna Șugatag (Maramureș), 171
Ocnița (Mureș), 200
Odobescu Alexandru, 87, 330
Odorhei, orașul, 198, 199
Ogari (Mureș), 202
Ohaba (Făgăraș), 219
Ojicani (Bihor), 241
Olahul Nicolae, 13, 17, 28, 30, 39
Olpret (Someș), 141
Olsavsky Manuil, episcopul Muncaciului, 143
Olteanu Paul, 234, 235
Oltenia, 121, 125, 146, 149, 151
Oniția Virgil, 35
Opitz Martin, 44, 47
Oprea Alămănuț, 41, 59
Oprea Diacul, 18, 23—26, 29, 34
Oprea Miclăuș, 126
Oprea Milea, 126
Oradea Mare, 5, 36, 59, 78, 79, 122, 123, 186, 217, 221, 235, 236, 238—241, 248, 250, 274, 279, 333
Oravița (Caraș), 153
Orăștie, 4, 27, 28, 30, 34, 81, 82, 136, 151, 201, 215, 234, 248
Orlat (Sibiu), 162, 216, 217, 219—221, 234
Ormeniș (Turda), 244
Ormeniș (Mureș), 142, 242, 244
Oroiu (Mureș), 202
Orșova (Severin), 60, 153

P.

Pabel Leopold, 221
Pahomie, episcopul Romanului, 7, 55, 147
Paloș (Tr. Mare), 198
Panaitescu P. P., prof. univ. 110
Panciova, 51, 217, 243
Panticeu (Cluj), 244
„Pap Nicolaus din Abrud", 191
Papahagi Pericle, 242
Papadopol Al. Calimachi, 49
Pápai Francisc Páris, 81

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Papiu Ilarian Al., 57, 89, 117, 205, 249, 253, 257, 260, 263, 265, 276, 295, 297
Papolzy Dimitrie, 236
Papp E. P., 236
Para Ioan, 221
Paris, 27, 237
Parma, 181
Partenie, ieromonahul, 139
Partoş, m-rea dela, 149, 154, 158
Pascu Georgiu, prof. univ., 18, 25, 26, 34, 93, 330
Pascu Ştefan, şef de lucrări, 126, 136
Pasarovici, 154
Paşca Ştefan, 309
Patachi Giurgiu Ioan, episcopul, 170, 226
Paulsen Friederic, 304
Pavel, episcopul din Turdaş, 23, 25, 26, 39
Pavel dascălul, 221
Pavel Constantin Dr., 236
Pázmány Petru, 278
Păcală Victor, 8, 214, 333
Pâclişanu Zenovie, 28, 142, 193, 294, 278, 301.
Pârvan Vasile, 57
Părău (Făgăraş), 77
Pâncota veche (Arad), 166
Păuliş (Arad), 166
Pânet (Mureş), 201
Păsăreni (Mureş), 202
Păcăţeanu V. T., 203
Pănade (Tr. Mică), 259
Pădure Pătru, 226
Pădure Radu, 226
Peichich Cristofor, 307
Pelaghia, din Dragomireşti, 172
Peligrad, judele, 42
Penciu Ioan, 191
Penciu Man, 198
Peri, m-rea, 16, 90
Periş (Năsăud), 178
Pesta, 309, 331
Pestalozzi Heinrich Johann, 304
Peşteana (Huniedoara), 235
Peştişel Moise, 27
Petraşcu Gh., 222, 224
Peterlachi Gherman, 276, 318
Petersburg, 333
Peţelca (Alba), 243
Petrilaca (Alba), 143
Petrisat (Tr. Mică), 181
Petrinia, 217
Petridul de sus (Turda), 142
Petridul de jos (Turda) 244
Petrovici Maxim, 239
Petrovna Elisabeta, împ. Rusiei, 84.
Petru cel Bătrân, preotul din Braşov, 8, 9
Petru cel Mare, 86
Petru, grămăticul, 9
Philippide Al. 86, 323
Picu Pătruţ, 127
Pilţia Nicolae, 143
Pipoş Petre, 12, 65, 219
Piescator (Fischer), 47
Piuariu Ioan (Popa Tunsu), 302
Piuariu Ioan Molnar Dr., oculistul, 164, 165, 204, 205, 215, 248, 286, 296, 299, 322, 325, 329
Pletosu Grigore, 4
Pociovelişte (Bihor), 59
Pociaţki, 96, 110
Podea Ion, 125
Podeni (Mureş), 199
Podmanitzky, baronul, 166
Pogan Vasile, preotul, 252
Pogăceaua (Mureş), 244
Pogonat Constantin, împăratul, 297, 298

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Poiana (Sibiu), 127, 243
Poienele Zăgrii (Năsăud), 138
Pókóly Jozsef, 64, 76
Pojejena (Caraș), 159
Pojoni, v. Bratislava
Polonia, 30
Pomi (Satu mare), 241
Pop Gheorghe de Băseşti, 5
Pop Ştefan, 330
Pop Vasile, Dr., bibliograful, 53, 93, 94, 101, 255, 264, 269, 311, 316, 317, 323
Pop Gr. V., 173
Pop Ştefan Timandi, 174, 178
Pop Nicolae de Bila, 174
Pop Ştefan, 184, 190, 264, 277
Pop Ioachim, 190
Pop Petru Dositei, 200
Pop Vasile, 219
Pop Dariu, inv., publicist, 123, 241
Pop Iacob, 234
Pop Aron, 258
Pop Dumitru, 258
Pop Baziliu, 258
Pop Gh., 258
Pop Al., 258
Popa Pintilie, 258
Popa Iacob, 219
Popa Nicolae, 202
Popa Vasile, 202
Popa Vasile, 202
Popa Toma, 198
Popa Dan, 198
Popa Iosif, 198
Popa Man senior, 198
Popa Ioan dela Pod, 198
Popa David, 198
Popa Ioan, 147
Popa Traian prof., publicist, 139, 145, 199, 201, 258, 279
Popa Teodor, dascălul, 60
Popbicău (Sătmar); 241
Popescu Bartolomeu, prof., 51
Popescu M. Nicolae, profesor universitar, 109
Popeşti (Olt), 108
Poplaca (Sibiu), 214
Popovici Petru Râmniceanul, 318
Popovici Ioan de Hondol, 229, 325
Popovici, protopopul Idicelului, 302
Popovici Sava, protopopul din Răşinari, 128, 191, 214, 215, 333
Popovici Dumitru, prof. univ., 283
Popoviciu Gheorghe din Boarta, 147
Popovici Ioan din Crihalma, 147
Popovici Gheorghe Dr., 149, 155, 157, 160, 169
Popovici Lazăr, 151, 154
Popovici Ioan din Ticvanul Mare, 162
Popovici Vichentie, 168
Popovici Dumitru, dascălul, 193
Popovici Şt., 213
Popovici Isaia, 213
Popovici Isaia, 213
Popovici Isaia, 213
Popovici Teofil, 214
Popovici Bucur, 214
Popovici Ioan, cantor, 236
Popovici Ioan, 243
Popovici Moise, popa, 252
Popovici Gheorghe, preotul, 252
Popp L. Basiliu, 186
Popp Ioan, inv., 188, 250, 256
Porcești (Sibiu), 127, 142
Porcius Florian, botanist, 4
Porumbacul de sus (Făgăraș), 198

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Porumbacul de jos (Făgăraş), 198
Porumbeni (Mureş) 202
Poruţiu Petre, prof. univ., 207, 216
Possevino Antonio, 31
Poşaga (Turda), 244
Poteca Eufrosin, 172
Poulion Markides, 242
Praga, 153, 200
Prayer J., 10
Precup Gavril, 310
Preda Vornicul, 83
Principatele Române, 22, 49, 54, 56, 79, 111, 112, 146, 147, 208, 307
Prisaca (Alba), 50, 93
Prislop, m-rea, 16, 64, 78, 96, 136, 144
Prişcu Radu, 85, 87
Prodan Solomon, 145
Procopovici Teofil, arhiepiscopul Moscovei, 324
Proştea Mare (Tr. Mică), 244
Przemysl (Polonia), 55
Puşcariu Sextil, prof. univ., 8, 26, 33, 37, 54, 93, 96, 105, 108, 110, 190, 274, 281
Puşcariu Ilarion, 75, 252
Puteanu Bartolomeu, inv., 257
Putnic Moise, 323, 324
Püspöky Ioan, 240

R.

Racoţă Tuliu, prof., publicist, 96, 137
Racova (Sătmar), 241
Racoviţa (Sibiu), 143, 219
Radu Iacob, 42, 123, 136, 144, 145, 152, 162, 170, 188, 235, 264, 333, 334
Radu cel Mare, 42
Radu dela Afumaţi, 42
Radna (Arad), 166
Raitär Demetriu, 188
Rákoczi Gheorghe I, 40, 50, 61, 63, 64, 66, 68, 83, 91, 93, 95, 96, 98
Rákoczi Gheorghe II, 42, 62, 64, 82, 83
Rákoczi Sigismund, 65
Rákoczi Francisc, 119
Rall Cristian, baronul, 219
Ramser Mathias, 32
Rangabé A. R., 49
Rareş Petru, 18, 32
Raţ (Buita) Dumitru, 239
Raţiu Ion, 76, 171, 188, 204, 207, 217, 259, 261, 270, 275, 320
Răbăgani (Bihor), 79, 122
Răcaşdia (Caraş), 160
Rădulescu I. A. Pogoneanu, prof. univ., 99
Rădulescu Constantin-Codin, 108
Răşinari (Sibiu), 11, 127—129, 182, 191, 214, 242 244, 333
Răciu (Mureş) 143, 244, 259, 279
Râmeţi (Alba) 143, 243
Râmnicul Vâlcea, 22, 88, 135, 157, 170, 296, 307, 308, 324, 325, 326, 329
Râmniceanul Dumitru (Pl. 312, 315, 318, 321, 329
Râpa (Mureş), 139, 144, 303
Râşnov (Braşov), 20, 132
Râu Alb (Huniedoara), 242
Râuşor (Făgăraş) 198
Râu de Mori (Huniedoara), 43
Rebra (Năsăud), 141, 200
Rebişoara (Năsăud), 200
Recea (Făgăraş), 77
Rednic Atanasie, episcopul, 138, 143, 179, 187, 190, 197, 199, 225

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Rediu (Cluj), 244
Régai Gheorghe, 115
Reghin 55, 188, 200, 244, 300, 303, 304
Reghin-Sat, 244, 254, 259
Remetea (Timiș), 154
Reșița (Caraș), 153
Reteganul Ion Pop, 243
Retegi Gheorghe, 193
Révai Nicolae, 320
Reynoldus, 7
Riboulet L., 237
Rodna (Năsăud), 142, 200
Roja Gheorghe, 242
Roma, 17, 31, 46, 51, 76, 89, 98, 101, 102, 119, 132, 140, 169, 174, 179, 181, 184, 196, 236, 247, 249, 301, 311, 314
Roman, orașul, 7, 55
Românii, 7, 8, 11, 14, 17—19, 21, 22, 24—27, 32, 35, 36, 39, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 52, 56, 59, 61, 63, 68—70, 73, 75, 76, 51, 82, 84, 88, 89, 91, 96, 102, 107, 109, 112, 113, 117, 119, 123, 129, 130, 133, 142, 151, 153, 154, 163; 163, 166, 169, 174, 178, 181, 193, 196, 203, 227, 247, 249, 276, 186, 291, 292, 297, 306—311, 325, 330
România, 57, 203
Romanii, 174
Romanați, 180
Romos (Huniedoara), 9
Rona de jos (Maramureș), 16
Rotbav (Brașov), 131, 292
Roșca Eusebiu, 208
Roșia de Secaș (Tr. Mică), 244
Roșia Montană (Alba), 134, 243, 244
Roșiu Ioan, 49
Roșu Mihail, dascălul, 154, 157, 158, 160, 161, 163, 166, 167, 168, 317, 324, 325
Rousseau J. J., 116
Rucăr, 108
Runcu (Năsăud), 200
Rusu Ioan, 186
Rusia, 31, 84, 86, 106, 144, 229, 281
Russo D., 37
Rușii, 78
Rușii-Munți (Mureș), 139, 200, 303

S.

Sabo Ștefan, 265
Saca Bihor, 122
Sacabent Ioanovici Arsenie, patriarhul, 135, 152
Sacabent Iosif, 169
Sacerdoțeanu Aurelian, 21
Sadu (Sibiu), 198, 278, 294, 327
Salonta Mare, 241
Salva (Năsăud), 200
Samuil al Bardanului, 142
Samuil, dascălul, 198
Sandor Gregorius de Agyagfalva, 110
Sanislău (Sătmar), 192, 241
Santău (Sălaj), 242, 254
Sarmisegetuza, 46
Sârospotak (Ungaria), 63—66
Sarsig (Bihor), 241
Sașii, 11, 17, 19, 32, 82, 113, 127, 128, 130, 139, 178, 190, 223, 227, 304
Satulung (Brașov), 132, 213, 233, 292, 294
Satumare, 122, 123, 170

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Săbad=Voiniceni (Mureş), 202, 244
Săcal (Turda), 146
Săcalul de pădure (Mureş), 144, 200, 244, 259
Săcădate (Sibiu), 125, 143
Săcel (Sibiu), 214
Săcele (Braşov), 132, 233
Sădeanu Avram, 5, 240
Sălaj, judeţul, 5, 122, 123, 145, 179, 189, 192, 235
Sălcud (Tr. Mică), 214
Sălişte (Sibiu), 18, 41—43, 59, 122, 127, 129, 143, 172, 192
Sămlac (Arad), 166
Sărvad (Sălaj), 179, 278
Săsciori (Alba), 77, 143
Sătmar, comitatul, 235, 241
Săvăstreni (Făgăraş), 77, 198
Sâmbăta Mare (Ungaria), 101, 264, 315
Sâmbăta de sus (Făgăraş), 83, 124, 143
Sâmbăta de jos (Făgăraş), 118, 173, 174
Sâmbătşag (Bihor), 122
Sântandrei (Bihor), 241
Sâncel, (Tr. Mică), 190, 259
Sâncrai (Cluj), 244
Sâncrai (Mureş), 259
Sândominic (Ciuc), 198, 244
Sângeorzul Bistriţei, 147, 200, 217
Sângeorzul Meseşului (Sălaj), 123
Sângeorzul de Mureş, 138, 141, 202, 244, 259
Sângeorzul de pădure (Mureş), 202
Sânger (Turda), 244
Sânmărtinul de Câmpie (Mureş), 179, 198
Sânmihaiul de Câmpie (Cluj), 244
Sânmiclăuş (Sătmar), 241
Sân Nicolaul Mare (Timiş), 153, 156, 157
Sânpetru (Huniedoara), 109
Sânpetru (Cluj), 125
Sântana (Mureş), 202, 244
Sântandrei (Mureş), 202, 244
Sântandrei (Timiş), 59, 79, 80
Sântă Măria Orlea (Huniedoara), 26, 43, 109, 110, 136
Sântimbru (Alba), 145
Sântioana de Mureş, 201
Sântu (Mureş), 259
Sârbii, 133, 148, 153, 155, 163, 167, 298
Sbierea G. I., 88, 109
Schaffner Iosef, 219
Scheidel, inv., 221
Schönbrun (Viena), 259
Scorei (Făgăraş), 198
Sciţii, 46
Schwanz Venceslav, 328
Schweizer Iosephus, 221
Sebeşul (Făgăraş), 198
Sebeşul Săsesc (Alba), 9, 27, 30, 35, 44, 82
Secuii, 68, 93
Secul, m-rea, 93
Serafim, mitropolitul, 34
Serbia, 20
Severos Gavril Peloponezianul, 326
Seşan P. Milan, 65
Severin, judeţul, 78, 97
Sevestrean Irimie, 125
Sf. Gheorghe, oraşul, 292
Sibiu-Maieri, 32
Sibiel (Sibiu), 143
Sibiu, oraşul, 4, 8, 11, 17—21, 25, 26, 32, 33, 37, 41—43, 49,

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

53, 55, 56, 68, 75, 79, 81, 82, 88, 89, 99—102, 108, 113, 116, 119, 120, 125—130, 143, 149, 160, 163, 169, 172, 179, 186, 191, 200, 201, 203, 206—210, 213, 217, 219, 220, 225, 232, 233, 243—245, 250, 253, 260, 263, 274, 283, 286, 287, 289, 291, 293, 294, 307—309
Sibiu, județul, 187, 191, 198,242
Sicula (Arad), 166
Sic (Cluj), 244, 245, 259
Sidriașul Mare (Mureș), 244
Sighet, 90, 170, 186
Sighișoara, 14, 168
Sigismund Ion, 30, 44
Silvași Grigore, 103, 104, 109
Silvașul de jos (Huniedoara), 16, 99, 144, 235
Silvaș Mihail, 75, 76
Silvestru, ieromonahul, 52, 95, 96, 98, 104
Silivașul (Someș), 192
Silivașul de Câmpie (Cluj), 198, 244
Simionescu E., 38
Simion Ștefan, mitropolitul Bălgradului, 40, 49, 52, 62, 95, 96, 98, 298
Simion, popa din Râpa de Sus, 146, 151
Simu Romul, 219
Sinaia, m-rea, 85
Sititelec (Bihor), 241
Silezia, 237
Slatina, m-rea, 55
Slatina (Maramureș), 171
Slavii, 7
Slimnic (Sibiu), 244
Smotrițki Meletie, 102
Soboteli (Arad), 166
Sofronie din Cioara, călugărul, 195
Solnoc, comitatul, 64, 191, 192, 209, 214, 220
Solovăstru (Mureș), 139, 144,302
Someș, județul, 78, 138, 141, 147, 180, 144, 246, 256
Spălnaca (Alba), 243
Sporje Vasile, 122
Srediștea Mare, (Jugoslavia), 149, 151
Srediștea Mică (Jugoslavia), 150
Staicu, dascălul, 135, 172
Stamate Iacob, 147
Stanca Sebastian, consilier eparhial și publicist, 148
Stanciu Ion Dr., prof., 186
Stanciu Virgil, prof., 195
Stan Const., 5, 124, 131, 209
Stan, fiul lui Aldea Chiușdea, 77
Stârciu Iacov, 146
Stinghe Sterie, 8, 84, 132, 217, 230, 290
Stoica Simion, protopopul Bălgradului, 145
Stoica Nicolae, 168
Sturze Vasile Moldoveanul, 59, 78, 79, 122, 138, 170, 236
Stracăș (Bihor), 79, 122
Straja (Alba), 143
Străjan Mihail, 137
Strâmba Fizeșului, m-rea, 138, 141, 180
Strâmtura (Maramureș), 171
Strigoniu, 29, 113
Subcetate (Huniedoara), 144
Suceava, 7, 8, 54, 57, 80, 99, 111, 171
Sucevița, m-rea, 55, 56
Suciu Dimitrie, Ioan, publicist, 154, 160

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Suciu Ion, 256
Suciu Petru, 258
Suceag (Cluj), 244
Suedia, 31
Sulică Nicolae, prof., publicist, 8, 9, 11, 13, 17, 18, 20, 22, 24, 25, 29, 32, 33
Sulzer, istoric, 249, 282, 303
Supurul de jos (Bihor), 241
Surduc (Bihor), 143
Szépviz Frumoasa (Ciuc), 198
Szegedi Gergely, 26, 34
Szilágyi Ferencz, 206
Sztripszky Iliador, 34
Szunyogh P. Francisc, 100, 101, 309
Swieten van, 219

Ş.

Şaguna Andrei, 101, 163, 229 233, 325
Şamşud=Şincai (Mureş), 202, 244, 259
Şandru Lupu Mihai, 171
Şard (Mureş), 202, 214
Şard (Alba), 45, 243
Şaroşul unguresc (Tr. Mică) 259
Şăuşa (Mureş), 202
Şăulia (Mureş), 244, 259
Şeica Mare (Sibiu), 244
Şeitin (Arad) 241
Şepreuş (Arad), 166
Şerban diaconul, 28, 30
Şerban din Mateiaş, 147
Şerban Zmedu, 198
Şeulia română (Tr. Mică), 244
Sieuţ (Năsăud), 141
Şimon, birăul, 56, 57
Şincai Gheorghe, 16, 61, 160, 164, 184, 188, 189, 195, 205, 207, 210, 212, 213, 230, 242, 243, 245, 248, 249, 251, 253, 253, 256, 257—265, 268, 270, 271, 214—280, 282, 286, 300, 301, 303, 311, 320, 321, 323, 325, 333.
Şincai Andrei, fratele lui Gheorghe, 279
Şincai Grigore, fratele lui Gheorghe, 279
Şincai Ioan, căpitan, fratele lui Gheorghe, 279
Şincai Ana, sora lui Gheorghe, 279
Şincai Maria, sora lui Gheorghe, 279
Şinca Veche (Făgăraş), 77, 126, 219, 268, 277
Şiria (Arad), 241
Şoanul Petcu, 133—135, 140
Şoimuşul român (Tr. Mică), 125, 200, 244
Şomcuta Mare, 143, 243
Şomfalău (Tr. Mică), 244, 259
Şona (Făgăraş), 98
Şone Gheorghe, 200
Şopteriu (Cluj), 244
Şotropa Virgil, 4, 138, 142, 160, 178, 195, 199, 217, 218, 219, 220
Şovăilovici Andrei, 222, 224, 225, 293
Şpring (Alba), 244
Ştefan cel Mare, 141
Ştefan dascălul din Milaşul Mare, 142
Ştefan, popa din Braşov, 285
Ştefanovici Ioan, preot, 290
Ştefan dascălul Moldavschi, 121, 122, 170
Ştefan, popa, 122, 123
Ştefulescu Alexandru, 5
Şuboniu Const., 158, 324, 332

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

Suiaga Victor, 16
Șuluțiu Sterca Iosif, 207
Șuncuiuș (Bihor), 241
Șura-Mică (Sibiu), 130

T.

Talpoș (Arad), 166
Tartler T., 134
Tatu Georgiu, 278
Taut (Arad), 166
Tătărești (Satu mare) 241
Tâmpa, munte, (Brașov), 11, 22, 135
Târgoviște, 8, 55, 298
Târgu-Mureș, 32, 44, 139, 145, 186, 199, 201, 244, 258, 276
Târgu Săcuesc (Treiscaune), 136
Târnavele, comitatul, 191, 209, 258, 277
Târnava Mică, județul, 58, 59, 125, 140, 182, 187
Teculescu Horia, 147
Teiuș (Alba), 145, 243
Telciu (Năsăud) 200, 217
Teleac (Mureș), 244
Telechi Recea (Făgăraș), 198
Telegdy, contele, 280
Telegutz Teodor, 145
Tempea Radu, directorul, 211, 222, 223, 226, 230, 231, 248, 289—297, 300, 310 329
Tempea Radu, II, 132—135, 226
Tempea Radu, III, 132, 135, 226
Tempea Radu, IV, 135, 227, 228
Tempea Radu, cronicarul, 52, 83, 85, 88, 115, 132, 226
Teodosie (Veștemeanul), mitropolitul, 107, 108, 306
Teofan, popa din Baia, 142
Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, 34
Teofil, episcopul (1692—1697), 16, 85, 100
Teofil, episcopul (1615), 16
Tertina Mihail, 275
Ticușul român (Tr. Mare) 198
Ticvanul-Mic (Caraș), 157
Ticvanul-Mare (Caraș), 152, 162
Tilișca (Sibiu), 145
Timiș, comitatul, 8, 78, 157, 169
Timișoara, 10, 59, 79, 80, 148, 150, 152—154, 156—158, 161, 163, 168, 169, 186, 215, 217, 325—326
Timișoara-Fabric, 163, 167
115, 135, 198
Tincu Velia Nicolae, 149—152
Tiream (Sătmar), 123
Tirimia Mare (Mureș), 202, 244
Tirnavia, 17, 30, 100, 101, 119, 140, 166, 178, 179, 181, 183, 196, 309
Tisa, fluviul, 58
Tismana, m-rea, 16, 45, 111
Tiur (Tr. Mică), 182
Toader, protopopul, 123
Toader, dascălul din Feldru, 138
Toader, diacul, 56—59
Toderița (Făgăraș), 77
Togan Nicolae, 212, 324
Tohanul Vechiu (Brașov), 219, 232
Tolnay, 65
Tolvay, 323
Toma, popa, 18
Tompa László, 279
Tontsch Hermann, 134
Topârcea (Sibiu), 198, 214
Toplița (Mureș), 121, 138, 244, 303
TopliceanuTraian, prof., publ., 330

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Totoi (Alba), 179
Tokody Gh., 240
Tracia, 46
Traian, împăratul, 45, 116, 175, 181, 196, 297
Trausch Iosif, 14
Transilvania, 3, 5, 8, 9, 11, 14, 16, 18, 24, 25, 27, 32, 34, 35, 38, 43—45, 48—52, 54, 56, 58—61, 63, 64, 66, 68, 76, 78—80, 83, 87, 88, 90, 91, 93, 95, 96, 99, 101—104, 106, 108—112, 115, 116, 118, 119, 124, 125, 129—131, 134—138, 141, 142, 145, 147, 148, 151, 155, 157, 164, 169, 172, 173, 185, 186, 191, 192, 194—196, 198, 203, 205, 206, 210, 219, 234, 235, 238, 245 247, 248, 251, 260, 264, 274, 287, 289—291, 297, 307, 308, 316, 322, 325
Treiscaune, comitatul, 186, 191, 198, 199, 244
Trestanscki Daniel, 155
Tria (Sătmar), 241
Trisechi Ioan, 191
Tritiul (Turda), 244
Trident, 12
Troiţa (Mureş), 202
Tulbure Gheorghe, prof., publicist, 233
Tulgheş (Mureş), 244
Tuştea (Huniedoara), 16, 1457,
Turcii, 150, 154, 155, 157, 29 307
Turda, oraşul, 29, 46, 64, 82, 208, 244, 259
Turda, comitatul, 191, 220
Ţurdaş (Huniedoara), 35

Ţ.

Ţagu (Cluj), 244
Ţamblac Grigore, 7
Ţara Bârsei, 11, 13, 17, 21, 22, 24, 85, 87, 187, 232, 291
Ţara Crişurilor, 5
Ţara Făgăraşului v. Ţara Oltului
Ţara Haţegului, 26, 28, 60, 136, 219, 252
Ţara Moldovei v. Moldova
Ţara Moţilor, 45, 137, 239
Ţara Muntenească v. Ţara Românească
Ţara Năsăudului, 137, 146, 199, 221
Ţara Oltului, 63, 76, 77, 83, 111, 115, 124, 126, 143, 219, 225
Ţara Românească, 16, 18, 22, 32, 42 50, 54, 60, 83, 87, 93, 102, 107, 108, 128, 142, 144, 145, 147, 149, 172, 219, 286, 297
Ţara Severinului, 28
Ţara Ungurească, 28, 66, 93, 101, 173
Ţările de Jos, 45
Ţările Române, 11, 55, 61, 76, 111, 112, 124
Ţichindeal Dimitrie, 154, 160, 167, 168, 239
Ţichindeal (Sibiu), 243
Ţiptelnic (Mureş), 202
Ţopa Chirilă, 190, 211, 253

U.

Ucea de sus (Făgăraş), 198
Ucuţa Constantin Moscopoleanul, 242
Udrea Ion Stoia, publicist, 152
Udrişte Năsturel, 104, 106

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Uioara (Alba), 243
Uilacul (Cluj) 244
Ungaria, 10, 17, 119, 172, 178, 196, 208, 304, 310, 325
Ungrovlahia v. Țara Românească
Unguraș (Someș), 59
Ungurii, 67, 89, 106, 110, 119, 139, 190, 194, 199
Ureche Grigore, 96, 110
Ureche V. A., 97, 107, 309
Uricani (Huniedoara), 144
Urisiul de jos (Mureș), 244
Urmeni Iosif, 155
Ursu Ion, 26

V.

Vaca (Huniedoara), 143
Vad (Maramureș), 171
Vad (Someș), 99, 100, 141
Vadul Crișului, (Bihor), 236
Vaidaculta (Tr. Mică), 244
Vaida Rece (Făgăraș), 198, 219
Vaidei (Huniedoara), 143
Vaina (Antoniu), 277
Valea Lungă (Tr. Mică), 258
Valea Sasului (Tr. Mică), 259
Vancea Pohemie, 191
Vancu Petre, 152, 157
Varlaam, ieromonahul din Topliță, 144
Varlaam, mitropolitul Moldovei, 58, 80, 93
Varmezău=Buciumi (Sălaj), 60
Varviz=Subcetate (Mureș), 198, 244
Vasici Paul, 208
Vasile, dascălul, 52, 54, 86
Vasile, popa, 52, 53, 84, 132
Vasilievici Eustatie, 227
Vasiliova Gelasie, 59
Vașad (Bihor), 241
Vașcău (Bihor) 236
Văcărescu Iancu, 296, 299, 300, 325
Vălenii de Munte, 52, 182, 215
Văleni (Maramureș), 172
Vălioara (Huniedoara), 16
Vânceşti (Maramureș), 191
Vărarea (Năsăud), 200
Vărădia (Caraș), 149, 154
Vâlcea, județul, 55, 125
Vârșeț, 149, 151, 155, 162, 168, 169, 239
Velența (Bihor), 235
Velț (Tr. Mică), 259
Venedict, episcopul, 56
Veneția de jos (Făgăraș), 77.
Vermeș (Năsăud), 199
Veress Andrei, 82, 99, 101, 166, 186, 263
Verzea Radu, preot, 292, 194
Veștem (Sibiul, 219, 244
Veza (Tr. Mică), 277
Vida Gherman, 275
Viena, 18, 19, 89, 90, 100, 113, 116, 119, 126, 130, 140, 155, 155, 160, 163, 164, 166, 174, 175, 179, 181, 184, 186, 187, 196, 206, 207, 235, 239, 242, 249, 264, 274, 275 278, 279, 282, 286, 297, 308, 315, 317—329.
Vijoli Ioanichie, 188
Vilna, 30
Vima Mare (Someș), 245
Vinga (Timiș), 153
Vinţul de jos (Alba), 82, 99
Visca (Huniedoara), 136
Vișeul de sus (Maramureș) 170, 171
Visuia (Cluj), 144
Vișlea de jos (Făgăraș), 124, 143, 198, 219

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Viştea de sus (Făgăraş), 143, 198
Vizantie Gheorghe, episcop, 123
Vizantie Andrei, 319
Vlad Călugărul, Domnul Munteniei, 8
Vlahid (Tr. Mare), 244
Vlasici, pictorul, 150
Vlădeni (Braşov), 233
Vodiţa, m rea, 16
Voila (Făgăraş), 219
Voileanu Matei, 125, 140, 200, 208, 293
Voitor Ion, 171
Voiţa Ioniţă Moldoveanul 171
Voivodenii Mari (Făgăraş), 78, 198
Voroneţ, m rea, 55, 56
Voşlăbeni (Ciuc), 198
Vucovici Bojidor, 35
Vuia Iuliu, 4 51, 148, 151—153, 156, 157, 160, 162, 163, 239, 285, 318, 324
Vulcan Samuil, episcopul, 154, 239, 240, 274
Vurpăr (Sibiu), 82, 83

W.

Wagner, coleg şi colaborator al lui Honterus, 14
Wass Daniel, 274
Werner Iacob, 240
Wittenberg, 15
Witstock H, 18
Wolf Andreas, 147
Wolff, matematician, 269, 323
Wurmloch Albertus, 15, 18, 32

X.

Xenopol D. A., 162, 316

Z.

Zacan Efrem, 27, 28
Zagra (Năsăud), 141, 200, 217
Zalău, 155
Zamfira, Domniţa, a doua ctitoră a m-rii Prislopului, 16
Zărand (Arad), 64, 143, 239
Zărneşti (Braşov), 86, 132, 233
Zichy Carol, 166
Zieglauer Ferdinand, 163
Zimand (Arad), 241
Zlatna (Alba), 45—47, 191—208, 243
Zoba Ioan, popa din Vinţ, 82, 99
Zorca Iacob, 233
Zorlenţul Mare (Caraş), 153
Znagov (Ilfov), 308, 314

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

CUPRINSUL

Pag.

Prefaţa 3
Şcoalele româneşti din veacul al XV-lea 7
Şcoalele româneşti din veacul al XVI-lea 11
Începutul învăţământului superior în Transilvania. Primele încercări . 29
Cărţi întrebuinţate ca manuale de învăţământ în veacul al XVI-lea . 32
Literatura populară. Cărţi apocrife 36
Şcoalele româneşti în veacul al XVII-lea. Situaţie generală . . 39
Un centru rural de cultură românească: Şaliştea Sibiului . . . 41
Legea din 1624 a principelui Gavril Bethlen: copiii Românilor au voe a frecventa şcoalele 43
Şcoala din Braşov în prima parte a veacului al XVII-lea. Câţiva dintre dascălii ei 52
Mânăstirile din Principatele Române, cuiburi de lumină pentru pregătirea cărturarilor transilvani Figuri de dieci (dascăli) . . . 54
Calvinismul la Făgăraş. Susana Lorántffi. Ioan Amos Comenius la Sărospatak 63
Principesa Susana Lorántffi înfiinţează şcoala dela Făgăraş . . 68
Grămăticii din Ţara Oltului la 1658 76
Un dascăl de peste munţi, animator al vieţii culturale din Crişana şi Banat: Vasile Sturze Moldoveanul 78
Mânăstirea Sâmbăta de sus; Şcoala mânăstirii 83
Dascăli braşoveni, distinşi cărturari ai veacului al XVII-lea . . 85
Învăţământul în Maramureş 90
Cărţi utilizate sau care au putut fi utilizate ca manuale în învăţământ în veacul al XVII-lea 91
Prima carte pentru şcoalele româneşti din Transilvania . . . 101
Opere-manuscrise cu caracter educativ 109
Veacul al XVIII-lea. Unirea cu Roma. Cauzele şi efectele ei . . 113
Alţi dascăli ambulanţi şi harnici scriitori de cărţi bisericeşti . . 120
Şcoalele din Poiana Sibiului şi Căşinari 127
Şcoala din Braşov; date noi. Mărturiile unui călugăr iezuit . . 131
Şcoalele din Ţara Haţegului şi din interiorul Transilvaniei . . 136
Emigrările peste munţi. Învăţători transilvani aşezaţi în Moldova şi Bucovina 146
Şcoalele bănăţene 148
Învăţământul în Maramureş 169
O şcoală din Ţara Românească frecventată de Transilvăneni: Şcoala dela Colţea 172

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Pag.

Deschiderea şcoalelor din Blaj: şcoala de obşte, gimnaziul şi cele două seminarii. Primii dascăli ai acestor instituţiuni . . . 173
Şcoalele săteşti înfiinţate de episcopul Petru Pavel Aron . . . 197
Şcoalele din Orăştie, Sibiu şi din vechiul Scaun al Mureşului . . 200
Epoca iosefină. Starea economică şi culturală a Românilor din imperiul austriac. Rescriptele împărăteşti cu caracter politic, social şi şcolar 203
Înfiinţarea regimentelor grănicereşti: Năsăud şi Orlat. Primele şcoale înfiinţate pe teritorul regimentelor 216
Şcoala din Braşov într'o nouă fază. Trei dascăli ai ei vestiţi scriitori: Radu Duma, Dimitrie Eustatievici şi Radu Tempea 226
Şcoala grănicerească din Haţeg şi celelalte din ţinut 234
Şcoalele din Bihor, Sălaj, Sătmar, Pesta şi Viena 235
Situaţia învăţământului românesc din Transilvania la sfârşitul veacului al XVIII-lea 242
Trei luminaţi îndrumători ai învăţământului românesc transilvan: Gheorghe Şincai, Dimitrie Eustatievici şi Radu Tempea. Ceva despre Pedagogia lui Petru Maior 248
Petru Maior şi şcoalele din protopopiatul Reghinului. Activitatea lui ca pedagog 300
Cărţi folosite sau care au putut fi folosite ca manuale didactice în veacul al XVIII-lea 306
Indice de nume şi de locuri 335
Errata 367

4661 74

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

ERRATA

La pagina 14, rândul 25 de sus in jos, in loc de *linlele* se va citi *limbile*.
La pagina 14, rândul 8 la note, in loc de *superintelentul* se va citi *superintendentul*.
La pagina 16, la note, rândul 2 de jos in sus, in loc de 1533 se va citi *1553*.
La pagina 32, la note, rândul 1 de jos se va adăuga după cuvântul *astăzi*, cuvântul *nimeni*.
La pagina 163, la note, rândul 3, in loc de „*Albinele Olteniei*" se va citi „*Arhivele Olteniei*".
La pagina 186, la note, rândul 2, in loc de 1934 se va citi *1943*.
Tot acolo, la note, rândul 8, in loc de 1942 se va citi *1924*.
La pagina 197, in text, rândul 10 de sus in jos, in loc de 1775 se va citi *1777*.
La pagina 207, la note, rândul 2, in loc de 1895 se va citi *1897*.
La pagina 226, la note, rândul 5, in loc de Bucureşti se va citi *Braşov*.
La pagina 236, la note, rândul 10, in loc de Popp se va citi *Papp*.
La pagina 164, nota 3, se va citi: *Al* lui Cristofor Migazzi.
La pagina 269 din nota 3 se va elimina cuvântul „*care*".

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

„Din cauza imprejurărilor create prin războiul aerian, dela coala 8-a inainte nu a mai putut fi trimis textul lucrării, spre ultimă revizuire la Sibiu ci a fost incredințat profesorului N. Comșa spre a da *bun de imprimat*". în ce privește partea tehnică.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

PUBLICAȚIUNILE [redacted] RIE NAȚIONALĂ

a) ANUARUL INSTIT[redacted] ALĂ

Vol. I. (1921—1922
Vol. II. (1923). Buc
Vol. III. (1924—192
Vol. IV. 1924—192
Vol. V. (1928—193
Vol. VI. (1931—1935). Cluj 1936. XII+844 p.
Vol. VII. (1936—1938). București 1939. XI+935 p.
Vol. VIII. (1939—1942). Sibiu 1942. VII+582 p.
Vol. IX. (1943—1944). Sibiu. VIII+672 p.
Vol. X. (în curs de apariție).

b) DOCUMENTE ISTORICE TRANSILVANE:

Vol. I. (1599—1699). Cluj 1940. XVI+522 p.
Vol. II. (1700—1781) în pregătire.

c) BIBLIOTECA ISTORICĂ ASTRA în colaborare cu secțiunea istorică a „Asociațiunii".

1. **I. Lupaș,** *Epocele principale în istoria Românilor,* ed I. Cluj 1927 și ed. II. Cluj 1928, 144 p.
2. **I. Lupaș,** *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784.* Cluj 1933, 230 p.
3. **Marina L. Vlasiu,** *Problema transilvană,* (sub tipar).

d) PUBLICAȚIUNI OCAZIONALE:

1. *Fraților Alex. și Ion I. Lapedatu,* volum omagial. București 1936, LXXIV+905 p.
2. *La Transylvanie,* volum tipărit sub auspiciile Academiei Române. București, 1938, 858 p.
3. *Omagiu lui Ioan Lupaș.* București 1944, LXVIII+926 p.

e) MONOGRAFII ISTORICE:

I. Lupaș, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der siebenbürgischen Dörfer.*
I. Moga și I. Crăciun, *Un stert de veac din istoriografia românească transilvană* (în pregătire).
C. Petranu, *Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens* (sub tipar).
I. Lupaș, *Studii Istorice,* vol. III. Sibiu, 1941, 312 p.
I. Lupaș, *Studii Istorice,* vol. IV. Sibiu, 1943, 392 p.

37/12/1

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

f) BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ:

I. **Nicolae Drăgan**, *Toponimie și Istorie*. Cluj, 1928,
II. **Ioachim Crăciun**, *Cronicarul Szamosközi și însem*
lui privitoare la Români. 1566—1608. Cluj, 1928, 21
III. **Ioan Moga**, *Rivalitatea polono-austriacă și orientar*
litică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII
1933, IV+240 p
IV. **David Prodan**, *Răscoala lui Horia în comitatele*
Turda. București, 1938, 206 p.
V. **Aurel Decei**, *Românii din veacul al IX-lea până*
XIII-lea în lumina izvoarelor armenești. București,
198 p.
VI. **Marina I. Lupaș**, *Mitropolitul Sava Brancovici.* Clu
126 p.
VII. **Sebastian Stanca**, *Viața și activitatea Episcopului*
Moga. Cluj, 1939, 125 p.
VIII. **Dimitrie Braharu**, *Chestiunea Română în Italia în*
Memorandului. Sibiu, 1942, 142 p.
IX. **A.I. Papiu-Ilarian**, *Istoria Românilor din Dacia Supe*
schița tomului III, publicată cu o introducere și c
de Ștefan Pascu. Sibiu, 1943, XX+172 p.
X. **Rolf Kutschera**, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691–*
Sibiu, 1943, 108 p.
XI. **Helmut Klima**, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774–*
Sibiu, 1943. 112 p.
XII. **Ștefan Pascu**, *Petru Cercel și Țara Românească l*
șitul veacului al XVI-lea. Sibiu, 1944, 312 p.
XIII. **Enea Hodoș**, *Din corespondența lui Simion Bărnuț*
contemporanilor săi. Sibiu, 1944, 134 p.
XIV. **Mihail P. Dan**, *Cehi, Slovaci și Români din sec.*
XVI. (sub tipar).
XV. **Teodor Bălan**, *Activitatea refugiaților Moldoveni*
covina la 1848. Sibiu 1944, 130 p.
XVI. **Nicolae Albu**, *Istoria învățământului românesc din*
silvania până la 1800. Blaj, 1944, 368 p.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

2167

NICOLAE ALBU

Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867

Editura didactică și pedagogică

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

2167

Bibl. Universitara Sibiu
R450391160

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

37/A33 V

Nicolae Albu

Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800·1867

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA"
- SIBIU -
INVENTARIAT 1993

Editura didactică și pedagogică
București — 1971

APR 1985

Bibl. Instit. de inv. superior Sibiu
INV. Nr. 10499 19

FEB 1990

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

2167

371(491.7)"1800/1867"(03)

Redactor : M. CATULESCU

Tehnoredactor : O. NECŞOIU

Coperta de : N. SIRBU

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Cuprins

Prefață 5

Cap. I **Situația generală a învățământului românesc din Transilvania între 1800 și 1867** 7

Cap. II. **Școlile din centrele confesionale Blaj și Sibiu între 1800 și 1867** 20

A. *Școlile Blajului* — — ... — 20

a. Organizarea și controlul învățământului pînă la revoluția din 1848 .. .. — — 20
b. Învățământul din Blaj după revoluția de la 1848 48
c. Fundații. Burse 66
d. Aspirații și preocupări ale elevilor. Cum s-a menținut spiritul național în școlile Blajului 71

B. *Școlile Sibiului* — — — — — ... — — — 74

a. Organizarea și controlul învățământului pînă la revoluția de la 1848 74
b. Școala după 1848 86

Cap. III. **Situația învățământului sătesc între 1800 și 1867 pe județe** ... ... — ... ... — ... 95

a. Școlile din orașul și județul Alba 95
b. Școlile din orașul și județul Brașov 101
c. Școlile din orașul și județul Cluj 122
d. Școlile din județul Hunedoara ... ... — 129
e. Școlile din județul Mureș 136
f. Școlile din Țara Năsăudului 147
g. Școlile din Țara Oltului .. .. — — ... 159

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

h. Şcolile din oraşul şi judeţul Sibiu 164
i. Şcolile someşene 178
j. Şcolile sălăjene 184
k. Şcolile româneşti din fostele judeţe : Odorhei, Ciuc şi Trei Scaune 192
l. Şcolile de pe Tîrnave : 197
Tîrnava Mare 197
Tîrnava Mică 202
m. Şcolile din vechiul Scaun al Arieşului şi din Munţii Apuseni 207
Scurte concluzii 216
Anexa I 217
Anexa II 218
Anexa III 234

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Prefață

Lucrarea de față e o continuare a Istoriei învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800, *apărută în 1944. Ea totuși se diferențiază mult de prima. În aceea s-a urmărit dezvoltarea învățămîntului românesc din toate provinciile geografice de dincoace de munți (Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul), pe cînd de data aceasta ne limităm numai la Transilvania istorică, întrucît în secolul al XIX-lea — mai ales după 1850 — învățămîntul a pătruns adînc în mase și, desigur, urmărirea lui în toate provinciile ar fi dus la un material imposibil de cuprins în unul sau chiar două volume. O altă deosebire esențială constă în aceea că în* Istoria învățămîntului *ne-am ocupat și de conținutul învățămîntului (programe, manuale etc.), pe cînd în* Istoria școlilor *urmărim în mod deosebit școala ca* instituție *sau diferitele ei forme de funcționare.*

Ca izvoare, în afară de materialul depistat din lucrări și periodice, ne-au servit : arhivele statului din Blaj — bogatul fond provenit de la fosta mitropolie unită —, arhivele statului din Brașov, arhiva Institutului teologic din Sibiu și arhiva personală a regretatului profesor Traian Gherman.

Materialul l-am grupat în două părți : în partea întîi prezentăm dezvoltarea învățămîntului în cele două episcopii : a Blajului și a Sibiului, iar în partea a doua, începuturile modeste și viața zbuciumată a școlilor poporale din toată Transilvania, grupate —

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

pentru mai uşoară urmărire — pe aşa-zisele „regiuni" şi judeţe.

E locul să facem o remarcă : materialul documentar ne-a obligat să rectificăm o serie de opinii curente sau moştenite asupra unor probleme privind istoria culturii româneşti transilvane, cît şi asupra unor personalităţi care erau prezentate de istoriografia noastră prea aureolat (Sterca Şuluţiu, Andrei Şaguna), iar altele prea puţin apreciate (I. Bob, V. Moga, I. Lemeni, Moise Fulea ş.a.).

Rezultat al unei îndelungate osteneli, lucrarea va contribui, sperăm, la o mai bună cunoaştere a procesului de dezvoltare a şcolilor româneşti din Transilvania într-un interval de timp în care s-au produs puternice frămîntări şi mari transformări sociale.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Capitolul I

Situaţia generală a învăţământului românesc din Transilvania între 1800 şi 1867

Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor se caracterizează, în Transilvania, printr-o sensibilă dezvoltare a forţelor de producţie, ceea ce va atrage după sine apariţia relaţiilor capitaliste în diferite sectoare ale vieţii economice. Producţia de mărfuri, mai ales cerealiere, se bucură de o conjunctură favorabilă. Constituind singurul ei izvor de venituri financiare, nobilimea feudală va intensifica exploatarea ţărănimii iobage la maximum, iar pe de altă parte va căuta să-şi extindă alodiile (moşiile), răpind ţăranilor pămînturile cele mai bune. Cît priveşte celelalte : robota, dijmele şi taxele de tot felul, ele erau aceleaşi ca în secolul precedent.

La pauperizarea şi căderea în servitute a puţinilor ţărani liberi a mai contribuit şi divizarea prin urmaşi a sesiilor (loturilor de pămînt) recunoscute prin *Urbariul* Mariei Tereza, numit şi *Certa puncta*, din 1769.

Deşi privat de drepturi politice şi apăsat de sarcini extrem de grele, poporul român, impulsionat de activitatea agitatorică din epoca anterioară, a luminismului, se afirmă ca o forţă din ce în ce mai puternică. În numele acestei numeroase şi viguroase populaţii valahe îşi lua episcopul Ion Bob îndrăzneala, în 1810, de a prezenta guberniului şi apoi Curţii din Viena un impunător plan de ridicare culturală a românilor (gentis valachicae), argumentînd necesitatea înmulţirii gimnaziilor şi şcolilor „normale", precum şi o mai atentă solicitudine pentru cele populare [1].

Pe o cale sau alta, economică, socială sau culturală, mai lent, ce-i drept, procesul de eliberare socială şi naţională face paşi înainte. Creşte mereu baza social-economică, se dezvoltă cultura, se adîncesc legăturile dintre cele trei ţări româneşti, creşte conştiinţa unităţii naţionale, premisă a unităţii statale viitoare [2]. În acelaşi timp se produc puternice breşe în sistemul de dominaţie feudală. Numai de teama unei noi „Horiade" nobilimea transilvană fu nevoită să renunţe la aplicarea conscripţiei urbariale, numită Czyráki, din 1819—1820, care, prin inducerea în eroare a iobagilor, urma să-i despoaie de jumătate din suprafeţele lor de pămînt şi pe care intenţionase să le alipească apoi la alodiile ei senioriale. Avantajînd numai

[1] *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 846.

[2] *Din istoria Transilvaniei*, ed. III, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 298.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nobilimea, aceeași conscripție urbarială va fi luată ca bază în redactarea urbariului din toamna lui 1874, despre care G. Bariţiu scria că, dacă s-ar fi aplicat, „n-ar mai fi rămas nici piatră pe piatră din curţile nobililor".

Cîrdășia dintre marea nobilime maghiară și Curtea din Viena da mînă liberă primei la cele mai arbitrare măsuri în detrimentul maselor. Egoismul și lipsa de umanitate a nobililor proprietari față de țărănimea iobagă obijduită fu remarcată de unele capete luminate ale naţiunii maghiare însăși, ca marele om de știință Ioan Bolyai [1], istoricul Iakob Elek [2], luptătorul democrat Tancsics ș.a.

Situaţia aceasta este agravată și de unele măsuri represive de ordin naţional prin care se încerca deznaţionalizarea elementului românesc, ca, de pildă, legea propusă în dieta din 1842 în virtutea căreia „în toate școlile Principatului — exceptînd pe cele săsești — limba de predare să fie cea maghiară". Chiar și în școlile Blajului, înfiinţate, dezvoltate și susţinute prin jertfele românilor, în termen de zece ani trebuia să se treacă la limba de învăţămînt maghiară [3]. Evident că nici protestul vehement al Blajului — la care s-a asociat și Sibiul — nu s-a lăsat mult aşteptat [4].

Trebuie să remarcăm, totuși, că jugul de fier al feudalismului transilvan n-a fost uniform ; în alte condiţii — ceva mai favorabile — s-a dezvoltat țărănimea de pe pămîntul aşa-zis „crăiesc" din sud-estul Transilvaniei sau cea de pe teritoriul celor două regimente de graniţă ; viaţa de robi, de adevăraţi robi ai secolului al XIX-lea [5] o ducea iobăgimea din comitatele din interiorul Transilvaniei.

Situaţia nu s-a îmbunătăţit nici după revoluţie, îndreptăţind pe K. Marx și Fr. Engels să scrie în 1853 : „Valahii sau daco-romanii, care constituie principala masă a populaţiei, se află și astăzi sub apăsarea jugului feudal al marilor proprietari funciari maghiari, care, potrivit sistemului austriac, au fost transformaţi și într-un instrument de spoliere guvernamentală" [6].

Abia patentele de împroprietărire din 1853 și 1854, și mai ales *legea egalei îndreptăţiri* din 1864 au reușit să amelioreze oarecum, sub raport economic și naţional, situaţia poporului român.

În cadrul acestor realităţi sociale, economice și politice vom urmări dezvoltarea învăţămîntului românesc transilvan.

[1] *Bolyai János élete és müve (Viaţa și opera lui Ion Bolyai)*, Bucureşti, 1953, p. 361.

[2] *Szabadságharczunk történetéhez (Cu privire la luptele noastre pentru independenţă)*, Budapest, 1886, p. 73.

[3] *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 342.

[4] G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1889, p. 754.

[5] Arató Endre, *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon*, 1840—1848, Budapest, 1860 p. 165.

[6] K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, Bucureşti, Editura politică, 1959, p. 9.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Trecutul învățămîntului românesc din Transilvania, limitat în cercetarea noastră între anii 1800 și 1867, prezintă multiple aspecte, asupra cărora s-au emis diferite opinii, din care nu e tocmai ușor să distingi adevărul. De pildă, opinia unor cercetători români care au prezentat epoca anterioară vijeliosului an 1848/49 ca una de amorțire a spiritelor, de beznă, de totală apatie intelectuală este complet infirmată de documente, de fapte.

Oare nu acum, în această perioadă, mustește duhul conștiinței naționale în școlile Blajului? Oare nu acum apar primele publicații românești în Transilvania? Oare nu acum se tipăresc cele mai multe cărți românești în tipografia din Buda? Și nu tocmai acum intenționa Al. Gavra să-i tipărească pe Șincai și Clain, despre care lucru Al. Papiu-Ilarian scria: „De cîndu-s românii, atîția nu s-au prenumerat (abonat) la o carte și cu atîta nerăbdare cîți și cu cît s-au prenumerat la renumitele opere Șincai-Clainiene“ [1]? Să mai amintim de monumentala — pe atunci — operă științifică și generatoare de patriotism *Icoana pămîntului* a lui Ioan Rusu [2], „una dintre cele mai frumoase scrieri geografice din literatura română“ [3]. Și dacă am aminti de minunata organizare a școlilor bănățene cu nimic inferioare acelora ale celorlalte naționalități? E adevărat însă că învățămîntul românesc propriu-zis nu înregistrează în această perioadă progrese deosebite. Cauzele sînt multiple. În primul rînd, regimul politic feudal; nobilimea nu s-a gîndit niciodată să-i ajute pe iobagi să iasă la lumină. Contele Nicolae Wesselény, deși cu oarecare vederi democrate, scrisese în ziarul clujean „Kólosváry Hiradó“: „Aceia care cer școli pentru poporul român de la sate, voiesc nefericirea lui, căci deșteaptă într-însul dorințe și aspirațiuni necunoscute pînă acum lui“ [4]. Această atitudine a avut-o nobilimea nu numai față de iobagii români, ci și față de cei maghiari. Funcționarii din comitate aruncau adeseori la coș chiar și ordinele venite de sus privind educația și instrucția poporului, a celui român, mai ales. Dar nu numai nobilimea și cu aserviții ei se opuneau ridicării culturale a maselor, ci și pătura conducătoare a sașilor. Prin anul 1836, românii brașoveni avuseseră un proces în legătură cu admiterea tinerimii în școlile acestora. Ajungînd cauza la Magistratură, prefectul Iosif Wenzel a pus pe recurs următoarea rezoluție: „În puterea înaltelor orînduiri, vouă neuniților nu vi se dă voie să faceți școli mai mari decît numai în care să învățați a citi, a scrie și cele 4 operațiuni“ [5]. Și ca Wenzel au judecat toți conducătorii sașilor. Căci, pe cînd în institutele de învățămînt ungurești ale romano-catolicilor, de bine de rău, se mai strecurau și români, în cele săsești intrarea le era, de regulă, barată. Apoi mai apărea ici, colo și cîte un funcționar dînd preoților sfatul de a nu îndemna pe țărani spre școli, pentru că fiii acestora mîine-poimîine o să le ia pîinea fiilor lor (popia sau dăscălia); de-aci rînduiala, devenită obicei, că aceste

[1] *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851—1852, p. 239—240.
[2] Tipărită la Blaj, tom. I—II, 1842, tom. III, 1843.
[3] N. Iorga, *Floarea Darurilor*, II, p. 80.
[4] G. Barițiu, în: „Observatorul“, nr. 92, 1877.
[5] *Ibidem.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

modeste funcţiuni s-au transmis din tată în fiu. De aceea, cu autoritatea pe care i-o dădeau gazetele sale, Gheorghe Bariţiu îndrăznea să apostrofeze preoţimea pentru păcatele ei : „Preoţii odinioară îşi puneau sufletul pentru turma lor ; dar astăzi cei mai mulţi numai o tund şi o mulg, fără grija păşunii".

Şcoala era socotită fiica bisericii : „biserica fără şcoală e ca o moară fără roate", le spunea la 1804 Radu Tempea — grămăticul şi directorul şcolilor naţionale ortodoxe din Transilvania — braşovenilor. Dar istoria ni-e martoră că cele două instituţii n-au fost surori tocmai bune : „sfînta" a privit-o, totdeauna, de sus pe „sora" sa laică.

Şi de ce am acuza numai preoţimea de aceste metehne, cînd înşişi capii bisericilor româneşti, episcopii, n-au întreprins în cele mai multe cazuri alte măsuri pentru îmbunătăţirea situaţiei învăţămîntului sătesc în afară de transmiterea circularelor venite de sus. Un exemplu concludent în această privinţă este Blajul. La 1843 încă n-avea o şcoală naţională, adică populară, pe măsura timpului, ci una în care badea Gheorghe Gruiţa, cantorul catedralei, preda atît băieţilor cît şi fetiţelor puţin scris, citit şi aritmetică. Indignat de acest fapt se exprima Al. Papiu-Ilarian atît de puţin măgulitor la adresa Blajului : „Oare este apa Tîrnavelor destulă pentru a şterge această ruşine ? [1] Noi credem totuşi că Blajul şi-a îndreptat atenţia spre institutele lui : şcoala de normă, liceul şi seminarul. Dar ce a făcut pentru şcolile sătești episcopul Vasile Moga din Sibiu ? Nici în Sebeşul-Săsesc al său n-a găsit de cuviinţă să construiască o şcoală, aceasta funcţionînd sub păstorirea lui într-o casă ţărănească.

Marea grijă a episcopilor a fost să obţină de la nobili cît mai multă iclejie (teren) pentru preoţi, idealul lor fiind a nu avea preoţi săraci sau parohii vacante cu anii.

Pentru epoca anterioară anului 1848, s-ar putea spune cu Bariţiu : „prea mulţi preoţi şi prea puţine şcoli" [2]. Nu vreun sentiment de cucernicie îi împingea pe tineri la treapta preoţiei, ci faptul că prin ea scăpau de iobăgie şi de alte obligaţii. Apoi chiar absolvenţi ai liceului fiind, neavînd acces în aparatul de stat, n-aveau să aleagă alt drum decît preoţia sau dăscălia. În paginile lucrării de faţă am reţinut pentru începutul secolului al XIX-lea numele multor dascăli, prin aceasta deducînd existenţa unei şcoli în satul respectiv. „Gazeta de Transilvania" şi „Foaie pentru minte" cereau un învăţămînt pe măsura nevoilor (timpului) : „Mai zic o dată ; apoi oricîte şcoale ar putea avea acest episcopat (al Făgăraşului — n.n.), socotesc că de vom lua afară parohiile din reghementurile de graniţă nici 20 organizate batăr de mijloc ; căci adunarea pruncilor spre a învăţa numai să facă cruce şi rugăciunile, nu o voi numi şcoală. La popoarele culte numărul şcoalelor e de rînd mai mare ca al bisericilor, şi al învăţătorilor mai mare ca al preoţilor. Şi foarte drept, căci şcoala creştinească mai mult poate face fără biserică decît biserica fără şcoală" [3]. Punea, cu alte cuvinte, problema calităţii învăţămîntului, ceea ce aducea cu sine

[1] *Istoria Rom. din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851—1852, p. 235.
[2] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, p. 203.
[3] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 26, 1842, semnat *Abc*, iniţiale sub care, după părerea noastră, se ascunde numele lui Simion Bărnuţiu.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

problema învățătorului, a pregătirii și a retribuirii lui. Într-adevăr, erau puține școli bune în sensul real al cuvîntului ; căci școala bună o face dascălul bun. Dar de unde putea să-i recruteze pe acești învățători buni ? Cu niște biete cursuri de șase săptămîni ? Și apoi chiar de s-ar fi găsit ici, colo și tineri capabili, n-avea ce-i ispiti spre învățămînt. Retribuția era foarte slabă, cu toate că încă prin decretele 5002 și 5003 din 1759 și 1773, precum și cele din 1816, 1823, 1824, 1840 și 1841 se căutase a se reglementa problema învățămîntului sătesc, și deci și a drepturilor materiale ale învățătorilor. În menționatele decrete se ordona ca „în toate comunele în care se simte nevoia, să se dea gratis loc de școală românească și material pentru construirea localului ; iar pentru întreținerea dascălului, să se taie din proprietatea Domnului (proprietarului), de care ține satul, pămînt arabil de 10 cîble și fînaț de 7,1/2 care de fîn sau să li se stabilească un salar fix" [1]. Executarea acestor dispoziții a căzut în sarcina episcopiilor, care n-au putut sau nu și-au făcut datoria, nedepunînd suficiente eforturi pentru realizarea lor. Ele s-au degrevat de organizarea și controlul școlilor (cu excepția lui Ion Bob), sarcina aceasta punîndu-o în seama unor *directori,* propuși tot de ele și întăriți de guvernul transilvan.

Situația învățămîntului reflectă bineînțeles și capacitatea și destoinicia acestor directori. Atîta vreme cît în fruntea școlilor unite a fost Gh. Șincai și în a celor ortodoxe un Eustatievici sau Haines, s-a putut vorbi de o organizare a acestora, de controlul lor, de pregătirea învățătorilor etc. Urmașii acestora ? Niște clerici prea puțin însuflețiți pentru misiunea lor.

Cît despre pregătirea și prestigiul dascălilor, poate nici o profesiune nu era mai disprețuită ca dăscălia ; și nu numai la noi, ci și la alte neamuri ; a se numi cineva dascăl, ungurește *Iskólamester* (mai tîrziu tanító), nemțește *Schulmeister* (mai apoi *Lehrer*), provoca, dacă nu dispreț, sigur compătimire. Chiar și la sași, condițiile de viață ale celor mai mulți dascăli nu difereau prea mult de ale servitorilor ; căci erau retribuiți ca și aceștia : aceeași simbrie și prebendă în pîine și alte producte [2].

Pentru românii ortodocși exista măcar un curs de șase săptămîni ținut de Moise Fulea — directorul. La uniți nu era — pînă la 1840 — nici această brumă de pregătire ; căci Blajul presupunea că dacă un tînăr a ieșit dintr-o școală de normă (școală primară superioară orășenească, în ea predîndu-se limbile : latină, germană și maghiară) sau chiar dintr-o școală trivială (sătească), putea să fie bun dascăl dacă avea glas și știa să se descurce în *Tipic,* adică în cîntările bisericești, servind în primul rînd strana bisericii. Aceste criterii au prezidat, în general, la alegerea dascălilor la sate pînă la 1918. Ele reamintesc de vremea lui Ludovic al XIV-lea cînd lucrurile se petreceau aidoma : „Cînd juriul, alcătuit din preot și fruntașii satului, șovăia să se pronunțe între două sau mai multe nume,

[1] În original : „Ut in omnibus parochiis... fundus communibus provisis locus pro domo scholari, item necessaria ad erectionem ejusdem ; in intertentionem autem Ludimagistrorum terrena pro aratura decem cubulorum, pro foena autem currum aut certum didactrum e communi adsignatur" (Protoc. episcopallum pro anno 1773). Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[2] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei,* vol. II, Sibiu, 1890, p. 635.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

proba eliminatorie se făcea în strana bisericii. Diferiţii candidaţi cîntau în faţa întregii parohii, adunată la biserică, fie un „Agnus Dei", fie „Kyrie eleison", fie „Tantum ergo", şi acela al cărui glas izbutea să se ridice deasupra celorlalte era sigur că va fi ales (1698)" [1].

Dascăli ca aceia pe care îi presupunea Blajul, adică trecuţi prin vreo şcoală orăşenească (şcoală de normă sau gimnaziu), nu întîlnim decît începînd cu deceniul al patrulea al veacului trecut. Pînă atunci şi chiar după aceea, prin multe părţi ale Ardealului, dascălul era, în general, un ţăran simplu, cunoscător de carte, învăţată numai el ştia pe unde şi cum, fără a se deosebi prea mult de ceilalţi săteni ; umbla desculţ şi uneori îndeplinea şi slujba de crîsnic (clopotar) şi servitor al popii. Aşa a fost *epoca dascălilor cantori sau dieci*. În vremea lor (1800—1840), şcoala era o casă ţărănească îngrădită cu nuiele şi lipită cu lut, pe jos fără poditurâ, în mijloc aflîndu-se o masă ceva mai lungă, bătută pe pociumbi, şi în jurul ei, laviţe pentru copii, iar în capul ei şedea dascălul. Alături, în colţ, fumegînd, încărcată cu lemne, aduse la subsoară de-acasă în fiecare zi de către elevi, era vatra cu hornoi.

O imagine aproximativă a învăţămîntului transilvan de la începutul secolului trecut ne-o oferă cartea *Ansichten von Siebenbürgen* [2] („Aspecte din Ardeal"), apărută la Sibiu în 1816, în care citim : „Nu putem avea cel puţin speranţa că se vor deschide şcoli bune la sate, fiindcă *nu există nici un institut, nici o şcoală, unde să se formeze învăţători* şi nici un fond din care să se poată plăti. Chiar şi învăţătorii care sînt, din cauza mizerului salar, trebuie să facă pe curierul (poştaşul), servitorul şi vizitiul preotului. Cu toate că satele săseşti ar fi în stare să ţină învăţători mai buni, totuşi, fiindcă ei trebuie să cînte şi în biserică, *comunele se interesează şi preţuiesc mai mult gîtul decît capul dascălului*.

Şcolile medii sînt slab organizate. Alegerea profesorilor, metoda de învăţămînt şi sîrguinţa lor cît şi cărţile şi principiile didactice în uz ar trebui supuse unui control mai sever. Liceul din Cluj (liceul academic — n.n.) are ca director totdeauna pe prefectul judeţului, adică pe un om politic de suprafaţă. Metoda de învăţămînt în toate şcolile este cea scolastică.

În ce priveşte pe *valahii uniţi*, ei au o bună şcoală (gimnaziu) la Blaj. Şi la Năsăud este o şcoală bine organizată pentru fiii grănicerilor din regimentul al 2-lea valah. Însă valahii neuniţi au şcoli numai la Braşov şi Sibiu — primare, evident".

Tabloul este desigur prea sumar : chiar şi aprecierile din corpul lucrării sînt numai parţial valabile. Să ne oprim puţin asupra pregătirii învăţătorilor. Şcoli speciale, preparandii, pentru pregătirea luminătorilor satelor, nu existau pentru românii ortodocşi decît cea de la Arad (înfiinţată în 1812) şi cea catolică de la Oradea pentru românii uniţi, iar în Transilvania, cursul de şase săptămîni de pe lîngă episcopia din Sibiu, desfiinţat şi acesta după 1830. De aceea, fiecare diac sau învăţător proceda la predarea scris-cititului — căci mai în sus nu se putea ridica — cum îl tăia capul sau cum fusese şi el iniţiat de vreun alt diac mai bătrîn. O programă analitică

[1] Funk-Brentano, *L'ancien régime*, Paris, Didot, 1936, p. 409—410.

[2] Autorul acestei broşuri este groful Alexis Bethlen (v. A. Veress, „Bibl. rom. ung.", Bucureşti, 1931, p. 218).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

nu exista ; nici manuale peste tot, mai ales în şcolile de pe aşa-zisa Cîmpie a Transilvaniei — comitatele : Someş, Cluj, Turda şi o parte din Mureş. (Aprecieri cu caracter general totuşi nu se pot face, căci situaţia şcolilor diferea chiar şi în cadrul aceluiaşi comitat.) Cursurile începeau cînd şi cum se putea, deşi dispoziţia oficială era să înceapă la 15 noiembrie şi să ţină pînă la 15 martie.

Timpul de şcoală scurt, descălii slab pregătiţi şi *metoda* defectuoasă de predare, mai ales aceasta, făceau extrem de greoi învăţămîntul, astfel încît un elev nici după 6—8 ani de şcoală nu ştia să citească şi să scrie cum trebuie.

Chinuitoare, în special, a fost epoca *Bucoavnelor* sau a *şcoalei az-buche* din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Ca să ne dăm seama de greutatea însuşirii cititului şi a scrisului de către bieţii elevi, facem loc „cheii" prin care se putea ajunge la citit. Mai întîi, alfabetul sau literele lui nu se citeau prescurtat ca astăzi, ci prin cuvîntul („buchea") sau echivalentul lor, adică, de exemplu pentru :

a	=az	o	=on
b	=buche	p	=pocoi
g	=glagole	r	=rîţă
d	=dobre	s	=slovo
e	=iest	t	=tverdu
z	=zalu	ţ	=ţi
j	=zemle	u	=uc
i	=ije	f	=fita
k (c)	=kako	h	=her
l	=liude	ce	=cervu
m	=mislete	ş	=şa
n	=naş	ă	=ier

Spre exemplu, pentru „Tatăl nostru" : „*T*verdu — *az* — *t*verdu — *ier* — *l*iude — *n*aş — *o*n — *s*lovo — *t*verdu — *r*îţă — *uc*" ; după ce le citeau în acest chip, le spuneau adunat T.a.t.ă.l n.o.s.t.r.u.

La scris se pronunţa cuvîntul buche de buche ; însă elevii scriau numai semnul sunetului respectiv, adică litera sau slova ; de aici denumirea de slovenire sau „vorbirea pe slovă".

Acestei chinuitoare metode i se poate atribui lipsa de atracţie a copiilor faţă de şcoală.

La 1841 s-a întocmit o statistică a şcolilor din Transilvania, reprodusă mai tîrziu în ziarul clujean „Erdélyi Hiradó". În acel an (1841), în cele 2 840 de sate din Ardeal funcţionau 1 628 de şcoli, dintre care numai 298 erau româneşti. Revista „Társalkodó" cît şi ziarul „Nemzeti" (nr. 6 din 1842), inspirate de acea statistică, afirmau că „românii ortodocşi nu au şcoli şi nici putinţa de a-şi trimite copiii în institute de învăţămînt străine". Cu toate acestea, la data respectivă ortodocşii aveau 285 de şcoli, unele chiar foarte bune (Sălişte, Răşinari, Sadu, Avrig ş.a.), pe cînd românii uniţi aveau înjghebate *abia 14 şcoli săteşti* („Erdélyi Hiradó"). Ziarul exclude, bineînţeles, pe cele grănicereşti — tot unite —, „iar celelalte nu prea pot răspunde scopului". Are cuvinte bune numai pentru şcolile din Orlat, Năsăud şi din alte cîteva sate ; „altundeva nu sînt şcoale, ci iacă aşa, pe o vreme, după cum slujeşte rîvna cutărei obştii, paroh sau protopop". Cît de

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

deformată este realitatea şi cît de micşoraţi eram în ochii administraţiei şi ai presei se poate vedea şi din paginile lucrării de faţă.

Impresionată de cifrele menţionatei statistici, „Gazeta de Transilvania" din 20 mai 1843 se constituie într-un sever judecător, apostrofînd cele două episcopii : „Să învăţăm pe de rost aceşti numeri mulţi (962 şcoli ungureşti ; 353 nemţeşti ; 298 româneşti ; 13 mixte), căci ei cuprind pentru noi învăţătură adîncă şi totodată prea tristă şi ruşinătoare. Românii, un milion şi 120 de mii au cele mai puţine şi mai ticăloase şcoli ! (ortodocşii 285, uniţii 193) [1]. Mergeţi acum voi toţi care ziceţi să nu se înveţe mai mulţi din sat, ca să nu ia popia sau dăscălia din mîna fiilor mei, cărora ne-am făcut-o cu monopol ; mergeţi aceia în a căror parohii (am văzut !) nici un poporan nu ştie cele zece porunci, cît te miri cum totuşi le păzeşte, cum nu zace tot satul în temniţă ; mergeţi aceia din a căror negrijă *de ani treizeci, patruzeci s-au furat şi s-au prădat veniturile bisericilor şi a şcolilor* strecurîndu-se din mînă în mînă ; mergeţi aceia care aţi răpit şi jefuit veniturile episcopiilor, a mitropoliilor şi a *mănăstirilor* [2] *ce era mare parte menite a se întemeia şcoli dintr-însele ;* mergeţi aceia care *trataţi pe învăţătorii fiilor voştri ca pe nişte ţigani, ciurari şi lingurari,* văzîndu-i flămînzi, goi şi amăriţi". Concluzia : vinovate erau şi episcopiile, în mod deosebit cea a Blajului, care producea — prin şcolile lui — numai preoţi, profesori şi diferiţi funcţionari mărunţi (notari). Acest lucru îl sublinia „Gazeta" şi cu trei ani mai tîrziu [3] : „Atîţia şcolari în Blaj, atîţia pe la alte şcoli şi cînd cauţi învăţători, dai parte mare numai peste de-aceia pierde-vară, carii, în loc să dreagă, strică şi moralitatea poporului prin atîtea obiceiuri rele învăţate pe la oraşe. De cîte ori gîndesc la această greutate, totdeauna suspin *pentru ce nu este şi la Blaj o preparandie de învăţători* carii totdeodată să fie şi cantori ?".

Importanţa învăţămîntului pentru ţărănimea română din Transilvania avea să o susţină în acelaşi an, în „Erdélyi Hiradó", un oarecare Székelyi [4], care cerea ca, la Blaj, să se ridice sau să se înfiinţeze o şcoală normală (preparandie) sub supravegherea celor doi episcopi, adică pentru amîndouă confesiunile, din care ar ieşi învăţători buni, nu cum sînt cei actuali, despre care Székelyi scrie : „judecînd după starea dascălilor noştri de astăzi, care se trimit pe la sate, aceia nu de învăţători, ci nici de clopotari sau paraclisieri nu sînt destoinici".

Strigătul disperat al „Gazetei" nu trebuie interpretat în sensul că situaţia învăţămîntului românesc — chiar şi unit — ar fi fost dezastruoasă. Datele pe care le aducem în corpul lucrării de faţă nu confirmă această situaţie. Gazetarul şi istoricul Bariţiu, în articolul : *Şcoalele noastre în 1841* [5], susţinea că „învăţătorii sînt foarte slab plătiţi, cu toată truda celor cîţiva directori provinciali de a le ridica salariile la o stare mai cuviincioasă, măcar pentru învăţătorii mai cernuţi. Aici Banatul stă mai bine. Blajul ?

[1] G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924, p. 23.

[2] Bunurile acestor mănăstiri le-au înghiţit preoţii şi protopopii locului. Şi n-au fost puţine asemenea moşii sau „funduri" mănăstireşti.

[3] În 1848, nr. 46.

[4] V. articolul reprodus — în traducere — „Gazeta de Transilvania", 1846, 23 sept., p. 305.

[5] „Gazeta de Transilvania", 1841, din 30 martie.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

El face înaintări aşa line pe cît curg de lin cele două rîuri între care este aşezat ; însă paşii lui în *instituţii* sînt siguri. Cu 9 ani în urmă, Blajul avea numai un profesor de filosofie [1] ; de atunci încoace el are pentru filosofice, matematice, istorice şi fizice, patru profesori ; de curînd *filosofia* (chiar şi părţile cele mai abstracte ale ei) *se predă* nu în latineşte, ci *în româneşte*, lucru ce nu ştiu cu cîţi ani înainte n-ar fi fost de crezut". Şi trage concluzia : „Şcoala românească înaintează încet, dar nu stă pe loc".

Imediat după revoluţia din 1848/49, poporul român, prin reprezentanţii săi fireşti — acea pătură de intelectuali, încă destul de subţire, trecută prin focul luptelor, cerea dreptul la cultură : să se deschidă pretutindeni şcoli, cît mai multe şcoli !

În epoca absolutismului se pusese oarecare rînduială în domeniul instrucţiunii. Veniră dispoziţiuni severe pentru deschiderea de şcoli în fiecare sat. Sub ameninţare, ba pe alocurea se aplicară şi pedepse, comunităţile au fost obligate a satisface „oricum" ordinele guvernului. Se deschid numeroase şcoli. De aici şi urgenta nevoie de învăţători şi ca atare situaţia că învăţămîntul fusese invadat şi de elemente nechemate : caporali întorşi din armată (din cele două regimente româneşti de graniţă desfiinţate), diurnişti aruncaţi afară din slujbe din diferite cauze şi alţii. Evident, ei înşişi fiind slab pregătiţi şi necunoscînd nici o metodă de predare, activitatea lor lăsa mult de dorit. Împotriva acestor dascăli improvizaţi se ridica oficiosul episcopiei ortodoxe din Sibiu scriind : „Ni se rupe inima cînd vedem că cei mai mulţi dintre învăţătorii şcoalelor comunale, necunoscînd nici o metodă de a învăţa şi a creşte tinerimea, aduc în stare şi pe copii şi pe părinţi ca să privească şcoala ca o temniţă, şi învăţătura de pedeapsă şi, pentru a nu pierde mica leafă ce li se dă, adună copiii în şcoală spre a face larmă şi gălăgie ca să se pară trecătorilor că ei sînt de faţă şi că copiii învaţă" [2].

Între timp s-au deschis, susţinute de stat, cele două preparandii : la Orlat şi Năsăud [3], s-a prelungit cursul de pregătire a învăţătorilor din Sibiu la un an, s-au organizat cursuri de perfecţionare în diferite centre, care, toate, au adus o vizibilă prosperare a învăţămîntului sătesc.

Din păcate, întregul învăţămînt era dominat de concepţii retrograde moral-religioase. Conţinutul acestui învăţămînt, neştiinţific şi nebulos, va fi atacat de însuşi Simion Bărnuţiu, care cerea „deschiderea a cît mai multe şcoli naţionale", dar în care „să se introducă ştiinţele cele folositoare", adică cele cu aplicabilitate la realităţile vieţii, „*ca să se poată apăra poporul de pauperism* într-un mod mai sigur", fiindcă „nu se poate justifica importanţa cea mare a şcoalelor în faţa poporului numai cu propunerea moralului şi a religiei". După el, „şcoala e datoare a-l învăţa pe om şi cum să trăiască mai fericit decît pînă acum : de unde apoi iară de sine urmează cît mai puţin a se bucura poporul cînd îşi vede şcoalele (pe unde sînt) sub direcţiunea unor obscuranţi ambiţioşi, carii îi tot cîntă de pedepsele iadului [4].

[1] Adică la *cursul de filozofie* (clasele a VI-a şi a VII-a) care deosebeau *liceul* de *gimnaziu*, oprit la „suprema humanitas" (cl. a V-a).

[2] „Telegraful Român", an. I, nr. 8, 1853.

[3] Directorii acestor preparandii au fost doi buni pedagogi. Fiind însă interconfesionale, nu s-au bucurat de sprijinul şi simpatia capilor celor două episcopii (G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890, p. 636).

[4] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, *Anexe*, p. 203.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

*

Organizarea învățământului în imperiul austriac, pînă la Entwurf-ul lui L. Thunn din octombrie 1849, s-a bazat pe *Nova Ratio Educationis publicae* din 1806, prin care s-au fixat următoarele tipuri de școli : *a*) școala primară (schola vernaculae seu nationales) ; *b*) școala gramaticală (grammatices), cu 3 clase — pînă la „retorică" ; *c*) gimnaziul (humanioarele) (cu 5 clase) ; *d*) liceul (cu 7 clase) ; *e*) academia (cu 2 ani) ; *f*) universitatea (cu 5 ani) [1].

Învățământul primar primi însă între timp o organizare proprie prin *Systema Scholarum* din 1845, care dăinui în linii generale pînă la Legea XXXVIII a lui Ötvös din 1868.

Din conspectul de mai sus lipsește tipul de școală intermediară între cea primară și gimnaziul inferior sau „sintaxa", așa-zisa „școală normală" sau, oficial, „norma". Numirea a indus în eroare pe mulți cercetători ai învățământului. Unii au văzut în ea mama „preparandiei" sau liceul pedagogic de astăzi. La Diaconovici [2] citim „*Norma,* nume dat cursurilor de învățământ de 6 săptămîni ținute pe la începutul veacului XIX cu învățătorii școalelor populare sub conducerea inspectorilor districtuali școlari, în care li se propunea : Doctrina religiunii, Interpretarea Sf. Scripturi, Istoria biblică, Aritmetica și Metodica. La sfîrșitul acestor cursuri li se repartizau posturile". Logic — și pe alocuri așa s-au și numit — trebuiau să fie botezate „cursuri de normă", căci *norma* (sau „școalele de normă") era o instituție permanentă, o școală orășenească, și cuprindea, încă din secolul al XVIII-lea, un învățământ amplu, predîndu-se, pe lîngă limba maternă, limba latină, limba germană, geografia, istoria, geometria, economia și agronomia. Trecerea prin ea nu conferea nici un titlu și nu dădea drept la nici o funcție. Din ea se intra însă mai ușor în gimnaziu. Funcționa cu trei clase. Elevii ei erau recrutați dintre absolvenții școlilor naționale (schola vernaculae).

În cursul vremii s-au înființat și alte tipuri de școli, aproape egale în grad și pregătire cu cea de normă : *școala trivială,* numită la români *capitală* și, prin abuz, *centrală,* spre deosebire de școlile *centrale,* înființate din nevoie de concentrare a elevilor din mai multe sate mărunte la o singură școală, după 1850. Pînă la 1855 avea trei clase ; atunci i s-a adăugat încă una (a IV-a).

În afară de aceste școli, se mai ținea așa-numitele „școli de la vecernie", sau școli de duminica, în care tineretul era obligat să învețe rugăciunile. Cei care nu știau obișnuitele rugăciuni de toate zilele, nu se puteau cununa. Cu prilejul logodnei, viitorii miri dădeau un adevărat examen, la care asistau bătrînii mai de seamă ai satului.

*

După 1850, răspunderea pentru bunul mers al învățământului a angajat direct consistoriile și pe șefii celor două confesiuni, ca urmare a pretențiilor formulate de înaltul cler catolic față de Curtea și Parlamentul vienez

[1] *Enciclopedia Română,* tom. III, Sibiu, 1904, p. 730.
[2] *Ibidem,* p. 415.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de a i se încredința bisericii supravegherea și controlul învățămîntului : „iar dascălii să fie subordonați de-a dreptul preoților“ [1]. De-aci înainte, învățămîntul va cunoaște o adevărată teocrație. Deseori se pot citi prin publicațiile timpului „știri“ ca acestea : „D. D. protopopi și preoți încep a depune (înlătura — n.n.) după plăcerea dumnealor pe dascăli de prin posturi și a-i înlocui cu de aceia care le place sf. lor și joacă după cum le fluieră [2]. De aceea, într-un lung articol de fond, intitulat „Școalele noastre — școale naționale“ [3], apărut fără semnătură, ceea ce dă și mai mult de bănuit că era scris de directorul și redactorul revistei, Visarion Roman, se opiniază pentru smulgerea școlilor de sub controlul clerului „care nu numai că nu se interesează de mersul școlilor, dar pune și piedici prin persecutarea învățătorilor“. Mulți intelectuali români au împărtășit acest punct de vedere. El totuși nu se va realiza.

*

O statistică oficială [4] din 1851 indica, prin cifre, următoarea situație a învățămîntului din imperiul austriac : 10 universități, 5 academii de drept, 9 școli de chirurgie, 11 școli de moașe, 4 institute montanistice, 1 înalt institut agronomic, 3 inalte institute tehnice, 38 școli reale și 262 gimnazii (socotite aici și liceele). În total 74 613 studenți [5], dintre care, după naționalitate : 16 385 nemți, 20 054 slavi, 11 052 unguri, 21 732 italieni, 3 196 evrei, *1 108 români* și 85 din țări străine. „Sîntem cei din urmă ! exclama Barițiu ; apoi să nu-și dea națiia tot, numai școale să-și poată face ?“ Și totuși, cifrele nu exprimau întocmai adevărul. Cîți dintre tinerii români frecventînd școlile străinilor nu le-a mărit numărul elevilor acestora ! Căci, deși tratați aspru în ele, dorul de cultură i-a îndemnat să le caute cum caută cerbul însetat apa de izvor. Viața vitregă, tratamentul dur, ba de multe ori chiar brutal la care erau supuși elevii români în aceste școli e relatat de unul dintre cei trecuți prin ele : Gh. Barițiu [6].

*

În școlile de felul celor amintite mai sus, limba de predare a fost latina, care era și limba oficială în cancelarii. Dar la 1836, aristocrația maghiară se crezuse destul de puternică spre a aduce în dieta țării nedreptul proiect de lege care prevedea ca în toate școlile și institutele de învățămînt să se introducă limba maghiară ca singura limbă de predare. Tendințele păturii conducătoare maghiare de a asimila cît mai repede — impunîndu-le deocamdată limba — celelalte naționalități s-au izbit de rezistența celorlalte grupuri etnice, care au introdus, ca pe o necesitate, limbile naționale în școlile în care se predase pînă atunci latina.

[1] G. Barițiu, *Părți alese*, II, p. 751.
[2] „Amicul Școalei“, 1861, p. 29.
[3] *Ibidem*, nr. 30—32.
[4] Reprod. în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 3, 1853.
[5] Între „studenți“ erau considerați toți elevii de la școlile secundare.
[6] „Observatorul“, nr. 42, 1882.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

În epoca absolutismului (1850—1861) se impune limba germană ca limbă de predare, cu toate că limba română fusese și ea recunoscută [1]. Ordonanța guvernului transilvan din 1 ianuarie 1855, bazată pe rescriptul împărătesc din decembrie 1854, decreta :

a) limba germană studiu obligatoriu pentru toate clasele gimnaziale și liceelor ; *b*) acolo unde limba germană nu e o limbă maternă a elevilor, îndată ce aceștia au învățat-o încît o înțeleg fără greutate, se vor propune studiile după cărți didactice germane ; numărul acestora cît și importanța limbii germane în gimnazii să crească din an în an, în așa fel ca în anii ultimi propunerea ei să fie precumpănitoare; *c*) acolo unde majoritatea elevilor vorbesc altă limbă, acea limbă alături de germană împreună cu literatura vor forma obiect de studiu absolut obligatoriu pentru toți elevii și la toate clasele ; *d*) pentru această limbă cît și pentru cea germană se vor afecta 5 ore la săptămînă ; *e*) limba maternă a majorității elevilor rămîne limba de propunere, dar numai pînă cînd nu-și vor putea exprima gîndurile și numirea lucrurilor în limba germană ; *f*) mai mult de două limbi vii nu se admit a fi predate în gimnazii ; nici un elev nu va fi declarat absolvent dacă nu va cunoaște ambele limbi în măsură în care să le poată vorbi și scrie după regulile stabilite de gramatică ; *g*) la învățarea limbilor, peste tot, se va aplica metodul comparativ, iar paralelismul nu se va face numai între aceste limbi, ci și cu cele clasice, spre care scop, în cel mai scurt timp posibil, se va propune latina sau greaca, însă pe temeiul unei gramatici germane ; *h*) Ministerul Cultelor și al Învățămîntului își rezervă dreptul de a decide cum să se aplice aceste principii la fiecare gimnaziu în parte, ținînd cont de împrejurările actuale ; *i*) caracterul de gimnazii publice și dreptul de a elibera certificate, egale în putere cu cele ale institutelor de stat, nu se acordă și nu i se va acorda nici unui gimnaziu (liceu — n.n.) care nu se va organiza conform principiilor de mai sus ; *k*) pe viitor nu va mai fi numit nimeni profesor la un gimnaziu pînă nu va face dovadă că are atîtea cunoștințe de limba și literatura germană cîte se cer pentru specialitățile pe care și le-a ales [2].

*

În perioada Constituționalismului (1861—1865), românii, deși aleși pentru prima dată, se afirmară ca elemente capabile în viața parlamentară a țării. Dar noul regim a avut o prea scurtă durată. Curtea din Viena găsi justă votarea celor două legi prin care se acordă formal poporului român transilvan drepturi pentru care luptase aproape două secole : 1) egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei cu celelalte din țară și 2) egala îndreptățire a celor trei limbi vorbite în Transilvania : româna, germana și ungara. Legile au fost votate în ședința dietei din Sibiu la 26 octombrie 1864. Dar în acel timp, în care urma să se pună în aplicare cele două legi, monarhia, găsindu-se într-un greu impas, amenințată fiind la sud de Italia, iar la nord de Prusia lui Bismarck, căută un sprijin intern în nobilimea și marea burghezie maghiară. Așa se face că Francisc Iosif I se împăcă cu aceștia, sacrificînd independența Transilvaniei, care urma să fie alipită la Ungaria.

La 1 septembrie 1865, împăratul pronunță dizolvarea dietei transilvane din Sibiu și convocarea alteia pentru 19 noiembrie la Cluj, aleasă prin reactivarea sistemului dietal din 1791. Clasele suprapuse maghiare cîștigară

[1] În 1852, prin decretul nr. 1070 al guvernului, se comunica tuturor autorităților bisericești (Blaj și Sibiu) că pot fi introduse în școlile din diecezele respective cărți pentru diferite materii, scrise în limba română (Documentul, în limba germană, în Arhivele Statului — Filiala Blaj).

[2] T. V. Păcățeanu, *Cartea de aur*, ed. II, vol. II, Sibiu, 1904, p. 741—742.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cauza, căci în ea intrau 130 de deputaţi unguri şi secui, 34 români şi 25 saşi. Hotărîrile care urmau să se ia întruneau deci sigur majoritatea.

Înfrîngerea austriecilor la Königgrätz şi Sadova îl determină pe Fr. Iosif I ca, la 7 martie 1867, să procedeze la constituirea cabinetului Andrásy, iar la 8 iunie acelaşi an să primească chiar coroana de rege al Ungariei. După 12 zile abrogă toate legile votate prin dieta din Sibiu [1], act prin care Transilvania îşi pierdea complet independenţa. Românii au fost din nou crunt înşelaţi de Curtea din Viena.

Ca urmare se instaură o grea perioadă pentru ţinuturile româneşti. Consecinţele s-au făcut simţite şi în domeniul învăţămîntului. Un ecou al lor e reflectat în *Cuvîntul* rostit de Gh. Bariţiu la închiderea adunării generale a *Astrei*, ţinută la Şomcuta-Mare în 12 octombrie 1869, în al cărui sfîrşit ghicim starea sufletească generală a românilor din Austro-Ungaria : „Recomand onorabilei adunări generale de la Şomcuta-Mare luarea în cea mai de aproape consideraţiune *spăimîntătoarea nepăsare ce se manifestă în unele ţinuturi către şcoalele româneşti, către literatura română, către istoria patriei şi naţiunei, mai scurt, către tot ce e românesc*“ [2].

Întrucît pînă la 1918 învăţămîntul românesc din Transilvania a fost confesional, adică în subordinele celor două biserici unită şi ortodoxă, ne vom ocupa în capitole separate de organizarea şi îndrumarea învăţămîntului celor două confesiuni : una cu sediul la Blaj, cealaltă la Sibiu.

Fiind mai vechi sub aspectul urmărit de noi şi avînd şi o contribuţie mai importantă în istoria culturii, prin institutele sale de învăţămînt, ne vom opri în primul rînd asupra Blajului. Apoi, după Blaj şi Sibiu, vom prezenta, pe „regiuni“ sau judeţe (cu nomenclatura de după Unire), şcolile populare de pe întreg cuprinsul Transilvaniei.

[1] I. Moga, *Luttes des Roumains de Transylvanie pour l'émancipation nationale*, Bucureşti, 1938, p. 37.

[2] Asupra dualismului şi a efectelor lui, a se vedea : Al. Lapedatu, *Istoriografia ardeleană*, Bucureşti, 1923, p. 21 ; I. Lupaş, *Istoria unirii românilor*, Bucureşti 1938, p. 275—276 ; Şt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, p. 230—233 ; *Istoria României*, vol. IV, cap. XV, *Din istoria Transilvaniei, II*, cap. II.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

Capitolul II

Școlile din centrele confesionale Blaj și Sibiu între 1800 și 1867

A. Școlile Blajului

a. Organizarea și controlul învățămîntului pînă la revoluția din 1848

Peteluță-n colopaș
Drăguțul mi-i dus la Blaj;
Nu s-o dus să nu mai vie,
Ci s-o dus să-nvețe-a scrie.
(Cîntec popular de pe Valea Mureșului de sus)

De cîte ori s-a scris despre Blaj și școlile sale, cititorii s-au împărțit în două, unora părîndu-li-se că s-a spus prea puțin, altora că se exagerează aportul acestui centru cultural, care, totuși, a fost și a rămas o creație *românească*. Nici de astă dată — sîntem convinși — nu se va vorbi altfel.

Dacă o istorie completă a trecutului școlilor din Blaj nu se poate scrie, de vină sînt și cei care au avut și timp, și material suficient la îndemînă și totuși au realizat puțin. Fiecare dintre aceștia [1], în loc să dea o lucrare omogenă, urmărind fie viața liceului, fie a seminarului sau a preparandiei, s-au mulțumit a prezenta doar aspecte schițate [2] sau fragmente și documente [3]. Nu și-a asumat nimeni osteneala de a răscoli arhivele Blajului, ale Vienei și ale Budapestei în care se află documentele (corespondența) referitoare la institutele de cultură ale orașului de la confluența Tîrnavelor. E adevărat că a lipsit îndemnul și sprijinul de sus. Biserica unită n-a avut, nici în această epocă și nici mai tîrziu, în fruntea ei, un arhiereu pasionat pentru probleme istorice sau literare, care să fi stimulat la lucru o echipă de profesori pricepuți, de care n-a dus niciodată lipsă.

Puținele date — cîte s-au mai păstrat —, culese din arhiva fostei mitropolii, nu vor putea suplini decît în mică măsură documentele „împrumutate" și pierdute — de-a lungul anilor — din arhivele vechilor instituții de învățămînt blăjene.

[1] S-au ocupat de trecutul școlilor Blajului: P. Pop, I. Antonelli, N. Brînzeu, iar prin 1900, Aron Deac, Alexiu Viciu, Ion Gherman, care lucrau tustrei la istoricul liceului, însă fără a fi publicat nimic. Au mai scris prezentări sumare: Ion Georgescu, Teodor Megieșan și Coriolan Suciu.

[2] N. Brînzeu, *Școalele din Blaj*, 1898, Sibiu; I. Antonelli, *Breviaru istoricu al școlilor dein Blasiu*, Blasiu, 1872.

[3] Cum a făcut Zenovie Pîclișanu, Ion Rațiu, Ioan Georgescu ș.a.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Acest „Sion al culturii românești și al învățăturilor mai înalte", cum îl numea un intelectual brașovean cu prilejul unei comemorări [1], se rezema pe mari latifundii, iar episcopul se socotea pe sine un prinț — despot, autocrat — domnind peste marea turmă fără cuvînt a credincioșilor, dată în grija unor protopopi cu tot atîta grijă pentru ea ca și a căpeteniei lor...

Blajul n-a însemnat numai școlile adăpostite între zidurile ridicate odinioară de episcopul Petru Pavel Aron ; el reprezenta, prin episcopul său, puterea politică cea mai înaltă a românilor uniți. Adevărul este că acest Blaj putea să facă, chiar și pentru cultură, mult mai mult decît ceea ce a făcut. Dar deși dispuneau de o mulțime de moșii și fundații bănești, nici episcopii și nici canonicii din consistor nu s-au gîndit de-a lungul a o sută și treizeci de ani să-l imite pe episcopul ctitor (P. P. Aron) măcar *în mic*, clădind un internat, un adăpost pentru sutele de elevi veniți an de an la aceste „fîntîni ale darului". Abia la 1880, mitropolitul Vancea a construit modestul internat în care își găsiră găzduire o mică parte din elevii Blajului.

Pentru o mai ușoară orientare, vom prezenta istoria școlilor Blajului și a celor din arhidieceză, prezentînd și rolul lui Bob, al lui Ion Lemeni și al lui Alexandru Sterca Șuluțiu, în această operă.

*

Temut de mulți, admirat de puțini, dar suportat de toți, cel care ținuse în mînă cîrja episcopească 48 de ani și umbrise pămîntul aproape un veac, episcopul Bob trece prin plaiul istoriei culturii românești ca o sinistră și urgisitoare figură de ierarh. Aceasta este imaginea, binișor deformată, pe care a creionat-o și ne-a transmis-o Petru Maior după amarul celor 24 de ani de protopopie la Reghin, în care timp suportase prea multe de la Bob ca să i le poată ierta [2] ; se ciocniseră două inteligențe inegale, sprijinite pe două voințe puternice. Căci așa a fost Bob : un caracter inflexibil atît în bine cît și în rău ; și tot așa și subalternul său, protopopul de la Reghin.

Să nu-l urmăm însă întru totul pe autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* cînd e vorba de a-l judeca pe fostul său superior. Cine vede în parcimonia lui Bob o simplă pasiune frizînd vulgaritatea, nu-l intuiește just. Bob a înțeles și a trăit spiritul epocii : trebuia să facă totul — și omul fusese de o mare ambiție — ca să reprezinte *ceva*, să fie *cineva*. În calitate de șef al bisericii unite, era membru al dietei transilvane, dar ca „regalist", și nu ales. Și aceasta nu însemna mare lucru ; nu-i creștea considerația politică, cum ar fi dorit ; fiindcă, în spiritul vremii, puterea politică nu se sprijinea decît pe o putere corespunzătoare economică ; și fără o putere economică nu se putea ajunge la puterea politică [3].

Luînd ca bază a vieții *economicul*, pe care-și va rezema prestigiul ca să devină un om influent, mai ales de cînd începu să susțină pe speze proprii

[1] Voicu Nițescu, *Iacob Mureșeanu*, discurs comemorativ, în „Gazeta Transilvaniei", nr. 269, 1912.

[2] v. Petru Maior, *Scrisori, documente inedite*, ediție îngrijită și cu un studiu introductiv de Nicolae Albu, București, Editura pentru literatură, 1968.

[3] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, p. 229.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

un escadron de cavalerie (husari) în războaiele cu Napoleon, Bob n-a risipit, ci a adunat ; a adunat însă și de unde era cazul să jertfească. A adunat ban cu ban, creițar cu creițar, contabilizînd personal orice sumă bagatelă. Așa-l arată însemnările : mînă strîmtă.

O îmbunătățire sensibilă a situației materiale, la care rîvnea, îi adusese contractul încheiat în 10 octombrie 1799, prin care averile mănăstirii „Sf. Treimi", fondul bazilitan, și ale seminarului au fost luate de el în arendă cu suma de 6 000 de florini. Aceste bogate fundații cuprindeau domeniul Blajului și cel de la Cut. Arenda era foarte mică raportată la calitatea și suprafața terenurilor arendate. Administrator bun, episcopul a ajuns în mai puțin de 15 ani un nabab. Grînarele pline, bani peste închipuire, îi dădeau cîteodată și îndemnuri bune. Atunci purcedea la fapte puțin obișnuite. Iar faptele lui au fost „auzite" și la Curtea din Viena. Așa, în 1802 întemeie o fundație pentru 4 tineri în convictul (internatul — n.n.) liceului rom. cat. din Tg. Mureș, pentru 6 la cel din Alba-Iulia și pentru 16 în convictul liceului rom. cat. din Cluj. Reprezentau bani mulți aceste burse. Numai cea din Cluj era de 4 000 de florini la 1802 [1]. Creează „Fundațiunea capitulară", din care se plăteau noii canonici, și alta pentru profesorii de la seminar.

Cine trebuia și spre auzul cui s-au tras clopotele, găsi binevenit prilejul pentru a-i măguli orgoliul și a răsplăti un devotament, mai ales că nu-l angaja la altceva. Astfel, împăratul Leopold II binevoia a-i aprecia gestul, ridicîndu-l la rangul de consilier intim împărătesc [2].

Vom recunoaște deci că numai bogăția, banii, l-au impus pretutindeni. Prin împrumuturi și-a obligat o mare parte din aristocrația maghiară (Grof Eszterházi îi era debitor cu 8 000 Rf !).

Este incontestabil că așa cum a fost, spirit mediocru și inteligență practică, Bob s-a bucurat totuși de stima contemporanilor.

Prestigiul său a determinat într-un fel și consolidarea bisericii unite. Am întîlnit în documente zeci de cazuri în care proprietarii de pămînt (nobilii) și în unele locuri (Cisnădie) inclusiv cei sași voiau să pună stăpînire în mod abuziv pe pămînturile bisericii și ale țăranilor români, ba chiar să-i izgonească din sat (Cisnădie 1791). Intervenția lui Bob la guvernul transilvan (mai ales sub G. Bánffy) s-a făcut imediat simțită în aceste situații.

Fără să se fi preocupat în mod deosebit de școala sătească, episcopul Bob s-a interesat însă în aceeași măsură ca și înaintașul său, Grigore Maior, de aceasta. Chiar conflictul dintre el și Șincai a avut ca obiect tot școala sătească. Ordinele severe date protopopilor și preoților spre a veghea și împlini „porunca împărătească : „de deschidere" a unei case de școală în tot satul cu o sută de fumuri (familii)" fac dovada înțelegerii de către el a măsurilor luate în spirit iluminist pentru ridicarea culturală a țărănimii.

Școlile populare unite. Gheorghe Șincai afirmă în *Elegia* sa că în timpul cît a fost director al acestora (și al celei de normă din Blaj), adică

[1] Cato Censoriu (Al. Roman), în: „Federațiunea", nr. 32, 1872.

[2] Scrisoarea lui Aron Pop de Săcel, în: *Arhivele Statului* — Blaj, dosar an 1803, nr. 16, datată din Viena, 24 febr. 1803.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de la 1782 pînă la 1794, a deschis 300 de şcoli naţionale (săteşti — n.n.). Încă nu s-a găsit o evidenţă generală a lor. Cele identificate pînă acum, cititorul le poate cunoaşte dintr-o lucrare dedicată special acestei probleme [1]. Greutatea — pentru cercetător — de a afla numele lor se explică prin faptul că atît Şincai cît şi ceilalţi *directori* — uniţi şi ortodocşi — înaintau rapoartele asupra situaţiei şcolilor direct guvernului transilvan, ei fiind plătiţi din fondul de instrucţie al acestuia, iar arhiva guvernului transilvan a fost transferată din Cluj la Budapesta în 1884.

Al. Papiu-Ilarian scria acum o sută şi ceva de ani : „După Şincai urmă ca director al şcoalelor, pînă la 1807, protopopul Basiliu Nemeş. *După el au încetat toate şcoalele şi în faptă şi în directură,* căci cu nume director, Benedict (Fogaraşi — n.n.), da numai patente la dascăli cari, scutiţi de greutăţi, nu învăţau nimic" [2].

Papiu a vrut să rezume o stare de fapt. Însă n-o prezenta obiectiv. În primul rînd, lui Şincai i-a urmat în directorat nu Basile Nemeş, ci George Tatu, apoi el — Nemeş — a fost urmat de Benedict Fogaraşi, Basiliu Filipan [3], preotul şi protopopul Uicarei, Ilie Vlasa de la Ţicud, Leonţiu Leontean şi Ioan Pop Maior din Rădeşti. Apoi, nu *toate* şcolile înfiinţate de Şincai au încetat după Nemeş ; multe din ele se menţin şi în veacul următor ; altele au dispărut pentru un timp, pentru ca pe urmă să apară altele în locul lor. Directorii e adevărat că erau prea puţin însufleţiţi de misiunea lor.

De vină au fost şi consistoriile — atît cel unit cît şi cel ortodox —, care au recomandat guvernului ca directori persoane care aveau şi alte funcţii (profesori sau preoţi), cărora, apoi, nu li s-a mai plătit salariul primit odinioară de Şincai [4], şi „nici cheltuielile de drum", cum menţiona într-un raport protopopul Ilie Vlasa din Ţicud.

Nu se mai poate vorbi nici de învăţători anume pregătiţi ca pe vremea lui Şincai. La „şcoala de normă" din Blaj, în care se predau în clasa a III-a chiar latina şi germana, nu mai veneau dascăli „să se desăvîrşească în metodul normal", cum numea Şincai metodica şi didactica sau practica pedagogică. Ea era acum o şcoală orăşenească („Bürgerschule") la dispoziţia celor care voiau să intre în gimnaziu sau pentru funcţionarii mărunţi din provincie. Însă mulţi dintre absolvenţii ei, deşi fără o pregătire specială, se dedicau şi învăţămîntului.

Nevoia de cadre didactice a determinat satele să angajeze ca învăţători pe diecii bisericilor, simpli ţărani, care se străduiau să-i înveţe pe elevi doar „ocinaşele" sau rugăciunile şi cîntările bisericeşti.

Aceasta a fost epoca lui Bob şi a lui Lemeni. Evident, erau pe alocurea şi şcoli bune. Şi nu pe acestea nu le îndrăgeau elevii, ci pe cele slabe, pe cele conduse de dascăli-dieci care n-aveau nici ei înşişi suficientă ştiinţă de carte, de unde şi slabele rezultate şi oroarea tineretului faţă de

[1] Nicolae Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 174—175.

[2] *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851, p. 221.

[3] Dr. Aug. Bunea, *Discursuri: Autonomia bisericii; Diverse*, Blaj, 1903, p. 114. E un alt Filipan decît profesorul şi marele latinist de la Blaj.

[4] 400 fl. pe an, ceea ce reprezenta destul de mult.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

asemenea şcoli şi foarte slaba frecvenţă a acestora, după cum rezultă din următoarea adresă a guvernului transilvan (nr. 5398/1808) către episcopul Bob : „Deşi în multe părţi din teritoriul acestui Principat există şcoli triviale [1] conduse de cantori-învăţători, deşi poporul de jos are cunoştinţă de scopul şi importanţa acestor şcoli, totuşi împiedică funcţionarea lor. De aceea, ne vedem nevoiţi, prin circulară adresată întregului Principat, să impunem autorităţilor respective ca pe locuitorii aparţinînd oricărei religii să-i îndemne, să-i înduplece pe părinţii ai căror copii nu pot fi folosiţi la lucrul cîmpului, să nu întîrzie să-i trimită la şcoala propriei lor confesiuni, la învăţătorii respectivi. Excelenţa Voastră este rugată a da instrucţiile necesare în acest scop". (Semnează : guvernator : br. Gh. Bánfy) [2].

Aceeaşi autoritate supremă, cu ord. nr. 2698, din 14 august 1821, invită consistoriul blăjean să organizeze învăţămîntul sătesc în aşa chip încît să se împărtăşească din ştiinţa de carte cît mai mulţi fii ai ţării ; să se îngrijească de ludimagistri bine pregătiţi, reamintind, în acest sens, o altă dispoziţie mai veche, din 21 octombrie 1820 [3].

Spre sfîrşitul vieţii sale, episcopul Bob se vede a fi fost pătruns pe deplin de importanţa învăţămîntului de masă, căci manifestă o deosebită grijă pentru ridicarea culturală a ţărănimii. Ordinul său circular dat la 27 octombrie 1826 şi reînnoit în anul următor conţinea un serios avertisment dat protopopilor săi, şi prin ei preoţilor, „care nu vor deschide case de şcoală în eparhia sa" [4].

Graţie acestor dispoziţiuni, învăţămîntul sătesc, şi în mod deosebit construirea de localuri de şcoală, devine o preocupare serioasă pentru fiecare comunitate bisericească (le vom urmări în cadrul judeţelor respective).

Şcolile Blajului în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Pentru a arăta situaţia acestora plecăm iarăşi de la o afirmaţie a lui Al. Papiu-Ilarian : *„Cu începutul episcopiei lui Bob se face noapte în sfera culturii românilor şi blăjenii au dormit în 48 de ani cît a ţinut episcopia lui Ioan Bob"* [5]. După părerea noastră, şi aci ca şi în observaţia că „era un om care nu putea suferi pe bărbaţii cei învăţaţi" e multă exagerare. Operele tipărite de el şi prin el (*Biblia* lui Clain, spre exemplu), oamenii şi prieteniile pe care le-a cultivat, precum şi frumoasele fundaţii pe care le-a lăsat nu confirmă acest punct de vedere. Oare nu tocmai în acest timp (1782—1830) a dat Blajul tot ce a avut mai bun în perioada iluminismului transilvan ? Activitatea cărturarilor blăjeni care a constituit aşa-numita Şcoală arde-

[1] În multe acte, şcolile naţionale sau săteşti erau numite şi *triviale*, deşi acestea erau profilate pe o altă programă de învăţămînt, mult deosebită de cele dintîi.

[2] Originalul latin, în Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an 1808, nr. 23.

Asemenea neîntemeiate acuzaţii se vor întîlni şi în alte documente ale timpului, din care vom cita mai încolo. E limpede pentru cititori că autorii unor asemenea documente ignorează — voit sau nevoit — greaua situaţie materială a ţărănimii române transilvănene din vremea respectivă. Ei comit astfel un act de evidentă nedreptate faţă de populaţia sătească învinovăţind-o de lipsă de interes faţă de şcolarizarea copiilor. Aşa cum sperăm că rezultă şi din lucrarea noastră, năzuinţa spre cultură a acestei populaţii a fost în toate timpurile printre cele mai de seamă aspiraţii ale ei.

[3] *Protocolul episcopal* din 1821, Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[4] *Protocolul episcopal* din 1826, Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[5] *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I, p. 220.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

leană s-a desfășurat tocmai în acest timp. Evident că i se pot reproșa multe : n-a fost un om nici măcar la înălțimea timpului său, deoarece n-a știut să profite de conjunctura iosefinistă pentru a-și ajuta neamul să se ridice pe o altă treaptă, cum sigur ar fi făcut-o un Inochentie Micu Clain : de asemenea, cu banii și posibilitățile materiale pe care le-a avut, ar fi putut da altă strălucire — sub raportul cultural — Blajului..

Conflictul dintre el și cei trei „luceferi" ai Școlii ardelene (I. Budai-Deleanu s-a valorificat mult mai tîrziu), amplificat și prezentat unilateral de istoriografia literară, a făcut din el un monstru de răutate. Se uită prea ușor că la aceste neînțelegeri i-au împins pe toți deopotrivă patimile lor omenești : orgoliu și vanitate la vlădică, orgoliu și vanitate la cei trei cărturari, care-l sfidau pe superiorul lor în văzul și în auzul lumii.

Tot așa de riscantă e și afirmația cu „întunericul" care a domnit la Blaj : *dacă* într-adevăr ar fi fost o asemenea *noapte*, oricum viața unui om nu a putut determina un fenomen de asemenea proporții. Apoi să nu se uite că Bob și Blajul n-a însemnat toată Transilvania românească. Explicarea acelei așa-zise „nopți" care, cum vor dovedi-o paginile acestei lucrări, a fost de fapt o scădere a avîntului pe care-l luase cultura românească în epoca iosefină, trebuie căutată altundeva : în schimbarea climatului politic.

Școala primară (națională) și școala de normă. La deschiderea școlilor Blajului în 1754, un loc de frunte ocupă *școala de obște*, transformată în 1782 în *școală de normă*, în care se predau cunoștințe la un nivel mult mai ridicat decît în cele de jos, numite îndeobște naționale. Ceea ce înseamnă că de la această dată Blajul nu mai are o școală primară la nivelul celor sătești. Aceasta o confirmă și o circulară a lui Bob din 12 noiembrie 1785, în care zice : „vestind și aceasta cum că cine ar voi a-ș da pruncii la *școala rumânească, aci la scaun încă se va rădica școală rumânească cît mai curînd, unde se vor învăța a scrie, a ceti cîntările, orînduiala bisericii și alte învățături trebuincioasă*, și cari vor spori întru învățătură și să vor sili, *premîndă de toate zilele vor avea*" [1]. Deși pînă acum nu s-au găsit documente care să ateste existența ei, presupunem că a funcționat, deoarece numai la o asemenea școală au putut urma practica pedagogică diecii chemați la cursuriie de șase săptămîni ținute de directorul celeilalte școli de normă, Gh. Șincai.

Se mai afirmă [2] că la 1816 cantorul de la mănăstire, Simion Streza, ar fi deschis o școală în care învățau fetițele meseriașilor și negustorilor din Blaj „buchile" și „scrisoarea". Cel care a inserat acest fapt a fost un bun cunoscător al trecutului cultural al Blajului și deci nu i s-ar putea pune la îndoială afirmația. Iar dacă în 1816 exista o școală primară *de fete*, cu atît mai mult trebuie să credem că a existat și una pentru băieți. Or aceasta nu putea fi alta decît cea proiectată de Bob la 1785. Bună-slabă, cum o fi fost, ea funcționa și în 1843, avînd ca dascăl pe Gheorghe Gruița, cantorul catedralei (mănăstirea Sf. Treime).

Cît despre școala de normă, aceasta ajunsese vestită și cercetată de mulți elevi, căci fără o pregătire prealabilă în școala de normă se intra

[1] *Protoc. episcopal pe 1785* în Arhivele Statului — Filiala Blaj.
[2] Al. Lupeanu-Melin, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, 1937, p. 303.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

extrem de greu în gimnaziu, unde se dădea examenul de admitere în limba latină. Însuşi Gh. Bariţiu povesteşte cum, venind de la şcoala normală ungurească din Trăscău la Blaj, cu intenţia de a intra în gimnaziu, fu nevoit să mai facă un an, adică să repete clasa a III-a, la şcoala de normă din Blaj, unde, o spune tot el, „se învăţa binişor latina şi germana" [1].

Ca dascăli la această şcoală găsim, în pragul veacului al XIX-lea şi pînă la 1820, pe : Samuil Coltor, „şulmaistăr", un învăţător foarte inteligent şi cult, Dănilă Moise, şi I. Manfi, iar cateheţi şi directori pe Basiliu Nemeş şi Ioan Pop. În anul morţii lui Bob (1830) funcţionau : Const. Papfalvi, şi ca „substitut de director", Ioan Popovici şi Vasile Manfi ; ultimul, pînă la 1848 [2].

Directorul preda limba germană, pe care o cunoştea la perfecţie ; latina o preda Iosif Manfi, cu temeinică pregătire, trecut prin şcolile catolice din Tg. Mureş înainte de a intra în seminarul teologic din Blaj ; el răspunde la apelul lui Gh. Asachi, mergînd o dată cu Vasile Fabian Bob, Ioan Costea şi dr. Vasile Pop, ca profesor la seminarul de la Socola.

Salariile le erau plătite din fondul de instrucţie al guvernului transilvan ; directorul primea 200 Rf. anual, iar învăţătorii, 100 Rf. anual, la care episcopia era obligată să le mai dea „naturalii", adică cereale şi lemne pe un an întreg.

Cu această schemă va funcţiona pînă la 1865, cînd se va reprofila, transformîndu-se într-o simplă şcoală primară, locul ei luîndu-l de acum înainte preparandia, care va dura, sub diferite numiri, pînă în zilele noastre.

Gimnaziul. Într-un studiu publicat pe vremuri intitulat : *Şcoalele din Blaj la 1799* [3], vrînd să „tempereze" mîndria uniţilor cu gloria şcolilor Blajului, G. Bogdan-Duică afirma, în concluzie, că „şcoalele aveau o bază de acţiune numai în apropiere ; erau deci locale, regionale, că, adică, erau frecventate de elevi numai din comitatele : Alba de Sus, Alba de Jos, Tîrnavele, Turda, Cojocna, Scaunul Arieşului, Dobîca şi districtul Ghioarului". G. Bogdan-Duică analizase un „Catastif" (evidenţă) al elevilor şcolilor din Blaj la acea dată (1799). Aici, însă, trebuie s-o spunem că nu avea dreptate. Ne-au trecut prin mîini toate matricolele, începînd cu 1802 şi pînă în 1867 (din cîte se mai aflau în arhiva vechiului liceu blăjean, căci multe dintre ele au fost distruse la 1848 o dată cu ocuparea Blajului de către armatele lui Kossuth) şi, din cele văzute, constatăm că adevărul e cu totul altul. Din contră, afirmăm că nu a fost comitat (judeţ) locuit de români din care să nu întîlnim nume de tineri trecuţi prin aceste şcoli. Chiar şi Braşovul, care avea vechi şcoli şi cu o populaţie românească ostilă

[1] *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe ultimele 200 de ani,* vol. I, Sibiu, 1889, p. 613.

[2] Asupra lor v. N. Comşa, *Dascălii Blajului,* Blaj, 1940, şi I. Raţiu, *Dascălii noştri,* Blaj, 1911.

[3] *„Revista fundaţiilor"* I, nr. 1, ian., 1934.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

uniației și Blajului [1], își trimite timpuriu [2] copiii spre leagănul de cultură de la îmbinarea Tîrnavelor. La 1803 era înscris în „principia" (cl. I. gimnazială) — și va urma pînă la „poetică" (cl. a IV-a) — Nicolae Baiul din Zărnești. Prin 1804 erau din Brașov : Rudolfus Jippa în „sintaxă" (cl. a III-a) ; la 1805 : Rudolfus Tempian în „principia", fiul lui Radu Tempea, directorul școlilor naționale ortodoxe din Transilvania și autorul *Gramaticei românești* de la 1797.

În același an se găseau în „gramatică" (cl. a II-a) un Gh. Vijoli din j. Ciuc, un Eremia Francovici din Timișoara, un Nicolae Apoldi din Miercurea Sibiului, un Joannes Roth din Șeica Mare. Și tot în 1804 întîlnim — e drept, mai puține — nume de elevi din : Sătmar, Baia Mare, Bihor, Odorhei și Crasna : cei mai mulți însă erau din comitatele : Alba, Turda, Scaunul Mureșului, Făgăraș, Hunedoara, Tîrnavele, Cluj, din cele două Solnocuri și din Chioar.

Programa de învățămînt era aceeași ca a tuturor gimnaziilor din țară.

La Blaj mai funcționa încă din secolul al XVIII-lea (1779) un *curs filozofic* sau *schola altiores*, în care se predau elemente de logică și psihologie. La acest curs va fi numit în 1828 Timotei Cipariu, care va introduce, primul la Blaj, filozofia germană, predîndu-le pe W. T. Krug, pe care-l va și tipări mai tîrziu.

A. D. Xenopol scria că „în 1829, T. Cipariu începu a preda în limba română filosofia germană, deschizînd astfel românilor și alte orizonturi decît cele cuprinse în clasicii latini" [3].

După cum se poate vedea din planul de învățămînt, pregătirea elevilor pretindea serioase eforturi, mai ales de memorie. Învățămîntul era greoi și obositor. Cunoștințele îmbrăcînd veșmintele limbii latine, creația spontană era exclusă, la fel interpretarea științifică, defecte inerente scolasticismului dominant al epocii.

Între 1802 și 1811, gimnaziul a fost frecventat de 960 de elevi ; ca origine socială, contingentul cel mai mare l-au dat fiii de preoți, apoi cei de cantori sau dieci, ai nobililor și, mai puțini, „colonii" (iobagii), „libertinii" (țăranii liberi) și meseriașii sau negustorii ; funcționarii, foarte puțin. Cu cei de la seminar, numărul tinerilor de la școlile Blajului se ridica uneori anual la 300.

Prin 1808, guvernatorul Transilvaniei, baronul Gh. Bánfy, aflînd că la Blaj ar fi peste 200 de elevi la învățătură, s-a speriat și l-a întrebat imediat pe Bob ce are de gînd să facă cu „atîția indivizi ținuți prin școli, care pot deveni periculoși pentru țară" ? [4].

Întreținerea multora dintre elevi era asigurată prin ajutorul de pîine, așa-zișii „țipăi", care li se distribuiau din 5 în 5 zile. Profesorii nu erau repartizați pe materii, ci pe clase ; clasa avea un singur profesor, care

[1] Școlile lui socotindu-le „papistășești" (dr. N. Brînzeu, *Școalele din Blaj*, Sibiu, 1898, p. 68).

[2] Nu cu Oprea Circa din Cernat (1825) se sparge „peretele" despărțitor între Blaj și Brașov, cum crede N. Brînzeu (l. c.), ci mult mai de vreme (1803).

[3] *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XII, București, 1930, p. 263.

[4] Gh. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 557.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

preda toate materiile, fiind recrutat dintre clericii întorşi de la studii din Apus sau dintre cei mai buni absolvenţi ai seminarului teologic.

Dintre profesorii de la normă şi de la gimnaziu din această perioadă vom menţiona aici numai pe : Mihail Munteanu — trecut în 1811 în dieceza Oradiei, fiind chemat de Samuil Vulcan —, Ioan Mari, strălucitul — mai tîrziu — organizator al şcolilor năsăudene, Nicolae Maniu Montan, fost învăţător la şcoala de normă, pentru care a scris şi tipărit la Sibiu în 1826 o frumoasă *Orthoepia latino-valachica,* şi Beniamin Teodor, misionar mai tîrziu în Ţara Românească.

Alte amănunte din viaţa gimnaziului blăjan din acea vreme : serbarea elevilor de la „Trei sfinţi" (30 ianuarie), pentru care crease un fond anume fostul episcop Grigore Maior şi cu care prilej trei elevi dintre cei mai buni recitau în româneşte, latineşte şi greceşte fragmente din operele celor trei sfinţi : Vasile cel Mare, Grigorie din Nazians şi Ioan Gură-de-Aur. Acestor elevi li se distribuiau apoi fie bani, fie cărţi sau rechizite şcolare. Din aceeaşi fundaţie şi tot cu acel prilej se acordau ajutoare în bani elevilor săraci merituoşi.

O inovaţie, care pe urmă a prins, a fost „teatrul de elevi". Despre el povesteşte George Bariţiu că la 1825, pe cînd era în gimnaziu, se reprezentă, în sala de mese a seminarului, *Aulularia* lui Plautus, în limba latină. „Cei care pricepeam bine latina, rîdeam şi aplaudam fără frenezie, chiar şi fără entuziasm, însă cu multă plăcere" [1]. După locul unde s-a jucat piesa, se poate presupune că actorii n-au fost elevi, ci tineri clerici din seminarul teologic.

Cît priveşte procesul de învăţămînt şi calitatea învăţămîntului în şcolile Blajului din acea epocă, am citat şi am mai putea cita părerile unor publicişti străini şi români : se învăţa multă şi serioasă carte ; însă învăţămîntul era prea desprins de viaţă şi extrem de greoi, bazîndu-se numai pe limba latină. „Nu învăţătura, ci spiritul lipsea din şcolile Blajului înainte de profesorii : Cipariu, Bărnuţiu şi Rusu", scria Papiu-Ilarian cu douăzeci şi ceva de ani mai tîrziu [2], însă fără a se explica. Dar trebuie precizat că nu Bob şi nici Lemeni au fost aceia care au împiedicat predarea cunoştinţelor în limba maternă, ci sistemul care era astfel aplicat în tot imperiul austriac. Dovada : faptul că îndată ce şcolile maghiare au reuşit să se abată de la tradiţie, introducînd tot mai mult limba maternă, şi dascălii Blajului — în frunte cu Cipariu şi Bărnuţiu — au orientat corabia învăţămîntului de aici (din Blaj) spre curentul viu al limbii naţionale, după cum se va vedea mai departe.

Şcolile din Blaj şi din dieceza Făgăraşului după 1830. Ioan Lemeni, născut în Desmir lîngă Cluj, terminînd în 1805 teologia la catolici în Oradea, în toamna aceluiaşi an fu numit profesor la catedra de filozofie de la gimnaziu şi la cea de istoria bisericească la seminar, pînă în 1807, iar de atunci şi pînă la 1819 a funcţionat ca preot, apoi ca protopop al Clujului. Lui îi încredinţează guvernul transilvan spre „revizie" manuscrisele opere-

[1] G. Bariţiu, *Pagini autobiografice,* publicate de Axente Banciu în : revista „Ţara Bîrsei", nr. 6, 1933.

[2] *Op. cit.,* p. 228.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

lor lui Gh. Lazăr (1814). În 1820 e ales canonic la Blaj. Tot în același an, în octombrie, e invitat — prin Gh. Asachi — de mitropolitul Veniamin Costache ca profesor la seminarul de la Socola, ofertă pe care o refuză, fiind oprit de Bob să plece [1].

În anul morții protectorului său, era „canonic scolastic, secretar episcopesc și a Istoriei bisericii profesor" [2].

De pregătirea și caracterul său, dacă e să-l credem pe Bariţiu [3], însuși Simion Bărnuțiu, ireductibilul său dușman de mai tîrziu, era extrem de încîntat. Și să nu uităm că autorul celebrului discurs ținut la catedrala din Blaj la 1848 era atunci prefect de studii la seminar și profesor de filozofie la liceu ; prin urmare, coleg cu viitorul episcop. Că era apreciat și chiar simpatizat în lumea cărturarilor blăjeni și a clerului unit, o dovedește și faptul că a obținut 179 voturi din 212.

Se așteptase mult de la noul ales. Și n-a deziluzionat pe nimeni în privința grijii pentru școlile Blajului. Însă nu același interes a arătat învățămîntului popular (sătesc). Moștenise, bune-rele, un număr mărișor de școli naționale, deschise sub înaintașul său. O atenție deosebită, prin exercitarea unui control serios, n-a manifestat însă pentru ele. Grija lor, conform hotărîrilor sinodului episcopesc din 1833, e lăsată în seama preoților și protopopilor, cum se poate vedea din punctele : 8, 9 și 10 :

— „În fiștecare parohie, de nu e dascăl, prin c. protopop împreună cu înțelegerea poporenilor, bărbat harnic să se rînduiască dascăl, carele de toamna pînă primăvara pruncii și pruncuțele satului să-i adune în casa cea de școală, sau de nu e școală, și cu ceva greutate în casa sa să-i învețe : 1)rugăciunile, 2) poruncile, 3) tainele în folosul lor și cele ce sînt a religiei, 4) pe cei mai deștepți să-i deprindă în cunoștința literelor și a aritmeticii, *iară unde nu este dascăl, deregătoria aceasta să o indeplinească cantorul*" (pct. 8).

— „Primăvara, sau în ființa de față a protopopului sau a notarului tractului, pruncii să facă examen și informațiile să se trimeată la scaun" (pct. 9).

— „Unde nu e casă de școală, protopopii să ceară (cerce) pe posesorii locului a da loc și ajutoriu, și să silească pe poporeni ca să o facă, precum și ceva ajutoriu spre încălzirea școalei și a dascălului să dea, precum le vor fi stările împrejur" [4].

În problema inspectorului suprem al școlilor naționale române, întrucît Curtea din Viena — la intervenția episcopului primat al Strigoniului — dăduse această putere episcopului rom. cat. din Alba Iulia, în același sinod (1833) s-a constituit o comisie pentru redactarea unui memoriu prin care urma să se ceară aceleiași Curți ca „singur episcopul (diecezei) Făgărașului să le fie asupra director" (inspector — n.n.). Din comisie au făcut parte : Ion Nemeș (vicarul Rodnei), ca președinte, Teodor Sereni, secretar, iar ca membri : Const. Alutan, Isidor Alpini, Iosif Șandor, Ioan Simonetti, Nic. Soancioli, Antonie Coroian, Alexandru Șuluțiu, Grigore Pop Dorolțanul,

[1] *Șematismul jubiliar al mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș pe anul 1900*, Blaj, 1900, p. 2.

[2] În *Introducere* la *Tristă predică la îngropăciunea episcopului Bob*, de T. Pop de Uifalău, Sibiu, 1830.

[3] *„Observatorul"*, nr. 20, 1880.

[4] I. M. Moldovanu, *Acte sinodali ale besearecei române de Alba Iulia si Făgărasiu*, tom. II, Blasiu, 1872, p. 65.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Const. Molnariu, Ioan Barna, Teodor Baldi, Arseniu Popovici și Timotei Cipariu [1]. Dar ceea ce hotărîse Curtea rămăsese stabilit definitiv.

Problema școlarizării tineretului din lumea satelor preocupă de acum și oficialitatea laică. Guvernul transilvan se arată chiar îngrijorat de gradul neștiinței de carte printre țărani. Avea bune intenții, care însă se izbeau de rezistența sau nepăsarea nobilimii, fără a cărei înțelegere nu se putea face nimic, căci degeaba hotăra guvernul — cum se va vedea mai jos — drepturi și beneficii pentru învățători prin dotarea cu pămînt din care să-și asigure existența, dacă proprietarul respectiv nu consimțea la crearea acestui fapt sau mijloc de trai. Pămîntul era al nobilului, iar țăranul numai uzufructuar; numărul celor liberi și cu drept de proprietate era foarte mic. Nu-i vorbă că s-ar fi putut rupe o fîșie de pămînt din iclejia bisericii pentru a se clădi pe ea școala satului și a-i da din ea și dascălului o mică parcelă. Aici însă se opunea preotul, protopopul . . .

Lucrurile, totuși, n-au stat pe loc; situația învățămîntului și a slujitorilor acestuia va lua un alt curs după apariția *Decretului guvernului transilvan nr. 7255/1840 referitor la angajarea învățătorilor*, prin care se prevedea:

„A. Obștiile sătești, obligate a susține școli din fond propriu și din casele alodiale, vor prevedea în aplicarea acestei dispoziții și salariul învățătorului. Cît privește comunitățile supuse dreptului domenial, în satele mai mari, unde există dieci sau cantori, aceștia să fie numiți ca învățători (ludimagistri) și să li se dea locuință și plată de la părinții copiilor; apoi, unde nu există teren pentru construirea localului de școală, să se ia din al obștei, iar dacă nici ea n-are, școala să se facă în tinda bisericii sau, dacă e neîncăpătoare, într-o casă potrivită.

B. Să se dea lemnele necesare pentru construirea localurilor de școală din pădurile obștiilor, iar unde nu sînt asemenea păduri, proprietarul (nobilul) de care aparține satul să vîndă din pădurea sa aceste lemne sătenilor, ca, în acest mod, să contribuie la ridicarea școlilor, sătenii fiind obligați a ajuta la ridicarea lor atît cu carul cît și cu brațele.

C. Unde încă nu există dotație învățătorească, se va rupe din terenul comunal o suprafață pentru 10 cîble arătură și pentru 7 care de fîn.

Învățătorul va primi de fiecare elev 1/2 felderă de cereale. Iar în cazul cînd satul nu-i va putea da teren agricol și fînaț, sarcina întreținerii va fi acoperită cu un salariu care se va încasa de la săteni și va fi proporțional cu averea fiecăruia.

— Pentru viitor, potrivit cesaro-regescului ordin, conducerea și controlul școlilor sătești este în sarcina preoților locului, iar suprainspecția, organelor administrative. Cărțile elevilor vor fi cumpărate din fondul bisericesc prin curator.

În satele românești mixte, atît copiii uniților cît și ai neuniților, să se adune la una și aceeași școală, fără să se șicaneze unii pe alții; dar cu foarte mare grijă, ca nu cumva prin această unire a lor să se ajungă la stricarea religiei, mai ales de către neuniți.

D. *Părinții să nu silească copiii a merge la școală*, nici să-i rețină însă.

Copiii să învețe în școală, pe lîngă limba română, și limba maghiară.

E. Dascălii și cantorii să fie scutiți de sarcinile publice, pentru a avea timp să-i învețe pe copii, desigur obligîndu-i să-și facă în mod conștiincios datoria" [2].

Prin dispozițiunile acestui decret cît și în urma concluziilor sinodului diecezan amintit mai sus, satele au început, pe întrecutele, a încheia con-

[1] *Ibidem*, p. 66.

[2] Comunicat episcopiei unite a Blajului și semnat de Al. Rédey, L. Lazar și Samuel de Bruckental — secretar — Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an 1841, nr. 27.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

tracte cu diecii (cantorii) stranelor, cărora le încredințară educația și instrucția copiilor. În atribuțiile lor, nefiind stăpîni nici măcar pe un rudiment de cultură, intrau mai mult predarea religiei și a moralei. Iar aici nu mai putea fi vorba de o instruire pentru viață.

Școala de normă din Blaj ajunsese foarte frecventată după 1830.

Cum se explică această afluență de tineret spre școala normală ? Cel puțin pentru acel timp explicația o dă un cercetător sas de pe acea vreme :

„Școala normală din Blaj avea menirea de a pregăti elemente care, *cele mai multe*, nu mai continuau studiile în gimnaziu, ci se reîntorceau la țară îndeplinind, majoritatea dintre ei, funcții diecești, dăscălești sau altele mai mărunte, ca : administratori de moșii ori scribi prin cancelariile administrației rurale" [1]. Ne-o indică aceasta și vîrsta elevilor : cei mai mulți erau de 18—20 de ani, ba unii și mai vîrstnici.

N-am găsit încă date, dar trebuie să se fi ținut pe lîngă episcopie între anii 1833—1835 sau poate chiar în cadrul școlii de normă, măcar periodic, un curs pentru cei care voiau să devină învățători (preparanzi). Presupunerea aceasta o confirmă și titulatura unui funcționar episcopesc : Ștefan Menfi, „arhivario consistorialis et praeparandorum professor" [2]. Cursul nu putea fi mai mult decît ceea ce fusese cel ținut pînă la 1830 de Moise Fulea pentru dascălii neuniți la Sibiu. Dar candidații de aici aveau o altă pregătire, căci la școala de normă din Blaj erau angajați ca profesori cei mai buni absolvenți ai seminarului, iar cînd o cerea nevoia, bunăoară pentru limba germană, se angajau și laici, cum a fost Ioan Costea, absolvent al Academiei juridice din Cluj, pe vremea lui Bob.

După 1830, la început, au funcționat ca învățători (docenți) Const. Papfalvi (și ca director), Ciril Dunca (din Gledin), Ioan Popovici, ultimii doi cu studii făcute la Viena, iar la 1836 funcționa, ca „învățător la norme" și „profesor de limba germană la gimnaziu", Grigore Moldovan (din Pintic, județul Mureș), care, mai tîrziu, în procesul lemenian, fiind de partea tinerimii și a lui Bărnuțiu, fu izgonit de la școlile Blajului. Își găsi însă azil la școala națională a românilor din Scheii Brașovului, unde și muri. De asemenea, trebuie amintit Ion V. Rusu, autorul unui frumos *Compendiu de istoria Transilvaniei*, la 1849.

Școala avea caracter național. Cînd Ludovic Reinisch (sas din Sibiu), inspectorul suprem al școlilor normale din Transilvania, vru să impună, în locul rămas vacant prin plecarea lui Ioan Costea, pe un străin, Andrei Barabás din Sibiu, consistorul se opuse și numi imediat la catedra vacantă pe Ioan Maioreanu din Bucerdea (un văr al lui Ion Maiorescu), deși comunicarea lui Reinisch venea, ca să aibă autoritate, prin episcopul rom. cat. Nicolae Kovács [3], care avea dreptul de inspecție — cu toate protestele sinodului de la Blaj din 1833 — asupra tuturor școlilor din Transilvania.

[1] J. H. Benigni, *Handbuch der Statistik und Geographie in Siebenbürgen*, Hermanstadt, 1837, p. 28.

[2] *Schematismus ven. cleri gr. cat. dioces Fagarasiensis in Transilv. pro anno 1835*, Blaj, 1835, p. 56.

[3] Originalul, în latină și rezumat, în „Protoc. consistorial" pe 1835, sub nr. 991, Arhivele Statului — Filiala Blaj.

BIBLIOTECA SIBIU

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Școli triviale (școli primare superioare), în toată dieceza, susținute din fondul de instrucție, erau în : *Blaj* (mixtă) cu 3 profesori și 115 elevi ; *Băsești* (j. Sălaj) cu 1 învățător și 27 elevi ; *Nicula* (m-rea, j. Cluj) 1 dascăl și 30 elevi ; *Vadu* (de lîngă Făgăraș) 1/30 elevi ; *Ocna Sibiului* 1/19 elevi ; *Mărgău* (j. Cluj) 1/42 elevi ; *Bistra* (j. Alba) 1/46 elevi ; *Cătina* (j. Cluj) 1/23 elevi ; *Sas-Reghin* 1/26 elevi ; *Hunedoara* 1/19 elevi ; *Făgăraș* 1/25 elevi ; *Mediaș* 1/91 elevi ; *Șomcuta Mare* (j. Sălaj) 1/17 elevi ; *Strîmba-Fizeș* (m-rea, j. Cluj) 1/49 elevi ; *Urca* (j. Cluj) 1/11 elevi ; *Riciu* (j. Mureș) 1/15 elevi ; *Lupșa* (j. Alba) 1/23 elevi și *Măgina* (m-rea, j. Alba) 1/15 elevi.

În toate aceste școli primare superioare se învățau, în 1835—38, pe lîngă limba română, germana și maghiara.

*

În anul 1831, guvernul transilvan, pe baza decretului împărătesc nr. 3387 din 11 septembrie, recunoscu ridicarea gimnaziului din Blaj la rangul de liceu, prin adăugirea la cele cinci clase existente (principia, gramatica, sintaxa, retorica și poetica) a unui *curs filozofic* de doi ani (clasele a VI-a și a VII-a), asemenea celorlalte din principat. La același liceu se înființară acum catedre de : *istorie generală*, la care fu numit Simion Bărnuțiu, deși ocupa și pe cea de *filozofie*, de *algebră* și *geometrie*. Liceul era împărțit în două facultăți : de *Filozofie* și de *St. juridice* (drept). Cursul anului I de la *Filozofie* păstra acest nume, iar anul II se numea *Fizica*. În primul se învăța : *Doctrina religionis, Philosophia* și *Mathesis ;* în anul II : *Religia, Fizica* și *Historia universalis*. Sub această formă sau profil a funcționat pînă la revoluția din 1848/49.

În clasele gramaticale se predau : *Doctrina religionis, Institutiones et auctores ; Aritmetica* și *Geographia* ; excepție făcea *Poetica*, în care se preda și limba germană [1].

Noul episcop veni oarecum în ajutorul profesorilor, plătiți pînă la el cu salarii de mizerie, mărindu-le de la 180 Rf. anual la 200 Rf, adăugînd și „naturalii" : „8 gălete de grîu și 8 de porumb, precum și lemne de foc ; 300 Rf. luau numai cei de la filozofie, plătiți din fondul bobian [2].

Catedra de *istorie universală*, studiu interzis pînă atunci în școlile Blajului, nu fu aprobată nici la data aceasta de guvernul transilvan, dar episcopul o introduse cu de la sine putere, plătind-o tot din buget, încredințînd predarea ei tînărului profesor Bărnuțiu în mod provizoriu, pînă la întoarcerea de la Sf. Barbara (Viena) a lui Ioan Rusu, autorul de mai tîrziu al frumoasei geografii în trei volume *Icoana pămîntului*. Reîntors de la Viena, Ioan Rusu își începu în 1834 lecțiile cu multă însuflețire, acoperit fiind de autoritatea episcopului, deși guvernul transilvan, reprezentat prin episcopul rom. cat. Nic. Kovács, încă nu-și dăduse asentimentul. Între timp fusese informat Kovács de inovația introdusă de Rusu, care în cadrul istoriei universale făcea și *istoria românilor*, căci în prima ședință a dietei transilvane pronunță cuvintele : „Historia est oculus mundi, ideoque va-

[1] v. Matricola liceului „Sf. Vasile" din Blaj pe anul școlar 1839/1840.

[2] Petru Pop, *Succinta gymnasii Blas, historiae usquae a 1848*, în *Programma gimn. gr. cat.*, Blas, 1852/53, p. 27.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lachis interdicendum est hoc studium" [1]. (Istoria este ochiul lumii, de aceea studiul ei trebuie interzis românilor). Completîndu-se reciproc şi fiind predată de aceeaşi persoană, a fost introdusă, pe lîngă istoria universală, *cronologia generală*. Dar Rusu va fi strecurat probabil sentimente naţionale şi în lecţiile de *geografie* de cîte ori va fi adus vorba despre pămîntul locuit odinioară de daci şi romani.

Nutrind de la început frumoase sentimente pentru prosperitatea neamului său, Ion Lemeni înţelese că tineretul român ar trebui educat şi instruit şi pentru cariere practice, de aceea se strădui, în 1834, să deschidă aici la Blaj o *şcoală reală* (după datele pe care le-am găsit, era vorba de o şcoală de agricultură-viticultură), dar acelaşi guvern care prin guvernatorul Transilvaniei, în 1806, îi reproşase lui Bob : prea mulţi tineri în şcolile teoretice ale Blajului şi că „de altele — şi nu de capitlu — ar avea nevoie românii : adică de institute de măiestrii" [2], nu-i dădu aprobarea, deşi cererea a fost temeinic motivată [3].

Pentru cunoaşterea atmosferei şi a condiţiilor de învăţămînt din anii aceia, sînt extrem de interesante amintirile unui fost elev al acestor şcoli. E vorba de Isaia Moldovan, fratele lui Vasile Moldovan, fostul prefect al legiunii a III-a din 1848. Evocările [4] lui încep cu anul 1834 şi sfîrşesc cu 1839, cînd a isprăvit cursul teologic. El spunea că „din lipsă de mijloace materiale, mulţi elevi, după o lună-două de şcoală, luau *Hula*, adică se întorceau în satele de unde au venit, căci chiar şi cu ţipăii se trăia foarte greu, fiindcă pînă veneau cei de acasă cu desagii încărcaţi, bieţilor diecei (elevi) li se lungeau urechile de foame ; mai ales dacă nimereau şi la gazde zgîrcite" (internate nu existau). Învăţămîntul venea ca o mare povară pe capul oricărui tînăr, întrucît „studiile trebuiau scrise sau cumpărate de la colegii din clasa anterioară. Manuale tipărite nu existau. Deşi studiile se propuneau în limba latină, explicaţiile erau făcute în limba română".

Din anii trecuţi prin seminar, între altele, el notează : „Teologia o am făcut mai uşor, teologilor li se dădeau haine de postav şi cizme în locul cioarecilor, ţundrelor, sumanelor şi păpucilor sau opincilor de-acasă. În schimb, studiile erau foarte grele ; pe lîngă că erau redactate în latineşte, erau din cale-afară de lungi".

O dată cu numirea lui Bărnuţiu, s-a făcut şi a lui Nicolae Marcu, la fizică şi matematică ; această din urmă disciplină o preda după manualul lui Likavetz, pe care-l interzicea — în 1840 — episcopul rom. cat. Kovács, pentru Blaj recomandînd pe autorul introdus în liceul catolic din Cluj [5].

În legătură cu fizica, constatăm că, pentru predarea ei în bune condiţii, s-au făcut eforturi mari. Încă la 1832 aflăm că secretarul Curţii imperiale, Ioseff Sternheim, printr-o adresă din 10 iunie (1832), aduce la cunoştinţa vicarului general că, în urma ordinului primit de la guvernul transilvan, a expediat, prin intermediul marii firme Kleinkauf din Viena, *aparatele*

[1] (G. B.) în „Transilvania", nr. 24, 1871.
[2] Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 97.
[3] G. Barițiu, în „Observatorul", nr. 95, 1877.
[4] *Din întîmplările vieţii*, în : „Gazeta Transilvaniei", nr. 234—239, 1898.
[5] *Protoc. consistorial* pe 1840, sub nr. 240, Arhivele Statului — Filiala Blaj.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

necesare pentru predarea științelor fizico-naturale în liceul din Blaj. Cumpărarea, în valoare de 500 Rf., s-a făcut din fondul împărătesc alocat școlilor Blajului" [1].

O prezentare mai amplă și mult mai clară, din aceeași epocă, a învățămîntului din școlile Blajului o face Papiu Ilarian în *Istoria* [2] sa, ca unul care a trăit acele vremuri.

„La 1834 erau acuma patru profesori pentru științele ce se propuneau în liceu; între aceștia, Ioan Rusu, autorul *Icoanei pămîntului*. De-aici înainte, *atita înaintare face învățătura în liceul Blajului, încît acesta, peste puțin, dacă nu întrecea, desigur putea emula cu oricare alt liceu din Transilvania*. Nu învățătura, ci spiritul lipsea în școlile de la Blaj înainte de profesorii Cipariu, Bărnuțiu și Rusu. Profesorul Bărnuțiu, profesorul filosofiei, încă la 1831 introduse la Blaj *dreptul firei*, iar acum, *pe la 1834, cel dintîi începu a propune „dreptul firei" în limba română*.

Prin introducerea limbii naționale în liceu, Bărnuțiu puse temei unei culturi cu adevărat naționale. Lucru de mare însemnătate pe acel timp, cînd limba română încă n-avea acea autoritate ca să poată crede cineva că în ea se puteau învăța și științe înalte și tocmai și filosofie, pe cînd latina se credea privilegiată, pentru a se preda într-însa toate științele; și cînd în urmă tocmai și în școlile lor nu cutezau încă ungurii a introduce limba lor națională. Simion Bărnuțiu, lăsîndu-se de notariatul consistorial, ce-l dusese de la 1835 la 1839, și apucîndu-se iarăși de filosofie în 1839, traduse toată filosofia lui Krug și o propunea în limba națională ... *învățînd totodată pe tinerii români dreptul cel înnăscut personal de libertate și egalitate*, atunci cînd românul încă nu se socotea de *persoană* după legile țării. De-aici înainte tot mai tari și mai profunde rădăcini încep a prinde naționalitatea în școlile Blajului și de-aci în toată țara. Profesorul *Cipariu* înavuți literatura teologică cu mai multe științe făcute de dînsul în limba națională (1841—42), p. ex: *Introducerea în așezămîntul vechiu și nou* (Vechiul și Noul Testament), *Hermeneutica sf. Scripturi* etc., obiectele cele mai grele din sfera teologică. Aceste exemple le urmară și ceilalți profesori, insuflînd prin aceasta amoare de limba națională în inimile tinerilor și făcîndu-i a studia cu înlesnire și perfect în acea limbă în care cugetau. Profesorul *I. Rusu* — repausatul (†1842), *prin a cărui moarte pierdură românii o Istorie Universală ce era să dea la lumină* — nu cu mai puțin spirit propunea istoria universală, și în aceasta *istoria națională*. Profesorul *Demetru Boer*, singur după P. Maior, începu a propune teologilor din Blaj *dreptul canonic* și *dreptul privat* al bisericii răsăritene române, în *limba română*, iar nu în limba latină, ca mai înainte, în care nici tinerii nu învățau cu succes.

Profesorii sus-numiți începură a da viață și spirit științelor atît prin propunerile în limba națională, cît și prin metodul unei propuneri vii ce încînta pe studenți, îi îndulcea prin științe, așa cît studenții și cei mai slabi studiau cu cel mai mare zel și știința cea mai grea: filosofia; căci profesorul Bărnuțiu arată, în prelecțiunile sale cele populare din filosofie, că și aceasta se poate preda astfel ca să o priceapă oamenii.

Astfel *se lățise renumele liceului din Blaj în toată țara*, încît acum pe la 1845 se înmulțise numărul ascultătorilor la filosofie precum nu fusese în Blaj niciodată; și într-adevăr că studenții *care mergeau de la Blaj la celelalte licee din patrie nu-și pierdeau niciodată nici în acestea locul ce-l aveau la Blaj*".

În acești ani de înviorare, la școlile Blajului erau încadrați următorii profesori: *gimnaziul* avea ca prefect-director pe prepozitul Teodor Pop de Uifalău, o venerabilă figură moștenită din epoca lui Bob; la Poetică — Ioan Căpucean; Rethorică — Ioan Sacalai; Sintaxă — Macedon Pop;

[1] *Originalul*, în l. germană, Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1832, nr. 46.

[2] *Op. cit.*, p. 228—231.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Gramatică — Augustin Ioviani ; Principia — Mihail Elecheș. Limba germană o preda catehetul de la norme, Grigore Moldovan.

Exhortatores (predicatori) erau : Simion Bărnuțiu — Humaniorum și Inochentie Ladoși — Gramaticalium.

Cesaro — regiae normales scholae : dir. Basiliu Rațiu.

Docentes (înv.) : Grigore Moldovan (tertiae classis) ; Ioan Costea (secunda classis) ; Basilius Manfi (primae classis).

Facultatea de filozofie : Timotei Cipariu (doctrina religionis) ; Nicolae Marcu (Phisica) ; Ioan Rusu (Cronologia, Geografia și Istoria Universală) ; Ioan Cristocean (Matematica) ; Ioan Dragomir (Filozofia teoretică și practică) ; la această catedră funcționase Bărnuțiu, dar numai în iarna anului 1834 ; de atunci și pînă la 1 octombrie 1839, numai Dragomir. În 1839, Bărnuțiu reveni definitiv la catedră, renunțînd la postul de secretar al consistorului.

Canonic „scolasticus" era Ioan Nemeș, iar Ștefan Manfi era „arhivar al consistorului și praeparandorum Professor" [1].

G. Bogdan-Duică, în frumoasa monografie dedicată lui Simion Bărnuțiu, s-a străduit să pătrundă toate ungherele și să cunoască toate personalitățile Blajului contemporane acestuia. Dar, cum se întîmplă de regulă cînd urmărești viața unei personalități, încărcîndu-l pe S. Bărnuțiu cu toate atributele omului superior, a lăsat în umbră nume și fapte fără de care nu ne-am putea explica atmosfera din școlile Blajului și care va culmina cu revoluția de la 1848/49 și fără de care n-ar fi fost posibilă însăși apariția lui Simion Bărnuțiu în ipostaza cunoscută.

G. Bogdan-Duică susține că trezirea conștiinței naționale în cetatea de școli de la îmbinarea Tîrnavelor n-ar fi fost decît rezultatul lecțiilor făcute de Simion Bărnuțiu în cadrul Facultății de filozofie. Adevărul este că înainte de el *se vorbea* și *se scria românește*. Căci singura și prima formă de manifestare posibilă a conștiinței naționale în condițiile respective a fost pînă atunci limba. Începură a o vorbi în școală, fiindcă explicațiile se dădeau, după cum văzurăm că scrie Isaia Moldovan, în limba română. Apoi fu auzită *pe scenă*, fapt relatat de G. Barițiu.

„Se întîmplase *în anul 1831* ca să fie primiți în seminar dintr-o dată 7 studenți din facultatea filosofică de la Cluj, cari avuseră fericirea de a cunoaște acolo pe dr. *Sim. Ramonțiai* fundatorul, a se îndulci de învățăturile lui, și a primi de la el în dar *Istoria* lui Petru Maior și celelalte scrieri ale lui. Unul dintre aceia traduse istoria lui Petru Maior în limba maghiară ; *ceilalți se înfierbîntau de cele ce descopereau în acea carte*, ca dintr-un oraclu, despre originea și de tot trecutul națiunii române. Cei veniți în seminar, fără a cugeta cît de puțin la urmări, *în conversațiunile lor după pricină își țineau unii la alții prelegeri gramaticale din limbă*. În anul al doilea, ce le plesnește prin cap la cîțiva clerici, ca ei să înființeze un *teatru de diletanți ;* se pun frumușel pe lîngă 3 profesori mai apropiați de a lor etate și cîștigă învoirea încă și conlucrarea lor. Le permite și rectorul să se joace de-a comedia".

Spesele pentru scenă și decor sînt acoperite dintr-o colectă făcută prin protopopi. Cu suma adunată, 160 Rf. „trimit pe unul din ei cu vicerectorul la Sibiu, unde comandă la profesorul de pictură Neuhauser 2 cortine și

[1] *Schematismus venerabilii Clerii greci ritus catholicorum Dioceseos Fogarasiensis in Transylvania pro anno 1835*, p. 6.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mai multe aparate mărunte. Iată că pe sărbătorile Crăciunului spre 1831, prima scenă românească în această țară este gata" [1].

Cei trei profesori „cîștigați și pentru colaborare" erau : T. Cipariu, I. Rusu și S. Bărnuțiu, care era și vicerectorul seminarului la acea dată. Tot el e cel ce merge cu G. Barițiu la Sibiu pentru decoruri.

Barițiu însă nu e totdeauna precis. Astfel, în niște „pagini autobiografice" [2], spune că trei dintre cei șapte, la *lăsatul secului de Crăciun, jucară ceva ce seamănă a teatru.* Prin urmare, *acesta* e totuși începutul : 1831. Sceneta plăcu ; a fost ceva simplu, inocent-distractiv [3]. Abia în 1832 s-a jucat serios, utilizînd pînzele lucrate de Neuhauser. Acum, cu prilejul instalării noului episcop (Ion Lemeni), Cipariu își concentrează puterea spiritului, imitînd vreun model străin, și scrie, în metru antic, *Ecloga* sa, acea dramă pastorală în două acte, în care bătrînul păstor Damon simboliza pe noul venit în scaunul vlădicesc. Piesa a fost jucată de studenții de la Facultatea teologică, fiind instruiți și supravegheați de însuși autorul piesei [4]. Îi urmă o piesă scrisă de Ioan Rusu [5], *Mureșanul,* cu un prolog în versuri de G. Barițiu [6]. Atît aceasta cît și altele care s-au mai interpretat s-au jucat în sala *Muzeului,* unde se montase scena.

Cît au durat aceste reprezentații și ce piese s-au mai jucat ? Răspunsul îl vom găsi în *Analele* [7] lui Ștefan Moldovan, fostul protopop al Mediașului în anii 1848/49, care scrie că în 1832 a intrat în seminarul din Blaj, după ce absolvise liceul catolic din Cluj, iar „din anul al 4-lea, din impulsul și cu ajutorul însemnat al doctorului Pop, medic în Zlatna, sub conducerea lui Barițiu, s-au înființat în seminariu forma de teatru, pregătindu-se cortinele în Sibiu, la producțiunea operei *Artello* și *Sumeția umilită* — și am luat și eu parte". Autorul acestor însemnări a fost numit în anul școlar 1837/38 profesor de matematică la liceu, predînd după manualul fostului său profesor de la Cluj, Hornay. Colegi i-au fost : I. Dragomir (filozofie), Ion Rusu (istorie), N. Marcu (matematică și fizică) și T. Cipariu (religie). Cît despre teatru, spune că „în acest an au încetat cu totul".

Se mai afirmă [8] că s-ar fi jucat și comedia *Regele Sedechia,* în traducerea probabilă a lui Ioan Rusu.

Barițiu scrie că reprezentațiile date de seminariști „au continuat vreo cinci ani" și că „de atunci limba maternă în Blaj nu au mai rămas în coada altora". Iar în „Pagini autobiografice" precizează că teatrul „s-au curmat cu anul 1836" ; ceea ce coincide cu cele afirmate de Isaia Moldovan, și anume că o dată cu plecarea lui Barițiu la Brașov a încetat teatrul studenților din Blaj.

[1] *Părți alese,* I, p. 614.

[2] Publicate de Axente Banciu în „Țara Bîrsei", nr. 6, 1933.

[3] v. asupra acestui început de teatru la Blaj prin Barițiu, la V. Netea, *George Barițiu, viața și activitatea,* București, 1966, p. 41.

[4] Apărută în tipografia seminarului, Blaj, 1833 ; a doua oară la 1860 ca anexă la *Elemente de poetică, metrică și versificațiune* (Blaj), p. 201—219.

[5] G. Barițiu, în : „Observatorul", nr. 86, 1880 ; Netea (*op. cit.,* p. 43) o atribuie tot lui Barițiu.

[6] Ion Breazu, *Literatura Transilvaniei,* București, 1944, p. 40—41.

[7] *Arhiva protopopiatului gr. cat. din Mediaș.* Astăzi pierdute

[8] Ioan Masoff, *Teatrul românesc* — privire istorică. București, 1961, p. 334.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

În explicarea acestui fenomen, G. Bogdan-Duică exclude orice influență venită de la frații din principate. Aici îndrăznim să-l rectificăm. Literatura de peste munți a adus un mare aport la răspîndirea acestui duh nou în școlile Blajului. Iosif Vulcan mărturisește în această privință : „T. Cipariu, *prin 1833*, începu a le da teologilor, îmbîcsiți de latină și dogme uscate, spre lectură, cîte un număr din *Curierul românesc* al lui Eliade. Mirarea și bucuria acestora fu nespus de mare văzînd că și în limba română e cu putință astfel de lucru" [1]. Și preocupările elevilor confirmă această situație. Dintre ei remarcăm pe Nicolae Pauletti, care, la 1834, abia în clasa a V-a, transcria *Cîntece de lume* („scrise de Nicolae Pauletti, fiind poet, anu 1834, luna decembrie"), în care întîlnim pe Anton Pann cu *Poezii deosebite sau cîntece de lume* (Buc., 1831). Activitatea acestui tînăr se conjugă, în parte, cu a tovarășilor săi de viață și de gînduri grupați în jurul revistei — scrise de mînă — pe care o scoteau săptămînal (!) și care purta un nume atît de sugestiv pentru timpul lor : „Aurora". Această „foiia septemanica manuscrise" n-a ajuns pînă la noi ; nu s-a găsit nici un exemplar din ea. Dar sînt suficiente mărturii despre existența ei [2].

Pauletti antologa, în unul dintre manuscrisele sale [3], bucăți din publicațiile vremii (1837—1841) : „Foaie pentru minte", „Aurora", „Curierul românesc", „Albina românească", „Dacia literară" și „Curierul de ambe sexe" ; din scriitorii români contemporani lui : Anton Pann (prezent cu 40 de bucăți), Gh. Asachi (26 buc.), Ioan Barac (5 buc.), G. Barițiu (bucata *Suspine*, scrisă cu prilejul reprezentării dramei *Inime mulțămitoare* la Brașov, în 26 dec., 1838), Vasile Cîrlova (cu *Păstorul întristat*, *Rugăciune* și *Ruinile Tîrgoviștei*), I. Eliade Rădulescu (1 buc.), Andrei Mureșanu (13 buc.), Iacob Mureșanu (2 buc.), Iancu Văcărescu (4 buc.), iar dintre versificatorii blăjeni citează pe Const. Alpini (16 buc.), Dem. Ladai, prof. (cu 2 ode), Iosif Many (1 buc.) și Ioan Rusu (3 buc.), publicate în „Foaie pentru minte", între care și *Cîntec sătenesc*. Culegerea conține și alte nume mărunte. „Foaie pentru minte" din 1839 anunța că-i va publica lui Pauletti *Versurile populare*, o culegere de folclor tîrnăvean, care a rămas însă netipărită între manuscrisele lui Cipariu (dovadă că acesta l-a stimulat spre literatură și culegere de folclor) și a fost găsită vrednică de tipar — dar numai parțial — abia după primul război mondial : *De pe Secaș. Cîntece și strigături de care cîntă fetele și feciorii și strigă la joc*, culese de Nicolae Pauletti din Roșia de Secaș [4] în anul 1838 (date la tipar de Al. Lupeanu Melin, Blaj, 1927).

Dar harnicul „student" din Roșia de Secaș avea și preocupări filologice : între 1838—41 făcea extrase din gramatica (*Prosodia*) lui G. Săulescu, tipărită în anul 1838 la Iași, precum și din gramatica lui Alexi, tipărită la

[1] *Primele ziare românești in Transilvania*, în „Familia", nr. 6, 1876.

[2] N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1944, p. 240.

[3] O parte se găsesc în biblioteca Academiei R. S. România, aduse de I. Bianu de la Blaj, altele în Bibl. Centr. Blaj, duse la Cluj.

[4] A murit ca preot la Făget, satul de naștere al lui Ion Bianu, fostul bibliotecar al Academiei Române. O ediție critică a colecției și un studiu asupra ei a dat-o abia Ion Mușlea în 1963.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Viena în 1826 ; traducea din clasici. Răbdare, talent şi pasiune dovedeşte Pauletti mai ales prin traducerea romanului *Efesiaca* a scriitorului bizantin Xenofon din Efes [1].

Putea deci un tînăr de vîrsta lui N. Pauletti să-şi procure singur publicaţiile şi cărţile din care şi-a găsit o atît de preţioasă hrană spirituală ? Greu de crezut. Este sigur că ele existau, circulau, erau la îndemîna elevilor sau a studenţilor din Blaj. Iată numai un exemplu care dovedeşte cum a fost fructificată literatura din principate la Blaj în această perioadă.

După 1841, la Blaj predau numai în româneşte : S. Bărnuţiu, Rusu, Cipariu, D. Boeriu, Basiliu Pop, urmaşul lui Cristocean la matematică, şi Nicolae Marcu. „Aşa se risipiră negurile latinismului împovărător, în ciuda celor cari credeau că toată ştiinţa se reduce numai la clasici (scolastica)" [2].

În altă parte [3], Bariţiu arată că „de la 1838 înainte, tinerimea începu să citească şi ziare române. Tot în acel timp, Simion Bărnuţiu începuse a propune studiul *Dreptului naturei* în limba română, pe cînd acel studiu era permis a se propune numai în Cluj la facultatea juridică, iar acolo încă numai după o anumită sistemă. Bărnuţiu a reflectat serios la *pericolul ce poate urma din întreprinderea lui* într-o epocă *în care şi studiul istoriei se introdusese în Blaj singur pe răspunderea episcopului* şi era numai tolerat ; prin urmare, *atît episcopul*, ca inspector suprem al şcolilor diecesei sale, *cît şi membrii consistoriului se temeau* cu tot dreptul ca să nu păşească la mijloc guvernul şi episcopul latin ... Studenţii însă sorbeau cu sete prelegerile lui Bărnuţiu din *Dreptul naturei* şi peste tot din filosofia germană".

Iată prin urmare, pe cîte căi se afirma conştiinţa naţională în şcolile Blajului. Dar dacă învăţămîntul de la Facultatea de filozofie se făcea în limba română şi intrase şi în seminarul teologic prin Dim. Boeriu, autorul unui proiect de ortografie [4] acceptat în toată dieceza, latina rămînea încă în picioare atît la liceu, cît şi la teologie. Unora dintre profesori le lipsea curajul s-o înlăture, altora le venea greu s-o rupă dintr-o dată cu tradiţia.

De fapt faima şcolilor Blajului crescu o dată cu cucerirea poziţiei limbii române în ele. Pînă şi foarte rezervaţii braşoveni începură de la o vreme să se intereseze de aceste şcoli.

După 1830, cîţiva comercianţi şi preoţi îşi trimiseră fiii la Blaj [5]. Am găsit pe un Dim. Lecca la 1833 în anul I de filozofie clasificat „eminent", avînd coleg de clasă pe Andrei Mureşanu, viitorul bard, iar dintre profesori, şi pe Bărnuţiu. Apoi Ioan Jippa (în 1834/35, în I-a humanitatis), Dim. Orghidan (1835/36), Rudolf Tempian (idem), Const. Secăreanu (1835—1837), Hogea Georgius (1837/38), doi fraţi Djanli ş.a. din Ţara Bîrsei, doi fii ai lui Oprea Circa din Cernat.

[1] v. Maria P. Marinescu, *Romanul „Efesiaca" al lui Xenofon în versiunea românească a lui Nicolae Pauleti*, în : „Revista Istorică Română, vol. XI—XII, p. 349—357.

[2] G. Bariţiu, *Şcoalele noastre*, în : „Gazeta de Transilvania", din 30 martie, 1814.

[3] *Părţi alese*, I, p. 632—633.

[4] Publicat în „Foaie pentru minte", 1842, p. 386 seq.

[5] G. Bariţiu, *Foi comemorative*, edit. dr. C. Diaconovich, Sibiu, 1892, p. 6—7.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Nu exagera Papiu Ilarian scriind că : „astfel se lățise renumele liceului din Blaj în toată țara, încît pe la 1845 se înmulțise numărul ascultătorilor la *filosofie* precum nu fusese în Blaj niciodată" [1]. Cu toate acestea, învățămîntul, ca metode și conținut, nu satisfăcea exigențele. Astfel, foarte just observa, chiar în primul număr al „Foii pentru minte" [2], George Barițiu, scriind : „Gustul de cetit la noi acum este foarte puțin (lățit). Pricina : școalele noastre puține cîte le avem sînt de vină la aceea ; *că metodul școalelor noastre a fost pînă acum în praxi înpedecătoriu, iar nu îndemnătoriu la o cultură mai slobodă și mai înaltă*. Împovărarea memoriei, cu apăsarea înțelesului și a judecății tinerilor, aceasta este caracteristica școalelor noastre. Ce mirare dar dacă tînărul sau junele, cum scapă dintr-un clas într-altul, trîntește cărțile și *clasicii cei scumpi* a căror el numai spinii, iar nu dulceață o a simțit vreodată".

Cu toate că învățămîntul marcase un vizibil progres în școlile Blajului, totuși confesiunea unită rămăsese, cu organizarea școlilor *sătești*, mult în urma altor confesiuni. Chiar românii ortodocși, sub însăși oblăduirea lui Vasile Moga, în deceniul al IV-lea, avea peste 300 de școli, dintre care 75 puteau fi considerate școli de frunte. De aceea, cu toată starea înfloritoare a școlilor din Blaj, Barițiu atrăgea atenția asupra neglijării celor sătești : „. . . pe sate n-avem școale ; acelor vreo 300 pe care le întemeiase Șincai în veacul trecut, nici urma nu li se mai cunoaște ; cele 12 trecute cu plată împărătească, nu fac nici un sporiu, afară de cea de la Mediaș. Dascălii ar trebui mai bine procopsiți, ca să nu se ostenească în zadar. *Dar Blajul pînă acum încă nu s-a prea gîndit a cultiva și pe dascălii de la sate*" [3]. Era o veche meteahnă a Blajului de a-și îndrepta atenția numai asupra liceului și a seminarului. Evident că vinovat de această stare de lucruri era în primul rînd episcopul Lemeni, dar și despre el s-a scris, ca și despre Ioan Bob, cu multă patimă. Noi considerăm că, fiind obiectivi, i se poate recunoaște că pentru școlile Blajului a purtat o deosebită grijă.

Astfel, introducerea studiului *istoriei românilor* în Blaj la 1834, cînd guvernul transilvan o interzisese și pe cea *universală*, dacă n-ar fi fost aprobată și chiar plătită din propriu-i buzunar nu ar fi avut loc. De asemenea, S. Bărnuțiu nu ar fi putut propune *Dreptul firii* în limba română, știind ce consecințe vor avea lecțiile lui, „sorbite cu sete de tineret", dacă n-ar fi avut aprobarea episcopului său, și nu s-ar fi putut înjgheba acel început de teatru românesc la Blaj fără încuviințarea lui. Dar în a doua parte a activității sale, așa cum vom vedea mai departe, alunecă tot mai mult pe căi greșite.

În privința conținutului învățămîntului avem în față cîteva „teze" („Theses") care rezumă, în vederea examenelor semestriale, materialul parcurs la materia sau studiul respectiv tocmai la cursul de filozofie. Din ele aflăm că S. Bărnuțiu a predat în anul școlar 1839/40 la anul I și II „Logica" și „Metafizica". Dar deși poartă semnătura autografă a fiecăruia, atît

[1] *Op. cit.*, p. 231.

[2] *De la redacție*, în : „Foaie pentru minte", nr. 1, din 12 martie 1838.

[3] Articol apărut ciuntit de cenzură în : „Foaie pentru minte" din 22 dec. 1842, republicat în întregime de G. Barițiu, în : „Observatorul", nr. 101, 104, 1881.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ale celorlalți profesori cît și a lui, toate „tezele" sînt redactate *în latinește*. Ce se poate deduce de aici ? Că aceste materii au fost predate în limba latină ? Dar dacă vor fi făcut uz de latină numai la *scrierea tezelor*, avînd în vedere împrejurarea festiv-oficială care trebuia consemnată în acte de cancelarie și care nu se admitea a fi scrise decît în latinește ? Înclinăm spre această ipoteză. Dovada ar face-o și scrisul extrem de îngrijit sub aspect caligrafic : la unii, titlurile și subdiviziunile capitolelor sînt redate prin caractere grafice ornamentale.

Alături de „tezele" la doctrina religiei ale lui Timotei Cipariu și cele ale lui S. Bărnuțiu la filozofie, mai figurează asemenea „teze" sau „puneri înainte", cum le ziceau elevii, la matematică și fizică (Nic. Marcu) ; istoria universală cu cronologia și geografia (Ion Rusu) ; geometria (Aug. Ladai apoi Bas. Pop) și limba germană (Grigore Moldovan). În felul acesta rezultă care erau materiile și profesorii ce au predat în 1839/40 la Facultatea de filozofie (sau clasele VI și VII de liceu) din Blaj. Mai menționăm că fiecare „teză" avea anexat cîte un tabel de elevii sau studenții înscriși la examenul respectiv.

Regretăm că n-avem o asemenea „teză" de la cursul de *Dreptul firii* tradus din *Rechtslehre* a lui W. T. Krug, a cărui operă va fi un puternic stimulent pentru cugetarea și acțiunea politică viitoare a lui Simion Bărnuțiu. (Prin el va găsi Bărnuțiu dreptul la folosirea *limbii naționale* ca un *drept natural.)*

Aceste „teze" pentru examene indică, fie și în mică măsură, gradul de pregătire a elevilor, dar și orientarea și pregătirea profesorilor. Asupra lui Bărnuțiu nu mai stăruim, căci monografia lui G. Bogdan-Duică ne dispensează de aceasta.

Cursul de istorie predat de Ioan Rusu impresionează prin bogăția și varietatea datelor, ca și lucrarea sa *Icoana pămîntului* (3 volume, pentru care, ca s-o scrie, a drumețit și prin Principatele Române [1]). Barițiu relata [2] după zeci de ani : „în convenirile ținute *în sala tipografiei seminarului*, unde se discutau o mulțime de alte chestiuni literare, s-a născut planul acelei frumoase geografii românești".

Cînd se tipărea era tocmai anul în care se pregătea scoaterea limbii române din școli. Văzînd primejdia ce ne pîndea, omul de știință părăsește abstracțiunile, dînd expresie sentimentelor în prefața lucrării sale : „De voiți binele nostru, fericirea noastră, de ce nu ne întrebați și pe noi ? Că binele nu se poate face cu sila... Lucrul acesta atinge soarta noastră viitoare, viața sufletească a unui popor de un milion și mai bine". În continuare, autorul neagă, ca fiind contrară firii lucrurilor, posibilitatea de instruire a tineretului într-o limbă cu totul necunoscută maselor largi românești.

Aceasta a fost epoca, aceasta a fost școala de la Blaj cu profesorii ei. Dar din acest moment episcopul Ioan Lemeni a început să reprezinte tot mai puțin interesele românilor. Ce se întîmplase ? S-a votat un articol de

[1] Asupra călătoriei lui în Țările Române, vezi : „Gazeta de Transilvania", din 3 septembrie, 1838.

[2] „Observatorul", nr. 86, 1880.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

lege formulat în termenii următori : „Cu excepția școalelor săsești, din sînul acestei națiuni, în toate institutele de educație ... înțelegînd aici și pe cele militare — toate științele vor fi predate în limba maghiară. Această dispoziție va obține însă numai după zece ani putere obligatorie pentru școalele neuniților și pentru elevii lor. Ca măsura aceasta să-și atingă scopul, *în școalele uniților din Blaj, precum și în alte comunități cu venituri corespunzătoare, să fie instituiți fără întîrziere profesori de limbă maghiară*".

Dar consistoriul din Blaj, prezidat de demnul prepozit Simion Crainic, a răspuns printr-un vehement protest, la care s-a asociat și consistoriul din Sibiu [1] :

„Mărturisim că nu numai după zece ani, dar nici după zece veacuri, ba nici în vecii vecilor, noi și națiunea noastră nu putem fi obligați printr-o lege, care, după datinele și credința noastră, pregătește un pericol și un obstacol, iar pentru naționalitatea noastră, ruină și peire". Mai departe, protestul se referă la învățămîntul primar sau popular : „Sîntem încredințați că introducerea și stabilirea limbii ungurești în școlile rurale nu va fi de sprijin și ajutor culturii poporului, ci de bună seamă spre piedecă. Motivînd prin aceea că în școlile sătești tineretul trebuie să învețe înainte de toate moralitatea și religiozitatea, și anume cu ajutorul limbii materne", iar cît privește poporul, „se va socoti fericit și-i va fi de ajuns dacă va fi învățat în limba maternă și religia, economia și altele, care aparțin sferei sale. Și ar fi de dorit să se poată griji de ajutoarele prin care poporul să poată construi școli și cultiva mai bine decît s-a făcut pînă acum".

Unde era episcopul Lemeni în aceste zile grele ? În Cluj, participa la ședințele dietei ca deputat *regalist* (și nu trimis de națiune). Dacă nu din proprie inițiativă, cel puțin primind protestul de la Blaj spre a-l înainta împăratului, ar fi putut să ia atitudine în dietă. Dar frica și lașitatea l-au făcut să tacă, mulțumindu-se cu expedierea memoriului de la Blaj împăratului. E drept că odiosa lege votată cu atîta entuziasm în dieta transilvană nu a fost sancționată, dar conduita lui Lemeni deziluzionă toată intelectualitatea Blajului, în mod deosebit pe profesorii de la Facultatea de filozofie, în frunte cu Bărnuțiu. Numai bătrînii (sau „interesații") din consistoriu nu erau hotărîți a face opoziție politicii episcopului sau modului acestuia de a cîrmui marea dieceză a Făgărașului. De aceea, S. Bărnuțiu se simțea îndreptățit să dea în vileag această stare de lucruri la Blaj, în martie 1843 : „Preste tot, Blajul a ajuns aproape la culmea imperfecțiunii. Blajul e un car încărcat cu multe rele, pre o coastă foarte primejdioasă ; birișul nu e harnic mai mult a-l cîrmui ; cei șapte (canonicii — n.a.) șed ascunși în coșniță avînd ce să mănînce și cu ce să trăiască, fără să se osteneaască" [2].

În această vreme, a luptei pentru dreptul de a folosi limba maternă, chiar în toamna lui 1842, cînd Ion Rusu scria patetica prefață la geografia sa, apărea într-o publicație maghiară din Cluj [3] un articol cu titlul :

[1] Ion Lupaș, *Studii istorice*, vol. V, Sibiu, 1945—46, p. 251.

[2] Articol trimis lui Barițiu nesemnat ; v. G. Bogdan Duică, *op. cit.*, anexa VI, p. 211.

[3] Vasárnapi Ujság, nr. 442, 1842.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Despre starea şcoalelor din Blaj, care, după conţinutul foarte liberal şi antimonarhic, pare a fi ieşit din condeiul lui Bărnuţiu [1]. Întîi, se constată lipsa de profesori bine pregătiţi la gimnaziu. Şi „oameni *potriviţi,* care ar primi postul de profesor cu mare bucurie, avem, însă aceştia nu sînt admişi numai pentru că nu vor să fie călugări. La noi aceasta este condiţia *sine qua non* ca să fii profesor". De aici detestarea monahismului „Vreţ din tot sufletul să eliberaţi de sub blestemul întunericului străvechi pe concetăţenii noştri înjosiţi ? Dacă da, şi nu vrem să ne îndoim de aceasta, atunci, pentru Dumnezeu, nu mai lăsaţi conducerea intelectuală a neamului în mîna călugărilor !" [2].

Despre rolul nefast al monahilor în învăţămînt şi al preoţilor slab pregătiţi (acei aşa-zişi „popanduşi" sau „preoţi moralişti", cu cîteva luni de şcoală), Bărnuţiu se exprima şi mai categoric : „Dacă cineva şi-ar propune să sălbătăcească neamul nostru în întregime, fără îndoială n-ar face altceva decît sau ar interzice să se facă biserici şi şcoli, sau ar pune în fiecare biserică cîte un *popanduş,* iar în şcoli numai *călugări*".

Altcum, oricît de pornit era S. Bărnuţiu pe stările din Blaj, un lucru nu-l contesta : atît în liceu (cursul filozofic) cît şi la seminarul teologic se învăţa carte multă şi chiar bună de la o vreme. Seminarul era organizat întocmai după cel vienez („Sf. Barbara") : cu un rector, vicerector, prefect de studii şi „ductori". Sub acest ultim titlu îl găsim pe Andrei Mureşanu, poetul, în anul 1837/38. În *Însemnările* sale [3], Isaia Moldovan spune despre el că „era mare cîntăreţ ; avea o voce bună şi puternică" şi că, pînă a fost în seminar, n-a făcut versuri ; era foarte „strict" ; nu-i putea suferi pe fumători ; pe „delicvenţi îi pedepsea aspru".

Sămînţa aruncată de Bărnuţiu şi colegii săi va rodi. Urmaşii lor au grijă să le păstreze vie amintirea în şcolile Blajului : duc mai departe făclia aprinsă de ei printr-un apostolat însufleţit. La aceeaşi catedră, cinstită ani de zile de personalitatea neegalată a lui Bărnuţiu, e numit în 1846 *Aron Pumnul* ; cea de fizică e ocupată, tot acum, de *Andrei Liviu Pop* ; la cea de istorie universală funcţiona încă din 1845 *Gavril Pop,* iar la seminar, la catedra vacantă prin moartea tragică a lui Iosif Pop, e numit Demetriu Láday ; *T. Cipariu* rămînea mai departe la aceleaşi materii. Matematica la liceu avea s-o predea *Ioan Aranyosi* (Arieşean). Tot la liceu mai predau : *I. I. Many* şi *Paul Kerekeşiu* (Rotaru), autorul unei simţite ode : *Către români,* publicată în „Organul luminării".

Despre *I. I. Many* se pot spune şi bune, şi rele. Era un distins cărturar şi om de litere, publicînd în „Foaie pentru minte", în toţi anii (1841—1848), proză şi versuri originale, traduceri, localizări etc., precum şi în „Organul luminării", devenit pe urmă „Organul naţional", al lui Cipariu, la care era „colaborator editor". El a tradus în 1842 vestita carte a lui A. F. Lammenais : *Paroles d'un croyant* (Paris, 1834). Manuscrisul traducerii lui

[1] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, articol reprodus în *anexa I,* p. 191—195.

[2] ... „călugării au fost răspînditorii cei mai ageri ai credinţei oarbe" (în acelaşi articol).

[3] Isaia Moldovan, *Din întîmplările vieţii,* în : „Gazeta Transilvaniei", nr. 238, 1898.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Many circula din mînă în mînă. Fiind o carte prea îndrăzneață pentru aristocrația laică și clericală, nu s-a putut tipări decît la 1848 în București, de către librarul-editor Kopainig, însă această versiune nu e traducerea lui I. I. Many, ci a unui „chinovnic de la m-rea Neamțului", nume sub care se ascundea Dionisie Romano din Săliștea Sibiului, viitorul episcop de Buzău.

E ciudat cum acest Many, care, traducînd *Cuvintele unui credincios*, a gustat gîndirea liberală a lui A. F. Lammenais, s-a situat totuși pe poziții atît de retrograde în timpul revoluției de la 1848. O făcuse din timiditate sau din lașitate ?

Gavril Pop a fost, ca și ceilalți, un distins cărturar, după cum o mărturisește bogata sa activitate publicistică în : „Foaie pentru minte", „Organul luminării", „Sionul românesc" (a lui Gr. Silași) și în altele. A tipărit și lucrări de o certă valoare istorică : *Istoria Transilvaniei din cele mai îndepărtate timpuri pînă la 1571 (1853), Istoria Ardealului în 1848—49 și drepturile istorice ale românilor* (1862), *Istoria Daciei antice* (Cluj, 1855), *Istoria Banatului temișan, cu note etnografice* (Lugoj, 1864), precum și un fragment din manuscrisele lui Samuil Micu : *Istoria scurtă a românilor dela Olm povățuitorul ungurilor încoace*. Multe din lucrările lui au rămas în manuscris și se păstrează în fosta bibliotecă diecezană din Lugoj, unde trăise ultimii ani. Pentru activitatea sa științifică, Societatea Academică Română l-a ales în 1871 membru corespondent.

De o altă factură sufletească a fost *Andrei Liviu Pop*, copilul de iobagi din Bărei (j. Cluj) ; în el s-a îngemănat o inteligență vie cu un suflet ales. Cariera și activitatea lui sînt aidoma cu ale cărturarilor luptători pe care i-a avut ca profesori la Blaj și pe care i-a admirat. După ce a terminat teologia, apreciindu-i-se calitățile intelectuale, e numit profesor de retorică (cl. a IV-a gimnazială), unde funcționă cinci ani (1842—1847). În toamna lui 1847 i s-a încredințat catedra de fizică de la liceu. Ia parte activă la pregătirea revoluției ; de aceea, o dată cu ocuparea Transilvaniei de către armatele lui Bem, e nevoit să fugă — ca și ceilalți intelectuali români luptători — în Țara Românească. După înfrîngerea armatelor lui Kossuth, reîntors la Blaj, la intervenția lui Cipariu, e trimis pentru specializare (studiul fizicii și chimiei) la Pesta și apoi la Viena. După 1849 nu mai funcționează la Blaj, ci e trimis — fiind chemat de sălăjeni — să deschidă gimnaziul din Șimleu. Dar, după cîțiva ani, îl întîlnim din nou la Blaj.

Zelul și setea de cultură, dorința de a acoperi cu demnitate catedra indică în el o înaltă conștiință. Deși pînă la 1862 profesorilor de la gimnaziul și liceul din Blaj nu li s-a cerut altă pregătire decît Facultatea teologică (4 ani), Andrei Liviu Pop simte nevoia de *specializare* în materia pe care o preda. De aceea va cere stăruitor consistoriului să i se acorde o bursă pentru continuarea studiilor de specialitate la Viena, care i s-a și acordat din fundația Ramonțiai.

Regretatul profesor *Traian Gherman* a prezentat [1] un manual-manuscris intitulat : *Elementa Phisicae Theoreticae et Experimentalis in usum*

[1] Vezi rev. „Transilvania", nr. 8—9, 1944.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Auditoru suorum, ab Andrea Popp Liviu, In Lyceo Episcopali Blasiensi Physices Profesore conscripta, Pars I, Blasii 1848. Această parte întîia nu cuprinde decît *Mecanica* şi *Acustica* din materialul predat de A. Pop Liviu în cursul anului şcolar 1847/48 la liceul din Blaj. Şi atunci se învăţa mult, însă şi multe lucruri (definiţii) inutile. Dar profesorul de fizică de la Blaj era iniţiat — ca majoritatea dascălilor de la aceste şcoli — şi în probleme de filologie fiind un iubitor al clasicilor latini. Din asemenea preocupări au ieşit : *Anleitung zur Erkennung der romänischen Sprache* (Teschen, 1852), *Cornelius Nepos* (traducere, cu note, Lugoj 1866), *M. T. Cicero : De senectute* ş.a., pentru care activitate va fi ales membru corespondent al Societăţii Academice Române (1876).

Despre *Demetriu Laday* nu ştim aproape nimic. Poate nici nu ne-am fi oprit asupra lui dacă nu i-am fi citit o predică ţinută cu prilejul sfinţirii ca preot celib a lui Aron Pumnul. Cele rostite de „reverendul" Laday constituie un vibrant discurs politic, care întrece prin conţinutul şi expresivitatea limbii multe alte discursuri rostite în catedrala din Blaj. Această predică a fost publicată în „Organul luminării". După ce expune pe larg îndatoririle unui preot, oratorul revine la teme proprii *realităţii româneşti* . . .

„Eu zic că acum este timpul *a răsădi,* pentru că niciodată nu s-au descoperit opiniunile comune cu atîta căldură, niciodată n-a fost aşia de lipsă ca să căutăm cu serioasă luare-aminte la *starea şcoalelor* şi a *creşterii* ca chiar în timpul de faţă. Frate ! tu deodată eşti şi profesor şi se cuvine să ştii că creşterea cu învăţătura sînt unite laolaltă, ca soarele cu razele sale, ca iarba cu verdeala ; adu-ţi aminte de nevoinţa naţiunilor culte întru dezvoltarea sufletelor oamenilor. Caută la şcoalele cele înalte ale Principatului nostru şi au nu asemenea vei vedea ? Unde toate mijloacele cultivării aşa sînt întocmite cît inima, gustul estetic şi mintea într-o armonie se înalţă la bun, frumos şi folositor.

Şi noi avem şcoli naţionale . . . ? ah, naţionale ! învăţaţi-vă oh ! învăţaţi-vă o dată a înţelege deplin cuvîntul *naţiune.* Acesta e numele cel sfînt al *mumei celei comune,* care ne-a legănat leagănul nostru, care ne ţine în braţele sale, ne nutreşte cu laptele său . . . Voiţi voi — şi cine nu va voi ? — ca naţiunea aceasta să se ridice din întuneric la lumină şi din pulbere să înflorească ? Cunoască-şi fiecare datoriile sale ; facă cît trebuie într-o unire a cugetelor !"

Iar adresîndu-se lui Pumnu, îi zice : „Nu căuta la răceala şi nepăsarea ce o vezi în jurul tău ; caută la pofta deregătoriei tale ; de la tine tinerimea, de la tine naţiunea şi mai marii poftesc lucruri aievea ; şi de cumva numai viitorul va gusta fructul ostenelelor tale, întru mulţămitoare aducere aminte tu vei trăi ; pe această grea cărare serveaască-ţi de mîngîiere acea convingere din lăuntru şi sperarea că *naţiunea va trăi şi ca o primăvară va înflori.* Caută să vină, şi va veni un timp după care oftează fierbinte atîtea inimi însetate. Oh, de aş da eu înlături vălul acela care acoperă acest viitor, de v-aş putea arăta fericirea, înţelepciunea omeniei, înflorirea şi strălucirea naţiunei" . . .

Cuvinte mari, mobilizatoare, pe care le rostea un dascăl de pe amvonul catedralei din Blaj cu un an înainte de dezlănţuirea revoluţiei în care orăşelul de şcoli de la confluenţa Tîrnavelor avea să joace un mare rol.

Într-adevăr, *Aron Pumnul* a fost — după mărturisiri contemporane — un admirabil profesor. Făcea lecţii atît de frumoase, încît sfîrşitul orei era un regret pentru toţi studenţii săi. Cînd vorbea de *Dreptul gînţilor,* se însufleţea şi sfîrşea în explozii de ură sau de admiraţie. Acei elevi, cam mărişori, majoritatea trecuţi de 20 de ani, care-şi ziceau „studenţi" sau „filosofi", — căci Pumnul preda numai la cursul filozofic — vedeau în el mai

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

mult decît un profesor. Cuvîntul lui răscolea inimile ; le cîştiga prin cultura sa şi le stăpînea prin sensibilitatea şi căldura sufletului său. Acest atașament se va verifica peste cîteva luni, cînd vor bate în pragul acelei jumătăţi de veac evenimente mari.

Timpul cerea oameni hotărîţi pentru cauza naţională. Prin propriu-i exemplu, Aron Pumnul va forma o serie de tineri care se vor comporta ca şi dascălul lor. O mărturiseşte Papiu Ilarian [1] vorbind de pregătirea adunării de la Blaj (1848) : „Chiar în aceste zile avea să plece tinerimea scolastică din Blaj pe vacanţiunea * de Paşti. Profesorele de filosofie *Arune Pumnul, folosindu-se de încrederea care o avea la tinerime şi care o şi merita pentru ştiinţele sale şi însufleţirea naţională,* scrie îndată o *prochiamaţiune* chiemătoare la adunarea de dumineca Tomei, o da în mînă la fiecare student".

De aici înainte, personalitatea lui Aron Pumnul trebuie urmărită dincolo de catedră, alăturată marelui val intrat în acţiune o dată cu proclamaţia sa. Această activitate, precum şi apostolatul lui la K. K. Obergimnasium-ul din Cernăuţi nu mai intră în obiectivele lucrării de faţă [2].

Rolul determinant al şcolilor Blajului în formarea conştiinţei naţionale a atîtor serii de tineri trecuţi prin ele între anii 1830 şi 1848 va fi verificat în evenimentele politice şi militare din anul de luptă şi nădejdi 1848/49. Aceşti tineri au avut o conştiinţă *vie*, activă. Putem afirma, fără teama de a denatura adevărul, că revoluţia românilor din Transilvania a fost în mare parte şi opera dăscălimii şi a tineretului trecut prin şcolile Blajului.

Tineretul generos, totdeauna gata de jertfă pentru un ideal, a trăit intens, s-a frămîntat şi s-a dăruit cu trup şi suflet „mumei comune", cum zicea Demetriu Laday. Au nu cei de la seminarul, blăjean, căci între ei s-a răspîndit întîi, au transcris în sute de exemplare, împrăştiind-o prin satele Ardealului [3], proclamaţia de la 25 martie 1848 a lui Bărnuţiu ? Nu acelaşi tineret şcolar copia, la 23 aprilie 1848, în alte sute de exemplare [4], proclamaţia lui Pumnul, împrăştiind-o în tot cuprinsul ţării ?

De la început şi pînă a încetat pocnetul armelor, au luat parte la revoluţie şi şcolarii Blajului ; acei tineri cu sumane de lînă şi cu ochii de văpaie au fost elementul de legătură între cărturarii din Blaj şi Sibiu şi apoi din munţi şi între satele din văile Ardealului, între dascălii lor şi între părinţii lor. Ei cutreierau satele cu traistele pline de proclamaţii : „urcau prin

[1] *Istoria Rom. din Dacia Superioară*, II, p. 109. Iar Vasile Moldovan în *Memoriile* sale spune : „Bărbatul care convenea cu noi zilnic era Aron Pumnul. El ne împărtăşea ideile şi sfaturile bătrînilor, iar ale noastre, acestora. Era înfocat şi el ca şi noi în gradul superlativ" (p. 17).

* vacanţă.

[2] Pentru timpul petrecut în Bucovina, a se vedea : I. G. Sbierea, *Aron Pumnul*, 1889 ; Dim. Marmeliuc, *Contribuţiuni ardelene la cultura românească din Bucovina*, în *Omagiul lui Ion Bianu*, Bucureşti, 1927 ; privit în linii generale : N. Comşa, *Dascălii Blajului*, p. 81—82.

[3] Şt. Manciulea, *Contribuţiuni blăjene la redeşteptarea conştiinţei naţionale*, în : „Cultura Creştină", oct.-dec., 1937.

[4] Exact. : 400 de exemplare. Vezi *Cronica anului 1848*, redactată, în colaborare cu mai mulţi, de Ilie Dăianu, an. I, Sibiu, nr. 2, 1896.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

turnuri de biserici şi trăgeau clopotele ca de slujbă cînd împărtăşeau iobagilor chemarea la arme a aleşilor neamului" [1]. Iar cînd a sosit timpul să schimbe cartea cu arma, au făcut-o cu tot sufletul, căci vedeau că neamul cerea, pentru acel moment, căpitani de oşti şi nu cărturari. Iată-i conducînd cetele de ţărani, îndurînd alături de ei foame şi frig, biciul ploilor de toamnă şi arsurile gerului iernii. „Generalii acelei mari oşti ţărăneşti de la 1848/49 erau nişte preoţi şi nişte tineri abia ieşiţi din şcolile de teologie, filosofie şi jurisprudenţă : ei puseră mîna pe armă, cînd nevoia îi sili a se face generali şi a cîştiga bătălii". [2]

Şi astăzi ne emoţionează citind că, după consfătuirea cu profesorii şi canonicii blăjeni, Avram Iancu (însoţit de Papiu şi Poruţiu) cercetă tineretul din seminarul teologic, discutînd cu ei asupra problemelor naţionale, inspirînd nădejdi. În numele studenţimii din seminar i-a răspuns clericul din anul III *Vasile Moldovan*, care, „cu lacrimi în ochi, îl asigură că *tinerimea română*, considerînd sfinţenia cauzei, *nu mai cunoaşte pericole* : moartea e prea puţină pentru a o reţine de la propunerile ei . . . , ea va dovedi că e demnă de misiunea grea ce i-o încredinţează naţiunea". [3]

Sau să ne amintim de alt seminarist înflăcărat, Eliseu Todoran, tot din anul III, care, ajuns tribun sub comanda lui Axente, prins de insurgenţi în viile Ciumbrudului, va sfîrşi o dată cu Ion Barna (şi acesta „student" la Blaj) printr-o moarte tragică, fiind jupuit de viu [4].

Şirul „studenţilor" martiri e lung. Să ne gîndim la un Alexandru Bătrîneanu [5], cel eliminat din seminar şi ajuns apoi student în ştiinţele juridice, căruia i se încredinţează regiunea Clujului şi aproape toată Cîmpia. Cît suflet n-a pus acest tînăr prefect al legiunii Cîmpiei pînă a mişcat mulţimea de sate adormite de pe marile latifundii grofeşti, dar care n-avea să vadă roadele străduniilor sale, căci un ochi de streang îi va curma viaţa lîngă podul ce trece peste calea ferată între Cluj şi Someşeni.

Chiar în luptele din Munţii Apuseni n-au fost ei — „studenţii" — de cel mai real folos prefecţilor ? Doar aici s-a evidenţiat curajul lui Ioan Faur, Amos Frîncu, Dionisie Pop-Marţian şi al altora. Iată, în cîteva rînduri, ce fapte de eroism a săvîrşit tinerimea şcolară a Blajului în furtunosul an 1848/49.

*

Prin ocuparea Blajului, şcolilor li s-au adus mari pagube, deşi episcopul, fugit la Aiud, iar de aci la Cluj, încercase să tempereze lucrurile. Au

[1] Al. Lupeanu-Melin, *Blajul istoric în icoane*, Blaj, 1924, p. 27.

[2] N. Bălcescu, *Istoria Românilor sub Mihai vodă Viteazul*, ed. Al. Odobescu, Bucureşti, 1878, p. 542 ; v. şi C. Bobulescu, *Feţe bisericeşti în războaie, răzvrătiri şi revoluţii*, 1930, p. 104.

[3] Vasile Moldovan, *Memorii din revoluţia de la 1848*, ed. Traian H. Pop, Braşov, 1895, p. 8.

[4] Ion I. Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi*, în : An. Acad. Rom. Sect. Ist., Seria III, T. XI (1931), p. 282.

[5] Asupra lui, vezi calda evocare a lui Şt. Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Bătrîneanu şi rolul său în revoluţia românilor ardeleni din anul 1848*. Bibl. pop. a Asociaţiunii, nr. 256, Sibiu, 1939.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

fost devastate și arse o mare parte din arhive și biblioteci, jefuit și ruinat muzeul de fizico-naturale ; ușile, ferestrele și mobilierul gimnaziului au servit acestor trupe de combustibil în iarna lui 1848/49.

După plecarea trupelor, bătea vîntul și cîntau cucuvelele prin încăperile clădirii. Pustiului dezolant i se puse capăt abia în toamna lui 1849. (Lectorul va fi dedus, desigur, că de la izbucnirea revoluției, mai bine zis după 3/15 mai 1848, cursurile fuseseră închise.)

Pe la începutul lui octombrie 1849, guvernul transilvan, prezidat de br. Wohlgemuth, a hotărît ca toate școlile principatului să-și înceapă cursurile la data de 1 noiembrie. Ordinul a fost transmis și Blajului. Cum reședința guvernului nu mai era acum Clujul, ci Sibiul, intelectualii români, care avuseseră roluri importante în timpul revoluției se bucurau de oarecare considerație din partea guvernatorului. Unul dintre aceștia a fost și Axente Sever, bravul ortac de gînduri și de fapte al lui Avram Iancu. După revoluție, i se deteră cîteva misiuni importante ; între ele, și punerea în picioare a școlilor Blajului. Se și stabilise aici, ocupînd una din casele episcopiei, din centrul orașului. Harnicul Axente ia în mînă problema școlilor : repararea localurilor, recrutarea noilor profesori și începerea cursurilor.

Cu toate străduințele sale, n-a putut însă termina reparațiile localurilor școlare pînă la 1 noiembrie 1849 ; cursurile n-au putut fi deschise decît la data de 16 decembrie 1850 (iar seminarul, la 1 ianuarie 1851).

*

În această perioadă (1830—1850), în viața internă sau administrativă a acestor școli se simte o îmbunătățire. Se cumpără cărți și material didactic pentru profesori și elevi. Se observă o mai atentă grijă la distribuirea „tipăilor" pentru elevii săraci sau merituoși. Se dau premii în bani celor distinși la învățătură. La fel, ca în deceniile precedente, cu prilejul patronilor liceului (Trei sfinți), din fundația lăsată de episcopul Maior se distribuie ajutoare în bani și cărți sau rechizite școlare elevilor merituoși.

Disciplina era — într-un timp — foarte severă ; transgresorului i se tăia „tipăul" ; în recidivă, îl aștepta carcera sau „punerea în fiare", pe care o făcea în orele dinafara cursurilor ; eliminarea se aplica numai în cazuri grave.

Conflicte între elevi și profesori, pe chestiuni de apreciere și tratament, nu cunoaștem decît pe cel dintre „philosophi" și profesorul Marcu, în urma căruia Al. Papiu Ilarian, capul răzvrătiților, a fost nevoit să părăsească Blajul, continuîndu-și studiile la liceul rom. cat. din Cluj.

Și acum, ca și în deceniile precedente, Blajul a avut largi posibilități de susținere a instituțiilor de învățămînt. Avea moșii, avea 11 sate iobăgite pe domeniul episcopesc, care toate asudau ca să umple hambarele episcopiei. Blajul ar fi putut susține de două ori atîția elevi cîți avea anual. Însă, cum spunea și Axente în adresa sa despre domeniul sau moșia de la Cut, neglijența administrației centrale s-a făcut simțită tot timpul. Chiar și fundațiile nu erau administrate în mod ideal. Școlile Blajului, mai presus de orice, s-au susținut prin conștiința patriotică a profesorilor și studenților săi.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

b. Învățământul din Blaj după revoluția de la 1848

Ales episcop, fostul vicar al Șimleului Silvaniei, Al. Sterca Șuluțiu comunica veneratului consistor din Blaj o parte din programul său, invitîndu-i (pe consistorialnici) la unirea inimilor „cu mine spre a pune fundamentul nou și tare în edificiul fericitului viitoriu a clerului și a națiunii noastre". Arată apoi ce-l preocupa acolo, în Viena : „eu aici în Viena am stăruit și voi stărui pentru Instrucția bisericii catedrale, a rezidenției episcopești, *pentru ridicarea școalelor*, înmulțirea fundațiunei clericilor, dobîndirea clenodiilor, *înaintarea bărbaților români și aplicarea lor la posturi politicești și științifice*, dotarea parohiilor ș.c. [1]".

Noul ierarh al bisericii unite era un entuziast, un bărbat însuflețit de gînduri bune, pe care însă, după cum vom vedea, nu prea le-a tradus în faptă . . .

Prin înfrîngerea de la Șiria, Șuluțiu, în calitate de vicar al Sălajului, trimitea baronului Wohlgemuth, noul guvernator al Transilvaniei, un sobru *Memoriu*, sprijinit pe o bogată documentare istorică, asupra drepturilor românilor din Transilvania [2].

În el pune și problema școlilor sătești, amintind de decretul împărătesc nr. 2236/1823, în care monarhul ordona „să se ridice școale elementare (primare, sătești) în toată țara (Transilvania) și în special pentru români, pe care îi știa lipsiți de școli, punînd în sarcina domnilor de pămînt ridicarea lor prin cedarea unui teren potrivit pentru școală, lemne pentru construirea lor și sprijin pentru plata învățătorului". (Dar înaltul ordin fu neglijat ; abia în 1844 e reactivat în comitatul Crasnei.) Fiindcă școlile nu-și aveau asigurată existența prin bunăvoința proprietarilor și a comunităților, opina pentru luarea arenzilor crîșmăritului pe seama școlii : „că ce strică năravurile în oameni, macar așa să le îndrepteze".

Ajuns în fruntea unei dieceze așa de mari ca a Blajului, s-a așteptat să acționeze mai energic și în domeniul educației și învățămîntului. Aceasta ar fi putut-o face încredințînd organizarea și controlul școlilor populare unor bărbați destoinici ; ceea ce n-a făcut însă. El însuși s-a mulțumit doar a transmite — rezumîndu-le în circulare adresate protopopilor — ordinele venite din partea guvernului transilvan.

Nici ridicarea episcopiei la rangul de mitropolie în 1853 nu l-a convins să părăsească metoda vorbelor spre a păși pe calea faptelor. Probabil i s-a părut de prea mică importanță ridicarea culturală a maselor țărănești. De aceea, oricîtă admirație am avea pentru cel care lăsase să i se scrie pe cruce : „Numai moartea mă va despărți de națiune", cît și pentru întemeietorul marii fundații din care întrevedea posibilitatea finanțării unei universități românești [3], nu putem scrie, fără să regretăm, că școlile primare unite au înregistrat în acest timp slabe progrese. Numărul lor era mult mai

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1849, nr. 247.

[2] Întinderea acestuia (8 coale) și strînsa documentare, ca și *Istoria Horii* (ms.) relevă în Al. Sterca Șuluțiu un cercetător conștiincios. Memoriul ar merita un comentariu. (Arhivele Statului — Filiala Blaj.)

[3] Radu Brateș, *Aspecte din viața Blajului*, 1942, p. 68.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mic decît trebuia să fie, învățătorii fiind neiniţiaţi în profesiune, recrutaţi din elemente scăpătate sau din modești intelectuali, cu o foarte sumară pregătire.

Altfel, omul trecea drept „mare român" (îi plăceau frazele oratorice), fără să fi fost și un generos în timpul vieţii ; dar „zgîrcitul" [1] s-a dovedit foarte darnic după moarte, prin fundaţia de un milion de coroane pe care o lasă și din care se vor distribui anual sute de burse elevilor și studenţilor români, pînă tîrziu, plătite prin fosta „Casă Centrală" din Blaj.

În fruntea direcţiei școlilor populare găsise pe Basiliu Raţiu, un om trecut de amiaza vieţii, și-l păstrase pînă i-a luat locul Gavril Dorgo, funcţionar cu importante rosturi — pentru români — în guvernul transilvan, care, deși tînăr și bine pregătit, din cauza multiplelor sale sarcini, nu dă dovadă de prea multă destoinicie. Cam la același nivel se va menţine și urmașul său, Ioan Pop Maior, prietenul lui Vasici, al cărui zel pentru ridicarea școlilor populare ortodoxe l-ar fi putut imita. Urmarea : ortodocșii aveau, în 1858, 676 de școli primare [2], pe cînd uniţii, dacă aveau vreo 500. N-am găsit în arhiva consistorială nici o evidenţă a lor, cum a avut-o Sibiul, prin spiritul de ordine instaurat acolo de Șaguna.

O dată cu noua organizare a învăţămîntului și mai ales prin măsurile luate de administraţie, numărul școlilor populare a crescut în mod vizibil. Unde lipseau dascălii buni, această deficienţă s-ar fi putut suplini într-o oarecare măsură de manuale bune. Însă nu bune, ci nici rele nu se găseau. Zecile de rapoarte venite de la protopopi, adevărate strigăte în pustiu, fac încă o dată dovadă că Blajul n-avea la inimă problema școlii primare, căci, altfel, trebuia să procedeze ca Șaguna, care abia atunci cumpărase tipografia și reuși să asigure școlile cu cărţile necesare. Blajului nu i-a lipsit nimic ca să poată face acest lucru : tipografie avea încă de la 1750 și mai deţinea parţial monopolul asupra tipăriturilor românești din Transilvania ; oamenii pe care i-ar fi putut întrebuinţa la redactarea manualelor, îi avea de asemenea. Atunci ? Blajul nu se grăbea să astîmpere setea de carte a ţărănimii eliberate de chingile iobăgiei. Șaguna, dimpotrivă : aici și în această direcţie va îndruma activitatea tipografiei diecezane.

Iată ce răspunde consistorul blăjan la sutele de cereri de abecedare — cartea de căpătîi în școala poporală de atunci : „*Abecedare române poporănești*, pentru care s-au cules prenumeranţi și încă nu s-au căpătat, să aibă răbdare solicitanţii ; episcopul va urgenta pe editor a le tipări cît mai curînd" [3].

De marea necesitate de abecedare pentru cele o mie și ceva de școli primare s-au sesizat și fruntașii vieţii culturale românești, hotărîţi să pună la îndemîna elevilor începători o carte bună, compusă după cele mai noi vederi ale pedagogiei.

[1] Păreri contemporane asupra lui și a lui Șaguna, v. M. Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei, între 1848—1859*, București, 1929, p. XXI—XXIII.

[2] Le vom reproduce cu numele la capitolul despre episcopia ortodoxă de la Sibiu.

[3] Circulara nr. 850/1851, semnată de Șt. Manfi — în Arhivele Statului, — Filiala Blaj, dosar an. 1851, nr. 47.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Aşa s-a născut *Abecedarul*, pentru a cărui tipărire cei doi consilieri şcolari sau inspectori supremi, Dr. Pavel Vasici şi Gabriel Dorgo, lansaseră următorul apel : [1]

„Avînd cea mai bună speranţă cum că organizaţiunea şcoalelor populare va urma în scurt timp amăsurată trebuinţelor comune şi corespunzătoariă spiritului timpului de faţă, din o parte ca să nu ne afle nepregătiţi şi fără mijloace de învăţămînt, iară din altă parte făcîndu-să lipsa unei cărticike elementarie în toată Transilvania prea simţibilă, precum adeveresc provocăţiunile multor bărbaţi români, prin sfătuirea şi hotărirea mai multor bărbaţi literaţi şi înţelepţi, s-au compus un *Abecedariu* cu slove şi litere române (latine) pentru şcoalele noastre triviale [2], care, mulţămită Cerului, zelului şi nepregetatei silinţe a mai multor bărbaţi harnici şi bunilor părinţi, vedem cu bucurie că *se înmulţesc pe zi ce merge* în patria noastră.

Acest *Abecedariu* va ieşi de sub tipar în scurt timp şi, precum am zisu, sîntem convinşi că el, pentru acuma şi pănă se va întocmi altul şi mai perfect, va corespunde scopului dorit. Preţul lui este: legat 16 creiţari m.c. Ca să se poată acoperi spesele tiparului ş.a. sântem siliţi a deschide o prenumeraţiune cu adunarea banilor înainte. Pentru culegerea banilor sînt rugaţi a să însărcina toţi D. D. conaţionalişti, iară mai vîrtos D. D. protopopi şi profesori. Pentru o mai bună înlesnire se mai însemnează următoarele locuri şi următorii Domni unde se poate face prenumeraţiunea".

Urmează o listă de persoane, toţi intelectuali cunoscuţi în contextul epocii, din douăzeci de localităţi (locul prim îl ocupă Blajul cu canonicii lui : Raţiu şi Sereni, iar ultimul, Răşinari, cu directorul Ion Brote şi notarul Pinci (o).

Banii s-au adunat într-un timp record, iar „prenumeranţii" aşteptau cu nerăbdare abecedarul promis. Dar cartea s-a tipărit la Viena şi într-un număr prea mic de exemplare. De aci încurcături cu banii adunaţi. Consistorul blăjan e nevoit a interveni prin circulara 399/1852, lămurind pe preoţi şi pe protopopi asupra dificultăţilor create de Viena, iar întrucît abecedarul tipărit nu poate satisface numărul mare al solicitanţilor, editura a restituit episcopiei banii, fiindcă a doua ediţie nu putea apărea în scurtă vreme. Şi, ca să nu creadă oamenii că s-au „mătrăcăluit" acei bani, invită pe fiecare protopop a trimite cîte un delegat spre a-i ridica de la vicarul general Const. Alutan.

Lipsa de manuale e semnalată şi în presă. Astfel, Ion Fekete-Negruţiu, protopopul Clujului, trimite o scrisoare deschisă Gazetei [3], lui Bariţiu în care expune dureroasa situaţie a învăţămîntului din protopopiatul său : „Îi plînge omului inima cînd vede pe poporul român alergînd din toate părţile la mine aici la Cluj ca să cumpere pentru pruncuţii săi de şcoală abecedare şi, pentru cei mai înaintaţi, alte cărţi folositoare şi acomodate pentru gradul lor de învăţătură şi neavînd de unde le da cerutele cărţi ca să aibă şi ei de unde învăţa".

El a voit să dea la lumină „doritele abecedare", însă în Cluj tipografiile nu aveau litere chirilice, ci numai latine, iar nevoia de cunoaştere a celor dintîi o dicta întrebuinţarea cărţilor bisericeşti. Autorităţile bisericeşti au recomandat „Onor. Minister al Cultelor" tipărirea *Abecedarului* lui Aaron Florian. La o altă întîmpinare a lui Negruţiu către consistorul blăjan i s-a

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1851, nr. 37.
[2] Autorii apelului nu fac distincţie între şcoala *trivială* şi cea *naţională*.
[3] „Gazeta Transilvaniei", 1853, nr. 6.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

răspuns că e liber fiecare a tipări manuale didactice pe cont propriu. În urma acestui răspuns, a început şi el să lucreze şi acum anunţa că are sub tipar : *Aritmetica* [1], *Istoria biblică*, *Catehismul*, *Fizica poporală* şi o *Carte de economie*, toate cu litere latine.

În schimb, în acest an, înseşi teascurile tipografiei blăjene dau la lumină cîteva manuale ; între ele şi *Catehismul* mitropolitului Şuluţiu, vîndut la un preţ destul de ridicat [2], raportat la puţinătatea paginilor lui. Manualul — avînd ca model unul catolic — a fost recomandat clerului prin circulara nr. 323/1853 şi semnată, în numele consistorului, de Const. Alutan, atrăgînd atenţia că, „după starea de acum a tipografiei, pe credit nu se poate da".

În aceeaşi circulară se reaminteşte decretul gubernial nr. 21009/1852 al Ministerului de interne, care precizează că „nici cantorii, nici alţi slujitori ai bisericii nu sînt scutiţi de serviciul militar, afară de dascăli ; dar şi aceştia numai în conformitate cu paragraful 4, al. 10 din *Normativul de recrutare*, prin care «se scutesc şi dascălii şi toţi ajutorii de şcoală ce sînt aşezaţi de jurisdicţiunea concernente»" (autoritatea superioară — n.n.) ; de aci urma că numirea învăţătorilor la orice fel de şcoală : normală, trivială, parohială, sătească etc., „de nu e ieşită de la Guberniu, ci numai de la o altă jurisdicţiune, precum : de la inspectoratul de şcoale, consistoriu, protopopiat etc. numai atunci are putere de a scuti de la recrutare dacă această numire s-a comunicat cu respectiva Comandă Militară districtuală şi de către aceasta nu numai s-a vidimat, ci şi expresse s-a întărit, scriindu-se pe decretul de numire sau pe contractul făcut cu dascălul". Această „Vidimare şi întărire" îi priveşte şi pe cei deja în funcţiune, însă în etatea de a fi recrutabili.

Iar din circulara nr. 851/1853 aflăm că *Abecedarul* recomandat de Vasici şi Dorgo, deşi tipărit în 10 000 de exemplare, n-a putut acoperi nevoile şcolilor ; de aceea, Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii a aprobat să se tipărească, după acelaşi, alte 20 000 de exemplare, din care a patra parte „se va împărţi gratis pruncilor săraci. Abecedarul vienez — zice mai departe circulara — e prescris a suplini lipsa altui abecedariu la noi aprobat în toate şcolile gr.-catolice ale Diecezei noastre, cu excluderea altor abecedare de altă confesiune au de particulari făcute". Abecedarul de Viena se găsea de vînzare — prin dispoziţia guvernului — la Blaj, Sibiu, Cluj, Braşov şi Sighişoara. În continuare, recomandă atenţiei publice pe : *Petru Anca*, *Ioan Basiliu*, *Basiliu Dumbravă şi Ludovic Graur* care, după ce absolviseră preparandia de la Năsăud, au fost trimişi pe spesele statului la Viena, în institutul pedagogic „Sf. Ana". Primul şi al treilea au fost numiţi „profesori" la şcoala centrală din Reghin. Ultimul a funcţionat cîţiva ani la şcoala trivială din Şomcuta-Mare ; de aici îi pierdem urma. Ioan Basiliu nu ştim unde a funcţionat.

[1] Manuscrisul ei e trimis spre cenzurare lui T. Cipariu, care o respinge cu aceeaşi motivare ca şi *Gramatica* şi *Abecedarul* : ortografia necorespunzătoare. Cartea, totuşi, s-a tipărit.

[2] 30 creiţari.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Mai mult ca o curiozitate în legătură cu felul cum înţelegea Şuluţiu să vină în ajutorul şcolilor din arhidiecezã, menţionăm că sub prezidenţia lui s-a înfiinţat „Societatea pentru îmbunarea starei şcolare a naţiunii române", la 20/8 martie 1853. Pentru crearea fondului numitei societăţi, dr. Aug. Laday dă un fastuos bal în casele proprii de la Petrisat [1]. Cu asemenea mijloace şi metode, evident, nu se putea ajunge la ceva serios.

Faţă de nenumăratele cereri de ajutor pentru ridicarea localurilor de şcoală, consistorul, în concordanţă cu guvernul (nr. guv. 5543/1854), prin circulara nr. 370/1854, precizează : preoţii, împreună cu celelalte autorităţi administrative şi politice, „să mustre părinteşte şi să îndemne pe săteni să-şi ridice şcoale şi să plătească dascălii din propriile lor puteri. Să nu facă apel la guvern spre a fi ajutate decît satele care sînt absolut sărace, lucru pe care îl vor constata oficiolaturile politice".

Guvernul acordă o deosebită importanţă fostelor şcoli grănicereşti (rescriptul nr. 9062/1855), care, după desfiinţarea celor două regimente (1851), începură a da înapoi. De aceea, în baza menţionatului decret, consistorul blăjean adresează vicarilor de la Rodna, Făgăraş şi Haţeg, precum şi protopopilor din Sibiu şi Cugir următoarele rînduri : . . . (ca) „*nu cumva şcoalele în ţinuturile pe unde se întindeau ambele regimente de graniţă române*, care *sub direcţiunea militară la stat binişor au fost aduse, să se neglijeze*, s-a îndurat (guvernul — n.n.) a dispune ca docenţii primari sau respectivii Directori ai şcoalelor din Orlat şi Năsăud obişnuitele sale vizitaţiuni şcolare, în lunile lui iuniu şi iuliu, ca şi mai nainte, să le întreprindă" : obligă pe preoţii satelor de pe teritoriile fostelor regimente de graniţă să lucreze cu tragere de inimă în direcţia învăţămîntului.

Tot acum înalta locotenenţă cesaro-regească, constatînd că dispoziţiile privitoare la organizarea şcoalelor populare n-au dat rezultatele aşteptate, revine cu nr. 6813/1856 asupra problemei, emiţînd, potrivit situaţiei politice şi sociale din Transilvania, un *Normativ* cu caracter de regulament, a cărui executare integrală a devenit strict obligatorie şi pentru cele două confesiuni româneşti, care l-au difuzat, rezumîndu-l în circulare către preoţi şi protopopi, ordonîndu-le a-l „ceti şi proceti pînă la înţeles şi să se silească cu toată puterea a-l pune în lucrare".

Normativul reglementa întrucîtva învăţămîntul şi încerca să impună ordine în şcoală, acolo unde nu era. Cea mai importantă din prevederile lui e *obligativitatea*.

Dar, privit mai îndeaproape, el pare o simplă schemă din care lipsesc cele mai importante elemente pe care trebuie să se bazeze învăţămîntul :

— nu precizează termenii de : şcoală poporală, şcoală trivială, şcoală centrală sau capitală şi şcoală elementară ;

— nu specifică numărul claselor după caracterul şcolii ;

— nu se ocupă de materiile de învăţămînt care urmau a fi repartizate pe clase ;

— nu conţine principii didactice esenţiale, iar metodice, de loc.

Chiar şi problema obligativităţii a devenit evazivă, căci o lăsa la aprecierea preotului local, care era directorul şcolii, iar unde nu era preot, cu aceste atribute era învestit un mirean cu titlul de „inspector".

[1] Vezi darea de seamă în „Gazeta Transilvaniei", 1853, nr. 24.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Şuluţiu de la Blaj s-a mulţumit doar a transmite searbedele şi incompletele dispoziţii ale locotenenţei cesaro-regeşti sau ale guvernului transilvan privitoare la şcoli ; încolo, nici o iniţiativă, nici o măsură din propriul lui îndemn pentru biata cenuşăreasă, şcoala satului, atît sub absolutism cît şi sub constituţionalism, iar activitatea celor doi consilieri (inspectori supremi) : Dorgo şi apoi Ioan Pop Maior [1], de la care se aşteptase mai mult, nici pe departe nu se poate asemăna cu a doctorului Vasici, director al şcolilor confesionale ortodoxe.

O calitate, totuşi, nu li se poate nega blăjenilor : au apărat instituţiile de învăţămînt din Blaj împotriva oricăror încercări de ştirbire a prestigiului lor naţional. Un exemplu : locotenenţa cesaro-regească vrea, în 1858, să impună, în locul *Catechismului Mare* al lui Şincai, revăzut şi adăugit de Ion Nemeş în 1816, a se învăţa în şcolile Blajului *Catechismul catolic* al lui Regensburg. Natural, dispoziţia a fost respinsă de consistor [2].

Aceeaşi locotenenţă făcea din an în an şi cîte un act de generozitate şi pentru români, repartizînd prin librăria cesaro-regească a cărţilor şcolare din Viena un anumit număr de manuale spre a fi distribuite elevilor săraci. Cărţile erau expediate la episcopii, care apoi le împărţeau pe protopopiate.

Abia spre sfîrşitul deceniului al cincilea din veacul trecut (1859), s-a gîndit şi mitropolitul Blajului să rezolve marea criză de manuale didactice ; dar şi atunci, într-o formă prin care se ajungea destul de greu la ele :

. . . „aflîndu-se pre multe locuri mare lipsă de cărţi de şcoală pentru pruncii de la şcoalele triviale, mai ales care sînt la mare depărtare de la Blaj, aşa cît nici au de unde să cumpere cărţi de aproape, nici se pot afla totdeauna în destulă măsură legate şi gata la tipografia de-aici ; deci, ca să putem face faţă acestor scăderi, deşi cu greutate, te încredinţăm ca să dispui ca parohii fiecărei comune din tractu-ţi, unde este şcoală, din vreme să arate frăţiei tale suma şi numele cărţilor scolastice de care vor avea lipsă pruncii pe anul viitor ; deodată să trimită şi preţul lor din lada bisericii, adecă pentru *abecedare româneşti* legate 18 cr (creiţari), iar pentru *catechisme* 76 cr (creiţari) ; listele şi banii îi vei trimite la oficiul diecezan de-aici pînă la capătul lunii august, ca să se poată prepara atîtea exemplare cîte se vor afla a fi lipsă“ [3].

În circulara de mai sus se mai cere protopopilor, repetînd un ordin mai vechi, din 1858, o „autentică conscripţiune a tuturor şcoalelor populare sistematizate, precum şi a docenţilor şi a adjuncţilor acestora la aceleaşi şcoale pe lege aplecaţi“.

Atît din răspunsurile la circulară cît şi din alte hîrtii, am aflat numele docenţilor confirmaţi de consistor, pe întreaga arhidieceză, între 1856—1859, pe care cititorul le poate găsi în anexa I a acestei lucrări.

Evident că numărul şcolilor sătеşti unite era mult mai mare. În privinţa organizării acestora, o distinsă personalitate a culturii noastre de pe atunci, protopopul şi profesorul de odinioară de la şcoala de norma

[1] Numit la insistenţele lui Şuluţiu ; e autorul unui manual lucrat după Heufler : *Descrierea monarhiei şi a tuturor ţărilor din imperiul austriac*, Viena, 1861.

[2] *Protoc. episcopal pe 1858*, nr. 826.

[3] Circulara nr. 380/1859, Arhivele Statului — Blaj.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

din Blaj, Ion V. Rusu [1], făcea următoarele constatări [2] : lipsa unui plan general de învățămînt pe întreaga arhidieceză, căci fără el, „Bieții învățători orbecăie în întuneric și obiectele de propunere diferă de la sat la sat : apoi lipsa foarte mare de manuale didactice, mai ales de cele care să aibă în vedere a *instrui copilul pentru viața practică* ; se observă apoi că aproape în fiecare școală dascălii întrebuințează mai multe feluri de cărți : cînd ediții de Viena, cînd de Blaj sau de Sibiu, cînd de aiurea, ba unele chiar din zilele bătrîne de pe vremea az-buchilor" ; frecvența : „în lunile de primăvară, cele care fac puntea spre vară, școalele sînt aproape goale, fapt constatat de altfel și la unguri și la sași".

O altă meteahnă a timpului, care a prejudiciat și interesul învățămîntului, a fost *confesionismul*. Nu e locul să ne ocupăm aici de toate aspectele lui ; aceasta însă nu ne împiedică să spunem cît de rău a adus românilor transilvăneni. Adevărul e acesta : pînă la venirea lui Șaguna în fruntea ei, biserica ortodoxă s-a menținut într-o continuă defensivă, pe cînd cea unită, mai mult în ofensivă. După revoluție, rolurile se inversează. Dar în vreme ce un Adamovici și chiar Vasile Moga cedează din teren, neavînd curajul luptei, mitropolitul Șuluțiu nu putea concepe o asemenea poziție sau situație. Era un moț mîndru, dublat de un fanatic și ambițios *unit* ; însă ambițios peste măsura puterilor lui. Nervos, impulsiv, lipsit de calm și tact politic, grăbit, bătăios, dornic de a cîștiga într-un deceniu poziții pentru care biserica și neamul său luptase aproape două veacuri. Tocmai ceea ce-i lipsea lui, avea cu prisosință Șaguna : o rară abilitate politică. În toate acțiunile lui, Șaguna s-a mișcat pe linii mari, ca un bun strateg pe teatrul de luptă. Numai în problema creării *Facultății de Drept* pentru români s-a situat pe o poziție greșită, ca și confratele său unit de la Oradea, Vasile Erdely. [3]

După 1850, fricțiunile confesionale se țin lanț [4], iar pentru școală, lipsa de interes a celor două consistorii este evidentă. Însuși destoinicul Vasici, care, totuși, înființase între anii 1851—1857 peste 400 de școli sătești, apasă condeiul cînd scrie în rapoartele lui despre „contribuțiunea" clerului la progresul școlilor și al învățămîntului popular. Cît despre cele *unite*, acestea stăteau „cît se poate de prost" sub absolutism, apoi mai rău sub constituționalism, fiindcă îndată după reorganizarea învățămîntului (1851), consilierul c.r. școlar Gabriel Dorgo e avansat și, ocupînd alt post (1855), școlile au rămas fără un îndrumător.

Abia în 1860 îi ia locul Ioan Pop Maior, fost coleg și prieten cu Al. Papiu Ilarian și protejat al lui Șuluțiu. Acesta în inspecțiile lui prin toată Transilvania, făcute împreună cu Vasici, își dă seama că principiul confesional dezavantajează școala populară. De aceea, de acord cu colegul său

[1] Autor al unui frumos *Compendiu de istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864.

[2] *Raport despre starea școalelor din protopot. gr. cat. al Sibiului*, pe 1863/64, în : „Amicul Școalei", 1864, p. 113—155.

[3] Asupra ei v. N. Albu, *Problema Facultății de drept pentru românii din Transilvania după 1848/49*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", 1968, nr. 1, Series Historia.

[4] Și totuși, după aproape șapte ani de polemici și ...bîrfeli reciproce, la 1860, Șuluțiu felicită pe Șaguna care, ca reprezentant al românilor, a vorbit *românește* în Consiliul imperial. (*Protoc. prezid. mitropolitan pe 1860, sub nr. 633.*)

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

ortodox, înființează „școli amestecate", adică o singură școală în comunele cu populație de ambele confesiuni.

Fiindcă confesionalismul învenina raporturile dintre români, Bariţiu — și cu el mulți alți intelectuali — militau pentru școli autonome [1] sau naționale pur și simplu, nici unite, nici ortodoxe. Într-un fel, ideea era bună ; însă toate aceste școli — și urmau să se înființeze multe — sub dualism, nefiind confesionale, urmau a fi de stat, adică cu limba de predare maghiară. Așa că, de data aceasta, confesionalismul s-a dovedit un principiu salvator.

În Transilvania, treburile școlii și ale învățământului popular, în general, mergeau ca și pînă acum. „Foaie pentru minte" [2] nu se sfiește să arate „starea jalnică" a școlilor populare gr. cat., după ce în nr. 2 al aceluiași an chiar vicarul de la Hațeg, Const. Papfalvi, scria : „în lucrul școalelor populare, dintre toate confesiunile Transilvaniei, noi românii gr. cat. sîntem cei mai nefericiți, cei mai rămași". Situația aceasta e prezentată de însuși prepozitul capitular, octogenarul Basiliu Rațiu, într-o predică rostită în catedrala din Blaj [3], relevînd „nenumăratele lipsuri și groase nereguli și abuzuri și rămîneri neîndreptate în cei din urmă 12 ani". Iar relativ la școlile sătești, Rațiu spunea : „De căutăm la școale, abia aflăm ici, colea, cîte una și acelea nici cu docenți destul de calificați, nici cu leafă de-ajuns prevăzută, cele mai multe comune nici nu visează de cultura pruncilor". Dar nu identifica pe vinovați, fiindcă trebuia să se citeze în primul rînd pe el — ca director al școlii normale și al celor populare din arhidieceză —, apoi pe protopopi și pe canonicii din consistor... Evident că stăteam rău cu învățămîntul sătesc, însă nu chiar atît de rău cum lasă să se creadă Basiliu Rațiu, care, deși a eliberat zeci sau poate sute de certificate de absolvire pentru docenți sau învățători în calitate de director al școlii normale, recunoștea slaba pregătire a acelora cărora le elibera asemenea hîrtii. El subliniază necesitatea înființării unui „Institut pedagogic sau preparandic", în centrul vieții culturale al românilor uniți ; dă un aspru avertisment protopopilor care nu acordau nici o atenție „culturii populare prin școală".

Ca absolvent al seminarului „Sf. Barbara" din Viena și împlinind funcții importante sub Bob, Lemeni și Șuluțiu, Rațiu cunoscuse multe. Bazîndu-se tocmai pe această experiență, susținea înființarea unui institut pedagogic pentru pregătirea învățătorilor la nivelul culturii timpului, lucru pe care nu-l făcea școala de normă sau normală.

Pentru înființarea școlilor și numirea învățătorilor, mitropolitul Șuluțiu emisese *Normativul în cauza școalelor* [4], singura dispoziție mai serioasă din cîte a dat în problema școlilor populare. Menționăm cîteva puncte mai importante cuprinse în el :

1) „Fiecare comună bisericească în care încă nu se află ridicată școală proprie, strîns se îndatorește ca în termen de un an de la primirea acestui ordin să-și ridice

[1] „Amicul Școalei", 1865, p. 83—91, articolul : *Școalele autonome*, reprod. din „Gazeta Transilvaniei".

[2] Nr. 26 din 1860.

[3] G. Bariţiu, *Părți alese*, III, p. 145—148 ; cuvîntarea a fost publicată în : „Foaie pentru minte", 1862, nr. 33—34.

[4] Publicat în „Foaie pentru minte", nr. 1—2, 1863.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

casă de şcoală proprie, locuinţă pentru docentele comunal şi edificiuri de economie pe seama acestuia ; casa de şcoală a o instaura cu scaune, masă, tablă de scris şi alte unelte ; asemenea şi locuinţa docentului cu mobilii de lipsă, din visteria şi pe spezele comunei scolastice sau bisericeşti".

2) Comuna se îndatoreşte prin contract a satisface cu onestitate subsistinţa docentului, garantînd-o aceasta pe tot anul, iar dacă acesta îşi va împlini datorinţele cu acurateţă, comunei nu-i iertat a-l depune sau strămuta ; dacă respectiva comună nu va voli a face destul celor ordinate, preotul să facă cunoscut lucrul protopopului, care o va constrînge pe calea jurisdicţiunii politice ; comunele sărace se vor afilia la cele mai apropiate, ca astfel de preună după potere şi scurgere să ajute la întreţinerea docentului.

3) Pentru cel ce voieşte să fie docente, de nu a absolvit *cursul pedagogic*, se poftește ca baremi şcoalele normale să le fi absolvit, şi mai înainte de a funcţiona ca docente *să fie cenzurat din ştiinţele metodice şi pedagogice* de inspectorele scolastic de la ordinariatul mitropolitan sau baremi din obiectele ce le-a învăţat în şcoala normală, precum şi din cîntările bisericeşti, căci şi cîntarea îi va fi un izvor de subsistinţă şi apoi şi ca punct de căpetenie a datoriei sale să-i înveţe pe prunci cîntările bisericeşti ; să fie supus şi ascultătoriu faţă de superiorii săi scolastici, iar în ce priveşte tratarea elevilor, să fie blînd, modest, iar nicidecum moros ; să-i atragă spre sine" etc.

Urmează apoi „Datorinţele protopopilor ca inspectori de şcoală districtuali", iar care nu-şi vor face datoria, adică „nu vor invighila asupra treburilor şcolare, li se va reţine 1/2 din salar, pe lîngă aspre admonieri".

*

Intemeierea preparandiei sau a Institutului pedagogic. Problema ridicării calitative a învăţămîntului primar punea în mod implicit pe cea a ridicării gradului de pregătire a cadrelor didactice. Căci un învăţător pregătit la nivelul de cunoştinţe al şcolii săteşti, cum îl accepta pînă acum Blajul, nu mai putea fi socotit un element constructiv, la înălţimea spiritului vremii [1].

Însă Şuluţiu, care a suprimat şi neuitaţii „ţipăi", pretexta că n-are fonduri, n-are mijloace din care să o susţină ... Iar un cărturar cu renume, cum era Timotei Cipariu, care nu vedea cu ochi buni înfiinţarea unei preparandii la Blaj („prea multe instituţii !" — zicea el —) împrăştia scepticism în privinţa roadelor pe care le-ar aduce o preparandie aici ... „mai bun efect sperez de la institutul din Năsăud decît s-ar înfiinţa la Blasiu. Pentru că înainte de toate rechizitul de frunte al unui institut pedagogic este ca acesta să aibă pe lîngă sine *o şcoală normală de mustră* [2], cum a fost şi este încă cea din Năsăud" [3]. Mai invoca şi alte motive : că pentru uniţi există preparandia din Gherla, mutată de la Năsăud ; că s-au deschis prelegeri pedagogice şi în „Theresianum"-ul din Sibiu tot pentru uniţi şi catolici (care vor) ; că Blajul în momentul de faţă nu poate da un ajutor efectiv la susţinerea ei în afara celor 10 burse pe care le-a pus la dispoziţia celei din Gherla.

Chestiunea institutului pedagogic o ridică şi un corespondent din Sibiu al revistei lui Visarion Roman [4], foarte bun cunoscător al situaţiei învăţămîntului, în special al celui unit, de unde s-ar putea deduce că acel

[1] ***Lipsa unui institut pedagogic pentru Arhidieceza de Alba-Iulia*** în : „Foaie pentru minte", nr. 9, 1863.

[2] Astăzi : şcoala de aplicaţie.

[3] În : „Foaie pentru minte", nr. 30, 1860.

[4] „Amicul Şcoalei", p. 92, 1864.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

corespondent nu putea fi altul decît inteligentul şi sîrguinciosul protopop unit al Sibiului, I. V. Rusu. Acesta roagă Blajul „să facă paşii de lipsă", căci de cînd s-a închis preparandia din Orlat (1851), uniţii din Transilvania de sud nu mai au nici o şcoală pentru pregătirea învăţătorilor. Cei existenţi erau absolvenţi ai şcolilor triviale şi nu posedau nici cunoştinţele unui bun elev de şcoală primară. De aceea, la insistenţele lui, fostul director al şcolii (preparandiei) din Năsăud, apoi al celei din Orlat, Moise Panga [1], se obligă a întocmi un plan de învăţămînt şi a-l împărtăşi învăţătorilor cu prilejul conferinţelor învăţătoreşti.

În sfîrşit, după atîtea discuţii, s-au urnit lucrurile şi la Blaj. Şuluţiu făcuse de fapt demersuri, pentru înfiinţarea institutului pedagogic, la Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii din Viena încă din 1853, condiţionînd însă deschiderea lui de susţinerea de către stat. El n-a oferit nimic [2]. La demersurile pe lîngă locotenenţa Transilvaniei, aceasta i-a răspuns amintindu-i că „în şcoalele preparande din Orlat şi Năsăud s-au fost crescut un număr însemnat de preparanzi, care însă din lipsă de şcoale populare, parte mai vîrtos din lipsa dotaţiunii cuviincioase, lăsînd funcţia pentru care au fost meniţi şi ajutaţi în mare parte cu spezele statului, s-au dedicat altor cariere [3]. Ceea ce însemna că pe sprijinul ei nu se mai putea conta.

La 10 noiembrie 1864, Şuluţiu încuviinţează, în sfîrşit, înfiinţarea cu orice jertfe a mult doritei preparandii. Preşedintele Comisiei scolastice, harnicul canonic, fost protopop al Clujului, Ioan Fekete — Negruţiu, cunoscut autor de cărţi didactice [4], recent numit director al şcolii normale din Blaj şi al celorlalte naţionale (săteşti) gr. catolice din arhidieceză [5], un energic luptător pentru înfiinţarea preparandiei, care a şi fost primul ei director, cere dietei transilvane să voteze un ajutor anual de 3 000 florini pentru noua instituţie [6]. Senatul imperial din Viena a votat într-adevăr un ajutor de 3 000 florini, dar nu l-a achitat, pretextînd că şcoala n-are local propriu [7].

Fiindcă prea se angajaseră în faţa opiniei publice şi înapoi nu mai putea da, blăjenii trebuiră să se bazeze pe mijloace proprii, care, dacă s-ar fi pus mai mult suflet, s-ar fi găsit şi pînă atunci. Aşa, intră la contribuţie „*Fondul basilitan*", dar ar fi putut, desigur, să se apeleze şi la cel „*Simian*" . . .

[1] Despre el, v. N. Albu, *Un învăţător destoinic*, în: „*Transilvania*", nr. 6, 1943.

[2] Vezi pentru toate acestea *Protocolul prezidial mitropolitan pe 1864*, nr. 641, sub litera B, Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[3] *Vezi Anuarul institutelor de învăţămînt din Blaj pe 1915—1916*, p. 15—17.

[4] Pentru elevii români de la liceul rom. cat. din Cluj şi de la altele ungureşti, scrisese: *Gramatica limbii române* redactată în l. maghiară (Cluj, 1852, 1865, 1866), *Catechism pentru şc. populare*, *Istoria biblică* pentru şc. române, *Aritmetica* pentru şc. populare, *Abecedar românesc* cu litere latine; cf. asupra lui Aron Pumnul, *Lepturariul românesc*, t. IV, P. I., Viena, 1865, p. 89—90.

[5] v. Gr. Borgovan, *Biografia canonicului Ioan Fekete-Negruţiu*, Gherla, 1889, p. 7.

[6] Dr. Victor Macavei, *Capitulul mitropolitan din Blaj*, în: „Cultura Creştină", aprilie—mai, 1937.

[7] Coriolan Suciu, în: *Anuarul şcoalei normale unite din Blaj, pe 1940/41*, p. 18.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Deschiderea școlii fu fixată pentru 15 octombrie 1865, „cu menirea de a scoate învățători sau cantori docenți mai bine pregătiți", *altfel* pregătiți de cum au fost cursiștii de pînă atunci, fiindcă — așa cum zicea Șuluțiu în circulara de deschidere — „fără docenți bine pregătiți, școalele nemica nu sînt alta decît nume gol și fără însemnare" [1]. Circulara mai grăia : „toți fiii noștri care vor avea hotărîtă voe a fi aplicați pe viitor de docenți comunali în arhidieceză și cari au absolvit cu succes bun vreo clasă gimnazială sau vreo școală normală cu 4 clase ori și numai cu 3 clase, să se prezinte pe ziua de 15 octomvrie 1865 la direcțiunea institutului pedagogic spre examinare și primire".

Dar cu toate asigurările date în circulară, că „au fost puse la îndemîna noului institut toate cuviincioasele mijloace . . . pentru realizarea scopului", școala n-avea, în momentul intrării ei în funcțiune, aproape nimic din ceea ce-i era absolut necesar. A început cu două cursuri sau clase ; în forma aceasta a funcționat pînă în 1879. Materiile de învățămînt se reduceau, pentru anul I, la : Catehism, Metodica și Didactica, Fizica poporală, Matematica, Istoria patriei și Gramatica, iar pentru anul II : Istoria biblică, Pedagogia, Sintaxa română și Stilistica ; Geografia Europei și amănunțit a patriei, Catechetica și Istoria naturală.

Cu predarea materiilor principale fu însărcinat Gavril Pop, profesor la seminarul teologic. Caligrafia o preda un elev de la liceu, Danil Mănăstireanu, iar cîntările și tipicul bisericesc, un student teolog, Ion Ionașiu, din anul I [2].

În primul an de funcționare a avut înscriși 79 de elevi, dintre care 67 au și fost promovați și îndreptați spre lumea satelor.

Fiindcă n-avea local propriu, preparanzilor li se predau lecțiile pe unde se putea : „Prin cîte o cămăruță dosnică a liceului, în vechea școluță normalicească, în curtea mitropoliei și aiurea" [3]. Aceasta reprezintă o dovadă în plus de puținul interes pe care-l purta acestei școli Blajul oficial. Istoria acestei școli, tristă în începuturile ei, putea fi alta dacă mitropolitul și canonicii responsabili de mersul învățămîntului în arhidieceză s-ar fi gîndit să o sprijine în mod serios.

Pentru că Blajul, cu tot numărul mare de teologi absolvenți în țară și în străinătate, n-avea oameni anume pregătiți pentru noul institut pedagogic, adică inițiați în ale pedagogiei, didacticii și metodicii, în ședința consistorială din 11 noiembrie 1865 se hotărăște trimiterea la *Pedagogiumul* din Praga, condus pe atunci de Johann Maresch, a tinerilor : Petru Solomon din Șpring (j. Alba) și Ștefan Pop din Alma (j. Sibiu), ambii absolvenți ai liceului din Blaj. Cu ei se face adevăratul început (1867) al preparandiei blăjene, întrucît ei i-au precizat rostul prin adîncirea obiectelor de învățămînt.

[1] *Circulara* din 6 septembrie 1865, în : Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1865, nr. 470.

[2] Dr. I. Rațiu, *Blajul* — schiță monografică, Brașov, 1911, p. 44.

[3] Victor Păcală, *Învățămîntul normal în Transilvania*, în publicația comemorativă : *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1928, p. 1044.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

*

În acest timp s-a întemeiat și *o școală primară superioară de fete*, într-o circulară din 1855 (nr. 832), se anunța, destul de laconic, evenimentul : „... pentru școala de fete ce are să se înființeze aici în Blaj (s-a și înființat prin octombrie același an — n.n.) conferim suplicantei Ana Kossow învățătura pe 3 ani, asemnîndu-i și din fondul Simian 200 florini m.c. pe fiecare an, împreună cu quartir destinat spre acest scop" [1]. După 1860, la salarizarea cadrelor didactice a contribuit regulat și „Reuniunea femeilor române din Brașov" cu 200 florini. Anei Kossow i-a urmat Francesca Schmidagg și nepoata sa Isabela Huber (1865).

Planul de învățămînt a fost întocmit de T. Cipariu, primul ei director provizoriu.

Se predau un cuantum de cunoștințe generale de către cîțiva profesori de la liceu și de la norme, iar îndeletnicirile practice, precum și opera educativă erau rezervate Anei Kossow [2].

În 1858, Șuluțiu a adresat senatului imperial din Viena un „Memoriu", care cuprindea o varietate de probleme, argumentate logic, care oferă un vast tablou al realităților românești din Transilvania în epoca respectivă.

Reținem punctele care ne interesează. Așa, de exemplu, la punctul 6, după ce afirmă că „regimentele românești se desființaseră numai în urma intrigilor cîtorva patricieni de ai sașilor ardeleni, care totdeauna le pismuiseră existența și gloria", constată cu durere că „satele în fostele regimente românești, în loc să înainteze în cultură, în timp de zece ani ele repășiră cu alți 20 îndărăpt ; *școalele lor, parte mare desființate sau reduse numai la umbra de școale*". Și mai departe, la același punct : *„Națiunea română din Transilvania, din nedreptatea secolelor, a ajuns a fi lipsită peste tot de așezăminte științifice și cultivatorii"*.

La pct. 9 se vorbea despre : „Supunerea școalelor românești grecounite la o inspecțiune romano-catolică, foarte umilitoare, prin organul unui referinte de gubern rom. cat. ; lăsarea și rămînerea în cea mai dejositoare condițiune a școalelor populare ...", iar la pct. 12, despre : „Conturbarea conștiinței românilor prin suferirea și menținerea de experimente prozelitice de o parte și de alta".

Neobișnuit de virulent, memoriul demască „Persecutarea și punerea sub vigiere polițiană a celor mai mulți români de capacitate, torturarea lor spirituală prin veșnică neîncredere și prepus prin măsuri cu totul escepționale din temeiuri cu totul imaginare" (art. 13) precum și „Respingerea limbei române din toate cancelariile oficiolaturilor publice, introducerea limbii nemțești pînă și în cancelariile comunelor, de unde apoi nespusa greutate pentru români de a-și așterne plîngerile lor la locurile în drept și de a primi de la acelea rezoluțiuni și deciziuni în limba

[1] Se vede că nu au fost prea multe candidate, deoarece încă din 1851 (Circulara 342) se căuta o dăscăliță..." mare lipsă cunoscîndu-se a creșterei fetițelor române".

[2] La 1864 la școala de fete : „Director interim : T. Cipariu ; docenți : Ion Balint și domicela Ana Kossow, inveățiatoare de lucruri femeiești, de germana, maghiara și aritmetica" (*Siematismul v. cler gr. cat. al arhidiec. de Alba-Iulia și Fagarașiu*, Blasiu, 1865, p. 16).

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

națională" (art. 14). „Bătaia de joc s-a făcut națiunii, limbii și literaturii românești prin restaurarea legii Theresiene, în a cărei putere orice product literar românesc, fie acela chiar și o carte de rugăciuni . . ., sînt cu totul oprite, de a se aduce în țările austriace ; cînd, din contra, productele literare ale altor națiuni sînt concese de a se aduce, cu escepțiuni prea puține, din toată lumea" (art. 15).

În fine, tot legat de problema învățămîntului, art. 16 al Memoriului vorbește de „Absoluta înfrînare a tiparului românesc nu numai prin legea generală de presă, în sine foarte aspră, ci și mai vîrtos prin o mulțime de ordinațiuni presidiale, cu totul arbitrare și escepționale, eșite în curs de 8 ani, numai cu scopul ca românul niciodată să nu-și poată descoperi nici o dorință, nici o durere și nici o asuprire prin canalul publicității" [1].

Deși, desigur, eficiența unei atare forme de luptă era din capul locului exclusă, trebuie să recunoaștem că semnatarul acestui document a dovedit un deosebit curaj și o excepțională perspicacitate în cunoașterea situației învățămîntului și culturii românești din Transilvania. Pentru noi, astăzi, lectura acestui Memoriu este deosebit de utilă, deoarece, cunoscînd aceste realități din epoca absolutistă, cu care Viena vrusese să „fericească" Transilvania postrevoluționară, multe situații și atitudini se explică mai ușor și pot fi judecate cu mai multă obiectivitate.

Liceul din Blaj între 1850 și 1867. Din cauza evenimentelor politice, liceul fu închis în primăvara lui 1848, spre a nu se mai deschide decît la 16 decembrie 1850, după cum ne informează circulara nr. 104 din același an adresată protopopilor din dieceză.

Noua organizare a liceului, cu 8 clase, era în conformitate cu celelalte din imperiul austriac, după *Entwurf*-ul lui Leo Thun din 1 dec. 1849. Față de cea din trecut, noua programă analitică aducea în plus, ca materii de învățămînt : limba greacă, limba germană, care fu decretată ca limbă oficială, istoria naturală, zoologia, botanica, mineralogia și, din 1851, chimia, matematica și fizica ; toate s-a cerut a fi predate după un sistem nou, mai perfecționat. Filozofia a fost însă redusă la propedeutică. Limba maternă era obiect obligatoriu, cu gramatica și literatura ei ; o schimbare radicală s-a produs în studiul limbii latine, la gramatică și sintaxă, iar în locul materialului vechi, din autorii clasici, s-au introdus : C. Cornelius Nepos, Caius Iulius Caesar, P. Livius Patavinus, Ovidius, Sallustius, M. T. Cicero, Virgilius Marro, Cornelius Tacitus și Q. Horatius Flaccus.

Imediat după revoluție, Ion Axente Sever se apucase de repararea localurilor, cheltuieli pe care consistoriul le acoperi cu greu, pretextînd lipsa de fonduri. Problema s-a pus și cînd a fost vorba de salariile profesorilor, pe care același consistoriu spunea că n-are de unde le plăti.

Nu este exclus să fi fost și aceasta o cauză a marii întîrzieri cu care s-au deschis școlile blăjene. Probabil, între timp, conducătorii episcopiei să fi cerut subvenții de la guvernul transilvan pentru acest scop, deoarece guvernul a cerut un raport de la Basiliu Rațiu asupra surselor de existență ale Blajului. Acest document s-a păstrat. Din el rezultă un scurt istoric al mănăstirii și veniturilor Blajului pînă la 1850.

[1] Ciorna în Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1858, nr. 7.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Relativ la personalul care se susținea din sursele sau averile mănăstirii, raportul precizează :

„În prezent, mănăstirea are patru călugări : Nicolae Aug. Ioviani, care e și egumen, Mihail Ambrosie Elekesi, profesor la a 3-a gimn. clasis, B. Bonifaciu Erdélyi și Toma Hieronim Albani, dintre care însă numai primii doi se află în Blaj : Erdélyi e la m-rea Horgos-Patak (Strîmba-Fizeș j. Cluj), iar Albani, la cea din Bălgrad (Maieri). Afară de călugări au mai șezut în mănăstire pînă la revoluție doi profesori de *Theologie* (de la seminar), trei de *Filosofie* (de la cursul filosofic, cl. VI—VII liceu) și patru de gimnaziu ; peste tot : doi călugări și nouă profesori din clerul secular ; pe lîngă ei, bineînțeles, personalul de serviciu".

În același document se mai spune :

„f) Școli au fost aici de la întemeierea mănăstirii cele mai vestite, care mai tîrziu în trei ramuri osebindu-se, în liceul episcopal, gimnaziu regiu și Norma Regia ; tinerimea, pînă la revoluțiunea din 1848/49, cu cel mai mare zel și cu cel mai bun progres s-a învățat în toate trei ramuri, adică : cei din *liceu* prin 4 profesori, din *fundațiunea bobiană* cu 300 fl. m.c., altul ca *studiorum praefect* din massa (sic !) seminarului cu 150 fl. m.c., costu, lignitu, și candelatic (luminat — n.n.) slobod, iar cei din ratele călugărești cîte 200 Rf. m.c. plătiți pe an, din aceleași rate ajutați. *Gimnaziul* s-a format cu 5 profesori a cîte 200 fl. m.c. pe an : *Norma* s-a învățat prin didascăli, parte preoți, parte mireni, și cateheta, plătiți din Fondu regiu normal. Didascălii cu cîte 115 fl. m.c. pe lîngă deputat de 8 gălete de bucate și 4 orgii de lemne din domeniul fiscal episcopesc, iar cateheta, cu 100 fl. din același fond remunerat.

Norma și în anul curgătoriu se învață prin 2 preoți și un cleric absolut macar cu destulă pacienție și *răbdare de frig în școala ruinată* și abia în cîtva cîrpită ; dar liceul și gimnasiul, precum și uși, ferești, mase și scaune, așa de cărți, instrumente de școli țiitoare cu *totul fiind lipsite*, pîn se vor repara toate acestea și se vor prevedea învățătorii de cuviință cu plată, nici se învață, nici se poate învăța" [1].

Atîtea fonduri și fundații și totuși ... profesorii nu numai că erau plătiți foarte slab, ci și foarte neregulat ; ba în primele luni, după 1850 (decembrie și ianuarie, februarie 1851), de loc, încît bieții au „suplicat" la guvern, care ordonă episcopiei plătirea imediată a salariilor.

În primul an de funcționare, ca liceu complet cu 8 clase, probabil și din cauza întîrzierii începerii cursurilor, numărul elevilor a fost destul de mic. Profesorii erau majoritatea nume mărunte, cu excepția cîtorva (Gavril Pop, Ion V. Rusu, N. Marcu și S. Mihaly). Liceul era condus de Petre Pop, un tînăr care a promis mult (era venit din „Augustineul" din Viena), însă n-a legitimat aceste promisiuni ; era și un om lipsit de energie. Într-un timp, episcopul mereu călătorea, consistorialnicii erau preocupați cu politica, încît treaba școlilor nu mergea așa cum trebuia.

În vremea aceasta se introduce printr-un articol de lege *examenul de bacalaureat* sau „matura", bacalauriaților spunîndu-li-se „arbiturienți".

[1] Să nu se uite că raportul de față a fost scris în martie 1850, cînd într-adevăr aceasta era situația clădirilor școlare din Blaj.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Guvernul transilvan, respectînd legea cultelor, prin care școlile Blajului se bucurau de o largă autonomie, comunica direct episcopului *noutatea*, mai ales că-l privea direct acel examen.

Spre satisfacția tuturora, primul examen de bacalaureat la liceul din Blaj a dovedit o temeinică pregătire la unele materii, în schimb la altele (germana) rezultatele au fost „mediocres". De exemplu, la latină s-au prezentat așa de bine, încît — după lucrările scrise și notele de la oral — guvernul transilvan a simțit ca o datorie a felicita liceul din Blaj pentru excepționala pregătire la această materie [1], foarte apreciată ca bază a culturii clasice, pe care o urmăreau liceele teoretice din imperiul austriac.

Cu toate acestea, în toamna anului 1851, consilierul Gabriel Dorgo, într-o adresă către episcopul Șuluțiu, acuză conducerea liceului de criză de autoritate ; de aceea, în calitatea pe care o avea, afirmă categoric că nu-și va da asentimentul pentru numirea în funcția de director al numitei instituții a nici unuia dintre profesori, întrucît „nu au calități de a putea fi vreunul din ei director". Pentru salvarea prestigiului liceului blăjan, stăruiește să fie numit pe o perioadă de timp canonicul Teodor Sereni, considerat de consilier un bărbat cu mare autoritate în Blajul acelor vremi [2].

Din păcate, cele sesizate de Dorgo le-au observat și alții. Astfel, „Gazeta" [3] din Brașov, prin condeiul corespondentului ei din Blaj (pe care-l bănuim a fi fost profesorul S. Mihali), recunoștea că . . . „pe lîngă toată silința corpului profesoral întru luminarea și deșteptarea tinerimei, doritul efect nu se poate dobîndi. Și cauza nu e alta fără *miseritatea*, lipsa mijloacelor de învățămînt, fără de care unele științe nu se pot propune practic. *Așa este institutul nostru de aici, foarte miser*, mai ales după păgubitoarele evenimente trecute ; nu are o mașină, un instrument pentru fizică, afară de un *telluriu* [4], nu pentru matematică, afară de un *circin* [5], care adesea umblă ca mărul lui Eride ; nu o colecție pentru istoria naturală, nu o bibliotecă. *În mîinile școlarilor nu se află nici un autor tipărit* ; și scrierea studiilor (lecțiilor — n.n.) cauzează multă pierdere de timp atît școlarilor cît și profesorilor".

Șuluțiu institui, pentru îndreptarea lucrurilor, controlul asupra școlilor blăjene prin numirea a doi *comisari episcopești* în persoana canonicilor *Thimotei Czipar* și *Theo Serenyi*, care, în numele episcopului și prin autoritatea lor morală și intelectuală, trebuiau să introducă ordinea și disciplina între elevi, dar și între profesori.

Dar Șuluțiu, cel care dezaprobase metehnele antecesorilor săi, căzuse și el în aceleași păcate ; nu răsplătea măcar cu o vorbă bună truda bieților dascăli care, prin 1853, nu-și primiseră salariile timp de 3 luni și cărora le spunea, ca o consolare, că „nu din vina noastră, ci din grele

[1] Adresa guv. transilvan nr. 137, din febr. 1852, Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1852, nr. 106.

[2] Sibiu, 18 sept. 1851, scrisoarea în Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1851, nr. 321.

[3] „Gazeta Transilvaniei", 1852, nr. 16.

[4] Astrolab.

[5] Compas.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

împrejurări nu pot curge plăţile regulat" şi fiindcă n-avea de unde-i plăti, le cerea să fie răbdători „... şi să purtăm sarcina unul altuia, că noi cu destulă osteneală şi cheltuială ne-am străduit, ne străduim şi ne vom strădui la locurile sale spre melioraţia plăţilor şi a soartei profesorilor gimnaziului acestuia" [1].

Oricît de frumoase, vorbele consilierului Dorgo şi ale episcopului nu puteau suplini lipsurile materiale ale profesorilor. Şi tinerimea murmura. Ea îşi amintea cum neuitatul episcop Grigore Maior întemeiase *fondul de pîine* (vestiţii „ţipăi"), pe care actualul vlădică îl suprimase. Erau multe nemulţumiri în Blajul lui Şuluţiu, care nu-şi vedea greşelile din atitudinea lui şi a apropiaţilor săi, ci numai pe ale acelora care manifestaseră o oarecare independenţă de gîndire şi comportare. Episcopul devenise intolerant : lovi în cei mai bine pregătiţi, în Petre Pop, directorul provizoriu al liceului, şi în Gavril Pop, om cu serioase preocupări istorice [2] şi geografice, pe motiv că primul refuzase pînă atunci hirotonisirea, iar al doilea, nu făcuse încă pastoraţie la ţară.

În aceeaşi zi, episcopul îi scria lui T. Cipariu următoarele : „După ce din cauze ponderoase am fost silit ca pe fiul nostru Petre Pop să-l dispensez de la oficiul profesoral şi directorial, iar pe fiul nostru Gabriele Pop să-l dispun la parohia Ploska — Bánya, în locul acestora de profesori am rînduit pe fiii noştri absolvenţi de la Viena : Nicolae Pop şi Alimpiu Blăjan, iar Directoria gimnaziului, pînă la alta mai încolo a noastră dispoziţiune, interimaliter o *încredinţăm Domnii Tale* ca să binevoiţi a o duce şi o purta" [3].

Dar acest interimat s-a transformat în cel mai lung directorat la liceul din Blaj : 21 de ani (1854—1875).

T. Cipariu a fost ajutat în conducerea administrativă a liceului de discipolul său Ion Micu Moldovan ; acesta ducea, în realitate, sarcina directoriei, Cipariu nerenunţînd la plăcutele lui preocupări cărturăreşti.

Ca un fapt de mare importanţă legat de stăruinţele şi energia *directorului* Cipariu e reintroducerea „ţipăilor" [4] ; căci, graţie autorităţii sale Şuluţiu acceptă modestele sacrificii din domeniul episcopesc şi, cu ce se mai adăugise din fondul basilitan şi seminarial, se ajunse, în 1864, a se da iar gratuit pîinea care asigurase — parţial — hrana elevilor de la aceste şcoli de-a lungul a zeci de ani.

Tot sub direcţia şi din iniţiativa lui Timotei Cipariu s-a comemorat centenarul şcolilor Blajului, cu care prilej marele filolog şi cărturar rostise un memorabil discurs, constituind o pagină antologică a oratoriei noastre :

...„Care şcoală între toate şcoalele româneşti — întreba conferenţiarul — poate să arate atîţia bărbaţi mari ieşiţi din sînul lor ? Unde a putut sămînţa aruncată de economul cel bun să aducă fructe mai însemnate

[1] *Protocolul prezidial mitropolitan pe 1853*, sub nr. 435. Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[2] Vezi despre unele din proiectele lui la Enea Hodoş, *Din corespondenţa lui S. Bărnuţiu cu contemporanii săi*, Sibiu, 1944, p. 22.

[3] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1854, nr. 422.

[4] Dr. I. Raţiu, *Viaţa şi activitatea lui Timotei Cipariu*, Blaj, 1905, p. XXII.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

de cum a adus sămînța revărsată pe acest loc ? Unde seceriș mai mulțumitor decît pe acest înțelenit cîmp unde așa de puțini lucrători se văzură la început ? Unde s-a putut cîndva cu mijloace așa puține a se cîștiga efecte mai însemnătoare de cum ne arată istoria acestui loc și a acestor școale ? Și ca să tac de acei bărbați mulți, vii sau morți, care au lucrat fără strepit și fără pretensiuni . . . ale căror merite au fost mărturia neostenitelor lor lucrări și pentru cari cununa le este pusă în mîna lui Dumnezeu —, ci nu pot să tac cu această ocasiune memoria acelor prea aleși bărbați, ale căror scrieri nemuritoare sînt venerate de întreaga națiune, cari au deșteptat simțul și viața națiunei române și care au supt întîiul lapte al învățăturei lor atît de binefăcătoare".

În continuare citează numele celor trei corifei ai Școlii ardelene și duhul național trezit prin scrierile lor ; nu uită meritele conducătorilor diecezei care au vegheat la dezvoltarea acestor institute, exprimînd un dureros regret că n-au fost nici oamenii și nici împrejurările favorabile continuării operei lor.

Cel care făcea aceste aprecieri era, la acea dată, o personalitate culturală recunoscută de însăși înalta ocîrmuire, Consiliul locotenențial cesaro-regesc din Viena, care îl consulta adeseori în chestiuni de ordin cultural cînd acestea priveau pe românii din Transilvania. Uneori îi încredința — spre opiniere — lucrări trimise înaltului for politic pentru cenzurare și aprobare. Însuși *Lepturariul* lui Pumnul i se expediază de către numitul Consiliu pentru a-l citi și a da un referat asupra lui [1].

Acesta era cărturarul pentru care *limba* română constituia „un tezaur, pe care de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi ca cineva vreodată cu puterea sau cu înșelăciunea ori cu momeli să ni-l răpească din mîinile noastre, atunci mai bine să ne înghită pămîntul de vii, și să ne adunăm la un loc cu părinții noștri, cu acea mîngîiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni a ne mai numi fiii lor : „limba românească" [2]. A mai vorbit cineva vreodată atît de frumos despre limba română ? Dar tot această mare personalitate a avut și vina de a fi introdus și propagat, prin școlile Blajului, apoi, prin imitație, și la Beiuș, Brașov, Năsăud, Oradea, Cluj ș.a., acel sistem greoi și artificial de scriere a limbii române, care, totuși, în intențiile filologului blăjan, urmărea să dovedească romanitatea limbii române, apropierea cît mai mult prin ortografie de originalul latin.

Pregătirea profesorilor de la Blaj nu era ca a acelora de la alte licee, adică specializați pe materii și cu ani de studii universitare întru cunoașterea acestora. O spune — prin modestia lui — chiar I. M. Moldovan, într-un proces-verbal încheiat la sfîrșitul unui consiliu pedagogic : „. . . noi, profesorii de la acest institut, nu avem pregătirea specială, ci cu sudori crunte caută să năzuim a suplini prin studiu privat aceea ce alții învață la universitate ; peste aceea, după ce ne-am pregătit dintr-un studiu (materie — n.n.), adeseori se întîmplă de, pentru lipsele școalei, caută să ne

[1] Arhivele statului — Filiala Blaj, dosar an. 1855, f. număr.

[2] Din „Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii transilvane", Sibiu, 1861.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

mutăm la altul şi să începem din nou" [1]. Aşa au mers lucrurile pînă la 1861 — cînd T. Cipariu, în calitate de director al liceului, pe de o parte, pentru a respecta dispoziţiile ministeriale, pe de alta, pentru a-şi crea posibilitatea de recrutare a unui corp didactic cît mai bine pregătit la fiecare materie, a alcătuit un regulament prin care a fixat grupele pe materii, precum şi examenele pe care erau datori să le dea toţi aceia care doreau să ocupe o catedră la liceu. Iată cîteva din aceste dispoziţii :

— Examinarea profesorilor gimnaziali se va face în faţa unei comisii prezidate de directorul gimnaziului după următoarele norme :

1. Profesorii supleanţi (suplinitori, ajutori — n.n.) sînt obligaţi a se supune unei cenzuri din obiectele învăţămîntului gimnazial în termen de trei ani începînd de la data prezentei dispoziţii [...]

2. Obiectele de examinare se împart în patru grupe, adică : *a*) filologie clasică greacă şi latină, cu tot ce ţine de ea : gramatica, istoria, geografia, antichităţi, critică, comentarii etc., din Homer, Erodot, Xenofon şi Platon, dintre greci, iar dintre latini : Cicero, Livius, Sallustius, Tacit, Virgiliu şi Horaţiu ; *b*) matematica şi fizica, cu algebra, geometria, astronomia şi chimia ; *c*) istoria naturală şi universală, cu geografia, istoria, istoria românilor şi numismatica ; *d*) filosofia şi una din limbile germană sau maghiară.

3. La obiectele de mai sus se adaugă la fiecare grupă : limba şi literatura română ca fundament la toată censura şi condiţia *sine qua non*, fiindcă e singurul vehicul al instrucţiunii din acest gimnaziu.

4. Examinarea va consta din două probe : una scripturistică şi alta verbală. Cea scripturistică încă va fi dublă : domestică şi clausuriară [...]

5. Dacă rezultatul va fi nefavorabil, examinatul va putea încă o dată a-şi cere repetirea examenului în termen de şase luni, după formalitatea de mai sus.

6. Iar dacă sentinţa va fi favorabilă, comisiunea va spedi (elibera — n.n.) un certificat subscris de preşedintele şi actuariul (secretarul — n.n.) comisiei şi va raporta consistorului mitropolitan spre a-l numi de profesor ordinar". [2]

Cu mult spirit de abnegaţie au muncit aceşti dascăli blăjeni, cărora, numai după îndelungate stăruinţe, Şuluţiu consimte să li se majoreze salariile la 500 fl. anual ; însă plătite foarte neregulat. Căci numai cînd n-au mai avut încotro, şi-au manifestat nemulţumirile faţă de cel care promitea la 1850 din Viena că va fi un luptător şi apărător al institutelor din Blaj. Petre Pop cît şi Gavril Pop au fost dascăli capabili, şi prin îndepărtarea lor din învăţămînt instituţia a pierdut foarte mult. Comportarea lui Şuluţiu şi a consistorului faţă de aceşti profesori determină pe alţi doi distinşi dascăli blăjeni — tot de la liceu — Ion Faur, viteazul din munţi la 1848/49, şi Simion Mihali — Mihalescu, să părăsească Blajul, trecînd „în Ţară", stabilindu-se la Craiova [3]. Cel puţin Simion Mihali trebuia păstrat cu orice preţ la catedra de naturale, care prin el devenise una din cele mai serioase. Frumosul „Museu de naturale", îngrijit cu veneraţie şi de urmaşi, a fost opera lui, pentru care se zbătuse, cheltuise, alergase şi scrisese în toate părţile. Cînd obţinură, Iancu, Balint şi Axente

[1] Dr. I. Raţiu, *Ion M. Moldoveanu*, în : „Unirea", 1915, nr. 93—95.

[2] Şt. Manciulea, *Contribuţiuni noui la viaţa şi activitatea lui T. Cipariu*, în : „Cultura Creştină", nr. 1—3, 1943.

[3] La 1860, ca prof. de greacă, ceru şi obţinu permisiunea unei călătorii în Muntenia (v. *Protoc. prezidial mitropolitan*, 1860, sub nr. 524) ; în acel an se şi stabili la Craiova.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

niște bani din partea împăratului, sînt acostați de Mihali să rupă ceva și „pentru Museulu blasianu", care „duce lipsia de una colecțiune de cochilii de riu, lac, mare". Și-i scrie lui Balint că a găsit o asemenea colecție la un sas din Sebeșul-Săsesc și „aru costa 200 florini" și i-ar mai trebui — și o are același sas — o „Botanica cu table de plante nu depicte" și „ar da-o cu 120 florini". În același scop, de a îmbunătăți acel muzeu, se adresează și bucovinenilor, ai căror fii începuseră să vină după 1850 spre școlile Blajului și Beiușului. Concomitent cu activitatea de la catedră, dezvoltă și una științifică, publicînd studii și articole de răspîndire a științei, pentru care activitate a fost ales membru al „Societății naturaliștilor germani" din Sibiu (dec. 1858) [1], al cărei președinte era zoologul E. A. Bielz, de la care primi în dar mai multe obiecte pentru muzeu. Învață apoi el însuși, la un sas din Sibiu, tachidermia (împăiatul păsărilor și animalelor), în care își inițiie apoi doi dintre cei mai buni elevi din clasa a VIII-a : Iosif Pop și Vasile Crișan, care prindeau animale și păsări din jurul Blajului și le pregăteau pentru muzeu. Celui dintîi îi scria într-o vacanță bunul său profesor : „Vezi așa ; să nu tot așteptăm de la alții. Asta am dorit și eu. Mai încă o *școală reală*, alta pedagogică și o foaie *literară* să văd ieșind din Blaj, apoi bucuros mor" [2].

Un cărturar și dascăl cu asemenea sentimente și preocupări poate fi considerat o adevărată pierdere pentru liceul din Blaj, pierdere pe care, din păcate, Șuluțiu și venerabilii canonici din consistor nu au simțit-o.

Despre ceilalți profesori ai liceului dintre anii 1850 și 1867 — între care menționăm, ca o tristă amintire, pe teribilul Alimpiu Blăjan, de greacă, omul pe care nu l-au mișcat lacrimile lui Eminescu, venit aici spre a da examenul de diferență și admitere în clasa a IV-a, examen pierdut din cauza lipsei de înțelegere a acestui profesor, — lectorul poate găsi informații în des citata lucrare a regretatului profesor Nicolae Comșa [3] sau în a lui I. Rațiu [4].

c. Fundații. Burse

Pînă la 1848, liceul a fost frecventat mai mult de fii de preoți, învățători (dieci) și ai altor funcționari mărunți, dar și din pătura țărănească înstărită (nobili, liberi, coloni) ; însă după 1850, numărul celor de obîrșie țărănească e covîrșitor. Mulți dintre aceștia erau foarte săraci. De aceea, după ce făceau 3—4 clase, treceau — începînd cu 1865 — la preparandie. Tocmai în acea epocă, de mare afluență a copiilor de țărani spre școlile Blajului, vlădica suprima binefăcătorul „fond de pîine", care ușurase existența a sute de elevi sub înaintașii lui. S-ar putea crede că, în lipsa „țipăilor", consistoriul va fi venit în ajutorul tinerimii cu bani din bogatele fundații. Faptele însă n-o confirmă. În pofida numărului mare de elevi

[1] v. „Foaie pentru minte", nr. 3, 1860.
[2] „Foaie pentru minte", nr. 16, 1859, iar pentru studiile publicate, vezi anul 1851, nr. 2—4, o controversă cu revista „Isis" a lui I. Barasch, în nr. 6 din 1860.
[3] *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 75—98.
[4] *Dascălii noștri*, Blaj, 1911, p. 60—80.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

înscriși în 1864 : 441 gr. cat., 79 ort. și 1 ungur, abia 38 de elevi erau bursieri ; și aceștia, cei mai mulți, primeau bursele din fondul de la Năsăud și cel de la Lugoj [1], elevii respectivi fiind de orgine din aceste părți ; Blajul le punea la dispoziție doar 2 stipendii (burse) clainiene, 1 ramontială, cîteva din fundațiunea bobiană și 1 „Asociațiunea" [2].

Ar fi foarte prețioase datele sau cifrele asupra întrebuințării fundațiilor : numărul și numele celor care au beneficiat de burse sau alte ajutoare. Însă acestea poate nu se vor cunoaște niciodată ; căci repartizarea lor a fost lăsată la discreția canonicilor. O spune N. Brînzeu, care, totuși, rămîne un admirator al Blajului : „*Toate fondurile și fundațiunile aflătoare în Blaj*, pînă mai acum 6—7 ani, *au fost administrate de singuratici ai capitulului* care *din cînd în cînd* își dădea socoteală înaintea consistoriului (compus tot din ei — n.n.) și consistoriul *cînd afla de bine*, comunica și clerului situația fondurilor" [3].

Dar veneratul capitul „*n-a aflat niciodată de bine*" a face o dare de seamă clerului sau publicului românesc asupra situației fondurilor și fundațiilor blăjene, deși cîteva voci din public [4] ceruseră acest lucru [5]. Iar Ioan Antonelli, urmașul în direcție — la liceu — al lui T. Cipariu, demasca, cu un extraordinar curaj, neglijența și haosul în administrarea fondurilor și fundațiunilor blăjene : „. . . judece oricine dacă manipularea fondurilor : *Romanțiai* (1845), de 44 000 florini v.a., pe atunci sumă uriașă, destinat pentru burse, a lui Nicolae Simu-arădanul (născut în Ciufud lîngă Blaj), de 12 000 fl. v.a. destinat tipăririi de jurnale sau cărți românești, iar în lipsa acestora, tot pentru burse [6] ; *fondul clerului și al seminarului*, de 220 704 fl. v.a. ; fondul lui Valea *din Lăscud* pentru ridicarea școalei de-acolo, care nu s-a mai ridicat niciodată și altele, au fost una din cele bune ?" [7].

Nu cunoaștem actele de întemeiere a tuturor fondurilor și fundațiilor, însă nu riscăm afirmînd că dacă ar fi fost o administrare ideală a acestora, 3/4 din totalul elevilor s-ar fi putut susține gratuit în școlile Blajului.

Lăsate în grija canonicilor, aceștia distribuiau bursele după bunul lor plac. Însuși doctorul Pavel Vasici, revoltat de aceste „manevre", ruga pe Iacob Mureșanu să intervină cu autoritatea lui pentru curmarea

[1] G. Barițiu, *Părți alese*, III, p. 277 : 18 burse năsăudene și 8 lugojene.
[2] Corespondență din Blaj, în : „Gazeta Transilvaniei", nr. 64, 1864.
[3] *Școalele Blajului*, studiu istoric — Sibiu, 1898, p. 151.
[4] *Erdély nagyfejedelemség hivatali tiszti névtára* (Schematismul oficial al Transilvaniei) pe 1863, p. 111—117.
[5] „O dare de seamă ar mulțumi pe mulți care aruncă bănuieli asupra manipulării lor" („Sionul românesc", II, 1866, nr. 7).
[6] E eternizat sub numele de *Nemernicul de la Arad* de Al. Gavra în *Preambulul* său (Buda, 1844, p. 178, nota 1), unde spune despre el : „bărbatul cel de scumpă aducere aminte vrednic transporofițirul regesc de sare, care tocmai cînd mă sufulcam să mă apuc de edarea cărților *Șincai-Klainiene*, în noaptea de 4 spre 5 iunie 1842, muri ca abonat fără de moșteni și toată averea ca la 6 000 fl. de argint au lăsat-o pentru a redica *școli de fetițe de români* și spre tipărirea cărților românești. În testamentul său, încheiat înaintea mea, să provoacă la o dispoziție mai veche care o ar fi trimis capitulului din Blaj, căruia manipulația fundației sale au încredințat-o".
[7] *Sionul românesc* (Viena), I, nr. 3, 1865.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

năravurilor „reverendissimilor" de la Blaj : „*Blajul ştie recomanda la stipendii numai nepoţii canonicilor* şi pe nişte blăstămaţi, de aceea e de lipsă să publici *Testamentul* şi ai putea să faci şi cîte o întrebare : oare păzeşte-se voinţa testatorului ?" [1].

Vasici se referă la fundaţia Romanţiai — sau Romanţiană —, cea mai mare pe vremea aceea (1845—1867) : 44 000 florini, iar după G. Bariţiu [2], 54 000 fl., din ale cărei dobînzi trebuiau să se creeze anual un apreciabil număr de burse pentru studenţii români care frecventau institutele superioare de învăţămînt în afara hotarelor Transilvaniei : la Pesta, Viena (politehnica), Schmnitz (Academia de montanistică) sau Academia imperială de Arte Frumoase — tot din Viena —, fără deosebire de confesiune [3]. Între 1849—1869, nu mai puţini decît 142 de tineri şi-au făcut studiile universitare cu burse din fundaţia Romanţiai.

În mod abuziv, Cancelaria Aulică din Viena confiscă această fundaţie pentru stat, deschizînd sau dînd acces la burse şi maghiarilor, saşilor şi secuilor. Însă dr. Romanţiai pară atacul, rectificînd textul testamentului, lăsînd întreaga sumă spre administrare capitulului din Blaj [4].

Evident că dispoziţiile testatorului au suportat esenţiale modificări prin interpretare, aşa încît au putut fi acordate burse oricărui student sau elev bun ; dar Blajul era mai generos cu *uniţii* în repartizarea lor. Principiul confesional îl aplicau destul de rigid şi ortodocşii în liceul din Braşov. Mai toleranţi s-au dovedit catolicii de la liceul din Sibiu şi de la cel din Cluj, în care numărul elevilor români fiind apreciabil, amîndouă au introdus limba română ca obiect de învăţămînt, trecînd-o însă între dexterităţi [5].

În epoca absolutismului şi constituţionalismului, multe gimnazii şi licee maghiare — mai ales rom. cat. — şi săseşti — ce-i drept, acestea mai puţine, aveau un mare număr de elevi români. Probabil pe aceştia i-a avut în vedere guvernul cînd a emis nişte *Dispoziţiuni relative la învăţămîntul religiei pentru acei elevi care frecventează şcolile unei confesiuni străine* (nr. guv. 5259/1858), în care se prevede, între altele, şi această dispoziţie : „Frecventarea unei şcoli de elevi care aparţin unei alte confesiuni nu poate fi interzisă de autorităţi şi ca atare se admite frecventarea unui liceu sau a oricărei alte şcoli de către elevi aparţinînd unei alte religii" [6].

Revenim la fundaţia Romanţiană pentru a arăta cu cît a contribuit la formarea şi lărgirea culturii neamului românesc prin acordarea de burse

[1] Axente Banciu, *Din scrisorile lui P. Vasici către Iacob Mureşanu*, în : „Ţara Bîrsei", nr. 4—6, 1938.

[2] „Observatorul", nr. 71, 1881 .

[3] „Familia", nr. 10, 1870.

[4] Dr. Simion Romanţiai a fost fiul preotului gr. cat. din Someşeni-Cluj. Studiile : liceul rom. cat. în Cluj, medicina la Viena, de unde reîntors (1794) se opreşte pentru scurt timp la Braşov, iar la 1802 trece în Moldova. În 1808 era la Roman, apoi, cu nouă ani mai tîrziu, la Iaşi. Cît timp a trăit în Moldova a adunat peste 50 000 florini. Spre bătrîneţe, revine în Transilvania, stabilindu-se la Cluj, iar de aici se mută la Viena (1839), unde şi muri (în 7 dec. 1844).

[5] Din *„Programa lic. rom. cat. din Cluj* pe 1855/56" : *„Obiecta extraordinaria specialium* : lingua daco-romana, caligrafia, desen, cînt.

[6] Originalul, în l. germană, în Arhivele Statului — Filiala Blaj, dos. an. 1858, nr. 326.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

atîtor tineri, unii elemente valoroase, alţii mediocrităţi silitoare, însă toţi foarte utili la acea vreme. Iată, de pildă, *cui* au fost repartizate bursele romanţiene în anul şcolar 1854/55, după o „Consignatio studentium ad consecvenda vacantia Romantziana stipendia pro anno schol. 1854/55 suppliciter concurentium [1].

Nr. crt.	Nomen et cognomen supplicantis	Locus natalis	Parentium conditio	Ubi fraecventat	Quam classem frecv.	Quis in studiis progressus	Quam reportavit morum classem	Observationes
1	Bran Emanuel	Szantsal in circ. Blasiensi		Cibinii	In C. Q. juridica Acad. anno III		Exemplarem	
2	Darabant Alexander	Bisztra		Cibinii	Detto an I		Primam	
3	Ianza Ioannes	Blasiu		Blasii	VI gymn. classem		Primam cum laudi	
4	Corvin Stephanus	Detto		Blasii	III-a gymn. classem		Primam	
5	Lemeny Iosephus	Sonkut		Cibinii	C. R. Juriditi Acad. anno II		Legibus acad. conformem	
6	*Maiorescu Titus*	Craiova in Valahia Minori	Filius Dni Ioannes Maiorescu C. R. concipistae Ministerialia	Viennae	1853/54 in C. R. Gymnasia Theresiam Vienensi frecv.	Eminensis	Exemplares	Hic anno quoque praeterito tum ob parentis merita tum vero juvenis eximia talenta pro stipendio Bobiano recomandatus ob similis defectum consolar nequivit
7	Martin Moyse	Satulung circ. Coronensi	—	Vienae studia juridica	Juris ann. I		Primam	

[1] Arhivele statului — Filiala Blaj, dosar 1855, nr. 146.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Nr. crt.	Nomen et cognomen supplicantis	Locus natalis	Parentium conditio	Ubi fraecventat	Quam classem frecv.	Quis in studiis progressus	Quam reportavit morum classem	Observationes
8	Moga Alexander	Halmagiensi	—	Belenyensi	Ad Medicas praeparat scientias		Eminens	Legib. schol. Conformem.
9	Orosz Iacobus	Röd (Rod)		Cibinii	Absolutis Claudiopoli gymnasii		Prima cum Eminentia	Exemplaris
10	Ramontzai Alexander	Copand		Claudiopoli	VIII gymnasialem		Eminens	Exemplaris
11	Roman Ioannes	Henig		Cibinii	In C. R. Juridica Academia III an		Clasis prima	Legil. Acad. coorespondentem
12	Stoian Nicolaus	Veştem	Filius militis quondam limitanei orphanus	Viennae	Medicinae		laudater	Prima

Ultimul şi în 1859 cerea să i se acorde bursa pe mai departe spre a termina facultatea; la fel, în 1858, Basiliu Manfi, stipendist clainian, în anul III chirurgie Cluj, cerea prelungirea bursei pe încă un an spre a termina medicina, secţia chirurgie.

După mulţimea de documente care ne-au trecut prin mîini putem afirma că e posibil ca nimeni, deci nici cei care au fost împuterniciţi cu administrarea lor, să nu fi ştiut numele şi numărul precis al acestor fundaţii. N. Brînzeu [1] dă cifra de 135.

Neglijenţa în administrarea fundaţiilor o ilustrează şi următorul exemplu: Bob întemeiase 16 burse pentru elevii români care studiau la liceul rom. cat. din Cluj, 6 la cel rom. cat. din Alba Iulia şi 4 la gimnaziul rom. cat. din Tg. Mureş. (Aici ar fi cazul să menţionăm un alt fapt demn de memoria lui Bob: înfiinţarea şi salarizarea catedrei de limba română la gimnaziul rom. cat. din Şimleu, al cărei prim titular a fost protopopul Coroian, la 1809.) După 1848 nu mai existau. Un alt caz a fost fundaţia *Petru Maior*; consistorul din Blaj nu mai ştia nimic de ea. Abia la 1853, un strănepot al istoricului, Alexandru Şocan din Căpuş, cere o bursă din fundaţiunea maioreană prin guvern, fiindcă Blajul, la o cerere în acelaşi obiect, nu-i dăduse nici un răspuns. Guvernul apostrofează Blajul (consistorul) care, întrebat despre starea fundaţiunii, a dat din umeri. Însă,

[1] *Op. cit.*, p. 150.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

de frică, după minuţioase cercetări, această fundaţiune a fost găsită. Aşa de bine se administrau numeroasele şi bogatele fundaţiuni blăjene.

Simpatia sau comunitatea de simţire pentru opera instructiv-educativă făcută în spirit naţional în cele cîteva centre româneşti din Ardeal o manifestă şi cercurile conducătoare de peste munţi. Astfel, Moldova, cea dintîi sub ministerul Panu, subvenţionează cîţiva studenţi (elevi) din Bucovina spre a urma studiile în Transilvania [1]; şi tot atunci se face un apel către librarii şi tipografii din Ţările Române ca să dăruiască, după posibilităţi, cărţi şcolilor române din Braşov, Sibiu, Blaj, Arad [2] etc.

Pentru tinerimea liceului din Blaj, un nepreţuit dar venea de peste munţi prin generozitatea lui Vasile Maiorescu, fratele lui Ion Maiorescu, „profesor în România", care lăsa, în 1853, biblioteca personală din Vingard (j. Sibiu) şi pe cea din Bucureşti, depozitată la Andrei Adamovici — originar din Daia Română —, „pe seama gimnaziului din Blaj".

Totuşi, mai probabil e ca preţioasele cărţi ale lui Vasile Maiorescu să fi îmbogăţit biblioteca profesorilor de la gimnaziu, înfiinţată în 1850 [3], căci a elevilor ia fiinţă abia în 1867, la un an după întemeierea societăţii de lectură.

*

d. Aspiraţii şi preocupări ale elevilor. Cum s-a menţinut spiritul naţional în şcolile Blajului

Din *Memoriile* lui Aron Densuşianu [4], fostul profesor de latină la universitatea din Iaşi, care la 1852 intrase în clasa I a liceului din Blaj şi pe care îl va absolvi în 1860, aflăm interesante lucruri referitoare la preocupările elevilor. Pe vremea cînd îşi făcea studiile la Blaj, acest vechi centru şcolar nu avea nici o bibliotecă sau librărie. Cei ce voiau să citească literatură sau ştiinţă — şi el era unul dintre aceşti puţini pasionaţi — comandau cărţile la cele două librării din Sibiu; aşa făcea şi T. Cipariu şi alţi profesori. Apoi le împrumutau sau le schimbau între ei. El, Densuşianu, studie cu mare rîvnă în cursul superior *Iliada* şi *Eneida*, în greacă şi latină; la înţelegerea şi însuşirea acestor limbi l-a ajutat profesorul Ion Faur, de la care împrumută pe urmă *Divina Comedie* a lui Dante, de care fu profund impresionat. Tot prin biblioteca lui Faur cunoscu pe Bolintineanu, de care va rămîne entuziasmat şi-l va imita prin *Negriada* sa.

Ca elev în clasa a VI-a, îşi decise colegii să aboneze — pentru clasă — „Gazeta Transilvaniei" şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură". Prin intermediul „Gazetei" aflau toate evenimentele importante de peste

[1] Pentru elevii bucovineni în şcolile Blajului, v. Şt. Manciulea, *Contribuţia Bucovinei la înzestrarea liceului din Blaj*, în: „Cultura Creştină", nr. 9, 1936.

[2] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Trataná*, ed. III, vol. XIV, Bucureşti, 1930, p. 135.

[3] I. Muşlea, *Contribuţiune la cunoaşterea bibliotecilor româneşti ale oraşelor din Transilvania pînă la Unire*, Cluj, 1935, p. 27.

[4] Citäm după I. Georgescu, *Şcoalele din Blaj*, Bucureşti, 1933, p. 10.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

munți. Astfel, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn în ambele principate stîrni un mare entuziasm în rîndurile elevilor blăjeni.

În 1856, liceul fu vizitat de Al. Papiu Ilarian. Din inițiativa elevilor din clasele superioare, i s-a făcut o primire călduroasă, așa cum o merita luptătorul și cărturarul din Budiul de Cîmpie.

Din aceleași însemnări aflăm că prin 1860, cînd autorul lor era în clasa a VIII-a, un mănunchi de „colegi" a luat inițiativa înființării unei biblioteci pe liceu, lucru la care consimțise și directorul T. Cipariu. Societatea („mănunchiul de colegi") decisese ca, o dată cu biblioteca, să realizeze și altceva, măreț și cu „bogate rezultate" : editarea unei reviste, al cărei titlu — dat de Densușianu — era să fie „Dante". Președintele societății și redactorul revistei, Densușianu, prezentă spre aprobare directorului materialul primului număr. Timotei Cipariu însă nu le-a mai restituit acest material, ceea ce a însemnat că n-a fost mulțumit de calitatea lui. S-ar fi cuvenit să stea de vorbă cu acei tineri entuziaști și să-și expună obiecțiile fără maliție sau ironie.

O altă preocupare demnă a acestei tinerimi a fost folclorul. Am citat cazul elevului și apoi seminaristului Nicolae Pauleti, care la 1838—1840 aduna literatură populară de pe văile Tîrnavelor. Nu va fi fost singurul colecționar de folclor la acea dată în Blaj.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, interesul pentru poezia populară crește, devenind predominant în preocupările societăților de lectură. Cu ajutorul elevilor și-a strîns I. M. Moldovanu, începînd cu 1863, din toată Transilvania, vasta lui colecție de poezii populare, din care Ioan Urban-Jarnik și Andrei Bîrseanu au publicat în 1885, cu ajutorul Academiei Române și cu recomandarea caldă a lui Vasile Alecsandri, culegerea lor de *Doine și strigături din Ardeal*, atît de prețioasă prin bogăția și calitatea materialului conținut.

Ceva mai tîrziu, strădaniile lor în această direcție precum și în creații proprii și-au aflat mijlocul de a ieși la lumină prin reviste manuscrise, cum au fost : „Buchetul" (1864), colaboratori : Șt. Cacoveanu, Paul Tanco ș.a., „Zefirul" (1865), „Constanța" (Statornicia) (1865), colaboratori : Teodor Ceontea, Andrei Ghidiu, Simion Popescu etc., „Muza".

*

După 1850, cînd se introduse noul plan de învățămînt, nu numai limba, ci și literatura română ocupă un loc important în liceu. Începînd cu clasa a IV-a, elevii sînt puși în contact cu literatura națională, cunoscînd pe Andrei Mureșanu [1], ale cărui ode patriotice se multiplicau și circulau ca lectură foarte iubită de tinerimea viu mișcată de versurile din *Răsunet, O privire de pe Carpați, Glasul unui român, 15 mai 1848*, sau *Către martirii români*.

La fel, baladele lui Bolintineanu. Căci tinerilor de atunci (1850—1870) versurile acestora nu li se păreau greoaie, fiindcă ele se adresau direct sentimentelor. Însă blăjenii țineau la Mureșanu mai mult chiar decît la Vasile Alecsandri. Eminescu, care la 1866 era găzduit în școlile Blajului, dis-

[1] Ed. I, Brașov, 1862, *Din poesiile lui Andrei Mureșanu*, Tipografia lui I. Gött.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

cutînd cu prietenul şi colegul său Ştefan Cacoveanu, îi zicea acestuia : „Lasă, frate, nu mai sta înainte cu *Mureşanu* vostru, căci el nici n-a fost poet, ci un simplu versificator ; Alecsandri este poet adevărat“ [1].

Ardealul, în special blăjenii, înţeleseră foarte tîrziu că Andrei Mureşanu a dat o singură poezie şi prin ea a găsit cea mai aleasă expresie a *momentului românesc 1848*, ca şi Nicolaus Becker (1840) prin *Reinlied* sau ca Max. Scheckenbürger (1870) prin *Die Wacht am Rein*, în *Răsunetul* său, cunoscut mai mult prin primul vers : „Deşteaptă-te, române !“.

Din însemnările şi amintirile unor foşti elevi pe acele vremuri, se poate constata un viu interes pentru balada istorică. Balade ca : *Muma lui Ştefan cel Mare, Mihai scăpînd stindardul* şi *Fecioara de la Prut*, de Bolintineanu, se recitau şi se ascultau cu emoţie, fiindcă, se vede, nu numai pentru Eminescu erau „sfinte oglinzi de aur ale trecutului românesc [2], ci şi pentru tinerimea română transilvană.

Avem în faţa noastră un caiet care a aparţinut în 1866 candidatului de „învetiator, Georgiu Maior“, intitulat *Poesii alese şi colese dein mai multe brosiuri de ale poeţilor renumiţi :* conţine versuri din : Mureşanu, Alecsandri, Cezar Bolliac, G. Sion, D. Bolintineanu ş.a. Colecţionarul, după mărturisirea fiului său, regretatul canonic Iuliu Maior, era atunci în anul II la preparandia din Blaj.

Cea mai preţuită poezie din Alecsandri, evident, pentru declamare şi care a făcut epocă în şcolile Blajului a fost poema istorică *Sentinela română* ; era un puternic răsunet al strădaniei învăţătorilor ardeleni ; poetul moldovean venea să sublinieze cultul păstrat aici „Daciei Traiane“ de către Şcoala ardeleană [3].

La dicţiuni şi recitări erau folosiţi şi alţi autori. Aşa, spre exemplu, *Ion cavaler* de Puşcariu pătrunsese pînă în şcoala ultimului sat transilvan. Luase şi el parte la luptele naţionale de la 1848/49, din zbuciumul cărora a scris poezia *Patria română*, care ajunsese în scurt timp foarte populară.

Parcă-i vezi la examene şi la serbări de fine de an pe elevi rostind frumoasele versuri din *Sentinela* lui Alecsandri :

— Cine eşti ? De unde eşti ?
Pe la noi, ce rătăceşti ?
— Sînt roman şi sînt oştean
De-a-mpăratului Traian !

Cuvinte ca acestea le înţelegeau şi le simţeau doar cei ce cunoşteau istoria, adică elevii din cursul superior ; mărunţeii trebuiau să se mulţumească cu cîte o fabulă din Donici (*Două poloboace*) sau din Asachi (*Broasca şi boul*) ori cu *Şcolarul şi peana* (1865), recitată în şcolile primare pînă şi pe vremea noastră (1923).

Cît despre liceul din Blaj şi pentru toate celelalte şcoli din acest orăşel, însăşi amintirea marilor evenimente din trecutul apropiat constituia o continuă împrospătare şi înviorare a sentimentului naţional, manifestat dinamic de elevii din clasele superioare. Prilejul îl aducea ziua de 3/15 mai a

[1] Dr. Elie Dăianu, *Eminescu la Blaj*, Sibiu, 1914, p. 20.
[2] M. Eminescu, *Repertoriul nostru teatral*, în : „Familia“, 18/30 ianuarie, 1870.
[3] Apărută în : „România literară“, 1855, p. 93.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

fiecărui an. Era cea mai însemnată zi din viaţa oricărui elev. Comemorarea măreţei adunări de pe Cîmpia Libertăţii exalta sentimentele patriotice ale sutelor de elevi pentru viaţa întreagă.

Iată cum descrie ziua de 3/15 mai 1865 Alexandru Odobescu, care se pare că a fost martor ocular şi oaspete al lui Timotei Cipariu, dacă nu ne înşelăm :

„În ajunul acelei memorabile zile (3/15 mai), toată tinerimea şcolară din Blaj, feciorii cei mari şi pruncii cei micuţi, luau seara steagul tricolor românesc din sanctuarul liceului (gimnaziului), se rînduiau pe piaţa cea mare, aprindeau torţe şi facle şi, cu muzica în frunte, începeau a lor colindă sărbătorească, oprindu-se înaintea unei modeste căscioare albe din faţa Seminarului. Acolo intonau laolaltă, cu un entuziasm juvenil, cîntece naţionale, precum : *Marşul lui Iancu*, *Deşteaptă-te române* a lui Andrei Mureşanu, *Mult e dulce şi frumoasă limba ce-o vorbim*, a lui G. Sion. Şi toate aceste cîntece patriotice le întrerupeau cu strigăte adesea repetite : Să trăiască ! (Erau în faţa casei lui Cipariu)“ [1].

Dintre supravieţuitorii acelor timpuri — pe care i-am cunoscut personal —, au scris despre desfăşurarea acestor serbări sub Şuluţiu şi apoi sub mitropolitul Vancea — mai puţin, căci din 1876 au fost interzise de către ministerul de interne — profesorii : Nicolae Pop („baciul Cula“) [2] şi Alexiu Viciu [3]. Mai expresiv şi mai complet ni se pare ultimul, care îşi încheia amintirile legate de comemorarea acestei glorioase zile cu melancolicele rînduri : „Nu fără înduioşare am însemnat eu cel ce din anii 1864—1874 am luat parte la serbările solemne, devenite tradiţionale, din Blaj“.

Dincolo de lipsurile şi necazurile îndurate deopotrivă de profesori şi elevi, studiul limbii şi literaturii române, al geografiei şi istoriei românilor, lectura presei româneşti şi venerarea — împreună cu fraţii lor din tot cuprinsul Transilvaniei şi de peste Carpaţi — a unor evenimente de însemnătate naţională au întreţinut vii sentimentele patriotice ale elevilor din şcolile Blajului.

B. Şcolile Sibiului

a. Organizarea şi controlul învăţămîntului pînă la revoluţia de la 1848

La cîtva timp după alegerea lui Moga ca episcop, P. Maior scria : „Nu trecură încă doi ani de cînd s-au aşezat episcop şi iată în Sibiu au neuniţii Seminarium pentru clerici şi din mila împărătească e făcută

[1] Al. Odobescu, în : „Epoca“, reprod. în : „Gazeta Transilvaniei“, nr. 217, 1887.
[2] *Cum decurgeau serbările de 3/15 mai la şcoalele din Blaj*, în : „Blajul“, mai, 1934.
[3] *Ziua de 3/15 mai 1848*, în : *Anuarul liceului de băieţi din Blaj pe 1936/37*, p. 46—51.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

rînduială ca patru clerici neuniți din Ardeal să învețe teologia în Beciu [1], carii, întorcîndu-să apoi acasă, să fie profesori.

Eară cu școalele ceale de prin sate, pînă acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal" [2].

Dar Petru Maior exagera, poate dintr-un sentiment național sau poate din antipatie față de Bob, afirmînd că grație celui ales în săborul bisericesc de la Turda în 1810 românii ortodocși au *seminar* în Sibiu. Seminarul a fost înființat inițial pe baza decretului gubernial nr. 7 985 din 30 august 1813, reconfirmat în 1816 cu decretul nr. 5 807, după cum vom vedea mai departe. Moga n-a făcut nimic în sensul citatelor decrete ; așa-zisul seminar era un curs redus, de 3 luni, pentru pregătirea viitorilor preoți ; ceea ce se făcuse și pînă la venirea lui.

Cît despre afirmația că, „cu școalele cele de prin sate", ortodocșii îi întreceau pe uniți (gr. cat.), e perfect adevărată. Dar, era, oare, aceasta opera proaspătului vlădică ? Nicidecum. Școlile populare ortodoxe transilvane pînă la acea dată (1813) își datorau existența și organizarea distinșilor *directori* pe care i-au avut : Dim. Eustatievici (autorul *Gramaticei românești* de la 1757), Radu Tempea și Gheorghe Haines, tustrei harnici cărturari și bărbați de mare prestigiu intelectual, care au pus multă conștiință în îndeplinirea datoriei, ca și colegul lor unit, Gheorghe Șincai.

Meritul este deci al acestor directori, reprezentanți de seamă ai luminismului românesc din epoca iosefină.

Învățămîntul sătesc neunit prinsese sănătoase rădăcini spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Iar „cursurile de normă" pentru pregătirea învățătorilor — similare celor ținute de Șincai la Blaj — inițiau pe viitorii învățători, fie și sumar, în ale dăscăliei ; le dădea, dacă nu prea multe cunoștințe teoretice, cîteva principii pedagogice, cîteva îndrumări metodice la predarea materiilor de învățămînt.

Se constată apoi că, începînd cu secolul al XIX-lea, cei care se prezentau la *cursul de normă* veneau din ce în ce mai bine pregătiți ; așa că și sporul și rostul lor în lumea satelor se justifica pe deplin.

Bazați pe materialul cercetat, îndrăznim a nu fi de acord cu regretatul profesor Ion Lupaș, care, probabil pentru a-l ridica și mai sus pe Șaguna, îl cobora pe Moga, afirmînd : „. . . nu se poate tăgădui, că situația învățămîntului românesc pe la anul 1845 era primitivă sub toate aspectele" [3].

E drept că Sibiul, considerat ca centru al vieții culturale a românilor ortodocși, radia mai puțină lumină, tocmai pentru că o diminua spiritul îngust al episcopului Moga. O ilustrare a firii sale mărginite o constituie și conflictul cu Gheorghe Lazăr, care, din cauza lui, și-a căutat refugiu peste munți. Însă acest om mediocru, dacă n-a făcut prea mult pentru cultura clerului său, a dat în schimb o vizibilă atenție învățămîntului sătesc.

Aici a contribuit de asemenea și activitatea directorului Moise Fulea, care, chiar dacă nu și-a egalat prin pregătire înaintașii, i-a urmat în intenții printr-o stăruitoare muncă de peste 20 de ani.

[1] Numirea veche pentru Viena.

[2] Petru Maior, *Istoria Besearicei Românilor*, Buda, 1813, p. 136, sau T. Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 58.

[3] Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ediția a II-a, Sibiu, 1911, p. 163.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

În afară de aceasta, comunele românești din *Fundus Regius* (care corespunde cu regiunea de miazăzi a Transilvaniei) se bucurau relativ de mai multă libertate decît cele din comitate, adică din centrul și nordul Transilvaniei, în care iobăgia apăsa mult mai greu pe umerii țărănimii. Înseși condițiile de viață economică ceva mai bune au permis acestei țărănimi de mărgineni isteți și întreprinzători să-și deschidă școli și să le întrețină într-un mod satisfăcător.

O situație a învățămîntului sătesc ortodox transilvan de la începutul secolului al XIX-lea e prezentată de Martin Hochmeister în al său *Calendarium Novum*, tipărit la Cluj în 1807, în care, la capitolul : *Scholae Valachicae gr. non unitorum eorumque ludimagistri* [1], aflăm funcționînd următoarele școli :

În districtul Sibiului

1. Nicolae Tempian } În suburbiul
2. Ioan Buzdugină } Iosephin
3. Ignat Nestor — Sadu
4. Ioan Popovici — Rășinari
5. Florian Muntean — Sălișteа
6. Vasile Gherghes — Avrig
7. Mihail Filip — Săcădate
8. Achim Bobeșiu — Sibiel
9. Ioan Neamțu — Feldioara
10. Petru Tetenea — Galeș
11. Petru Brodia — Poplaca
12. Achim Brana — Mohu
13. Iacob Popovici — Cacova
14. Ioan Muzan — Săcel
15. Nicolae Olariu — Șura Mare
16. Ioan Popa — Sebeșul de Jos
17. Ioan Ignat — Tălmăcel
18. Ioan Popovici — Boița
19. Sofronie Roncea — Porcești
20. Nicolae Ioanovici — Sebeșul de Sus

Districtul Făgărașului

1. Iacob Comerniță — Perșani
2. Moise Stelea — Vovidenii Mici
3. Savu Racovițanu — Porumbacu de Jos
4. George Popovici — Comana de Sus
5. Ioan Odor — Rîușor
6. Ioan Bîrsache — Beclean
7. *Simion Jinariul* — Făgăraș
8. Simion Frezelea — Vișteа de Sus

Districtul Brașovului

1. *Ioan Barac* — Brașov
2. Oprea Verzea — Satulung
3. Ioan Popovici — Cernatu
4. Oprea Odor — Turcheș
5. Achim Coman — Baciu
6. George Stelea — Prejmer
7. Ioan Popovici — Hărman
8. George Popovici — Sînpetru
9. Ioan Ioanovici — Rîșnov
10. Mihail Muntean — Zărnești
11. Bucur Boncașiu — Cristian
12. Chițu Ghimbășanu — Ghimbav
13. Nicolae Crețul — Brașovul Vechi

În Scaunul Nocrichului

1. Ioan Orlanda — Holzman
2. Ștefan Tutu — Chirpăr
3. Ioan Popovici — Ilimbav
4. Matei Nistor — Bendorf
5. Toma Iosif — Marpod
6. Iosif Todea — Alțina
7. Simion Radulea — Glînboaca
8. Nicolae Solia — Tichindeal
9. Alexandru Popovici — Măgărei
10. Vacant — Săsăuș

[1] Reprod. la Gh. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, *anexa* VIII, p. 126—129.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

În Scaunul Sighişorii

1. Ilie Rucăreanul — Sighişoara
2. Nicolae Delbia — Daneş
3. Ioachim Ticuşan — Trapold

În Scaunul Miercurei

1. Teodor Vladovici — Jina
2. Teodor Bunea — Miercurea
3. Teodor Elisei — Apoldul Mic
4. Eftimie Cosma — Cărpiniş
5. Vacant — Topîrcea
6. Ioan Florea — Rod
7. Savu Albul — Gîrbova
8. Ioan Beja — Poiana
9. Ilie Lejan — Apoldul Mare

În Scaunul Rupea

1. Vasile Popovici — Cohalm
2. George Comşa — Felmer
3. David Burlea — Urezu

Scaunul Cincului Mare

1. Florea Verdea — Vesăud
2. Nicolae Popa — Verd
3. Ioan Bunea — Hundrubechiu
4. Ioan Menesi — Proştea
5. Silvestru Gazia — Cincşor
6. Simion Mintsund — Gerdeal
7. Vasile Viza — Calbor
8. Teodor Grecu — Ruza
9. Maxim Răchită — Archita
10. Teodor Bastia — Cincul Mare
11. Matei Stanciul — Brui
12. Dumitru Muscă — Şulumberg
13. Nicolae Nistor — Şomărtin
14. George Căpriţa — Zeligstadt
15. Moise Comşa — Toarcla
16. Ioan Frăţilă — Merghindeal

În Scaunul Mediaşului

1. Ioan Boare — Agîrbiciu
2. Mihail Muntean — Moşna
3. Porfirie Popovici — Ighişdorf
4. Achim Crăciun — Saroşul-Săsesc
5. Trifon Crăciun — Frîua
6. Ioan Buzeşan — Şeica Mare
7. George Mija — Aţel

În Scaunul Sebeşului

1. Ioan Moga — Sebeşul Săsesc
2. Petru Costia — Lancrăm
3. Simion Beşca — Răhău
4. Ioan Popovici — Laz
5. Iosif Bena — Pianul-Săsesc

În Scaunul Orăştici

1. Vasile Romoşan — Orăştie

În Comitatul Albei Inferioare

1. Anghel Gherman — Alba-Iulia
2. Ştefan Russu — Beşinău
3. Ştefan Sibişel — Oarda
4. Mucenic George — Măgheruşi
5. Ioan Zaharia — Heria
6. Ioan Popovici — Hiret

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

7. Chirilă Mirissi — Ungureni
8. Comșa Mihai — Elópatak *
9. Dumitru Cotîrlea — Șpring
10. Candit Roman — Berghiș
11. Vasile Russ — Sásujfallo *
12. Nicolae Russ — Bondola *
13. Ioan Stănilă — Boarta

În Comitatul Tîrnavei (Kükülö)

1. Iacob Streza — Micăsasa
2. Ioan Popovici — Lunca
3. George Costin — Blajul de Jos (Blajel ?)
4. Toader Cucui — Cetatea-de-Baltă
5. Radu Popovici — Herepea
6. Ioan Voițan — Bahnea
7. Vacant — Cerghidul Mare

În Comitatul Turdei

1. Vasile Muntian — Lupșa
2. Teodor Moldovan — Țicud
3. Ioan Popovici — Ieciu
4. Petru Cîrțan — Runcu (Ibănești)

În Comitatul Dobîca : Iosif Brodian — Drăgești

În Comitatul Solnocului : Mezei Ion — Bîrsău ; Ioan Popovici — Vima Mare, Ion Conda — Chiuiești.

În Comitatul Zarandului : Nicolae Popovici — Brad.

În Scaunul Mureșului : Alexandru Cîmpean — Egerség (Podeni).

Numărul școlilor existente era însă mult mai mare decît îl da calendarul lui Hochmeister. În materialele cercetate am întîlnit și alte nume de localități cu școli (la începutul secolului al XIX-lea) : Abrud, Bistrița, Călata Mare, Dobra, Hondol, Idicel, Miluanul, Turda, Ugra, Trestia, Hodac, Ibănești, Toplița și altele.

Dar să ne ocupăm de cei care au știut să facă din ce în ce mai necesare aceste școli, adică de dascăli și de pregătirea lor pînă la venirea episcopului Moga și apoi sub păstorirea lui.

Un cleric sibian, prof. Gh. Maior, susținea într-un articol [1] că „cea mai veche școală normală din România este Școala normală ortodoxă română Andrei Șaguna" din Sibiu. Este o eroare, autorul articolului confundînd „școala normală" cu „cursurile de normă". „Cursurile de normă" nu trebuie confundate cu „școala normală", sau „școala de normă" cu caracter funcțional permanent și un program stabil, care dă o pregătire similară școlilor primare superioare orășenești, în ea învățîndu-se, pe lîngă altele, limbile : latină, germană și maghiară. Or, cursurile de normă constituiau o școală de inițiere a diecilor în arta dăscăliei, fiind deschise periodic : „de la Duminica Tomii pînă la Rusalii", din necesitate, alteori și în timpul anului. Iar dacă în *aceste* cursuri se caută începutul școlii normale sau pedagogice, apoi nu Sibiul, ci Blajul are întîietate ; căci Șincai inaugurează „cursurile de normă" în 1784, pe cînd Dim. Eustatievici le inaugurează (la Sibiu) numai în 1786.

* Nu le-am putut identifica în dicționarele de localități din Transilvania al lui N. Togan și nici în al lui Gh. Martinovici.

[1] *Ceva despre cea mai veche școală normală din țară*, în : „Luceafărul" (revista Asociației înv. din jud. Sibiu), nr. 6—7, 1939.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Despre obligativitatea participării diecilor şi a altor tineri doritori a îmbrăţişa cariera învăţătorească la cursurile de normă vorbeşte şi următoarea „ordinaţiune" din 14 febr. 1809, semnată de vicarul Huţovici — fost protopop al Hondolului :

„Să vie aici la Sibiu la cuviinciosul director anumit în săptămîna întîia după Paşti, fiindcă cursul va începe în Duminica Tomii şi va ţine pînă în Sîmbăta Rusaliilor. Altmintreli, să ştie că dascălii care nu vor veni, vor fi lipsiţi din dăscălie, precum şi diecii care vor cugeta a se face dascăli, dacă nu vor asculta mai înainte aceste învăţături, nădejde de a se face dascăli, niciodată nu pot avea" [1].

În conţinutul ei, circulara deosebeşte : învăţători deja funcţionînd („dascăli normaliceşti") şi dieci (cantori) susceptibili a deveni învăţători. Şi pe unii şi pe alţii îi invită, obligîndu-i la ascultarea cursului de şase săptămîni spre a învăţa cele prevăzute în Decretul guvernial din ianuarie 1809.

Ar fi extrem de interesante documentele care ne-ar putea indica ce discipline sau cursuri se predau acestor învăţători. În lipsa lor, sîntem nevoiţi să ne servim de un certificat de absolvire a acestor cursuri, eliberat de directorul Gheorghe Haines, tocmai în anul şi perioada de care vorbim, învăţătorului Oprea Coşocariu din Ocna-Sibiului. Din acest *Testimonium* (eliberat la 17 mai 1809) se vede că numitul învăţător era *bine pregătit* din : „Aritmetica, quatour species ; *mediocriter* valachie scribit ; *idem* grammatica valachica" ; şi *bine* din catechism. Pe baza acestui *Testimonium* i s-a dat numirea de învăţător pentru Ocna-Sibiului [2].

Sîntem, în parte, lămuriţi asupra gradului de pregătire al celor ce veneau la cursuri, precum şi privitor la instrucţia sau volumul de cunoştinţe care li se preda în cele 40 de zile ; aritmetica, limitată la exerciţii şi probleme uşoare, în cadrul celor patru operaţiuni ; gramatica şi ortografia limbii materne şi învăţarea catechismului ; cu un cuvînt, o cultură sumară, nu cu mult deasupra şcolii primare, în care predau.

În legătură cu pregătirea lor „în metod", adică practica pedagogică, cît şi pentru *cîntul bisericesc*, care era strîns legat de activitatea învăţătorului, cîntărilor bisericeşti dîndu-li-se o foarte mare importanţă în învăţămînt, n-avem mărturii scrise. Dar e sigur că se făcea pe lîngă vreuna din şcolile primare româneşti din Sibiu. Care putea fi aceasta ? În calendarul lui Hochmeister, citat mai sus, figurează o şcoală primară ortodoxă în suburbiul Iosefin (Josephstadt), la care funcţionau : Nicolae Tempea — fratele directorului Radu Tempea — şi Ion Buzdugină. Mai era una, unită, peste Cibin, întemeiată de episcopul Grigore Maior, la care, în 1806, funcţiona dascălul Dumitru Popa. Aceasta nici într-un caz nu putea fi. Rămînem, prin urmare, pe lîngă cea dintîi. Ne întrebăm dacă la aceasta se referă următoarea notiţă : „C. C(ocoana) Hagiica Constantin Popoaia (văduva lui Const. Hagi Pop, ctitorul bisericii ortodoxe din suburbiul Iosefin — n.n.) numai singură au pus capital care aduce 150 fl. pre an pe sama unui

[1] Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 176.

[2] Originalul se află în Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1809, nr. 116.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

dascăl căruia şi casă de locuinţă şi casă de şcoală i-au zidit".[1] Pentru că aici era angajat la 30 oct. 1807 Simion Jinariu pe baza unui *contract* încheiat între el şi Const. H. Pop, prin care primul „se leagă a ţinea şcoala din Jozefstatu, a jupînului Hagiu Constantin Pop, cu învăţătura şi cu cîntările la strana dreaptă duminecile şi sărbătorile", pe lîngă multe alte condiţii, din care s-ar deduce, mai repede, că Jinaru a condus cursul de pregătire a preoţilor, şi nu o şcoală primară.

Iniţierea în practica pedagogică, ba chiar şi instruirea învăţătorilor veniţi la „cursul de normă" s-a făcut la şcoala la care funcţiona Nicolae Tempea. Căci una din acuzaţiile care i s-au adus lui Radu Tempea — la schimbarea din direcţia şcolilor — a fost şi aceea că a lăsat, în ultima vreme, conducerea şi pregătirea candidaţilor de învăţători în grija fratelui său Nicolae ; ceea ce însemnează că la şcoala lui sau pe lîngă ea se ţineau „cursurile de normă".

Dar cu toate repetatele apeluri ale directorilor, de a fi trimişi toţi cei dornici la treapta dăscăliei la „cursurile de normă" de la Sibiu, mulţi dascăli aşezaţi în sate prin puterea protopopilor şi cu asentimentul obştei rămîneau numai cu învăţătura căpătată în vreo şcoală grănicerească sau chiar pe lîngă vreun preot sau alt dascăl mai luminat.

Mare parte dintre părinţii care doreau să-şi trimită fiii la gimnaziul din Blaj sau la cel rom. cat. din Sibiu, îi înscriau mai întîi la şcoala grănicerească din Orlat, recunoscută ca una dintre şcolile cele mai bune de pe teritoriul regimentului I de graniţă (românesc). I se mai spunea şi „şcoală nemţească", fiindcă întreg învăţămîntul — cu excepţia religiei — se preda în limba germană.

Urmînd, din 1809, lui Radu Tempea, Gheorghe Haines ridică şcoala din suburbiul Iosefin la rangul de „şcoală normalicească", impunînd dascălilor a preda în ea „după metodul normalicesc", adică după programa şi modul de predare a cunoştinţelor aplicate în toate şcolile normale orăşeneşti.

Deşi n-a condus decît puţini ani (moare în 1813) învăţămîntul primar sau elementar, Gh. Haines s-a dovedit mult mai destoinic şi mai activ decît înaintaşul său. Lui i-a urmat Moise Fulea, nepot de soră al episcopului Moga. Noul director va continua seria cursurilor de normă[2] pînă la 1830, cînd acestea încetează cu totul[3] ; deşi directorul era foarte bine salarizat din fondul sidoxial, totuşi l-a lăsat conştiinţa să accepte desfiinţarea şi a acestei brume de pregătire a învăţătorilor.

La repetatele cereri ale fruntaşilor clerului ortodox privind ridicarea stadiului cultural al preoţimii cît şi la spinoasa problemă a şcolilor sătеşti,

[1] Ion Matei, *Simion Jinariul*, în : „Românul", Arad, 1916, nr. 33.

[2] Dintr-o circulară a consistorului sibiian : „La porunca Domnului director Moise Fulea se porunceşte dascălilor şi diecilor pe luni după Duminica Tomii a se afla la învăţătură la domnia sa cu merinde pe 6 săptămîni ; dascălii cu atestaturile ce au de întărire, iar diecii cu recomandaţiile protopopului şi de către juraţi întărite sub aspru canon să aducă dascălii extractul despre sporiul învăţăturii pruncilor" (Dr. Eusebiu Roşca, *Monografia institutului teologico-pedagogic din Sibiu*, Sibiu, 1911, p. 24—25).

[3] Ion Hania, *I Programă a Inst. pedagogico-teologic din Sibiu*, Sibiu, 1885, p. 15.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Înalta Curte din Viena a răspuns prin rescriptul nr. 1281 din 19 iunie 1816. E un document istoric de mare valoare [1].

Episcopul Moga, în calitate de „inspector suprem" al şcolilor ortodoxe, tălmăceşte preţiosul decret împărătesc credincioşilor, însă îndulcind mult severitatea tonului din textul original, ba şi omiţînd părţile care-l privau pe el şi pe directorul şcolilor de multe drepturi. Primul excerpt e cuprins în circulara din 17 septembrie 1816, intitulată *Ordinăciune episcopească prin care se regulează trebile şcolare şi se îndatorează să se înveţe în şcoală scrisoare cu litere latine*. Prin ea se fac cunoscute dispoziţiile Înaltei Curţi referitoare la învăţămîntul sătesc : „1) În tot satul unde este preot, să se înfiinţeze şi şcoală, iar dascăl să nu fie altul, ci cantorul bisericii şi să aibă o ferdelă de grîu de la omul cu prunci şi să fie iertat de darea capului şi scutit de tot felul de greutăţi de obşte şi să înveţe pruncii a scrie şi cu slove latineşti. 2) Unde sînt amestecaţi românii cu saşii, să aibă şi şcoala românească drepturi băneşti din lada satului pe cît va avea şi şcoala săsească. 3) Unde nu va putea cuprinde cantorul să înveţe singur pe toţi pruncii, feciori şi fete, acolo să se mai pue un dascăl cu plată de 50 de zloţi pe an sau o găleată de grîu de la toată gazda cu prunci. 4) Eară cantor să nu fie altul care nu s-ar putea legitimălui prin directorul şcoalelor că *a învăţat norma*. 5) Să se mai înfiinţeze două şcoli cu plată de 50 zloţi din fondul sidoxiei, adăugîndu-se că cine va învăţa între românii neuniţi, şcoalele poruncite, acela să încapă la tistie, după hărnicia ce va avea. Privitor la seminar s-a hotărît să se dea 15 120 de zloţi din fondul sidoxiei ca să se cumpere casă la Sibii, unde să fie şi reşedinţa episcopului. 6) Tot din fondul sidoxiei să se trimită la şcoale împărăteşti patru tineri dintre acei cari vor fi învăţat şi aici în ţară pînă la filosofie. 7) Seminarul urmează să cuprindă 24 de tineri bursieri, susţinuţi din fondul sidoxial ; aceştia să aibă la bază doi ani de filosofie, urmînd ca în viitorii trei ani să-şi completeze cultura cu bogoslovia" (teologia — n.n.).

Episcopul se adresează, la sfîrşitul circularei, protopopilor şi, prin ei, preoţilor să citească cu atenţie „vestirea" lui şi să-i raporteze : „Cum s-ar putea duce în vig * mai pe lesne" cele împărtăşite lor, adică : pot fi cantorii şi dascăli ? Va putea susţine obştea doi dascăli unde va fi cazul ? Unde li s-ar părea mai potrivit a înfiinţa cele două şcoli cu plată din sidoxie de 50 de zloţi, adăugînd şi pricinile : de ce acolo ? [2]

Iar a doua circulară, dictată probabil de nevoia de a fi mai categoric în executarea înaltei dispoziţiuni, a dat-o cu şase ani mai tîrziu : nr. 116, din 1822, şi precizează, în conformitate cu rescriptul împărătesc nr. 1281/1816 :

a) „Fieştecare paroh neunit... să ridice şcoală de normă românească şi datoria de a învăţa pruncii să fie a cantorului căruia, fieştecare gazdă ce

[1] Arhiva mitropoliei din Sibiu nu mai are de mult originalul acelui istoric decret. Conţinutul lui e rezumat în cele două circulare (1816 şi 1822) date de Moga. Se găseşte însă o copie a originalului în Arhivele Statului — Filiala Blaj — Fondul „Mitropolia gr. cat.", sub titlul : *Copia B. Rescripti Regii dtto 10 Mai, prenti 19 iunii 1816 sub no. aulico 1281, Guberniali 5807 emanati.*

* adecă la îndeplinire.

[2] Il. Puşcariu, *op. cit.*, p. 185—186.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

are copii, să fie datoriu a-i da o ferdelă de grîu, iară cuvioasele obşti să fie datoare a da lemne spre încălzirea şcoalei, lumină şi altele de lipsă, eară parohul să poarte grijă şi toată inspecţia şcoalei".

b) Se porunceşte parohilor ca să aibă grijă ca diecii sau dascălii „să înveţe copiii a cunoaşte şi slovele ungureşti şi latineşti, să scrie cu acelea în limba românească, aşa ca, cel ce ar voi să treacă la şcoli mai înalte de altă limbă, să aibă cevaşi temei şi deprindere mai dinainte".

c) „Se porunceşte cu aspră pedeapsă a nu se cuprinde dascăli-cantori care nu s-ar putea legitimălui cu testimoniumuri vrednice de crezut că au isprăvit *cursul normaliceştilor învăţături ;* obştiile să nu îndrăznească astfel de dascăli a ţinea, iar de cumva s-ar afla, să-i strîngă să dea esamen sau, de nu, să se puie jos din diregătorie". [1]

Tot în 1816, episcopul Moga, prin alte circulare, punea în vedere preoţilor să convingă „poporenii" a-şi trimite copiii la şcoală „spre deprinderea năravurilor bune" şi a-i îndemna „a da dascălilor simbrie ca să poată sta cu învăţătura de prunci" ; apoi preotul „să inspecteze de cel puţin două ori pe săptămînă şcoala, spre a constata frecvenţa şi sporul la învăţătură" [2].

Dar numai apelurile nu ajungeau, învăţămîntul făcea paşi domoli. În 22 octombrie 1820, consistoriul se adresa cu o circulară fruntaşilor satelor, întrebîndu-i şi aşteptînd răspuns : „În ce chip s-ar putea în ţara Ardealului întocmi treaba şcoalelor aşa ca şi în ţările nemţeşti" [3].

În tot consistoriul nu se găsea la acea dată o persoană care să aibă îndrăzneala să indice originea răului. Prin sugestiile sale, episcopul se situa mai mult la periferia problemelor. Directorul Fulea bîjbîia şi îi făcea răspunzători pe bieţii dascăli, care, într-adevăr, majoritatea erau foarte slab pregătiţi în raport cu cerinţele epocii.

Ilustrativă, din acest punct de vedere, e circulara nr. 248 din 1822 adresată protopopilor, preoţilor şi „poporenilor" :

„Văzîndu-se din instrucţiunile ce le aştern dascălii întru semn de împlinirea slujbii cei dăscăleşti acestii direcţii, cum că ei nu învaţă scolasticii după instrucţiunea şi metodul lor dat, adecă cum învaţă catechism, nu-i învaţă din *Cărticica năravurilor bune*, cumu-i învăţa cărticica cea cu slove latineşti, nici nu spun slovele, buchiile pe latinie, cum porunceşte rescriptul împărătesc din 10 mai 1816, nici învaţă pe cei mici *armetica din cap*, cunoaşterea banilor, a măsurilor şi altele care toate se cuprind în *cărticica cea cu slove latineşti* [4] şi pe cei mari nu-i învaţă aritmetica cu ţifre şi nice a scrie cu slove latineşti şi învăţarea psalmilor de rost... cum sună instrucţia şi cum sînt cuprinse pe rînd în *Bucoavnă de liturgie* despre o parte, iar despre alta, că *foarte puţini prunci merg la şcoală*, măcar că... preoţii locului sînt puşi inspectori purtători de grijă peste dascăli şi peste şcoale şi ar trebui adecă să arete pe părinţii cei îndărătnici la solgăbiraie şi la inspectorii locurilor ca să-i pedepsească cu arişte, iar de a fi de lipsă, chiar şi cu bătaia trupească [5] ; iar dascălii

[1] *Ibidem*, p. 189—190.

[2] Ion Albescu, *Însemnări despre şcoala mea*, Sibiu, 1934, p. 36.

[3] Sebastian Stanca, *Viaţa şi activitatea episcopului Vasile Moga*, Cluj, 1939, p. 68.

[4] *Bucoavnă de nume cu slove româneşti şi latineşti* de Moise Fulea, Sibiu, 1820. Era şi o metodică pentru auditorii cursurilor de normă (E. Roşca, *op. cit.* 92).

[5] În acelaşi sens scrie şi în circulara nr. 548/1839 : „părinţii care nu-şi vor trimite pruncii la şcoală, să se supuie sub bătaie". Aşa s-a procedat şi la saşi.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

care nu-şi fac slujba lor, au să-şi piardă simbria, ba pot fi puşi din slujbă jos. Dar şi *preoţii să-şi facă datoria* ca să nu se poată spune că preoţii sînt împedecătorii şcoalelor". Apoi se adresează cu vehemenţă protopopilor: „te-am poftit pe sf-ta de mai multe ori să-i arăţi pe împedecătorii şcoalelor încoace, fie cine va fi, şi pre dascăli... cum sună înaltele Instrucţii, căci şcoalele nu sînt numai mie singur încredinţate, ci de la împăratul pînă la birăul satului" [1].

Şi dacă, totuşi, comparativ cu uniţii, ortodocşii stăteau mai bine cu învăţămîntul sătesc, aceasta se datora măsurilor energice luate de autorităţi, dintre care şi cea mai severă, menţionată în des citatul rescript împărătesc: înlăturarea învăţătorilor incapabili sau capabili, dar indolenţi.

De asemenea, nu s-ar putea susţine că în şcolile ortodoxe se învăţa mai mult şi mai bine decît în cele unite. Catolicismul avea un foarte slab sprijin în şcolile săteşti unite. Căci în amîndouă tipurile de şcoli se învăţa după aceleaşi *bucoavne* tipărite la Bart sau — mai tîrziu — la Clozius, în Sibiu. Le deosebea doar... orele de religie şi cîntările bisericeşti (pe unele locuri nici acestea). Încolo, „socoata" sau „armetica" ori scris-cititul se predau la fel şi erau de aceeaşi calitate.

Atunci, de unde „sofisma" (cum i-ar zice Samuil Micu) lui N. Iorga [2], repetată ostentativ de unii istoriografi ardeleni, că „românii ortodocşi se bucură de aceste şcoli, pentru că ele *devin oarecum şcoli naţionale*, spre deosebire de cele ale uniţilor (care) îşi păzeau cu mare grijă caracterul rigid şi catolic bisericesc" ?

Încă o „confesională" care trebuie rectificată pentru stabilirea adevărului: sibienii (istoricii), începînd cu Şaguna, vrînd să prezinte biserica ortodoxă ca o victimă a unor măsuri nedrepte, au afirmat că „guvernul şi Curtea din Viena s-ar fi convins că *şcolile episcopului Moga*, prin tendinţele lor de emancipare, *iau un caracter prea naţional şi prezintă o primejdie pentru stat*". De aceea, în 1838, i se ia lui Vasile Moga dreptul de „superinspecţie" şi i se dă episcopului romano-catolic din Alba-Iulia" [3].

Motivarea măsurii e măgulitoare, dar atunci cît de „naţionaliste" şi, prin urmare, „primejdioase" au trebuit să fie cele unite, cărora li s-a aplicat această măsură cu cinci ani înainte ? Iată de ce nu e bine să confundăm „sentimentele" cu faptele. (Pentru verificare, lectorul este rugat a urmări din nou chestiunea la capitolul despre şcolile Blajului.)

Director al şcolilor Sibiului între 28 august 1813 şi 1848 a fost Moise Fulea. Despre el, nu se pot spune prea multe, şi totuşi mai multe decît despre colegii lui uniţi, care n-au lăsat măcar o circulară în toată activitatea lor de îndrumători ai învăţămîntului.

În cei 36 de ani de directorat a avut prilejul să cunoască durerile poporului, obstacolele în calea progresului acestuia, dar mai ales greu-

[1] I. Lupaş, *O circulară a episcopului Vasile Moga în interesul învăţămîntului* în: „Vatra Şcolară", nr. 3, 1907, p. 300—302; în notă se ocupă de Moise Fulea, judecîndu-l foarte sever, influenţat probabil de Aaron Florian care, din motive personale, îl considera o „secătură" (v. scris. lui Aaron Florian din 2 mai 1852 în: „Tribuna poporului", nr 36, 1911.)

[2] *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Bucureşti, 1915, p. 90.

[3] Andrei Şaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*, vol. II, Sibiu, 1860, p. 213; Seb. Stanca, *op. cit.*, p. 70.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

tăţile învăţămîntului, începînd cu pregătirea învăţătorilor şi sfîrşind cu vicioasa problemă a frecvenţei.

Inspecţii spre interiorul Transilvaniei n-a prea făcut ; abia în 1839 cercetează — din ordinul guvernului — şcolile din Scaunul Mediaşului şi al Sighişorii, primind pentru această osteneală 200 de florini [1].

Dar în toţi aceşti ani a predat gratuit tinerilor clerici cîntările bisericeşti, tipicul, citirea, scrierea şi elementele aritmeticii.

Însă ceea ce-l face demn de a fi menţionat în orice istorie a învăţămîntului e că a organizat învăţămîntul ortodox, a scris şi a tradus cărţi pe care le-a considerat absolut necesare pentru şcolile populare.

Despre Şaguna şi măsurile luate de el pentru şcoala românească s-a scris foarte mult. Privit la început cu antipatie de coreligionarii săi, vicarul, apoi episcopul şi mitropolitul Andrei Şaguna şi-a cîştigat, prin inteligenţa, cultura şi îndrăzneala ideilor, un prestigiu deosebit în istoria bisericii ortodoxe ardelene. A muncit enorm, a construit ; n-a rămas sector sau domeniu care să nu fi fost cercetat de ochiul său vigilent.

Uniţii au avut episcopi luptători dîrzi întru apărarea drepturilor politice în Inochentie Micu şi Grigore Maior. Dar, în vreme ce aceştia şi-au îndreptat atenţia numai în anumite direcţii, episcopul Şaguna le-a cuprins pe toate.

Mizeriile şi lipsurile, precum şi pîcla neştiinţei în care l-a hărăzit destinul să lucreze, în loc să-l descurajeze, i-a oţelit voinţa în aşa măsură, încît l-a determinat să acţioneze cu vigoare.

Nu ne surprinde, prin urmare, cultul pe care l-au avut mulţi ardeleni pentru această personalitate proteică.

Desigur, cea mai prestigioasă evocare a marelui ierarh e monografia pe care i-a dedicat-o regretatul profesor Ioan Lupaş [2] şi aceea a lui Gh. Tulbure închinată *operei literare* şaguniene [3].

Dar, din exces de admiraţie pentru idolul lor, amîndoi fac afirmaţii inexacte susţinînd că acesta „nu găsise, la venirea lui în Ardeal, nici 100 de şcoli populare organizate“ [4]. Şi ca să pună şi mai mult în lumină contribuţia energicului vlădică în acest sector, ultimul a adunat într-o broşură [5] toată strădania lui Şaguna pentru ridicarea şcolilor sătești.

Or, noi am dovedit mai înainte că, la 1837, un sas, care n-avea nici un motiv să înfrumuseţeze realitatea, da cifra de 300 pentru şcolile ortodoxe transilvane. Nu vor fi fost şcoli ideale, însă pe vremea aceea nici nu puteau fi.

Aşa că Şaguna, la venirea în fruntea bisericii, n-a găsit în acest sector un gol, dar el dă o *altă viaţă* şcolilor existente, printr-o reorganizare şi orientare făcute în spiritul vremii.

[1] I. Lupaş, *Episcopul Vasile Moga şi Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1915, p. 16—17.
[2] *Mitropolitul Andrei Şaguna* — monografie istorică, Sibiu ; ed. II, Sibiu, 1911.
[3] *Mitropolitul Andrei Şaguna* — Opera literară : scrisori pastorale ; Circulări şcolare ; Diverse, Sibiu, 1938.
[4] I. Lupaş *op cit.*, p. 164, Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 107.
[5] Gh. Tulbure, *Şcoala sătească din Ardeal în epoca lui Şaguna*. Colecţia revistei „Satul şi şcoala“ — red. Const. Iencica — Cluj, 1937.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu

Activitatea lui Andrei Șaguna a fost studiată sub toate aspectele, deci nici problema învățămîntului din timpul său n-a fost ignorată. Prețioase date se găsesc în însăși lucrarea lui Șaguna *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene*, vol. II, precum și în lucrările unor cărturari sibieni, ca : Hania [1] Lupaș [2], dr. E. Roșca [3] și Gh. Tulbure [4]. Toți au expus, pe bază de date și documente, dezvoltarea școlii ca instituție în epoca respectivă. Acestei echipe de cercetători i se adaugă Onisifor Ghibu [5].

De aceea e greu să mai aducă cineva vreo contribuție substanțială. Din aceste motive ne vom limita în expunerea de față la datele și informațiile esențiale, dînd, în schimb, spațiu mai mare chestiunilor noi sau punctelor de vedere noi în problema pe care o cercetăm.

În sinodul diecezan din 12 martie 1850, se încuviințează înființarea Institutului teologico-pedagogic, pentru care se cumpărase, din banii colectați de la preoți și mireni, o casă cu încăperi largi și corespunzătoare scopului ; în această clădire mută Șaguna în 1853 seminarul, despărțind cursul teologic (pe care-l ridică la 2 ani) de cel pedagogic (rămas la 1 an).

Cît despre secția pedagogică, dezvoltată din cursul de șase săptămîni al lui Fulea, nu se pot spune vorbe tot atît de bune ca despre seminar, Șaguna neacordîndu-i aceeași atenție ca ultimului. De-aici distincția jignitoare pe care o făcea Șaguna între bieții dascăli și iubiții săi fii sufletești, preoții, cărora le hărăzise stole (salarii) mari : un preot la 800 de suflete, stolă 800 florini, iar învățătorul, 200 florini ; la o parohie cu 600 suflete, stolă 600 florini, învățătorul — 160 florini ; la 400 suflete, preotul avea stola 400 florini, iar învățătorul, 120 florini.

Revenind la *secția pedagogică* a instituției șaguniene, găsim consemnate următoarele obiecte de învățămînt : gramatica românească, pedagogia, metodica, fizica poporală, economia rurală, geografia, aritmetica, caligrafia și cîntul bisericesc.

Pregătirea învățătorilor pînă la venirea pedagogului Ion Popescu din Germania a fost slabă. Și aceasta numai din cauză că episcopul era preocupat mai mult de prestigiul seminarului, asigurîndu-l cu profesori bine pregătiți și tot pe atît de bine retribuiți, spre deosebire de cei de la secția pedagogică, cărora le dădea salarii mizere, din care pricină nici n-aveau stabilitate.

În primii ani de viață ai Institutului, atît la „clerică" cît și la „pedagogie", a fost o mare afluență de tineret ; apoi, din ce în ce mai puțini și la una și la alta, datorită lipsei mijloacelor de întreținere, ceea ce-l determină pe energicul arhiereu să adreseze, prin circulara nr. 203/1855, un convingător apel protopopilor, cerîndu-le : ...„să-mi dați împreună lucrarea

[1] *I Programă a Institutului teologico-pedagogic din Sibiu.*

[2] *Mitropolitul Andrei Șaguna.*

[3] *Monografia Institutului teologico-pedagogic din Sibiu.*

[4] *Mitropolitul Șaguna — Opera literară și școala sătească din Ardeal în epoca lui Șaguna.*

[5] *Din istoria literaturii didactice românești : Bucoavnele, Abecedarele din Transilvania și Cărțile de cetire din Transilvania*, București, 1916.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

voastră ... să aveţi mai mulţi tineri din protopopiatele voastre în institutul teologico-pedagogic, care să se pregătească pentru slujba preoţească şi dăscălească" [1].

b. Şcoala după 1848

Şcolile primare. Problema şcolii primare sau populare a constituit unul din punctele principale ale dezbaterilor sinodului convocat de Şaguna în primăvara anului 1850, în care s-a discutat îmbunătăţirea situaţiei învăţămîntului. S-a constatat că, „deşi comunităţile au fost într-o stare materială foarte rea, totuşi *multe* dintre ele au ridicat şcoli pentru copiii săi în care se învaţă : cetirea, scrierea, învăţătura creştinească şi *datoriile supuşilor către Împăratul*" [2]. Dar, pentru îndreptarea şi evitarea pe viitor a multor alte scăderi, se decide : „1) Tot protopopul să fie inspector de şcoale în districtul său, obligat a raporta P. S. Sale din timp în timp despre mersul învăţămîntului ; 2) Şcoala clericală să se prefacă într-un institut teologico-pedagogic şi să se înzestreze ca şi alte seminarii şi tot *clericul* să fie dator, înainte de ce s-ar preoţi, a fi *învăţător* după stările împrejur ; soborul prescrie pentru şcolile săteşti următoarele cărţi : a) Catechismul tipărit la Braşov ; b) Abecedarul tipărit la Braşov ; c) Elementele gramaticei române ; d) Datorinţele supuşilor etc. ; e) Să se înveţe a ceti copiii şi din Ceaslov, Psaltire şi Apostol, îndatorîndu-se învăţătorii a tălmăci copiilor toate acelea ; f) Cîntarea bisericească ; g) Nahmenbüchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in den k. k. Staaten ; h) Deutsche Sprachlehre für Schüler der Normal-Haupt und Trivialschulen".

„Soborul cutează a ruga pe Majestatea Sa ca, cu prilejul organizării şcoalelor din Ardeal, să se îndure [...] a înfiinţa şi pentru români şcoli reale, gimnaziale, academice şi o universitate". [3]

Curtea din Viena decretase încă din 1850 că problema învăţămîntului „e de competenţa statului şi *a bisericii*". Pe baza acestei dispoziţiuni, Şaguna statorniceşte *principiul confesional* în organizarea şcolilor săteşti, precizînd : „1) fiecare obştie bisericească să-şi facă şcoală ; *cele sărace să nu se întovărăşească cu vreo obştie de altă religiune* [4] ; 2) dascălii să fie de religiunea noastră ; 3) în şcoli nu sînt admise decît cărţile tipărite în tipografia diecezană ; 4) iară dascălii învăţători se vor denumi pe viitor numai singur prin episcopul ; 5) în diregătoria aceasta vor intra numai bărbaţi harnici şi cu purtări bune ; 6) beţivii şi sfadnicii nu vor putea purta asemenea diregătorie". Roagă apoi pe protopopi a-şi da toată silinţa spre nor-

[1] E. Roşca, *op. cit.*, p. 34. Un act hotărîtor pentru Institut s-a făcut abia în 1865 prin emiterea memorabilei *Instrucţiuni pentru directorul, profesorii şi duhovnicul institutului teologico-pedagogic*, care a constituit un preţios ghid de-a lungul anilor. Era o operă pedagogică a lui Şaguna.

[2] Titlul corect : *Datorinţele subpuşilor către monarhul lor pentru şcoalele româneşti din Ardeal*, ed. I, Sibiu, 1838 ; era un manual de educaţie cetăţenească.

[3] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 131.

[4] Accentul confesionalist extrem pus de Şaguna în învăţămînt a stîrnit pe bună dreptate vii polemici în presa şi lumea cărturarilor români, ca : G. Bariţiu, Papiu Ilarian, care strigau : *„Şcoli naţionale*, zic : nu *unite*, nici *neunite*, după mintea unor întunecaţi" (*Istoria Rom. din Dacia Superioară*, I, p. 245).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

malizarea treburilor şcolare din protopopiatele lor : să completeze posturile vacante dăscăleşti, însă la numirea şi înlăturarea dascălilor să nu se facă abuzuri.

Cu toate strădaniile de mai sus, prin unele părţi ale diecezei nu se ajunsese la rezultatul dorit, fie din neglijenţa conducătorilor, fie din pricina sărăciei poporului. „Totuşi, jertfind fiecare din sărăcia sa puţin, se poate aduna atîta cît se cere pentru înfiinţarea şi întreţinerea unei şcoli" [1], spune în aceeaşi circulară Şaguna.

În anul următor (10.VIII.1854), apare *Ordinăciunea Arhierească pentru rindul cel bun în şcoalele noastre populare*, în care dispune ca, „în toate comunele în care şcoala ar avea mai multe sale de clasă şi mai mulţi învăţători, în fiecare sală să fie aşezat un despărţămînt sau cel mult două. Iar în satele în care şcoala dispune numai de o singură sală de clasă, elevii vor fi aşezaţi pe despărţăminte", şi anume : „după învăţăturile care aceştia le vor învăţa". [2]

Iată planul de învăţămînt al acestor şcoli :

Pentru clasa I normală

I. *Despărţire* (începătorii)	II. *Despărţire* (cetitorii)
1. Abecedarul	1. Istoria biblică — de rost
2. Bucoavna	2. Ceaslovul şi Bucoavna
3. Scrierea	3. Datorinţele supuşilor — de rost
4. Cîntarea	4. Scrierea
	5. Cîntarea

Pentru clasa a II-a normală

I. *Despărţire*	II. *Despărţire*
1. Urmarea Ceaslovului	1. Urmarea Catehismului
2. Catehismul mic — de rost	2. Urmarea Aritmeticii
3. Aritmetica — de rost	3. Urmarea gramaticei româneşti
4. Gramatica română — de rost	4. Repetirea cărţii întregi despre datorinţele supuşilor
5. Urmarea datorinţelor supuşilor	5. Abecedarul *nemţesc*
6. Scrierea	6. Scrierea
7. Cîntarea	7. Cîntarea

Pentru clasa a III-a normală

I. *Despărţire*	II. *Despărţire*
1. Urmarea Catehismului	1. Repetirea Catehismului întreg
2. Gramatica română cu conţepturi	2. Gramatica română cu conţepturi
3. Gramatica nemţească	3. Urmarea aritmeticii
4. Urmarea aritmeticii	4. Gramatica nemţească

[1] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 134.

[2] Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 97.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

5. Geografia	5. Urmarea geografiei
6. Istoria	6. Urmarea istoriei
7. Scrierea	7. Scrierea
8. Cîntarea	8. Cîntarea

Această împărțire în 3 clase cu 6 despărțăminte a rămas baza școlii populare din Transilvania pînă la 1918 ; atît doar că, după Legea XXXVIII din 1868 a lui Ötvös, „despărțămintelor" de la 1854 li s-au spus *clase ;* se crease, adică, o școală primară cu 6 clase.

Prin aceeași „ordinăciune arhierească" se dispunea ca protopopii să facă dese și conștiincioase inspecții școlare, iar preoții să cerceteze școlile în fiecare lună cel puțin o dată, spre a se convinge despre purtarea sau hărnicia dascălului, despre sporul copiilor la învățătură și despre felul cărților școlare ; „iar dacă vreunul dintre preoți ar cuteza a pitula sau a tăinui ordinațiunile mele, se va pedepsi cu asprime".

Dar școala primară ortodoxă, ai cărei învățători — mulți dintre ei — pe lîngă salariul de la comună mai primeau un ajutor anual de 20 florini din fondul sidoxial [1], avu norocul să fie îndrumată și controlată și de consilierul școlar dr. *Pavel Vasici* [2], un bărbat de o rară energie și devotament pentru cauza școlilor populare.

La dorința lui Șaguna, dr. Vasici face în 1856 o inspecție serioasă tuturor școlilor ortodoxe din Ardeal.

Rezultatul acestei inspecții îl publică în anul următor în oficiosul episcopiei sub titlul : *Împărtășiri pedagogice* [3], o icoană fidelă a situației școlilor populare neunite din acel timp.

Vasici constată — chiar de la început — că *„acolo unde preoții și protopopii au fost pătrunși de chemarea lor, școlile au înregistrat frumoase progrese, ceea ce, însă, durere, nu se întîmplă decît în prea puține locuri"*. În continuare, fixează, prin cîteva puncte, metehnele de care pătimea învățămîntul sătesc :

1. *„Incapacitatea celor mai mulți învățători"*, care abia știu să scrie și să citească, fiind „slab informați pedagogicește". Comunele aveau dreptul să-și aleagă învățătorii, dar protopopii puteau influența aceste alegeri în mod hotărîtor, încît adeseori se întîmpla ca învățătorii bine pregătiți propuși de comună să nu poată fi aleși.

2. *„Dotația slabă a învățătorilor"* ; leafa lor este egală cu știința lor : foarte slabă. Sînt plătiți — spre rușinea acestor sate — mai rău decît cei din urmă slujitori ai lor, pentru că dumnealui judele nu e prietenul școalei și o privește ca un lucru lateral.

3. *„Lipsa de cărți"* e o scădere gravă, care nu poate fi tolerată. Cum îi trebuie plugarului plug, secerătorului seceră, meșterului unelte potrivite, tot așa trebuie să aibă și școlarul cărți potrivite. Mulți cred că „orice carte s-ar afla pe grinda tată-său trebuie să fie bună ca să învețe copilul din ea.

[1] *Protocolul ședințelor consistoriale pe 1852*, sub nr. 929.

[2] Numit, la intervenția lui Șaguna, în noiembrie 1855, cu un salariu anual de 1 600 florini.

[3] „Telegraful Român", 1857, nr. 1—2, 12—14, 18—19, 22—23 și 34.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Or, în tipografia diecezană se tipăresc cărți anume pentru școlari și ieftine, încît și cel mai sărac și le poate agonisi".

4. „*Necercetarea școalelor din partea parohilor și protopopilor*". Parohii, cu puține excepții, nu îngrijesc nici de catehizație, necum să viziteze școalele și să se convingă de starea lor, precum li s-a poruncit. Alții se țin într-adevăr într-atîta de rînduielile episcopești, încît merg *proforma* la școală, însă nepregătiți și fără nici un scop ; dacă pun vreo întrebare elevilor, iau mai întîi o carte în mînă și apoi întreabă : „Cine a făcut lumea ?", „Care sînt stăpînirile cele mici ?", „Ce este gramatica românească ?" etc. Și atîta tot. Protopopii de asemenea nu prea vizitează școlile, căci le este frică de cheltuieli care „nu li se rebonifică de nicăieri".

5. „*Necercetarea școalei de către copii*". Iarna nu pot merge la școală, căci n-au haine, sînt desculți și goi, iar vara umblă pe cîmp după vite ; „pentru păzirea vitelor unii părinți sînt mai îngrijați decît pentru copiii lor".

6. *Lipsa fondurilor școlare*, din care ar trebui să se plătească învățătorii, să se cumpere cărți pentru copiii săraci ș.a.

7. „*Chivernisirea averilor bisericești lasă foarte mult de dorit*", din care cauză pentru întreținerea școalelor nu rămîne nimic.

8. „*Spiritul de ordine și de disciplină*" în școală era aproape nul.

P. Vasici insistă să se cultive și să se predea în mod sistematic și unitar cîntările bisericești, căci „pe creștinii noștri nimic nu-i poate mai tare apleca spre a-și da copiii la școală decît tocmai cîntările bisericești".

Constatările lui Vasici nu erau decît triste adevăruri care au durat — din păcate — și după el. Referindu-se la aceste „împărtășiri", I. Lupaș afirma că „realitatea pe unele locuri era și mai tristă" [1]. Se poate. Însă, incontestabil că, în raport cu situația învățămîntului popular dinainte, se putea vorbi de un progres. Din nenorocire, era numai un spor de cantitate (de număr de școli), nu și de calitate. S-a mărit numărul școlilor, dar nu s-a îmbunătățit calitatea învățămîntului în aceste școli. Vehemența „ordinațiunilor" și a circularelor episcopești au convins — mai mult prin intimidare — pe protopopi și pe preoți să deschidă pretutindeni școli. Dar, după constatările inspectorului general Vasici, aceste școli recent înființate erau asemenea copiilor născuți înainte de vreme : debile, fragile, bolnave. Mai drept spus, n-aveau suflet. Se știe că sufletul școlii e dascălul ; și tocmai pe acest dascăl nu-l avea *încă* mulțimea de școli sătești deschise în cursul celor zece ani de cînd Șaguna dădea ordine severe. Aici s-a procedat greșit : s-a creat *instituția* fără a avea format și *omul* care să intre și să lucreze în ea. Dascălii șagunieni, adică cei din această epocă (1848—1858), n-au aproape nimic comun cu cei care vor veni peste zece ani ca să le ia locul. Majoritatea lor, simpli țărani cu puțină știință de carte ; în cazuri fericite, cîte un preot sau absolvent al institutului teologico-pedagogic din Sibiu. Vina pentru această situație o poartă totuși Șaguna, fiindcă a interzis tinerilor de religie ortodoxă care erau dornici a deveni învățători să

[1] *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ed. II, p. 140.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

frecventeze preparandiile de la Orlat şi Năsăud (deschise din ordinul lui Wohlgemuth, guvernatorul Transilvaniei, la 1 noiembrie 1849) şi fiindcă a luptat chiar pentru desfiinţarea lor, sub motivul că erau conduse de profesori nemţi, catolici [1]. „Un argument în plus că se situase pe o poziţie greşită este şi faptul că dascălii celor două preparandii erau Isac Năşcuţiu, Moise Panga, Ciril Crăcană şi alţii, care nu erau nici nemţi, nici catolici.

În urma raportului lui P. Vasici, Locotenenţa c.r. a Transilvaniei emite „ordinaţiunea" nr. 11 553, din 13 oct. 1857, prin care se precizează următoarele :

— „treburile din lăuntru ale şcoalelor" (instrucţia şi educaţia) intră în atribuţiile inspectorilor confesionali (preotul, protopopul, ordinariatul) ;

— pe viitor, învăţătorii nu vor mai fi aleşi de sat, căci acesta nu e capabil să aprecieze pregătirea unui dascăl ;

— asigurarea dotaţiunii şcolare prin pretorul plasei ; acolo unde-s comunele sărace, să se înfiinţeze şcoli centrale : *„şcoli puţine dar bune, decît multe şi rele"* ;

— se urmăreşte a nu se mai înfiinţa şcoli pregătitoare pentru gimnazii şi şcoli reale, adică *şcoli capitale* ; acolo unde sînt şi dacă se vor mai înfiinţa, ele vor fi susţinute conform ord. din 23/11 martie 1853, adică pe spezele comunelor asociate. Pe viitor se speră ca elevii din orice şcoală poporală bună să poată face faţă la intrarea în gimnaziu ;

— se fixează durata cursurilor şi vacanţele conform legii din 13 mai 1857 ;

— inspecţia şcoalei : preotul, judele şi inspectorul mirean — săptămînal ; protopopul — anual ;

— stabilirea principiului confesional, prin decizia din 6 ianuarie 1853 : şcolile populare se întemeiază şi se susţin cu spezele comunităţii bisericeşti (repetat prin ordinaţiunea Locot. c.r. a Transilvaniei din 25 oct. 1858, cu nr. 21 019) ;

— şcolile se susţin de aceeaşi comunitate din casa alodială (casieria comunei — n.n.), din pămînturi, fundaţiuni : 4—5 cruceri pe săptămînă ; prin repartiţie, unde lipsesc posibilităţile amintite.

În anul 1858, „Telegraful Român", gazeta episcopiei, deci bine informată, fixa la *691* numărul şcolilor populare, deci un număr destul de mare. Şaguna [2] la 1860 a redus binişor numărul acestora.

În *Anexa II* a prezentei lucrări dăm numele dascălilor şi al şcolilor populare la acea dată.

S-ar părea deci că erau şcoli multe, dascăli destui. Dar, iată ce scria dr. Vasici la 1860 [3], deci după doi ani de la redactarea conspectului dat în anexă :

„M-am suit în munţi, m-am pogorît în văi, am cercetat, pe cît mi-au îngăduit puterile, şcoalele din satele cele mai îndepărtate, ca şi cele din oraşe şi cetăţi, şi am constatat că *treaba şcolară la noi stă pe o treaptă cu*

[1] N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna*, p. 370 ; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 129, în notă.

[2] *Ist. bis. ort. răsărit.* II, p. 214.

[3] *Despre starea de acum a şcoalelor noastre populare din Transilvania*, în : „Amicul Şcoalei", nr. 2, 1860.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

mult mai jos decît să ne putem făli că avem ceva, căci timpii au fost apăsători și negrija lor prea mare". El recunoaștea, că de la revoluția din 1848 și pînă atunci (1860) „s-au făcut totuși progrese", dar spunea că s-ar fi putut realiza mai mult. Credea că proverbiala sărăcie a țăranului român, mai ales în regiuni într-adevăr sărace, ca vastul județ al Hunedoarei, trebuia învinsă.

De aceea, aici depune el stăruințele cele mai mari. Ajutat de dascălii, preoții și protopopii din districtul Hațegului, al Geoagiului, Zărandului și Hălmagiului, reușește să întemeieze o serie de școli prin afilierea a 3—4 „școlițe" în jurul unor așa-numite *școli centrale*. Sistemul era bun, după părerea noastră. Decît multe școli și slabe, mai bine puține, dar suficient dotate, asigurîndu-li-se o existență normală. Atît veneratul ordinariat episcopesc cît și guvernul aprobară fără rezerve această măsură. „Pentru dotarea acestor școli (centrale), comunele au răspuns cu însuflețire, oferind (dobînzile — n.n.) de la *împrumutul de stat* din 1854 cît și arenda dreptului de cîrciumărit pe trei luni, precum și bucate și bani prin arunc".

Tot P. Vasici arată și alte obstacole care stăteau în calea progresului :

— lipsa unei instrucțiuni pentru organele însărcinate cu inspectarea școlilor ;

— înmulțirea școlilor (1858 = 691 școli, iar în 1859 = 767). „Asemenea școlițe, în hurube, cu dascăli plătiți cu 20—30 florini pe an, ca loc de ocrotire pentru cutare fecioraș de cantor, bîjbîind și el ca și școlarii", mai bine n-ar fi. Căci copiii care merg la o asemenea școală „nu se aleg cu nimic" ; nici cu omenie, nici cu carte ; se adună ca să se bată, să înjure, să-și rupă veșmintele, pînă ce părinții, necăjiți, înjură școala și strigă că copiii lor au mers 3—4 ani la școală și nu știu nici o rugăciune, și îi trag de la școală ca să le păzească vitele sau oile, să-i „hăznuiască", cum zic ei ;

— lipsa oricărui plan de învățămînt și nepriceperea de a preda a dascălilor, ca urmare a lipsei lor de pregătire ;

— contractele [1] umilitoare (ciurdarul sau porcarul satului e mai bine plătit decît dascălul) ;

— nepăsarea totală a organelor de control ;

— frecușurile confesionale („zelotipia" între uniți și ortodocși).

„Defectele acestea, dacă nu și mai multe, sînt și la uniți" conchidea Vasici.

La 1861, consilierul c.r. dr. Vasici este revocat, pentru ca tot aceeași înaltă autoritate (Locotenența c.r. a Transilvaniei) să-l recheme peste un an în aceeași calitate, dar de astă dată pe lîngă guvernul din Pesta.

În noua epocă, a *constituționalismului,* învățămîntul înregistrează un regres chiar și acolo unde sub *absolutism* (1850—1861) se realizaseră unele progrese.

P. Vasici înaintează, în 1865, guvernului un *memoriu* despre starea dureros de tristă a școlilor populare. Sinceritatea lui a fost pusă la îndoială

[1] „De foarte multe ori, țăranii nu voiau să-i plătească. Și atunci organele oficiale le sechestrau țăranilor boarfe, haine rele etc. pe care curatorii le dădeau dascălilor ca plată ; alteori învățătorul însuși era martorul unor ofense".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

de Şaguna, căruia i se făcuseră cunoscute de către guvern scăderile relevate de Vasici. Episcopul rămase foarte mîhnit „ce împrejurări horibile şi scandaloase a referat dl. consilier c.r. şcolar dr. Vasici înălţatului guvern al ţării despre starea internă şi externă a şcoalelor noastre (pe care) acest consistor arhidiecesan nu şi le poate închipui".

Raportul prezenta această situaţie a şcolii ca fiind „icoana cea mai tristă". Cauzele după el erau :

— ruinarea localurilor de şcoală, atît a celor existente cît şi a noilor clădiri ;

— preotul nu dă voie organelor politice sau administrative să sprijine acţiunile şcolare ;

— erau conflicte sau neînţelegeri între preoţi şi dascăli ;

— învăţătorilor li se micşorează salariile după bunul plac al satului ;

— grădinile şcolare sînt fără garduri, părăsite.

Pentru foarte multe şi întemeiate motive, Vasici cere ca, pe viitor, consilierul cesaro-regesc şcolar să facă parte din comisia de examinare a învăţătorilor.

Consistoriul ia în dezbatere adresa guvernului cu „gravaminele" formulate de Vasici şi propune o serie de măsuri pentru îndreptarea lor ; dar nu uită să-l combată pe Vasici, care, prin cele raportate guvernului, „va să mintă acest consistor" [1].

Mai repede se poate spune că însuşi consistoriul se mînţea pe sine şi voia să mintă şi pe alţii.

Pe Şaguna l-a durut mai tare fiindcă din raport se putea vedea clar că cei mai vinovaţi de decăderea vertiginoasă a şcolilor populare erau preoţii şi protopopii [2]. Aceştia, în calitatea lor de „directori" şi „inspectori", socotea Şaguna, trebuiau apăraţi. Prin urmare, supărarea lui Şaguna faţă de cele dezvăluite de Vasici trebuie înţeleasă prin prisma acestor considerente.

Fiind limpede că pentru ridicarea şcolii este necesară o mai serioasă pregătire a învăţătorilor, s-au introdus *Conferinţele învăţătoreşti* (1863), de la care se spera „perfecţionarea învăţătorilor în chemarea lor, cît şi pentru înaintarea generală a creşterii şi culturii tineretului şcolar" [3]. Avînd la bază ideea de perfecţiune profesională, fie prin lecţii model, fie prin discuţii deschise asupra diferitelor metode şi procedee în predarea materiilor de învăţămînt, ele au fost foarte bine venite. Erau conduse de un comisar consistorial. Au dat bune rezultate pînă în 1865, cînd, din cauza cheltuielilor prea mari pe care trebuiau să le suporte învăţătorii şi comisarii, deplasîndu-se la mari depărtări (Dieceza fusese împărţită în 9 cercuri), s-au constituit în cercuri mai mici, în fiecare inspectorat districtual şi, din lipsă de elemente conducătoare capabile, întrunirea acestor mici cercuri se solda cu minime foloase pentru participanţi. De aici interesul

[1] Vezi *circulara nr. 337*, repr. şi în : „Amicul Şcoalei", 1865, p. 98—103.

[2] Vezi asupra acestei chestiuni şi la G. Bariţiu, *Părţi alese*, III, p. 139.

[3] Pentru ghidare, Şaguna a scris *Normativul conferinţelor învăţătoreşti*, Sibiu, 1863.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

din ce în ce mai scăzut al învățătorilor pentru ele. (Prin 1870 erau deja decăzute, privite ca „pierdere de vreme“ [1].)

Spre a veni tot în ajutorul formării dăscălimii, Șaguna a scris o *Instrucțiune pentru învățători despre Didactica generală și specială la predarea cu școlarii a singuratecilor studii*, pe care o reeditează — într-un format mai mic — în 1869. Aceasta cuprinde, în 64 de paragrafe, o expunere sumară a principiilor de didactică generală și specială, care dovedește o serioasă orientare în pedagogie, în special în cea germană. Această *didactica parva*, cum o numise foarte potrivit I. Lupaș [2], are o frumoasă *introducere*, în care Șaguna arată că și-a dat silința să rămînă credincios și în sectorul școlar devizei sale : „Înainte !“ Trimițînd-o învățătorilor, îi îndatora să o studieze bine, ca să-și poată da seama de cuprinsul ei.

Cu doi ani mai tîrziu, Șaguna alcătui și tipări o altă *Instrucțiune pentru învățătorii din școalele normale și capitale de religie ortodoxă din Marele Principat al Ardealului* (Sibiu, 1865) — o broșură de 40 de pagini, cuprinzînd o *introducere* și 3 capitole, în care tratează despre : 1) Didactica generală aplicată ; 2) Didactica specială, cuprinzînd materiile de învățămînt după clase și semestre. La sfîrșitul ei se dau „modele tabelarice ale obiectelor de învățămînt, așezate după zilele din săptămînă și după numărul orelor“, adică orarul pentru fiecare clasă.

Dacă mai adăugăm și acea *Instrucțiune pentru directorii școalelor poporale și pentru directorii și inspectorii școalelor capitale, precum și pentru inspectorii districtuali de școală din arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal* (Sibiu, 1865), am reconstituit în linii mari imaginea unui Andrei Șaguna-*pedagog*, în sensul real al cuvîntului.

O grijă deosebită a purtat Șaguna atît institutului cît și școlilor sătești. În 1865, primind invitația de a pleca în grabă la Viena (audiență la împărat), cu părere de rău că nu putea asista la examenul de admitere a noilor candidați în institut, nu uită să-i dea directorului I. Hania instrucțiuni cum să procedeze : cît privește pe „pedagogi“, să nu se primească dintr-aceia care n-au absolvit cel puțin două clase gimnaziale sau au absolvit școlile reale, „știu citi și cînta“, și pot documenta că au cu ce să se întrețină [3] în timpul celor doi ani de curs. În nici un caz „să nu se primească doi sau trei dintr-un loc [sat], iar numărul celor primiți la clerică să nu treacă peste 30, și celor în pedagogie [de] 40“ [4].

*

[1] Vezi asupra lor „Foișoara Telegrafului român“, nr. 7—8, 1876 ; o privire de ansamblu asupra lor cu aprecieri bine motivate, vezi V. Popeangă : *Conferințele și reuniunile învățătorești ca mijloc de perfecționare a cadrelor didactice*, București, 1968.

[2] *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ed. II, p. 309.

[3] Șaguna, ca și Șuluțiu de la Blaj, era mînă strînsă : veșnic se plîngea de greutăți și lipsa mijloacelor bănești, deși obținuse în 1864 de la guvern suma de 25 000 fl. ca ajutor pentru institut, iar pînă atunci să nu se uite diferite ajutoare substanțiale : donația logofătului D. Ioanid din Țara Românească de 500 galbeni, cei 4 000 florini dați de cpt. pens. Gh. Cristureanu, urmați de cele 81 iugăre la Stupini Brașov (Mircea Păcuraru, *Istoria Inst. teol. de grad. universitar din Sibiu*, 1961, nr. 11—12, „Mitropolia Ardealului“).

[4] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 299.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Şcoala secundară. În sinodul din 1850, cît şi într-un voluminos „elaborat despre şcoli" din iulie acelaşi an, înaintat secretarului ministerial Heufler, căruia i se încredinţase organizarea şcolilor din Ardeal, Şaguna arăta dorinţele românilor ortodocşi : să se înfiinţeze gimnazii superioare (licee) în : Sibiu, Deva, Cluj, Chioar, Cohalm şi Braşov, iar gimnazii inferioare (cu 4 clase) în : Făgăraş, Alba-Iulia, Sighişoara, Brad, Breţcu şi Abrud ; apoi 6 şcoli reale în : Hălmagiu, Tg. Mureş, Haţeg, Baia-de-Criş, Mijloceni şi Şimleu.

Din tot ce a cerut, greutăţile de tot felul n-au îngăduit să se realizeze decît liceul din Braşov şi, ceva mai tîrziu, gimnaziul din Brad ; ultimul, prin străduinţele vrednicului protopop Iosif Başa, care împreună cu alţi fruntaşi români din Zarand au convins pe preoţi şi săteni să cedeze *titlurile* din *împrumutul de stat* din 1854, care totalizau suma de 58 200 florini, cu care s-a pus apoi bază gimnaziului românesc (1862).

Ceea ce au făcut zărăndenii au vrut să facă şi românii din Ţara Haţegului (Haţeg, Deva, Dobra, Ilia, Geoagiu şi Orăştie). Dar n-au fost încurajaţi. Căci iată ce răspunde frumoasei lor intenţii „Telegraful Român" [1], desigur, inspirat de Şaguna : „Să nu zidim din sus. Ţinuturile amintite nu au şcoli poporale şi ce folos vei avea de la gimnazii, dacă le lipseşte fundamentul, care este şcoala poporală . . . Gimnaziile ne vor creşte şi forma indivizi, iară nu popor, care numai în şcoalele poporale poate afla hrana sufletească şi după ce ţînta noastră cea mai sfîntă este şi trebuie să fie cultura poporului, firesc că şi cea dintîi şi cea mai mare grijă a noastră trebuie să fie ţîntată într-acolo ca să avem şcoale poporale cît se poate de multe şi bune. Fără de acestea vom sta acolo unde ne aflăm".

Firesc, poziţia luată de „Telegraful Român" nu era justă. Cu aceleaşi argumente a răspuns Şaguna şi la ideea — care devenise o aspiraţie majoră a tinerimii intelectuale, trecută prin focul revoluţiei — înfiinţării unei universităţi sau cel puţin a unei *Facultăţi de drept pentru români* [2]. Şi n-a fost bine. La fel şi de astă dată. Dacă ar fi avut românii 3—4 gimnazii — şi între ele, evident, unul pentru cei din Ţara Haţegului — altul ar fi fost nivelul de pregătire a tinerilor care intrau în secţia pedagogică a institutului sibian. O dată cu ridicarea nivelului intelectual al dăscălimii s-ar fi ridicat şi cel al şcolilor populare, atît de slabe din acest punct de vedere.

[1] Anul 1861, nr. 50.

[2] Asupra acestei chestiuni v. N. Albu, *Problema Facultăţii juridice pentru românii din Transilvania după revoluţia din 1848/49*, în Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series *Historia*, fasc. I. 1968.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Capitolul III

Situația învățământului sătesc între 1800 și 1867 pe județe

a. Școlile din orașul și județul Alba

În epoca pe care o studiem, actualul județ Alba era constituit din două *comitate* : al Albei Inferioare cu capitala Alba-Iulia și al Albei Superioare cu capitala Aiud ; două orașe create de cele două confesiuni rivale : rom. catolică (Alba Iulia) și reformată (Aiudul). Alte centre erau : Abrud, Zlatna și Sebeșul-Săsesc [1]. Fiecare dintre aceste orașe aveau, în secolul al XIX-lea, școli cu tradiție, școli primare și gimnazii inferioare și superioare, la care nu rareori se întîlneau profesori români ; de pildă, la gimnaziul superior rom. cat. din Alba-Iulia, după 1812, funcționa un Nicolaus Alamori (Nicolae Alămorean), la care au învățat carte serioasă Nicolae Maniu, viitorul protopop al Sibiului, și Gavriil Munteanu din Vingard, primul director al liceului din Brașov. Un Ioan Neagoe era în 1799 „professores montano" la gimnaziul din Zlatna, prin care va trece și Avram Iancu ; acest Neagoe a predat româna și religia elevilor români de la gimnaziu. Prin zelul său profesional e lăudat lui Bob de către „I.C.R. Direcție Montanistică" [2]. Același gimnaziu a avut, între 1828 și 1836, ca profesor de limba română pe Grigore Mihail, protopopul de mai tîrziu al Bistrei și viitor canonic și rector al seminarului din Blaj (1864).

Abrudul avea o *școală normală* (școală primară superioară orășenească) rom. cat., frecventată de mulți elevi români din localitate și din satele din jur. Dar avea — încă de pe vremea lui Șincai, care o și inspectează de două ori — și o școală românească ; și chiar bună [3].

La gimnaziul sau liceul rom. cat. din Alba-Iulia erau înscriși anual între 30 și 50 de elevi români. De aceea, episcopul Bob, în testamentul său, întemeiază 6 burse pentru cei mai buni elevi români de la acest liceu. Mai puțini, ba chiar foarte puțini, întîlnim la colegiul reformat din Aiud. Între aceștia menționăm pe „Onu Pop Țipar", fratele lui Timotei Cipariu, ajuns apoi dascăl în Pănade.

Aceeași constatare o facem vorbind și despre gimnaziul săsesc din Sebeș, pe care l-a frecventat viitorul episcop al Sibiului, Vasile Moga.

[1] *Cîmpeni* e trecut la capitolul privind școlile din fostul județ Turda.

[2] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an 1799, nr. 17.

[3] La 1854 se învăța în ea, pe lîngă l. română, germana și maghiara. Învățătorul avea un salariu de 300 fl. plus „4 orgii de lemne și cvartir".

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Relativ la şcolile româneşti naţionale, existenţa unora încă din veacul al XVIII-lea a fost semnalată în altă lucrare [1]. Menţionăm, dintre ele, pe cea de pe lîngă mănăstirea din Maieri, întemeiată la 1754 de episcopul P. P. Aaron ; a funcţionat în chiliuţele mănăstirii, sub conducerea călugărilor. Numele primilor dascăli nu ne sînt cunoscute. La 1817, stareţul mănăstirii, viitorul prepozit capitular de la Blaj şi dîrzul luptător pentru cauza neamului său la 1842 şi 1848, Simion Crainic, aşeza aici în funcţia de cantor şi dascăl pe Franc Ionuţ. În 1840, înmulţindu-se numărul elevilor, preotul Molnar — care îndeplinea şi slujba de dascăl — cerea Blajului permisiunea de a lărgi sala de clasă prin desfiinţarea celor două „chiliuţe călugăreşti", căci şi-aşa mănăstirea „acum nu se mai ţine prin călugări".

Mai veche decît aceasta e şcoala de la mănăstirea Măgina, cît şi cea de la mănăstirea Ciunga ; şi tot din secolul al XVIII-lea, de pe la început, datează şcolile din : Teiuş, Abrud şi Pianul de Jos. Nu putem trece cu vederea, de asemenea, rostul important, cultural, pe care l-au avut, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, mănăstirile cu şcoli : cea de la Geoagiu-Suseni şi cea de la Rîpa Rîmeţilor, pentru tineretul din Rîmeţi şi Ponor [2].

Dar şcoala mănăstirii din Maieri era numai pentru uniţi. Desigur că şi pentru ortodocşi trebuie să fi existat una, despre care însă n-avem date.

Mănăstirea de la Măgina şi şcoala ei, împreună cu casa descălului au fost arse în 1848/49 de către insurgenţi, rămînînd din ele numai zidurile. Pe vremea lui Şincai, şcoala de aici a fost apreciată ca bună şi era numărată printre şcolile *triviale* „împărăteşti", adică şcoli la care dascălul era plătit din fondul de instrucţie al guvernului transilvan.

Avînd totdeauna dascăli buni, la ea alergau nu numai tineri din Măgina, ci şi din împrejurimi, care învăţau aici mult mai multă carte decît în şcolile dieceşti obişnuite. Pe lîngă scris, citit, aritmetică şi catehism, mai învăţau — ceea ce era foarte important pe atunci — „glasurile" şi toată rînduiala liturghiei. Mulţi tineri s-au făcut dascăli şi preoţi numai cu şcoala primită aici. Pe lîngă ce primea de la stat şi de la elevi, „plata dascălului era ruptă din a 3-a parte a grădinii mănăstirii, a 3-a parte din celelalte venite şcolare" [3]. Recunoscîndu-i-se meritele în propagarea culturii şi moralităţii în popor, decretul împărătesc din 24 aug. 1784 şi cel din 28 aprilie 1785 o numără între cele cu *drept la viaţă* : „pentru grija sufletelor şi învăţătura pruncilor" [4].

Cam în acea vreme, după ce restaurase mănăstirea de la Geoagiu, cumpărînd pe seama ei şi clopote, venise şi fu aşezat aici (bineînţeles, după ce a trecut la confesiunea unită — gr. cat.) călugărul de origine sîrbă Sofronie Paulovici. Ca şi la Geoagiu, şi aici depuse mult zel, dovedindu-se un bun gospodar şi conducător, apărînd interesele mănăstirii, în procesul

[1] N. Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800,* Blaj, 1944.

[2] N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal,* Bucureşti, 1902, p. 274.

[3] Raportul protopopului Demeter al Băgăului, Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1850, nr. 111.

[4] Difuzarea decretelor respective, v. circ. lui Bob din 1785 în *Protoc. episcopal pe 1785,* în : Arhivele Statului — Filiala Blaj.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

intentat *Colegiului* din Aiud, care încercase să-i ia în mod abuziv moara şi o parte din moşie.

Dar din cauză că s-a certat cu ceilalţi fraţi călugări care-l pîrîră lui Bob că e un om ranchiunos şi zgîrcit, fu mutat la mănăstirea Ciunga.

Despre mănăstirea şi şcoala la care a mers (Ciunga), dacă a ridicat-o din ruina în care se găsea (de aceea nu mai avea nici elevi mulţi la învăţătură), nu avem ştire [1]. Ştim doar că mănăstirea avea 101 iugăre cositor şi arător laolaltă. Ce şcoală bună n-ar fi putut susţine altul din această avere !

La Măgina — şi acolo cu destule posibilităţi de existenţă — lucrurile însă mergeau bine. După 1800 ajunse în fruntea ei călugărul Gavril Ferenţ, care, dornic să ştie şcoala pe mîini bune, la 1810 cheamă aici ca dascăl pe Nicolae Molnar din Cacova Aiudului. Aranjamentul dintre ei e comunicat de Molnar lui Bob, de la care mai obţine ca beneficiu, plătind totuşi o modestă arendă, o „morişcă", adică o moară de apă cu o singură piatră.

Într-o *„Statistică a românilor uniţi din Ardeal la 1811"*, lucrată defectuos şi dusă numai pînă la un loc [2], am întîlnit numele următoarelor sate cu dascăli (dieci) din actualul judeţ Alba :

1. Gîmbuţ — Vasilie et campanator (învăţător şi clopotar)
2. Spălnaca — Demian Cutean
3. Landor — Cozma Petru
4. Sînbenedic — Toader
5. Drîmbari } — Silvestru
6. Totoi }
7. Henig — Toader
8. Straja — Vasilie
9. Aiud } — Constantin
10. Poiana }
11. Dumbrău — Petru
12. Abrud — Atanasie
13. Roşia Montană — Simion
14. Hăpria — Many Dumitru
15. Dumitra — Ştefan
16. Măgina — Nicolae Molnar
17. Alba-Iulia — Maieri pr. Anghel
18. Bucium — Ioan Suciu
19. Feneş — Todor
20. Turdaş — Vasilie
21. Musca — Vasilie
22. Zlatna — Ioan

Cîteva date despre şcoala din Abrud (unită). Pînă la 1785 a avut ca dascăl pe un Nicolae Popovici din Cicmău [3], căruia i-a urmat un Maftei. Iar la 1807, protopopul Anghel a pus în acest an dascăli la cinci sate din acest protopopiat [4]. În 1814, protopopul Al. Tobias interveni la episcopie pentru clopotarul Suciu Simion, „care şi dascăl fu", fiind „bărbat cu moravuri bune", să-l confirme în postul de învăţător.

Hopîrta. La 1803, hopîrtenii roagă consistoriul din Blaj să le rînduiască „nişte *Bocoavne* pentru nişte prunci care învaţă". Răspunsul consistoriului : pînă nu se lămureşte chestiunea trecerii lor la biserica unită, nu li se poate satisface cererea [5]. La 1835, şcoala n-avea încă local propriu, dar avea dascăl pe Gh. Bota.

[1] Găsim pe la 1850 un dascăl cu numele V. Nicoară la Ciunga, la mănăstire sau în sat. Mai probabil că în sat, deoarece şcolile mănăstireşti fură desfiinţate chiar în acel an.

[2] Arhivele statului — Filiala Blaj.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, XIII, p. 26.

[4] Documentul însă nu menţionează numele acestora (Arhivele statului — Filiala Blaj, dosar an. 1807, nr. 32).

[5] *Protoc. presidial episcopal* pe 1803, (Arhivele statului — Filiala Blaj).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Uioara, 1803. „Ignatie s-a ostenit de au dobîndit pămînt pe sama *diacului* care s-au rînduit de atunci în sat". Acest amănunt îl reamintea prin 1840 un nepot al lui Ignat, şi el tot diac sau dascăl, într-o reclamaţie către consistoriul blăjan împotriva preotului care îndemnase pe credincioşi a-i reduce din terenul diecesc ca să i-l dea lui.

Spălnaca, 1819. Diacul Miron Toader, încă din 1814 aşezat aici, e caracterizat ca un om clevetitor şi „hiclean" de pr. Loan Vereş.

Asinip, 1803. Popa Grigore se „ponosluieşte" de fratele său, care e diacul satului, că „ţine pentru sine jumătate iclejia din cîmp".

Nici la 1846 şcoala n-avea local propriu, căci „diacul Popa Ioan ţine şcoală în casa sa" [1].

Sebeşul Săsesc, 1807 : Călugării franciscani au şcoală trivială. Saşii : trivială şi gimnaziu inferior (frecventat de Izidor Albini din Cut, tatăl lui Septimiu Albini). Românii ortodocşi : 1807—1817 „kyr. dasc. Avram al popii Ilie" ; 1817—1828, Ştefan Moga ; 1828—1844, Vintilă Vintilă ; la 1850 aveau doi dascăli : Şt. Moga şi Zaharie Moga.

Pianul de Jos, 1805 : „Localul de şcoală era o casă afundată în pămînt, cu bănci bătute pe pociumbi : pe o parte stăteau fetele, pe alta băieţii. Geamurile, cît palma. Din cauza fumului şi a colbului, dascălul s-a betejit de ochi şi a părăsit dăscălia" [2].

Primul dascăl cu pregătire specială a fost Zaharia Bena, cu certificat şi numire semnată de Moise Fulea (1822).

Lui Z. Bena i-a urmat Ilie Piso(i) absolvent al şcolii normale grănicereşti din Orlat. După 1850 a funcţionat Lucian Pamfil, care îndeplinea şi slujba de notar.

Laz, 1838 : Silvestru Maca ţinea şcoală cu copiii în casa lui. Era opincar de meserie [3]. Între croitul opincilor îi învăţa „buchiile, pe care le scriau şi pe *maiu* cu cărbune. Scrisoarea, cu peană de gîscă şi cu cerneală din ţîrţălani de arin sau din sămînţă de boz, peste care turnau puţin oţet", s-a învăţat pînă la 1850. Cărţi : *Cartea năravurilor, Bucoavna, Catehismul, Psalmii de seara şi dimineaţa*. Dar cîntările bisericeşti trăgeau mai mult în cumpănă decît orice învăţătură.

Ciumbrud, 1835 : „Localul şcoalei vreau să-l ia maghiarii, deşi a fost făcut de români", raportează consistorului blăjan, protopopul Ion Ladoi al Băgăului. În 1842 funcţiona aici ca învăţător (diac) Iosif Hîrceagă.

Cricău (şcoală ortodoxă), 1838 ; învăţător era Nicolae Sucean.

Cut, 1823 : Casă închiriată pentru şcoală ; la 1827 era învăţător Absalon Decean.

Băgău, 1830 : local propriu pentru şcoală ; învăţător era Vasile Nemeş.

Cacova Aiudului, 1840 : învăţător era Filimon Groza ; şcoala funcţiona în casa unui ţăran văduv.

Peţelca, 1824 : diac Gh. Domşa ; şcoala o ţinea în casa lui.

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, an. 1846/nr. 22.

[2] Ion Bena, *Contribuţiune la monografia comunei Pianul de Jos*, Cluj, 1925, p. 38.

[3] Oct. G. Simtion, *Ceva din trecutul şcoalei din Laz-Alba* în : „Gazeta Transilvaniei", 1911, nr. 264.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

— *Anul 1840.* Din raportul viceprotopopului Ion Ladoi al Băgăului către Consistor :

„În *Băgău* și *Ciumbrud* încă în 1813 au ridicat școala cu dascăli. De la 1830 s-au așezat școale în : *Peţelca, Timpăhaza-Rădești* (la 1842 dasc. I. Bogățian), *Meșcreac* (1830, dasc. Gavril Grama), *Gimbuț, Asinip* ; în toate, școale și dascăli, precum și în *Lorinț* acești dascăli învață pruncii și pruncuțele satului fără plată. În *Păgida, Hopirta, Căpud, Odverem, Ocniţa* și *Ciuguzel,* școale pînă acuma nu s-au putut dobîndi, afară de *Ciuguzel, Odverem* și *Căpud* (în care nu-s cantori, ci din alte popoare se aduc) ; unde sînt case cantorești, cantorii învață tinerimea, iar unde nice cantori nu-s, învață parohii toți, în toate satele, fără plată". În continuare, laudă pe dascălul din Timpăhaza (Rădești), pe care l-a găsit excepțional la examenul de fine de an. Plata dascălilor ? „Am poruncit oamenilor o ferdelă de cucuruzi să dea la dascăl de o gazdă, ci oamenii de voie bună nu dau. Să poruncească Măria Ta să poată ajunge la dreptul lor acești dascăli, chiar și cu sila de la aceia care nu dau de voie bună". [1]

Ponorel, 1843 : Efrem Petruța, preot și învățător, e lăudat de Nicolae Kovács, inspectorul suprem al școlilor transilvane, pentru interesul și devotamentul în îndeplinirea datoriei învățătorești ; la recomandarea lui, i s-a acordat de către Tezauriatul Montanistic din Zlatna un salariu anual de 200 Rf și „naturalii în cvartir".

Alecuș, 1844 : sătenii se plîng consistorului episcopesc (Blaj) că i-a părăsit dascălul, mutîndu-se în alt sat, deși au „casă de școală și casă dăscălească", iar „rînduita plată i-o-am dat totdeauna". [2]

Lopadea Română, 1850 : local închiriat ; 1853 : învățător Nicolae Moldovan.

Teiuș — școala e întemeiată din 1755 prin intervenția la guvernul transilvan a „corpului de grăniceri călări" pe care-l da această localitate, dar susținuți pe spezele episcopilor Blajului. Însă abia în 1852 au construit un frumos local de școală, care a durat pînă în vremurile noastre. Școala a beneficiat tot timpul din vama („regaliile") tîrgului și din fondul foștilor grăniceri. În urma unor grave neînțelegeri la 1864 între foștii grăniceri și restul satului, cînd primii vrură să-și retragă fondul și să-l împartă între ei, față de primejdia care amenința școala în existența ei materială, dar și națională. Consistorul din Blaj interveni energic pentru aplanarea conflictului și liniștirea spiritelor.

Geoagiul de Sus (ort.), 1800 : avea trei dieci, dar nu știm dacă tustrei învățau și copiii.

Trăscău, 1801 : școală normală reformată, însă frecventată și de români ; prin ea a trecut și Gh. Bariţiu înainte de a veni la Blaj.

Bedeleu (ort.) 1850 : dascăl Gavril Lăscudean.

Poiana Aiudului, 1836 : dascăl Vasile Morariu.

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1840, nr. 142.
[2] *Idem, dosar* an. 1844, nr. 366.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Aiud, 1850 : şcoală slabă. La 1869 mitropolitul Vancea creează o fundaţiune pentru susţinerea ei.

Mihalţ : urme de şcoală încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. La 1842 funcţiona ca învăţător, în şcoală cu local propriu, Spiridon Cisteian [1].

Bucium ; avea şcoală pe la 1790. La 1857, şcoală centrală, deservind satele : Bucium-Cerb, Bucium-Muntari, Bucium-Poeni, Bucium-Isbita şi Bucium-Sat.

Intregalde : la 1822 funcţiona Toma Puşcaş, trecut prin „cursul de normă" de la Sibiu.

Bucium-Şasa : şcoală înfiinţată pe vremea directoratului lui Gh. Şincai (1786) ; învăţătorul era plătit de serviciul erarhial montanistic.

Musca, 1857 : şcoală cu local propriu ; învăţător Andrei Giurgiu.

Bărăbanţi, 1833 ; dascăl Toader Velecan ;

Benic, 1820 ; dascăl Nicolae Dregan ;

Cetea, 1811 : diac Petru Raica ;

Chişfalău, 1840 : diac Vasile Totoian ;

Ighiu, 1804 : diac Nichifor Străjan ;

Galtiu, 1830 : diac Dumitru Anghel ;

Mogoş-Bîrleşti, 1822 : diac. Todor Bîrlea ;

Oieşdea, 1842 : diac. Gheorghe Raţ ;

Şard, 1805 : diac Nicolae Pop ; clădire de piatră din 1860 ;

Vinţul de Jos, 1846 : Vasile Sebeşan.

Zlatna avea şcoală din veacul al XVIII-lea, la 1811 erau două şcoli primare româneşti, aparţinînd celor două confesiuni. Cea unită, la 1842, avea 20 de elevi cărora li se preda de către Gr. Mihali, vicearhidiacon şi „adjunct de învăţător" : „Catehismul, Sentenţii morale, Cunoaşterea literelor, Citirea, Geografia, Istoria naturală, Istoria biblică şi Aritmetica". [2]

La cea ortodoxă funcţiona în 1855 Filimon Plaşte, care preda, pe lîngă materiile prevăzute în planul de învăţămînt, limba germană şi limba maghiară.

În problema învăţămîntului popular, am văzut, cînd ne-am ocupat de activitatea celor două consistorii de la Blaj şi Sibiu, cu cîtă perseverenţă se urmărea ridicarea învăţămîntului sătesc. Am avut însă şi obiectivitatea să spunem că Blajul, în comparaţie cu Sibiul, înţelegînd învăţămîntul pe arhidieceză, sta mult mai slab. Ca să nu fie afirmaţia noastră pusă la îndoială vom reproduce, în cele ce urmează, rapoartele cîtorva protopopi şi vice-protopopi din judeţul Alba (lucrul îl vom repeta şi la alte judeţe), din care se desprinde acea justă şi dureroasă concluzie.

În 1857 şi 1858, guvernul transilvan soma consistoriul blăjan să-i prezinte situaţia *reală* a învăţămîntului din arhidieceză. Adresele formulau o serie de întrebări relative la acea spinoasă problemă. Ele au fost transmise cu circularele nr. 344 şi 524/1858 tuturor protopopilor spre a răspunde acelor întrebări.

Unii au răspuns superficial. Au fost însă şi din aceia — repetăm : ne referim aici numai la cei din Alba — care nu s-au sfiit a spune lucrurilor

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj dosar an. 1842, nr. 37.

[2] *Ibidem.*

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

pe nume, arătînd răul în toată goliciunea lui, ca s-o simtă şi veneratul consistoriu.

Le facem loc pe rînd. Luăm pe cel mai puţin ofensator, al protopopului Uioarei, Leonţiu Leontan. După ce se ocupă de cîteva dintre şcoli cu localuri proprii, se opreşte asupra învăţătorilor : „Docenţii se aleg de către săteni ; *se examină prin protopopul* şi aflîndu-i destoinici, se propun organelor cesaro-regeşti spre întărire. *Docenţi însă destoinici, în adevăratul înţeles, pe-aici sînt rari sau nici nu se află.*

În celelalte comune din protopopiat, în care mizeria n-a permis comunităţilor a-şi ridica şcoli, *învaţă cantorii locali în casele lor* sau în altele, închiriate". [1]

Scăderile Blajului sînt reflectate şi în următoarea adresă a preotului Al. Tobias din Abrud către Gr. Mihali, protopopul tractului Zlatna :

„Multe şi salutare Ordinaciuni ni s-au împărtăşit de la anu 1850 încoace prin Nălţata Gubernie pentru rădicarea şcoalelor poporale cu spesele comunelor şi pentru modrul îndemnării părinţilor nebăgători de seamă în mijlocirea creşterei cei bune şi morale a fiilor săi, care numai prin neîntreruptă umblare la şcoală se poate dobîndi. Dar durere ! căci pe lîngă toate mijloacele prescrise, tot *nu putem înainta.* Şi ce e *pricina* ? Aceasta mi se pare a fi bine cunoscută de fieştecare, adecă *lipsa învăţătorilor buni şi a cărţilor,* care, amîndouă nu ştim unde să le căutăm, căci *dacă ne lipseşte Preparandia, unde să se înveţe Methodul învăţăturei, apoi nece învăţători buni vom avea* ; şi dacă se şi află cîte unul deintr-o sută, care s-ar sili a face destul chemării sale, acesta încă dă peste impedimente neinvincibile ; căci, într-altele, nu ştie unde să îndrepte pe părinţii şcolarilor săi a-şi procura cărţile trebuincioase ; nu sînt *bucoavne,* nu e nece un examplariu de *Istoria biblică,* ba şi alte cărţi lipsesc şi la noi, unde ar fi modru a le cumpăra, dacă am avea de la cine. Aceasta-i *cangrena* cea împedecătoare la propăşirea bieţilor învăţăcei întru învăţătura sa, *caria mai folositoriu medicament a-i subadministra nime poate fi altul în stare decît Blajul,* care avînd Tipografia sa, *are putere a tipări şi cărţi de prisos şi de a rădica şi una catedră de Preparandie* sau preparanzi pentru înmulţirea învăţătorilor apţi a ţine prelecţiile prescrise şi are de unde alege ascultători destoinici... care în scurt timp sperăm a se înfiinţa spre bucuria noastră a tuturor şi luminarea poporului, deoarece nu ne lipseşte numărul bărbaţilor ştiinţifici bine-meritaţi şi zeloşi, fără care omu ştiinţific se aseamănă unui clopot fără limbă". [1]

Problema este reluată şi analizată amănunţit într-un raport înaintat mitropoliei Blajului de protopopul Grigore Mihali.

Cît de înapoiată era şcoala primară unită, dacă la 1859 Al. Tobias mai susţinea necesitatea *bucoavnei !*

Iată, în ansamblu, situaţia învăţămîntului popular din judeţul Alba, între anii 1800 şi 1867.

b. Şcolile din oraşul şi judeţul Braşov

Idealul lui Radu Tempea şi al înaintaşului său, Dimitrie Eustatievici, de a vedea funcţionînd şcoala normală, plănuită la 1788, se putu realiza abia în 1804, cînd în urma unui călduros apel adresat, tot de Tempea, preoţilor şi fruntaşilor bisericii din Schei, aceştia au oarecare mustrări de con-

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1859, nr. 311.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

ştiinţă pentru halul în care ajunsese şcoala şi-şi iau angajament solemn, în faţa directorului, de a înfiinţa, cu orice preţ, şcoala capitală (normală) cu trei clase, în care „pe lîngă rînduitele şi ştiutele învăţături, să se mai înveţe : limba nemţească, ungurească şi grecească".

Tot atunci se hotărî înfiinţarea unei şcoli triviale (primară-comunală-sătească) în Tocile. Pentru cele trei clase angajară ca „dascăl mare, carele va învăţa gramaticeşte pe prunci, ungureşte şi nemţeşte, pre lîngă acestea şi alte trebuincioase ştiinţe frumoase", pe Ioan Barac, scriitorul poporan, autor, la acea dată, al poemei *Arghir şi Elena* (1801 — Sibiu) [1] ; al doilea dascăl, „carele va învăţa pre prunci învăţătura credinţei, temeiurile cele dintîi ale limbii nemţeşti şi ungureşti, învăţătura năravurilor celor bune şi alte trebuincioase la al doilea clas învăţături", e Mihail Munteanu din Sibiu, fost ascultător al cursurilor deschise de Eustatievici ; iar al treilea, „carele va învăţa pe cunoscătorii de slove [începători], pre solvenitori, pre cetitori româneşte, greceşte, nemţeşte şi ungureşte, împreună şi a scrie şi temeiurile cele dintîi ale aritmeticei, cîntările bisericeşti şi altele la întîiul clas trebuincioase ştiinţe", Zaharia Duma, fiul răposatului paroh Gh. Duma, iar la şcoala din Tocile — Nicolae Grid, fiul preotului Dimitrie Grid, adică un văr al fostului director Dim. Eustatievici.

Deşi chibzuite şi puse la punct, totuşi lucrurile iar n-au mers bine. Prin 6 decembrie 1805, directorul şcolilor, Radu Tempea, mustra pe epitropi pentru „stricarea şi dezrădăcinarea şcolii Bolgarescului" [2] şi le cerea să-i raporteze urgent, atît lui cît şi inspectorului şcolii, preotul Teodor Bucur, cauza acestor regretabile stări de fapt de la şcoala braşoveană. Motivul era acelaşi, vechi : dascălii nu-şi primeau salariile. Însuşi Ion Barac e nevoit ca, pe lîngă dăscălie, să facă şi pe tălmaciul („logofăt") la magistratul orăşenesc ca să-şi poată asigura existenţa. Situaţia lui dă indicaţii şi asupra situaţiei celorlalţi.

Între timp, după 1800, mai precis, la 1803, se concepe realizarea unui alt plan, demn de a fi cunoscut. Gheorghe Haines, fostul preot la biserica „grecească" şi apoi administrator protopopesc al Braşovului, voise să deschidă aici o şcoală teologico-pedagogică, într-o clădire nouă. Dar Tempea nu fusese de acord, căci el însuşi intenţiona să ţină în şcoala de la Sf. Nicolae „un curs al învăţăturii normaliceşti pentru candidaţii de dăscălie, preoţie şi cantorie". Chiar în 4 noiembrie 1803 dădu dispoziţiuni să se amenajeze sălile de la parter ale sus-numitei şcoli „ca întru acelea să poată tradălui învăţătura diecilor celor mulţi la număr", iar refuzul proiectatei şcoli teologico-pedagogice a lui Haines îl acoperea cu motivarea : „ca să nu facă învăluială şi pierdere de vreme dascălilor cu învăţătura buchilor".

Faţă de Haines, R. Tempea avea la braşoveni întîietate, ca băştinaş cu adînci rădăcini în oraşul de sub Tîmpa.

Ca director, excluzînd „Gramatica" sa destinată şcolilor naţionale, normale şi triviale, nu şi-a legat numele de vreo operă însemnată ; chiar învăţămîntul sub el n-a făcut progrese ; bietele şcoli din lumea satelor — acolo unde erau — nu le vedea decît o dată pe an, la examene. Judecîndu-l după

[1] Ion Colan, *Viaţa şi opera lui Ioan Barac*, Bucureşti, 1928, p. 11.

[2] C. C. Muşlea, *O dinastie de preoţi : Familia Radu Tempea*, Braşov, 1939, p. 60.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

materialul informativ referitor la persoana şi activitatea sa ca om al şcolii, ni se pare exagerată opinia regretatului I. Lupaş care susţinea că : „dintre toţi patru directorii [D. Eustatievici, G. Haines şi Moise Fulea], el este cel mai de valoare, atît ca om de carte, ca scriitor şi îndrumător cît şi ca om al datoriei depline" [1]. La fel şi aceea a lui N. Iorga : „îşi sacrifica toate puterile pentru ridicarea acestor şcoli elementare" [2]. Nu greşim dacă identificăm aici o învăluitoare simpatie pentru cărturarul cu largi relaţii în Ardeal şi peste munţi. Din păcate, tocmai din cauza insuficientului interes arătat faţă de funcţiunea pe care o avea, a fost înlocuit, pe neaşteptate, în 1808, cu Gheorghe Haines.

Dăm un singur exemplu : „Consistorul admite ca să fie suplinit la altar [Braşov] de un capelan". Însă cel puţin atunci „pe diecii spre preoţie candidăluiţi . . . [veniţi la Sibiu] cu tot din adinsul însuşi să-i înveţe, iară nu spre acest sfîrşit la dascălul şcoalelor normaliceşti de aicia să-i trimită", care dascăl era tocmai frate-său, Nic. Tempea . . .

Unde se mai amintesc rodnicele cursuri de pregătire a învăţătorilor, inaugurate de înaintaşul său Eustatievici ?

Cel mai bun biograf a lui, Candid C. Muşlea, recunoaşte, deşi cam şovăitor, că „poate i s-au trecut prea multe cu vederea în urma faptului că era autorul consacrat al unei gramatici şi om cu ştiinţa a mai multor limbi, învăţături şi vrednicii împodobit" [3].

Cu toate defectele sale, braşovenii l-au acceptat pe Tempea ca protopop. Oricum, era unul de-al lor. Şi apoi ţinea la el şi veneratul consistor sibian, în care a ocupat prin 1805 şi funcţia de „preşedinte interimar". Decretul gubernial de înlocuire din 22 sept. 1808, transmis prin consistor la 22 oct. 1808, l-a lovit tare ; mai ales că era schimbat cu adversarul său [4]. Revolta lui se face simţită printr-o serie de dificultăţi pe care le va crea parohiei din Schei, întîi prin fiul său Duţu, apoi prin intrigi şi denunţuri către Magistrat. Ieşind prost din toate agitaţiile acestea, ca să scape de ochii lumii, mai ales că înregistrase şi altă înfrîngere (1815), la alegerea de episcop la Arad, unde candidase, trecu peste munţi în Ţara Românească, apoi în Moldova, cu o scurtă oprire la Seminarul de la Socola (1817—1818).

Restul vieţii lui (+1824) [5] nu mai prezintă nici un interes pentru noi. Urmarea acestor hărţuieli pentru şcoala de pe lîngă biserica sf. Nicolae din Schei a fost că ea se desfiinţă cu totul, părinţii fiind nevoiţi a-şi angaja pentru copiii lor dascăli particulari, despre care protopopul Radu Verzea, cel care suportase cheltuiala tipăririi *Gramaticii* lui Tempea, spune că „erau învăţători cari de sine s-au făcut dascăli aici în oraş şi strică rînduiala cea bună" [6].

[1] I. Lupaş, *Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea*, în : „Ţara Bîrsei", nr. 3, 1932.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii române din sec. XIX, vol. II*, Bucureşti, 1907, p. 292.

[3] *O dinastie de preoţi şi protopopi* etc., p. 24.

[4] V. circ. de înlocuire la Ilarion Puşcariu, *Doc. pt. limbă şi istorie*, tom I, Sibiu, 1889, p. 175.

[5] Dintre braşoveni, abia G. Bariţiu a scris despre el frumoase cuvinte în *„Foaie pentru minte, inimă şi literatură"*, 1857, nr. 2.

[6] Andrei Bîrseanu, *Istoria şcoalelor centrale din Braşov*, Braşov, 1902, p. 17.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Acest inteligent şi mărinimos protopop din Satulung — Radu Verzea — puse capăt stării de lucruri, puţin onorabilă pentru o comunitate românească aşa cum era Braşovul, prin consfătuirea din 6 noiembrie 1817, la care luaseră parte preoţii şi fruntaşii din Schei. El le recomandă ca dascăl pe diaconul din Merii Sibiului, Simion Jinariu, fost învăţător „normalicesc" la şcoala din Groapă, ridicată de bogătaşul Const. Hagi Pop. Nici acesta însă nu stă decît un an (1817—1818).

Cam în aceşti ani, umbroşi pentru şcoala din Braşov, creşte prestigiul altor şcoli la care alerga tinerimea română. Ajunse la mare vază şcoala grecească — cel puţin aşa reiese din referinţele geografului transilvan Lukas I. Marienburg : „Grecii au la biserica lor o şcoală foarte bine dotată, cu trei clase. În ele se predau şi elemente de latină şi germană" [1].

Cît despre urmaşul lui Radu Tempea în direcţia şcolilor, Gheorghe Haines, ştim că s-a născut în Mohu, judeţul Sibiu, la 1765, unde funcţiona la 1789 ca diacon, apoi ca protopop şi dascăl [2].

La 20 octombrie 1808 apare, semnată de Aron Budai, „notareş consist.", „Ordinăciunea" despre numirea lui George Haines de director al şcolilor române ortodoxe. Deţine acest post pînă în septembrie 1810, cînd este înlocuit cu Moise Fulea, nepotul de soră al noului ales episcop de Sibiu, Vasile Moga. Încă din 1809 se mută la Sibiu, unde şi moare în martie 1812 [3].

N. Iorga vorbeşte cu respect despre el, intitulîndu-l „doctor" [4] ; ceea ce ni se pare mult. Asemenea titluri nu confereau şcolile clericale ortodoxe din imperiul austriac. Incontestabil că a fost un harnic îndrumător al învăţămîntului. Urmele preocupărilor lui din cei doi ani de directorat fac suficientă dovadă despre aceasta. Încă în primul drum, din inspecţiile sau vizitele pe care le face la şcolile de prin satele Diecesei, constată ca o cauză a lipsei de progres în ridicarea nivelului de viaţă spirituală, atît a tineretului şcolar cît şi a sătenilor, insuficienta pregătire a dascălilor. Deci hotărăşte luminarea acestora mai întîi şi prin ei a poporului. Reia firul cursurilor de dăscălie ţinute pe vremuri de D. Eustatievici la Sibiu.

În biblioteca Academiei R.S.R. — cartea veche —, sub cota 762, se găseşte o broşură intitulată *„Învăţătură către dascălii normaliceşti a şcoalelor neunite din Mare Prinţipat Ardealului.* În dar închinate şi alcătuite prin al acelor şcoale Director, Georgie Haines, întîiul asesor Consistorionului şi fostul preot de oaste Beniovscki al 31 regement pedestru de linie. Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, 1809".

Într-un capitol concentrează — ca într-un regulament — *Datoriile dascălului,* care după el sînt multe şi uşoare :

„1) A fi totdeauna cu mintea trează şi curată ;

2) A-şi cumpăni vorbele după starea ucenicilor ;

3) Să fie dulce şi scurt la vorbe, căci vorba multă şi fără temei, nu numai la pruncii cei mici, dar şi la cei mari face confusie ;

[1] *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen,* Sibiu, 1813, p. 134.
[2] N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* Bucureşti, 1915, p. 86.
[3] Candid C. Muşlea, în : „Ţara Bîrsei", nr. 3, 1934.
[4] N. Iorga, *„Histoires des Roumains de Transylvanie,* vol. II, Bucureşti, 1940, p. 203.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

4) Să ştie 4 părţi ale aritmeticei şi Regula Detri (sic) ;

5) Metodul Normic[1] ca pe o pravilă dăscălească să-l cetească foarte des ;

6) De beţie să se ferească, că aceasta, pe lîngă alte vătămări, întunecă mintea, ochii simţurilor. Mintea şi ţinerea de minte o slăbeşte ;

7) Despre trebuitoarele cărţi ale şcolarilor să poarte grijă şi cu împreună înţelegerea a parohului ; cu duhul blîndeţei să sfătuiască pe părinţii copiilor ca ei de beuturi şi beţie să se părăsească şi cu banii aceia să cumpere cărţi şi să facă îmbrăcăminte fiilor lor ; fiindcă precum meşteşugarul fără unelte, nu poate lucra, aşa şi pruncii cei fără cărţi nu pot învăţa.

Pentru că mie şi aceasta [îmi] este cunoscut că, pe la multe şcoli neavînd pruncii trebuincioasele cărţi de învăţătură, părinţii ca să nu facă cheltuială pe cărţi, fac o tăbliţă ca un mai, din lemn de măr au de păr, groasă ca [de] un deget, care abia o poate ţinea pruncul în mînă, pe care scrie dascălul cu cerneală neagră leţca pruncului şi dacă o învaţă de rost, rade cu cuţitul scrisoarea şi scrie alte leţche şi aşa pruncul, ce învaţă astăzi, uită mîne, şi-l întoarce iar ca să procetească, învăluindu-se fără folos asemenea unui om care, intrînd într-o pădure deasă, umblă învîrtindu-se, rătăceşte în căutarea cărării şi mergerii înainte. Acest obicei vătămător sporului învăţăturii, de tot să lipsească".

Şi acum un avertisment.

„Dascălii cei neîmpodobiţi cu cetanie curată şi scrisoare dezvoltată, să nu socotească că vor rămîne în starea dăscăliei. Fiindcă celelalte reguli ale Normei (dacă va avea dascălul cetanie şi scrisoare bună) prin cursul cel de 6 săptămîni (care aicea la mine în toţi anii se va ţinea din Paşti pînă în Rusalii) lesne le pot cuprinde. Pentru aceasta este de foarte mare trebuinţă ca dascălul acela care doar în scris şi cetit este scăzut să pue toată sîrguinţa să o împlinească".

O constatare vrednică de reţinut privind atenţia slabă cu care a fost urmărită pregătirea învăţătorilor sub înaintaşul său, Radu Tempea : „eu ştiu că de cîţiva ani încoace (1796—1808) pe la multe locuri foarte puţintică, iar pe la altele mai nici o purtare de grijă despre pricopseala dascălilor n-a fost. Şi dacă n-au dascăli Praxis după Metodul cel de Normă, de unde să poată aştepta sporul ucenicii la învăţătură ?"

Încheie cu nădejdea că „învăţăturile acestea vor cădea în inimile voastre ca grăuntele cel de grîu în pămînt bun".

Pe ultimele file ale broşurii dă cîteva vagi indicaţii asupra modului de întrebuinţare a scrierii şi pronunţiei literelor latine, pe care, se vede, încerca să le introducă în şcoală, lucru meritoriu pentru numele lui : „În stînga cirilicele, în dreapta latineştele litere" ; sînt înşirate alfabetic literele mari şi literele mici : Aa, Bb=be, Cc=ce, Dd=de etc., iar şuitantele, siflantele şi guturale sînt reproduse cu o grafie ungurească şi nemţească :

(j) zs = după ungurie ;

(ţ) tz = după nemţie ;

[1] Aluzie la *Extractu din cartè Metodului pentru trebuinţa dascălilor* de Dim. Eustatievici, lucrare azi intruvabilă.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

(ci) ts sau cs = după dicţionarul cel nou de la tip. împăr. a Univ. din Peşta".

La pagina 23 scrie „*Despre acţenturi* : ascuţit, circumflex şi gros sau apăsător", după care urmează alfabetul cu literele latine, aşa cum îl avem astăzi.

Revenind la şcoala românească din Scheii Braşovului, trebuie să spunem că o părăsise şi destoinicul dascăl sibian Simion Jinariu după un an. Cauza ? Vechea lipsă de interes pentru şcoală din partea obştei din Schei. Noul director al şcolilor naţionale ortodoxe, Moise Fulea, crezu că poate stimula pe fruntaşii bisericii Sf. Nicolae pentru crearea unui fond şcolar din care să li se achite la vreme salariile dascălilor, dîndu-le în 1817 (febr.) ca exemplu de urmat gestul văduvei lui Const. Hagi Pop din Sibiu :

„Cocoana Hagica Constantin Popoaia din Iosefstadt, numai singură au pus capital care aduce 150 fl. pre an pe seama unui dascăl, căruia şi casă de locuinţă şi casă de şcoală i-au zidit".

Dar se vede că situaţia se menţinea şi după trei ani, căci la 25 septembrie 1820 scria braşovenilor : „... Încă tocma de cînd sunt întru această slujbă orînduit, pociu arăta că am purtat grijă precum de alte şcoale din ţară aşa şi de a Prea C. Dum (neavoastră), numai piedică au fost cinstitul păr. protopop Tempian, că nu au vrut a publicălui comisiile [dispoziţiile] mele în treaba şcoalelor şi a dascălilor trimise ... Că îndată după moartea directorului Eustatievici, orînduindu-se Tempian director şi neavînd grijă cum s-au căzut de şcoale, s-au stîrpit şcoala prea cinstiţilor Voastre". De fapt, Fulea era nedrept : lovea în Radu Tempea pentru a-i menaja pe zgîrciţii efori ai şcolii, deşi ştia că aceştia erau vinovaţi în bună parte de modul defectuos de funcţionare a instituţiei.

Totuşi nu trebuie văzute lucrurile aşa de negru. Şcoala funcţiona, avea dascăli, unii cu nume frumos în trecutul cultural al Braşovului. Ne gîndim la Nicolae Grid, ale cărui *Însemnări despre Scheii de altă dată* au fost studiate de Ion Muşlea ; la Radu Tempea VI (1814), cel care va ajunge mai tîrziu director al noului seminar din R. Vîlcea, avînd o frumoasă activitate publicistică.

O etapă nouă începe în decada a treia a veacului trecut pentru şcoala braşoveană. În 1812 e numit ca învăţător Vasile Nergheş — zis dascălul Lache —, iar în anul următor i se mai adaugă o reală forţă în persoana lui Eustatie Pop, cu studii temeinice, fost elev al colegiului reformat din Tg. Mureş. Sub ei, şcoala din Schei face vizibile progrese ; aceasta o recunoaşte şi Votsch, directorul şcolii normale catolice din localitate ; nu mai vorbim de români, cum a fost doctorul Vasile Pop, autorul vestitei bibliografii cronologice : *Disertaţie despre tipografiile româneşti,* care păstra strînse legături cu şcoala. În 21 iunie 1827 asistă, alături de protopopul Ignatie Carabeţ, la examenul de fine de an, cu care prilej protopopul aduse calde elogii însufleţiţilor dascăli şi tinerimii [1].

Dar greutăţile materiale sînt învinse de entuziasmul dascălilor numai cîţiva ani. Bieţii români vedeau că fiii lor, oricît de bine ar fi învăţat şi

[1] I. Muşlea, *Viaţa şi opera doctorului Vasile Pop,* Cluj, 1928, p. 107.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

orice studii ar fi făcut, n-aveau acces în funcţii publice, ei fiind nevoiţi a se opri la o preoţie sau la o necăjită dăscălie (cazul lui Eustatie Pop). Această constatare o evidenţiază minunat răspunsul pe care-l dau eforii şcolii din Schei unei adrese trimise lor la 1822 de protopopul Radu Verzea, prin care li se cerea să recomande un tînăr destoinic absolvent al şcolilor braşovene pentru o bursă vacantă la seminarul „Sf. Barbara" din Viena, deci ca să studieze teologia ; aceştia spun că n-au încă un „asemenea subiect care să fie absolvăluit filozofia şi ar fi calificăluit pentru locul cel vacant la fundaţia clerului din Beciu" şi încheiau astfel : „cu adevărat că tocma la oraşul nostru s-ar cădea ca să fie mai multe asemenea subiecturi care ar fi calificăluite de a intra în slujbe mai înalte atît bisericeşti cît şi politiceşti, dară pentru că *ce pînă acuma puţină nădejde au avut pentru a intra în asemenea slujbe*, au urmat dintr-aceia că şi dacă ar fi vreun părinte ca să cheltuiască să-şi înveţe copiii săi la învăţături mai înalte, puţin folos putea să aducă acestora dacă nu-şi putea face nădejde a intra în dregătorii" [1].

Plata învăţătorilor se făcea tot greu, iar numărul acestora crescu cu unul : Tomiţă Moldovan, angajat la „Şcoala de fetiţe". Dacă pentru îmbunătăţirea vieţii dascălilor, epitropii bisericii Sf. Nicolae s-au arătat neînţelegători — şi nu e de mirare, căci inspector al şcolilor era Nicolae Cepescu, pe cît de bogat, pe atîta de zgîrcit —, totuşi un lucru bun au făcut, mai ales de groaza directorului Moise Fulea, care i-a „probozit" în multe rînduri. La îndemnul lui, biserica cumpără casa din deal în 1825, cunoscută de atunci sub numele de „Şcoala din Prund", folosindu-se doar de parterul şcolii vechi, restul încăperilor acesteia fiind destinate ca locuinţe pentru dascăli. Cît a funcţionat Eustaţie Pop (1823—1828), şcoala dădu elevi foarte bine pregătiţi, după cum atestă declaraţiile lui Votsch, directorul şcolii normale catolice, în care îşi continuau studiile mulţi dintre copiii românilor braşoveni. Dar văzînd Pop cît de amară este pîinea dăscăliei, după ce încercase în zadar să intre translator pe lîngă magistrat, se lasă de ea în 1828, făcînd avocatură ; este primul avocat român la Braşov. Nerghes rămase însă mai departe. Locul lui Pop îl ocupă Nicolae Nicolau, iar la „Şcoala de fetiţe" e numit fiul acestuia, Nicolae Nicolau ; bătrînul, angajat în 1828 ; tînărul, la 1829.

Refugiaţii din Ţara Românească stabiliţi vremelnic la Braşov, în urma răscoalei lui Tudor Vladimirescu, se ocupară de educaţia şi instrucţia copiilor lor, pentru care aduseră o dată cu ei şi dascăli ; deci fuseseră şi la Braşov profesori francezi ca : un Vassau, un Claude Coulin sau Seruries, din ale căror convorbiri prelungite profitau boierii desţăraţi, între care se puteau întîlni numele unor familii fruntaşe, ca a principelui Nicolae Şuţu, în memoriile căruia se aduc elogii acestora doi din urmă [2].

Tot mişcarea lui Tudor aduce la Braşov, între alţi pribegi, pe isteţul bulgar Petár Hagi Berovici, devenit mai tîrziu dr. P. Beron (1831), medic, fost elev al lui Vardalah, în a cărui şcoală la Bucureşti a învăţat neogreaca,

[1] C. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului*, II, Braşov, 1946, p. 258.

[2] Pompiliu Eliade, *Histoire de l'Esprit public en Roumanie en XIX-eme siècle*, Bucureşti, 1905, p. 129—131.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

latina şi franceza ; desigur, româna o cunoştea. Ajuns aici este angajat instructor al copiilor bogătaşului bulgar Anton Ivanovici. Îndemnat de acesta, începe să se ocupe de reorganizarea şcolii bulgare din Braşov. Din această preocupare, bazat şi pe cele învăţate în capitala Ţării Româneşti, va scrie un *Bucvar bulgar*, tipărit cu spesele lui Anton Ivanovici. Cartea a apărut la Braşov în 1821 [1].

Nicolae Nicolau, tatăl, angajat la clasa a II-a, la şcoala din Schei, era un om cu o cultură superioară : traducătorul şi editorul lui *Plutarh nou* de Pierre Blanchard, a unei *Geografii sau scriere a pămîntului*, traducătorul lui Kampe cu *Descoperirea Americei* şi a altor cărţi, pe care le-am identificat şi le-am descris într-o altă lucrare [2]. E nevoit să îmbrăţişeze cariera dăscălească în urma unui faliment al întreprinderilor sale negustoreşti. Cît despre fiul său Nicolae, nu se pot spune vorbe mari. Însă, atît el cît şi tatăl său, nu vor rămîne multă vreme în noua carieră, deşi cel puţin bătrînului i s-a fixat un salar destul de bun : 300 fl., locuinţă gratuită şi 4 găleţi de grîu din holdele bisericii, iar taxele de la elevii pre care-i pregătea în particular erau ale lui. Era obligat prin angajamentul încheiat să facă instrucţia „după sistemul cel nou, în limba română, grecească şi nemţească şi a scrie cu slove latineşti" [3].

Lucrurile merseră binişor cîţiva ani, cînd şcoala începu să vegeteze din nou căci după moartea diaconului Iosif Stefanovici, la 21 ianuarie 1835, Nergheş rămase singurul dascăl la un mare număr de elevi. În vremea aceasta, şcoala din Schei cade pe planul al doilea ; în locu-i se ridica şcoala din Cetate.

Între timp, românii din Cetatea Braşovului, al căror număr crescuse mult după decretul de concivilitate, îşi făcuseră în 1833 o capelă în corpul unei case cumpărate în centrul pieţei, cu hramul „Sf. Adormiri". Era urmarea rupturii dintre greci şi români. Începu a se contura un spirit naţional prin înfiinţarea companiei comerciale române : „Gremiul negustorilor români din Braşov", „Casina română" [4].

În 1834, reprezentanţii capelei române („Sf. Adormire") din Tg. Grîului angajară ca dascăl la şcoala ce o deschiseseră pe lîngă biserica lor pe Chir Anton Stamatopulos [5] — autor, mai tîrziu al unui dicţionar greco-român tipărit la Bucureşti —, cu frumoasa plată de 1 000 fl., pe care ei neputînd-o plăti, cerură sprijinul românilor din împrejurimile Braşovului şi al celor din Ţara Românească : „să ajute cu cît vor putea noua şcoală naţională, înfiinţată spre fericirea pruncilor noştri şi spre podoaba neamului".

În şcoală urma să se înveţe limba germană, grecească şi românească, scrierea acestor limbi şi „socoata" ; „să se dea apoi instrucţia de lipsă

[1] Al. Iordan în : *„Timocul"*, an X, nr. 2—3, 1943.

[2] *Luptători pentru lumină* — învăţători ardeleni şi bănăţeni (în ms.).

[3] Andrei Bîrseanu, *op. cit.*, p. 21 şi anexele 37—39.

[4] Ion Colan, *Casina română din Braşov* (1835—1935), Braşov, 1935, p. 172.

[5] În 1833 era dascăl în Bucureşti, la „Hanul Derviş", predînd învăţăceilor limba greacă, franceză, germană la 19 elevi (V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, Bucureşti, 1898, p. 240).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

copiilor ca viitori comercianți. Pentru care scop curatorii bisericii tipăriră pe cheltuiala lor o carte menită a satisface această nevoie". Era cartea lui Emanuil I. Nichifor, tălmăcită din nemțește : „*Pravila comerțială*, care cuprinde regulile comerției, ale catastifelor și socoteala interesurilor" ș.a. S-a tipărit la I. Gött în Brașov abia în 1837, cu cheltuiala lui Gheorghe Nica, exploatatorul minelor de la Poiana Sărată [1], care se intitula „inspector al școalelor naționale", de care, desigur, va fi avut grijă.

Iar pentru că limba maternă se predă în alt spirit decît într-o școală națională obișnuită, cum era în stadiul decăzut de atunci cea de la Sf. Nicolae, deci oferind cunoștințe mai largi în limba germană și română, se tipări „*Gramatica românească și nemțească*, pentru tinerimea națională într-acest chip întocmită de un prieten al nației și tipărită cu cheltuiala domnului Rudolf Orghidan, cetățean și negutător, la I. Gött, 1838".

Adică, la 1834—1835 școala a avut ca dascăl pe Antonie Stamatopulos, urmîndu-i în 1835—1836 Dimitrie Leca, brașovean de naștere, cu studii de limba greacă, germană și latină, absolvent al gimnaziului săsesc din Brașov și cu un an de filozofie la Blaj [2], iar ca ajutor fiind angajat Ion Precup, devenit Procopiu — rămas și sub conducerea lui G. Barițiu —, tot un fost elev al școlilor Blajului, trecut în 1838 la Craiova, apoi stabilit la Rîmnicu-Vîlcea, ca profesor la seminarul condus de Radu Tempea VI. În anul următor Leca trece munții, la Tîrgoviște, rămînînd în funcție doar Procopiu. Dar acum se întîmplă altceva. Conducerea școlilor încăpuse pe mîini mai bune : inspector era Gh. Nica, iar administrator ajunsese un alt fruntaș : Gh. Juga.

Prin vara anului 1834 venise de la Blaj la Brașov un tînăr : Gheorghe Barițiu [3]. Ochii celor care l-au cunoscut atunci — între ei și inspectorul școlilor Gh. Nica — se îndreptau cu mari speranțe spre el pentru a-l aduce la școala națională, mai ales că multora le-a făcut cunoscut memoriul intitulat : *Disertație despre școli, pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov*, scris la Blaj în primăvara lui 1835. E, poate, cea dintîi lucrare a lui Barițiu scrisă pentru un public pe care-l voia însuflețit de ideile generoase pe care le exprima el atît de avîntat la 23 de ani și totuși atît de chibzuit. Memoriul lui a trecut pe sub ochii bogaților negustori brașoveni, ale căror inimi se deschideau mai bucuros spre cele ale chivernisirii și umplerii pungilor decît spre cele ale spiritului. Dar iată-i convinși, ba chiar dîndu-le nădejdi acest tînăr, care le striga, ca odinioară Țichindeal, aproape ordonînd :

„Școli, școli bărbați brașoveni, care bine întemeiate și înzestrate, pe lîngă că varsă cele mai scumpe daruri peste omenime, luminează și au luminat orizontul tuturor patriilor, rămîn în veci mulțămitoare către întemeietorii lor".

[1] D. Munteanu-Rîmnic, *Amintiri I: Pe drumul Brașovului*, București, 1941, p. 6.

[2] v. Matricola Liceului „Sf. Vasile" din Blaj pe anul 1832.

[3] Despre activitatea lui didactică la Brașov, v. V. Netea, *George Barițiu, viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 56—74.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Încă din vacanța petrecută la Brașov (1834), Gh. Barițiu [1] s-a convins că aici s-ar putea întemeia niște școli înalte. E drept că el vorbea de un „monument", credea că prin contopirea școlii de la biserica „Sf. Nicolae", grecească, cu cea de pe lîngă biserica „Sf. Adormiri" să se ridice una singură, un institut pedagogic, în care să-și poată cîștiga cunoștințele necesare atît fiii brașovenilor cît și alți tineri români din diferitele părți ale țării, ba chiar și de peste munți, din Țara Veche. Dar planul, deși măreț, era greu de realizat. Încă nu venise timpul ; abia peste 15 ani îl va înfăptui Ioan Popasu. Deocamdată, ei reorganizează școala lor din Cetate.

Nica, în numele obștei, invită pe Barițiu să preia conducerea școlii. Tînărul profesor blăjean, căci în 1835/36 Barițiu predase fizica la Blaj, acceptă invitația. În toamna lui 1836 e la Brașov, încheind cu comunitatea un contract pe trei ani. Prin el se obligă a preda tinerimei învățături din limbile română, germană și latină după o programă pe care o făcu cunoscută susținătorilor școlii. Deci el avea „să așeze școala pe un temei pe care urmăritorii lui mai cu înlesnire să poată zidi învățăturile după un metod mai nou ce i se va vedea mai înlesnitor după loc și după vîrsta tinerilor".

Opera la care se angajase cerea suflet și puteri de muncă. Le căută și le găsi. În curînd școala de la capelă deveni una dintre cele mai bune școli normale românești.

Cursurile începură cu următorul corp didactic : Ion Procopiu, căruia îi urmează din septembrie 1838 Andrei Mureșeanu, chemat de epitropii școlii la recomandarea lui Barițiu, care-l cunoscuse din seminar ca un element de frunte, Ioan Popovici, Grigore Moldovan și el, Barițiu ; se preda : gramatica română, gramatica nemțească, aritmetica, istoria și geografia, educația morală, după *Cărticica năravurilor bune*, și pentru cei ce voiau să treacă la școli mai înalte, limba latină. Din 1837 se deschise și clasa a IV-a, pregătind tinerimea pentru comerț, studiile comerciale fiind predate de E. I. Nichifor, autorul manualului *Pravila comerțială*.

Cu toate dificultățile pe care le ridica noua școală, atît timp cît a funcționat școala din cetate, Gheorghe Barițiu și instituția condusă de el educă multe serii de tineri, cărora le insuflă aceeași dragoste pentru limbă și neam pe care o răspîndea în „Foaie pentru minte, inimă și literatură" sau în „Gazeta de Transilvania".

N. Iorga s-a apropiat mult de adevăr, recunoscînd în Gh. Barițiu un spirit liberal „a cărui minte încă n-o încălecase, spre a o stăpîni, teologia studiată la Blaj" [2] ; el nu ținea seamă de granițele sufletești — confesionale — trasate de „popii de la Țarigrad" sau de negustorii brașoveni, dar nici de „ce vor zice" canonicii, profesorii sau acei titulari de protopopii sărace din eparhiile de sub reverenda Romei papale. El țintea la un măreț obiectiv : ridicarea națiunii printr-o cultură practică, neignorînd crearea condițiilor sau stimularea unei vieți morale în cadrul națiunii. Acesta era programul lui Barițiu pe care-l va imprima „Gazetei" și „Foii", publicațiile lui, devenite organe respiratorii pentru cugetarea românească de pe ambele povîrnișuri ale Carpaților. „Gazeta de Transilvania" (de la

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române din sec. XIX*, vol. I, (1821—1840), București, 1907, p. 303.

[2] *Ibidem.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

1849 „Gazeta Transilvaniei") devine o crestomaţie politică, în ea întîlnindu-se toate zvîcnirile şi opintirile de ordin politic ale românilor din aria teritorială a Daciei lui Traian, iar „Foaie pentru minte", o antologie a efortului literar românesc.

În 1845, Bariţiu se retrage din învăţămînt, unde pusese foarte mult suflet, cum spune el însuşi în *Memorii* : „1845. Tot în acest an mă lăsai de profesură, după ce am servit la şcoala din Braşov 9 ani ; de nu mă lăsam, şcoala mă costa viaţa" [1].

Nu este locul aici a-i face lui Bariţiu o biografie mai dezvoltată ; bibliografia acestui capitol dă indicaţii celor pe care i-ar interesa personalitatea lui. Înainte de a termina cu Bariţiu şi şcoala din Cetate, menţionăm că instituţia a fiinţat şi mai departe, rolul lui Bariţiu luîndu-l Ioan Popovici-Popescu (1845).

Ca încheiere, spre suprem omagiu adus dascălului şi animatorului de la 1835—1845, găsim potrivit — broşura în care au apărut fiind foarte rară — a reproduce cîteva din reflexiile cuprinse în *Disertaţie,* întrucît ele deschid o fereastă spre o epocă şi un domeniu puţin cercetat :

„Mă uitai împrejur în Ardealul tot, şcoli priveam ; vedeam multe, dar nu româneşti o, nu !... Numai singur la Blaj pentru români ; şi aci pentru cinci sute de tineri pe an ; mai mulţi nu pot, nu au modru a învăţa. Şi ce este acest număr de şcolari asemănat cu un milion şi mai două sute de mii de români, locuitori într-această patrie ? Cînd se vor lumina ?... Şcoli sunt de lipsă, şcoli !

Aci stătui şi privii către Braşov. Dumnezeule bune ! Atîţia bărbaţi cu duh de naţionalitate insuflaţi, atîţia, nu numai simţitori de lipsurile şi năcazurile neamului său, ci dimpreună avuţi, neguţători harnici şi văzuţi : români, greci, bulgari, toţi atîţia prin buna credinţă, cît şi cu alte legături, precum a neguţătoriei şi a căsătoriei împreunaţi laolaltă ; la aceste 12 mii de locuitori români ai Braşovului, cu puterile unite, ce n-ar face ?...

...Nu nişte şcoli, ci mi se pare că [şi] Tîmpa o ar putea muta din locul său, ca, la unii, mai curînd să le răsară soarele !

— Numai să vrea !"

Şi acum, ne luăm permisiunea a pune pe cititor în contact direct cu unele din ideile pedagogice ale lui G. Bariţiu, spicuite dintr-un capitol al *Disertaţiei,* intitulat : „Despre datoriile părinţilor şi a învăţătorilor asupra creşterii tinerimei".

„— Cercetarea şcoalelor străine ? pentru mulţi e o trebuinţă ; dar numai la vremea sa. Dacă 20 de familii ar strînge laolaltă banii cheltuiţi cu pruncii în 10—12 ani la şcoalele streinilor, numai din procentele acestor sume, cîţi prunci s-ar putea creşte acasă, fiind nişte şcoale bine întocmite.

— Lipsa de şcoale ne-au prerupt toată înaintarea. De vină sîntem noi înşine. De ne-am fi împreunat noi puterile spre acest scopos din vreme (p. 18)".

Din „*Datoriile învăţătorului*"

„— Învăţătorul trebuie să *aibă metod,* adecă să aibă oareşcare îndemînare şi hărnicie de a împărtăşi învăţătura pruncilor cu un chip pă cît de uşor, pă atît plăcut, care să atragă pe tinerime, să o însufleţească" (p. 22).

[1] O. Boitoş, *Memoriile lui Gheorghe Bariţiu cu un comentar şi note,* în : „Studii literare", vol. I, Sibiu, 1942, p. 192.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

De nu va avea învățătorul darul de a insufla sentimentele cele nobile în prunci în chip îndulcitor, de ar ținea în școala sa măcar nuele de fier, nimic îi vor folosi".

El le cere mai multă cultură :

„— ... nouă ne lipsește temeiul. Și aici iar mai zic : noi n-avem școli ! De care ? *Școli pedagogicești bune, școli de preparanzi, unde să poată fi crescut și învățat mai întîi acela care are chemare la slujba de învățătoriu, ca să fie destoinic a crește și a învăța pe alții.* Iar pînă atunci, noi n-avem nici un drept să cîrtim asupra dascălului că : n-are metod bun, că nu este procopsit destul. Cine i-au arătat lui metoduri ? Unde au avut prilej a practica pă lîngă niște profesori bătrîni ? Unde avem noi cărți pedagogicești în limba noastră, ca să poată ceti nu numai învățătorul, ci și părinții regulele bunei creșteri ?

— Acum, acum este vremea, iubiții mei români, cînd toată lumea și toate întîmplările veacului nostru ne îndeamnă și voesc să ne trezim din somnul cel îndelung al neștiinței" (p. 29).

Indicat ar fi să ne ocupăm de bogatul material legat de școală și învățămînt publicat de el în cele două periodice [1] ; aceasta însă ar însemna să ne extindem în prezentarea operei lui publicistice, ceea ce nu intenționăm. Dar, „Gazeta" și „Foaia" se cuvine să le apreciem ca foarte prețioase mijloace de informare și îndrumare în învățămînt în epoca 1838—1867.

*

Nu tot așa de bine merge școala de la Sf. Nicolae. Obștea vedea starea înfloritoare a școlii din Cetate și starea de plîns a școlii lor : trimise o jalbă „sub numele a tot norodul", în martie 1836, magistratului, în care spunea : „Am mai jăluit (noi) către domniavoastră pentru nerînduiala școalelor ce se țin de această sfîntă biserică, care se află în starea cea mai ticăloasă, fără profesori învățați și fără rînduiala cinstitei direcții, iar plată tot li se dă destulă, însă fără de roade, fiindcă unii [copii] cu greutate d-abia pot scrie și ceti, ba încă într-adevăr unii dintre profesori nici dînșii nu pot da învățături mai înalte, pentru că chiar nici dînșii nu le știu". Și mai departe : că, deși comunitatea bisericească e cea mai bogată în Ardeal, școala a rămas chiar înapoia celor sătești, de aceea părinții își duc copiii la școala grecească sau la cea din Cetate, înființată abia de 2 ani.

Epitropii se întruniră, în frunte cu protopopul Carabeț și cu inspectorul magistratual Albrichsfeld, să chibzuiască asupra jalbei care se încheia cu dorința ca și școala lor să aibă trei clase cu trei învățători ; fetele să aibă o clasă a lor, separată de a băieților, iar dascălilor să li se dea plată bună din banii bisericii. Însă, abia angajară un dascăl, pe Toma Vasiliu alias Moldovan, pentru școala de fetițe ; încolo, rămase tot dascălul Lache, cel priceput în aplicarea pedepselor corporale, pentru care i se dusese vestea.

La desele insistențe ale obștei, eforii angajară, în sfîrșit, la început pe 6 luni, apoi pe 3 ani, ca dascăl, pe Andronic Androne, din Seleușul Săsesc

[1] Asupra activității și a ideilor sale pedagogice, vezi și amplul studiu al lui E. Domocoș, *Contribuții la studiul operei pedagogice a lui George Barițiu*, în : „Revista de pedagogie", nr. 7—8, 1964.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„fost scribă şi inaş la Măria Sa Domnul Episcop Vasile Moga", recomandat de directorul Moise Fulea, ca dascăl al II-lea la băieţi, adică pe lîngă Vasilache Nergheş. Noul dascăl era un om conştiincios şi un talentat sculptor.

În acest timp (1837) se întoarse de la Viena, unde studiase ca bursier teologia, Ioan Popasu. Venea cu un prestigiu, la care se adăugau virtuţile unui adevărat conducător. Ajunse în curînd protopop. Şcoala de la Sf. Nicolae începu să se ridice din nou prin el şi prin simţul de jertfă pe care l-a ştiut insufla compatrioţilor săi.

I. Popasu, văzînd situaţia degradantă în care se găsea şcoala, în toamna anului 1840, stărui pe lîngă reprezentanţii bisericii pentru reorganizarea şi completarea ei la 4 clase. Tot Popasu luptă convingînd eforia a plăti pe învăţători cu 500 fl. v.v., probabil în urma adresei episcopului Moga către reprezentanţii bisericii, cărora le spunea, mustrîndu-i, „să facă simbrie mai bună la profesorii de la şcoală pe vremea viitoare, pentru ca să puie strădanie mai mare spre înaintarea culturii şi întru desrădăcinarea stricăciunii moraliceşti".

În continuare cere ca, pe lîngă salariu, să li se dea şi cvartir sau bani de cvartir ; în schimb să nu se mai angajeze ca învăţători orişicine, ci numai oameni calificaţi, după părerea lui : absolvenţi ai teologiei din Viena sau absolvenţi ai facultăţii juridice, însă şi ai teologiei din Sibiu ; învăţătorii să nu mai fie îndepărtaţi din posturi ca nişte slugi, decît după 3 ani, în care timp „se vor putea dovedi dacă răspund îndeajuns şi cu vrednicie nobilei lor chemări". Şi tot la intervenţia lui Ioan Popasu, realizată însă printr-o cerere a lui Vasile Moga, deşi la început nu-l prea simpatiza pe clericul de la Braşov, guvernul transilvan făcu cunoscut, printr-un decret din 27 februarie 1844, ridicarea şcolii de la Sf. Nicolae la rangul de *şcoală normală* deopotrivă cu şcolile normale de stat, astfel ca acei elevi care au cel puţin nota „prima eminens" să fie primiţi în gimnaziile din ţară fără nici o piedică.

Supravegheată de ochii ageri ai lui Popasu, şcoala de la „Sf. Nicolae" începu a fi frecventată de un număr atît de mare de elevi încît localul deveni neîncăpător. Cea din Cetate, cu 2 învăţători, la fel, avea elevi mulţi, însă nu le erau asigurate salariile dascălilor. De aceea, ideea lui I. Popasu de a uni cele două comunităţi şcolare pentru a întemeia o şcoală centrală cu 5 învăţători prinse teren. Pentru clădirea acestei proiectate şcoli se şi cumpără o grădină în Groaveri (între Schei şi Cetate).

Noua şcoală centrală urma să aibă o singură conducere administrativă : Eforia şcolară. Instituţia se va numi mai tîrziu *Şcoala Naţională Centrală* (1850). Comisia însărcinată cu executarea planului de construcţie a Şcoalei Centrale, compusă din Ioan Pantazi şi Nic. Dima (biserica Sf. Nicolae) şi Ion Juga şi Rudolf Orghidan (Cetate), împuterniceşte în octombrie 1846 pe inginerul Ştefan Emilian, viitor profesor universitar la Iaşi, cu alcătuirea planului noului local. Dar moartea episcopului Moga precum şi atmosfera tulbure din imperiu determină o amînare a executării planului pînă în 1850.

Nu pot fi privite decît ca utile — credem — informaţiile asupra altor instituţii de învăţămînt strîns legate de dezvoltarea culturii noastre în Ardeal. E cazul cu şcolile altor naţionalităţi din Braşov, a căror poartă a fost deschisă şi pentru tinerii români. Ca o recunoştinţă tîrzie, ne luăm înga-

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

duința a le aminti aici. Începem cu școala grecească de pe lîngă biserica Sf. Treimi din Cetate. Temeliile ei au fost puse în 1748 ; a funcționat intermitent. Dar după 1800 devine o școală bună, cercetată nu numai de fiii companiștilor greci, ci și de români [1], sîrbi, ba chiar și de sași. Susținută din veniturile unor bogate fundațiuni, avea doi învățători și un catihet, toți bine pregătiți.

Prin această școală a trecut Dim. Leca și Ioan Popasu, ca să-i citățm pe cei mai cunoscuți ; de asemenea, Anton Stamatopol, care servise și aici. La 1839, „Gazeta de Transilvania" din 12 februarie, ocupîndu-se de ea, constată că are 2 învățători și un catihet și că „învățămîntul înflorește". Instrucția se făcea în limba română ; se învăța nemțește și latinește. După 1849, împuținîndu-se grecii „declarați", școala se desființează de la sine.

Clădită și pornită pe alte temeiuri era „Școala latinească" sau ceea ce a fost la început : școala normală romano-catolică.

În 1837 se transformă în gimnaziu cu 4 clase, cu ajutorul românilor, ca să fie la îndemîna tinerimii române [2], căci în cele săsești erau primiți pe atunci numai pînă la sintaxă (cl. III), zicînd că pentru valahi e de ajuns și numai atîta învățătură [3].

Înființat prin osteneala lui Anton Kovács, parohul romano-catolic al Brașovului, un om foarte de treabă și iubitor al românilor, mama lui fiind o româncă din părțile Dejului [4], gimnaziul catolic era frecventat de foarte mulți fii de români din Țara Bîrsei, de pe Tîrnave și din părțile Făgărașului [5]. Se învăța aici latina, germana și româna. La început cu 3 clase, apoi cu 5 clase și 5 profesori și un director („rector"), gimnaziul pregătea tinerimea pentru a trece în liceu sau academii, spre a asculta științele filozofice, matematice sau juridice [6].

Paterul Kovács cheamă de la Blaj pe tînărul cleric Iacob Mureșanu, vărul poetului, pe care probabil că-l cunoscuse mai dinainte, pentru a preda limba română. Astfel, Iacob Mureșanu devine mîna dreaptă a lui Kovács, care, apreciindu-i zelul și destoinicia, îl va recomanda episcopului romano-catolic Nicolae Kovács de la Alba-Iulia, inspectorul suprem al școlilor din Ardeal, ca urmaș în postul de director. Și a fost Iacob Mureșanu profesor

[1] Un document din 1817 vorbește astfel despre importanța limbii grecești la Brașov : „Starea școalelor noastre este într-acest chip întocmită la oraș că se învață mai vîrtos limba grecească pentru corespondentul la trebuința negutătoriei și iar pentru cetirea cărților celor vechi grecești, care pretutindenea se învață pentru deșteptarea neamului nostru românesc" (A. A. Mureșanu : *Școalele naționale centrale și liceul „A. Șaguna" din Brașov*, „Boabe de grîu", nr. 4, 1933).

[2] „Cel care ceruse curții imperiale deschiderea lui a fost protopopul Bratu Baiul din Zărnești. El se gîndise la greutățile tinerimii române din Țara Bîrsei, care trebuia să alerge la mari depărtări și știind că înființarea unui gimnaziu românesc ar fi imposibilă" (I. Podea, *Monografia județului Brașov*, Brașov, 1928, p. 243).

[3] Gh. Barițiu, *Foi comemorative*, edit. de dr. C. Diaconovich, Sibiu, 1892, p. 10.

[4] Iuliu Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene : Iacob Mureșanu și Ioan Marian*, Bistrița, f.a., p. 7.

[5] Francisc Vargyasi, *A Brassói, rom. kath. fögyimnásium története*, Brașov, p. 6, 1896.

[6] „Gazeta de Transilvania" din 19 febr. 1839 : *Pe marginea examenului de la gimnaziul latin din Brașov.*

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

la gimnaziul latin (fiindcă învățămîntul s-a predat în latinește pînă în 1850) 39 de ani, iar rector 20 [1], dar nu distant, ci tovarăș și părinte însuflețit de cele mai frumoase sentimente, ceea ce explică dragostea cu care alerga tinerimea la școala sa, în care domina latina. Zidirea localului unde a funcționat, pînă în vremurile noastre e, în bună parte, opera lui [2]. În 1840, toamna, li se alătură și Andrei Mureșanu, după ce a părăsit școala de la capelă, în care entuziasmul său tinerese își găsise expresia potrivită.

Cam subiectivă, dar, în sfîrșit, o mărturie asupra sporului în latină pe care-l făcuseră elevii acestui gimnaziu e următoarea notă sau impresie de la examenul din iunie, din „Gazeta de Transilvania" [3] ... pruncii cei încă cruzi de vîrstă, să disputa în limba latinească cu o iuțeală, încît putea cineva prea lesne să se înșele că aceia vor fi supt țîță română, măcar că sînt amestecați din toate naționalitățile Transilvaniei". Adică erau deplin familiarizați cu „Țitero", „Livie" și „Tacit" pe care-i degustau de altfel și prin sursă germană.

Deși instituția s-a izbit la început de mari greutăți, totuși, pe rînd, le învinse. Pe umerii paterului Kovács s-a ridicat școala, dar pe ai celor doi Mureșeni s-a susținut pînă la 1849 [4].

*

Întrebării : care e cea mai veche școală comercială la români, tot Brașovul poate răspunde, căci aici s-a înjghebat ; ce e drept, rudimentară la început. Comercianții „umblați" în lume, la 1837, înființează un fel de școală de seară pe lîngă capela din Cetate pentru ca ucenicii și calfele să poată primi o instrucție teoretică spre a le servi întru formarea carierei [5].

Tot o școală cu caracter profesional, pregătind elevele pentru cariere practice — i-am zice astăzi de gospodărie —, a fost cea înființată în 1850, la îndemnul lui Andrei Mureșanu, cu sprijinul „Reuniunii Femeilor Române" din Brașov. I se zicea : „Școala de fetițe". Reuniunea, înființată de Maria Nicolau cu scop filantropic, și-a luat angajamentul, prin însuflețitele ei conducătoare, să susțină această școală, în care majoritatea elevelor erau orfane, iar altele foarte sărace. La inaugurarea ei s-a recitat *Orfana din munți*, scrisă de A. Mureșanu anume pentru acest eveniment ; poezia produsese un profund efect ; a plîns toată asistența. Pînă la 1860 a funcționat numai cu trei clase ; din acest an i se adaugă și clasa a IV-a, avînd ca profesori pe : Vasile Oroian, Ștefan Iosif (tatăl poetului), Maria Petrescu și dr. I. Meșotă, toți plătiți de reuniune.

Exemplul femeilor de la Brașov e imitat, înființîndu-se organizații și școli similare la 1865 în : Blaj, Abrud, Sibiu și Arad [6].

*

[1] Ion Breazu, *Literatura Transilvaniei*, București, 1944, p. 126.
[2] Voicu Nițescu, *Iacob Mureșanu*, în : „Gazeta Transilvaniei", nr. 269, 1912.
[3] Din 29 iulie, 1839.
[4] Dr. Aug. Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 7—8.
[5] I. C. Pantu, *Cea mai veche școală comercială la români*, în : „Gazeta Transilvaniei", 1898, nr. 251.
[6] Maria Popescu-Bogdan, *Istoricul Reun. fem. rom. din Brașov* în : „Țara Bîrsei", nr. 6, 1937.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Să revenim la opera proiectată de Ion Popasu, pe care o vom urmări pînă la deplina ei realizare. A trecut anul 1848, epocal pentru multe popoare europene, între care şi al nostru.

Nevoia de a avea oameni bine pregătiţi a simţit-o poporul român atît în furtunosul an 1848/49 cît şi după aceea, în timpul dominaţiei habsburgice.

Românii braşoveni au fost între primii care au înţeles importanţa problemei şcolare. Vedem pe membrii parohiei din Cetate dînd reprezentantului lor, care avea să ia parte la şedinţa diecezană convocată pentru ziua de 12/24 martie 1850 de Şaguna la Sibiu, un program complet pentru organizarea bisericii române răsăritene din Ardeal şi Ungaria şi îndeosebi pentru întocmirea învăţămîntului în satele şi oraşele cu populaţie românească. (Multe puncte din acest program, la care se simte colaborarea masivă a lui Bariţiu, s-au transmis mai tîrziu în „Statutul Organic").

În vremea aceasta, protopopul Popasu era la Viena împreună cu alţi fruntaşi români, spre a obţine de la tînărul împărat recunoaşterea drepturilor politice pentru care a sîngerat naţiunea română. Strădaniile protopopului Popasu şi dificultăţile întîmpinate în vederea înfiinţării unui liceu românesc pentru braşoveni l-au determinat să exprime aceste cuvinte (1850) : „Singura garanţie a tuturor drepturilor naţionale sînt şi vor fi bărbaţii naţiunei române, credincioşi, desăvîrşiţi prin şcoală, înzestraţi cu ştiinţe solide care numai în şcoli se pot forma de către naţiune, după lipsele ei".

S-au realizat, totuşi, după revoluţie cîteva lucruri mari : românii nu mai erau cu totul excluşi din viaţa politică ; puteau să ia şi ei parte, alături de celelalte populaţii conlocuitoare, la conducerea treburilor obşteşti ; copiii lor puteau învăţa în oricare şcoală, avînd acces în funcţiuni publice ; puteau îmbrăţişa orice cariere practice, fără să mai fie opriţi sau stingheriţi de consideraţii naţionale.

Iată de ce Popasu pune acum, cu toată seriozitatea, problema unui gimnaziu românesc „în care să se adune toţi tinerii români care acum umblă fără a putea continua studiile ; acest gimnaziu să se şi deschidă în toamna anului 1850" [1]. Reprezentanţii celor două biserici (Sf. Nicolae şi Sf. Adormire) sînt întruniţi de Popasu în şedinţă consultativă la 28 aprilie, la care luară parte, ca oameni de şcoală, G. Bariţiu şi Iacob Mureşanu.

Ideea vrednicului protopop fu acceptată cu multă însufleţire. Dar i se recomandă, mai întîi, să obţină aprobarea lui Şaguna. Gimnaziul urma să fie susţinut, deocamdată, din fondul celor două parohii ; în aceeaşi şedinţă s-a decis crearea unui fond şcolar compus din : 1) taxele elevilor, colecte, legaturi (testamente) şi alte venituri ce s-ar ivi. Pentru punerea în practică a celor decise, precum şi pentru executarea lucrărilor în vederea inaugurării gimnaziului, s-a alcătuit o comisie, numită mai tîrziu „Eforia şcolastică", compusă din Ion Popasu, G. Bariţiu, Ion Iuga, Iacob Mureşanu, Ion Pantazi, Nicolae Dima şi Iosif Barac.

Astfel, în vara anului 1850, pînă la clădirea edificiului care avea să ocrotească „Şcoalele Centrale", se închiriază casele unui cetăţean, Băcanu, unde

[1] Andrei Bîrseanu, *op. cit.*, p. 176.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

începură să funcţioneze, de la 1 septembrie, şcoala de băieţi cu 4 clase, iar cea de fetiţie cu 3 clase, rector fiind Iosif Barac.

Clasa a IV-a era în aşa fel organizată încît să poată servi drept clasă pregătitoare pentru gimnaziu.

Ca învăţători, pe lîngă I. Barac, Andronic Androne, Nic. Preda, V. Oroianu şi Irimie Verzea, pentru clasa a IV-a, care, de la 1 noiembrie, deveni clasa I gimnazială, au găsit o personalitate de mare ispravă în persoana lui Gavril Munteanu (din Vingrad), fost profesor mulţi ani la seminarul din Buzău, mai întîi, apoi la cel din Rîmnicu-Vîlcea. Elev al acestei clase a fost şi Titu Maiorescu (nepot, după soră, al lui Popasu), care, în numele colegilor de clasă, mulţumea întemeietorilor instituţiei şi profesorilor pentru educaţia şi instrucţiunea primită, la sfîrşitul anului şcolar 1850/51 [1].

Acesta e începutul liceului braşovean.

Nu mai contează dacă mai sînt unii care se îndoiesc de realizarea planului. Ei sînt puţini. Cei mulţi vor, şi în voinţa lor fac orice jertfe pentru atingerea acestui obiectiv.

La 16 august se face începutul ; cu donaţiile celor două parohii şi cu altele, se adună suma de 15 570 fl. Atît trebuia : să se purceadă la lucru ; donaţiile curg. Satele se obligă să facă gratuit transportul materialului necesar clădirii. Arhitectul — profesorul Şt. Emilian, angajat la 3 sept. 1851, maestrul zidar Fissler şi lemnarul cetăţii Kertsch se deciseră a isprăvi clădirea în termen de doi ani. La punerea pietrei fundamentale venise însuşi episcopul Şaguna, care, cu acest prilej, rosti o frumoasă cuvîntare [2].

Mai substanţială în esenţa ei a fost cuvîntarea rostită de viitorul director al gimnaziului, Gavril Munteanu.

Cu începutul anului şcolar 1852/53 se deschide şi cl. a III-a cu G. Munteanu ca profesor ; cl. a II-a o luă I. Barac ; la cl. I trecu V. Oroian. La primare (normale) funcţionau : G. Bellissimus, M. Preda, A. Androne, Ion Munteanu, Ioan Pîntece-Roşu şi N. Nicolau.

În anul şcolar 1853/54 se deschise şi cl. a IV-a ; era acum întreg gimnaziul mic. Ca profesor nou fu angajat David Almăşan, fost profesor, înainte de 1848, în Ţara Românească (Vălenii-de-Munte), om cu pregătire superioară.

O dată cu începerea noului an şcolar i se dă aprobare oficială din partea guvernului transilvan să funcţioneze ca gimnaziu inferior cu 4 clase, iar dreptul de publicitate i se dă în 1856.

Localul, partea de jos (parterul), a fost gata şi dat spre folosinţă în anul şcolar 1854/55. Întregul local însă a fost terminat abia în toamna anului 1856.

Datorită zelului pe care l-au pus braşovenii în această direcţie, la 13 octombrie 1861 sosi aprobarea oficială a completării gimnaziului la 8 clase, păstrînd caracterul naţional şi confesional.

În 1862 se deschide cl. a V-a, căreia i se ataşează ca profesor Ion Maşotă, doctor în litere şi filozofie, în locul lui Iosif Barac, rămas paroh.

[1] Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, vol. 1, anexa 1, Bucureşti, 1940, p. 241.

[2] Iar Andrei Mureşanu închina evenimentului o *Odă ad lapidam fundamentalem* (17 septembrie, 1851).

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

În 1863, cl. a VI-a, cu profesorii noi : Vasile Glodaru, I. Lenger, I. Ionaș și dr. Gh. Petreanu. În 1864, cl. a VII-a cu profesorul nou Ioan Moldovanu. În 1865, cl. a VIII-a, cu profesorul nou Ioan Popea, în locul lui Petreanu, decedat.

La 8 aprilie 1866, Curtea Aulică din Viena acordă dreptul de publicitate gimnaziului din Brașov, motiv de mare bucurie pentru românii brașoveni și din Țara Bîrsei.

În 1867, Șaguna recomandă „Eforiei școlare" — din care îndepărtase pe Bariţiu și pe Iacob Mureșanu, spre a nu știrbi caracterul confesional al școlilor brașovene [1] — introducerea limbii franceze și a desenului.

O întrebare pe care desigur și-o va pune cititorul : cine susținea școala, cine plătea profesorii ? Chiar la început, cînd s-a urzit planul pentru deschiderea gimnaziului, cele două parohii, prin reprezentanții lor, și-au luat angajamentul a suporta în primii 10 ani cheltuielile de întreținere a școlii. Au venit însă în ajutorul „Eforiei" donațiuni din toate părțile locuite de români ; la această școală erau ctitori Sturzeștii din Moldova, Anastasie Panu, M. Kogălniceanu, D. Bojincă ș.a. de la Iași [2]. Dar partea substanțială la întreținerea gimnaziului o constituiau fundațiunile. Astfel, din cea testată de Ioan Iuga, în valoare de 36 000 fl., 18 000 fl. erau destinați pentru școlile române ortodoxe din Brașov, la care se mai adaugă 12 000 fl. pentru salariul profesorului de istorie și de studii similare acesteia [3] ; muntele „Valea Largă", județul Prahova, testat de V. Lacea ; George Cristureanu : fundațiune în bani, o stupină mare și cîteva zeci de hectare de pămînt în județul Brașov și în alte părți. În 12 iulie, 1860, Ion Maiorescu cerea camerei din Iași, cu prilejul discuției la votarea bugetului, o subvenție pentru școlile centrale și biserica Sf. Nicolae din Brașov, bazat pe două hrisoave, date de doi domni ai Moldovei numitei biserici : unul provenit de la Aron Vodă (1594), care acordase bisericii Sf. Nicolae 1 200 aspri pe an ; altul din 1731, al lui Mihail Racoviță, prin care scutea de vămi vinurile din viile bisericii, care, natural, se aflau în Moldova — prima dovadă a unei proprietăți imobiliare în Moldova [4]. Asemenea proprietăți avea și în Valahia : moșia Budișteni și o vie la Scăeni pe Valea Greci [5]. Pe baza celor invocate, Ministerul Departamentului Cultelor și Instrucțiunii înscrie în buget suma de 18 500 lei vechi, pe care o și ordonanțează la 28 ale acelei luni. La fel se procedează și în Muntenia : În ședința din 1 august 1860, Turnavitu propune Adunării (Camerei) să încuviințeze un ajutor de 500 de galbeni școlii române din Brașov ; propunerea întrunește unanimitatea voturilor [6]. În primii trei ani de funcționare a gimnaziului (1850—1853), după cum s-a putut vedea, clasele erau

[1] Încă în 1860, Șaguna pîndi prilejul a smulge gimnaziul de sub puterea guvernului transilvan, luîndu-l sub scutul bisericii ; pe baza autonomiei acesteia, toată corespondența ce se ivea între instituția brașoveană și stat se scria în limba română și se rezolva de episcopie (Consistor).

[2] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 337.

[3] G. Bariţiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 122.

[4] *Ibidem*, p. 133—134.

[5] E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, vol. II, București, 1940, p. 391—396.

[6] Ziarul „Naționalul", din 4 august 1860.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

conduse de către un singur profesor — după sistemul vechi — care preda toate materiile ; abia după aceşti trei ani s-a făcut repartizarea profesorilor pe materii.

De drumul străbătut în aceşti ani se leagă şi un fapt onorabil pentru tinerimea din acest gimnaziu, căci făcea un început (aproape se uitase reprezentarea piesei, tradusă de Bariţiu, *Inimi mulţămitoare,* la şcoala din Cetate, în 1838) : se interpretează de către elevi pentru prima dată — la 1853 — *Nunta ţărănească* a lui Vasile Alecsandri [1].

*

După acest drum lung, în care atenţia ne-a fost concentrată asupra şcolilor braşovene, e vremea să aruncăm o privire, dacă nu tot atît de stăruitoare, la fel de obiectivă, şi asupra celorlalte, săteşti, din Ţara Bîrsei.

Într-o scrisoare din 1854, pe care o trimitea Şaguna braşovenilor, energicul episcop făcea această constatare justă : „Şcoalele noastre — e vorba de cele de la sate — peste tot se află în cea mai desăvîrşită sărăcie". Şi totuşi recunoştea că în direcţia aceasta, a învăţămîntului, „se fac paşi, dar de melc".

Nu mai încape nici o îndoială că lucrurile stăteau aşa. Dar după cum vom dovedi-o, n-a fost sat sau obşte comunală să nu se fi îngrijit, după posibilităţile lor materiale, de dascăl şi şcoală încă din primele decenii ale veacului al XIX-lea. E drept că dascălii erau slabi, cum le era şi plata sau invers. Vorba lui Bariţiu : de unde să fi ştiut ei a învăţa pe alţii dacă nu i-a învăţat nimeni nici pe ei ? N-am avut decît un institut pedagogic care-şi merita numele : preparandia din Arad. Dar din Ardeal nu învăţa nimeni în instituţia arădeană.

Împăratul Francisc II, prin decretul aulic nr. 2239 din 2 august 1824, cere să i se raporteze cîte biserici, cu cîte suflete şi *cîte şcoli cu cîţi învăţători şi elevi au românii din Ardeal,* la care magistratul Braşovului îi trimite un tablou (1825) în care sînt amintite doar următoarele localităţi din Ţara Bîrsei, cu datele ce se referă la şcoli [2] :

Braşov-Cetate : au şcoală şi învăţător ; *Braşov-Schei* : 2 învăţători ; *Braşovul-Vechi* (de care ţine şi *Blumăna*) : 2 învăţători ; *Stupini* : nu e nici şcoală şi nici învăţător ; *Dîrste* : este şcoală cu 1 învăţător, plătit de părinţii elevilor — 1 fl. de copil şi zilnic cîte o bucată de lemn ; *Hărman* : şcoală şi învăţător ; 50 elevi înscrişi ; umblă la şcoală numai 20, plătind 1 fl. de cap ; *Sînpetru* : 36 elevi înscrişi ; frecventează 19 ; au 2 învăţători ; au de la fiecare gazdă 5 măsuri de bucate, de la înmormîntarea unui om mare, 30 creiţari, iar de la înmormîntarea unui copil, 15 creiţari ; taxa de dascăl : 1 fl. pentru un elev ; *Bod* : local de şcoală nu există ; cursurile se ţin în casa ctitorului bisericesc Nic. Badiu ; învăţător e Văsii Mireţ ; *Măieruş* : şcoală şi învăţător (Petru Magda) ; plata : un car de lemne şi 30 creiţari (probabil de fiecare elev) ; *Rotbav* : şcoala se ţine în casa învăţătorului Teodor Dumitru cu 1 fl. de copil ; *Feldioara* : şcoală cu 2 în-

[1] I. Breazu, *op. cit.*, p. 141.

[2] Arhiva municipiului Braşov, dosar nr. 246/1825.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

vățători (Ioan Ionaș și Gh. Constantin) ; *Hălchiu* : „n-au dascăl și nici local de școală, dar tocmai au de gînd să-și facă" ; *Codlea* : școală și învățător ; *Ghimbav* : școala se face în locuința dascălului ; *Vulcan* : școala se ține într-o cameră din curtea bisericii unde locuiește și învățătorul ; *Vlădeni* : învățămîntul aici are tradiție. Bratu Baiul, harnicul protopop al tractului Zărnești, la 1808, dă dispoziții ca toți copiii să umble regulat la școală [1]. În 1813, dascăl era Ion Popovici ; la 1815, Petru Vlad, și de la 1817—1824, preoții Ion Bozocea, Ion Morariu și Gh. Dragoș. În acel an (1824) s-a reparat localul școlii cu cheltuiala principelui Gheorghe Brîncoveanu, care era stăpîn peste Poiana Mărului și Sîmbăta de Sus. Pe vremea aceasta îndeplinea slujba de dascăl un grec, învățînd pe copii rugăciunile și cîntările în grecește, cum în grecește se cînta și în biserică ; la 1834, venind Bratu Baiul prin Vlădeni, luă de aici și-i duse la școlile din Blaj pe Iacob Balcăș, Ion Balcăș și George Pop, la care se alipiră și doi tineri din Zărnești : Tipeiu Bratu și Dan.

Atunci erau mari disensiuni între uniți și neuniți.

Satu Nou : nici școală, nici biserică ; *Rîșnov* : școala se face într-o cameră aparținînd bisericii ; are învățător ; *Cristian* : școala e în locuința preotului ; învățător e Bucur Popovici.

Crizbav : școală nu au ; cantorul e și învățător (școala se face în casa acestuia. *Apața* : școală * nu au ; dascălul are plată 1/3 ferdelă de grîu de fiecare gazdă și 24 creițari de elev pe iarnă (în general, școlile sătești funcționau între noiembrie-martie) ; *Baciu* : au școală ; învățătorul e plătit cu 200 florini pe an + locuință și lemne, fiind scutit și de sarcinile comunale ; *Turcheș* : școală cu doi învățători : cantorul și dascălul ; plata : 2 fl. de elev, 6 creițari de gazdă, 1/5 din venitele stolare **, 1/3 din venitele clopotelor și lemne pentru școală ; dascălul are și locuință și este scutit de sarcinile comunale.

Cernatu : au școală și învățător, care e și cantor ; venite : 1/3 de la clopote ; are și locuință ; *Satulung* : au școală cu 2 învățători [2], li se plătește 300 fl. pe an, adecă : 2 fl. și 3 creițari de elev ; *Tîrlungeni* : școală și dascăl, care, pe lîngă plată, are și locuință și lemne ; *Purcăreni* : are școală și dascăl, care e și cantor ; la Budila funcționa, pe la 1815, dascălul Irimie.

Același magistrat recunoaște ca școli bune numai pe cele din Brașov, Rășinari, Săcele, Cernat, Veneția de Sus și Sighișoara din sud-estul Transilvaniei. Ne surprinde că nu sînt amintite școlile din *Bran* și *Zărnești*, amîndouă localitățile avînd un vechi început de învățămînt românesc. Chiar pe vremea școlilor de mai sus, protopopul Baiul — la 1823 — intervine pentru învățătorii și cantorii de pe teritoriul Branului să fie scutiți de „naturalii și alte sarcini publice".

Iar la 1 iulie același an, Atanasie Ciurea, „dascăl la *Moeciul de Sus*", Ioan Mănoi, „daschel la *Șimon*" și Iohan Rență, „cantor et daschel la *Moeciul inferior*", se plîng numitului protopop că jurisdicția politicească

[1] Iacob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni*, Sibiu, 1896, p. 69.

* local.

** din ale bisericii sau din ale preotului.

[2] „Mocanii" din Satulung organizau, la 1866, o școală cu 6 învățători, îmbogățind-o cu fundațiuni.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

(castelanul din Bran) îi silește să dea „toate naturaliile și greutățile împreună cu cei de rînd, cu aceia care nice dregători nu se află ; precum noi care sîntem așezați și întăriți de episcopul nostru și cinstit scaunul protopopesc și sîntem însărcinați și cuprinși cu dătoria de a învăța nesmintit copiii la școală . . . cari unii dintre noi sîntem înzestrați cu votumuri pentru dobîndirea preoției și teologiei". La intervenția lui Bratu Baiul, castelanul raportează că în Bran nu e școală, deci nici dascăli ; cei care se plîng își iau (de la sine) titlul de dascăli, iar de aceștia sînt atît de mulți, încît nu-i poți ști, toți fiind prevăzuți cu atestat de la protopop. Firește, corespondența s-a purtat cu magistratul Brașovului, care decide în această chestiune, răspunzînd că : „nu sînt scutiți decît cei care funcționează în școalele publice" [1], adică în școli recunoscute de oficialitate, care însă nu erau prea multe.

În ceea ce privește existența — așa cum am admis-o — a școlilor brănene, nu numai reclamația de mai sus o confirmă. *Moeciul de Sus* avea școală încă din 1780 ; în Șimon erau 2 școli, una mai bună, înainte de 1850, în care Ion Vartolomei a învățat pruncii românește și nemțește pînă după anul 1860, cînd inspectorul suprem al școlilor ort. rom. din Transilvania, dr. Pavel Vasici, găsindu-l exemplar, îl mută la școala centrală — capitală din *Bran-Centru*.

La *Sohodol*, din 1812 pînă la 1862, cele două biserici își aveau fiecare școala sa ; atunci (1862) a luat ființă o singură școală, pentru ambele parohii, într-un local încăpător.

Moeciul de Jos avea școală încă din veacul al XVIII-lea, învățători fiind preoții.

La 1860 se înființează școala centrală sau capitală din *Bran*, în casele preotului Nicolae Mănoiu din Șimon [2] și se susținea de către toate parohiile și din veniturile satelor brănene. Școala aceasta era considerată ca o școală supraprimară, cu elevi care aveau făcute deja 3 clase la școlile din sat și aveau intenția să urmeze gimnaziul. Se bucura de un frumos renume : o frecventau mulți elevi din ținuturile vecine. Învățătorii se recrutau dintre absolvenții de teologie (I. Vartolomei și N. Chiorniță).

Școala din *Zărnești*, în care, la 1828, modesta slujbă de învățător și cantor o îndeplinea tatăl fostului mitropolit Ioan Mețianu, desigur alături de alții. Însuși viitorul mitropolit îndeplinise aici funcția de învățător, ca și mai tîrziu episcopul Nicolae Ivan al Clujului.

La școala din Zărnești făcu ucenicia de dascăl Bratu Baiul, ajuns apoi notar al comunei, care aduse, pe la 1849, școala la un frumos renume. După el urmează cîțiva dascăli mai slăbuți pînă la învățătorul Comșa, prin care își reocupă vechea poziție, deoarece, sub el s-a învățat în școală, pe lîngă catechism, gramatica română și germană, geografia Europei și a țărilor ei, istoria românilor — pe scurt — de la întemeierea Romei pînă la 1852, scindînd elevii în două despărțăminte — după progresul la studii ; a mai făcut cu cei mai buni citirea în nemețește, latinește și ungurește, precum și cele 4 „spețiі ale aritmeticei".

[1] C. C. Mușlea, *Bratu Baiul*, Brașov, 1936, p. 30.

[2] Ion Moșoiu, *Branul și Cetatea Branului*, București, 1931, p. 69—75.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

„Comuna fiind bogată, iar şcoala neîncăpătoare, se cere o lărgire a ei prin edificarea unor încăperi", spunea „Gazeta" de la Braşov din 12 aprilie 1852 [1]. Apoi, redacţia (poate chiar G. Bariţiu, care era directorul fabricii de hîrtie de aici) adaugă în notă : „o comună ca Zărneştii ar avea cea mai neapărată trebuinţă de o şcoală reală şi industrială. Mijloace are ; numai voia să nu-i lipsească". Şcoala reală nu s-a mai înfiinţat însă niciodată.

După 1850, în toată Transilvania se simţi o înviorare. Viaţa politică şi culturală fusese stimulată de revoluţie. Noul ritm se simte şi în învăţămînt.

În părţile Braşovului se deschid, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *şcoli normale* sau capitale în *Satulung* şi *Zărneşti,* cărora prin 1870 li se trimiteau ajutoare şi cărţi de peste munţi, din partea lui Kogălniceanu, Bolliac ş.a.

„La *Săcele* însă s-au chibzuit acum o şcoală cu trei clase (capitală sau normală)", scria episcopul Şaguna braşovenilor în 1854. Marele arhiereu încuraja pretutindeni deschiderea de şcoli : „la *Arpatak,* săraca aceea obşte au cumpărat un local cu 80 florini pe carele şi-au ridicat şcoală", glăsuieşte în acelaşi loc.

La *Vlădeni,* Şaguna numeşte ca învăţător pe Iacob Zorca, distins fiu al comunei, sub care, în anii următori, şcoala ajunse să poată rivaliza cu oricare şcoală sprijinită de stat.

c. Şcolile din oraşul şi judeţul Cluj

Clujul, centrul vieţii politice şi culturale al Transilvaniei, a constituit întotdeauna, prin instituţiile sale de învăţămînt, un loc de atracţie pentru tineretul român dornic de lumină. E destul să amintim numai cîteva nume legate de Cluj şi intrate de mult în istoria culturii noastre : Şincai, Ion Molnar-Piuariu, în veacul al XVIII-lea ; Gh. Lazăr, Gavril Munteanu, August Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, G. Bariţiu, Florian Porcius, Aron Pumnul, Al. Papiu Ilarian, Iosif Hodoş, Nic. Popea, Avram Iancu ş.a., în secolul al XIX-lea.

Numărul elevilor români, mai ales la liceul romano-catolic „academic", a fost totdeauna mare. În 1804, directorul acestuia, Anton Dobokai, precum şi preotul Dim. Vaida rugau pe episcopul Bob să numească un catechet pentru elevii uniţi „foarte numeroşi" de la numitul liceu. Numărul acestora, ca, de altfel, şi al celor din gimnaziu, l-a avut în vedere Bob în toamna anului 1803, cînd a întemeiat frumoasa fundaţie de 16 burse, dispunînd ca „cei ce beneficiau de o asemenea bursă în primul an să beneficieze de ea pînă la sfîrşitul studiilor" [2] ; bineînţeles, dacă se dovedeau demni de ea. De una din aceste burse a beneficiat timp de cinci ani şi

[1] Nr. 33.

[2] Vezi hotărîrea consist. Blaj în *Protoc. prezidial episcopal pe 1803,* sub nr. 196.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

Ioan Rusu, autorul acelei frumoase geografii în trei volume *Icoana pămîntului* [1].

Pe la 1827, între cei 45 de elevi ai liceului, 16 erau români. După 1840, numărul lor creşte uimitor — o mărturiseşte un fost elev al acestui liceu pe acele vremuri [2].

Instituţia în care intră, în 1793, însuşi Gh. Lazăr era o şcoală bună, condusă de învăţaţii călugări piarişti : Martin Bolla şi Ernestius. Liceul era plin de români din : cele două Solnocuri, Cojocna, Turda, Chioar, Făgăraş, Zărand, Hunedoara, cu un cuvînt din tot Ardealul. Avea tipografie proprie, în care se imprimau cărţile didactice pentru toate şcolile romano-catolice din Transilvania.

În 1817 s-au pus bazele actualului edificiu din faţa universităţii. Clădirea s-a terminat în 1821. A funcţionat în forma aceasta, adică cu 4 facultăţi, pînă la 1850, cînd s-a desfiinţat : facultatea de filozofie a încetat cu totul, cea de drept a fost mutată la Sibiu [3], cea de arte, desfiinţată, iar cea de medicină, sub numele de „Institut chirurgical", a mai dăinuit pînă la 1872, cînd s-a contopit cu universitatea, înfiinţată atunci.

Gimnaziul, după 1850, conform *Entwurfului*, a fost transformat în liceu cu 8 clase.

În primele decenii ale veacului al XIX-lea, adică pînă pe la 1829—1830, scrie Bariţiu ; „În acele vremuri, prea puţini studenţi români cutezau să vorbească în public limba lor maternă ; unii şi începuseră să o uite, alţii o amestecau cu termeni maghiari în mare măsură, iar cei mai mulţi nu văzură cu ochii lor alte cărţi româneşti decît pe cele din biserică" [4].

Situaţia se schimbă în mod simţitor după 1840.

Începutul mişcărilor politice-naţionale, premergătoare epocalului 1848, îl făcu tocmai tinerimea studenţească ce se găsea pe-atunci pentru practica juridică la Tabla Regească din Tîrgu-Mureş, unde îşi făceau stagiul cei ce terminau Facultatea juridică din Cluj, iar alţii chiar în acest oraş sau la Blaj, unde domina personalitatea lui Simion Bărnuţiu, iar după îndepărtarea lui, cea a lui Aron Pumnul. Perioada aceasta, de efervescenţă naţională, a dus tinerimea română de la liceul academic din Cluj la ideea unei *societăţi de lectură*, poate întîia la noi, şi a unui periodic — scris de mînă — intitulat „Aurora" sau „Diorile", publicaţie dirijată de N. Popea şi Al. Papiu Ilarian, în care ultimul îndemna tinerimea la ştiinţă, la „atelierele maiestatice ale Minervei". Dintre numeroşii membri ai acestei societăţi, care număra „filosofi" şi „jurişti" cu nume cunoscute astăzi în instoria românilor ardeleni, amintim pe : Avram Iancu, Ioan Buteanu, Iosif Hodoş, Al. Bohăţiel. Ei ţineau conferinţe literare, fondară o bobliotecă, „se îmbăr-

[1] G. Bariţiu, *Foi comemorative*, ed. dr. Diaconovich, Sibiu, 1892, p. 3.

[2] N. Popea, *Memorialul Arhiepiscopului şi Mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau luptele naţionale politice ale Românilor din Transilvania între 1846—1873*, tom. I, Sibiu, 1889, p. 40.

[3] Deşi aici exista încă din 1844 o facultate juridică săsească. În locul celei desfiinţate se va înfiinţa alta, tot la Cluj, numai pentru maghiari, în 1863 (Cf. Victor Lazăr, *Clujul*, Bucureşti, 1923, p. 42).

[4] G. Bariţiu, *Foi comemorative*, p. 4.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

bătau unii pe alţii în cele naţionale şi se instruiau, mai ales cei ce nu ştiau ceti şi scrie româneşte, în gramatică şi istoria românilor". „Diorile" se trimiteau şi „cancelıştilor" din Mureş — Oşorhei spre citire. Era mai mare dragul văzînd că tinerii, din cei ce nu luaseră cărţi româneşti în mîini, acum nu se mai puteau despărţi de *Istoria* lui Petru Maior, umblînd tot cu ea subsuoară. Scurt : interesul pentru limba şi cartea românească, entuziasmul pentru ce era naţional ajunsese la culme [1].

Tranformat la 1850 în liceu cu 8 clase, şi-a păstrat şi acum proporţia elementului românesc de 1/3 din totalul elevilor, graţie, în primul rînd, convingătoarelor stăruinţe pe lîngă guvern ale protopopului Ion Fekete — Negruţiu. Acesta fu numit, la 22 noiembrie 1850, profesor de limba şi literatura română la acest liceu. Pentru a veni în ajutorul elevilor săi — şi al altora — a scris *Gramatic 'a romana* (Blaj, 1852) cu subtitlul : „Magyar-román nyelvtan", pe care în ediţia a II-a o publică în versiune maghiară, „spre a arăta literaţilor unguri cum că limba daco-română este în adevăr de origine latină" [2]

În calitate de protopop şi inspector al şcolilor din districtul Clujului întreba, în 1853, consistoriul din Blaj despre soarta *fundaţiunii bobiene* de aici, „fără de care mai este *fundaţiunea aerarială*, care, prin dreptul egalităţii prin legile împărăteşti întemeiat, au dreptul de a se împărtăşi din ea şi tinerii noştri români . . . pentru că tinerii noştri unii din ei sînt cei mai buni, *exemplares*, faţă de alţii . . . şi pînă acum nu s-au băgat în seamă". Roagă să se semnaleze cazul „Înaltei Ocîrmuiri". Apoi adaugă : „Mai avem fundaţiuni bobiene la Bălgrad şi la Oşorhei ; să se vadă cine şi cum se folosesc de ele ?" [3].

Prin zelul său, I. F. Negruţiu reuşi să grupeze — la 1 oct. 1861 — toată „tinerimea română studioasă" din Cluj într-o *Societate de lectură*, al cărei prim preşedinte de onoare a fost ales chiar el. Faptul fu considerat de români drept un eveniment cu multiple semnificaţii. E interesant că s-au găsit oameni şi din rîndurile aristocraţiei maghiare care au apreciat pozitiv constituirea acestei societăţi. Aşa, comitele George Csáki donă tinerei societăţi, ca fond, 1 000 florini ; e acelaşi generos care dăruise bisericii româneşti din Almaşul Mare cîteva jugăre de pădure [4].

*

Şcolile populare din Cluj. Şi în acest judeţ au existat şcoli sătesti încă din veacul al XVIII-lea. Dacă s-ar fi păstrat o evidenţă a lor, am putea înregistra aici chiar din veacul al XVII-lea cîteva *şcoli mănăstireşti* ; căci nu numai tradiţia, ci înseşi documentele vorbesc de asemenea mănăstiri care au servit şi ca şcoli pentru diecii sau dascălii satelor. Documentul care urmează e destul de grăitor în această privinţă. Actul e un răspuns al protopopului Teodor Meheşi din Mănăştur (Cluj) la o adresă a episcopului

[1] N. Popea, *op. cit.*, p. 39, 40.

[2] Vasile Gr. Borgovanu, *Biografia canonicului I. F. Negruţiu*, Gherla, 1889, p. 15.

[3] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1853, nr. 211.

[4] G. Barițiu, *Părţi alese*, III, p. 123.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Bob, din 1785, căruia i se ceruse avizul asupra mănăstirilor care urmau a fi menținute pentru rosturi culturale (școli) și care — conform dispoziției împărătești — urmau a fi dărîmate :

„Prea luminate Doamne Măria Ta !

Bunurile mănăstirii *Feleacului* și a *Petridului* [de Sus, — n.n.] le-am însămnat aci mai în sus și mănăstirea Feleacului poate rămînea în lipsa satului [căci] s-au lățit cu casele tocma în mănăstire și biserica din sat e mică la atăta mulțime cătă iaste acum în Feleac, și pănă acum încă mulți au umblat Duminecile și în sărbători tot la mănăstire și ar fi bine și *școala să rămîie la aceea mănăstire.* Iară a Petridului, cu cît că împrejurul ei îs tot sate și mănăstirea e în vîrful muntelui sau dealului și e în marginea tuturor hotarălor acestor sate care-s împrejurul ei, *foarte îndămînă e tuturor oamenilor a-ș duce pruncii acolo la școală* și așa acea mănăstire s-ar putea lăsa pentru școală precum și satele toate de prin prejur pohtesc *să rămîie de școală, că și pănă acum mai tot școală s-au ținut la această mănăstire.* Mai iaste o *mănăstire, la Berchiș,* ctitorii îs neuniți ; vor și acuma să oție neunită ; poate — să lasă sau să să strîce ?

Pentru *mănăstirea de la Morlaca* am trimis la protopopul Daniil de la Mărgău și altele care mai are supt mîna sa, și nu mi-au trimes nici un răspuns ; *aceaia de la Morlaca s-ar putea lăsa și aceaia pentru școală ?*".

Cam în aceeași vreme, Gh. Șincai așază dascălii la *Gilău* (Eliseu Bărbosu), *Feneșul Săsesc* (Florești — Bartolomeu Puteanu) și *Sînmihaiul de Cîmpie* (Filimon Hara), iar printr-un decret împărătesc din 1784, prin care se înființau 12 școli triviale pentru românii uniți din Transilvania, cu dascăli plătiți din fondul de instrucție al guvernului transilvan, comitatului Cluj îi reveneau două : la *Sic* și *Almașul Mare.* Dar atît cea de la Sic cît și cea de la Almașul Mare n-au justificat speranțele puse de Șincai și Bob în ele. Căci iată ce-i scrie Bob preotului din ultima localitate : „Eu, în așezarea școalei de la Almaș mai mult am nădăjduit frăției tale decît altor preoți întru așezarea ei" [1].

Cît despre cea de la Sic, citim, tot acolo, aceste rînduri adresate arhidiaconului Timandi [2] :

„*Dimitrie Barbulovici,* dascălul de la *Sic,* să ponosluește că nu are casă în care să șadă însuși și să ție școală, care după orînduielele împărătești ar trebui să i se dea de la numitul oraș Sek ; ci fiindcă răposatul în Domnul Excelența Sa [3] au fost cumpărat acolea *o casă pentru școală,* în care acuma se află locuitoriu părintele Tănasie, nu e de lipsă ca Sekenii să rînduiască altă casă, ci numita casă să o dea dascălului, scoțîndu-să părintele Tănasie dintr-însa afară fără nici o zăbavă, carele va putea merge sau în casa dascălului celui mic sau cu șogoru-so într-o casă. Care rînduială a noastră frățiia ta o vei duce în vig fără șovăire".

Acelorași locuitori („Poporului de la Sic") le trimitea Bob cu cinci ani mai tîrziu aceste dureroase rînduri :

„Noi, precum voi înșivă puteți mărturisi, ne-am învoit ca pruncii voștri să învețe întîiești dată rînduind acolo dascăl. *Dară din toată sîrguința noastră mai nimic nu s-a ales* ; că dascălii banii i-au mîncat și aciia la voi în Sechiu și la mănăstirea

[1] *Protoc. exhibitorum pro 1785—1788,* Arhivele Statului — Filiala Blaj.

[2] al Juncului ; 8 oct. 1785.

[3] Fostul episcop Grigore Maior.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

Niculii ; dară din Sechiu tocmai după învăţătura dascălilor, precum pricepem, *nice un prunc nu s-au îndreptat 'aicea la şcoalele cele mai mari.* Pentru aceasta dară nu vă cadă greu că s-au tras de la Toma aceea puţină plată [1] şi s-au dat airlea, unde mai cu nădejde ar sta de învăţătura pruncilor. Însă Toma dacă s-a îndrepta, arete pildă bună, învețe pruncii şi cu vremea poate că va dobîndi plata, iară acuma nu să poate face mutare" [2].

Dar, dintr-un memoriu din 5 martie 1820, semnat de viceprotopopul Teodor Tecar [3] al Sicului, reiese că Bob nu s-a mai răzgîndit să aducă titlul de „şcoală împărătească" şi cu el şi salariul dascălului înapoi la Sic, ci le-a lăsat în continuare la Nicula (şcoala mănăstirii).

Nici pentru cea de la *Mărgău* preoţii n-au manifestat mai mult interes, încît şcoala a rămas fără dascăl multă vreme, pînă cînd a trimis Bob acolo pe Mihail Raţ din Asinip, „ceea ce nu le-a prea convenit, întrucît ei l-ar fi vrut pe Ioan al popii Niculaie din Zam — Sîncrai" [4].

Sate cu învăţători aşezaţi după 1800 mai sînt : *Sîmbotelec*, în care dascălul Lazăr se plînge consistorului din Blaj (1800) că preotul locului l-a dat la cătănie „cu vicleşug" ; *Legiu* (1800) : arhidiaconul Timandi al Jucurilor denunţa consistorului pe dascălul Nistor Niculae din această comună că, deşi bine plătit, nu-şi face datoria, „aşa că copiii lui încredinţaţi, rămîn tot proşti", *Aruncuta* (1801) : dascălul Pascu Ioan l-a ameninţat cu bătaia pe Al. Iuri, introdus de curînd preot, sperînd că va părăsi parohia şi o va ocupa el, „susţinut de neamuri" ; *Aşchileul Mare* (1801) : „dascălul Pop Timoftei îl roagă pe Bob să-i trimită scrisoare întăritoare de preoţie" că „oamenii-s chitileani şi buni" şi l-ar vrea „cu toată inima" ca preot ; *Sînmihaiul Deşert* (1811) sau *Sînmihaiul de Cîmpie*, în care mai funcţiona, deşi bătrîn, Filimon Hara ; *Aghireş* (1814) : vicarul Silvaniei aşază ca dascăl în drepturile sale pe diacul Gherman ; *Fildul de Mijloc* (1816) : învăţător Toma Pop.

În *1827*, consistorul blăjean cere tuturor protopopilor să raporteze situaţia învăţămîntului din protopopiatul fiecăruia. Din comitatul Clujului au răspuns : vicearhidiaconul Teodor Baldi al Clujului, care relatează despre şcolile din : *Cluj, Buda, Dioşi, Feiurd, Măcicaş, Propfalău, Şard, Sînpaulul de Cîmpie, Sînmihaiul de Cîmpie, Sumurduc, Topa, Sîncrai, Feleac, Mănăştur, Nadăş, Feneşul Săsesc, Suceag* şi *Totfalău* : „în toate sînt dascăli şi să învaţă". Vicearhidiaconul Macavei Tecar al Sicului scria : „. . . . am mai dat relaţie şi la domnu fi-birău Zombori Layoş şi dau şi Ex. Sale cum că *în eparhia mea numai în Micula* [5] este şcoală, batăr că ar trebui a să rădica şcoale precum în Sîngeorz, Răsăi, Sucutard şi în altele" ; cel mai însufleţit raport e al vicearhidiaconului Ion Petrişor *al Silivaşului de Cîmpie*, care încheie triumfător : În toate satele încredinţate inspecţiei mele ieste şcoală ; şi cîţi prunci umblă la şcoală, bună treabă fac ; *ci mulţi părinţi îndărătnici să afle şi nu-i mînă* [la şcoală], iară solgăbiraiele

[1] Plata sau salariul acestor învăţători era de 50 florini pe an (Rf.).

[2] *Protoc. prezid. episcopal pe anul 1800*, sub nr. 177 (Arhivele Statului — Filiala Blaj).

[3] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1820, nr. 111.

[4] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1800, nr. 201.

[5] Mănăstirea Nicula.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

şi mai de multe ori cerîndu-i, n-au făcut mai nimica ; vrednici de a fi arătaţi In. Cr. Guberniu" [1].

În *Topa Mică* la 1833 „Şcoala se ţine în casa dascălului. Dascălul (diacul) scria literele din Bucoavnă pe un lădoi, iar socoteli, în afară de numărare, nu se făceau. Se recitau în cor atît la intrare cît şi la ieşirea din clasă aceste precepte versificate de vreun dascăl : *Pe uliţă mergi frumos / Nu fugi, nu fi tinos / Nu te bate, nu svîrli ; / Ori cu cine ti-ntîlni, / Ia clopul şi mulţămeşte / Şi frumos îl alduieşte / Naintea celui de cinste / Feri din drum, ca cel cuminte ; / Acasă bun mergător / Iar la şcoală silitor* [2].

La această şcoală au funcţionat Ion şi Simion Lariu, amîndoi cu „diecia" învăţată la şcoala mănăstirii Strîmba-Fizeş, frecventată de mulţi tineri din cele două Solnocuri şi din comitatul Clujului.

Corneştiul la 1830 avea ca dascăl pe Ion Abrudan, o distinsă figură de învăţător pe acel timp. Era un neîntrecut cîntăreţ. Fiindcă scria frumos, a făcut şi pe notarul sau „grămăticul" satului. Ţinea periodic şi cursuri de pregătire a învăţătorilor tineri. Lui i-au urmat : Cosma Petre şi Cordoş Petre, feciori de ţărani din sat, pregătiţi de el [3].

În *Feleac* la 1843 Ştefan Vancea era dascăl şi cantor ; la *Ţagul Mic* (1844), diacul German Todor îşi vinde casa ca local de şcoală şi o dată cu ea şi munca lui de dascăl al satului pentru suma de 151 Rf [4].

Sărmaşul Mare (1830) avea şcoală bună pe care o frecventau mulţi fii de preoţi şi ţărani cu dare de mînă [5].

La *Cluj*, şcoala primară greco-catolică îşi are începutul în eforturile preotului Teodor Baldi care, ajutat de sfaturile cît şi cu punga secretarului guvernial Simion Oros şi a episcopului Bob, reuşeşte să deschidă în 1825 o bună şcoală pentru români. Aici, în 1840 funcţiona ca dascăl studentul Teodor Măcicăşan. Şcoala avea 4 fundaţiuni ; dascălul era plătit cu 50 florini pe an şi era şi cantor la biserica greco-catolică ridicată de Bob.

La *Apahida*, „Date despre anul înfiinţării şcolii nu am aflat — spune cel dintîi monografist al ei —, dar se vorbeşte că aici a existat şcoală din timpuri vechi. Cel dintîi [? n. n.] învăţător a fost Vasiliu Maxim ; lui i-a urmat fiul său Lazăr ; apoi Maftei Pascu şi Ştefan Jucan" [6].

Şcoli bune mai erau în acea vreme (1830—1840) la *Cătina* şi *Bărei ;* pe prima a frecventat-o şi Al. Chioreanu din Balda, martirul de la 1848, înainte de a merge la cea din Sărmaş.

Desigur vor mai fi fost şi altele, dar ne lipsesc datele asupra lor. În preajma revoluţiei din 1848/49, trei sferturi din satele româneşti aveau şcoli ; e drept, slăbuţe, cu învăţători dieci, mulţi dintre ei neavînd nici pe departe cunoştinţele necesare unei profesiuni pe care o exercitau adeseori de nevoie ; cea mai mare parte dintre aceste şcoli n-aveau localuri proprii ; învăţămîntul se făcea, de regulă, în casa diacului, făcut peste noapte

[1] Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1827, nr. 217.
[2] Pr. Vasile Cosma, *Cinci sate din Ardeal*, f.a., p. 92.
[3] V. Cosma, *op. cit.*, p. 62.
[4] Florini — aur sau „galbeni".
[5] Şt. Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Baternai*, Sibiu, 1939, p. 9—10.
[6] Simion Todoran, *Monografia şcoalei gr. ort. din Apahida*, în : „Transilvania", nr. 1, 1911.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

învățător (1827). Nu exista continuitate în viața școlilor : funcționau un an-doi, apoi, fie că renunța satul să le mai susțină, fie că pleca dascălul, pe care nu-l plăteau cu lunile ; se închidea, și așa rămînea pînă cînd vreun ordin „aspru" venit de sus îl aducea pe protopop la fața locului, ca să o pună din nou în picioare. Privită astfel, nu e de mirare că pe mulți nu-i durea ruina sau chiar moartea ei. De aceea scria plin de amărăciune, în 24 octombrie 1849, I. F. Negruțiu, protopopul Clujului și directorul școlilor române din comitat : [1] „școalele noastre în cea mai slabă stare se află, fiind risipite" [2]. Neavînd cine, s-a apucat el să le „îndrepteze" : inspectează școli, înlocuiește și numește dascăli noi (la *Sumurduc,* pe un Tolnea), scrie cărți pentru școlărimea satelor ; laudă și stimulează pe dascăli în munca de luminători. Cînd găsește elemente excepționale, le acordă larg sprijin. Așa de exemplu : în *Frata* funcționa ca „ludi-magister" un Nicolae Pop, absolvent al sintaxei din Blaj. În 1854, e mutat de I. F. Negruțiu în *Lăpuu,* școală mai răsărită, frecventată și de elevii din *Agrișiu* și *Stobor.* Deși avea peste 100 de elevi, Nicolae Pop făcuse „adevărate minuni în sporiul învățăturei" cu ei — spune raportul inspectorului. Și singura dorință a acestui învățător tînăr și destoinic a fost de a i se da posibilitatea să-și continue studiile „la o Pedagogie din imperiu", ca „să se aleagă ceva de capul meu", cum zice el într-un memoriu către I. F. Negruțiu, care îi prețuia mult această rîvnă spre dăscălie. Hotărît să-l ajute, îl recomandă elogios consistorului din Blaj, solicitînd o bursă „pentru studii pedagogice". Cererea a rămas însă nesatisfăcută.

După revoluție, mai bine zis în urma investigației guvernamentale din 1857, din datele furnizate de către protopopi aflăm de existența a peste 100 de școli unite, al căror început poate fi fixat în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Raportate la numărul satelor și al locuitorilor, sînt puține [3]. Însă, după părerea unora, și cîte s-au deschis după 1850 erau prea multe. *„S-au înființat școale aproape în tot satul,* fără a avea fonduri din care să se susțină, și de aceea nici una nu-i de Doamne-ajută", relata un corespondent al „Gazetei" [4]. „Înainte de a se fi înființat 5—6 școli bune în întregul cerc al Cîmpiei, s-au înființat 104, dintre care nici 3 nu au dascăli, nu de frunte, dar nici de mijloc — continuă corespondentul — : apoi vai de pruncii încredințați unor oameni neisprăviți. Pruncii de la părinți încă n-au ce aștepta, căci n-au de unde da, și lor lipsindu-le ; de la dascăli încă nu. În asemenea condițiuni, românii rămîn tot în starea în care au fost pînă acum".

La o întrunire a fruntașilor români din regiune s-a exprimat dorința — transformată apoi în hotărîre — ca pentru întreaga Cîmpie să se înființeze *3 școli triviale* în cele trei subcentre, iar la mijloc un gimnaziu, cum e cel de la Blaj. Comunele desemnate pentru primele erau : *Țăgșor, Căpuș, Păltaca,* și pentru ultimul, *Țicudiul.* Dar comisarul guvernului pentru

[1] Numit de guvern cu ord. nr. 13361/1853 („Arhivele Statului Filiala Blaj").

[2] Aluzie la înlăturarea episcopului Ioan Lemeni, al cărui adept se vede a fi fost.

[3] Numele celor ortodoxe a se vedea la cap. „Despre episcopia Sibiului" v. și anexa II.

[4] „Gazeta Transilvaniei" (foileton), nr. 11, 1852. Asupra aceleiași probleme, v. „Gazeta Transilvaniei", nr. 44, 45, 1853.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

chestiunile culturale nu aprobă cererea, motivînd că : neavînd Cîmpia oraşe industriale, nu poate avea nici şcoli mai mari decît cele săteşti.

Despre slaba situaţie a învăţămîntului din comitatul Cluj vorbesc rapoartele protopopilor : I. F. Negruţiu [1] al Clujului, Ananie Pop [2] al Morlăcii, Teodor Pop [3] al Cojocnei şi Petre Man [4] al Miluanului. Toţi acuză administraţia că nu ţine cont de sesizările lor şi nu ia măsuri energice de îndreptare a lucrurilor.

d. Şcolile din judeţul Hunedoara

De capitală, *Deva*, nu ne ocupăm, întrucît abia după 1850 s-a deschis în ea o primă şcoală românească ortodoxă. Ne vom opri în schimb asupra celorlalte centre urbane din acest mare judeţ.

Orăştia avea încă din veacul al XVIII-lea, pe lîngă şcolile săseşti şi maghiare, şi o şcoală românească.

Pînă la 1848, desigur, au fost mai puţini, dar după 1850 erau mulţi elevi români înscrişi la liceul săsesc de aci. La 1864 s-au constituit în „Societate de lectură", în cadrul căreia dădeau şezători, ţineau şedinţe însufleţite, organizau serbări cu coruri şi declamări în care se puteau auzi, recitate, poezii cu titlul : *Şoaptele umbrei lui Horea* sau *Marşul bravilor lui Horea* [5].

Cît despre şcolile poporale din acest oraş, se ştie că au fost două ; una unită şi alta ortodoxă. În una din ele e întîlnit în 1803 un „diac şi didascalos Tamaş". În 1816, un Ioan Baneai, care se intitula „ludimagister", era sprijinit în susţinerea şcolii chiar de magistratul oraşului, Michael Ehremberg. Şcoala unită a căzut, în 1820, pradă unui incendiu. Nu ştim dacă a mai fost reclădită. E posibil să se fi contopit cu cea ortodoxă, care, la 1855, avea ca dascăl un unit, pe Nicolae Bîrsan, un bărbat foarte instruit, care-i învăţa pe copii printr-o metodă uşoară, lucruri foarte grele [6] şi amănunţite. O elogioasă apreciere asupra „minunatului său talent de pedagog" a apărut în revista lui Gr. Silaşi [7]. Din această notiţă aflăm că Bîrsan preda elevilor săi şi limba germană şi-i iniţia şi-n studiul istoriei românilor după lucrarea lui I. V. Rusu [8], protopopul — pe atunci — al Sibiului.

În tîrguşorul *Haţeg* se înfiinţase încă la 1777 o şcoală trivială gr. cat. grănicerească cu 30 de elevi, avînd ca dascăl pe un Jacob Popa. Paralel cu această şcoală „militară", mai funcţiona una *naţională* unită, alta naţională ortodoxă şi şcoala normală a călugărilor franciscani, în care tot învăţămîntul se preda numai în limba latină şi germană. Nu numai în secolul al XVIII-lea, ci şi în cel următor a fost frecventată de mulţi tineri români, cum a fost şi obscurul scriitor şi teolog Moise Sora Noacul, care termina

[1], [2], [3], [4] — toate din 1858 — Arhivele Statului — Filiala Blaj, dosar an. 1858, nr. 373—375.

[5] D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horia*, în : Anuarul VI al Arhivei de folclor (1944).

[6] v. „Telegraful Român", din 12 aprilie, 1855.

[7] *Sionul Românesc* (Viena) an. II, p. 191.

[8] E vorba de *Compendiu de Istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

seminarul la rom. cat. în Cluj prin 1825, cu o bursă bobiană [1]. Probabil că prin această şcoală va fi trecut şi acel „cocon sărac", dar foarte inteligent, pentru care protopopul neunit Maximilian al „Haţegului", la 13 octombrie 1821, se ruga de văduva lui Const. Hagi Pop din Sibiu, să-l ajute la studii ... „că are mare rîvnă şi mergere la işcola latinească ... -i deprins [şi] în greciie bine, ceva şi în franţuzie" [2].

La 1815, şcoala unită o ducea greu, căci „căpitanul sîrb Dyurisits — comandantul companiei din Haţeg — pre dascălul naţional de legea unită, cu numele Oprea, care ţinuse şcoala mai înainte la *mănăstirea Prislop* şi la *Tuştea*, nu l-au lăsat să ţină şcoală în Haţăg zicînd că e un hoţ şi mişel ; dar după ce s-au făcut neunit, l-au pus dascăl, silind şi pre pruncii uniţilor să umble la el la şcoală" [3].

„Şcoala nemţească", cea trivială grănicerească, avea dascăli proveniţi din fostele cadre militare. Învăţămîntul se preda în întregime în limba germană, dascălii fiind de regulă şvabi şi maghiari sau cîte un român „slab", cum a fost Petre Leluţ, care semna „Péter Lelutz". În ea învăţau nu numai fiii de grăniceri, ci şi alţii, dacă numărul celor dintîi era mic. Cu asemenea dascăli şi învăţămînt nu se putea ajunge prea departe.

Abia la 1852, o dată cu venirea lui Ştefan Moldovan (fostul prefect de legiune al Cetăţii de Baltă la 1848) ca vicar la Haţeg, se pune în mod hotărîtor problema învăţămîntului de masă. După repetate cereri şi memorii către Schwarzenberg, guvernatorul Transilvaniei, acesta îi răspunde lui Moldovan, cu adresa nr. 498/1853, că nu de şcoli are nevoie comitatul, ci de dascăli ; să găsească modalitatea de pregătire a diecilor în acest scop, adică autoritatea bisericească (episcopia sau vicariatul) să deschidă o *preparandie la Haţeg*.

La 5 octombrie acelaşi an, Şt. Moldovan face cunoscută episcopiei de Lugoj această adresă şi cere să i se trimită ca dascăl-„director" al noii preparandii pe Petre Anca, absolvent al Institutului pedagogic „Sf. Ana" din Viena. Dar în locul acestuia, consistorul i l-a trimis pe Beniamin Densuşianu, fratele lui Aron şi Nicolae Densuşianu. Inaugurarea s-a făcut la 1 ianuarie 1854. Funcţiona cu 3 cursuri (clase), în care se predau : scrierea şi citirea română, germană şi maghiară ; gramatica română, catehismul şi istoria biblică ; istoria naturală, aritmetica, istoria patriei, pedagogia, geografia, economia şi cîntările bisericeşti [4].

O dată cu Densuşianu a fost numit profesor-ajutor şi Simion Ulpian, absolvent de teologie, acesta, mai ales pentru candidaţii slab pregătiţi.

Spre această şcoală au alergat mulţi tineri din judeţ. Această afluenţă de tineri se explică şi prin înlesnirea mijloacelor de trai care li s-a făcut : întreţinerea lor a fost facilitată de jertfele materiale ale vicarului Moldovan şi ale cîtorva fruntaşi români care l-au ajutat în această frumoasă operă culturală : Vasile Buteanu din Cercul Haţegului şi George Strîmbu

[1] Aron Pumnul, *Lepturariu românesc*, tom. IV, P. II, Viena, 1865, p. 37—38.
[2] N. Iorga, *Contribuţiuni la Istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, P. III : *Scriitorii greci*, Bucureşti, 1906, p. 29.
[3] Dr. Iacob Radu, *Din monografia parohiei gr. cat. a Haţegului*, în : „Răvaşul" VI (1909), iunie.
[4] Dr. I. Radu, *Istoria vicariatului gr. cat. al Haţegului*, f.a., p. 151—152.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

din al Puiului. Pînă la data desființării (15 iulie 1857), această școală a dat peste 80 de învățători, cu o pregătire bună între ceilalți colegi de tagmă din acel timp. A încetat din lipsă de mijloace materiale. În locul ei rămase școala trivială, fostă grănicerească, din care vicarul Moldovan reuși să scoată pe dascălul neamț Ioseph Moritz, întrucît era și bătrîn (70 de ani) și nici nu știa prea bine românește. În locul său însă fu numit un alt om nepotrivit, în persoana lui P. Lelutz, care refuză să predea în școală limba română, invocînd motivul că instituția „e școală nemțească". Moldovan puse mînă pe ea, întrucît stăpînirea transformase localul acelei școli întradevăr naționale în cazarmă pentru jandarmi. Vicarul se plînge guvernului de impertinența și abuzul lui Lelutz. Hîrîielile dintre dascălul încăpățînat și vicarul îndîrjit au ținut pînă în 1861, cînd se terminară cu biruința ultimului, care numi de astă dată un dascăl bun, pe Ion Cornea.

Un distins dascăl al timpului [1] făcînd o expunere asupra situației învățămîntului din fostele școli grănicerești la 1861 constată că „școala militară din Hațeg, vestită înainte de 1848", la acea dată era numai „o umbră din ce a fost". O reabilitare a ei se încearcă prin aducerea lui Vasile Dumbravă, pînă atunci (1864) fost învățător (profesor) la școala capitală din Reghin. Era și el absolvent — ca și Anca — al institutului pedagogic „Sf. Ana" din Viena. La îndemnul vicarului, el înlocuiește limba de predare în școală — germana — cu limba română, inovație care a stîrnit protestele unora. Evident că atît vicarul cît și Vasile Dumbravă nu s-au lăsat intimidați de protestele acestora.

La *Brad*, pînă la înființarea gimnaziului, precedat de înființarea *școlii normale* (1862), a funcționat o veche școală națională ortodoxă, al cărei început e anul 1826. La 1848 avea ca dascăl pe Nicolae Molnar, căruia i-au urmat Alexandru Hegea, George Bogdan și Ion Anghel.

Școala normală s-a deschis la începutul anului școlar 1862/63 cu clasa I, celelalte trei înființîndu-se succesiv. Funcționa la etajul clădirii cumpărate de la Francisc Zavasky, chibzuită să devină localul viitorului gimnaziu al românilor ortodocși din Zărand și Hălmagiu. Instituția dădea cea mai înaltă pregătire elevilor. Dar intelectualii din regiune, între care se numărau patrioți de frunte ca : protopopul Iosif Bașa, Amos Frîncu și Iosif Hodoș, deputat al Zărandului, protopopul Moise Lazăr și George Secula, asesor la Tribunalul din Baia de Criș, stimulați și sprijiniți în planul lor de episcopul Șaguna, după ce au avut asigurate acțiunile de la împrumutul de stat din 1854 a 92 comune din Zărand și Hălmagiu, în adunarea tractuală din iulie 1860 și cea din ianuarie 1861, o dată cu cumpărarea casei lui Zavasky, hotărăsc și înființarea gimnaziului (mic, cu 4 clase). În acest scop se creă *fondul gimnaziului*, constînd din : împrumuturile de stat, veniturile terenului de la Mihăleni (moșie cumpărată de la un grof), donații, ajutoare de la cele trei consistorii (Sibiu, Arad, Caransebeș) și didactrul de 18 florini de la elevii din satele fondatoare și 24 florini de la cei din satele nefondatoare.

Dar recunoașterea dreptului de funcționare fu aprobat abia în iulie 1869 de către Iosif Ötvös, ministrul Instrucțiunii și Cultelor. Actului îi urmă deschiderea gimnaziului în toamna aceluiași an cu clasa I.

[1] Moise Panga, în: „Amicul Școalei", nr. 32, 1861.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

O dată cu deschiderea gimnaziului, constrînsă a face economii spre a-i asigura acestuia condiţiile de funcţionare, epitropia desfiinţează clasele I şi a II-a de la „normă", păstrînd numai clasele a III-a şi a IV-a, socotind că acestea două vor da suficiente elemente pentru gimnaziu [1].

La şcoala normală au funcţionat în primii ani : Simion Băcillă, Ion Popescu, Al. Başa şi Pavel Truţa.

Hunedoara avea o şcoală trivială înfiinţată în 1785 printr-un decret împărătesc. Dascălul era plătit cu 50 Rf. din fondul de instrucţie al guvernului transilvan. Dintre dascălii care au funcţionat aici, posteritatea a reţinut numai numele învăţătorilor Daniel Silvaşi (1835—1852) şi Gheorghe Boji (1852—1864).

La *Dobra* era şcoală veche grănicerească, înfiinţată în 1775 printr-un decret al Mariei Tereza. Ca în toate şcolile grănicereşti, limba germană se bucura şi aici de toate onorurile.

Prin străduinţile românilor din Dobra şi din jur, şi cu sprijinul lui Şaguna, în toamna anului 1860 se deschide aici *o şcoală capitală* sau *principală* cu patru clase, care, prin destoinicia cadrelor sale didactice, se va ridica la un frumos renume.

Meritul înfiinţării ei l-a avut protopopul Nicolae de Crainic, care, cu concursul administratorului de cerc şi cu însufleţitul sprijin al unor cetăţeni de inimă din Dobra şi satele din împrejurimi, ca al căpitanului Alexandru de Crainic, Lazăr Herbai, Iosif Ognean din Mihăeşti, al unor preoţi din tract (Ganea, Popovici, Hădan ş.a.) şi cu al conducătorilor grănicerilor şi al corporaţiilor grănicereşti, a înduplecat organele de conducere ale comunelor („antistiile comunale") din cerc să cedeze *obligaţiunile* de la împrumutul de stat din 1854 pentru crearea unui fond, din veniturile căruia să se susţină o şcoală capitală („tractuală") în locul celei grănicereşti. În ea au căpătat o temeinică pregătire mulţi intelectuali. Preoţii, notarii, învăţătorii etc. din aceste părţi aveau la bază numai şcoala capitală din Dobra.

După informaţiile primite din partea locului [2] la această şcoală au funcţionat : pr. Ion Popescu din Zdrenţ (1860—1862), Inocenţiu Muntenescu (1862—1868), Avram P. Păcurariu (1863—1864), Nicolae Ghinea, Iosif Olariu şi Petre Pera.

Şcoli grănicereşti, prin urmare mai bune decît majoritatea celorlalte conduse de diecii bisericilor, erau, în acest judeţ, la *Cugir*, unde în anul 1867 funcţiona Nicolae Grigoriţă, un învăţător capabil şi energic, lăudat pentru activitatea sa în publicaţiile timpului [3], la *Baru-Mare, Zăicani* şi *Livadia* [4].

Tot atît de vechi, cel puţin, ca acestea — deci din secolul al XVIII-lea — erau şcolile mănăstireşti de la *Prislop, Plosca, Silvaşul de Sus* şi *Vaca ;* ultimele două recunoscute prin rescriptul împărătesc din 1785 „pentru îngrijirea sufletelor şi creşterea pruncilor" [5].

[1] Ion German, în : *Şcoala şi Familia* (Braşov), 1902, p. 120.
[2] Comunicarea părintelui Al. Florea (din Dobra).
[3] „Gazeta Transilvaniei", nr. 40, 1867, şi „Magazinu pedagogicu", 1867, p. 238—237.
[4] G. Bariţiu, *Material pentru istoria regimentului I de graniţă transilvan*, în : „Observatorul", nr. 20, 1885.
[5] v. *Protoc, prezid. episcopal pe 1785* — Arhivele statului — Filiala Blaj.

Biblioteca Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu

O altă școală veche în acest județ era la *Ocolișul-Mare*. Aici, la 1805, vicarul Nicolae Huțovici al „Hunidorii" așeza ca diac pe feciorul popii Petre, „dîndu-i-să mai încolo voie și despre aceia ca și pruncii de aceia din sat și de altă parte să-i poată deprinde la învățătură" [1].

La 1810 se făcea inventarierea cărților de la *Mănăstirea Prislop*, cu care prilej se scria că „. . . un Mineiu l-au luat *dascălul*; așișderea Acatistul l-au dus *dascălul* Niculae din *Vîlcele*" [2].

Unii dintre călugării blăjeni, foști profesori în veacul al XVIII-lea, erau trimiși în provincie spre a face misionarism ori școală la vreo mănăstire. Așa a fost călugărul Macarie Șafar, mort în 1810, care a ținut multă vreme școală la *Mănăstirea Prislop*.

Într-o „Statistică a românilor uniți" din 1811, neterminată [3], sînt menționate avînd „ludimagistri" localitățile *Romos* și *Cugir*.

La *Ciula-Mare* (1818) preotul Petre Stoicovici, care a învățat puțină carte la școala M-rii Prislop, făcea, după putință, și pe învățătorul satului; și aceasta pînă la moarte (1851).

La *Secărîmb*, la 1815, protopopul unit Vasile Colosi — unul dintre colaboratorii la *Dicționarul de Buda* — înființează împreună cu preotul rom. cat. o școală pe care o frecventau copiii ambelor confesiuni (unită și romano-catolică).

Tot în Secărîmb funcționa o *școală de montanistică* (școală pentru specializarea în mine, păduri etc.), pe care o absolvea în 1847 Ion Brad, viitorul prefect de legiune la 1848/49 pentru Orlat-Sibiu.

În școlile vechi (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și începutul celui următor), cîntările bisericești ocupau locul întîi, căci la celelalte obiecte nu putea arăta bieții dascăli vreun progres decît după ani de trudă. Cei mai buni elevi, dacă aveau voce, deveneau dieci. O asemenea școală bună, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, în care se învățau toate cîntările bisericești și ritualul (un fel de seminar), a fost și cea de la *Branișca*, adunînd sub acoperișul ei copiii din satele din împrejurimi, unde, se vede, învățau destul de mult, încît unii dintre ei se făceau preoți chiar numai cu școala de aici [4].

La *Biscaria*, în 1830, Nistor Socaciu e numit cantor și dascăl grație bunăvoinței preotului Mihail Popovici, după ce protopopul îl „cercă și-i ispiti știința". Era absolvent al școlii normale romano-catolice din Orăștie; pentru umilințele suferite de la preotul Popovici (îl trimitea noaptea cu boii la păscut), acesta se va răzbuna cumplit în memoriile [5] sale, făcîndu-i cu ascuțime portretul moral.

Bîrcea-Mare avea în 1840 școală „în casa dascălului".

La *Băița* (1834), ortodocșii și uniții susțin împreună aceeași școală, iar la *Bouțarul de Jos* (1830), școala dispunea de clădire proprie.

[1] Orig. în arhiva Inst. teologic academic din Sibiu.
[2] Dr. I. Radu, *Inst. vic. gr. cat. al Hațegului*, p. 146.
[3] Arhivele statului — Filiala Blaj.
[4] Nicolae Bembea, *Monografia școalei din Branișca-Bicău*, Sibiu, 1902, p. 20.
[5] *Din memoriile unui preot român: Nistor Socaciu*, publicate și comentate de Sever Dan, în: „Gazeta Transilvaniei", nr. 14—22, 1906, și I. Lupaș, în: „Tribuna poporului", nr. 219, 1911.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

La *Uricani-Hobiceni* (1846—1848), dascălul Dumitru Părău, venit din satul Răchiți (j. Gorj), învăța pruncii într-o căsuță închiriată.

În 1838 muri baronul de origine română Al. Nopcea. Prin testamentul său lăsa 8 000 Rf. pentru diferite biserici și școli românești ; între acestea era și cea din *Strigiu* și cea din *Bretea Română*.

În *Cigmău*, satul de naștere al lui Ion Budai-Deleanu, s-a deschis școală abia în 1849, în casa învățătorului Petru Budai [1], vreun vlăstar al vechii familii din care se trăgea autorul *Țiganiadei*.

Am amintit mai sus că intențiile guvernului cît și ale acelora cărora le era la inimă situația poporului român și-au găsit, pentru Hunedoara, un admirabil instrument în vicarul Ștefan Moldovan. La 1852, după cum va mărturisi el mai tîrziu [2], în afară de școlile grănicerești din Hațeg, Cugir, Spini, Baru-Mare și Vețel, în întreg vicariatul Hațegului nu era nici o școală sistematizată, „ci ici, colo, instrucțiunea de tot primitivă se ținea de nescari cantori, în casele lor și pe lîngă o dotațiune de 30—40 cruceri, ori 2—3 merțe de cucuruzi de la părinții pruncilor care umblau la școală". Situația era grea ; oamenii nu înțelegeau rostul școlii ; exista lipsă de încredere și uneori chiar împotrivire față de școală. Ștefan Moldovan fu nevoit să intre de cîte două-trei ori în același sat spre a-i convinge pe oameni să deschidă și să susțină o școală pentru copii. Muncea de „se spetea" — cum îi scria prietenește lui Șuluțiu la Blaj — pentru înființarea școlilor populare. Ca să-i ușureze munca, Șuluțiu îi da de model metoda protopopului Simion Bocșa al Gherlei, care reușise să asocieze 2—3 comune la susținerea unei școli ; în felul acesta se putea asigura dascălului un salariu bun — pînă la 300 florini — „la care apoi se vor afla și dascăli buni" (1853).

În linia programului său, încă în anul sosirii ca vicar la Hațeg, Șt. Moldovan convocă la 25.VIII (1852) pe toți preoții într-un sinod vicarial, poruncindu-le : *a*) să lămurească poporului importanța școlii ; *b*) să caute imediat în sat o casă în care să se deschidă școala ; *c*) să se caute dascăl harnic „căruia urmează să i se plătească de fiecare prunc 1 florin" ; *d*) „toți pruncii între 6—12 ani sînt obligați a frecventa școala", de la Sînmihai pînă la Sf. Gheorghe ; *e*) pruncii cu stare, să-și cumpere abecedare (de la vicariat), iar pentru cei săraci „să se strîngă milă".

Tot în 1852, toamna, izbutește să deschidă școli în : *Subcetate, Sfintă-Măria-Orlea* (angajînd ca dascăl un „măiestru cojocariu"), *Păucinești, Rîul-Alb, Livadia* și *Bar* ; dascălii, aproape în tot locul erau preoții [3]. În 1853, după consfătuirea de la Rîușor — avută cu preoții și organele administrative — se mai deschid cîteva școli în : *Silvașul de Sus, Mateești, Pui, Petrila, Livezeni, Vulcan* și *Uricanii de Jos*, satele obligîndu-se a plăti dascălului un salariu anual de „300 florini și 12 stînjeni de lemne" ; iar ca o condiție suplimentară, dascălii trebuiau să-i inițieze pe copii și în cunoașterea limbii germane, iar în Rîul-Alb numai în limba germană și maghiară. Se

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă azi*, București, 1941, p. 81.
[2] *Șematismul istoric al Diecezei de Lugoj*, Lugoj, 1903, p. 167.
[3] Dr. I. Radu, *op. cit.*, p. 146.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu

fixează durata cursurilor între 1 septembrie și 15 iunie. „În școală nu e alegere între unit și neunit" [1].

Acum e vremea inițiativelor. Judele cercual al Toteștilor, Fr. Iechim, concesionează pe trei luni cîrciumăritul, pentru crearea de fonduri școlare, în comunele : *Piclișa, Sîntă-Măria, Balomiri* și *Subcetate*.

Apoi, ideea unor școli centrale — adică unindu-se 2—3 sate sărace pentru a susține o singură școală — își găsește o tot mai largă aplicare. Astfel, Ciula-Mare și Ciula-Mică salarizează un singur învățător. La fel procedează și comunele Vălioara și Boița, care în 1857 aveau un învățător ambulant, pe Anton Pop. Sistemul s-a păstrat pînă în 1889.

Dar în primii ani ai erei absolutiste s-au deschis și alte școli. O știm dintr-o scrisoare a lui Șaguna către brașoveni, cărora le comunica, în 1854, că „. . . în protopopiatul Dobrei s-au înființat în anii trecuți *17 școli* ; în cel al Iliei, *12 școli* ; sporim cu toată sărăcia noastră către bogăția intelectuală", și că „obștiile se întrec care de care să întemeieze școala sa și să hotărască leafa dascălului" [2].

Șaguna nu exagera prea mult : apăreau școlile pe întinsul vastului comitat al Hunedoarei ca ciupercile după ploaie. Însă progresul în ele era minim. Căci nu putem numi dascăl orice om care, dincolo de rugăciunile bunului creștin și cîntările bisericești, nu cunoaștea nimic sau aproape nimic. Și de aceștia erau cu zecile. Împotriva acestor școli și dascăli improvizați s-a ridicat dr. Pavel Vasici, indispunînd pe Șaguna.

Ca să exemplificăm repeziciunea cu care apăreau școlile, dăm aici numele școlilor din *protopopiatul Zărandului*, unele înființate în vremea absolutismului, iar altele fiind mai vechi : *Băița* (veche), *Seliște, Arminghia, Blăjeni* ; apoi următoarele, înființate prin prețiosul sprijin al pretorului dr. V. Cerkavsky din *Baia de Criș : Dupăpiatră, Buceș, Bulzeștii de Jos, Tomnatecu, Luncoiul de Jos, Crișcior* (veche), *București, Brad* (veche), *Țebea* (veche), *Giunc, Ribița, Birtin* și *Valea Bradului*.

Majoritatea populației din comitat era ortodoxă. Deci ortodocșii ar fi trebuit să aibă spre sfîrșitul perioadei absolutismului cel puțin 200 de școli primare, dar, cu toate sforțările făcute, nu s-a putut ajunge la această cifră pînă la 1858, cînd s-a redactat „*Verzeichnis*"-ul, pe care episcopul Șaguna îl înaintă guvernului și în care erau trecute *toate* școlile populare ortodoxe din Transilvania pînă la acea dată.

Pe cele unite, existente la 1858, le-am găsit trecute într-o publicație cu caracter confesional [3].

Acestea erau următoarele : „În protopopiatul Bobîlnei : *Cibu* (adast), *Cigmău* (scola provisoria) și *Secărîmb* (susținută din Fundus Regius) : *Baia de Criș* (uniții+ rom. catolicii ; învățător român, I. Birta) ; în vicearhidiaconatul Hunedoarei : *Ghelar* (veche), *Plosca-Baia* (veche) și *Vețel* ; v. arhid. Cugirului : *Cugir, Orăștie, Spini* și *Turdaș* ; v. arhid. Hațegului : *Bouțarul de Jos, Bouțarul de Sus, Bucova, Cîrbești, Ciula Mare, Clopotiva, Corbești, Galați, Grădiște, Hațeg* (veche), *Livadia de Cimp, Lunca Cernii, Lupeni, Matieș, Mîrleasa* și *Bărbătenii de Jos* (o singură școală, înv. : T. Datcu) și *Zăicani*.

[1] *Ibidem*.

[2] Andrei Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale române din Brașov*, Brașov, 1902, p. 102.

[3] *Șematismul Diecezei gr. cat. de Lugoj*, Lugoj, 1903.

Biblioteca Universității „Lucian Blaga" din Sibiu